Abhidhammapiṭake

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathāya Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariya-ānandattherena katā

Pañcapakaraṇamūlaṭīkā

Tapassānuvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Pañcapakaraṇa-anuṭīkā

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1960

Ṭīkā Series 24

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   ဟ ha   ဠ ḷa   ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā   ိ = i   ီ = ī   ု ု = u   ူ ူ = ū   ေ = e   ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ဗ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
ကွ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Pañcapakaraṇamūlaṭīkā

Mātikā — Piṭṭhaṅka

Dhātukathāpakaraṇamūlaṭīkā

Puggalapaññattipakaraṇamūlaṭīkā

Mātikā | Piṭṭhaṅka

Kathāvatthupakaraṇamūlaṭīkā

10. Dasamavagga

11. Ekādasamavagga

12. Dvādasamavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

17. Sattarasamavagga

18. Aṭṭhārasamavagga

19. Ekūnavīsatimavagga

Yamakapakaraṇamūlaṭīkā

Paṭṭhānapakaraṇamūlaṭīkā

Paccayaniddesa

Pañcapakaraṇamūlaṭīkāya mātikā niṭṭhitā.

Pañcapakaraṇa-anuṭīkā

Mātikā Piṭṭhaṅka

Dhātukathāpakaraṇa-anuṭīkā

1. Mātikāvaṇṇanā

2. Niddesavaṇṇanā

Puggalapaññattipakaraṇa-anuṭīkā

2. Niddesavaṇṇanā

Kathāvatthupakaraṇa-anuṭīkā

Mātikā | Piṭṭhaṅka

1. Puggalakathā 1. Suddhasaccikaṭṭha

2. Okāsasaccikaṭṭha

3. Kālasaccikaṭṭha

4. Avayavasaccikaṭṭha

Okāsādisaccikaṭṭha

Mātikā Piṭṭhaṅka

10. Dasamavagga

11. Ekādasamavagga

12. Dvādasamavagga

13. Terasamavagga

Mātikā			Piṭṭhaṅka

14. Cuddasamavagga

15. Pannarasamavagga

16. Soḷasamavagga

17. Sattarasamavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

18. Aṭṭhārasamavagga

19. Ekūnavīsatimavagga

20. Vīsatimavagga

Yamakapakaraṇa-anuṭīkā

Mātikā | | | Piṭṭhaṅka

Paṭṭhānapakaraṇa-anuṭīkā

Mātikā | Piṭṭhaṅka

Paccayaniddesa

Pañcapakaraṇa-anuṭīkāya mātikā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Pañcapakaraṇamūlaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Dhātukathāpakaraṇamūlaṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Dhātukathāpakaraṇaṁ desento bhagavā yasmiṁ samaye desesi, taṁ samayaṁ dassetuṁ, vibhaṅganantaraṁ desitassa pakaraṇassa dhātukathābhāvaṁ dassetuṁ vā **"aṭṭhārasahī"**ti-ādimāha. Tattha balavidhamanavisayātikkamanavasena devaputtamārassa, appavattikaraṇavasena kilesābhisaṅkhāramārānaṁ, samudayappahānapariññāvasena khandhamārassa, maccumārassa ca bodhimūle eva bhañjitattā parūpanissayarahitaṁ niratisayaṁ taṁ bhañjanaṁ upādāya bhagavā eva "mārabhañjano"ti thomito. Tattha māre abhañjesi, mārabhañjanaṁ vā etassa na pararājādibhañjananti **mārabhañjano.** Mahāvikkanto mahāvīriyoti **mahāvīro.**

Khandhādayo araṇanto dhammā sabhāvaṭṭhena dhātuyo, abhidhammakathādhiṭṭhānaṭṭhena vāti katvā tesaṁ kathanato imassa pakaraṇassa **dhātukathā**ti adhivacanaṁ. Yadipi aññesu ca pakaraṇesu te sabhāvā kathitā, ettha pana tesaṁ sabbesaṁ saṅgahāsaṅgahādīsu cuddasasu nayesu ekekasmiṁ kathitattā sātisayaṁ kathananti idameva evaṁnāmakaṁ. Ekadesakathanameva hi aññattha katanti. Khandhāyatanadhātūhi vā khandhādīnaṁ araṇantānaṁ saṅgahāsaṅgahādayo nayā vuttāti tattha mahāvisayānaṁ

dhātūnaṁ vasena dhātūhi kathā **dhātukathā**ti evaṁ assa nāmaṁ vuttanti veditabbaṁ. Dvidhā tidhā chadhā aṭṭhārasadhāti anekadhā dhātubhedaṁ pakāsesīti **dhātubhedappakāsano**ti. **Tassatthan**ti tassā dhātukathāya atthaṁ. A-kāre ā-kārassa lopo daṭṭhabbo. "Yaṁ dhātukathan"ti vā ettha pakaraṇanti vacanaseso sattannaṁ pakaraṇānaṁ kamena vaṇṇanāya pavattattāti tena yojanaṁ katvā tassa pakaraṇassa atthaṁ **tassatthan**ti akāralopo vā. **Tan**ti taṁ dīpanaṁ suṇātha, **taṁ** vā atthaṁ taṁdīpanavacanasavanena upadhārethāti attho. **Samāhitā**ti nānākiccehi avikkhittacittā, attano citte āhitāti vā attho.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. Ko panetassa pakaraṇassa paricchedoti? Na so idha vattabbo, **aṭṭhassāliniyaṁ**[1] pakaraṇaparicchedo vutto evāti dassento āha **"cuddasavidhena vibhattanti vuttan"**ti. Khandhādīnaṁ desanā nīyati pavattīyati etehi, khandhādayo eva vā nīyanti ñāyanti etehi pakārehīti nayā, nayānaṁ mātikā uddeso, nayā eva vā mātikāti **nayamātikā. Etesaṁ padānaṁ mūlabhūtattā**ti "mūlamātikā"ti vattabbānaṁ saṅgahāsaṅgahādīnaṁ cuddasannaṁ padānaṁ khandhādidhammavibhajanassa imassa pakaraṇassa mūlabhūtattā nissayabhūtattāti attho.

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. "Pañcakkhandhā"ti-ādīhi rūpakkhandhādipadāni dassitāni, paṭicca-asamuppādavacanena ca yesu dvādasasu aṅgesu paccekaṁ paṭiccasamuppādasaddo vattati, tadatthāni dvādasa padāni dassitānīti tesaṁ tathādassitānaṁ sarūpeneva dassitānaṁ phassādīnañca padānaṁ vasena āha **"pañcavīsādhikena padasatenā"**ti. Tattha kammupapattikāmabhavādīnaṁ idha vibhattānaṁ bhāvanabhavanabhāvena bhave viya sokādīnaṁ jarāmaraṇassa viya aniṭṭhattā tannidānadukkhabhāvena ca jarāmaraṇe antogadhatāya paṭiccasamuppādassa dvādasapadatā daṭṭhabbā. Ettha ca pāḷiyaṁ bhinditvā avissajjitānampi satipaṭṭhānādīnaṁ bhinditvā gahaṇaṁ karonto tesaṁ bhinditvāpi vissajjitabbataṁ dassetīti veditabbaṁ.

Nayamātikādikā lakkhaṇamātikantā mātikā pakaraṇantarāsādhāraṇatāya dhātukathāya mātikā nāma, tassā abbhantare vutto vibhajitabbānaṁ uddeso abbhantaramātikā nāmāti imamatthaṁ pakāsento **"ayañhī"**ti-ādimāha. Tattha **evaṁ avatvā**ti yathā "sabbāpi -pa- mātikā"ti ayaṁ dhātukathāmātikato bahiddhā vuttā, evaṁ avatvāti attho. **Dhātukathāya abbhantareyevā**ti ca dhātukathāmātikāya abbhantareyevāti attho daṭṭhabbo. Tadāveṇikamātikā-abbhantare hi ṭhapitā tassāyeva abbhantare ṭhapitāti

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 8 piṭṭhe.

vuttā. Atha vā **evaṁ avatvā**ti yathā "sabbāpi -pa- mātikā"ti etena vacanena dhātukathāto bahibhūtā kusalādi-araṇantā mātikā pakaraṇantaragatā vuttā, evaṁ avatvāti attho. **Dhātukathāya abbhantareyevā**ti ca imassa pakaraṇassa abbhantare eva sarūpato dassetvā ṭhapitattāti attho. Sabbassa abhidhammassa mātikāya asaṅgahitattā vikiṇṇabhāvena **pakiṇṇakatā** veditabbā.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. Nayānaṁ pavattidvārabhūtā saṅgahāsaṅgahaviyogīsahayogīdhammā nayamukhānīti tesaṁ uddeso **nayamukhamātikā.** Cuddasapi hi saṅgahāsaṅgahasampayogavippayogānaṁ vomissakatāvasena pavattāti yehi te cattāropi honti, te dhammā cuddasannampi nayānaṁ mukhāni hontīti. Tattha saṅgahitena-asaṅgahitapadādīsu saccādīhipi yathāsambhavaṁ saṅgahāsaṅgaho yadipi vutto, so pana saṅgahakabhūtehi tehi vutto, na saṅgahabhūtehi, sopi "cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanasaṅgahena asaṅgahitā"ti-ādinā pucchitabbavissajjitabbadhammuddhāre tatthāpi khandhādīheva saṅgahehi niyametvā vutto, tasmā **"tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho"**ti vuttaṁ. Pucchitabbavissajjitabbadhammuddhārepi pana pucchāvissajjanesu ca rūpakkhandhādīnaṁ araṇantānaṁ yathāsambhavaṁ sampayogavippayogā catūheva khandhehi hontīti **"catūhi sampayogo. Catūhi vippayogo"**ti vuttaṁ.

Nanu ca vippayogo rūpanibbānehipi hoti, kasmā "catūhi vippayogo"ti vuttanti? Rūpanibbānehi bhavantassapi catūheva bhāvato. Na hi rūpaṁ rūpena nibbānena vā vippayuttaṁ hoti, nibbānaṁ vā rūpena, catūheva pana khandhehi hotīti catunnaṁ khandhānaṁ rūpanibbānehi vippayogopi vippayujjamānehi catūhi khandhehi niyamito tehi vinā vippayogābhāvato. So cāyaṁ vippayogo anārammaṇassa anārammaṇa-anā rammaṇamissakehi missakassa ca na hoti, anārammaṇassa pana missakassa ca sārammaṇena, sārammaṇassa sārammaṇena anārammaṇena missakena ca hotīti veditabbo.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. Saṅgahoyeva **saṅgahanayo. Sabhāgo. Visabhāgo**ti etassa "tīti saṅgaho. Tīhi asaṅgaho"ti etena, "catūhi sampayogo. Catūhi vippayogo"ti etenapi visuṁ yojanā kātabbā. Tena saṅgaho asaṅgaho ca sabhāgo visabhāgo ca bhāvo, tathā sampayogo vippayogo cāti ayamattho viññāyati. Yassa vā saṅgaho ca asaṅgaho ca, so dhammo sabhāgo visabhāgo ca, tathā yassa sampayogo vippayogo ca, sopi sabhāgo visabhāgo cāti. Tattha yena rūpakkhandho -pa- manoviññāṇadhātūti dhammā gaṇanaṁ gacchanti, so ruppanādiko samānabhāvo saṅgahe sabhāgatā, ekuppādādiko sampayoge veditabbo.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Evaṁ dhātukathāya mātikato bahi ṭhipitattā**ti "sabbāpi -pa- mātikā"ti etena ṭhapanākārena bahi piṭṭhito ṭhapitattāti attho. Etena vā ṭhapanākārena kusalādīnaṁ araṇantānaṁ idha aṭṭhapetvā dhātukathāya mātikato bahi pakaraṇantaramātikāya imassa pakaraṇassa mātikābhāvena ṭhapitattā tathā pakāsitattāti attho.

Saṅgaho asaṅgahoti-ādīsu saṅgaho ekavidhova, so kasmā "catubbidho"ti vuttoti? Saṅgahoti atthaṁ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. **Saṅgaho asaṅgaho**ti-ādīsu saddesu saṅgahasaddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhetthattho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmaññena gahetabbataṁ patto "saṅgaho asaṅgaho"ti-ādīsu "saṅgaho"ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. Jātisaddassa sāpekkhasaddattā "jātiyā saṅgaho"ti vutte "attano jātiyā"ti viññāyati sambandhārahassa aññassa avuttattāti **jātisaṅgaho**ti rūpakaṇḍe vutto sajātisaṅgaho vutto hoti.

Ettha nayamātikāya "saṅgaho asaṅgaho, sampayogo vippayogo"ti ime dve pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaṁ aniddhāretvā sāmaññena dhammānaṁ pucchanavissajjananaya-uddesā, avasesā niddhāretvā. "Saṅgahitena asaṅgahitan"ti hi "saṅgahitena asaṅgahitaṁ asaṅgahitan"ti vattabbe ekassa asaṅgahitasaddassa lopo daṭṭhabbo. Tena saṅgahitavisesavisiṭṭho yo asaṅgahito dhammaviseso, tannissito asaṅgahitatāsaṅkhāto pucchāvissajjananayo uddiṭṭho hoti, "saṅgahitenā"ti ca visesane karaṇavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Esa nayo tatiyādīsu dasamāvasānesu nayuddesesu chaṭṭhavajjesu. Tesupi hi vuttanayena dvīhi dvīhi padehi pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṁ katvā tattha tattha antimapadasadisena tatiyapadena pucchanavissajjananayā uddiṭṭhāti. Tattha catutthapañcamesu kattu-atthe karaṇaniddeso, sattamādīsu ca catūsu sahayoge daṭṭhabbo, na dutiyatatiyesu viya samānādhikaraṇe visesane. Tattha hi sabhāvantarena sabhāvantarassa visesanaṁ kataṁ, etesu dhammantarena dhammantarassāti. Ekādasamādīsu pana catūsu ādipadeneva dhammavisesaniddhāraṇaṁ katvā itarehi pucchanavissajjananayā uddiṭṭhā. Visesane eva cettha karaṇavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Pucchāvissajjanānañhi nissayabhūtā dhammā saṅgahitatādivisesena karaṇabhūtena sampayuttavippayuttādibhāvaṁ attano visesentīti.

Vikappatoti vividhakappanato, vibhāgatoti attho. **Sanniṭṭhānavasenā**ti adhimokkhasampayogavasena. Sanniṭṭhānavasena vuttā ca sabbe ca cittuppādā sanniṭṭhānavasena **vuttasabbacittuppādā,** tesaṁ sādhāraṇavasenāti evamettha attho daṭṭhabbo. Adhimokkho hi sanniṭṭhānavasena vuttānaṁ cittuppādānaṁ sādhāraṇavasena vutto, itare sabbesanti. Tattha sādhāraṇā pasaṭā pākaṭā cāti ādito pariggahetabbā, tasmā tesaṁ saṅgahādipariggahatthaṁ uddeso kato, asādhāraṇāpi pana pariggahetabbāvāti tesu mahāvisayena aññesampi saṅgahādipariggahaṁ dassetuṁ adhimokkho uddiṭṭho. "Sanniṭṭhānavasena vuttā"ti ca **dhammasaṅgahavaṇṇanāyaṁ**[1] **paṭiccasamuppādavibhaṅge**[2] ca vacanaṁ sandhāya vuttanti veditabbaṁ. Sanniṭṭhānavasena ye vuttā, tesaṁ sabbesaṁ sādhāraṇatoti pana atthe

1. Abhi-Ṭṭha 1. 150 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 143 piṭṭhe.

sati sādhāraṇāsādhāraṇesu vattabbesu yo asādhāraṇesu mahāvisayo adhimokkho, tassa vasena vuttasabbacittuppādasādhāraṇato phassādayo sabbasādhāraṇāti adhimokkho ca asādhāraṇesu mahāvisayoti katvā vutto aññassa tādisassa abhāvāti ayamadhippāyo daṭṭhabbo.

Jīvitindriyaṁ panettha rūpamissakattā na vuttanti veditabbaṁ, cittekaggatā pana asamādhisabhāvā sāmaññasaddeneva sāmaññavisesasaddehi ca samādhisabhāvā visesasaddavacanīyaṁ aññaṁ byāpetabbaṁ nivattetabbañca natthīti anaññabyāpakanivattakasāmaññavisesadīpanato tasseva dhammassa bhedadīpakehi vattabbā, na sukhādisabhāvā vedanā viya vuttalakkhaṇaviparītehi sāmaññavisesasaddeheva, tasmā "cittekaggatā"ti ayaṁ sāmaññasaddo samādhisabhāve visesasaddanirapekkho pavattamāno sayameva visesasasaddamāpajjitvā asamādhisabhāvameva pakāseyya, itaro ca samādhisabhāvamevāti dvidhā bhinnā cittekaggatā asādhāraṇā ceva appavisayā cāti idha uddesaṁ na arahati. Abhinnāpi vā phassādīnaṁ viya pākaṭattābhāvato aññadhammanissayena vattabbato ca sā jīvitañca na arahatīti na uddiṭṭhāti.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanaya saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. Khandhāyatanadhātuyo abhiññeyyadhammabhāvena vuttā, tesaṁ pana sabhāvato abhiññātānaṁ dhammānaṁ pariññeyyatādivisesadassanatthaṁ saccāni, adhipatiyādikiccavisesadassanatthaṁ indriyādīni ca vuttānīti saccādiviseso viya saṅgahāsaṅgahaviseso ca abhiññeyyanissito vuccamāno suviññeyyo hotīti **"tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho"ti nayamukhamātikā ṭhapitā**ti veditabbā. Evañca katvā "catūhī"ti vuttā sampayogavippayogā ca abhiññeyyanissayena khandhādīheva pucchitvā vissajjitāti. **Rūpakkhandho ekena khandhenā**ti ye dhammā "rūpakkhandho"ti vuccanti, tesaṁ pañcasu khandhesu rūpakkhandhabhāvena sabhāgatā hotīti rūpakkhandhabhāvasaṅkhātena, rūpakkhandhavacanasaṅkhātena vā gaṇanena saṅgahaṁ gaṇanaṁ dasseti. Tenāha **"yañhi kiñcī"**ti-ādi. **Rūpakkhandho**ti hi saṅgahitabbadhammo dassito. Yena saṅgahena saṅgayhati, tassa saṅgahassa dassanaṁ "ekena khandhenā"ti vacanaṁ. Pañcasu khandhagaṇanesu ekena khandhagaṇanena gaṇitoti ayañhettha attho. Yasmā ca khandhādivacanehi saṅgaho vuccati, tasmā upari "khandhasaṅgahena saṅgahitā"ti-ādi vakkhatīti.

Asaṅgahanayaniddeseti idaṁ "saṅgaho asaṅgaho"ti etasseva nayassa ekadesanayabhāvena vuttaṁ, na nayantaratāyāti daṭṭhabbaṁ. **Rūpakkhandhamūlakāyeva cettha dukatikacatukkā dassitā**ti etena vedanākkhandhamūkalā purimena yojiyamāne viseso natthīti pacchimeheva yojetvā tayo dukā dve tikā eko catukko, saññākkhandhamūlakā dve dukā eko tiko, saṅkhārakkhandhamūlako eko dukoti ete labbhantīti dasseti. Tesaṁ pana bhedato pañcakapucchāvissajjanānantaraṁ pucchāvissajjanaṁ kātabbaṁ saṁkhittanti daṭṭhabbaṁ, vuttanayena vā sakkā ñātunti pāḷiṁ na āropitanti.

Āyatanapadādivaṇṇanā

40. **Yasmā ca dukatikesū**ti yadipi ekakepi sadisaṁ vissajjanaṁ, ekake pana sadisavissajjanānaṁ cakkhundriyasotindriyasukhindriyādīnaṁ dukādīsu asadisavissajjanaṁ diṭṭhaṁ. Na hettha cakkhusotacakkhusukhindriyadukānaṁ aññamaññasadisavissajjanaṁ, nāpi dukehi tikassa, idha pana dukkhasamudayadukkhamaggadukānaṁ aññamaññaṁ tikena ca sadisaṁ vissajjananti dukatikesveva sadisavissajjanataṁ samudayānantaraṁ maggasaccassa vacane kāraṇaṁ vadati.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. "Pucchaṁ anārabhitvā avijjā ekena khandhena, avijjāpaccayā saṅkhārā ekena khandhenā"ti likhitabbepi pamādavasena "avijjā ekena khandhenā"ti idaṁ na likhitanti daṭṭhabbaṁ. Sarūpekasesaṁ vā katvā avijjāvacanena avijjāvissajjanaṁ dassitanti. **Sabbampivipākaviññāṇan**ti ettha vipākaggahaṇena visesanaṁ na kātabbaṁ. Kusalādīnampi hi viññāṇānaṁ dhātukathāyaṁ saṅkhārapaccayāviññāṇādipadehi saṅgahitatā vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaniddese "vipākā dhammā"ti imassa vissajjanāsadisena tesaṁ vissajjanena dassitā, idha ca nāmarūpassa ekādasahāyatanehi saṅgahavacanena akammajānampi saṅgahitatā viññāyatīti.

71. Jāyamānaparipaccamānabhijjamānānaṁ jāyamānādibhāvamattattā jātijarāmaraṇāni paramatthato vinibbhujjitvā anupalabbhamānāni paramatthānaṁ sabhāvamattabhūtāni, tāni rūpassa nibbattipākabhedabhūtāni ruppanabhāvena gayhantīti rūpakkhandhadhammasabhāgāni, arūpānaṁ pana nibbatti-ādibhūtāni rūpakalāpajāti-ādīni viya sahuppajjamānacatukkhandhakalāpanibbatti-ādibhāvato ekekabhūtāni vediyanasañjānanavijānanehi ekantaparamatthakiccehi agayhamānāni saṅkhatābhisaṅkharaṇena anekantaparamatthakiccena gayhantīti saṅkhārakkhandhadhammasabhāgāni, tathā duvidhānipi tāni cakkhāyatanādīhi ekantaparamatthakiccehi agayhamānāni nissattaṭṭhena dhammāyatanadhammadhātudhammehi sabhāgāni, tena tehi khandhādīhi saṅgayhantīti **"jāti dvīhi khandhehī"**ti-ādimāha.

Paṭhamanayasaṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyanaya saṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

171. Saṅgahitena-asaṅgahitapadaniddese yaṁ taṁ uddese asaṅgahitatāya pucchitabbaṁ vissajjitabbañca saṅgahitatāvisiṭṭhaṁ asaṅgahitaṁ dhammajātaṁ niddhāritaṁ, tadeva tāva dassento **"cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā"**ti āha. Sabbattha khandhādisaṅgahasāmaññānaṁ niccaṁ visesāpekkhattā bhedanissitattā ca pucchāvissajjanānaṁ savisesāva khandhādigaṇanā suddhā. Tattha saṅgahitena-asaṅgahitavacanamattena dhammavisesassa niddhāritattā tīsu saṅgahesu ekena dvīhi vā ye saṅgahitā hutvā aññehi asaṅgahitā, teyeva dhammā "khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā"ti ettakeneva dassetabbā siyuṁ, tesaṁ pana evaṁvidhānaṁ asambhavā nayamātikāya ca abbhantarabāhiramātikāpekkhattā uddesepi yaṁ yaṁ rūpakkhandhādīsu araṇantesu saṅgāhakaṁ, taṁ taṁ apekkhitvā saṅgahitena-asaṅgahitaṁ niddhāritanti viññāyatīti tena tena saṅgāhakena yathāniddhāritaṁ dhammaṁ niyametvā dassetuṁ **"cakkhāyatanenā"**ti-ādimāha. Yattha hi pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṁ natthi, tasmiṁ paṭhamanaye chaṭṭhanaye ca pucchitabbavissajjitabbabhāvena, itaresu ca yaṁ yaṁ pucchitabbavissajjitabbaṁ niddhāritaṁ, tassa tassa niyāmakabhāvena rūpakkhandhādayo araṇantā uddiṭṭhāti.

Tattha "cakkhāyatanena -pa- phoṭṭhabbadhātuyā"ti kattu-atthe karaṇaniddeso daṭṭhabbo, "khandhasaṅgahena āyatanasaṅgahena dhātusaṅgahenā"ti karaṇatthe. Ettha ca yena yena saṅgāhakena khandhādisaṅgahesu tena tena saṅgahetabbāsaṅgahetabbaṁ aññaṁ atthi, taṁ tadeva saṅgāhakāsaṅgāhakabhāvena uddhaṭaṁ. Rūpakkhandhena pana khandhasaṅgahena saṅgahetabbo añño dhammo natthi, tathā vedanākkhandhādīhi, na ca so eva tassa saṅgāhako asaṅgāhako vā hoti. Yañca "rūpakkhandho ekena khandhena saṅgahito"ti vuttaṁ, tañca na tasseva tena saṅgahitataṁ sandhāya vuttaṁ, rūpakkhandhabhāvena pana rūpakkhandhavacanena vā gahitataṁ sandhāya vuttanti pakāsitoyamattho.

Yadi ca so eva tena saṅgayheyya, saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaniddese "vedanākkhandhena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā

āyatanasaṅgahena saṅgahitā dhātusaṅgahena saṅgahitā, te dhammā tīti khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi sampayuttā"ti-ādi vattabbaṁ siyā, na ca vuttaṁ, tasmā yathā cittaṁ cittena sampayuttaṁ vippayuttañca na hoti, evaṁ rūpakkhandho rūpakkhandhena saṅgahito asaṅgahito ca na hoti, tathā vedanākkhandhādayo vedanākkhandhādīhi. Na hi so eva tassa sabhāgo visabhāgo cāti. Teneva na ekadesā viya samudāyassa, samudāyo ekadesānaṁ saṅgāhako asaṅgāhako ca. Yathā rūpakkhandho cakkhāyatanādīnaṁ, dhammāyatanaṁ vedanākkhandhādīnaṁ, saraṇā dhammā catunnaṁ khandhānaṁ. Samudāyantogadhānañhi ekadesānaṁ na vibhāgo atthi, yena te samudāyassa samudāyo ca tesaṁ sabhāgo visabhāgo ca siyāti, tathā na samudāyo ekadesasabhāgavisabhāgānaṁ saṅgāhako asaṅgāhako ca. Yathā dhammāyatanaṁ sukhumarūpasabhāgassa vedanādivisabhāgassa ca rūpakkhandhekadesassa khandhasaṅgahena, jīvitindriyaṁ rūpārūpajīvitasabhāgavisabhāgassa rūpakkhandhekadesassa saṅkhārakkhandhekadesassa ca jīvitavajjassa khandhasaṅgaheneva. Na hi ekadesasabhāgaṁ samudāyasabhāgaṁ, nāpi ekadesavisabhāgaṁ samudāyavisabhāganti, tasmā satipi attato attani antogadhato attekadesasabhāgato ca aññassa asaṅgāhakatte saṅgāhakattameva etesaṁ natthi, yena saṅgahitassa asaṅgāhakā siyunti saṅgāhakattābhāvato eva evarūpānaṁ aggahaṇaṁ veditabbaṁ.

Yaṁ pana "dhammāyatanaṁ asaṅkhataṁ khandhato ṭhapetvā catūhi khandhehi saṅgahitan"ti[1], "cakkhāyatanañca sotāyatanañca ekena khandhena saṅgahitan"ti[1] ca vuttaṁ, na tena ekadesānaṁ samudāyasaṅgāhakattaṁ, samudāyassa ca ekadesasaṅgāhakattaṁ dasseti, catukkhandhagaṇanabhedehi pana dhammāyatanassa gaṇetabbāgaṇetabbabhāvena pañcadhā bhinnataṁ, cakkhāyatanādīnaṁ ekakkhandhagaṇanena gaṇetabbatāya ekavidhatañca dasseti. Saṅgāhakāsaṅgāhakanirapekkhānaṁ gaṇetabbāgaṇetabbānaṁ taṁtaṁgaṇanehi gaṇanadassanamattameva hi paṭhamanayo kammakaraṇamattasabbhāvā, dutiyādayo pana saṅgāhakāsaṅgāhakehi saṅgahitāsaṅgahitānaṁ agaṇanādidassanāni kattukaraṇakammattayasabbhāvā. Tathā paṭhamanaye tathā tathā gaṇetabbāgaṇetabbabhāvasaṅkhāto taṁtaṁkhandhādibhāvābhāvo

---

1. Abhi 3. 6 piṭṭhe.

sabhāgavisabhāgatā, dutiyādīsu yathāniddhāritadhammadassane saṅgāhakasaṅgahetabbānaṁ samānakkhandhādibhāvo sabhāgatā, tadabhāvo ca visabhāgatā. Pucchāvissajjanesu taṁtaṁkhandhādibhāvābhāvo evāti ayametesaṁ visesoti.

Samudayasaccasukhindriyasadisāni pana tehi saṅgahetabbameva atthi, na saṅgahitaṁ asaṅgahetabbanti asaṅgāhakattābhāvato na uddhaṭāni. Dukkhasaccasadisāni tehi visabhāgasamudāyabhūtehi anekakkhandhehi khandhasaṅgahena saṅgahetabbaṁ, itarehi asaṅgahetabbañca natthīti saṅgāhakattāsaṅgāhakattābhāvato. Evaṁ saṅgāhakattābhāvato asaṅgāhakattābhāvato ubhayābhāvato ca yathāvuttasadisāni anuddharitvā saṅgāhakattāsaṅgāhakattabhāvato cakkhāyatanādīneva uddhaṭānīti veditabbāni. Tattha "cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā"ti cakkhāyatanavajjā rūpadhammā khandhasaṅgahena saṅgahitāti veditabbā, na rūpakkhadhoti. Na hi ekadeso samudāyasaṅgāhakoti dassitametanti.

Aṭṭhakathāyaṁ pana **khandhapadenā**ti khandhapadasaṅgahenāti attho, na saṅgāhakenāti. "Kenaci saṅgāhakenā"ti idaṁ pana ānetvā vattabbaṁ. **Taṁ pana rūpakkhandhādīsu na yujjatī**ti taṁ vissajjanaṁ rūpakkhandhādīsu saṅgāhakesu na yujjatīti attho. **Rūpakkhandhena hi -pa- saṅgahito**ti etena nayena cakkhāyatanena rūpakkhandhova saṅgahito, so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthīti evaṁ cakkhāyatanādīnipi na gahetabbānīti āpajjatīti ce? Nāpajjati. Na hi aññamattanivāraṇaṁ evasaddassa attho, atha kho saṅgāhakato aññanivāraṇaṁ. **So cā**ti-ādi ca na nirapekkhavacanaṁ, atha kho saṅgāhakāpekkhanti. Kathaṁ? **Rūpakkhandhena hi rupakkhandhova saṅgahito**ti yathā cakkhāyatanena cakkhāyatanato aññampi khandhasaṅgahena saṅgahitaṁ atthi, yaṁ āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitaṁ hoti, na evaṁ rūpakkhandhena rūpakkhandhato aññaṁ khandhasaṅgahena saṅgahitaṁ atthi, yaṁ āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitaṁ siyā, rūpakkhandhena pana rūpakkhandhova khandhasaṅgahena saṅgahitoti ayañhettha adhippāyo yutto. Siyā panetaṁ "so eva rūpakkhandho rūpakkhandhena āyatanadhātusaṅgaheti asaṅgahito hotū"ti, taṁ nivārento āha **"so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma**

natthī”ti. Ettha ca “rūpakkhandhenā”ti ānetvā vattabbaṁ. Tattha rūpakkhandho rūpakkhandhassa vā tadekadesānaṁ vā cakkhādīnaṁ āyatanadhātusaṅgahehi saṅgāhako asaṅgāhako ca na hotīti iminā pariyāyena asaṅgahitatāya abhāvo vuttoti yujjati, na rūpakkhandhena rūpakkhandhassa tadekadesānaṁ vā aḍḍhekādasahi āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitatāya. Na hi sā saṅgahitatā atthi. Yadi siyā, saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaniddese rūpakkhandhopi uddharitabbo siyā. Tena hi tīhipi saṅgahehi rūpakkhandho tadekadeso vā saṅgahitā siyuṁ, atthi ca tesaṁ vippayuttatāti.

Evaṁ asaṅgahitatāya abhāvato etāni, aññāni cāti etthāpi cakkhāyatanādīhi viya etehi aññehi ca saṅgahitānaṁ asaṅgahitatāya abhāvato etāni aññāni ca yathā vā tathā vā etāni viya ayujjamānavissajjanattā evarūpāni padāni saṅgāhakabhāvena na gahitānīti adhippāyo.

Tattha yaṁ vuttaṁ “rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito”ti, taṁ teneva tassa saṅgahitattāsaṅgahitattābhāvadassanena nivāritaṁ. Yañhettha aggahaṇe kāraṇaṁ vuttaṁ, tañca satipi saṅgahitatte asaṅgahitatāya abhāvatoti viññāyamānaṁ samudayasaccādīsu yujjeyya sati tehi saṅgahite tadasaṅgahitattābhāvato. Rūpakkhandhādīhi pana saṅgahitameva natthi, kuto tassa asaṅgahitatā bhavissati, tasmā saṅgāhakattābhāvo evettha aggahaṇe kāraṇanti yuttaṁ. Saṅgahitattābhāvena asaṅgahitattaṁ yadipi rūpakkhandhādinā attano attani antogadhassa attekadesasabhāgassa ca natthi, aññassa pana atthīti na dukkhasaccādīsu viya ubhayābhāvo cettha aggahaṇe kāraṇaṁ bhavituṁ yuttoti. Dhammāyatanajīvitindriyādīnañca khandhacatukkadukādisaṅgāhakatte sati na tesaṁ saṅgahitānaṁ tehi dhammāyatanajīvitindriyādīhi āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitatā natthīti asaṅgahitatāya abhāvo anekantiko, tasmā pubbe vuttanayeneva aggahitānaṁ aggahaṇe, gahitānañca gahaṇe kāraṇaṁ veditabbanti.

Anidassanaṁ punadeva sappaṭighanti ettha **anidassanan**ti etena “sanidassanasappaṭighan”ti ettha vuttena sappaṭighasaddena saddhiṁ yojetvā

anidassanasappaṭighā dassitā. **Punadevā**ti etena tattheva avisiṭṭhaṁ sanidassanapadaṁ nivattetvā gaṇhanto sanidassanadukapadaṁ dasseti. "Cakkhāyatanena cakkhāyatanamevekaṁ saṅgahitan"ti idaṁ na sakkā vuttuṁ. Na hi "cakkhāyatanena cakkhāyatanaṁ āyatanasaṅgahena saṅgahitan"ti ca "asaṅgahitan"ti ca vattabbanti dassitoyaṁ nayoti. Evaṁ sabbattha tasseva samudāyekadesānañca saṅgāhakasaṅgahitanti vacanesu asaṅgāhaka-asaṅgahitanti vacanesu tadavattabbatā yojetabbā. Asaṅgāhakattābhāvato eva hi cakkhāyatanādīni cakkhāyatanādīhi asaṅgahitānīti na vuccanti, na saṅgāhakattābhāvatoti.

Dutiyanayasaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Tatiyanaya asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. Asaṅgahitenasaṅgahitapadaniddese rūpakkhandhena khandhasaṅgahena asaṅgahitesu vedanādīnaṁ tiṇṇaṁ khandhānaṁ nibbānassa ca sukhumarūpena saha āyatanadhātusabhāgatte satipi na sukhumarūpameva rūpakkhandhoti rūpakkhandhena āyatanadhātusabhāgattaṁ natthi, tasmā na tena tāni āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitāni. Na kevalaṁ saṅgahitāneva, asaṅgahitānipi tena tāni tehi saṅgahehi na honteva tadekadesena sukhumarūpena āyatanadhātusabhāgattā, saṅgahitābhāvo eva pana idhādhippeto, viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi pana asaṅgahitā na te tehi kathañci sammissāti sabbathā te tehi na saṅgahitā. Dukkhasaccādīhi ca pañcakkhandhasamudāyabhūtehi khandhasaṅgahena asaṅgahitaṁ nibbānaṁ rūpakkhandhena viya āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitaṁ tehi na hoti, tasmā saṅgāhakattābhāvato eva evarūpānaṁ asaṅgāhakabhāvena aggahaṇaṁ veditabbaṁ, sanibbānapañcakkhandhasamudāyabhūtānaṁ pana abyākatadhammādīnaṁ asaṅgāhakattābhāvatova. Na hi taṁ kañci atthi, yassa te khandhasaṅgahena asaṅgāhakā siyuṁ, na ca attano ekadeso attekadesasabhāgo ca attanā asaṅgahito hotīti attanā asaṅgahitasaṅgāhakattā pana vedanākkhandhādīnaṁ gahaṇaṁ katanti.

Yaṁ pana aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ **"ye dhammāyatanena saṅgahitā"**ti, taṁ na sakkā vattuṁ. Dhammāyatanena hi na koci dhammo kenaci saṅgahena saṅgahito atthi visabhāgakkhandhanibbānasamudāyattā, khandhasaṅgahena sayameva attano saṅgāhakaṁ na hotīti āyatanadhātusaṅgahehi ca saṅgāhakattābhāvatoti dassitoyaṁ nayoti etassa dhammāyatanagaṇanena gaṇitāti attho. **Yāni -pa- gahitānī**ti etena viññāṇasammissaṁ dhammāyatanekadesaṁ dīpentāni iddhipādādipadāni, oḷārikarūpasammissaṁ dīpentāni rūpakkhandhādipadāni, sabbena sabbaṁ dhammāyatanaṁ adīpentāni viññāṇakkhandhacakkhāyatanādipadāni, sakaladhammāyatanadīpakāni dhammāyatanādipadāni ca vajjetvā dhammāyatanekadesaṁ aññāyatanena asammissaṁ dīpentāni gahitānīti dasseti.

Tatiyanaya-asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catutthanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. Saṅgahitenasaṅgahitapadaniddese yasmā yathā dutiyatatiyanayā tiṇṇaṁ saṅgahānaṁ saṅgahaṇāsaṅgaṇappavattivisesena "saṅgahitena asaṅgahitaṁ. Asaṅgahitena saṅgahitan"ti ca uddiṭṭhā, nevaṁ catutthapañcamā. Saṅgahaṇappavattiyā eva hi saṅgahitena saṅgahitaṁ uddiṭṭhaṁ, asaṅgahaṇappavattiyā eva ca asaṅgahitena asaṅgahitanti, tasmā saṅgahaṇappavattivisesavirahe saṅgahitadhammāsaṅgahitadhammavisese nissitā ete dve nayāti ettha kenaci saṅgahitena dhammavisesena puna saṅgahito dhammaviseso saṅgahitena saṅgahito saṅgahitatāya pucchitabbo vissajjitabbo ca, tameva tāva yathāniddhāritaṁ dassento **"samudayasaccena ye dhammā khandha -pa- saṅgahitā, tehi dhammehi ye dhammā khandha -pa- saṅgahitā"**ti āha. Ettha ca ye tīhipi saṅgahehi na saṅgāhakā rūpakkhandhaviññāṇakkhandhadhammāyatanadukkhasaccādīni viya, ye ca dvīhāyatanadhātusaṅgahehi asaṅgāhakā cakkhāyatanādīni viya, ye ca ekena khandhasaṅgaheneva dhātusaṅgaheneva ca na saṅgāhakā vedanādikkhandhanirodhasaccajīvitindriyādīni viya cakkhuviññāṇadhātādayo viya ca, te dhammā saṅgāhakattābhāvasabbhāvā saṅgāhakabhāvena na uddhaṭā, tīhipi pana

saṅgahehi ye saṅgāhakā, te saṅgahakattābhāvābhāvato idha uddhaṭā. Tehi saṅgahitāpi hi ekantena attano saṅgāhakassa saṅgāhakā honti, yassa puna saṅgaho pucchitabbo vissajjitabbo cāti.

Aṭṭhakathāyaṁ pana **sakalena hi khandhādipadenā**ti sakalavācakena rūpakkhandhādipadenāti attho. Yaṁ panetaṁ vuttaṁ "yaṁ attano saṅgāhakaṁ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṁ gaccheyyā"ti, taṁ tena khandhādipadenāti evaṁ ayojetvā taṁ aññaṁ saṅgahitaṁ nāma natthīti evaṁ na sakkā vattuṁ. Na hi yena yaṁ saṅgahitaṁ, teneva tassa saṅgaho pucchito vissajjito, na ca tasseva, atha kho tena saṅgahitassāti. Yathā vedanā saddo ca khandho āyatanañca, na evaṁ sukhumarūpaṁ, taṁ pana khandhāyatanānaṁ ekadesova, tasmā "sukhumarūpekadesaṁ vā"ti avatvā **"sukhumarūpaṁ vā"**ti vuttaṁ. Sabbattha ca aññena asammissanti yojetabbaṁ. Yampi cetaṁ vuttaṁ "tadeva yehi dhammehi khandhādivasena saṅgahitaṁ, te dhamme sandhāyā"ti, tampi tathā na sakkā vattuṁ. Na hi saṅgahitena saṅgahitassa saṅgahitena saṅgaho ettha pucchito vissajjito ca, atha kho saṅgahova, tasmā **ekena khandhenā**ti ekena khandhagaṇanenāti ayamevettha attho, na saṅgāhakenāti. Na hi eko khandho attano ekadesassa saṅgāhakoti.

Catutthanayasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pañcamanaya asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

193. Asaṅgahitena-asaṅgahitapadaniddesepi vuttanayeneva yathāniddhāritadhammadassanaṁ veditabbaṁ. Ettha ca sasukhumarūpaviññāṇasahitadhammasamudāyā ye te dukkhasacca-anidassana-appaṭigha-acetasikānupādāsadisā satipi ekena dvīhi vā saṅgahehi kesañci asaṅgāhakatte tīhipi asaṅgahetabbassa abhāvato paripuṇṇasaṅgahāsaṅgāhakā na honti, abyākatadhammasadisā kenaci saṅgahena asaṅgahetabbabhāvato asaṅgāhakā eva na honti, tena te asaṅgāhakabhāvena na uddhaṭā, itare pana tabbipariyāyena uddhaṭāti.

Yaṁ pana aṭṭhakathāyaṁ **"tādisena hi padena nibbānaṁ khandhasaṅgahamattaṁ na gaccheyyā"**ti vuttaṁ, taṁ dukkhasaccaṁ sandhāya vuttaṁ. Anidassana-appaṭighesu pana asaṅgāhakesu nibbānaṁ antogadhaṁ, na ca tadeva tassa asaṅgāhakanti. **Sadisavissajjanānaṁ vasena samodhānetvā katehi saddhin**ti evaṁ katehi dutiyapañhādīhi saddhiṁ paṭhamapañhanāmarūpapañhādayo sabbepi catuttiṁsa hontīti attho. **Yaṁ pucchāya uddhaṭaṁ padaṁ, tadevā**ti rūpakkhandhādivisesakapadaṁ vadati, na niddhārite pucchitabbadhamme. Te hi lakkhaṇato dassitā, na padena sarūpatoti. Tattha **tadevā**ti eva-saddena na taṁ kadāci saṅgahitena asaṅgahitaṁ na hotīti uddhaṭasseva asaṅgahitena-asaṅgahitabhāve niyatataṁ aññassa ca aniyatataṁ dassetīti veditabbaṁ. **"Tadeva yehi asaṅgahitan"**ti ettha hi "niyamato"ti sakkā vacanaseso yojetunti. Atha vā **tadevā**ti pucchāya uddhaṭameva evaṁpakārameva hutvā **yehi asaṅgahitan**ti tassa pucchāya uddhaṭabhāvena evaṁ asaṅgahitena-asaṅgahitabhāvaniyamanattho eva-saddo, na aññassa asaṅgahitena-asaṅgahitatānivāraṇatthoti daṭṭhabbo. Pucchāya uddhaṭañhi aññasahitaṁ asahitañca asaṅgahitena asaṅgahitaṁ hoti. Rūpakkhandhādīni hi aññasahitāni viññāṇakkhandhādīni asahitānīti.

Avasesā saṅgahitāti idaṁ avasesā asaṅgahitā na hontīti evaṁ daṭṭhabbaṁ. **Tehipi viññāṇadhammehi te rūpadhammāva tīhi saṅgahehi asaṅgahitā**ti pucchāya uddhaṭā tīhipi saṅgaheti asaṅgāhakā hutvā asaṅgahitāti adhippāyo. Anuddhaṭā vedanādayopi hi asaṅgahitā evāti. Ettha ca paṭhame naye vedanādayopi viññāṇena asaṅgahitāti vuttā, dutiye rūpadhammāvāti ayaṁ viseso. **Vedanādayo hi rūpaviññāṇeheva khandhādisaṅgahena asaṅgahitā**ti oḷārikarūpehi viññāṇena ca tīhipi saṅgahehi asaṅgahitāti attho. Rūpekadeso hi ettha rūpaggahaṇena gahitoti.

196. Catutthapañhe **cakkhāyatanaṁ vedanādīhi catūhī**ti ettha **cakkhāyatanan**ti etena pucchāya uddhaṭaṁ asaṅgāhakaṁ dassetīti daṭṭhabbaṁ. Cakkhāyatanena pana asaṅgahitena asaṅgahitāni dassa oḷārikāyatanāni na cakkhāyatanamevāti. **"Rūpañca dhammāyatanan"**ti-ādinā yehi dhammehi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitaṁ taṁ viññāṇameva hoti, asaṅgahitena

tena asaṅgahitañca viññāṇavajjaṁ sabbaṁ teva dhamme udāneti. Sadisavissajjanā hi ekato udānetvā dassetabbā. Tattha paṭhamena rūpakkhandhena sadisavissajjanesu ekato udānetvā dassitesu aññe visadisavissajjanā nayadānena dassitā honti. Tenāha **"rūpañca dhammāyatananti -pa- aññenākārena saṅkhipitvā dassitā"**ti. Tattha **dve bhavā**ti asaññekavokārabhavā. **Dve**ti bāhirupādādhamme eva sandhāya vuttaṁ. Yena asaṅgāhakena asaṅgahitena asaṅgahitaṁ pucchitabbaṁ vissajjitabbañca paricchijjati, so rūpakkhandhādiko tassa pucchāvissajjanānañca nissayabhāvato **"visayo"**ti vutto, yathādassitassa pana uddānassa nayadānamattattā **"nayo"**ti vuttaṁ. "Dvevīsanayo cā"tipi pāṭho, dvevīsapadiko esa nayo cāti attho.

Pañcamanaya-asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Chaṭṭhanaya sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. Sampayogavippayogapade **yaṁ labbhati, yañca na labbhati, taṁ sabbaṁ pucchāya gahitan**ti idaṁ na rūpakkhandhādīni padāni sandhāya vuttaṁ, atha kho sampayogapadaṁ vippayogapadañcāti veditabbaṁ. Rūpakkhandhādīsu hi yaṁ dhammāyatanādipadaṁ na labbhati, taṁ pucchāyapi na gahitaṁ. Sampayogapadaṁ pana rūpakkhandhādīsu alabbhamānampi "rūpakkhandho katihi -pa- sampayutto"ti evaṁ pucchāya gahitaṁ, vedanākkhandhādīsu labbhamānaṁ, vippayogapadaṁ pana sabbattha labbhamānamevāti. **Rūpadhammānaṁ pana rūpena nibbānena vā, nibbānassa ca rūpena saddhiṁ sampayogo nāma natthī**ti ekuppādādisabhāgatāya abhāvato sampayogaṁ nivārentena sā eva ekuppādāditā etesaṁ visabhāgatāti tadabhāvato vippayogopi nivārito eva hotīti daṭṭhabbo. Catūsu hi khandhesu vijjamānā ekuppādāditā tesaṁ aññamaññaṁ sabhāgatā hoti rūpanibbānehi tesaṁ tehi ca rūpanibbānānaṁ visabhāgatā ca, na ca rūpekadesassa nibbānassa vā sā ekuppādāditā atthi, yā rūpekadesena rūpekadesanibbānānaṁ nibbānena ca rūpassa visabhāgatā siyā. Teneva **"catūhi vippayogo"**ti vuttanti.

Sattasu viññāṇadhātūsu ekāyapi avippayutteti yathā rūpabhavo tīhi viññāṇadhātūhi, nevavipākanavipākadhammadhammā pañcahi, avitakka-avicārā ekāya vippayutte anārammaṇamissake dhamme dīpenti, evaṁ adīpetvā ekāyapi vippayutte ahonte sattahipi sampayutte sattapi vā tā dīpentīti adhippāyo. **Avippayutte**ti hi ye vippayuttā na honti, te dhammeti vuttaṁ hoti, na sampayutteti. Tena yāni tāhi sampayutte dīpenti dhammāyatanādipadāni, yāni ca sampayuttavippayuttabhāvehi navattabbaṁ dīpenti acetasikādipadāni, yāni ca sampayuttanavattabbāni dīpenti dukkhasaccādipadāni, tesaṁ sabbesaṁ anārammaṇamissakadhammadīpakānaṁ aggahaṇaṁ vuttaṁ hoti. Na hi anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātutaṁsampayuttadubhayasamudāyānaṁ khandhāyatanadhātūsu kenaci sampayogo vippayogo vā atthīti.

Yadi evaṁ vippayuttenavippayuttapadaniddese "kusalehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā"ti na vattabbaṁ. Akusalābyākatā hi anārammaṇamissobhayadhammāti? Na, yathāvuttasamudāyānaṁ khandhādīheva sampayogavippayogābhāvavacanato. Khandhādayo hi tadekadesā tadekadesaññasamudāyā ca, samudāyekadesānañca vibhāgābhāvato na sabhāgavisabhāgatā atthi, tena tesaṁ khandhādīhi sampayogavippayogābhāvo hoti. Kusalā pana dhammā akusalābyākatehi vibhattā, te ca kusalehi, na tesaṁ samudāyekadesabhāvo tadekadesaññasamudāyabhāvo vā, tasmā khandhādīni anāmasitvā vippayuttatāmattena yathāniddhāritadhammadassane kusalehi itaresaṁ, itarehi ca kusalānaṁ vippayogo na na hoti visabhāgatāsabbhāvatoti tesaṁ aññamaññavippayuttatā vuttā. Esa nayo sabbesu evarūpesu.

Uddāne pana **aṭṭhārassa tato pare**ti idaṁ "soḷasā"ti vattabbaṁ, **tevīsan**ti idañca "ekavīsan"ti. Sabbattha ca kālasantānabhedarahitārahitabahudhammasamodhānānaṁ saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūnaṁ ekadesā samudayasaccavedanākkhandhādayo ekadesasammissā ca iddhipādādayo anārammaṇehi asammissā rūpakkhandhādayo ca sārammaṇehi asammissā

sampayogīvippayogībhāvena samānakālasantānehi ca ekadesantarehi vibhattā eva gahitāti tehi te kehici ekadesantarehi vibhattehi yathāyogaṁ sampayogaṁ vippayogañca labhanti. Atthi hi tesaṁ ekuppādāditā sabhāgatā visabhāgatā cāti. Tena tattha tattha "ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayuttan"ti ca, "ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayuttan"ti ca vuttaṁ. Bhinnakālasamudāyā eva pana vedanāsaññāviññāṇakkhandhā vattamānā ca ekekadhammā eva, tasmā tesaṁ samānakālassa vibhajitabbassa abhāvato na sukhindriyādīni vedanākkhandhassa vibhāgaṁ karonti, cakkhuviññāṇadhātādayo ca viññāṇakkhandhassa manāyatanassa ca. Tena "sukhindriyaṁ ekena khandhena kehici vippayuttan"ti, "cakkhuviññāṇadhātu ekena khandhena ekenāyatanena kehici vippayuttā"ti ca evamādi na vuttaṁ, khandhāyatanavibhāgavirahitampi pana viññāṇaṁ dhātuvibhāgena vibhattameva vuttanti "cakkhuviññāṇadhātu -pa- manoviññāṇadhātu soḷasahi dhātūhi vippayuttā"ti vuttaṁ, evamevaṁ indriyavibhāgena vibhattānaṁ sukhindriyādīnaṁ "sukhindriyena ye dhammā vippayuttā"ti-ādīsu yathāyogaṁ vippayogo daṭṭhabbo, nāvibhattassa vedanākkhandhassāti.

235. Yathā taṁsampayogībhāvaṁ sandhāya "samudayasaccaṁ tīhi khandhehi sampayuttan"ti vuttaṁ, evaṁ taṁvippayogībhāvaṁ sandhāya "tīhi khandhehi vippayuttan"ti kasmā na vuttanti ce? Avibhāgehi tehi vippayogavacanassa ayuttattā. Vibhāge hi sati samudayasaccaṁ sukhadukkhadomanassindriyehi manoviññāṇadhātuto aññaviññāṇadhātūhi vippayuttanti yuttaṁ vattuṁ vibhāgeneva visabhāgatāya saṅgahitattā, vibhāgarahitehi pana vedanākkhandhādīhi na yuttaṁ tehi vijjamānehi vijjamānassa samudayassa visabhāgabhāvābhāvato. Yañhi anuppannā dhammā viya āmaṭṭhakālabhedaṁ na hoti saṅkhataṁ uddharitabbaṁ, taṁ paccuppannabhāvaṁ nissāya sampayogīvippayogībhāvena uddharīyati, tañca vibhāgarahitehi khandhādīhi saṅkhatehi paccuppannabhāvameva nissāya anāmaṭṭhakālabhede atthitāya eva nissitabbattā. Avijjamānassa hi avijjamānena, avijjamānassa ca vijjamānena, vijjamānassa ca avijjamānena sampayogo natthi, vippayogo pana avijjamānatādīpake bhede gahite teneva visabhāgatāpi gahitā evāti

hoti. Bhede pana aggahite tena tena gahaṇena visabhāgatāya aggahitattā sati sabhāgatte vijjamānatāya eva dhammānaṁ sabhāgassa paricchindanato vijjamānatā dassitāti ekuppādādibhāvasaṅkhātā sabhāgatāpi gahitā eva hoti. Tassā ca gahitattā sampayogova labbhati, na vippayogo, tasmā samudayasaccaṁ vedanākkhandhādīhi sampayuttattena vuttaṁ, na vippayuttattenāti. Esa nayo maggasaccādīsupīti.

262. **“Dutiyajjhānavicārañhi ṭhapetvā sesā avitakkavicāramattā”**ti aṭṭhakathāvacanaṁ ye padhānā vitakko viya koṭṭhāsantaracittuppādesu alīnā, te eva idha avitakkavicāramattāti adhippetāti dasseti. Teneva hi anantaranaye samudayasaccena samānagatikā na savitakkasavicārehīti te na gahitā. Dasamosānanayesu ca tehi vippayuttehi vippayuttānaṁ tehi vippayuttānañca soḷasati dhātūhi vippayogo aṭṭhārasasaṅgahito ca vutto. Vitakkasahitesupi pana tesu gahitesu sabbepi te vicārena sampayuttāti “ekena khandhena kehici sampayuttā”ti sakkā vattuṁ. So hi samudāyo vicāraṁ vajjetvā aññena kenaci sampayutto na hoti. Na hi tadekadesassa vitakkassa vicārato aññena sampayogo samudāyassa hoti. Yathā nānācittuppādesu uppajjamānānaṁ iddhipādānaṁ samudāyassa iddhipādassa ekadesānaṁ tīhi khandhehi sampayogo samudāyassa na hoti, evamidhāpi daṭṭhabbaṁ. Yathā pana tesu ekopi vedanāsaññākkhandhehi saṅkhārakkhandhekadesena ca asampayutto nāma natthīti samudāyassa tehi sampayuttatā vuttā, evamidhāpi vicārena asampayuttassa avitakkavicāramattassa kassaci abhāvato samudāyassa tena sampayuttatā na na sakkā vattuṁ. Na hi avitakkavicāramattānaṁ dassanenapahātabbahetukādīnaṁ viya sampayuttatā na vattabbā. Yathā hi dassanenapahātabbahetukesu keci saṅkhārakkhandhekadesena mohena sampayuttā, keci asampayuttāti na samudāyo tena sampayutto, nāpi añño koci dhammo atthi, yena so samudāyo sampayutto siyāti “dassanenapahātabbahetukā dhammā sampayuttāti natthī”ti vuttaṁ, evaṁ bhāvanāyapahātabbahetukasahetukādayopi. Na panevaṁ yena avitakkavicāramattasamudāyo sampayutto siyā, taṁ natthi avitakkavicāramattesu kassaci

vicārena asampayuttāssa abhāvā, tasmā te “sampayuttā”ti na na vattabbāti. Sabbattha ca ekadhammepi kehicīti bahuvacananiddeso saṅkhyāya aniyamitattā katoti vaditabbo.

Chaṭṭhanayasampayogavippayogapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sattamanaya sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. Sampayuttenavippayuttapadaniddese rūpakkhandhādayo tehi sampayuttābhāvato na gahitā. Samudayasaccādīni satipi tehi sampayutte, sampayuttehi ca vippayutte sampayuttenavippayuttānaṁ khandhādīhi vippayogābhāvato. Na hi samudayasaccena sampayuttehi lobhasahagatacittuppādehi vippayuttānaṁ tato aññadhammānaṁ khandhādīsu kenaci vippayogo atthi. Nanu ca te eva vittuppādā cattāro khandhā aḍḍhadutiyāni āyatanāni aḍḍhadutiyā dhātuyo ca hontīti tehi vippayogo vattabboti? Na, tadaññadhammānaṁ khandhādibhāvato. Na hi te eva dhammā cattāro khandhā, atha kho te ca tato aññe ca, tathā aḍḍhadutiyāyatanadhātuyopi. Na ca tadaññasamudāyehi aññe vippayuttā honti samudāyekadesānaṁ ekadesaññasamudāyānañca vippayogābhāvato. Esa nayo maggasaccasukhindriyādīsu. Avitakkavicāramattesupi niravasesesu adhippetesu tesaṁ savitakkasavicārasamānagahitattā aggahaṇe kāraṇaṁ na dissati.

Aṭṭhakathāyaṁ pana **evarūpānī**ti yathā rūpakkhandhe vissajjanaṁ na yujjati, evaṁ yesu aññesupi na yujjati, tāni vissajjanassa ayogena “evarūpānī”ti vuttāni, na sampayuttābhāvenāti daṭṭhabbaṁ. **Yāni pana padāni dhammadhātuyā sampayutte dhamme dīpentī**ti etena vedanākkhandhādipadāni dasseti, **viññāṇañca aññena asammissan**ti viññāṇakkhandhamanāyatanādipadāni. Tattha **aññena asammissan**ti asampayuttena asammissanti attho. Adukkhamasukhāyavedanāyasampayuttapadānipi hi sampayuttehi sammissaviññāṇadīpakāni idha gahitānīti. Etena ca lakkhaṇena evarūpāneva gahitānīti dasseti, na evarūpāni gahitānevāti

samudayasaccādi-iddhipādādipadānaṁ asaṅgahitattā. "Atha phassasattakaṁ cittaṁ saha yuttapadehi sattā"ti purāṇapāṭho, ayaṁ pana ūnoti katvā **"atha phassasattakaṁ, tike tayo satta mahantare cā"**ti pāṭho kato.

309. **Pucchāya uddhaṭapadeneva saddhiṁ vippayuttānaṁ vasenā**ti idaṁ pucchāya uddhaṭapadena sampayuttehi vippayuttā tena saddhiṁ vippayuttā hontīti katvā vuttaṁ. Pāḷi-uddānagāthāyaṁ **dve ca manena yuttā, vitakkavicāraṇā**ti manodhātuyā ekantasampayuttā dve vitakkavicārāti savitakkapadaṁ savitakkapadaṁ savicārapadañca dasseti.

Sattamanayasampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Aṭṭhamanaya vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Vippayuttenasampayuttapadaniddese rūpakkhandhādīhi vippayuttenasampayuttameva yathāniddhāritaṁ natthīti "rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā, tehi dhammehi ye dhammā sampayuttā"ti avatvā **"rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā, te dhammā katihi khandhehi -pa- sampayuttāti natthī"**ti vuttaṁ. Tena rūpakkhandhena vippayuttānaṁ kenaci khandhādinā sampayogābhāvato yathāniddhāritaṁ vippayuttenasampayuttameva natthi, kuto tassa puna khandhādīhi sampayuttatāti dasseti.

Aṭṭhamanayavippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Navamanaya sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. Sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanāyaṁ **yaṁkhandhādivasenā**ti samāsapadaṁ idaṁ daṭṭhabbaṁ, yassa khandhādino vasenāti attho. **Tassevā**ti ca tasseva khandhādinoti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yaṁ idha sampayuttaṁ vuttaṁ, taṁ rūpakkhandhādīsu araṇantesu yena vedanākkhandhādinā sampayuttaṁ, puna tasseva devanākkhandhādino khandhādīhi sampayogaṁ pucchitvā vissajjanaṁ

kataṁ. Tañhi attanā sampayuttena sampayuttattā “sampayuttena sampayuttan”ti niddhāritanti. **Rūpena vā**ti etena nirodhasacca-appaccaya-asaṅkhatehipi ayogo vutto hotīti daṭṭhabbo, tathā **rūpamissakehi vā**ti etena anupādinna-anupādāniyādīhi nibbānamissakehipi. Vakkhati hi **“nibbānaṁ pana sukhumarūpagatikamevā”**ti. **Sabbārūpakkhandhasaṅgāhakehī**ti vattamānānameva sampayogo labbhatīti vattamānesu ekampi dhammaṁ anapanetvā avikalacatukkhandhasaṅgāhakehi arūpabhavādīhīti attho. Ayaṁ panettha saṅkhepo—ye sampayogaṁ na labhanti rūpakkhandhādayo, te sabbe na gahitā, itare ca vedanākkhandhādayo sabbe gahitāti.

Navamanayasampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dasamanaya vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Vippayuttenavippayuttapadaniddese aggahitesu dhammāyatanādidhammā anārammaṇamissakasabbacittuppādagatadhammabhāvato tehi vippayuttassa abhāvā na gahitā, dukkhasaccacatumahābhava-abyākatādidhammā tehi vippayuttehi vippayuttānaṁ khandhādīhi vippayogābhāvatoti ayaṁ viseso veditabboti.

Dasamanayavippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Ekādasamanaya saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. Ekādasamanayavaṇṇanāyaṁ **“te ca sesehi tīhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhī”**ti etesaṁ padānaṁ **“sampayuttā nāmā”**ti etena saha sambandho. “Kehicī”ti etassa panatthaṁ dassetuṁ **“saṅkhārakkhandhe dhammāyatanadhammadhātūsu ca ṭhapetvā taṇhan”**ti etena “te cā”ti vutte samudayasaccena khandhādisaṅgahena saṅgahitadhamme visesetvā tesaṁ eva visesitānaṁ attavajjehi sesehi saṅkhārakkhandhe taṇhāya dhammāyatanadhammadhātūsu ca taṇhāya vedanāsaññākkhandhehi

sampayogārahehi sampayuttataṁ sandhāyāha **“sesehi sampayuttattā kehici sampayuttā nāmā”**ti.

Ekādasamanayasaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Dvādasamanaya sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Dvādasamanaye ca navamanaye viya sampayogārahāva labbhantīti āha **“teyeva uddhaṭā”**ti.

Dvādasamanayasampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

13. Terasamanaya asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. Terasamanayavaṇṇanāyaṁ yehi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitaṁ viññāṇameva hoti, te pāḷiyaṁ “rūpañca dhammāyatanan”ti-ādi-uddānagāthāya dassitā bāvīsa dhammā **“rūpakkhandhena sadisapañhā dhammā”**ti vuttā. Yehi pana tīhipi saṅgahehi asaṅgahitāni arūpabhavena viya oḷārikāyatanāneva honti, te vuttāvasesā sabbe idha uddhaṭā **“arūpabhavena sadisā”**ti vuttā. **Sesā**ti sesā pañcamanaye āgatā vedanākkhandhādayo satipi asaṅgāhakatte idha vissajjanaṁ na ruhantīti na uddhaṭā. Ye pana asaṅgāhakā eva na honti dukkhasaccādidhammā, tesu vattabbameva natthi. Yathā pana vedanākkhandhādayo na ruhanti, taṁ dassetuṁ **“vedanākkhandhena hī”**ti-ādimāha. Tattha **tesañca sampayogo nāma natthī**ti rūpārūpadhammānaṁ asampayogehi vomissatāya sampayogo natthīti attho.

Yadi pana te kadāci asabbaviññāṇadhātusampayuttā arūpadhammā rūpadhammā ca siyuṁ, na tesaṁ vippayogo natthīti “vippayogo ca natthī”ti na vuttaṁ, na vedanākkhandhena asaṅgahitānaṁ vippayogassa atthitāyāti veditabbaṁ. Ubhayābhāvato hi vedanākkhandhādayo idha na ruhantīti. Evaṁ panettha siyā “vedanākkhandhena hi khandhādivasena anārammaṇamissakā sattaviññāṇadhātudhammā asaṅgahitā honti, tesañca

sampayogo vippayogo ca natthī”ti. Anārammaṇasahitānañhi sabbaviññāṇadhātūnaṁ sabbaviññāṇadhātusampayuttānaṁ tadubhayadhammānañca vedanākkhandhādi-viññāṇakkhandhādicakkhāyatanādīhi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitānaṁ sampayogavippayogābhāvo aruhaṇe kāraṇaṁ. Jātivippayogabhūmikālasantānavippayogato catubbidho vippayogo. Tattha **jātivippayogo** “kusalā dhammā, akusalā dhammā”ti-ādi, **bhūmivippayogo** “kāmāvacarā, rūpāvacarā”ti-ādi, **kālavippayogo** “atītā dhammā, anāgatā dhammā”ti-ādi, **santānavippayogo** “ajjhattā dhammā, bahiddhā dhammā”ti-ādi. Evaṁ vippayogo catudhā veditabbo.

Terasamanaya-asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

14. Cuddasamanaya vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. Cuddasamanaye dhammāyatanādīnaṁ anārammaṇamissaka-sabbacittuppādagatadhammabhāvato vippayogassa aruhaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Jāti-ādittayassa cettha dhammasabhāvamattattā na kathañci sampayogo vippayogo ca ruhati ajjhattabahiddhadhammānaṁ sabbadhammasamodhānattā, anidassana-appaṭighādīnaṁ anārammaṇamissakasabbacittuppādattā. Dukkhasaccādidhammāva idha tehi vippayuttānaṁ saṅgahāsaṅgahasabbhāvā gahitāti.

Pāḷi-uddānagāthāyaṁ **samucchede na labbhantī**ti pariyosāne naye na labbhantīti attho. **Moghapucchakena cā**ti alabbhamānā ca te moghapucchakena hetunā na labbhanti tesaṁ pucchāya moghattāti vuttaṁ hoti. Atha vā **moghapucchako** aṭṭhamo nayo, tena ca saha osānanaye ete dhammā vippayogassapi abhāvā sabbathāpi na labbhantīti attho.

Cuddasamanayavippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātukathāpakaraṇamūlaṭīkā samattā.

Puggalapaññattipakaraṇamūlaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Dhammasaṅgahe tikadukavasena saṅgahitānaṁ dhammānaṁ vibhaṅge khandhādivibhāgaṁ dassetvā tathāsaṅgahitavibhattānaṁ dhātukathāya saṅgahāsaṅgahādippabhedaṁ vatvā yāya paññattiyā tesaṁ sabhāvato upādāya ca paññāpanaṁ hoti, taṁ pabhedato dassetuṁ **"cha paññattiyo"**ti-ādinā puggalapaññatti āraddhā. Tattha ye dhamme pubbāpariyabhāvena pavattamāne asabhāvasamūhavasena upādāya "puggalo, itthī, puriso, devo, manusso"ti-ādikā **puggalapaññatti** hoti, tesaṁ aññesañca bāhirarūpanibbānānaṁ sasabhāvasamūhasasabhāvabhedavasena paññāpanā sabhāvapaññattīti **khandhapaññatti-**ādikā pañcavidhā veditabbā. Tāya dhammasaṅgahādīsu vibhattā **sabhāvapaññatti** sabbāpi saṅgahitā hoti. Puggalapaññatti pana **asabhāvapaññatti.** Tāya ca samayavimuttādippabhedāya sattasantānagate pariññeyyādisabhāvadhamme upādāya pavattito padhānāya "vihāro mañco"ti-ādikā ca sabbā **asabhāvapaññatti** saṅgahitā hoti.

Ettāvatā ca paññatti nāma vijjamānapaññatti avijjamānapaññatti ca. Tā eva hi vomissā itarā catassoti. Tasmā tāsaṁ dassanena imasmiṁ pakaraṇe sabbā paññattiyo dassitāti veditabbā. Khandhādipaññattīsu pana chasu aññattha adassitappabhedaṁ idheva ca dassitappabhedaṁ puggalapaññattiṁ upādāya imassa pakaraṇassa **puggalapaññattī**ti nāmaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Ye dhamme idha paññapetukāmo**ti paññattiyā vatthubhāvena dassetukāmoti adhippāyo. Na hi etasmiṁ pakaraṇe paññāpanaṁ karoti, vatthūhi pana paññattiyo dassetīti.

Khandhāti paññāpanāti idaṁ khandhāti rūpaṁ pathavīti-ādikā sabbāpi sāmaññappabhedapaññāpanā nāma hoti, taṁ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Paññāpanā**ti etassa pana **dassanā ṭhapanā**ti ete dve atthā, tesaṁ **pakāsanā nikkhipanā**ti. Tattha "rūpakkhandho -pa- aññātāvindriyaṁ samayavimutto"ti-ādinā idamevaṁnāmakaṁ idamevaṁnāmakanti taṁtaṁkoṭṭhāsikakaraṇaṁ bodhanameva nikkhipanā, na paññapetabbānaṁ mañcādīnaṁ viya ṭhānasambandhakaraṇaṁ. Yo panāyaṁ "nāmapaññatti hi dasseti ca ṭhapeti cā"ti kattuniddeso kato, so bhāvabhūtāya karaṇabhūtāya vā nāmapaññattiyā tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ diṭṭhatāya ṭhapitatāya ca taṁnimittataṁ sandhāya katoti veditabbo.

Vijjamānapaññattīti-ādinā vacanena pāḷiyaṁ anāgatataṁ sandhāya **"pāḷimuttakenā"**ti-ādimāha. **Kusalākusalassevā**ti kusalākusalassa viya. **Vijjamānassā**ti etassa attho satoti, tassa attho **sambhūtassā**ti. **Vijjamānassa sato**ti vā vijjamānabhūtassāti attho. Tamevatthaṁ dassento āha **"sambhūtassā"**ti. Tena avijjamānabhāvaṁ paṭikkhipati. **Tathā avijjamānassā**ti yathā kusalādīni akusalādisabhāvato, phassādayo ca vedanādisabhāvato vinivattasabhāvāni vijjanti, tathā avijjamānassa ye dhamme upādāya "itthī, puriso"ti upaladdhi hoti, te apanetvā tehi vinivattassa itthi-ādisabhāvassa abhāvato asambhūtassāti attho. Yaṁ panetassa "tenākārena avijjamānassa aññenākārena vijjamānassā"ti atthaṁ keci vadanti, tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ paññattiduke vuttameva. Avijjamānepi sabhāve lokaniruttiṁ anugantvā anabhinivesena cittena "itthī, puriso"ti gahaṇasabbhāvā **"lokaniruttimattasiddhassā"**ti āha. Sābhinivesena pana cittena gayhamānaṁ pañcamasaccādikaṁ na sabhāvato, nāpi saṅketena siddhanti **"sabbākārenapi anupalabbhaneyyan"**ti vuttaṁ. **Tāsu imasmiṁ -pa- labbhantī**ti imasmiṁ pakaraṇe sarūpato tissannaṁ āgatataṁ sandhāya vuttaṁ.

Yathāvuttassa pana aṭṭhakathānayassa avirodhena ācariyavādā yojetabbā, tasmā **paññapetabbaṭṭhena cesā paññattī**ti etassa sabhāvato avijjamānattā paññapetabbamattaṭṭhena paññattīti attho. Paññapetabbampi hi sasabhāvaṁ tajjaparamattanāmalābhato na parato

labhitabbaṁ paññattināmaṁ labhati, nisabhāvaṁ pana sabhāvābhāvato na attano sabhāvena nāmaṁ labhatīti. Sattoti-ādikena nāmena paññapitabbamattaṭṭhena paññattīti nāmaṁ labhati, nisabhāvā ca sattādayo. Na hi sasabhāvassa rūpādīhi ekattena aññattena vā anupalabbhasabhāvatā atthīti.

Kirīṭaṁ makuṭaṁ, taṁ assa atthīti **kirīṭī.** Etasmiñca ācariyavāde anūnena lakkhaṇena bhavitabbanti sabbasamorodho kātabbo. Dutiyaṁ tatiyanti evaṁpakārā hi upanidhāpaññatti upanikkhittakapaññatti ca saṅkhātabbappadhānattā chapi paññattiyo bhajatīti yuttaṁ vattuṁ, itarā ca yathāyogaṁ taṁ taṁ paññattinti. Dutiyaṁ tatiyaṁ dve tīṇīti-ādi pana saṅkhā nāma kāci natthīti tāsaṁ upādāsantatipaññattīnaṁ avijjamānapaññattibhāvaṁ, itarāsañca upanidhāpaññattīnaṁ yathānidassitānaṁ[1] avijjamānena-avijjamānapaññattibhāvaṁ maññamāno āha **"sesā avijjamānapakkhañceva avijjamānena-avijjamānapakkhañca bhajantī"**ti. Dutiyaṁ tatiyaṁ dve tīṇīti-ādīnaṁ upanidhā-upanikkhittakapaññattīnaṁ avijjamānena-avijjamānapaññattibhāvameva maññati. Yañhi paṭhamādikaṁ apekkhitvā yassa cekādikassa upanikkhipitvā paññāpīyati, tañca saṅkhānaṁ kiñci natthīti. Tathā santatipaññattiyā ca. Na hi asīti āsītiko ca vijjamānoti.

Ekaccā bhūmipaññattīti kāmāvacarādipaññattiṁ sandhāyāha. Kāmāvacarādī hi sabhāvadhammāti adhippāyo. Kāmoti pana okāse gahite avijjamānenavijjamānapaññatti esā bhavituṁ arahati, kammanibbattakkhandhesu gahitesu vijjamānenavijjamānapaññatti. Yathā pana vacanasaṅkhātāya vacanasamuṭṭhāpakacetanāsaṅkhātāya vā kiriyāya bhāṇakoti puggalassa paññatti vijjamānena-avijjamānapaññattipakkhaṁ bhajati, evaṁ kiso thūloti rūpāyatanasaṅkhātena saṇṭhānena puggalādīnaṁ paññāpanā vijjamānena-avijjamānapaññatti bhavituṁ arahati. Saṇṭhānanti vā rūpāyatane aggahite avijjamānena-avijjamānapaññatti. Rūpaṁ phassoti-ādikā pana vijjamānapaññatti ruppanādikiccavasena kiccapaññattiyaṁ, paccattadhammanāmavasena paccattapaññattiyaṁ vā avarodhetabbā. Vijjamānāvijjamānapaññattīsu ca vuttāsu tāsaṁ

1. Yathānissitānaṁ (Ka)

vomissatāvasena pavattā itarāpi vuttāyeva hontīti ayampi ācariyavādo sabbasaṅgāhakoti daṭṭhabbo.

2. **“Yāvatā pañcakkhandhā”**ti-ādikassa atthaṁ dassento **“yattakena paññāpanenā”**ti-ādimāha. Tattha **yāvatā pañcakkhandhā**ti yāvatā rūpakkhandho -pa- viññāṇakkhandhoti khandhānaṁ khandhapaññatti, ettāvatā khandhānaṁ khandhapaññatti, evaṁ pāḷiyojanaṁ katvā saṅkhepappabhedavasena ayaṁ attho vuttoti veditabbo. **“Yāvatā pañcakkhandhā”**ti, **“khandhānaṁ khandhapaññattī”**ti hi imassa attho **“yattakena paññāpanena saṅkhepato pañcakkhandhāti vā”**ti etena dassito, **“yāvatā rūpakkhandho”**ti-ādikassa pana **“pabhedato rūpakkhandho”**ti-ādikenāti. Tattha **rūpakkhandho -pa- viññāṇakkhandho**ti pabhedanidassanamattametaṁ. Tena avuttopi sabbo saṅgahito hotīti **“tatrāpi rūpakkhandho kāmāvacaro”**ti-ādi vuttaṁ. Ayaṁ vā ettha pāḷiyā atthayojanā—“yāvatā”ti idaṁ sabbehi padehi yojetvā yattakā pañcakkhandhā, tattakā khandhānaṁ khandhapaññatti. Yattako pañcannaṁ khandhānaṁ tappabhedānañca rūpakkhandhādīnaṁ pabhedo, tattako khandhānaṁ khandhapaññattiyā pabhedoti pakaraṇantare vuttena vatthubhedena khandhapaññattiyā pabhedaṁ dasseti. Esa nayo **“yāvatā āyatanānan”**ti-ādīsupi.

7. **Ekadesenevā**ti uddesamattenevāti attho.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Jhānaṅgāneva vimokkhoti iminā adhippāyenāha **"vimokkhasahajātena nāmakāyenā"**ti. **Yena hi saddhin**ti-ādinā paṭhamaṁ samaṅgibhāvatthaṁ vivarati. **Phassenapi phuṭṭhāyeva nāmā**ti etena "apicesā"ti-ādinā vuttaṁ dutiyaṁ samphassena phusanatthaṁ, itarehi itare kāraṇatthe. Samaṅgibhāvaphusanakāraṇabhāvā hi phusanāti vuttāti. Punapi paṭhamatthameva dubbiññeyyattā vivaranto **"tatrāssā"**ti-ādimāha. **Ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā**ti ettha vedanāsomanassindriyāni saṅgahitānīti āha **"cattāro khandhā hontī"**ti. Evaṁ sati vedanāsomanassindriyehi sukhassa phusitabbattā tiṇṇañca tesaṁ anaññattā teneva tassa phusanā āpajjatīti? Nāpajjati vedayitādhipatiyaṭṭhehi upanijjhāyanabhāvapaṭilābhassa vuttattā. Atha vā **ṭhapetvā tāni aṅgānī**ti aṅgānaṁ bahuttā bahuvacanaṁ. Tesu pana paccekampi yojanā kātabbā "vitakkaṁ ṭhapetvā"ti-ādinā. Tattha "sukhaṁ ṭhapetvā"ti imissā yojanāya sesā tayo khandhā honti, itarāsu cattāroti. Sabbayojanāsu ca tayo anto katvā **"cattāro khandhā hontī"**ti vuttaṁ.

2. Yo asamayavimokkhena ekaccehi āsavehi vimutto asamayavimokkhūpanissayalābhena ca sātisayena samayavimokkhena, so eva **samayavimutto.** So hi tena vimutto jhānalābhī sekkho rūpārūpabhavato apunarāvaṭṭako kāmarāgādīhi tathāvimuttova hotīti samayavimuttapaññattiṁ laddhuṁ arahati. Puthujjano pana jhānalābhī punarāvaṭṭakadhammo puna kāmarāgādisamudācārabhāvato vimutto nāma na hotīti samayavimuttapaññattiṁ nārahati, tena so "samayavimutto"ti na vutto. Arahato pana aparikkhīṇā āsavā natthi, yato vimucceyya. Diṭṭhadhammasukhavihāramattā hi tassa aṭṭha vimukkhāti. Tasmā tassa na aṭṭha vimokkhā samayavimuttapaññattibhāvassa asamayavimuttapaññattibhāvassa vā kāraṇaṁ. Tadakāraṇabhāvameva

dassetuṁ **"na heva kho -pa- viharatī"**ti vuttaṁ, na sukkhavipassakasseva asamayavimuttabhāvaṁ dassetunti daṭṭhabbaṁ. Sabbopi hi arahā asamayavimuttoti. **Bāhirānan**ti lokuttarato bahibhūtānaṁ, lokiyānanti attho.

3. Arūpakkhandhanibbānamattavācako arūpasaddo na hotīti dassanatthaṁ **"rūpato aññan"**ti-ādi vuttaṁ. **Cittamañjūsan**ti samādhiṁ. Abhiññādīnañhi dhammānaṁ pādakabhāvena samādhi mañjūsāsadiso hoti. **Addhānaṁ pharitun**ti dīghakālaṁ byāpetuṁ, pavattetunti attho. **"Sammajjitabban"**ti cintetvā tattha ādarassa akatattā vattabhedoti veditabbo. Evaṁ vattabhedamattena naṭṭhā pana samāpatti kāmacchandādīhi naṭṭhā viya na kicchena paccāharitabbā hoti mandapāripanthakattā[1], tasmā vattasamitakaraṇamatteneva paccāharitabbattā **"appentova nisīdī"**ti āha.

4. **Attano anurūpena pamādena vītināmentānampi samāpatti na kuppatī**ti parihīno nāma na hoti tasmiṁ tasmiṁ byāsaṅge[2] paṭisaṁhaṭamatte samāpajjituṁ samatthatāyāti adhippāyo. "Kissa pana bhante khīṇāsavassa bhikkhuno lābhasakkārasiloko antarāyāyāti? Yā hissa sā ānanda akuppā cetovimutti, nāhaṁ tassā lābhasakkārasilokaṁ antarāyāya vadāmi. Ye ca khvassa ānanda appamattassa ātāpino pahitattassa viharato diṭṭhadhammasukhavihārā adhigatā, tesāhamassa lābhasakkārasilokaṁ antarāyāya vadāmī"ti **sutte**[3] pana samayena samayaṁ āpajjanena pariharitabbānaṁ samāpattisukhavihārānaṁ tasmiṁ tasmiṁ byāsaṅgakāle anipphattito lābhasakkārasiloko antarāyoti vuttoti adhippāyenassa tena avirodho veditabbo.

5. **Dhammānaṁ -pa- pī**ti ettha "dhammehī"ti vattabbaṁ. Idha hi tāhi samāpattīhi parihāyeyyāti dhammehi puggalassa parihānampi aparihānampi vuttaṁ. Tattha ca puggalassa pamādamāgamma tā samāpattiyo kuppeyyunti dhammānaṁ kuppanaṁ akuppanañca vuttaṁ, puggalassa pana parihānadhammānameva vināsoti vacananānattamattena vacanatthanānattamattena vā pariyāyantaratā vuttāti daṭṭhabbā.

---

1. Mandapāribandhakattā (Ka) 2. Byābhaṅge (Ka) 3. Saṁ 1. 434 piṭṭhe.

7-8. **Cetanā** samāpatticetanā tadāyūhanā ca. **Anurakkhaṇā** samāpatti-upakārānupakārapariggāhikā paññāsahitā sati. Tāhi cetiyamāna-anurakkhiyamānasamāpattīnaṁ bhabbā cetanābhabbā anurakkhaṇābhabbā.

10. **Puthujjanagottan**ti puthujjanasikkhaṁ, puthujjanagatā tisso sikkhā atikkantāti attho. Tā hi saṁyojanattayānupacchedena "puthujjanasikkhā"ti vuccantīti.

11. Arahattamaggaṭṭho ca vaṭṭabhayato paññubbegena ubbijjanto uddhambhāgiyasaṁyojanehi uparatoti bhayūparato nāmāti āha **"satta sekkhā bhayūparatā"**ti.

12. Bhavaṅgapaññāvirahitā "vipākāvaraṇena samannāgatā"ti iminā gahitāti tihetukapaṭisandhikā keci "duppaññā"ti iminā gayhantīti dassento āha **"appaṭiladdhamaggaphalūpanissayā"**ti. Paññāya hi vinā na tadupanissayo atthīti.

14. Yattha niyatāniyatavomissā pavatti atthi, tattheva niyatadhammā hontīti uttarakurūsu tadabhāvā niyato nāma natthīti dassento **"yā pana uttarakurukānan"**ti-ādimāha.

16. Terasasu sīsesu palibodhasīsādīni pavattasīsañca pariyādiyitabbāni, adhimokkhasīsādīni pariyādakāni, pariyādakaphalaṁ gocarasīsaṁ. Tañhi visayajjhattaphalavimokkhoti. Pariyādakassa maggassa phalassa ca ārammaṇaṁ saṅkhārasīsaṁ saṅkhāravivekabhūto nirodhoti pariyādiyitabbānaṁ pariyādakaphalārammaṇānaṁ saha viya saṁsiddhidassanena samasīsibhāvaṁ dassetuṁ **paṭisambhidāyaṁ**[1] terasa sīsāni vuttāni. Idha pana "apubbaṁ acarimaṁ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañcā"ti vacanato tesu kilesapavattasīsānameva vasena yojanaṁ karonto **"tattha kilesasīsan"**ti-ādimāha. Tattha pavattasīsampi vaṭṭato vuṭṭhahanto maggo cutito uddhaṁ appavattikaraṇavasena yadipi pariyādiyati, yāva pana cuti, tāva pavattisabbhāvato **"pavattasīsaṁ**

---

1. Khu 9. 99 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

jīvitindriyaṁ cuticittaṁ pariyādiyatī"ti āha. Kilesapariyādānena pana attano anantaraṁ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṁ arahanti. "Vimuttasmiṁ vimuttamiti ñāṇaṁ hotī"ti vacanato[1]hi paccavekkhaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṁ samāpitaṁ nāma hoti. Taṁ pana parisamāpanaṁ yadi cuticittena hoti, teneva jīvitaparisamāpanañca hotīti imāya vāracutisamatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānānaṁ apubbācarimatā hotīti āha "**vārasamatāyā**"ti. **Bhavaṅgaṁ otaritvā parinibbāyatī**ti ettha parinibbānacittameva bhavaṅgotaraṇabhāvena vuttanti daṭṭhabbaṁ.

17. **Mahāpayogo**ti mahākiriyo vipattikaraṇamahāmeghuṭṭhānākāravināso. **Tiṭṭheyyā**ti vināso nappavatteyyāti attho.

18. **Araṇīyattā**ti payirupāsitabbattā.

20. Yāya katakiccatā hoti, tāya aggavijjāya adhigatāya tevijjatābhāvo nippariyāyatā, sā ca āgamanavasena siddhā sātisayā tevijjatāti āha "**āgamanīyameva dhuran**"ti.

22. **Tattha cā**ti nimittatthe bhummaṁ, sabbaññutaññāṇappattiyā ādhārabhāve vā. Tattheva hi sabbaññutaṁ patto nāma hotīti.

23. **Ananussutesu dhammesū**ti ca ananussutesu saccesūti attho.

24. "Rūpī rūpāni passatī"ti-ādike[2] nirodhasamāpatti-ante[3] aṭṭha vimokkhe vatvā "yato kho ānanda bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṁ vuccati ānanda bhikkhu ubhatobhāgavimutto"ti yadipi mahānidānasutte[4] vuttaṁ, taṁ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti idha kīṭāgirisuttavasena sabba-ubhatobhāgavimuttasaṅgahatthaṁ "**aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharatī**"ti āha.

---

1. Ma 1. 47; Saṁ 2. 18, 19 piṭṭhesu.
2. Ma 2. 205; Ma 3. 264; Khu 9. 231; Abhi 1. 65 piṭṭhesu.
3. Nirodhasamāpattisutte (Ka) majjhimapaṇṇāsake kīṭāgirisuttaṭīkāyaṁ passitabbaṁ.
4. Dī 2. 60 piṭṭhe.

kīṭāgirisutte hi "idha bhikkhave ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṁ vuccati bhikkhave puggalo ubhatobhāgavimutto"ti[1] arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā vuttā, ubhatobhāgavimuttaseṭṭho ca vuttalakkhaṇopapattitoti. Kāyasakkhimhipi eseva nayo.

Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti na āsavā paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā disvā parikkhīṇāti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṁ purimakiriyā hotīti. **Nāmanissitako eso**ti eso ubhatobhāgavimutto rūpato muccitvā nāmaṁ nissāya ṭhito puna tato muccanato "nāmanissitako"ti vatvā tassa ca sādhakaṁ suttaṁ vatvā "kāyadvayato suvimuttattā ubhatobhāgavimutto"ti āhāti attho. Sutte hi ākiñcaññāyatanalābhino upasīvabrāhmaṇassa bhagavatā nāmakāyā vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti muni akkhātoti.

Paṭhamattheravāde dvīhi bhāgehi vimutto ubhatobhāgavimutto, **dutiyattheravāde** ubhato bhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti[2], **tatiyattheravāde** dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesaṁ viseso. Tattha **vimutto**ti kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyadvayato vimuttoti attho daṭṭhabbo. **Arūpāvacaraṁ pana nāmakāyato ca vimuttan**ti nīvaraṇasaṅkhātanāmakāyato vimuttanti vuttaṁ hoti. Tañhi nīvaraṇadūrībhāvena nāmakāyato rūpataṇhāvikkhambhanena rūpakāyato ca vimuttattā ekadesena ubhatobhāgavimuttaṁ nāma hotīti arahattamaggassa pādakabhūtaṁ ubhatobhāgavimuttanāmalābhassa kāraṇaṁ bhavituṁ yuttanti adhippāyo.

25. **Etesu hi ekopi aṭṭhavimokkhalābhī naṁ hotī**ti ubhatobhāgavimuttabhāvassa kāraṇabhūtaṁ rūpakāyato vimuttaṁ ekampi

---

1. Ma 2. 143 piṭṭhe. 2. Majjhimapaṇṇāsaṭīkāyaṁ kīṭāgirisuttavaṇṇanā passitabbā.

vimokkhaṁ anadhigatoti adhippāyo. Arūpāvacaresu hi ekampi adhigato ubhatobhāgavimuttabhāvakāraṇapaṭilābhato aṭṭhavimokkhekadesena tena taṁnāmadāne samatthena "aṭṭhavimokkhalābhī"tveva vuccati. Tenāha **"arūpāvacarajjhānesu panā"**ti-ādi.

26. **Phuṭṭhantaṁ sacchikarotī**ti phuṭṭhānaṁ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṁ arūpāvacarajjhānānaṁ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṁyoge cettha upayogavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Phuṭṭhānantarakālameva sacchikaroti sacchikātabbopāyenāti vuttaṁ hoti. "Ekamantaṁ nisīdī"ti-ādīsu[1] viya bhāvanapuṁsakaṁ vā etaṁ. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṁ pana ārammaṇaṁ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṁ nirodhaṁ yathā-ālocitaṁ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī**ti vuccati, na tu vimuttoti ekaccānaṁ āsavānaṁ aparikkhīṇattā.

27. **Diṭṭhattā patto**ti etena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṁ dīpeti. "Diṭṭhantaṁ patto"ti vā pāṭho, dassanasāṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṁ pattoti vuttaṁ hoti. Paṭhamaphalato paṭṭhāya hi yāva aggamaggā diṭṭhippattoti.

28. **Imaṁ pana nayaṁ "no"ti paṭikkhipitvā**ti ettha diṭṭhippattasaddhāvimuttabhāvappattānaṁ paññānānattaṁ vuttaṁ, na pana yena visesena so viseso patto, so vuttoti imaṁ dosaṁ disvā paṭikkhepo katoti daṭṭhabbo. **Āgamaṭṭhakathāsū**ti ca vacanena āgamanīyanānattasanniṭṭhānameva thiraṁ karotīti veditabbaṁ. **Saddahanto vimutto**ti etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṁ dasseti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya adhimuttoti attho.

29. **Paññaṁ vā hetī**ti paññaṁ sātisayaṁ pavattetīti attho. **Paññā imaṁ puggalaṁ vahatī**ti nibbānābhimukhaṁ gametīti attho.

---

1. Dī 1. 48 piṭṭhādīsu.

31. **Evaṁ maggakkhaṇepī**ti ayaṁ api-saddo kasmā vutto, nanu ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato maggakkhaṇe eva hotīti tadā eva sotāpanno nāmāti āpannanti? Nāpannaṁ. Maggena hi attanā sadisassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmaṁ dinnanti tenapi samannāgatassa sotāpannabhāvato, sotena vā maggena pavattetuṁ aparihīnena phalaṭṭhopi samannāgato eva nāma, na ca tena paṭhamamaggakkhaṇe viya soto samāpajjiyamāno, tasmā samāpannasotattā paṭhamaphalato paṭṭhāya "sotāpanno"ti vattuṁ yutto. Vuttañhi "ye keci bhikkhave mayi aveccappasannā, sabbe te sotāpannā. Tesaṁ sotāpannānaṁ pañcannaṁ idha niṭṭhā, pañcannaṁ idha vihāya niṭṭhā"ti[1]. Tattha dutiyaphalaṭṭhādīnaṁ visuṁ nāmaṁ atthīti paṭhamaphalaṭṭho eva itarehi visesiyamāno "sotāpanno"ti vattuṁ yuttoti so eva idhādhippeto. **Paṭiladdhamaggena bujjhatī**ti etena paṭiladdhamaggassa catusaccapaccavekkhaṇādīnaṁ upanissayabhāvaṁ dasseti. Sambodhi paraṁ ayanaṁ nissayo etassāti hi **sambodhiparāyaṇo**ti. Dutiyenatthena sambodhi paraṁ ayanaṁ gati etassāti **sambodhiparāyaṇo.**

32. Kevalena kulasaddena mahākulameva vuccatīti āha **"mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho"**ti.

33. **Khandhabījaṁ nāma** paṭisandhiviññāṇaṁ. **Ihaṭṭhakanijjhānikavaseneva imasmiṁ ṭhāne kathitā**ti sajjhānako ajjhattasaṁyojanasamucchede akatepi anāgāmisabhāgo anāvattidhammo idha gaṇanūpago na hoti, heṭṭhā upari ca saṁsaraṇako kāmabhavagato hīnajjhānako idha gaṇanūpagoti adhippāyo.

34. **Yaṁ vattabban**ti "dvīhi kāraṇehi tanubhāvo veditabbo"ti-ādi yaṁ vattabbaṁ siyāti attho.

36. **Upapannaṁ vā samanantarā**ti upapannaṁ vā etena puggalena hoti, atha samanantarā ariyamaggaṁ sañjaneti. **Appattaṁ vā vemajjhaṁ āyuppamāṇan**ti āyuppamāṇaṁ tassa puggalassa vemajjhaṁ appattaṁ hoti, etthantare

1. Aṁ 3. 351 piṭṭhe.

ariyamaggaṁ sañjanetīti ayamettha pāḷi-attho. Aṭṭhakathāyaṁ pana "appatvā pabbataṁ nadī"ti viya **āyuppamāṇaṁ vemajjhaṁ appattaṁ vā hutvā**ti parasaddayoge parato bhūto hutvā saddo vacanasesabhūto payuttoti veditabbo.

37. **Upahaccā**ti etassa upagantvāti attho, tena vemajjhātikkamo kālakiriyopagamanañca saṅgahitaṁ hoti. Tena vuttaṁ **"atikkamitvā vemajjhan"**ti-ādi.

40. **Uddhaṁvāhibhāvenā**ti uddhaṁ vahatīti uddhaṁvāhī, taṇhāsotaṁ vaṭṭasotaṁ vā, tassa bhāvo, tena uddhaṁvāhibhāvenāti vuttaṁ hoti. Avihesu uddhaṁsoto yadipi tattha parinibbāyī na hoti, yattha vā tattha vā gantvā parinibbāyatu, parinibbāyino pana tassa asaṅkhāraparinibbāyitā sasaṅkhāraparinibbāyitā ca atthīti tattha dasa anāgāmino vuttā, evaṁ atappādīsupi. **Anupahaccatalā**ti appattatalā. Asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīnaṁ lahusālahusagatikā eva parittavipulatiṇakaṭṭhajhāpakapappaṭikāsadisatā veditabbā, na uppajjitvāva nibbāyanakādīhi adhimattatā viya samuddaṁ patvā nibbāyanakato anadhimattatā viya ca antarā upahaccaparinibbāyīhi uddhaṁsotato ca adhimattānadhimattatā. Te eva hi asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyinoti. **Tato mahantatare**ti vacanaṁ tiṇakaṭṭhajhāpanasamatthapappaṭikādassanatthaṁ, na adhimattanādhimattadassanatthanti.

No cassa no ca me siyāti avijjāsaṅkhārādikaṁ hetupañcakaṁ no ca assa, viññāṇādikaṁ idaṁ phalapañcakaṁ vattamānaṁ no ca me siyāti attho. Tena atītabhavasaṁsiddhito dukkhasamudayato imassa dukkhassa pavattidassanato paccayasamudayaṭṭhena khandhānaṁ udayadassanapaṭipatti vuttā hoti. **Na bhavissati, na me bhavissatī**ti yadi etarahi hetupañcakaṁ na bhavissati, anāgate phalapañcakaṁ na me bhavissatīti attho. Etena paccayanirodhaṭṭhena vayadassanapaṭipatti vuttā hoti, etarahi anāgate ca attattaniyanivāraṇavasena suññatāpaṭipatti vā catūhipi vuttā. **Yadatthī**ti yaṁ atthi. **Bhūtan**ti sasabhāvaṁ nibbattaṁ vā yathādiṭṭha-udayabbayaṁ yathādiṭṭhasuññataṁ vā khandhapañcakaṁ parikappita-itthipurisasattādibhāvarahitaṁ nāmarūpamattanti attho. Vivaṭṭānupassanāya vivaṭṭamānaso taṁ bhūtaṁ

pajahāmīti **upekkhaṁ paṭilabhati,** saṅkhārupekkhāñāṇena upekkhako hotīti vuttaṁ hoti.

Bhave na rajjati, sambhave na rajjatīti avisiṭṭhe visiṭṭhe ca bhave na rajjatīti keci vadanti. Paccuppanno pana bhavo **bhavo,** anāgato jātiyā gahaṇena gahito **sambhavo**ti veditabbo. Atha vā **bhavo**ti bhūtameva vuccati, **sambhavo** tadāhāro, tasmiṁ dvaye na rajjatīti sekkhapaṭipattiṁ dasseti. Bhūte hi sasambhave ca virāgo sekkhapaṭipatti. Yathāha "bhūtamidanti bhante yathābhūtaṁ sammappaññāya passati, bhūtamidanti yathābhūtaṁ sammappaññāya disvā bhūtassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṁ -pa- disvā tadāhārasambhavassa nibbidāya -pa- paṭipanno hoti. Tadāhāranirodhāya yaṁ bhūtaṁ, taṁ nirodhadhammanti yathābhūtaṁ -pa- disvā nirodhadhammassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Evaṁ kho bhante sekkho hotī"ti[1]. **Athuttarī**ti atha evaṁ arajjamāno uttari santaṁ padaṁ nibbānaṁ anukkamena maggapaññāya sammā passati, tañca khvassa padaṁ na sabbena sabbaṁ sacchikataṁ catutthamaggeneva sacchikātabbassa tassa tena asacchikatattā.

Ekakaniddesavasaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dukaniddesavaṇṇanā

63. Kassaci kilesassa avikkhambhitattā kassaci kathañca avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti ajjhattaṁ nāma. Tattha bandhanaṁ ajjhattasaṁyojanaṁ, tena sampayutto **ajjhattasaṁyojano.**

83. Kāraṇena vinā pavattahitacitto **akāraṇavacchalo.** Anāgatampi payojanaṁ apekkhamāno purimaggahitaṁ taṁ kataṁ upādāya kataññū eva nāma hoti, na pubbakārīti āha **"karissati me"**ti-ādi. **Tamojotiparāyaṇo** puññaphalaṁ anupajīvanto eva puññāni karotīti **"pubbakārī"**ti vutto. **"Iṇaṁ demī"ti saññaṁ karotī**ti evaṁsaññaṁ akarontopi karonto viya hotīti attho.

---

1. Saṁ 1. 281 piṭṭhe.

86. **Acchamaṁsaṁ labhitvā sūkaramaṁsanti na kukkuccāyatī**ti acchamaṁsanti jānantopi sūkaramaṁsanti na kukkuccāyati, madditvā vītikkamatīti vuttaṁ hoti.

90. **Tittho**ti niṭṭhitakiccatāya nirussukko.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. **Sesasaṁvarabhedenā**ti manosaṁvarabhedena, satisaṁvarādibhedena vā. **Akusalasīlasamannāgamenā**ti "katame ca thapati akusalā sīlā? Akusalaṁ kāyakammaṁ akusalaṁ vacīkammaṁ pāpako ājīvo"ti[1] vuttehi samannāgamena. **Tassa hi -pa- evaṁ sāsaṅkasamācāro hotī**ti evaṁ sāsaṅko samācāro hotīti attho.

94. Samānavisayānaṁ puggalānaṁ visesadassanavasena **"kāyasakkhī"**ti-ādikaṁ vuttaṁ.

107. **Samādhi vā ādī**ti lokuttaradhammā hi paramatthato sāsananti tadattho pādakasamādhi tassa ādi vutto, tadāsannattā **vipassanā,** tassa mūlekadesattā **maggo.**

108. **Ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo**ti ucchaṅgasadisapaññatāya eva paññā viya puggalopi ucchaṅgo viya hoti, tasmiṁ dhammānaṁ aciraṭṭhānatoti adhippāyena vuttaṁ. Vakkhati hi **"ucchaṅgasadisapaññoti-attho"**ti.

109. Yathā ca ucchaṅgasadisā paññā, evaṁ nikkujjakumbhasadisā paññā evāti daṭṭhabbo tattha dhammānaṁ anavaṭṭhānato.

113. Ciraṭṭhānato thiraṭṭhānato ca pāsāṇalekhasadisā parāparādhanibbattā kodhalekhā yassa so pāsāṇalekhūpamasamannāgato **pāsāṇalekhūpamo**ti vutto, evaṁ itarepi.

---

1. Ma 1. 217 piṭṭhe.

118. Sutādivatthurahito tucchamāno naḷo viyāti "naḷo"ti vuccati, so uggato naḷo etassāti **unnaḷo.**

122. "Sīlakathā ca no bhavissatī"ti ettha vuttaṁ sīlakathābhavanaṁ paṭhamārambhopi dussīlena saha na hotīti dassento āha **"neva sīlakathā hotī"**ti.

123. **Tattha tatthā**ti tasmiṁ tasmiṁ anuggahetabbe paññāya sodhetabbe ca vaḍḍhetabbe ca adhikasīlaṁ nissāya uppannapaññāya anuggaṇhāti nāmāti attho.

124. **Gūthakūpo viya dussīlyan**ti etena dussīlyassa gūthasadisattameva dasseti.

130. **No ca sammā paññapetuṁ sakkontī**ti yebhuyyena na sakkontīti imamatthaṁ sandhāya vuttaṁ, uppanne tathāgate tasmiṁ anādariyaṁ katvā samāpattiṁ uppādetuṁ vāyamantassa asamatthabhāvaṁ vā. **Titthiyā** vā pūraṇādayo adhippetā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

133. Parena kataṁ dussīlyaṁ āṇattiyā attanā ca payogena katanti āṇattiyā pāpassa dāyādo **"tato upaḍḍhassa dāyādo"**ti vutto.

145. **Ayan**ti "tesu paṭhamo"ti-ādikaṁ nayaṁ vadati.

148. Desanāya dhammānaṁ ñāṇassa āpāthabhāvasampādanaṁ **ñāṇugghāṭanaṁ. Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhaṭavelāya saddhiṁ tasmiṁ kāle anatikkante evāti attho.

152. **Tan**ti anantaravacanaṁ vadati. "Katamo loko"ti vutte "pañcupādānakkhandhā"ti mahantaṁ atthaṁ saṅgahitvā ṭhitavacanaṁ **atthayuttaṁ.** Lujjatīti lokoti **kāraṇayuttaṁ.**

156. **Sahitāsahitassā**ti sahitāsahiteti attho, sahitāsahitassa paricchindaneti vā. **Dveyevā**ti dutiyacatutthāyeva. Desakasāvakasampattiyā bodhetuṁ samatthatāya **sabhāvadhammakathikā,** saccadhammakathikāti attho.

157. Kusaladhammehi cittassa vāsanābhāvanā **vāsadhuraṁ. Ayaṁ pāpapuggalo**ti catuttho vutto, na paṭhamo. Paṭhamo hi avisaṁvādetukāmo verañjabrāhmaṇasadiso adhippetoti.

159. **Puggalepi ariyānaṁ abhikkamanādisadisatā**ti puggale abhikkamanādīnaṁ ariyānaṁ abhikkamanādisadisatāti attho, ariyānaṁ abhikkamanādinā puggalassa sadisatāti vā sadisābhikkamanāditāti attho.

166. Dussīlaṁ "dussīlo"ti vadanto **bhūtaṁ bhāsati** nāma. Pāṇātipātena dussīlaṁ adinnādānena dussīloti avatvā pāṇātipātenevāti vadanto **tacchaṁ bhāsati** nāma. Yamidaṁ "kālenā"ti vuttaṁ, tatra tasmiṁ vacane, yo "kālena bhaṇatī"ti vutto, so kīdisoti dassanatthaṁ "kālaññū hotī"ti-ādi vuttanti dassento **"yamidaṁ kālenāti vuttaṁ, tatra yo puggalo"**ti-ādimāha.

168. **Āgamanavipatti** nāma kammaṁ, **pubbuppannapaccayavipatti** sukkasoṇitaṁ. Pavatte, pavattassa vā paccayā **pavattapaccayā,** āhārādayo. Jotetīti **joti,** āloko. Kulasampattiyādīhi[1] jotamāno ca joti viyāti **joti.**

173. Pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇāpi yehi kilesehi vimutto avimutto ca, tesaṁ dassanavasena vimuttidassanameva hotīti āha **"vimuttiñāṇadassanaṁ ekūnavīsatividhaṁ paccavekkhaṇañāṇan"**ti.

174. **Yāni kānici tantāvutānan**ti[2] tantāvutānaṁ vatthānaṁ yāni kānici vatthānīti vuttaṁ hoti. Sāyaṁ tatiyaṁ assāti **sāyatatiyo.** Anuyuñjanaṁ **anuyogo.** Taṁ **anuyutto**ti upayogavacanaṁ daṭṭhabbaṁ, bhāvanapuṁsakaṁ vā.

---

1. Kusalappavattiyādīhi (Ka)
2. Tantāvutānīti (Ka)

178. **Tattha sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhaṁ paripūrento**ti sīlasaṁvaraṁ paripūrento. **Sājīvañca avītikkamanto**ti "nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo"ti[1] vuttaṁ sikkhāpadaṁ bhagavato vacanaṁ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca dvayaṁ "sikkhanan"ti vuttaṁ. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā saṁvarapāripūrī hotīti. **Vināsanabhāvato**ti hiṁsanabhāvato. **Haliddirāgo viya na thirakatho hotī**ti ettha kathāya aṭṭhitabhāvena haliddirāgasadisatā veditabbā, na puggalassa.

179. **Dārumāsakoti ye vohāraṁ gacchantī**ti **iti**-saddena evaṁpakāre dasseti. **Aññaṁ dassetvā aññassa parivattanan**ti dasagghanakaṁ vatthayugaṁ dassetvā tassa ajānantassa pañcagghanakassa dānaṁ.

181. **Avikiṇṇasukhan**ti rūpādīsu subhādiparikappanavasena avisaṭasukhaṁ.

187. Khandhadhammesu aniccādivasena pavattā vipassanā maggaphalalābhena paṭiladdhā nāma hoti tadalābhena anavaṭṭhānatoti maggaphalalābhī eva "adhipaññādhammavipassanālābhī"ti vutto, maggaphalañāṇameva ca adhikapaññābhāvato catusaccadhamme sabbadhammassa vare nibbāne eva vā visiṭṭhadassanabhāvato ca **adhipaññādhammavipassanā**ti daṭṭhabbā.

189. **Sutena anupapanno**ti yathāsutena vā atthena vā na samannāgatoti attho.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. Paṭhamapañcake uddeseneva puggalavibhāgo viññāyatīti yathā tesu paṭipajjitabbaṁ, tāya paṭipattiyā te vibhajanto **"tatra yvāyan"**ti-ādimāha. **Ārambhasaddo**ti ārambhakiriyāvācako saddoti attho.

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 187 piṭṭhe.

Phaluppattiyā maggakiccaṁ niṭṭhitaṁ hotīti **“maggakiccavasena phalameva vuttan”**ti āha. **Āyācanasādhū**ti na pasaṁsanādisādhūti attho.

192. Ādito dheyyaṁ ṭhapetabbaṁ **ādheyyaṁ,** dassanasavanapaṭivacanadānavasena mukhena viya pavattaṁ gahaṇaṁ **mukhan**ti daṭṭhabbaṁ. Taṁ mukhaṁ ādheyyaṁ, gahaṇatthaṁ pakatimukhameva vā ādheyyaṁ yassa so **ādheyyamukho,** avicāretvā ādikathāya eva ṭhapitagahaṇoti vuttaṁ hoti.

194. **Rajaggasmin**ti rajaggabhāve.

199. Gavā khīraṁ aggamakkhāyatīti na evaṁ sambandho, uppattito pana pañca gorase dassetvā tesu sappimaṇḍassa aggabhāvadassanatthaṁ **“gavākhīran”**ti-ādi vuttaṁ. Tenāha **“gāvito khīraṁ nāma hotī”**ti-ādi.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. Chakke ekantato pākaṭā sammāsambuddhādayo te yathāvuttaguṇā puggalāti dassento **“sammāsambuddho tena daṭṭhabbo”**ti-ādimāha. Tattha **tenā**ti sāmaṁ saccābhisamayo tattha ca sabbaññutappattibalesu ca vasibhāvappattīti etena sabbena samuditena. “Sabbaññutaññāṇenā”ti pana vutte sabbamidaṁ saṅgahitaṁ hoti sāmaṁ saccābhisamayena balesu ca vasibhāvappattiyā ca vinā sabbaññutaññāṇassa abhāvā, tasmā aṭṭhakathāyaṁ **“sabbaññutaññāṇenā”**ti ettakameva vuttaṁ. Tattha **anācariyakena attanā uppāditenā**ti vacanena sabbaññutaññāṇassa sācariyakattaṁ parato uppattiñca paṭisedheti, na sācariyakaṁ parehi uppāditañca sabbaññutaññāṇaṁ. Na hi taṁ tādisaṁ nivāretabbaṁ atthīti.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. **Saddhā nāma sādhuladdhikāti ummujjatī**ti etena kusalesu dhammesu antogadhā, bodhipakkhiyadhammesu vā adhimokkhabhūtā saddhā sādhūti ummujjamānaṁ kusalaṁ dasseti, evaṁ **hirī**yādīsu ca. **Kusalesu dhammesū**ti ettha bhummaniddeso tadantogadhatāya tadupakāratāya vā veditabbo. Ettha ca **ummujjati sāhu saddhā kusalesu dhammesū**ti-ādinā saddhādīnaṁ ummujjanapaññāya saddhādīnaṁ uppattiṁ dasseti. Teneva **"tassa sā saddhā neva tiṭṭhatī"**ti-ādi vuttaṁ. **"Sāhu saddhā kusalesu dhammesū"**ti vā ummujjanassa upakārakaṁ ānisaṁsadassanaṁ vatvā **"ummujjatī"**ti etena saddhāsaṅkhātameva ummujjanaṁ dassitanti veditabbaṁ. **Caṅkavāre**ti rajakānaṁ khāraparisāvane. Ekakammanibbattā paṭisandhibhavaṅgacutisantati eko cittavāroti cutito anantaro yathāgahito dutiyo hotīti-āha **"dutiyacittavārenā"**ti. Ummujjitvā ṭhitādayo cattāro tāya tāya jātiyā arahattaṁ asacchikarontā aneke puggalā veditabbā, sacchikaronto pana ekopi pubbabhāge tatiyapuggalādibhāvaṁ āpajjitvā ante sattamapuggalo hotīti.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. **Pañcannaṁ idha niṭṭhā, pañcannaṁ idha vihāya niṭṭhā**ti ettha ye sotāpannādayo rūpārūpabhave upapajjitvā parinibbāyissanti, te idha vihāya niṭṭhāpakkhaṁ bhajamānāpi ajjhattasaṁyojanānaṁ asamucchinnattā puthujjanasādhāraṇe ca ṭhāne upapattiyā na gahitā. Asādhāraṇaṭṭhānuppattivasena pana antarāparinibbāyī-ādayo eva "idha vihāya niṭṭhā"ti vuttāti veditabbāti.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalapaññattipakaraṇamūlaṭīkā samattā.

Kathāvatthupakaraṇamūlaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Kathānaṁ vatthubhāvatoti kathāsamudāyassa pakaraṇassa attano ekadesānaṁ okāsabhāvaṁ vadati. Samudāye hi ekadesā antogadhāti. Yena pakārena saṅkhepena adesayi, taṁ dassento **"mātikāṭhapaneneva ṭhapitassā"**ti āha.

Nidānakathāvaṇṇanā

Anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyīti parinibbānameva parinibbānassa parinibbānantarato visesanatthaṁ karaṇabhāvena vuttaṁ. Yāya vā nibbānadhātuyā adhigatāya pacchimacittaṁ appaṭisandhikaṁ jātaṁ, sā tassa appaṭisandhivūpasamassa karaṇabhāvena vuttāti. **Dubbalapakkhan**ti na kāḷāsokaṁ viya balavantaṁ, atha kho ekamaṇḍalikanti vadanti. Dhammavādī-adhammavādīvisesajananasamatthāya pana paññāya abhāvato dubbalatā vuttā. **Tesaṁyevā**ti bāhuliyānameva, bahussutikātipi nāmaṁ. **Bhinnakā**ti mūlasaṅgītito mūlanikāyato vā bhinnā, laddhiyā suttantehi liṅgākappehi ca visadisabhāvaṁ gatāti attho.

Mūlasaṅgahanti pañcasatikasaṅgītiṁ. **Aññatra saṅgahitā**ti-ādīsu dīghādīsu aññatra saṅgahitato suttantarāsito taṁ taṁ suttaṁ nikkaḍḍhitvā aññatra akariṁsūti vuttaṁ hoti. Saṅgahitato vā aññatra asaṅgahitaṁ suttaṁ aññatra katthaci akariṁsu, aññaṁ vā akariṁsūti attho. **Atthaṁ dhammañcā**ti pāḷiyā atthaṁ pāḷiñca. **Vinaye nikāyesu ca pañcasū**ti vinaye ca avasesapañcanikāyesu ca.

"Dvepānanda vedanā vuttā mayā pariyāyenā"ti[1] ādi **pariyāyadesitaṁ.** Upekkhāvedanā hi santasmiṁ paṇīte sukhe vuttā bhagavatāti ayañhettha pariyāyo. "Tisso imā bhikkhave vedanā sukhā dukkhā upekkhā vedanā"ti[2] ādi **nippariyāyadesitaṁ.** Vedanāsabhāvo hi tividhoti ayamettha nippariyāyatā. "Sukhāpi vedanā aniccā saṅkhatā"ti[3] ādi **nītatthaṁ.** "Yaṁ kiñci vedayitaṁ, sabbaṁ taṁ dukkhan"ti[4]ādi **neyyatthaṁ.** "Tīhi bhikkhave ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhigganhanti deve ca tāvatiṁse"ti[5]ādikaṁ **aññaṁ sandhāya bhaṇitaṁ** gahetvā **aññaṁ atthaṁ ṭhapayiṁsu.** "Natthi devesu brahmacariyavāso"ti[6] ādikaṁ suttañca aññaṁ sandhāya bhaṇitaṁ atthañca aññaṁ ṭhapayiṁsūti evamettha attho daṭṭhabbo. "Atthekacco puggalo attahitāya paṭipanno"ti[7]ādi**byañjanacchāyāya** saṇhasukhumaṁ suññatādi-**atthaṁ bahuṁ vināsayuṁ.**

Vinayagambhīranti vinaye gambhīrañca ekadesaṁ chaḍḍetvāti attho. Kilesavinayena vā gambhīraṁ ekadesaṁ suttaṁ chaḍḍetvāti attho. **Patirūpan**ti attano adhippāyānurūpaṁ **suttaṁ,** suttapatirūpakaṁ vā asuttaṁ. Ekacce aṭṭhakathākaṇḍameva vissajjiṁsu, ekacce sakalaṁ abhidhammapiṭakanti āha **"atthuddhāraṁ abhidhammaṁ chappakaraṇan"**ti. Kathāvatthussa savivādattepi avivādāni chappakaraṇāni paṭhitabbāni siyuṁ, tāni nappavattantīti hi dassanatthaṁ **"chappakaraṇan"**ti vuttanti. Tatiyasaṅgītito vā pubbe pavattamānānaṁ vasena **"chappakaraṇan"**ti vuttaṁ. **Aññānī**ti aññāni abhidhammapakaraṇādīni. **Nāman**ti yaṁ buddhādipaṭisaṁyuttaṁ na hoti mañjusirīti-ādikaṁ, taṁ nikāyanāmaṁ. **Liṅgan**ti nivāsanapārupanādivisesakataṁ saṇṭhānavisesaṁ. Sikkādikaṁ **parikkhāraṁ. Ākappo** ṭhānādīsu aṅgaṭṭhapanaviseso daṭṭhabbo. **Karaṇan**ti cīvarasibbanādikiccaviseso.

Saṅkantikassapikena nikāyena vādena vā bhinnā **saṅkantikā**ti attho. **Saṅkantikānaṁ** bhedā **suttavādī anupubbena bhijjatha** bhijjiṁsūti attho. **Bhinnavādenā**ti bhinnā vādā etasminti bhinnavādo, tena

---

1. Ma 2. 60 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 407 piṭṭhe.
3. Dī 2. 57 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 285 piṭṭhe.
5. Aṁ 3. 198 piṭṭhe.
6. Abhi 4. 81 piṭṭhe.
7. Abhi 3. 109 piṭṭhe.

abhinnena theravādena saha aṭṭhārasa hontīti vuttaṁ hoti. **Bhinnavādenā**ti vā bhinnāya laddhiyā aṭṭhārasa honti, te sabbepi sahāti attho. **Thera vādānamuttamo**ti ettha **thera-**iti avibhattiko niddeso. Therānaṁ ayanti thero. Ko so? Vādo. Thero vādānamuttamoti ayamettha attho.

Uppanne vāde sandhāya "**parappavādamathanan**"ti āha. Āyatiṁ uppajjanakavādānaṁ paṭisedhanalakkhaṇabhāvato "**āyatilakkhaṇan**"ti vuttaṁ.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvagga

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Māyāya amaṇi-ādayo maṇi-ādi-ākārena dissamānā "māyā"ti vuttā. Abhūtena maṇi-udakādi-ākārena gayhamānā māyāmarīci-ādayo abhūtaññeyyākārattā asaccikaṭṭhā. Yo tathā na hoti, so saccikaṭṭhoti dassento āha **"māyā -pa- bhūtattho"**ti. Anussavādivasena gayhamāno tathāpi hoti aññathāpīti tādiso ñeyyo na paramattho, attapaccakkho pana paramatthoti dassento āha **"anussavā -pa- uttamattho"**ti.

Chalavādassāti atthīti vacanasāmaññena atthīti vuttehi rūpādīhi sāmaññavacanassāti adhippāyo. "So sacci -pa- laddhiṁ gahetvā āmantāti paṭijānātī"ti vacanato pana "chalavādassā"ti na sakkā vattuṁ. Na hi laddhi chalanti. **Okāsaṁ adadamāno**ti patiṭṭhaṁ pacchindanto. Yadi saccikaṭṭhena upalabbhati, rūpādayo viya upalabbheyya, tathā anupalabbhanīyato na tava vādo tiṭṭhatīti nivattentoti adhippāyo. **Taṁ sandhāyā**ti "yo saccikaṭṭho"ti ettha vutto yo saccikaṭṭho, sosappaccayādibhāvena dīpito "rūpañca-upalabbhatī"ti-ādīsu āgato dhammappabhedoti dasseti.

"Tena saccikaṭṭhaparamatthenā"ti vatvā **"tenākārenā"**ti vadato ayamadhippāyo—saccikaṭṭhaparamatthākārena upalabbhamānaṁ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhamānaṁ nāma hotīti. Aññathā tatoti tassa tenākārenāti vattabbaṁ siyā. Ko panetissā purimapucchāya ca visesoti? Purimapucchāya sattapaññāsavidho dhammappabhedo yathā bhūtena sabhāvatthena upalabbhati, evaṁ puggalo upalabbhatīti vuttaṁ. Idha pana bhūtasabhāvatthena upalabbhamāno so dhammappabhedo yena ruppanādisappaccayādi-ākārena upalabbhati, kiṁ tenākārena

puggalopi upalabbhatīti esa viseso. Yathā pana rūpaṁ viya bhūtasabhāvatthena upalabbhamānā vedanā na ruppanākārena upalabbhati, evaṁ dhammappabhedo viya bhūtasabhāvatthena upalabbhamāno puggalo na ruppanādisappaccayādi-ākārena upalabbhatīti sakkā paravādinā vattunti acodanīyaṁ etaṁ siyā. Avajānanañca tassa yuttanti niggaho ca na kātabbo. Dhammappabhedato pana aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā dhammappabhedākāreneva codeti. Avajānaneneva niggahaṁ dasseti. Anujānanāvajānanapakkhā sāmaññavisesehi paṭiññāpaṭikkhepapakkhā anulomapaṭilomapakkhā paṭhamadutiyanayāti ayametesaṁ viseso veditabbo.

"Tena vata re vattabbe"ti vadanto vattabbassa avacane dosaṁ pāpetīti iminā adhippāyena **"niggahassa pāpitattā"**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. **"Evametaṁ niggahassa ca anulomapaṭilomato catunnaṁ pāpanāropanañca vuttattā upalabbhatīti-ādikaṁ anulomapañcakaṁ nāmā"**ti vuttaṁ, anulomapaṭilomato pana dvīhi ṭhapanāhi saha sattakena bhavitabbaṁ, taṁvajjane vā kāraṇaṁ vattabbaṁ. Yaṁ pana vakkhati "ṭhapanā nāma paravādīpakkhassa ṭhapanato 'ayaṁ tava doso'ti dassetuṁ ṭhapanamattameva hoti, na niggahassa vā paṭikammassa vā pākaṭabhāvakaraṇan"ti[1]. Tenādhippāyena idhāpi ṭhapanādvayaṁ vajjeti. Yathā pana tattha paṭikammapañcakabhāvaṁ avatvā paṭikammacatukkabhāvaṁ vakkhati, evamidhāpi niggahacatukkabhāvo vattabbo siyā. Suddhikaniggahassa pana niggahappadhānattā uddesabhāvena vutto niggahova visuṁ vuttoti daṭṭhabbo. Ye pana "ayathābhūtaniggahattā tattha paṭikammaṁ visuṁ na vuttan"ti vadanti, tesaṁ dutiye vādamukhe niggahacatukkabhāvo paṭikammapañcakabhāvo ca āpajjati.

2. **Attanā adhippetaṁ saccikaṭṭhamevā**ti sammutisaccaṁ sandhāyāti adhippāyo. Vakkhati hi "suddhasammutisaccaṁ vā paramatthamissakaṁ vā sammutisaccaṁ sandhāya 'yo saccikaṭṭho'ti puna anuyogo paravādissā"ti[2]. Tattha yadi paravādinā attanā adhippetasaccikaṭṭho sammutisaccaṁ, sammutisaccākārena puggalo upalabbhatīti vadantena samānaladdhiko nappaṭisedhitabbo, kathā evāyaṁ nārabhitabbā. Atha sakavādinā

1. Abhi-Ṭṭha 3. 115 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 3. 117 piṭṭhe.

attanā ca adhippetasaccikaṭṭhaṁyeva sandhāya paravādī **"yo saccikaṭṭho"ti-ādimāhā**ti ayamattho. Sakavādinā sammutisaccaṁyeva saccikaṭṭhoti adhippetanti āpajjati. Yadi ubhayaṁ adhippetaṁ, puna "sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāhā"ti na vattabbaṁ siyāti. Yadi ca dvepi saccāni saccikaṭṭhaparamatthā, saccikaṭṭhekadesena upaladdhiṁ icchantena "puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā"ti-ādi anuyogo na kātabbo, na ca saccikaṭṭhekadesena anuyogo yutto. Na hi vedayitākārena upalabbhamānā vedanā ruppanākārena upalabbhatīti anuyuñjitabbā, na ca paravādī ruppanādisabhāvaṁ puggalaṁ icchati, atha kho saccikaṭṭhaparamatthamevāti. Paramatthasaccato aññasmiṁ saccikaṭṭhe vijjamāne nāssa paramatthasaccatā anuyuñjitabbā. Asaccikaṭṭhe saccikaṭṭhavohāraṁ āropetvā taṁ sandhāya pucchatīti vadantānaṁ voharitasaccikaṭṭhassa attanā adhippetasaccikaṭṭhatā na yuttā. Voharitaparamatthasaccikaṭṭhānañca dvinnaṁ saccikaṭṭhabhāve vuttanayova doso. Sammutisaccākārena upalabbhamānañca bhūtasabhāvatthena upalabbheyya vā na vā. Yadi bhūtasabhāvatthena upalabbhati, puggalopi upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti anujānanto nānuyuñjitabbo. Atha na bhūtasabhāvatthena, taṁvinimutto sammutisaccassa saccikaṭṭhaparamatthākāro na vattabbo asiddhattā. Vakkhati ca "yathā rūpādayo paccattalakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena atthi, na evaṁ puggalo"ti tasmā maggitabbo ettha adhippāyo.

Dvinnaṁ saccānanti ettha saccadvayākārena anupalabbhanīyato anuññeyyametaṁ siyā, na vā kiñci vattabbaṁ. Yathā hi ekadesena paramatthākārena anupalabbhanīyatā anujānanassa na kāraṇaṁ, evaṁ ekadesena sammutiyākārena upalabbhanīyatā paṭikkhepassa cāti maggitabbo etthāpi adhippāyo. **Nupalabbhatīti vacanasāmaññamattan**ti nupalabbhatīti idameva vacanaṁ anuññātaṁ paṭikkhittañcāti etaṁ chalavādaṁ nissāyāti adhippāyo. Yathā **upalabbhatī**ti etasseva anujānanapaṭikkhepehi ahaṁ niggahetabbo, evaṁ **nupalabbhatī**ti etasseva anujānanapaṭikkhepehi tvanti evaṁ sambhavantassa sāmaññena asambhavantassa kappanaṁ panettha chalavādo bhavituṁ arahati. Tena nupalabbhatīti vacanasāmaññamattaṁ chalavādassa kāraṇattā "chalavādo"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Vacanasāmaññamattañca

chalavādañca nissāyāti vā attho. Ṭhapanā niggahappaṭikammānaṁ pākaṭabhāvakaraṇaṁ na hotīti idaṁ vicāretabbaṁ. Na hi pakkhaṭṭhapenena vinā purimaṁ anujānitvā pacchimassa avajānanaṁ, pacchimaṁ vā avajānantassa purimānujānanaṁ micchāti sakkā āropetunti.

3. **Tavā**ti, **paṭijānantan**ti ca paccatte sāmi-upayogavacanānīti adhippāyena **"tvaṁyeva paṭijānanto"**ti āha.

4-5. **Catūhi pāpanāropanāhi niggahassa upanītattā**ti "dunniggahitā ca homa, hañcī"ti-ādinā tayā mama kato niggaho, mayā tava kato niggaho viya micchāti evaṁ tena anulomapañcake catūhi pāpanāropanāhi katassa niggahassa tena niyāmena dukkaṭabhāvassa attanā kataniggahena saha upanītattā aniggahabhāvassa vā upagamitattāti attho daṭṭhabbo. Evameva **tena hi yaṁ niggaṇhāsi hañci -pa- idaṁ te micchā**ti etassa aniggahabhāvanigamanasseva niggamanacatukkatā[1] veditabbā.

Anulomapaccanīkavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

7-10. **"Attano laddhiṁ nissāya paṭiññā paravādissā"**ti vatvā puna **"paramatthavasena puggalassa abhāvato paṭikkhepo paravādissā"**ti vuttaṁ. Tatrāyaṁ paṭikkhepo attano laddhiyā yadi kato, paramatthato aññena saccikaṭṭhaparamatthena puggalo upalabbhatīti ayamassa laddhīti āpajjati. Tathā ca sati nāyaṁ sammutisaccavasena upaladdhiṁ icchantena niggahetabbo. Atha attano laddhiṁ niggūhitvā parassa laddhivasena paṭikkhipati, purimapaṭiññāya avirodhitattā na niggahetabbo. Na hi attano ca parassa ca laddhiṁ vadantassa doso āpajjatīti. Attano pana laddhiyā paṭijānitvā paraladdhiyā paṭikkhipantena attano laddhiṁ chaḍḍetvā paraladdhi gahitā hotīti niggahetabboti ayamettha adhippāyo siyā.

Paccanīkānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Suddhasaccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Nigamanacatukkatā (Ka)

2. Okāsasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. **Sabbatthā**ti sabbasmiṁ sarīreti ayamatthoti dassento āha **"sarīraṁ sandhāyā"**ti. **Tatthā**ti tasmiṁ saṁkhittapāṭhe. **Yasmā sarīraṁ sandhāya "sabbattha na upalabbhatī"ti vutte sarīrato bahi upalabbhatīti āpajjati. Tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissā**ti etena na kenaci sabhāvena puggalo upalabbhatīti ayamattho vutto hoti. Na hi kenaci sabhāvena upalabbhamānassa sarīratadaññāvimutto upaladdhi-okāso atthīti.

3. Kālasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. **Purimapacchimajātikālañcā**ti majjhimajātikāle upalabbhamānassa tasseva purimapacchimajātikālesu upaladdhiṁ sandhāyāti adhippāyo. **Sesaṁ paṭhamanaye vuttasadisamevā**ti imesu tīsu paṭhame "sabbatthā"ti etasmiṁ naye vuttasadisameva, kiṁ taṁ? Pāṭhassa saṁkhittatāti attho. Idhāpi hi yasmā "sabbadā na upalabbhatī"ti vutte ekadā upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissāti yojetabbanti.

4. Avayavasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanaye ca yasmā **"sabbesu na upalabbhatī"ti vutte ekasmiṁ upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissā**ti yojetabbaṁ. Tenāha **"tādisamevā"**ti.

Okāsādisaccikaṭṭha

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. **Tattha anulomapañcakassā**ti-ādimhi anulomapañcakanti niggahapañcakaṁ, paccanīkanti ca paṭikammaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tattha anulomapañcakassa

"sabbattha puggalo nupalabbhatī"ti-ādikassa attho "sabbattha puggalo nupalabbhatī"ti-ādipāḷiṁ saṁkhipitvā āgate sarūpena avutte "yasmā sarīraṁ sandhāyā"ti-ādinā[1] vuttanayena veditabbo, paccanīkassa ca "sabbattha puggalo upalabbhatī"ti-ādikassa paṭikammakaraṇavasena vuttassa attho paṭikammādipāḷiṁ saṁkhipitvā ādimattadassanena āgate "puggalo upalabbhatī"ti-ādimhi anulome "sabbatthāti sarīraṁ sandhāya anuyogo sakavādissā"ti-ādinā[2] vuttanayena veditabboti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā **tatthā**ti yaṁ āraddhaṁ, tasminti evaṁ atthaṁ aggahetvā **tattha** tesu tīsu mukhesūti attho gahetabbo. Anulomapañcakamūlakā cettha sabbānulomapaccanīkapañcakapāḷi anulomapañcakassa pāḷīti vuttā, tathā paccanīkānulomapañcakapāḷi ca paccanīkassa pāḷīti. Taṁ saṁkhipitvā paṭikammavasena āgate sarūpena avutte "puggalo nupalabbhatī"ti-ādike paccanīke "upalabbhatī"ti-ādike anulome ca attho heṭṭhā suddhikasaccikaṭṭhe vuttanayeneva veditabboti vuttaṁ hoti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Suddhikasaṁsandanavaṇṇanā

17-27. **Rūpādīhi saddhiṁ saccikaṭṭhasaṁsandanan**ti saccikaṭṭhassa puggalassa rūpādīhi saddhiṁ saṁsandanaṁ, saccikaṭṭhe vā rūpādīhi saddhiṁ puggalassa saṁsandananti adhippāyo. **Puggalo rūpañcā**ti **ca**-kārassa samuccayatthattā **yathā rūpan**ti evaṁ nidassanavasena vutto attho vicāretabbo. Rūpādīhi añño anañño ca puggalo na vattabboti laddhi **samayo.** "Aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīranti abyākatametaṁ bhagavatā"ti-ādikaṁ[3] **suttaṁ.** Anuññāyamāne tadubhayavirodho āpajjatīti imamatthaṁ sandhāyāha **"samayasuttavirodhaṁ disvā"**ti.

Dhammatoti pāḷito. "Paṭikammacatukkādīni saṁkhittāni. Paravādī -pa- dassitānī"ti vadantehi **puggalo nupalabbhati -pa- ājānāhi**

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 119 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 3. 119 piṭṭhe. 3. Saṁ 2. 558 piṭṭhe.

paṭikammanti ettha **ājānāhi niggahant**i pāṭho diṭṭho bhavissati. **Aññattaṁ paṭijānāpanatthant**i yathā mayā aññattaṁ vattabbaṁ, tathā ca tayāpi taṁ vattabbanti aññattapaṭiññāya codanatthanti attho. **Sammutiparamatthānaṁ ekattanānattapañhassa ṭhapanīyattā**ti abyākatattāti attho. Yadi ṭhapanīyattā paṭikkhipitabbaṁ, parenapi ṭhapanīyattā laddhimeva nissāya paṭikkhepo katoti sopi na niggahetabbo siyā. Paro pana puggaloti kañci sabhāvaṁ gahetvā tassa ṭhapanīyattaṁ icchati, sati ca sabhāve ṭhapanīyatā na yuttāti niggahetabbo. Sammuti pana koci sabhāvo natthi. Tenevassa ekattanānattapañhassa ṭhapanīyataṁ vadanto na niggahetabboti sakavādinā paṭikkhepo katoti ayamettha adhippāyo yutto.

Suddhikasaṁsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Opammasaṁsandanavaṇṇanā

28-36. **Upaladdhisāmaññena aññattapucchā cā**ti idañca dvinnaṁ samānatā no aññattassa kāraṇaṁ yuttaṁ, atha kho visuṁ attano sabhāvena saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhanīyatāti vicāretabbaṁ. "Ekavīsādhikānī"ti purimapāṭho, **vīsādhikānī**ti pana paṭhitabbaṁ.

3745. "Atthi puggalo"ti suttaṁ anujānāpentena upaladdhi anujānitā hotīti maññamāno āha **"upaladdhisāmaññaṁ āropetvā"**ti. **Vīsādhikāni nava paṭikammapañcakasatāni dassitānī**ti etena suddhikasaṁsandanepi "ājānāhi paṭikammam"icceva pāthoti viññāyati. Yañca vādamukhesu suddhikasaccikaṭṭhe "paṭikammacatukkan"ti vuttaṁ, tampi "paṭikammapañcakan"ti.

Opammasaṁsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catukkanayasaṁsandanavaṇṇanā

46-52. Ekadhammatopi aññattaṁ anicchanto rūpādi-ekekadhammavasena nānuyuñjitabbo. Samudāyato hi ayaṁ aññattaṁ anicchanto ekadesato anaññattaṁ paṭikkhipanto na niggahāraho siyāti etaṁ vacanokāsaṁ nivattetuṁ **"ayañca anuyogo"**ti-ādimāha. **Sakalan**ti sattapaññāsavidho dhammappabhedo puggaloti vā paramatthasaccaṁ puggaloti vā evaṁ sakalaṁ sandhāyāti attho. Evaṁ sakalaṁ paramatthaṁ cintetvā tantivasena anuyogalakkhaṇassa ṭhapitattā sakalaparamatthato ca aññassa saccikaṭṭhassa abhāvā saccikaṭṭhena puggalena tato aññena na bhavitabbanti "rūpaṁ puggalo"ti imaṁ pañhaṁ paṭikkhipantassa niggahāropanaṁ yuttanti attho.

Sabhāgavinibbhogatoti rūpato aññasabhāgattāti vuttaṁ hoti. **Sabbadhammā**ti rūpavajje sabbadhamme vadati. "Rūpasmiṁ puggalo"ti ettha nissayavināse vināsāpattibhayena paṭikkhipatīti adhippāyenāha **"ucchedadiṭṭhibhayena cevā"**ti. Tīsu pana **samayavirodhena** paṭikkhepo adhippeto. Na hi so sakkāyadiṭṭhiṁ icchati, apica sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipatīti yuttaṁ vattuṁ. Sakkāyadiṭṭhīsu hi pañceva ucchedadiṭṭhiyo, sesāsassatadiṭṭhiyoti. **Aññatra rūpā**ti ettha ca rūpavā puggaloti ayamattho saṅgahitoti veditabbo.

Catukkanayasaṁsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca saṁsandanakathāvaṇṇanā.

---

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

54. **Paccanīkānulome**ti idaṁ yaṁ vakkhati "chalavasena pana vattabbaṁ 'ājānāhi paṭikamman'ti-ādī"ti[1], tena pana na sameti. Paccanīkānulome hi paccanīke "ājānāhi niggahan"ti vattabbaṁ, na pana "paṭikamman"ti.

Lakkhaṇayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 124 piṭṭhe.

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. **Puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte**ti ettha tadeva ekattaṁ parena sampaṭicchitaṁ asampaṭicchitanti vicāretabbametaṁ. Puggalassa hi avibhajitabbataṁ, upalabbhatīti etassa vibhajitabbataṁ vadanto vibhajitabbāvibhajitabbatthānaṁ upalabbhatipuggalasaddānaṁ kathaṁ atthato ekattaṁ sampaṭiccheyyāti. Yathā ca vibhajitabbāvibhajitabbatthānaṁ upalabbhatirūpasaddānaṁ taṁ vibhāgaṁ vadato rūpaṁ kiñci upalabbhati, kiñci na upalabbhatīti ayaṁ pasaṅgo nāpajjati, evaṁ etassapi yathāvuttavibhāgaṁ vadato yathā-āpāditena pasaṅgena na bhavitabbanti maggitabbo ettha adhippāyo.

60. "Suññato lokaṁ avekkhassū"ti[1] etena atthato puggalo natthīti vuttaṁ hotīti āha **"natthītipi vuttan"**ti.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. Rūpakāyāvirahaṁ sandhāya **"rūpakāyasabbhāvato"**ti āha. "Rūpino vā arūpino vā"ti sutte[2] āgatapaññattiṁ sandhāya **"tathārūpāya ca paññattiyā atthitāyā"**ti. **Vītarāgasabbhāvato**ti kāmībhāvassa anekantikattā kāmadhātuyā āyattattābhāvato ca "kāmī"ti na vattabboti paṭikkhipatīti adhippāyo.

67. **Kāyānupassanāyā**ti kāraṇavacanametaṁ, kāyānupassanāya kāraṇabhūtāya evaṁladdhikattāti attho. **Āhacca bhāsitan**ti "aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīranti abyākatametaṁ mayā"ti[3] āhacca bhāsitaṁ.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 448 piṭṭhe Suttanipāte. 2. Khu 1. 254 piṭṭhe. 3. Ma 2. 94 piṭṭhe.

11. Gati-anuyogavaṇṇanā

69-72. **“Dassento ‘tena hi puggalo sandhāvatī’ti-ādimāhā”**ti vuttaṁ, “dassento ‘na vattabbaṁ puggalo sandhāvatī’ti-ādimāhā”ti pana bhavitabbaṁ, dassetvāti vā vattabbaṁ.

91. **Yena rūpasaṅkhātena sarīrena saddhiṁ gacchatī**ti ettha “rūpena saddhiṁ gacchatī”ti vadantena “rūpaṁ puggalo”ti ananuññātattā yenākārena taṁ jīvaṁ taṁ sarīranti idaṁ āpajjati, so vattabbo. **Asaññūpapattiṁ sandhāyā**ti nirayūpagassa puggalassa asaññūpagassa arūpūpagassa ca antarābhavaṁ na icchatīti cutito anantaraṁ upapattiṁ sandhāyāti attho daṭṭhabbo. Ye pana cutikāle upapattikāle ca asaññūpapattikāle ca asaññasattesu saññā atthīti gahetvā asaññūpagassa ca antarābhavaṁ iccheyyuṁ, tesaṁ antarābhavabhāvato “asaññūpapatti avedanā”ti na sakkā vattunti.

92. **Avedanoti-ādīsu tadaññan**ti saññabhavato aññaṁ asaññānevasaññānāsaññāyatanupapattiṁ. Nevasaññānāsaññāyatanepi hi na vattabbaṁ saññā atthīti icchanti.

93. **Yasmā rūpādidhamme vinā puggalo natthī**ti indhanupādāno aggi viya indhanena rūpādi-upādāno puggalo rūpādinā vinā natthīti laddhivasena vadati.

Gati-anuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

97. **Nīlaṁ rūpaṁ upādāya nīloti-ādīsū**ti “nīlaṁ rūpaṁ upādāya nīlakassa puggalassa paññattī”ti ettha yo puṭṭho nīlaṁ upādāya nīloti, tadādīsūti attho.

98. **Chekaṭṭhaṁ sandhāyā**ti chekaṭṭhaṁ sandhāya vuttaṁ, na kusalapaññattiṁ. “Kusalaṁ vedanaṁ upādāyā”ti maññamāno paṭijānātīti attho daṭṭhabbo.

112. **Idāni -pa- dassetuṁ "yathā rukkhan"ti-ādimāhā**ti pubbapakkhaṁ dassetvā uttaramāhāti vuttaṁ hoti.

115. "Yassa rūpaṁ so rūpavā"ti uttarapakkhe vuttaṁ vacanaṁ uddharitvā **"yasmā"**ti-ādimāha.

116. **Cittānupassanāvasenā**ti cittānupassanāvasena paridīpitassa sarāgādicittayogassa vasenāti adhippāyo.

118. **Yenāti cakkhun**ti "yenā"ti vuttaṁ karaṇaṁ cakkhunti attho. **Cakkhumeva rūpaṁ passatī**ti viññāṇanissayabhāvūpagamanameva cakkhussa dassanaṁ nāma hotīti sandhāya vadati.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. **Karaṇamattan**ti kammānaṁ nipphādakappayojakabhāvena pavattā khandhā.

124. Purimakammena vinā puggalassa jāti, jātassa ca vijjaṭṭhānādīsu sammā micchā vā pavatti natthīti sandhāya **"purimakammameva tassā"**ti-ādimāha.

125. **Kammavaṭṭassā**ti ettha kammakārakassa yo kārako, tenapi aññaṁ kammaṁ kātabbaṁ, tassa kārakenapi aññanti evaṁ kammavaṭṭassa anupacchedaṁ vadanti. Puggalassa kārako kammassa kārako āpajjatīti vicāretabbametaṁ. Mātāpitūhi janitatādinā tassa kārakaṁ icchantassa kammakārakānaṁ kārakaparamparā āpajjatīti idañca vicāretabbaṁ.

170. **Suttavirodhabhayenā**ti "so karoti so paṭisaṁvedayatīti kho brāhmaṇa, ayameko anto"ti-ādīhi[1] virodhabhayā.

171. "Idha nandati pecca nandatī"ti[2] vacanato kammakaraṇakāle vipākapaṭisaṁvedanakāle ca soyevāti paṭijānātīti adhippāyo.

---

1. Saṁ 1. 303 piṭṭhe. 2. Khu 1. 15 piṭṭhe.

Sayaṁkataṁ sukhadukkhanti ca puṭṭho "kiṁ nu kho bho gotama sayaṁkataṁ sukhaṁ dukkhanti? Mā hevaṁ kassapā"ti[1] ādisuttavirodho paṭikkhipati.

176. **Laddhimattamevetan**ti soyeveko neva so hoti na aññoti idaṁ pana nattheva, tasmā evaṁvādino asayaṁkāranti-ādi āpajjatīti adhippāyo. **Apicā**ti-ādinā idaṁ dasseti—na parassa icchāvaseneva "so karotī"ti-ādi anuyogo vutto, atha kho "so karotī"ti-ādīsu ekaṁ anicchantassa itaraṁ, tañca anicchantassa aññaṁ āpannanti evaṁ kārakavedakicchāya ṭhatvā "so karotī"ti-ādīsu taṁ taṁ anicchāya āpannavasenāpīti. Atha vā na kevalaṁ "so karotī"ti-ādīnaṁ sabbesaṁ āpannattā, atha kho ekekasseva ca āpannattā ayaṁ anuyogo katoti dasseti. **Purimanayenevā**ti etena "idha nandatī"ti-ādi sabbaṁ paṭijānanādikāraṇaṁ ekato yojetabbanti dasseti.

Purisakārānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kalyāṇavaggo niṭṭhito.

---

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. **Abhiññānuyogādivasena arahattasādhanā**ti ettha "nanu atthi koci iddhiṁ vikubbatī"ti abhiññā-anuyogo ca "hañci atthi koci iddhiṁ vikubbatī"ti ṭhapanā ca "tena vata re"ti-ādi pāpanā ca ādisaddasaṅgahito atthova daṭṭhabbo. Āsavakkhayañāṇaṁ panettha abhiññā vuttāti tadabhiññāvato arahato sādhanaṁ **"arahattasādhanā"**ti āha. Arahato hi sādhanā tabbhāvassa ca sādhanā hotiyevāti.

Abhiññānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 1. 261 piṭṭhe.

15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā

209. **Tathārūpassā**ti tatiyakoṭibhūtassa saccikaṭṭhassa abhāvāti adhippāyo. Evaṁ pana paṭikkhipanto asaccikaṭṭhaṁ tatiyakoṭibhūtaṁ puggalaṁ vadeyyāti tādisaṁ puggalaṁ icchanto hi suttena niggahetabbo siyā. Kasmā? **Tathārūpassa saccikaṭṭhassa abhāvato**ti, tathārūpassa kassaci sabhāvassa abhāvato paṭikkhepārahattā attano laddhiṁ nigūhitvā paṭikkhepo paravādissāti ayamattho daṭṭhabbo.

Ñātakānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

218. **Pariggahitavedano**ti vacanena apariggahitavedanassa "sukhitosmi, dukkhitosmī"ti jānanaṁ pajānanaṁ nāma na hotīti dasseti yogāvacarassa sukhumānampi vedanānaṁ paricchedanasamatthatañca.

228. **Lakkhaṇavacanan**ti rūpabbhantaragamanaṁ saharūpabhāvo, bahiddhā nikkhamanaṁ vinārūpabhāvoti adhippāyo.

237. **Imā kho**ti oḷāriko attapaṭilābho manomayo attapaṭilābho arūpo attapaṭilābhoti imā lokassa samaññā, yāhi tathāgato voharati aparāmasaṁ, yo sacco mogho vā siyā, tasmiṁ anupalabbhamānepi attani tadanupalabbhatoyeva parāmāsaṁ attadiṭṭhiṁ anuppādento loke attapaṭilābhoti pavattavohāravaseneva voharatīti ayamettha attho. Ettha ca paccattasāmaññalakkhaṇavasena puggalassa atthitaṁ paṭikkhipitvā lokavohārena atthitaṁ vadentena puggaloti koci sabhāvo natthīti vuttaṁ hoti. Sati hi tasmiṁ attano sabhāveneva atthitā vattabbā siyā, na lokavohārenāti. Iminā pana yathā sameti, yathā

ca parāmāso na hoti, evaṁ ito purimā ca atthavaṇṇanā yojetabbā.

Lokasammutikāraṇanti yasmā lokasammutivasena pavattaṁ, tasmā saccanti vuttaṁ hoti. **Tathalakkhaṇan**ti tathakāraṇaṁ. Yasmā dhammānaṁ tathatāya pavattaṁ, tasmā saccanti dasseti.

Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā

239. "Dveme bhikkhave dhammā sekkhassa bhikkhuno parihānāya saṁvattantī"ti[1] idaṁ suttaṁ arahato parihāniladdhiyā na nissayo, atha kho anāgāmi-ādīnaṁ parihāniladdhiyā, tasmā **arahatopi parihāniṁ icchantī**ti ettha **pi**-saddena anāgāmissapi sakadāgāmissapīti yojetabbaṁ.

"Tatiyasmimpi mudindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhī"ti purimapāṭho, mudindriyesveva pana adhippetesu parikkhepo na kātabbo siyā, kato ca, tasmā **"tatiyasmimpi tikkhindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhī**"ti paṭhanti.

Ayoniso atthaṁ gahetvāti sotāpannoyeva niyatoti vuttoti soyeva na parihāyati, na itareti atthaṁ gahetvā. "Uparimaggatthāyā"ti vuttaṁ atthaṁ aggahetvā niyatoti sotāpattiphalā na parihāyatīti etamatthaṁ gaṇhīti pana vadanti.

Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Ariyapuggalasaṁsandanaparihānivaṇṇanā

241. **Yaṁ panetthā**ti-ādimhi dassanamaggaphale ṭhitassa anantaraṁ arahattappattiṁ, tato parihāyitvā tattha ca ṭhānaṁ icchanto puna vāyāmena tadanantaraṁ arahattappattiṁ na icchatīti vicāretabbametaṁ.

262. **Avasippatto jhānalābhī**ti sekkho vuttoti daṭṭhabbo. Puthujjano pana vasippatto avasippatto ca samayavimutta-asamayavimuttatantiyā aggahito, bhajāpiyamāno pana samāpattivikkhambhitānaṁ kilesānaṁ vasena samayavimuttabhāvaṁ bhajeyyāti vuttoti.

Ariyapuggalasaṁsandanaparihānivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Aṁ 1. 95 piṭṭhe.

3. Suttasādhanaparihānivaṇṇanā

265. **Uttamahīnabhedo** "tatra yāyaṁ paṭipadā sukhā khippābhiññā, sā ubhayeneva paṇītā akkhāyatī"ti[1] ādisuttavasena vutto. "Diṭṭhaṁ sutaṁ mutan"ti ettha viya mutasaddo pattabbaṁ vadatīti āha **"phusanārahan"**ti.

267. **Appattaparihānāya ceva saṁvattanti** yathākatasanniṭṭhānassa samayavimuttassāti adhippāyo.

Suttasādhanaparihānivaṇṇanā niṭṭhitā.

Parihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 3. 88 piṭṭhe thokaṁ visadisaṁ.

3. Brahmācariyakathā

1. Suddhabrahma-ariyakathāvaṇṇanā

269. **“Paranimmitavasavattideve upādāya taduparī”**ti vuttaṁ, “tīhi bhikkhave ṭhānehī”ti[1] pana suttassa vacanena heṭṭhāpi maggabhāvanampi na icchantīti viññāyati.

270. **“Gihīnañceva ekaccānañca devānaṁ maggapaṭilātaṁ sandhāya paṭikkhepo tassevā”**ti vuttaṁ, “yattha natthī”ti pana okāsavasena puṭṭho puggalavasena tassa paṭikkhepo na yutto. Yadi ca tassāyaṁ adhippāyo, sakavādinā samānādhippāyattā na niggahetabbo.

271. **Ekantarikapañhā**ti paravādīsakavādīnaṁ aññamaññaṁ uñhantarikāpañhā.

Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Saṁsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā

273. **Rūpāvacaramaggena hi so idhavihāyaniṭṭho nāma jāto**ti idaṁ “idha bhāvitamaggo hi anāgāmī idhavihāyaniṭṭho nāma hotī”ti-ādikena laddhikittanena kathaṁ sametīti vicāretabbaṁ. Pubbe pana anāgāmī eva anāgāmīti vutto. Idha jhānānāgāmissotāpannādikoti adhippāyo. Idha arahattamaggaṁ bhāvetvā idheva phalaṁ sacchikarontaṁ “idhaparinibbāyī”ti vadati, idha pana maggaṁ bhāvetvā tattha phalaṁ sacchikarontaṁ “tatthaparinibbāyī arahā”ti.

Brahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Aṁ 3. 198 piṭṭhe.

3. Odhisokathāvaṇṇanā

274. **Odhiso odhiso**ti etassa atthaṁ dassento **"ekadesena ekadesanā"**ti āha.

Odhisokathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Jahatikathāvaṇṇanā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

280. **Kiccasabbhāvan**ti tīhi pahātabbassa pahīnataṁ. Taṁ pana kiccaṁ yadi teneva maggena sijjhatīti laddhi, puthujjanakāle eva kāmarāgabyāpādā pahīnāti laddhīti evaṁ na sameti, tasmā puthujjanakāle pahīnānampi dassanamagge uppanne puna kadāci anuppattito tiṇṇaṁ maggānaṁ kiccaṁ sambhavatīti adhippāyo.

Jahatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. **Sabbasmiṁ sarīre sabban**ti sirasi pādā pacchato cakkhūnīti evaṁ sabbaṁ sabbattha atthīti attho. **Sabbasmiṁ kāle**ti bālakāle yuvatā, vuḍḍhakāle bālatā, evaṁ sabbasmiṁ kāle sabbaṁ. **Sabbenākārenā**ti nīlākārena pītaṁ, pītākārena lohitanti evaṁ. **Sabbesu dhammesū**ti cakkhusmiṁ sotaṁ, sotasmiṁ ghānanti evaṁ. **Ayuttan**ti yogarahitaṁ vadati, taṁ pana ekasabhāvaṁ. Kathaṁ pana ekasabhāvassa yogarahitatāti taṁ dassento **"nānāsabhāvānañhī"**ti-ādimāha. Dvinnañhi nānāsabhāvānaṁ aṅgulīnaṁ meṇḍakānaṁ vā aññamaññayogo hoti, na ekasseva sato, tasmā yo nānāsabhāvesu hoti yogo, tena rahitaṁ ekasabhāvaṁ ayoganti vuttaṁ. **Idaṁ pucchatī**ti

paravādīdiṭṭhiyā micchādiṭṭhibhāvaṁ gahetvā uppannāya attano diṭṭhiyā sammādiṭṭhibhāvo atthīti vuttaṁ hoti.

Vādayuttivaṇṇānā niṭṭhitā.

---

2. Kālasaṁsandanavaṇṇanā

285. **Atītānāgataṁ pahāya paccuppannarūpameva appiyaṁ avibhajitabbaṁ karitvā**ti paccuppannadassena rūpasaddena cāti ubhohipi paccuppannarūpameva vattabbaṁ katvāti vuttaṁ hoti. **Paññattiyā avigatattā**ti etena idaṁ viññāyati "na rūpapaññatti viya vatthapaññatti sabhāvaparicchinne pavattā vijjamānapaññatti, atha kho pubbāpariyavasena pavattamānaṁ rūpasaṁhaṁ upādāya pavattā avijjāmānapaññatti, tasmā vatthabhāvassa odātabhāvavigame vigamāvattabbatā yuttā, na pana rūpabhāvassa paccuppannabhāvavigame"ti.

Kālasaṁsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vacanasodhanavaṇṇanā

288. **Anāgataṁ vā paccuppannaṁ vā hutvā hotīti vuttan**ti ettha anāgataṁ anāgataṁ hutvā puna paccuppannaṁ hontaṁ hutvā hotīti, tathā paccuppannaṁ paccuppannaṁ hontaṁ pubbe anāgataṁ hutvā paccuppannaṁ hotīti hutvā hotīti vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Kiṁ te tampi hutvā hotī**ti tabbhāvāvigamato hutvāhotibhāvānuparamaṁ anupacchedaṁ pucchatīti adhippāyo yutto. **Hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato**ti anāgataṁ hutvā paccuppannabhūtassa puna anāgataṁ hutvā paccuppannābhāvato.

Yasmā tanti taṁ hutvā bhūtaṁ paccuppannaṁ yasmā anāgataṁ hutvā paccuppannaṁ hontaṁ "hutvā hotī"ti saṅkhyaṁ gataṁ, tasmā dutiyampi "hutvā hotī"ti vacanaṁ arahatīti paṭijānātīti adhippāyo. Evaṁ pana dhamme hutvāhotibhāvānuparamaṁ vadantassa adhamme sasavisāṇe nahutvāna hotibhāvānuparamo āpajjatīti adhippāyena **"atha nan"**ti-ādimāha.

Paṭikkhittanayenāti kālanānattena. **Paṭiññātanayenā**ti atthānānattena. Atthānānattaṁ icchantopi pana anāgatassa paccuppanne vuttaṁ hotibhāvaṁ, paccuppannassa ca anāgate vuttaṁ hutvābhāvaṁ kathaṁ paṭijānātīti vicāretabbaṁ. Atthānānattameva hi tena anuññāyati, na anāgate paccuppannabhāvo, paccuppanne vā anāgatabhāvoti. **Purimaṁ paṭikhittapañhaṁ parivattitvā**ti anuññātapañhassa hutvā hoti hutvā hotīti doso vuttoti avuttadosaṁ atikkamma paṭikkhittapañhaṁ puna gahetvā tena cedetīti attho. Ettha ca atthānānattena hutvā hotīti anujānantassa doso kālanānatthāyeva anāgataṁ paccuppannanti paṭikkhepena kathaṁ hotīti? Tasseva anujānanapaṭikhepatoti adhippāyo.

Ekekanti anāgatampi na hutvā na hoti paccuppannampīti tadubhayaṁ gahetvā **"ekekaṁ na hutvā na hoti na hutvā na hotī"**ti vuttaṁ, na ekekameva na hutvā na hoti na hutvā na hotīti. Esa nayo purimasmiṁ **"ekekaṁ hutvā hoti hutvā hotī"**ti vacanepi. Anāgatassa hi "hutvā hotī"ti nāmaṁ paccuppannassa cāti dvepi nāmāni saṅgahetvā "hutvā hoti hutvā hotī"ti coditaṁ, tathā "na hutvā na hoti na hutvā na hotī"ti cāti adhippāyo. **Sabbato andhakārena pariyonaddho viyā**ti etena apariyonaddhena paṭijānitabbaṁ siyāti dasseti. Ettha ca purimanaye hutvā bhūtassa puna hutvāhotibhāvo codito, dutiyanaye anāgatādīsu ekekassa hutvāhotināmatāti ayaṁ viseso.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā

290. **Puna puṭṭho -pa- atthītāya paṭijānātī**ti ettha **paccuppannaṁ ñāṇaṁ tenā**ti etena anuvattamānāpekkhanavacanena kathaṁ vuccatīti vicāretabbaṁ.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahantādikathāvaṇṇanā

291. **Yuttivirodho** arahato sarāgādibhāve puthujjanena anānattaṁ brahmacariyavāsassa aphalatāti evamādiko daṭṭhabbā.

Arahantādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. **Tena kāraṇenā**ti atīta-atthisaddānaṁ ekatthattā atthisaddatthassa ca nvātītabhāvato "atītaṁ nvātītaṁ, dvātītañca atītaṁ hotī"ti vuttaṁ hoti. Ettha pana atītādīnaṁ atthitaṁ vadantassa paravādissevāyaṁ doso yathā āpajjati, na pana "nibbānaṁ atthī"ti vadantassa sakavādissa, tathā paṭipādetabbaṁ.

Padasodhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Ekaccaṁatthītikathā

1. Atītādi-ekaccakathāvaṇṇanā

299. **Tiṇṇā rāsīnan**ti avipakkavipākavipakkavipāka-avipākānaṁ. Vohāravasena avipakkavipākānaṁ atthitaṁ vadanto kathaṁ codetabboti vicāreti "kammupacayaṁ cittavippayuttaṁ saṅkhāraṁ icchantī"ti.

Ekaccaṁatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. **Lokuttarabhāvaṁ pucchanatthāyā**ti lokiyalokuttarāya sammāsatiyā satipaṭṭhānattā, lokuttarāyayeva vā paramatthasatipaṭṭhānattā tassā vasena lokuttarabhāvaṁ pucchanatthāyāti attho.

Pabhedapucchāvasenāti lokiyalokuttarasatipaṭṭhānasamudāyabhūtassa satipaṭṭhānassa pabhedānaṁ pucchāvasena.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. **Ayoniso patiṭṭhāpitattā**ti avattabbuttarena upekkhitabbena patiṭṭhāpitattāti attho daṭṭhabbo.

Hevatthikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavagga

1. Parūpahāravaṇṇanā

307. **Adhimānikānaṁ** sukkavissaṭṭhidassanaṁ vicāretabbaṁ. Te hi samādhivipassanāhi vikkhambhitarāgāva, bāhirakānampi ca kāmesu vītarāgānaṁ sukkavissaṭṭhiyā abhāvo vuttoti. Adhimānikapubbā pana adhippetā siyuṁ.

308. **Vacasāyatthe**ti nicchayatthe, "kiṁ kāraṇā"ti pana kāraṇassa pucchitattā brahmacariyakathāyaṁ viya kāraṇattheti yuttaṁ.

Parūpahāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Vacībhedakathāvaṇṇanā

326. Vacībhedakathāyaṁ **lokuttaraṁ paṭhamajjhānaṁ samāpanno**ti paṭhamamaggaṁ sandhāya vadati, yasmā so dukkhanti vipassati, tasmā dukkhamicceva vācaṁ bhāsati, na samudayoti-ādīnīti adhippāyo.

328. **Yena taṁ saddaṁ suṇātī**ti idaṁ vacīsamuṭṭhāpanakkhaṇe eva etaṁ saddaṁ suṇātīti icchite āropite vā yujjati.

332. Lokuttaramaggakkhaṇe vacībhedaṁ icchato parassa abhibhūsuttāharaṇe adhippāyo vattabbo.

Vacībhedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā

335. Cittaṭṭhitikathāyaṁ **cullāsīti -pa- ādivacanavasenā**ti āruppeyeva evaṁ yāvatāyukaṭṭhānaṁ vuttaṁ, na aññatthāti katvā paṭikkhipatīti adhippāyo. Etena "na tveva tepi tiṭṭhanti, dvīhi cittasamohitā"ti[1] dutiyāpi aḍḍhakathā passitabbā. Purimāya ca vassasatādiṭṭhānānuññāya avirodho vibhāvetabbo. **Muhuttaṁ muhuttan**ti pañho sakvādinā pucchito viya vutto, paravādinā pana pucchitoti daṭṭhabbo.

Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. Anupubbābhisamayakathāyaṁ **athavā**ti-ādinā idaṁ dasseticatunnaṁ ñāṇānaṁ ekamaggabhāvato na ekamaggassa bahubhāvāpatti, anupubbena ca sotāpattimaggaṁ bhāvetīti upapannanti paṭijānātīti.

344. **Tadā**ti dassene pariniṭṭhite.

345. **Aṭṭhahi ñāṇehī**ti ettha paṭisambhidāñāṇehi saha aṭṭhasugahitesu niruttipaṭibhānapaṭisambhidāhi sotāpattiphalasacchikiriyā kathaṁ hotīti vicāretabbaṁ.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 7. 32 piṭṭhe Mahāniddesepi passitabbaṁ.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. Vohārakathāyaṁ **udāhu sotādīnipī**ti ekantalokiyesu visayavisayīsu visayasseva lokuttarabhāvo, na visayīnanti natthettha kāraṇaṁ. Yathā ca visayīnaṁ lokuttarabhāvo asiddho, tathā visayassa saddāyatanassa. Tattha yathā asiddhalokuttarabhāvassa tassa lokuttaratā, evaṁ sotādīnaṁ āpannati kinti tānipi lokuttarānīti attho daṭṭhabbo.

Yadi lokuttare paṭihaññeyya, lokuttaro siyāti attho na gahetabbo. Na hi lokuttare paṭihaññatīti parikappitepi saddassa lokuttarabhāvo atthīti adhippāyo. **"Lokiyena ñāṇenā"**ti uddhaṭaṁ **"viññāṇenā"**ti pana pāḷi, tañca viñāṇaṁ sotasambandhena sotaviñāṇanti viññāyatīti. **Anekantatā**ti lokiyena ñāṇena jānitabbato lokiyoti etassa hetussa lokiye lokuttare ca sambhavato anekantabhāvo siyāti adhippāyo.

Vohārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. **Dve dukkhasaccāni na icchatī**ti yesaṁ dvinnaṁ dvīhi nirodhehi bhavitabbaṁ, tāni dve dukkhasaccāni na icchatīti vuttaṁ hoti. **Ye paṭisaṅkhāya lokuttarena ñāṇena aniruddhā**ti-ādinā paṭisaṅkhāya vinā niruddhā asamudācaraṇasaṅkhārā appaṭisaṅkhāniruddhāti dasseti, na uppajjitvā bhaṅgāti. Tena appaṭisaṅkhānirodho ca asamudācaraṇanirodhoti dassitaṁ hoti.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavagga

1. Balakathāvaṇṇanā

354. **Indriyaparopariyattaṁ asādhāraṇan**ti yathā niddesato vitthārato sabbaṁ sabbākāraṁ ṭhānāṭṭhānādiṁ ajānantāpi "aṭṭhānametaṁ anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṁ niccato upagaccheyyā"ti-ādinā[1] ṭhānāṭṭhānāni uddesato saṅkhepato sāvakā jānanti, na evaṁ "āsyaṁ jānāti anusayaṁ jānātī"ti-ādinā[2] uddesamattenapi indriyaparopariyattaṁ jānantīti **"asādhāraṇan"**ti āha. Therena pana saddhādīnaṁ indriyānaṁ tikkhamudubhāvajānanamatthaṁ sandhāya "sattānaṁ indriyaparopariyattaṁ yathābhūtaṁ pajānāmī"ti[3] vuttaṁ, na yathāvuttaṁ indriyaparopariyattañāṇaṁ tathāgatabalanti ayamettha adhippāyo daṭṭhabbo. **"Uddesato ṭhānāṭṭhānādimattajānanavasena paṭijānātī"**ti vuttaṁ, evaṁ pana paṭijānantena **"tathāgatabalaṁ sāvakasādhāraṇan"**ti idampi evameva paṭiññātaṁ siyāti kathamayaṁ codetanno siyā.

356. **Sesesu paṭikkhepo sakavādissa** ṭhānāṭṭhānañāṇādīnaṁ sādhāraṇāsādhāraṇattā tattha sādhāraṇapakkhaṁ sandhāyāti adhippāyo.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassa dvinnaṁ phassānaṁ samodhānaṁ kathaṁ āpajjati yathāvuttanayenāti vicāretabbaṁ. Parikappanavasena āropetvā ṭhapetabbatāya satto "paṇidhī"ti vutto. So pana ekasmiṁmpi āropetvā na ṭhapetabboti ekasmimpi āropetvā ṭhapetabbena tena rahitatā vuttā.

Ariyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Aṁ 1. 28 piṭṭhe.
2. Khu 9. 117 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
3. Khu 9. 357 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. **Jhānena**[1] **vikkhambhanavimuttiyā vimuttaṁ (cittaṁ)**[2] **maggakkhaṇe samucchedavimuttiyā vimuccamānaṁ nāma hotī**ti etissā laddhiyā ko dosoti vicāretabbaṁ. Yadi vippakataniddese doso, tatrāpi tena vimuccamānatāya **"vimuttaṁ vimuccamānan"**ti vuttaṁ. Sati ca dose uppādakkhaṇe vimuttaṁ, vayakkhaṇe vimuccamānanti vimuttavimuccamānavacanassa na codetabbaṁ siyā, atha kho vimuccamānavacanamevāti. Ekadesena, ekadese vā vimuccamānassa ca vimuttakiriyāya ekadeso visesanaṁ hotīti **"bhāvanapuṁsakan"**ti. **Kaṭādayo**ti kaṭapaṭādayo. **Ekeneva cittenā**ti ekeneva phalacittenāti adhippāyo.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. Anulomagotrabhukkhaṇepi asamudācarantā maggakkhaṇepi pahīnā eva nāma bhaveyyunti laddhi uppannāti adhippāyena **anulomagotrabhuggahaṇaṁ** karoti.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aṭṭhamakassa indriya kathāvaṇṇanā

317. **Indriyāni paṭilabhati** appaṭiladdhindriyattā anindriyabhūtāni saddhādīni niyyānikāni bhāvento indriyāni paṭilabhati, na pana indriyāni bhāventoti adhippāyo.

Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Jhāne (?)
2. ( ) Aṭṭhakathāyaṁ na dissati.

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. **Upatthaddhan**ti yathā visayānubhāvagocarehi visiṭṭhaṁ hoti, tathā paccayabhūtena katabalādhānanti attho. **Taṁmattamevā**ti purimaṁ maṁsacakkhmattameva dhammupatthaddhaṁ hotīti attho. **Anāpāthagatan**ti maṁsacakkhunā gahetabbaṭṭhānaṁ āpāthaṁ nāgataṁ. Ettha ca visayassa dīpakaṁ ānubhāvagocarānameva asadisataṁ vadanto yādiso maṁsacakkhussa visayoti visayaggahaṇaṁ na visayavisesadassanatthaṁ, atha kho yādise visaye ānubhāvagocaravisesā honti, tādisassa rūpavisayassa dassanatthanti dīpeti, sadisassa vā visayassa ānubhāvagocaravisesova visesaṁ.

Na ca maṁsacakkhumeva dibbacakkhūti icchatīti dhammupatthaddhakāle purimaṁ maṁsacakkhumevāti na icchatīti adhippāyo. **Maṁsacakkhussa uppādo maggo**ti maṁsacakkhupaccayatādassanatthameva vuttaṁ, na tena anupādinnatāsādhanatthaṁ. **Rūpāvacarikānan**ti rūpāvacarajjhānapaccayena uppannāni mahābhūtāni rūpāvacarikānīti so icchatīti adhippāyo. Esa nayo **"arūpāvacarikānan"**ti etthāpi. **Arūpāvacarakkhaṇe rūpāvacaracittassa abhāvā paṭikkhipatī**ti tasmiṁyeva khaṇe rūpāvacaraṁ hutvā arūpāvacaraṁ na jātanti paṭikkhipatīti adhippāyo.

374. **Kiñcāpi dibbacakkhuno dhammupatthaddhassa paññācakkhubhāvaṁ na icchati,** yena tīṇi cakkhūni dhammupatthambhena cakkhuntarabhāvaṁ vadato bhaveyyunti adhippāyo.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Yathākammupagatañāṇakathāvaṇṇanā

377. **Dibbena cakkhunā yathākammupage satte pajānātī**ti yathākammupagañāṇassa upanissaye dibbacakkhumhi karaṇaniddeso kato, na yathākammupagajānanakiccake. Taṁkiccakeyeva pana paro karaṇaniddesaṁ maññatīti āha **"ayoniso gahetvā"**ti. **Yathākammūpagañāṇameva dibbacakkhunti laddhī**ti iminā vacanena dibbacakkhumeva yathākammupagañāṇanti

evaṁ bhavitabbaṁ. **Eva**-saddo ca aṭṭhāne ṭhito dibbacakkhusaddassa parato yojetabbo. Yathākammūpagañāṇassa hi so dibbacakkhuto atthantarabhāvaṁ nivāreti. Na hi dibbacakkhussa yathākammūpagañāṇatoti.

Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Saṁvarakathāvaṇṇanā

379. Cātumahārājikānaṁ saṁvarāsaṁvarasambhāvo āṭānāṭiyasuttena pakāsitoti **"tāvatiṁse deve upādāyā"**ti āha. Evaṁ sati sugatikathāyaṁ "tāvatiṁse saṅgahitānaṁ pubbadevānaṁ surāpānaṁ, sakkadevānaṁ surāpānanivāraṇaṁ suyyati, taṁ tesaṁ surāpānaṁ asaṁvaro na hotī"ti vattabbaṁ hoti.

Saṁvarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catutthavagga

1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā

387. **Gihisaṁyojanasampayuttatāyā**ti etena gihichandarāgasampayuttāya eva **"gihī"**ti vuccati, na byañjanamattenāti imamatthaṁ dasseti.

Gihissa arahātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Upapattikathāvaṇṇanā

388. **Ayoniso**ti opapātiko hoti, tattha tassāyevūpapattiyā parinibbāyīti atthaṁ gahetvāti adhippāyo.

Upapattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. Samannāgatakathāyaṁ pattiṁ sandhāya paṭijānanto catūhi khandhehi viya samannāgamaṁ na vadatīti tassa catūhi phassādīhi samannāgamappasaṅgo yathā hoti, taṁ vattabbaṁ.

Samannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Imināva nayenā**ti "tattha dve samannāgamā"ti-ādi sabbaṁ yojetabbaṁ. Tattha pattidhammo nāma rūpāvacarādīsu aññatarabhūmiṁ paṭhamajjhānādivasena pāpuṇāntassa paṭhamajjhānādīnaṁ paṭilābho. Niruddhesupi paṭhamajjhānadīsu anirujjhanato vittavippayutto saṅkhāro, yena supanto sajjhāyādipasuto ca tehi samannāgatoti vuccatīti vadanti.

Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. **Tasmā**ti yathāvuttassa nāṇadvayassa bodhibhāvato. Taṁ aggahetvā pattidhammavasena natthitāya[1] bodhiyā samannāgato buddhoti yesaṁ laddhi, te sandhāya pucchā ca anuyogo ca sakavādissāti yojanā daṭṭhabbā.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

402. **Bodhisattameva sandhāya vuttan**ti lakkhaṇasamannāgatesu abodhisatte chaḍḍhetvā bodhisattameva gahetvā idaṁ suttaṁ vuttaṁ,

---

1. Atthitāya (?)

na bodhisattato añño lakkhaṇasamannāgato natthīti. Nāpi sabbesaṁ lakkhaṇasamannāgatānaṁ bodhisattatā, tasmā asādhakanti adhippāyo.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. **Ṭhapetvā pāramīpūraṇan**ti pāramīpūraṇeneva te "bodhiyā niyatā narā"ti vuccantīti dasseti. **Kevalañhi nan**ti-ādinā ca na niyāmakassa nāma kassaci uppannattā byākarontīti dasseti.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Sabbasaṁyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. **Nippariyā yenevā**ti avasiṭṭhassa pahātabbassa abhāvā "sabbasaṁyojanappahānan"ti imaṁ pariyāyaṁ aggahetvā arahattamaggena pajahanato evāti gaṇhātīti vuttaṁ hoti. **Appahīnassa abhāvā**ti avasiṭṭhassa pahātabbassa abhāvā **paṭijānātī**ti vadanti, tathā **"anevasesappahānan"**ti etthāpi. Evaṁ sati tena attano laddhiṁ chaḍḍhetvā sakavādissa laddhiyā paṭiññātanti āpajjati.

Sabbasaṁyojanappahānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pañcamavagga

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Phalañāṇaṁ na hotīti **"vimuttānī"ti vā** tadaṅgavimuttiyādibhāvato maggena pahīnānaṁ puna anuppattito ca **"avimuttānī"ti vā**

na vattabbānīti adhippāyo. Gotrabhuñāṇañcettha vipassanāggahaṇena gahitanti daṭṭhabbaṁ.

Vimuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā

421. **Na panetaṁ asekhan**ti etena asekhavissayattā asekhameva ñāṇanti parassaladdhi, na pana asekhassāti imamatthaṁ dasseti.

Asekhañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. **Na pathavīyevā**ti lakkhaṇapathavīyeva, sasambhārapathavīyeva vā na hotīti attho. **Anicce niccanti-ādivipariyeso pana viparītañāṇaṁ nāma**ti aññāṇepi ñāṇavohāraṁ āropetvā vadatīti daṭṭhabbaṁ.

Viparītakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. **Ñāṇaṁ atthi,** yaṁ saccānulomaṁ maggañāṇānugatikaṁ passanto bhagavā "bhabbo"ti jānātīti laddhi. **Paṭhamapañhameva catutthaṁ katvā**ti ettha "niyatassa aniyāmagamanāyā"ti viparītānuyogato pabhuti gaṇetvā "catutthan"ti āha.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. **Yaṁkiñci ariyānaṁ ñāṇaṁ, sabbaṁ lokuttaramevā**ti gaṇhantenapi sabbaṁ paṭisambhidāti na sakkā vattuṁ. Anariyānampi hi ñāṇaṁ

ñāṇamevāti. Tassa vā ñāṇataṁ na icchatīti vattabbaṁ. **Pathavīkasiṇasammutiyaṁ samāpattiñāṇaṁ sandhāyā**ti anariyassa etaṁ ñāṇaṁ sandhāyāti adhippāyo siyā.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā

434-435. **Saccanti vacanasāmaññena** ubhayassapi saccasāmaññattaṁ gahetvā vadatīti dassento **"tattho"**ti-ādimāha.

Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Cittāramaṇakathāvaṇṇanā

436-438. **Phassassa phusanalakkhaṇaṁ manasikaroto**ti etena purimā vattabbapaṭiññā anupadadhammamanasikārato aññaṁ samudāyamanasikāraṁ sandhāya katāti dasseti.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. **Sabbasmimpī**ti "pāṭaliputtassa kho"ti-ādinā anāgate ñāṇanti vuttanti anāgatabhāvasāmaññena anantarāgatepi ñāṇaṁ icchantīti vuttaṁ hoti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. **Vacanaṁ nissāyā**ti atthato āpannaṁ vacanaṁ, anujānanavacanaṁ vā nissāya. **Santatiṁ sandhāyā**ti bhaṅgānupassanānaṁ bhaṅgato anupasanāsantatiṁ sandhāyāti adhippāyo.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. **Buddhānaṁ viyā**ti yathā buddhā sabbappakāraphalaparopariyattajānanavasena attano eva ca balena phalaṁ jānanti, evanti vuttaṁ hoti.

Phalañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

---

6. Chaṭṭhavagga

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. **Aniyato nāma na hotī**ti yathā micchattaniyatassa bhavantare aniyataṁ nāma hoti, evaṁ etassa kadācipi aniyatatā na hotīti yoniyāmo, so asaṅkhatoti adhippāyo.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

451. **Kāraṇaṭṭhena ṭhitatā**ti kāraṇabhāvoyeva. Etena ca dhammānaṁ kāraṇabhāvo **dhammaṭṭhitatā**ti etamatthaṁ dasseti. Tathā **"dhammaniyāmatā"**ti etthāpi.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇānā niṭṭhitā.

3. Saccakathāvaṇṇanā

452-454. **Vatthusaccan**ti jātiyādi kāmataṇhādi sammādiṭṭhi-ādi ca. Bādhanapabhavaniyyānikalakkhaṇehi **lakkhaṇasaccaṁ** bādhanādi.

Saccakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. **Kariyamānā karīyatī**ti arūpakkhandhānaṁ pavattamānānaṁ samathavipassanānukkamena appavatti sādhīyatīti attho. **Saṅkhatāsaṅkhatalakkhaṇānaṁ pana abhāvenā**ti vadanto sabhāvadhammataṁ paṭisedheti. **Vodānañca** vuṭṭhānapariyāyova. **Asaṅkhatabhāve kāraṇaṁ na hoti** sabhāvadhammattāsādhakattāti adhippāyo.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sattamavagga

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. **Saṅgahitā**ti sambandhā.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. **Nānattavavatthānaṁ natthī**ti vadanto "tilamhi telaṁ anupaviṭṭhan"ti vacanameva na yujjatīti "na hevan"ti paṭikkhittanti dasseti.

Sampayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. Phassādīnaṁ ekuppādatādivirahitā sahajātatā natthīti āha **"sampayuttasahajātataṁ sandhāyā"**ti.

Cetasikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dānakathāvaṇṇanā

478. **Deyyadhammavasena codetun**ti yadi cetasikova dhammo dānaṁ, "diyyatīti dānan"ti imināpi atthena cetasikasseva dānabhāvo āpajjatīti codetunti attho.

479. **Aniṭṭhaphalanti-ādi acetasikassa dhammassa dānabhāvadīpanatthaṁ vuttan**ti phaladānabhāvadīpanatthaṁ na vuttanti attho daṭṭhabbo. **Aniṭṭhaphalan**ti-ādinā acetasikassa dhammassa phaladānaṁ vuttaṁ viya hoti, na dānabhāvo, tannivāraṇatthañcetamāhāti. Evañca katvā anantaramevāha **"na hi acetasiko annādidhammo āyatiṁ vipākaṁ detī"**ti. **Iṭṭhaphalabhāvaniyamanatthan**ti deyyadhammo viya kenaci pariyāyena aniṭṭhaphalatā dānassa natthi, ekantaṁ pana iṭṭhapalamevāti niyamanatthanti attho.

Itarenāti "diyyatīti dānan"ti iminā pariyāyena. **Na pana ekenatthenā**ti "deyyadhammova dānan"ti imaṁ sakavādīvādaṁ[1] nivattetuṁ "saddhā hiriyan"ti-ādikaṁ suttasādhanaṁ paravādīvāde[2] yujjati, "idhekacco annaṁ detī"ti-ādikañca, "cetasikova dhammo dānan"ti imaṁ nivattetuṁ "cetasiko dhammo dānan"ti imaṁ pana sādhetuṁ "saddho hiriyan"ti-ādikaṁ sakavādīvāde[3] yujjati, "idhekacco annaṁ detī"ti-ādikaṁ vā "deyyadhammo dānan"ti sādhetunti evaṁ nivattanasādhanatthanānattaṁ sandhāya "na pana ekenatthenā"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tattha yathā paravādīvāde ca suttasādhanatthaṁ "na vattabbaṁ cetasiko dhammo dānan"ti pucchāyaṁ cetasikovāti attho daṭṭhabbo, tathā "na vattabbaṁ deyyadhammo dānan"ti pucchāya ca deyyadhammovāti. **Deyyadhammo iṭṭhaphaloti iṭṭhaphalābhāvamattameva paṭikkhittan**ti ettha "iṭṭhaphalabhāvamattameva paṭikkhittan"ti vāṭhena

---

1. Paravādīvādaṁ (Ka) 2. Sakavādīvāde (Ka) 3. Paravādī vāde (Ka)

bhavitabbanti. "Iṭṭhaphalābhāvamattameva disvā paṭikkhittan"ti vā vattabbaṁ. **Saṅkarabhāvamocanatthan**ti cetasikassa dātabbaṭṭhena deyyadhammassa ca iṭṭhaphalaṭṭhena dānabhāvamocanatthanti vuttaṁ hoti.

Dānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā

483. Paribhogamayaṁ nāma cittavippayuttaṁ puññaṁ atthīti laddhi. Tañhi te sandhāya paribhogamayaṁ puññaṁ pavaḍḍhatīti vadantīti adhippāyo.

485. **Tassāpi vasenā**ti tassāpi laddhiyā vasena. Pañcaviññāṇānaṁ viya etesampi samodhānaṁ siyāti paṭijānātīti vadanti. Pañcaviññāṇaphassādīnameva pana samodhānaṁ sandhāya paṭijānātīti adhippāyo.

486. **Aparibhuttepī**ti iminā "paṭiggāhako paṭiggahetvā na paribhuñjati chaḍḍhetī"ti-ādikaṁ dasseti. Aparibhutte deyyadhamme puññabhāvato paribhogamayaṁ puññaṁ pavaḍḍhatīti ayaṁ vādo hīyati. Tasmiñca hīne sakavādīvādo balavā. Cāgacetanāya eva hi puññabhāvo evaṁ siddho hotīti adhippāyo. Aparibhuttepi deyyadhamme puññabhāve cāgacetanāya eva puññabhāvoti āha **"sakavādīvādova balavā"**ti.

Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. **Teneva yāpentī**ti teneva cīvarādinā yāpenti, teneva vā cīvarādidānena yāpenti, sayaṁkatena kammunā vināpīti adhippāyo. **Iminā kāraṇenā**ti yadi yaṁ ito cīvarādi dinnaṁ, na tena yāpeyyuṁ, kathaṁ anumodeyyuṁ **-pa-** somanassaṁ paṭilabheyyunti laddhiṁ patiṭṭhapentassapīti vuttaṁ hoti.

Itodinnakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pathavīkammavipā kotikathāvaṇṇanā

492. **Phasso sukhavedanīyādibhedo hotī**ti phassena sabbampi kammavipākaṁ dassetvā puna attavajjehi sampayogadassanatthaṁ "**so ca saññādayo cā**"ti-ādi vuttaṁ. **Atthi ca nesan**ti sāvajjane cakkhuviṇādisahajātadhamme sandhāya vuttaṁ. **Yo tattha iṭṭhavipāko, tassa patthanā**ti iṭṭhavipāke eva patthanaṁ katvā kammaṁ karontīti kammūpanissayabhūtameva patthanaṁ dasseti, paccuppannavedanāpaccayaṁ vā taṇhā upādānādinibbattanavasena dukkhassa pabhāvitaṁ. **Mūlataṇhā**ti paccuppannavipākavaṭṭanibbattakakammassa upanissayabhūtaṁ purimataṇhaṁ, kammasahāyaṁ vā vipākassa upanissayabhūtaṁ.

493. Sakasamayavasena ca codanāya payujjamānataṁ dassetuṁ "**tesañca laddhiyā**"ti-ādimāha.

494. **Paṭilābhavasenā**ti kamme sati pathaviyādīnaṁ paṭilābho hotīti kammaṁ taṁsaṁvattanikaṁ nāma hotīti dasseti.

Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Jarāmaraṇaṁvipākotikathāvaṇṇanā

495. **Sampayogalakkhaṇābhāvā**ti "ekārammaṇā"ti imassa sampayogalakkhaṇassa abhāvāti adhippāyo.

496. **Pariyāyo natthī**ti sakavādinā attanā vattabbatāya pariyāyo natthīti abyākatānaṁ jarāmaraṇassa vipākanivāraṇatthaṁ **abyākatavasena pucchā na katā**ti dasseti.

497. **Aparisuddhavaṇṇatā** jarāyevāti keci, taṁ **akusalakammaṁ kammasamuṭṭhānassā**ti-ādinā rūpasseva dubbaṇṇatādassanena samamevāti.

Jarāmaraṇaṁvipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā

500. **Vaṭṭan**ti kammādivaṭṭaṁ.

Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. **Tappaccayāpī**ti yassa vipākassa vipāko aññamaññapaccayo hoti tappaccayāpi aññamaññapaccayabhūtatopīti adhippāyo. **So hī**ti-ādinā purimapaṭiññāya imassa codanassa kāraṇabhāvaṁ dasseti. **Aññamaññapaccayādīsu paccayaṭṭhenā**ti **ādi**-saddena sahajātādipaccayesaṅgaṇhitvā tesu tena tena paccayabhāvenāti dasseti.

Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Aṭṭhamavagga

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Vaṇṇoti vaṇṇanibhā saṇṭhānañca vuccatīti āha "**sadisarūpasaṇṭhānā**"ti.

Chagatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. Atidūrassa antaritassa pattabbassa desassa dassanato **dibbacakkhuko viya.** Ākāsena pathavantaraṭṭhānāni bhinditvā gamanato **iddhimā viya. Na sahadhammenā**ti yadi so bhavānaṁ antarā na siyā, na nāma antarābhavoti paṭikkhepe karaṇaṁ natthīti adhippāyo.

506. **Tattha jātijarāmaraṇāni ceva cutipaṭisandhiparamparañca anicchanto**ti etena cuti-anantaraṁ antarābhavaṁ khandhāti[1], vattamānā jātīti, mātukucchimeva paviṭṭhā antaradhāyamānā maraṇanti na icchati.

507. **Yathā kāmabhavādīsu** tattha tattheva punappunaṁ cavitvā upapattivasena cutipaṭisandhiparamparā hoti, evaṁ taṁ tattha na icchatīti dasseti.

Antarābhavakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. Kāmabhavassa kamanaṭṭhena kāmabhavabhāvo sabbepi kāmāvacarā khandhādayo kāmabhavoti iminā adhippāyena daṭṭhabbo. Upādinnakkhandhānameva pana kāmabhavabhāvo dhātukathāyaṁ dassito, na kamanaṭṭhena kāmabhavabhāvo. **"Pañcime bhikkhave kāmaguṇā"ti vacanamattaṁ nissāyā**ti pañceva kāmakoṭṭhāsā "kāmo"ti vuttāti **kāmadhātū**ti vacanaṁ[2] na aññassa nāmanti iminā adhippāyenevaṁ vacanamattaṁ nissāyāti attho.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. Rūpadhātukathāyaṁ **rūpadhātū**ti vacanato rūpīdhammeheva rūpadhātuyā bhavitabbanti laddhi daṭṭhabbā. Suttesu "tayome bhavā"ti-ādinā[3] paricchinnabhūmiyova **bhūmiparicchedo**, "heṭṭhato avīcinirayaṁ pariyantaṁ karitvā"ti[4] ādikammaparicchindanampi vadanti.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Antarābhavakhandhā (?)
2. Kāmadhātūtivacanamattaṁ (Ka)
3. Dī 3. 181 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 88 piṭṭhe.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. **Imināvupāyenā**ti yathā hi purimakathāyaṁ rūpino dhammā avisesena "rūpadhātū"ti vuttā, evamidhāpi arūpino dhammā avisesena "arūpadhātū"ti vuttāti tattha vuttanayo idhāpi samānoti adhippāyo.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā

519. **Ghānanimittānipī**ti idaṁ ghānādinimittānipīti vattabbaṁ. **Nimittan**ti ghānādīnaṁ okāsabhāvena upalakkhitaṁ tathāvidhasaṇṭhānaṁ rūpasamudāyamāha.

Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Arūperūpakathāvaṇṇanā

524-526. **Sukhumarūpaṁ atthi,** yato nissaraṇaṁ taṁ āruppanti adhippāyo.

Arūperūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Rūpaṁkammantikathāvaṇṇanā

527. 537. **Pakappayamānā**ti āyūhamānā, sampayuttesu adhikaṁ byāpāraṁ kurumānāti attho. **Purimavāre**ti "yaṁkiñci akusalena cittena samuṭṭhitaṁ rūpaṁ, sabbaṁ taṁ akusalan"ti imaṁ pañhaṁ vadati.

Rūpaṁkammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. **Arūpajīvitindriyantipañhe** "atthi arūpīnaṁ dhammānaṁ āyū"ti-ādikaṁ pañhaṁ antaṁ gahetvā vadati. **Arūpadhammānaṁ cittavippayuttaṁ jīvitindriyasantānaṁ nāma atthīti icchatī**ti ettha rūpārūpadhāmmānaṁ taṁ icchanto arūpadhammānaṁ icchatīti vattuṁ yuttoti "arūpadhammānan"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ.

514. **Sattasantāne rūpino vā dhammā hontū**ti-ādināpi tameva jīvitindriyasantānaṁ vadatīti veditabbaṁ.

542. **Pubbāparabhāgaṁ sandhāyā**ti samāpattiyā āsannabhāvato tadāpi samāpannoyevāti adhippāyo.

544-545. **Dve jīvitindriyānī**ti "pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassā"ti purimapāṭho. "Pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissā"ti pacchimapāṭho, so yutto.

Jīvatindriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. **Sesan**ti pāṇātipātādikammassa hetūti ito purimaṁ sotāpannādi-anuyogaṁ vadati. **Handa hī**ti paravādissevetaṁ sampaṭicchanavacananti sampaṭicchāpetunti na sakkā vattuṁ, "katamassa kammassa hetū"ti pana sakavādī taṁ sampaṭicchāpetuṁ vadatīti yujjeyya, sampaṭicchāpetunti pana pakkhaṁ paṭijānnāpetunti atthaṁ aggahetvā paravādī attano laddhiṁ sakavādiṁ gāhāpetunti attho daṭṭhabbo.

Kammahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamavagga

1. Ānisaṁsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. **Vibhāgadassanatthan**ti visabhāgadassanatthanti vuttaṁ hoti. Nónācittavasena paṭijānantassa adhippāyamaddanaṁ kathaṁ yuttanti vicāretabbaṁ. Ārammaṇavasena hi dassanadvayaṁ saha vadantassa tadabhāvadassanatthaṁ idaṁ āraddhanti yuttanti. **Anusāva vasānā**ti-ādinā na kevalaṁ aniccādi-ārammaṇameva ñāṇaṁ vipassanā, atha kho "anuppādo kheman"ti-ādikaṁ nibbāne ānisaṁsadassanañcāti dīpeti.

Ānisaṁsadassāvīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. **Suttabhayenā**ti[1] "pārimaṁ tīraṁ khemaṁ appaṭibhayanti kho bhikkhave nibbānassesaṁ adhivacanan"ti[2] asaṁyojaniyādibhāvaṁ sandhāya khemādibhāvo vuttoti evamādinā suttabhayenāti daṭṭhabbaṁ.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Rūpaṁsārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. **Ārammaṇatthassa vibhāgadassanatthan**ti paccayaṭṭho okubbhaṭṭhoti evaṁ vibhāge vijjamāne paccayolubbhānaṁ visesābhāvaṁ kappetvā akappetvā vā sappaccayattā olubbhārammaṇenapi sārammaṇamevāti na gahetabbanti dassanatthanti vuttaṁ hoti.

Rūpaṁsārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Suttavirodhabhayenāti (Aṭṭhakathāyaṁ)
2. Saṁ 2. 383 piṭṭhe.

4. Anusayā-anārammaṇātikathāvaṇṇanā

554-556. **Appahīnattāva atthīti vuccati,** na pana vijjamānattāti adhippāyo.

Anusayā-anārammaṇātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Ñāṇaṁanārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-8. **Tassa ñāṇassā**ti maggañāṇassāti vadanti.

Ñāṇaṁanārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. **Avisesenevā**ti ārammaṇasampayogehi dvīhipīti attho.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. **Sabbaso**ti savitakkacittesu sabbattha sabbadā vāti imamatthaṁ dassento āha "**antamaso manodhātupavattikālepī**"ti. **Vitakkavipphāramattan**ti vitakkassa pavattimattanti adhippāyo.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā

565. **Anāpattī**ti visaṁvādanādhīppāyassa abhāvā musāvādo na hotīti vuttaṁ.

Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. **Tāsū**ti tāsu paññattīsu. Samannāgamapaññattiyā **samannāgatoti vuccati,** paṭilābhapaññattiyā **lābhīti vuccati. Samannāgatoti vuccati** ayaṁ samannāgamapaññatti nāma. **Lābhīti vuccati** ayaṁ paṭilābhapaññatti nāmāti vā adhippāyo yojetabbo.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dasamavagga

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-2. **Bhavaṅgacittassa bhaṅgakkhaṇena sahevā**ti-ādiṁ vadantena kiriyakhandhānaṁ bhaṅgakkhaṇena saha upapattesiyā khandhā uppajjantīti ca vattabbaṁ, tathā upapattesiyānaṁ bhaṅgakkhaṇena saha upapattesiyā, kiriyānaṁ bhaṅgakkhaṇena saha kiriyāti. Cakkhuviññāṇādīnaṁ kiriyācatukkhandhaggahaṇena gahaṇaṁ. **Ñāṇan**ti maggañāṇaṁ yuttaṁ.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā

576. **Taṁ lakkhaṇan**ti "cha viññāṇā"ti avatvā "pañcaviññāṇā uppannavatthukā"ti-ādinā vuttaṁ lakkhaṇaṁ. "Cha viññāṇā"ti avacanaṁ panettha "no ca vata re vattabbe"ti-ādivacanassa kāraṇanti adhippetaṁ.

577. **Lokiyo**ti vipassanāmaggamāha. **Yaṁ tattha-animittan**ti cakkhuviññāṇasamaṅgikkhaṇe yaṁ animittaṁ gaṇhanto na nimittaggāhīti vutto, tadeva suññatanti adhippāyo.

Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. **Kusalākusalavasena namī**ti[1] kusalākusalabhāvena namitvā pavattīti vuttaṁ hoti. Sā pana ārammaṇappakāraggahaṇaṁ yena alobhādīhi lobhādīhi ca sampayogo hotīti daṭṭhabbo "sukhamiti cetaso abhāgo"ti-ādīsu viya.

Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā

587-589. **Khaṇabhaṅganirodhaṁ,** na appavattinirodhaṁ[2], sīlavītikkamanirodhaṁ vā. **Vītikkamaṁviyā**ti yathā vītikkame kate dussīlo, evaṁ niruddhepīti evaṁ vītikkamena ninnānaṁ sallakkhentoti attho.

Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sīlaṁacetasikantikathāvaṇṇanā

590-594. **Yena so sīlavāyeva nāma hotī**ti yena cittavippayuttena ṭhitena upacayena akusalābyākatacittasamaṅgī sīlavāyeva nāma hotīti adhippāyo. **Sesamettha "dānaṁ acetasikan"ti kathāyaṁ vuttanayeneva veditabban**ti vuttaṁ, sā pana kathā maggitabbā.

Sīlaṁacetasikantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Samādānahetukathāvaṇṇanā

598-600. Samādānahetukathāyaṁ **purimakathāsadisamevā**ti paribhogakathekadesasadisatā daṭṭhabbā.

Samādānahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Kusalākusalavasena namanamiti (?), kusalākusalavasena hoti (Aṭṭhakathāyaṁ)
2. Khaṇabhaṅganirodhanti appavattinirodhaṁ (Ka)

11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. **Āṇattiyā ca pāṇātipātādīsu aṅgapāripūrin**ti ekasmiṁ divase āṇattassa aparasmiṁ divase pāṇātipātaṁ karontassa tadā sā āṇatti viññattiṁ vināyeva aṅgaṁ hotīti **aviññatti dussīlyan**ti adhippāyo.

Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako samatto.

---

11. Ekādasamavagga

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. Ñāṇakathāyaṁ **seyyathāpi mahāsaṁghikānan**ti pubbe **ñāṇaṁanārammaṇantikathāyaṁ**[1] vuttehi andha kehi aññe idha mahāsaṁghikā bhaveyyuṁ. **Yadi aññāṇe vigate**ti-ādinā rāgavigamo viya vītarāgapaññattiyā aññāṇavigamo ñāṇīpaññattiyā kāraṇanti dasseti. Na hi ñāṇaṁ assa atthīti ñāṇī, atha kho aññāṇīpaṭipakkhato ñāṇīti. **Yasmā ñāṇapaṭilābhenā**ti ettha ca ñāṇapaṭilābhena aññāṇassa vigatattā so ñāṇīti vattabbataṁ āpajjatīti attho daṭṭhabbo.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Idaṁdukkhantikathāvaṇṇanā

618-620. **Itaro pana sakasamaye**ti paravādī attano samayeti attho.

Idaṁdukkhantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 4. 300 piṭṭhe.

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. **Kammassa vipākavasena vā**ti nirayaṁva sandhāya vuttaṁ. Tattha hi abbudādiparicchedo tādisassa kammavipākassa vasena vutto. **Vassagaṇanāya vā**ti manusse cātumahārājikādideve ca sandhāya. Tesañhi asaṅkheyampi kālaṁ vipākadānasamatthaṁ kammaṁ vassagaṇanāya paricchijjatīti.

Iddhibalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. **Samādhānaṭṭhenā**ti samaṁ ṭhapanaṭṭhena samādhi nāma cetasikantaraṁ atthīti aggahetvāti attho. **Chalenā**ti ekacittakkhaṇikatte cakkhuviññāṇassa ca jhānacittassa ca na koci visesoti etena sāmaññamattenāti adhippāyo.

Samādhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā

627. **Anantarapaccayatañcevā**ti avijjā saṅkhārānaṁ anantarapaccayo avijjāya yā ṭhitatā tato hoti, tāya ṭhitatāya anantarapaccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā hotīti adhippāyo. Anantarapaccayaggahaṇañcettha aññamaññapaccayabhāvarahitassa ekassa paccayassa dassanatthanti daṭṭhabbaṁ. Tena hi sabbo tādiso paccayo dassito hotīti. **Aññamaññapaccayatañcā**ti avijjā saṅkhārānaṁ paccayo, saṅkhārā ca avijjāya. Tattha avijjāya saṅkhārānaṁ paccayabhāvasaṅkhātāya ṭhitatāya saṅkhārānaṁ avijjāya paccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā hoti, tassā ca itarāti adhippāyo.

Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. **Rūpādayo viya parinipphannā**ti rūpādīhi saha uppajjitvā nirujjhanato parinipphannāti attho. **Aniccatāvibhāgānuyuñjanavasenā**ti tīsu daṇḍesu daṇḍavohāro viya tīsu lakkhaṇesu aniccatāvohāro hotīti tassā vibhāgānuyuñjanavasenāti vadanti.

Aniccatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Dvādasamavagga

1. Saṁvarokammantikathāvaṇṇanā

630-632. **Vipākadvāran**ti bhavaṅgamanaṁ vadati. **Kammadvāran**ti kusalākusalamanaṁ.

Saṁvarokammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. **Abyākataṁ sandhāya paṭikkhepo**ti sakasamayalakkhaṇena paṭikkhepo katoti vadanti. Avipākacetanāya sarūpena dassitāya savipākāpi dassitāyeva nāma hotīti maññamāno āha **"savipākāvipākacetanaṁ sarūpena dassetun"**ti.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Saddovipākotikathāvaṇṇanā

636-637. **Kammasamuṭṭhānā arūpadhammāvā**ti-ādinā kammasamuṭṭhānesu cakkhādīsupi vipākavohāro natthi, ko pana vādo akammasamuṭṭhāne saddeti dasseti.

Saddovipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. **tasmā vipāko**ti avisesena saḷāyatanaṁ vipākoti yesaṁ laddhīti vuttaṁ hoti.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

641-645. **Sattakkhattuparamatāniyato**ti sattakkhattuparamatāya niyato. **Imaṁ vibhāgan**ti imaṁ visesaṁ. **Tvaṁ panassa niyāmaṁ icchasī**ti avinipātadhammatāphalappattīhi aññasmiṁ sattakkhattuparamabhāve ca niyāmaṁ icchasīti attho.

Ānantariyābhāvanti yena so dhammābhisamayena bhabbo nāma hoti, tassa ānantariyakammassa abhāvanti attho, puggalassa vā ānantariyabhāvassa abhāvanti. Kiṁ pana so antarādhammaṁ abhisamissatīti? Keci vadanti "sattakkhattuparamo sattamaṁ bhavaṁ nātikkamati, orato pana natthi paṭisedho"ti. Apare "yo bhagavatā ñāṇabalena byākato, tassa antarā abhisamayo nāma natthi, tathāpi bhavaniyāmassa kassaci abhāvā bhabboti vuccati. Yathā kusalā abhiññā cetanā kadāci vipākaṁ adadamānāpi sati kāraṇe dātuṁ bhabbatāya vipākadhammadhammā nāma, tathā indriyānaṁ mudutāya sattakkhattuparamo, na niyāmasabbhāvā nāpi bhagavatā byākatattā, na ca indriyamudutā abhabbatākaro dhammoti na so abhabbo nāma. Abhabbatākaradhammā bhāvato cettha abhabbatā paṭisedhitā, na pana antarā abhisametuṁ bhabbatā vuttā. Yadi ca sattakkhattuparamo antarā abhisameyya, kolaṁkolo siyā"ti. Visesaṁ pana akatvā bhabbasabhāvatāya bhabboti vattuṁ yuttaṁ. **Na bhavaniyāmakaṁ kiñcī**ti passitvāti vacanaseso, byākarotīti vā sambandho.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamavagga

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. Kappaṭṭhakathāyaṁ **heṭṭhā**ti iddhibalakathāyaṁ.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā

660-662. Anantarāpayuttakathāyaṁ ānantariyaṁ payuttaṁ etenāti **anantarāpayutto**ti ānantariye anantarāsaddaṁ āropetvā aṭṭhakathāyaṁ attho vuttoti daṭṭhabbo. "Anantarapayutto"tipi pāḷi dissati.

Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā

663-664. **Sesā te bhūmakadhammā aniyatā nāmā**ti ettha appattaniyāmānaṁ dhamme sandhāya **"tebhūmakadhammā"**ti āha. Eteva hi sandhāya **"tehi samannāgatopi aniyatoyevā"**ti vuttanti. Iti imaṁ vohāramattaṁ gahetvā "niyato bodhisatto pacchimabhaviko bhabbo dhammaṁ abhisametuṁ okkamitun"ti adhippāyena "niyāmaṁ okkamatī"ti yesaṁ laddhīti atthayojanā. Evaṁ pana vohāramatthasabbhāvo "niyato"ti vacanassa, dhammaṁ abhisametuṁ bhabbatā ca "niyāmaṁ okkamatī"ti vacanassa kāraṇabhāvena vuttā hoti, bhabbatāyeva pana ubhayassapi kāraṇanti yuttaṁ. **Aññenā**ti yadi niyato niyāmaṁ okkameyya, micchattaniyato sammattaniyāmaṁ, sammattaniyato vā micchattaniyāmaṁ okkameyya, na ca taṁ atthīti dassanatthanti attho.

Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. Asātarāgakathāyaṁ **“aho vata me etadeva bhaveyyā”ti rajjanā**ti iminā evaṁ pavattamānoyeva lobho idha “rāgo”ti adhippeto, na aññathāti dasseti.

675. **Sutte panā**ti etassa “adhippāyo”ti etena sambandho.

Asātarāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Dhammataṇhā-abyākatātikathāvaṇṇanā

676-680. **Yasmā dhammataṇhāti vuttā, tasmā abyākatā**ti kusalesu dhammesu lokuttaresu vā sabbesu taṇhā “dhammataṇhā”ti gahetvā yasmā sā taṇhā, tasmā kusalā na hoti, yasmā pana dhamme pavattā, tasmā akusalā na hotīti abyākatāti laddhīti dasseti. **Tīhi koṭṭhāsehi chapi taṇhā saṁkhipitvā dassitā,** tasmā dhammataṇhāpi kāmataṇhādibhāvato na abyākatāti adhippāyo.

Dhammataṇhā-abyākatātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Terasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

14. Cuddasamavagga

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. **Tan**ti kusalaṁ akusalañcāti visuṁ sambandho daṭṭhabbo. **Taṁ** ubhayanti vā vacanaseso. **Paṭisandahatī**ti ghaṭeti, anantaraṁ uppādetīti vuttaṁ hoti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. Keci vādino "aṅkure sākhāviṭapādisampannānaṁ rukkhādīnaṁ bījamattaṁ āvibhāvaṁ gacchatī"ti vadantīti tesaṁ vādaṁ nidassanaṁ karonto āha **"sampannasākhāviṭapānan"**ti-ādi.

Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. **Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati sotaviññāṇan**ti ettha "laddhivasena paṭijānātī"ti anantaruppattiṁ sallakkhentopi na so cakkhumhi rūpārammaṇaṁ sotaviññāṇaṁ icchati, atha kho sotamhiyeva saddārammaṇanti anantarūpaladdhivasena āpannattā "paṭijānātī"ti yuttaṁ vattuṁ.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. Sammāvācādi rūpaṁ maggo cāti icchanto **"ariyarūpan"**tipi vadati.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Añño-anusayotikathāvaṇṇanā

700-701. "Sarāgoti-ādi pana tasmiṁ samaye rāgassa appahīnattā sarāgoti vattabbatan"ti purimapāṭho, **"sānusayoti-ādi pana tasmiṁ samaye anusayassa appahīnattā sānusayoti vattabbatan"**ti pacchimapāṭho, so yutto. So hi **na anusayapariyuṭṭhānānaṁ aññattaṁ, tasmā taṁ asādhakan**ti etena sametīti.

Añño-anusayotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pariyuṭṭhānaṁcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. **Yasmā aniccādito manasikarotopi rāgādayo uppajjanti,** na ca te vipassanāya sampayuttā, tasmā ariyuṭṭhānaṁ cittavippayuttanti laddhīti adhippāyo.

Pariyuṭṭhānaṁcittavippayuttantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. **Tividhāyā**ti kilesavatthu-okāsavasena, kāmarāgakāmavitakkakāmāvacaradhammavasena vā tividhāya. **Kilesakāmavasenā**ti kilesakāmabhūtakāmadhātubhāvenāti vuttaṁ hoti. **Adhippāyaṁ asallakkhento**ti rūpadhātusahagatavasena anusetīti, rūpadhātudhammesu aññatarabhāvena rūpadhātupariyāpannoti ca pucchitabhāvaṁ asallakkhentoti attho.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. **Diṭṭhigataṁ "sassato lokoti kho vaccha abyākatametan"ti sassatādibhāvena akathitattā** "abyākatan"ti vuttanti sambandho. Ettha pana na diṭṭhigataṁ "abyākatan"ti vuttaṁ, atha kho "ṭhapanīyo eso pañho"ti dassitaṁ, tasmā sabbathāpi diṭṭhigataṁ "abyākatan"ti na vattabbanti yuttaṁ.

Abyākatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. **Tasmā**ti yasmā diṭṭhirāgānaṁ samāne vikkhambhanabhāvepi "vītarāgo"ti vuccati, na pana "vigatadiṭṭhiko"ti, tasmā diṭṭhi lokiyapariyāpannā na hotīti atthaṁ vadanti. Rūpadiṭṭhiyā abhāvā pana kāmadhātupariyāpannāya diṭṭhiyā bhavitabbaṁ. Yadi ca pariyāpannā siyā, tathā

ca sati kāmarāgo viya jhānalābhino diṭṭhipi vigaccheyyāti "vigatadiṭṭhiko"ti vattabbo siyā, na ca vuccati, tasmā apariyāpannā diṭṭhi. Na hi sā tassā avigatā diṭṭhi kāmarāgo viya kāmadiṭṭhi yena kāmadhātuyā pariyāpannā siyāti vadatīti veditabbaṁ.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cuddasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

15. Pannarasamavagga

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. **Tasmā paccayatā vavatthitā**ti hetupaccayabhūtassa dhammassa ārammaṇapaccayabhāvādinā viya adhipatipaccayatādinā ca na bhavitabbanti hetupaccayabhāvoyevetassa vavatthito hotīti attho.

Paccayatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. **Apuññābhisaṅkhārova gahito** "nanu avijjā saṅkhārena sahajātā"ti vuttattāti adhippāyo. **Sahajāta-aññamañña-atthi-avigatasampayuttavasenā**ti ettha nissayo kamabhedena atthiggahaṇena gahito hotīti na vutto, kammāhārā asādhāraṇatāyāti veditabbā. Vakkhati hi "tīṇi upādānāni avijjāya saṅkhārā viya taṇhāya paccayā hontī"ti[1], tasmā upādānehi samānā evettha saṅkhārānaṁ paccayato dassitāti.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 245 piṭṭhe.

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Tatiyasaññāvedayitakathāyaṁ **sesasatte sandhāyā**ti nirodhasamāpannato aññe yesaṁ nirodhasamāpattiyā bhavitabbaṁ, te pañcavokārasatte sandhāyāti adhippāyo, asaññasattānampi ca saññuppādā cutiṁ icchantīti sesasabbasatte sandhāyāti vā. **Sarīrapakatin**ti tathārūpo ayaṁ kāyo, yathārūpe kāye pāṇisamphassāpi kamantīti-ādikaṁ.

733-734. **Suttavirodho siyā**ti idaṁ paravādiṁ sampaṭicchāpetvā vattabbaṁ.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. **Saññāvirāgavasena pavattabhāvanā asaññasamāpattipī**ti laddhikittane saññāvirāgavasena pavattabhāvanaṁ catutthajjhānasamāpattiṁ "asaññasamāpattiṁ"ti aggahetvā sāpi asaññitā[1] saññāvedayitanirodhasamāpattiyeva nāmāti parassa laddhīti dasseti. **Yasmā asaññasamāpattiṁ samāpannassa alobhādayo atthī**ti ettha sakasamayasiddhā catutthajjhānasamāpatti "asaññasamāpattī"ti vuttā.

736. **Saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā,** na saññāya abhāvatoti catutthajjhānasamāpattimeva sandhāya vadati.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

738-739. **Kammena sahajātoti pañhesu** "kammūpacayaṁ sandhāya paṭikkhipati, cittavippayuttaṁ sandhāya paṭijānātī"ti katthaci pāṭho,

---

1. Asaññattā (Ka)

"cittasampayuttaṁ sandhāya paṭikkhipati, cittavippayuttaṁ sandhāya paṭijānātī"ti aññattha. Ubhayampi vicāretabbaṁ.

841. **Tasmā**ti tiṇṇampi ekakkhaṇe sabbhāvato tiṇṇaṁ phassānañca samodhānā ca ekattaṁ pucchatīti adhippāyo daṭṭhabbo.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pannarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇasako samatto.

---

16. Soḷasamavagga

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. Sukhānuppadānakathāyaṁ **yaṁ evarūpan**ti yaṁ nevattano, na paresaṁ na tassa, evarūpaṁ nāma anuppadinnaṁ bhavituṁ na arahati aññassa asakkuṇeyyattāti laddhimattena paṭijānāti, na yuttiyāti adhippāyo.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. **Taṁcittatāyā**ti[1] tadeva ārammaṇabhūtaṁ cittaṁ etassāti taṁcitto, tassa bhāvo taṁcittatā, tāya taṁcittatāya. Taṁ vā ālambakaṁ ālambitabbañca cittaṁ taṁcittaṁ, tassa bhāvo tasseva ālambaka-ālambitabbatā taṁcittatā, tāya codetunti attho.

Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Rūpaṁrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā

768-770. Rūpaṁrūpāvacarārūpāvacarantikathāyaṁ **heṭṭhā**ti cuddasamavagge **āgatapariyāpannakathāyaṁ**[2]. "Samāpattesiyan"ti-ādi vuttanayameva.

---

1. Taccittatāyāti (Ka)
2. Abhi-Ṭṭha 3. 243 piṭṭhe.

Yañcettha "atthi rūpaṁ arūpāvacaran"ti arūpāva-arakammassa katattā rūpaṁ vuttaṁ, tattha ca yaṁ vattabbaṁ, taṁ aṭṭhamavagge **arūperūpakathāyaṁ**[1] vuttanayamevāti.

Rūpaṁrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

17. Sattarasamavagga

1. Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. **Cittaṁ anādiyitvā**ti "kiriyacittena dānādipavattisabbhāvato"ti vuttaṁ kiriyacittaṁ abyākataṁ anādiyitvāti attho.

Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. **Ayoniso gahetvā**ti aladdhavipākavārānampi kammānaṁ byantībhāvaṁ na vadāmīti atthaṁ gahetvāti adhippāyo. Keci pana "kammānaṁ vipākaṁ appaṭisaṁviditvā puggalassa byantībhāvaṁ na vadāmīti evaṁ ayoniso atthaṁ gahetvā"ti vadanti.

781. **Tāva na kamatīti laddhiyā paṭikkhipatī**ti tāva na kamati, tato paraṁ kamatīti laddhiyā paṭikkhipatīti adhippāyo. Ettha kira "sati jīvite jīvitāvasese jīvitā voropetī"ti vacanato attano dhammatāya marantaṁ koṭṭentassa vā sīsaṁ vā cindantassa natthi pāṇatipātoti ācariyā vadanti. Pāṇo pāṇasaññitā vadhakacitta-upakkamamaraṇesu vijjamānesupi na tena upakkamena matoti natthi pāṇātipātiti adhippāyo. Evaṁ pana marantena tena ekacittavārampi dhammatāmaraṇato orato na matoti dubbiññeyyametaṁ.

Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 210 piṭṭhe.

3. Sabbamidaṁkammatotikathāvaṇṇanā

784. **Bījato aṅkurassevā**ti yathā aṅkurassa abījato nibbatti natthi, tathā paccuppannapavattassapi akammato kammavipākato nibbatti natthi, taṁ sandhāya paṭikkhipatīti adhippāyo. **Deyyadhammavasena dānaphalaṁ pucchatī**ti deyyadhammavasena yāya cetanāya taṁ deti, tassa dānassa phalaṁ pucchati, na deyyadhammassāti vuttaṁ hoti.

Sabbamidaṁkammatotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

788. **Vināpi aniccattenā**ti[1] "yāva dukkhā nirayā"ti[2] ādīsu viya dukkhārammaṇattenapi dukkhaṁ vattabbanti adhippāyo.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Navattabbaṁsaṁghodakkhiṇaṁvisodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. Navattabbaṁsaṁghodakkhiṇaṁvisodhetītikathāyaṁ **na ca tāni dakkhiṇaṁ visodhetuṁ sakkontī**ti yathā puggalo sīlaparisodhanādīni katvā nirodhampi samāpajjitvā visodhetuṁ sakkoti, na evaṁ maggaphalānīti adhippāyo, appaṭiggahaṇatoti vā.

Navattabbaṁsaṁghodakkhiṇaṁvisodhetītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. Dakkhiṇāvisuddhikathāyaṁ **visujjheyyā**ti etassa atthaṁ dassento **"mahapphalā bhaveyyā"**ti āha. **Dāyakasseva cittavisuddhi vipākadāyikā hotī**ti paṭiggāhakanirapekkhā paṭiggāhakena paccayabhūtena vinā dāyakeneva mahāvipākacetanattaṁ āpādikā, paṭiggāhakanirapekkhā vipākadāyikā hotīti adhippāyo. **Añño aññassa**

1. Aniccaṭṭhena (Aṭṭhakathāyaṁ)　　2. Ma 3. 205 piṭṭhe.

kārakoti yadi dāyakassa dānacetanā nāma paṭiggāhakena katā bhaveyya, yuttarūpaṁ siyāti kasmā vuttaṁ, nanu laddhikittane "dāyakena dānaṁ dinnaṁ, paṭiggāhakena vipāko nibbattitoti añño aññassa kārako bhaveyyā"ti vuttanti? Saccemetaṁ, paṭiggāhakena vipāko nibbattitoti añño aññassa kārako bhaveyyā"ti vuttanti? Saccametaṁ, paṭiggāhakena vipākanibbattanampi pana dānacetanānibbattanena yadi bhaveyya, evaṁ sati añño aññassa kārakoti yuttarūpaṁ siyāti adhippāyo.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

18. Aṭṭhārasamavagga

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. **Ayoniso**ti "tusitapuraṁ sandhāyā"ti-ādikaṁ gahaṇaṁ sandhāyāha.

Manussalokakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. Tassa ca desanaṁ sampaṭicchitvā sayameva ca āyasmatā Ānandattherena desitoti vadati.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Jhānasaṅkantikathāyaṁ **uppaṭipāṭiyā**ti paṭhamajjhānato vuṭṭhāya vitakkavicārā ādīnavato manasikātabbā, tato dutiyajjhānena bhavitabbanti evaṁ yo upacārānaṁ jhānānañca anukkamo, tena vināti attho.

Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-819. **Jhānantarikā nāma esā**ti paṭhamajjhānādīsu aññatarabhāvābhāvato na jhānaṁ, atha kho dakkhiṇapubbādidisantarikā viya jhānantarikā nāma esāti. Katarā? Yoyaṁ avitakkavicāramatto samādhīti yojetabbaṁ.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Cakkhunārūpaṁpassatītikathāvaṇṇanā

826-827. **Paṭijānanaṁ sandhāyā**ti "cakkhunā rūpaṁ disvā nimittaggāhī hotī"ti-ādinā[1] nayena vuttaṁ manoviññāṇapaṭijānanaṁ kira sandhāyāti adhippāyo, tasmā "evaṁ sante rūpaṁ manoviññāṇaṁ āpajjatīti manoviññāṇapaṭijānanaṁ pana rūpadassanaṁ kathaṁ hotī"ti vicāretabbaṁ.

Cakkhunārūpaṁpassatītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhārasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

19. Ekūnavīsatimavagga

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. **Anuppannāyeva nuppajjantīti pahīnā nāma honti,** tasmā natthi kilesapajahanāti paṭikkhipati. Te pana neva uppajjitvā vigatā, nāpi bhavissanti, na ca uppannāti atīte kilese pajahatīti-ādi na vattabbanti dasseti.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 261 piṭṭhe.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. **Anattalakkhaṇaṁ tāva ekaccan**ti arūpakkhandhānaṁ anattalakkhaṇaṁ vadati. **Ekena pariyāyenā**ti anattalakkhaṇassa jarāmaraṇabhāvapariyāyenāti vadanti. Rūpakkhandhādīnañhi mā jīratu mā maratūti alabbhaneyyo avasavattanākāro anattatā, sā atthato jarāmaraṇameva, tañca "jarāmaraṇaṁ dvīhi khandhehi saṅgahitan"ti[1] vuttattā arūpakkhandhānaṁ jarāmaraṇaṁ saṅkhārakkhandhapariyāpannanti ayametesaṁ adhippāyo.

Suññatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. **Phaluppatti cā**ti pattidhammaṁ vadati.

Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. **Rūpādisabhāvatāsaṅkhātā**ti ettha rūpādīnaṁ sabhāvatāti rūpādisabhāvatāti evamattho daṭṭhabbo. Bhāvaṁ hesa tathatāti vadati, na bhāvayoganti.

Tathatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. **Anavajjabhāvamatteneva nibbānaṁ kusalan**ti yaṁkiñci kusalaṁ, sabbaṁ taṁ anavajjabhāvamatteneva, tasmā nibbānaṁ kusalanti vuttaṁ hoti.

Kusalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. **“Sakiṁ nimuggo nimuggova hotī”ti suttaṁ nissāyā**ti tāya jātiyā lokuttarasaddhādīnaṁ anuppattiṁ sandhāya kataṁ avadhāraṇaṁ saṁsārakhāṇukabhāvaṁ sandhāya katanti maññamāno puthujjanassāyaṁ accantaniyāmatā, yāyaṁ niyatamicchādiṭṭhīti “atthi puthujjanassa accantaniyāmatā”ti vadati. Vicikicchuppatti niyāmantaruppatti ca accantaniyāmanivattakā vicāretvā gahetabbā.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. **Lokiyānampī**ti lokuttarānaṁ viya lokiyā nampi saddhādīnaṁyeva saddhindriyādibhāvadassanena lokiyasaddhindriyādibhāvaṁ sādhetuṁ **saddhādīnaṁ yeva saddhindriyādibhāvadassanatthaṁ vuttan**ti attho daṭṭhabbo.

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekūnavīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

20. Vīsatimavagga

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Ñāṇakathāyaṁ **dukkhaṁ parijānātīti lokuttaramaggañāṇameva dīpetī**ti “dukkhaṁ parijānātī”ti vadanto[1] idaṁ tava vacanaṁ lokuttaramaggañāṇameva dīpeti, na tasseva ñāṇabhāvaṁ. Kasmā? Yasmā na lokuttarameva ñāṇaṁ, tasmā na idaṁ sādhakanti vuttaṁ hoti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vadanta (?)

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

867-868. **Paṇunnan**ti paṇuditaṁ, anavasesakhittanti attho.

Nirayapālakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. **tassa atthitāya paṭiññā**ti tassa hatthināgassa ca dibbayānassa ca atthitāyāti visuṁ yojetabbaṁ.

Tiracchānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Ñāṇakathāvaṇṇanā

876-877. Ñāṇakathāyaṁ **sace taṁ dvādasavatthukan**ti ettha ca "lokuttaran"ti vacanaseso, taṁ vā lokuttarañāṇaṁ sace dvādasavatthukanti attho. Pariññeyyanti pubbabhāgo, pariññātanti aparabhāgo, saccaññāṇaṁ pana maggakkhaṇepi parijānanādikiccasādhanavasena hotīti āha **"saddhiṁ pubbabhāgaparabhāgehī"**ti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Visatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako samatto.

---

21. Ekavīsatimavagga

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. **Tīsupi pucchāsu codanatthaṁ vuttan**ti tīsupi pucchāsu "sāsanan"ti-ādivacanaṁ vuttanti samudāyā ekadesānaṁ adhikaraṇābhāvena vuttāti daṭṭhabbā.

Sāsanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. Iddhikathāyaṁ **atthi adhippāya-iddhī**ti adhippāyavasena ijjhanato adhippāyoti evaṁnāmikā iddhi atthīti attho.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

14. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Dhammakathāyaṁ **rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā**ti yo rūpassa niyāmo vucceyya, so rūpaṭṭho nāma koci rūpato añño natthīti rūpaṭṭhato aññaṁ rūpañca na hoti, tasmā rūpaṁ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena "rūpaṁ rūpaṭṭhena niyatan"ti vattabbaṁ, na aññathā rūpaṭṭhena niyāmenāti adhippāyo. Tattha rūpato aññassa rūpaṭṭhassa abhāve dassite rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvo dasitoyeva nāma hotīti tameva rūpato aññassa rūpaṭṭhassa abhāvaṁ dassento **"rūpasabhāvo hī"**ti-ādimāha. **Esa vohāro**ti rūpassa sabhāvo rūpasabhāvo, rūpassa attho rūpaṭṭhoti evaṁ aññattaṁ gahetvā viya pavatto rūpasabhāvavohāro rūpaṭṭhavohāro vā vedanādīhi nānattameva so sabhāvoti nānattasaññāpanatthaṁ hotīti attho. **Tasmā**ti rūpassa rūpaṭṭhena anaññattā. "Rūpaṁ rūpameva, na vedanādisabhāvan"ti avatvā **"rūpaṁ rūpaṭṭhena niyatan"**ti vadato[1] tañca vacanaṁ vuttappakārena sadosaṁ, atha kasmā "rūpañhi rūpaṭṭhena niyatanti rūpaṁ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena vattabban"ti vadanto "rūpaṁ rūpaṭṭhena niyatan"ti paṭijānātīti attho daṭṭhabbo. Nanu cetaṁ attanāva vuttaṁ, na parenāti paṭijānātīti na vattabbanti? Na, attānampi paraṁ viya vacanato. Vattabbanti vā sakavādinā vattabbanti vuttaṁ hoti. Yadi ca tena vattabbaṁ paṭijānāti ca so etamatthanti, atha kasmā paṭijānāti sakavādīti ayamettha attho. **Atthantaravasenā**ti tattha vuttameva kāraṇaṁ nigūhitvā parena coditanti tameva kāraṇaṁ dassetvā codanaṁ nivattati. **Ito aññathā**ti rūpādisabhāvamattaṁ muñcitvā tena parikappitaṁ niyataṁ natthīti

---

1. Vadantena (Ka)

tassa parikappitassa nivattanatthaṁ puna teneva codetuṁ **“micchattaniyatan”**ti-ādimāhāti attho.

Dhammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekavīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

22. Bāvīsatimavagga

2. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. Kusalacittakathāyaṁ **javanakkhaṇe**ti parinibbānacittato purimajavanakkhaṇe.

Kusalacittakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. **Bhavaṅgacitte**ti bhavaṅgapariyosānattā cuticittaṁ “bhavaṅgacittan”ti āha.

Āneñjakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. **Sattavassikaṁ gabbhaṁ disvā** “gabbheyeva arahattappattihetubhūto indriyaparipāko atthī”ti “arahattapattipi atthī”ti maññati, ākāsasupinaṁ disvā “ākāsagamanādi-abhiññā viya dhammābhisamayo arahattappatti ca atthī”ti maññatīti adhippāyo.

Tissopikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. **Na koci āsevanapaccayaṁ āsevati nāmā**ti yathā bījaṁ catumadhurabhāvaṁ na gaṇhāti, evaṁ bhāvanāsaṅkhātaṁ āsevanapaccayaṁ gaṇunto āsevanto nāma koci natthīti attho.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. Pathaviyādirūpesu kesañci uppādo kesañci nirodhoti evaṁ patiṭṭhānaṁ rūpasantatiyā hoti. Na hi rūpānaṁ anantarādipaccayā santi, yehi arūpasantatiyā viya rūpasantatiyā pavatti siyāti citte "citte mahāpathavī saṇṭhātī"ti-ādi coditaṁ.

Khaṇikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāvīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

23. Tevīsatimavagga

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. **Karuṇādhippāyena ekādhippāyo**ti[1] rāgādhippāyato aññādhippāyovāti vuttaṁ hoti. **Ekā adhippāyo**ti ettha ekatobhāve ekasaddo daṭṭhabbo. Samānatthe hi sati rāgādhippāyepi ekādhippāyenāti ekādhippāyatā atthīti.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. Issariyena yathādhippetassa karaṇaṁ **issariyakāmakārikā. Gaccheyyā**ti gabbhaseyyokkamanaṁ gaccheyya.

---

1. Kāruññena vā ekena adhippāyena ekādhippāyo (Aṭṭhakathāyaṁ)

Issariyakāmakārikāhetu nāma dukkarakārikā micchādiṭṭhiyā karīyatīti ettha dukkarakārikā nāma issariyakāmakārikāhetu kariyamānā micchādiṭṭhiyā karīyatīti attho daṭṭhabbo, issariyakāmakārikāhetu nāma vinā micchādiṭṭhiyā kariyamānā natthīti vā.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. Mettādayo sandhāya "mettādayo viya na rāgo rāgapatirūpako koci atthīti rāgameva gaṇhāti, evaṁ dosepī"ti vadanti.

Patirūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. **Na aniccādibhāvan**ti[1] ettha aniccādiko bhāvo etassāti aniccādibhāvanti rūpaṁ vuttaṁ. **"Na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkhan"**ti vadantena **"dukkhaññeva parinipphannan"**ti dukkhasaccaṁ sandhāya pucchā katāti dassitaṁ hoti. Evaṁ sati tena "cakkhāyatanaṁ aparinipphannan"ti-ādi na vattabbaṁ siyā. Na hi cakkhāyatanādīni anupādinnānaṁ lokuttarāni vā. **Tan**ti "dukkhaññeva parinipphannaṁ, na pana rūpan"ti etaṁ rūpassa ca dukkhattā no vata re vattabbeti attho.

Aparinipphakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tevīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathāvatthupakaraṇamūlaṭīkā samattā.

---

1. Na aniccādisabhāvanti (Aṭṭhakathāyaṁ)

Yamakapakaraṇamūlaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Kathāvatthupakaraṇena saṅkhepeneva desitena dhammesu viparītaggahaṇaṁ nivāretvā tesveva dhammesu dhammasaṅgahādīsu pakāsitesu dhammapuggalokāsādinissayānaṁ sanniṭṭhānasaṁsayānaṁ vasena nānappakārakosallatthaṁ yamakapakaraṇaṁ āraddhaṁ, taṁ samayadesadesakavaseneva dassetvā saṁvaṇṇanākkamañcassa anuppattaṁ "āgato bhāro avassaṁ vahitabbo"ti saṁvaṇṇanamassa paṭijānanto āha **"saṅkhepenevā"**ti-ādi.

Tattha **yamassa visayātīto**ti jātiyā sati maraṇaṁ hotīti jāti, pañca vā upādānakkhandhā yamassa visayo, taṁ samudayappahānena atītoti attho. Yamassa vā rañño visayaṁ maraṇaṁ, tassa āṇāpavattiṭṭhānaṁ desaṁ vā atīto. "Chaccābhiṭhānāni abhabba kātun"ti[1] vuttānaṁ channaṁ abhabbaṭṭhānānaṁ desakoti **chaṭṭhānadesako.** Ayamā ekekā hutvā āvattā nīlā amalā ca tanuruhā assāti **ayamāvattanīlāmalatanuruho.**

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlayamaka uddesavāravaṇṇanā

1. **Yamakānaṁ vasena desitattā**ti iminā dasasu ekekassa yamakasamūhassa taṁsamūhassa ca sakalassa pakaraṇassa yamakānaṁ vasena laddhavohārataṁ dasseti.

1. Khu 1. 6, 314 piṭṭhesu.

Kusalakusalamūlasaṅkhātānaṁ dvinnaṁ atthānaṁ vasena atthayamakanti etena "ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā"ti etasseva yamakabhāvo āpajjatīti ce? Nāpajjati ñātuṁ icchitānaṁ dutiyapaṭhamapucchāsu vuttānaṁ kusalakusalamūlavisesānaṁ, kusalamūlakusalavisesehi vā ñātuṁ icchitānaṁ paṭhamadutiyapucchāsu sanniṭṭhānapadasaṅgahitānaṁ kusalakusalamūlānaṁ vasena atthayamakabhāvassa vuttattā. Ñātuṁ icchitānañhi visesānaṁ visesavantāpekkhānaṁ, taṁvisesavataṁ vā dhammānañca visesāpekkhānaṁ ettha padhānabhāvoti ekekāya pucchāya ekeko eva attho saṅgahito hotīti. Atthasaddo cettha na dhammavācako hetuphalādivācako vā, atha kho pāḷi-atthavācako. Tenevāha **"tesaññeva atthānan"**ti-ādi.

Tīṇipi padāni ekato katvāti idaṁ nāmapadassa kusalādīnaṁ saṅgāhakattamattameva sandhāya vuttaṁ, na niravasesasaṅgāhakattaṁ. Sabbakusalādisaṅgaṇhanatthameva ca nāmapadassa vuttattā **"kusalattikamātikāya catūsu padesū"**ti vuttaṁ.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Mūlayamaka niddesavāravaṇṇanā

52. **Aññamaññayamake ye keci kusalāti apucchitvā**ti ettha yathā dutiyayamake "ye keci kusalamūlā"ti apucchitvā "ye keci kusalā"ti pucchā katā, evamidhāpi "ye keci kusalā"ti pucchā kātabbā siyā purimayamakavisiṭṭhaṁ apubbaṁ gahetvā pacchimayamakassa appavattattāti adhippāyo. "Paṭilomapucchānurūpabhāvato"ti keci. Purimapucchāya pana atthavasena katāya tadanurūpāya pacchimapucchāya bhavitabbaṁ anuloma vigatasaṁsayassa paṭilome saṁsayuppattito. Tena na ca pacchimapucchānurūpāya purimapucchāya bhavitabbanti purimovettha adhippāyo yutto. **Imināpi byañjanena tassevatthassa sambhavato**ti idamevaṁ na sakkā vuttuṁ. Na hi kusalabyañjanattho eva kusalamūlena ekamūlabyañjanattho, teneva vissajjanampi eva kusalamūlena ekamūlabyañjanattho, teneva vissajjanampi asamānaṁ hoti. Kusalabyañjanena

hi pucchāya katāya “avasesā”ti imasmiṁ ṭhāne “avasesā kusalā dhammā”ti vattabbaṁ hoti, itarathā avasesā kusalamūlasahajātā dhammāti, na ca tāni vacanāni samānatthāni kusalakusalābyākatadīpanatoti. Ayaṁ panettha adhippāyo siyā—“ye keci kusalā”ti imināpi byañjanena “ye kici kusalamūlena ekamūlā”ti vuttabyañjanatthasseva sambhavato dutiyayamake viya apucchitvā “ye kici kusalamūlena ekamūlā”ti pucchā katā. Na hi kusalamūlehi viya kusalamūlena ekamūlehi aññe kusalā santi, kusalehi pana aññepi te santīti.

Paṭilomapucchāvaṇanāyaṁ **“kusalamūlena ekamūlā”ti hi pucchāya katāya “mūlāni yāni jakato uppajjantī”ti heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanaṁ kātabbaṁ bhaveyyā**ti vuttaṁ, tampi tathā na sakkā vattuṁ. “Ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā”ti ca pucchite “āmantā” icceva vissajjanena bhavitabbaṁ. Na hi kusalamūlena aññamaññamūlesu kiñci ekamūlaṁ na hoti, yena anulomapucchāya viya vibhāgo kātabbo bhaveyya. Yattha tīṇi kusalamūlāni uppajjanti, tattha tāni aññamaññamūlāni ekamūlāni ca dvinnaṁ dvinnaṁ ekekena aññamaññekamūlattā. Yattha pana dve uppajjanti, tattha tāni aññamaññamūlāneva, na ekamūlānīti etassa gahaṇassa nivāraṇatthaṁ “mūlāni yāni ekato uppajjantī”ti-ādinā vissajjanaṁ kātabbanti ce? Na, “āmantā”ti imināva vissajjanena taṁgahaṇanivāraṇato anulomapucchāvissajjanena ca ekato uppajjamānānaṁ dvinnaṁ tiṇṇañca mūlānaṁ aññamaññekamūlabhāvassa nicchitattā. Aññamaññamūlānañhi samānamūlatā eva ekamūlavacanena pucchīyati, na aññamaññasamānamūlatā, atthi ca dvinnaṁ mūlānaṁ samānamūlatā. Tesu hi ekekaṁ itarena mūlena taṁmūlehi aññehi samānamūlanti.

Aññamaññamūlatte pana nicchite ekamūlattasaṁsayābhāvato “sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā”ti pucchā na katāti daṭṭhabbā. “Aññamaññassa mūlā etesantipi aññamaññamūlā, samānatthena ekaṁ mūlaṁ etesanti ekamūlā”ti ubhayampi vacanaṁ mūlayuttatameva vadati, teneva ca ubhayatthāpi “kusalamūlenā”ti vuttaṁ. Tattha mūlayogasāmaññe ekamūlatte nicchite tabbiseso aññamaññamūlabhāvo na nicchito hotīti anulomapucchā pavattā, mūlayogavisese pana aññamaññamūlatte nicchite na vinā

ekamūlattena aññamaññamūlattaṁ atthīti mūlayogasāmaññaṁ ekamūlattaṁ nicchitameva hoti, tasmā "ekamūlā"ti pucchaṁ akatvā yathā kusalamūlavacanaṁ ekamūlavacanañca kusalabhāvadīpakaṁ na hotīti kusalabhāve saṁsayasabbhāvā paṭhamadutiyayamakesu "sabbe te dhammā kusalā"ti paṭilomapucchā katā, evaṁ aññamaññamūlavacanaṁ kusalabhāvadīpakaṁ na hotīti kusalabhāve saṁsayasabbhāvā kusalādhikārassa ca anuvattamānattā "sabbe te dhammā kusalā"ti paṭilomapucchā katāti.

53-61. Mūlanaye vutte eva atthe kusalamūlabhāvena mūlassa visesanena samānena mūlena aññamaññassa ca mūlena mūlayogadīpanena cāti iminā pariyāyantarena pakāsetuṁ mūlamūlanayo vutto. Aññapadatthasamāsantena ka-kārena tīsupi yamakesu mūlayogameva dīpetuṁ mūlakanayo vutto. Mūlamūlakanayavacanapariyāyo vuttappakārova.

74-85. **Abbohārikaṁ katvā**ti na ekamūlabhāvaṁ labhamānehi ekato labbhamānattā sahetukavohārarahitaṁ[1] katvā. Na vā sahetukaduke viya ettha hetupaccayayogāyogavasena abbohārikaṁ kataṁ, atha kho sahetukavohārameva labhati, na ahetukavohāranti abbohārikaṁ kataṁ. **Ekato labbhamānakavasenā**ti ahetukacittuppādanibbānehi hetupaccayarahitehi saha labbhamānakarūpavasenāti attho.

86-97. Yassaṁ pāḷiyaṁ "ahetukaṁ nāmamūlena na ekamūlaṁ sahetukaṁ nāmamūlena ekamūlan"ti[2] pāṭho āgato, tattha "ye keci nāmā dhammā"ti nāmānaṁ niddhāritattā "ahetukaṁ sahetukan"ti ca vutte "nāman"ti ca idaṁ viññāyamānamevāti na vuttanti veditabbaṁ. Yattha pana "ahetukaṁ nāmaṁ, sahetukaṁ nāman"ti[2] ca pāṭho, tattha supākaṭabhāvatthaṁ "nāman"ti vuttanti.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Alabbhamānattā ahetukavohārarahitaṁ (Ka)
2. Abhi 5. 13 piṭṭhe.

2. Khandhayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

2-3. Khandhayamake chasu kālabhedesu puggala-okāsapuggalokāsavasena khandhānaṁ uppādanirodhā tesaṁ pariññā ca vattabbā. Te pana khandhā "rūpakkhandho"ti-ādīhi pañcahi padehi vuccanti, tesaṁ dasa avayavapadāni. Tattha yo rūpādi-avayavapadābhihito dhammo, kiṁ so eva samudāyapadassa attho. Yo ca samudāyapadena vutto, so eva avayavapadassāti etasmiṁ saṁsayaṭṭhāne rūpādi-avayavapadehi vutto ekadeso sakalo vā samudāyapadānaṁ attho, samudāyapadehi pana vutto ekantena rūpādi-avayavapadānaṁ atthoti imamatthaṁ dassetuṁ "rūpaṁ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpan"ti-ādinā[1] **padasodhanavāro** vutto.

Puna "rūpakkhandho"ti-ādīnaṁ samāsapadānaṁ uttarapadatthappadhānattā padhānabhūtassa khandhapadassa vedanādi-upapadatthassa ca sambhavato yathā "rūpakkhandho"ti etasmiṁ pade rūpāvayavapadena vuttassa rūpakkhandhabhāvo hoti rūpa-saddassa khandha-saddassa ca samānādhikaraṇabhāvatoti, evaṁ tattha padhānabhūtena khandhāvayavapadena vuttassa vedanākkhandhādibhāvo hoti khandhapadena vedanādipadānaṁ samānādhikaraṇattāti etasmiṁ saṁsayaṭṭhāne khandhāvayavapadena vutto dhammo koci kenaci samudāyapadena vuccati, na sabbo sabbenāti imamatthaṁ dassetuṁ "rūpaṁ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho"ti-ādinā **padasodhanamūlacakkavāro**vutto. Evañca dassentena rūpadisaddassa visesanabhāvo, khandhasaddassa visesitabbabhāvo, visesanavisesitabbānaṁ samānādhikaraṇabhāvo ca dassito hoti.

Tenettha saṁsayo hoti—kiṁ khandhato aññampi rūpaṁ atthi, yato vinivattaṁ rūpaṁ khandhavisesanaṁ hoti, sabbeva khandhā kiṁ khandhavisesanabhūtena rūpena visesitabbāti, kiṁ pana taṁ khandhavisesanabhūtaṁ rūpanti? Bhūtupādāyarūpaṁ tasseva gahitattā. Niddese "khandhā rūpakkhandho"ti padaṁ uddharitvā vissajjanaṁ katanti. Evaṁ etasmiṁ saṁsayaṭṭhāne na khandhato aññaṁ rūpaṁ atthi, teneva cetena rūpasaddena vuccamānaṁ suddhena khandhasaddena vuccate,

1. Abhi 5. 17 piṭṭhe.

na ca sabbe khandhā khandhavisesanabhūtena rūpena visesitabbā, teneva te vibhajitabbā, esa nayo vedanākkhandhādīsupīti imamatthaṁ dassetuṁ "rūpaṁ khandho, khandhā rūpan"ti-ādinā **suddhakhandhavāro** vutto.

Tato "rūpaṁ khandho"ti etasmiṁ anuññāyamāne "na kevalaṁ ayaṁ khandhasaddo rūpavisesanova, atha kho vedanādivisesano cā"ti rūpassa khandhabhāvanicchayānantaraṁ khandhānaṁ rūpavisesanayoge ca saṁsayo hoti. Tattha na sabbe khandhā vedanādivisesanayuttā, atha kho keci kenaci visesanena yuñjantīti dassetuṁ **suddhakhandhamūlacakkavāro** vuttoti. Evaṁ yesaṁ uppādādayo vattabbā, tesaṁ khandhānaṁ paṇṇattisodhanavasena tannicchayatthaṁ **paṇṇattivāro** vuttoti veditabbo.

Cattāri cattāri cakkāni bandhitvāti ettha cakkāvayavabhāvato cakkānīti yamakāni vuttāni ekekakhandhamūlāni cattāri cattāri yamakāni bandhitvāti. Iminā hi ettha atthena bhavitabbanti. Cattāri cattāri yamakāni yathā ekekakhandhamūlakāni honti, evaṁ bandhitvāti vā attho daṭṭhabbo. Tattha "rūpaṁ rūpakkhandho"ti evamādikaṁ mūlapadaṁ nābhiṁ katvā "khandhā"ti idaṁ nemiṁ, "vedanākkhandho"ti-ādīni are katvā cakkabhāvo vuttoti veditabbo, na maṇḍalabhāvena sambajjhanato. Vedanākkhandhamūlakādīsupi hi heṭṭhimaṁ sodhetvāva pāṭho gato, na maṇḍalasambandhenāti. **Teneva ca kāraṇenā**ti suddhakhandhalābhamattameva gahetvā khandhavisesane rūpādimhi suddharūpādimattatāya aṭṭhatvā khandhavisesanabhāvasaṅkhātaṁ rūpādi-atthaṁ dassetuṁ khandhasaddena saha yojetvā "khandhā rūpakkhandho"ti-ādinā nayena padaṁ uddharitvā atthassa vibhattattāti attho.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

26. **Piyarūpaṁ sātarūpan**ti "cakkhuṁ loke piyarūpaṁ -pa-. Rūpā loke -pa-. Cakkhuviññāṇaṁ -pa-. Cakkhusamphasso -pa-. Cakkhusamphassajā vedanā -pa-. Rūpasaññā -pa-. Rūpasañcetanā -pa-. Rūpataṇhā -pa-. Rūpavitakko -pa-. Rūpavicāro"ti[1] evā vutthaṁ

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.

taṇhāvatthubhūtaṁ tebhūmakaṁ veditabbaṁ, tasmā yaṁ pañcakkhandhasamudāyabhūtaṁ piyarūpasātarūpaṁ, taṁ ekadesena rūpakkhandho hotīti āha "piyarūpaṁ sātarūpaṁ rūpaṁ na rūpakkhandho"ti. Piyasabhāvatāya vā rūpakkhandho piyarūpe pavisati, na rūppanasabhāvenāti "piyarūpaṁ sātarūpaṁ rūpaṁ na rūpakkhandho"ti vuttaṁ. **Saññāyamake tāva diṭṭhisaññā**ti "viseso"ti vacanaseso. Tattha diṭṭhi eva saññā diṭṭhisaññā. "Sayaṁ samādāya vatāni jantu, uccāvacaṁ gacchati saññāsatto"ti[1], "saññāvirattassa na santi ganthā"ti[2] ca evamādīsu hi diṭṭhi ca "saññā"ti vutāti.

28. "Na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā"ti evaṁ khandhassappavattiyā abhāve vedanākkhandhasaddappavattiyā ca abhāvoti paṇṇattisodhanamattameva karotīti daṭṭhabbaṁ, na aññadhammasabbhāvo evettha pamāṇaṁ. Evañca katvā "nāyatanā na sotāyatananti? Āmantā"ti-ādiṁ vakkhatīti.

39. **Rūpato aññe vedanādayo**ti ettha lokuttarā vedanādayo daṭṭhabbā. Te hi piyarūpā ca sātarūpā ca na honti taṇhāya anārammaṇattāti rūpato aññe hontīti. **Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā**ti idampi etehi saddhiṁ na-saddānaṁ appavattimattameva sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṁ. Evañca katvā "cakkhuñca āyatane ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatanā"ti-ādiṁ[3] vakkhati. Na hi tattha avasesaggahaṇena gayhamānaṁ kañci atthi. Yadi siyā, dhammāyatanaṁ siyā. Vakkhati hi "dhammo āyatananti? Āmantā"ti[4]. Taṇhāvatthu ca na taṁ siyā. Yadi siyā, iyarūpasātarūpabhāvato rūpaṁ siyā "rūpaṁ khandhoti? Āmantā"ti[5] vacanato khandho cāti. Aṭṭhakathāyaṁ pana avijjamānepi vijjamānaṁ upādāya itthi purisādiggahaṇasabbhāvaṁ sandhāya **avasesā**ti ettha paññattiyā gahaṇaṁkatanti veditabbaṁ.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 403 piṭṭhe. 2. Khu 1. 411 piṭṭhe. 3. Abhi 5. 79 piṭṭhe.
4. Abhi 5. 80 piṭṭhe. 5. Abhi 5. 27 piṭṭhe.

2. Pavattivāravaṇṇanā

50-205. Pavattivāre vedanākkhandhādimūlakāni pacchimeneva saha yojetvā tīṇi dve ekañca yamakāni vuttāni, na purimena. Kasmā? Amissakakālabhedesu vāresu atthavisesābhāvato. Purimassa hi pacchimena yojitayamakameva pacchimassa purimena yojanāya pucchānaṁ uppaṭipāṭiyā vucceyya, atthe pana na koci visesoti. Pucchāvissajjanesupi visesā natthi, tena tathā yojanā na kathāti. Kālabhedā panettha cha eva vuttā. Atītena paccuppanno, anāgatena paccuppanno, anāgatenātītoti ete pana tayo yathādassitā missakakālabhedā eva tayo, na visuṁ vijjantīti na gahitā. Tattha tattha hi paṭilomapucchāhi atītena paccuppannādayo kālabhedā dassitā, teneva ca nayena "yassa rūpakkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjatī"ti-ādi sakkā yojetuṁ. Teneva hi missakalākabhedesu ca na pacchimapacchimassa khandhassa purimapurimena yojanaṁ katvā yamakāni vuttāni. Amissakakālabhedesu gahitaniyāmena sukhaggahaṇatthampi pacchimapacchimeneva yojetvā vuttānīti.

Imināyeva ca lakkhaṇenāti-ādinā yena kāraṇena "purepañho"ti ca "pacchāpañho"ti ca nāmaṁ vuttaṁ, taṁ dasseti. Yassa hi sarūpadassanena vissajjanaṁ hoti, so paripūretvā visajjetabbatthasaṅgaṇhanato paripuṇṇapañho nāma. Taṁvissajjanassa pana purimakoṭṭhāsena sadisatthatāya purepañho, pacchimakoṭṭhāsasadisatthatāya "pacchāpañho"ti ca nāmaṁ vuttaṁ. Sadisatthatā ca sanniṭṭhinasaṁsayapadavisesaṁ avicāretvā ekena padena saṅgahitassa khandhassa uppādanirodhalābhasāmaññamattena purepañhe daṭṭhabbā. Sanniṭṭhānapadasaṅgahitassa vā khandhassa anuññātavasena purepañho vuttoti yuttaṁ.

Sanniṭṭhānatthasseva paṭikkhipanaṁ paṭikkhepo, saṁsayattanivāraṇaṁ paṭisedhoti ayaṁ paṭikkhepapaṭisedhānaṁ viseso. **Pāḷipadameva hutvā**ti pucchāpāḷiyā "nuppajjatī"ti yaṁ padaṁ vuttaṁ, na-kāravirahitaṁ vadeva padaṁ hutvāti attho. Tattha uppattinirodhapaṭisedhassa paṭisedhanatthaṁ pāḷigatiyā vissajjanaṁ uppattinirodhānameva paṭisedhanatthaṁ paṭisedhena vissajjanaṁ katanti veditabbaṁ.

Catunnaṁ pañhānaṁ pañcannañca vissajjanānaṁ sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhepo tadekadesapakkhepavasena vuttoti veditabbo. Paripuṇṇapañho eva hi sarūpadassanena ca vissajjanaṁ sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitabbanti.

Kiṁ nu sakkā ito paranti ito pāḷivavatthānadassanādito añño kiṁ nu sakkā kātunti aññassa sakkuṇeyyassa abhāvaṁ dasseti.

"Suddhāvāsānaṁ tesaṁ tattha rūpakkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca nuppajjitthā"ti etena suddhāvāsabhūmīsu ekabhūmiyampi dutiyā upapatti natthīti ñāpitaṁ hoti. Paṭisandhito pabhuti hi yāva cuti, tāva pavattakammajasantānaṁ ekattena gahetvā tassa uppādanirodhavasena ayaṁ desanā pavattā. Tasmiñhi abbhocchinne kusalādīnañca pavatti hoti, vocchinne ca appavattīti teneva ca uppādanirodhā dassitā, tasmā tassa ekasattassa paṭisandhi-uppādato yāva cutinirodho, tāva atītatā natthi, na ca tato pubbe tattha paṭisandhivasena kammajasantānaṁ uppannapubbanti khandhadvayampi "nuppajjitthā"ti vuttaṁ. Kasmā pana etāya pāḷiyā sakalepi suddhāvāse dutiyā paṭisandhi natthīti na viññāyatīti? Uddhaṁsotapāḷisabbhāvā. Dve hi pāḷiyo saṁsandetabbāti.

"Asaññasattānaṁ tesaṁ tattha rūpakkhandho uppajjissatī"ti ettha "yassa yattha rūpakkhandho uppajjissatī"ti etena sanniṭṭhānena visesitā asaññasattāpi santīti te eva gahetvā "asaññasattānan"ti vuttaṁ. Tena ye sanniṭṭhānena vjjitā, te tato pañcavokāraṁ gantvā parinibbāyissanti, na tesaṁ puna asaññe upapattippasaṅgo atthīti te sandhāyāha "pacchimabhavikānaṁ tesaṁ tattha rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjissatī"ti[1]. Ettha kiṁ pañcavokārādibhāvo viya pacchimabhavopi koci atthi, yattha tesamanuppatti bhavissatīti? Natthi pañcavokārādibhavesveva yattha vā tattha vā ṭhitānaṁ pacchimabhavikānaṁ "yassa yattha rūpakkhandho nuppajjissatī"ti etena sanniṭṭhānena saṅgahitattā. Tesaṁ tattha itarānupattibhāvañca anujānanto "vedanākkhandho ca nuppajjissatī"ti āhāti.

1. Abhi 5. 35 piṭṭhe.

“Suddhāvāse parinibbantānan”ti idaṁ sappaṭisandhikānaṁ appaṭisandhikānañca suddhāvāsānaṁ taṁtaṁbhūmiyaṁ khandhaparinibbānavasena vuttanti veditabbaṁ. Sabbesañhi tesaṁ tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti. Yathā pana “nirujjhissatī”ti vacanaṁ paccuppannepi uppādakkhaṇasamaṅgimhi pavattati, na evaṁ “uppajitthā”ti vacanaṁ paccuppanne pavattati, atha kho uppajjitvā vigate atīte eva, tasmā “parinibbantānaṁ nuppajjitthā”ti vuttaṁ uppannasantānassa avigatattā. Anantā lokadhātuyoti okāsassa aparicchinnattā okāsavasena vuccamānaṁnaṁ uppādanirodhānampi paricchedābhāvato saṁkiṇṇatā hotīti “yattha vedanākkhandho uppajjati, tattha saññākkhandho nirujjhatīti? Āmantā”ti vuttaṁ.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pariññāvāravaṇṇanā

206-208. **Puggalokāsavāro labbhamānopī**ti kasmā vuttaṁ, nanu okāsavārassa alābhe tassapi alābhena bhavitabbanti? Na, tattha puggalasseva pariññāvacanato. Puggalokāsavārepi hi okāse puggalasseva pariññā vuccati, na okāsassa. Okāsavāropi ca yadi vucceyya, “tattha rūpakkhandhaṁ parijānātī”ti okāse puggalasseva parijānanavasena vucceyya, tasmā puggalokāsavārasseva labbhamānatā vuttā, na okāsavārassāti. Tenāha “āmantā -pa- siyā”ti.

Tenevāti pavatte cittakkhaṇavasena tiṇṇaṁ addhānaṁ lābhato eva, aññathā cutipaṭisandhikkhaṇe rūpakkhandhapari-ānanassa abhāvā “yo rūpakkhandhaṁ parijānāti, so vedanākkhandhaṁ parijānātī”ti ettha “natthī”ti vissajjanena bhavitabbaṁ siyā, “āmantā”ti ca katanti. Sanniṭṭhānasaṁsayapadasaṅgahitānaṁ pariññānaṁ pavatte cittakkhaṇe eva lābhaṁ dassento **“lokuttaramaggakkhaṇasmiñhī”**ti-ādimāha. **Na parijānātīti pañhe puthujjanaṁ sandhāya āmantāti vuttan**ti idaṁ puthujjanassa sabbathā pariññākiccassa abhāvato vuttaṁ. “Arahā rūpakkhandhaṁ na parijānāti no ca vedanākkhandhaṁ na parijānittha, aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā rūpakkhandhañca na

parijānanti vedanākkhandhañca na parijānitthā"ti pana vacanena "aggamaggasamaṅgiṁ ṭhapetvā añño koci parijānātī"ti vattabbo natthīti dassitaṁ hoti, tena tadavasesapuggale sandhāya "āmantā"ti vuttanti viññāyatīti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhāyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Āyatanayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1-9. Āyatanayamakādīsu ca paṇṇattivāre padasodhanavārādīnaṁ vacane kāraṇaṁ khandhayamake vuttanayeneva veditabbaṁ. **"Ekādasa ekādasa katvā tettiṁsasataṁ yamakānī"**ti-ādinā kesuci potthakesu gaṇanā likhitā, sā tathā na hoti. **"Dvattiṁsasatan"**ti-ādinā aññattha likhitā.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

10.17. **Vāyanaṭṭhenā**ti pasāraṇaṭṭhena, pākaṭabhāvaṭṭhena vā. "Kāyo dhammo"ti ca vuccamānaṁ sabbaṁ sasabhāvaṁ āyatanamevāti "kāyo-āyatanan"ti, "dhammo āyatanan"ti ca ettha "āmantā"ti vuttaṁ. Kāyavacanena pana dhamavacanena ca avuccamānaṁ kañci sasabhāvaṁ natthīti "na kāyo nāyatanaṁ, na dhammo nāyatanan"ti ettha "āmantā"icceva vuttaṁ.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāra

1. Uppādavāravaṇṇanā

18-21. Pavattivāre **cakkhāyatanamūlakāni ekādasā**ti paṭisandhicutivasena upādinnapavattassa uppādanirodhavacane etasmiṁ alabbhamānavissajjanampi saddāyatanena saddhiṁ yamakaṁ pucchāmattalābhena saṅgaṇhitvā vadatīti daṭṭhabbaṁ. **Chasaṭṭhi yamakānī**ti ettha cakkhu sotaghānajivhākāyarūpāyatanamūlakesu ekekaṁ saddāyatanamūlakāni pañcāti ekādasa yamakāni vissajjanavasena hāpetabbāni. Vakkhati hi "saddāyatanassa paṭisandhikkhaṇe anuppattito tena saddhiṁ yamakassa vissajjanameva natthī"ti.

Dutiyaṁ kiñcāpi paṭhamena sadisavissajjananti-ādi puggalavārameva sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṁ. Okāsavāre pana asadisavissajjanattā vuttaṁ, na taṁ sabbattha sadisavissajjanti ñāpetuṁ puggalavārepi vissajjitanti. **Gandharasaphoṭṭhabbāyatanehi saddhiṁ tīṇiyamakāni sadisavissajjanānī**ti rūpāvacarasatte sandhāya "sacakkhukānaṁ agandhakānan"ti-ādinā vissajjitabbattā vuttaṁ. Tesañhi virattakāmakammanibbattassa paṭisandhibījassa evaṁsabhāvattā ghānādīni gandhādayo ca na santīti. **Ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā**ti cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena saddhiṁ sadisavissajjanattāti attho. Nanu tattha "sacakkhukānaṁ aghānakānaṁ upapajjantānan"ti-ādinā vissajjanaṁ pavattaṁ, idha pana ghānāyatanamūlakesu "yassa ghānāyatanaṁ uppajjati, tassa jivhāyatanaṁ uppajjatīti? Āmantā"ti vissajjanena bhavitabbanti natthi sadisavissajjanatāti? Saccaṁ, yathā pana tattha ghānāyatanayamakena jivhākāyāyatanayamakāni sadisavissajjanāni, evamidhāpi jivvhākāyāyatanayamakāni sadisavissajjanāni, tasmā tattha tattheva sadisavissajjanatā pāḷiyaṁ anāruḷhatāya kāraṇanti. Nidassanabhāvena pana gahitaṁ cakkhāyatanamūlakānaṁ sadisavissajjanakkānaṁ sadisavissajjanaṁ nidassanabhāveneva kāraṇanti dassento **"ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā"**ti āha. Sadisavissajjanatā cettha ghānāyatanamūlakesu yebhuyyatāya daṭṭhabbā. Tesu hi jivhākāyāyatanayamakesu tiṇṇaṁ pucchānaṁ "āmantā"ti vissajjanena

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 307 piṭṭhe.

bhavitabbaṁ, pacchimapucchāya “sakāyakānaṁ aghānakānaṁ upapajjantānan”ti-ādināti.

Atha vā yathā vedanākkhandhādimūlakānaṁ saññākkhandhādiyamakānaṁ amissakakālabhedesu tīsu “āmantā”ti paṭivacanavissajjanena yathāvuttavacanassa vissajjanabhāvānujānanaṁ kattabbanti apubbassa vattabbassa abhāvā vissajjanaṁ na kataṁ, evamidhāpi ghānāyatanamūlakaṁ jivhāyatanayamakaṁ apubbassa vattabbassa abhāvā pāḷiṁ anāruḷhanti pākaṭoyamattho. Kāyāyatanayamakaṁ pana dutiyapucchāya vasena vissajjitabbaṁ siyā, sā ca cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena sadisavissajjanā, tasmā yassā pucchāya vissajjanā kātabbā, tassā ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā taṁsesāni pāḷiṁ anāruḷhānīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tathā**ti idaṁ pāḷi-anāruḷhatāsāmaññeneva vuttaṁ, na kāraṇasāmaññena. Ghānajivhākāyāyatanānaṁ pana agabbhaseyyakesu pavattamānānaṁ gabbhaseyyakesu ca āyatanapāripūrikāle sahacāritāya avisesattā ca appavisesattā ca ekasmiṁ ghānāyatanayamake vissajjite itarāni dve, ghānāyatanamūlakesu ca vissajjitesu itaradvayamūlakāni na vissajjīyantīti veditabbāni. **Rūpāyatanamanāyatanehi saddhin**ti “yassa rūpāyatanaṁ uppajjati, tassa manāyatanaṁ uppajjatī”ti etissā pucchāya vuttehi rūpāyatanamanāyatanehi saddhinti adhipāyo. Rūpāyatanamūlakesu hi manāyatanayameke ādipucchāya gandharasaphoṭṭhabbayamakesu ādipucchānaṁ sadisvissajjanatā yamakānaṁ avissajjane kāraṇabhāvena vuttā. Dutiyapucchānañhi paṭivacanavissajjanena bhavitabbanti pubbe vuttanayena vissajjanaṁ na kātabbaṁ, ādipucchānañca na kātabbanti.

Heṭṭhimehi sadisavissajjanattāti ettha gandhāyatanamūlakānaṁ rasaphoṭṭhabbayamakānaṁ rasāyatanamūlakassa ca phoṭṭhabbayamakassa paṭivacanavissajjaneneva bhavitabbanti pubbe vuttanayeneva vissajjanaṁ na kātabbanti yesaṁ kātabbaṁ, tesaṁ gandharasaphoṭṭhabbamūlakānaṁ manāyatanadhammayātanayamakānaṁ cakkhādipañcāyatanamūlakehi manāyatanadhammāyatanayamakehi sadisavissajjanattāti attho. Cakkhāyatanādimūlakāni saddāyatanayamakāni saddāyatanamūlakāni sabbāni avissajjaneneva

alabbhamānavissajjanatādassanena vissajjitāni nāma hontīti āha **“chasaṭṭhi yamakāni vissajjitāni nāma hontī”**ti.

Jaccandhampi jaccabadhirampīti ettha ca jaccabadhiraggahaṇena[1] jaccandhabadhiro gahitoti veditabbo. **Saghānakānaṁ sacakkhukānanti paripuṇṇāyatanameva opapātikaṁ sandhāya vuttan**ti ettha **eva**-saddaṁ **vuttan**ti-etassa parato yojetvā yathā “saghānakānaṁ acakkhukānan”ti idaṁ aparipuṇṇāyatanaṁ sandhāya vuttaṁ, na evaṁ “saghānakānaṁ sacakkhukānan”ti etaṁ. Etaṁ pana paripuṇṇāyatanaṁ sandhāya vuttamevāti attho daṭṭhabbo. Tena jaccabadhirampi sandhāya vuttatā na vāritā hotīti.

22-254. **Yattha cakkhāyatananti rūpībrahmalokaṁ pucchatī**ti niyamato tattha cakkhusotānaṁ sahuppattimattaṁ passanto vadati, okāsavāre pana tasmiṁ puggalassa anāmaṭṭhattā yattha kāmadhātuyaṁ rūpadhātuyañca cakkhāyatanaṁ uppajjati, tattha sotāyatanampi ekantena uppajjatīti “āmantā”ti[2] vuttaṁ.

“Yassa vā pana rūpāyatanaṁ uppajjissati, tassa cakkhāyatanaṁ uppajjissatīti? Āmantā”ti kasmā paṭiññātaṁ, nanu yo gabbhaseyyakabhāvaṁ gantvā parinibbāyissati, tassa rūpāyatanaṁ paṭisandhiyaṁ uppajjissati, na pana cakkhāyatananti? Yassa rūpāyatanaṁ uppajjissati, tassa tadavatthassa puggalassa rūpāyatanuppādato uddhaṁ cakkhāyatanasantānuppādassa pavattiyampi bhāvissantassa paṭiññātabbattā. Atha kasmā “yassa vā pana rūpāyatanaṁ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṁ nuppajjissatīti? Āmantā”ti paṭiññātaṁ, nanu gabbhaseyyakassa pacchimabhavikassa upapajjantassa ekādasamasattāhā orato ṭhitassa rūpāyatanaṁ nuppajjissati no ca cakkhāyatanaṁ nuppajjissatīti? Tasmiṁ bhave bhavissantassa uppādassa anāgatabhāvena avacanato. Bhavantare hi tassa tassa āyatanasantānassa yo ādi-uppādo paṭisandhiyaṁ pavatte ca bhavissati, so anāgatuppādo tabbhāvena vuccati addhāpaccuppannānantogadhattā. Na pana yo tasmiṁ yeva bhave pavatte bhavissati, so anāgatuppādabhāvena vuccati addhāpaccuppannantogadhattā. Addhāvasena hettha kammajapavattassa paccuppannādikālabhedo adhippeto. Evañca katvā **indriyayamake**[3] “yassa itthindriyaṁ

1. Jaccandhajaccabadhiraggahaṇeneva (Ka)
2. Abhi 5. 84 piṭṭhe.
3. Abhi 7. 244 piṭṭhe.

uppajjati, tassa purisindriyaṁ uppajjissatīti? Pacchimabhavikānaṁ itthīnaṁ upapajjantīnaṁ, yā ca itthiyo rūpāvacaraṁ arūpāvacaraṁ upapajjitvā parinibbāyissanti, yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti, tāsaṁ upapajjantīnaṁ tāsaṁ itthindriyaṁ uppajjati, no ca tāsaṁ purisindriyaṁ uppajjissatī"ti vuttaṁ. Na hi tāsaṁ sabbāsaṁ tasmiṁ bhave pavatte purisindriyaṁ na uppajjissati liṅgaparivattanasabbhāvā, bhavantare pana ādi-uppādassa abhāvaṁ andhāya "no ca tāsaṁ purisindriyaṁ uppajjissatī"ti vuttaṁ. Bhavantare hi ādi-uppādassa anāgatattaṁ adhippetanti. Evañca katvā "katici bhave dassetvā"ti bhavaggahaṇaṁ katanti.

"Āyatanānaṁ paṭilābho jātī"ti[1] vacanato taṁtaṁāyatananibbattakakammena gahitapaṭisandhikassa avassaṁbhāvī-āyatanassa yāva āyatanapāripūri, tāva uppajjatīti pana atthe gayhamāne pucchādvayavissajjanaṁ sūpapannaṁ hoti. Evañca sati "yassa vā pana sotāyatanaṁ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṁ nuppajjatīti? Pacchimabhavikānaṁ pañcavokāraṁ upapajjantānaṁ, ye ca arūpaṁ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesaṁ upapajjantānaṁ tesaṁ sotāyatanaṁ nuppajjissati no ca tesaṁ cakkhāyatanaṁ nuppajjatī"ti evamādīsu[2] gabbhaseyyakāpi pacchimabhavikādayo upapajjantā gahitā honti. Evañca katvā **indriyayamake**[3] "yassa vā pana somanassindriyaṁ uppajjati, tassa cakkhundriyaṁ uppajjatīti? Āmantā"ti idampi upapannaṁ hoti. Somanassindriyuppādakassa kammassa ekantena cakkhundriyuppādanato gabbhepi yāva cakkhundriyuppatti, tāva uppajjamānatāya tassā abhinanditabbattā.

Yaṁ pana "yassa vā pana yattha rūpāyatanaṁ uppajjittha, tassa tattha ghānāyatanaṁ uppajjatīti? Kāmāvacarā cavantānaṁ, aghānakānaṁ kāmāvacaraṁ upapajjantānaṁ, rūpāvacarānaṁ tesaṁ tattha rūpāyatanaṁ uppajittha no ca tesaṁ tattha ghānāyatanaṁ uppajjatī"ti[4] ettha "aghānakānaṁ kāmāvacaraṁ upapajjantānan"ti[4] vuttaṁ, taṁ ye ekādasamasattāhā orato kālaṁ karissanti, tesaṁ ghānāyatanānibbattakakammena gahitapaṭisandhikānaṁ vasena vuttanti veditabbaṁ. "Yassa yattha ghānāyatanaṁ na nirujjhati,

---

1. Dī 2. 243; Abhi 2. 144 piṭṭhesu.
2. Abhi 5. 117 piṭṭhe.
3. Abhi 7. 114 piṭṭhe.
4. Abhi 5. 105 piṭṭhe.

tassa tattha rūpāyatanaṁ na nirujjhissatīti? Kāmavacaraṁ upapajjantānaṁ, aghānakānaṁ kāmāvacarā cavantānaṁ, rūpāvacarānaṁ tesaṁ tattha ghānāyatanaṁ na nirujjhati no ca tesaṁ tattha rūpāyatanaṁ na nirujjhissatī"ti[1] hi ettha "aghānakānaṁ kāmāvacarā cavantānan"ti[1] vacanaṁ anuppanneyeva ghānāyatane gabbhaseyyakānaṁ cuti atthīti dīpeti. Na hi kāmāvacare gabbhaseyyakato añño aghānako atthi **dhammahadayavibhaṅge**[2] "kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavantī"avuttattāti. Atha kasmā opapātike eva sandhāya idha, indriyayamake ca yathādassitāsu pucchāsu āmantā"ti vuttanti na viññāyatīti? Yamake sanniṭṭhānena gahitatthassa ekadese saṁsayatthasambavena paṭivacanassa akaraṇato. Bhinditabbe hi na paṭivacanavissajjanaṁ hoti. Yadi siyā, paripuṇṇavissajjanameva na siyāti. Atha kasmā "yassa vā pana somanassindriyaṁ uppajjati, tassa cakkhundriyaṁ uppajjatīti? Āmantā"ti[3] iminā "gabbhaseyyakānaṁ somanassapaṭisandhi natthī"ti na viññāyatīti? "Kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassa dasindriyāni pātubhavanti? Gabbhaseyyakānaṁ sattānaṁ sahetukānaṁ ñāṇasampayuttānaṁ upapattikkhaṇe dasindriyāni pātubhavanti kāyindriyaṁ manindriyaṁ vā purisindriyaṁ vā jīvitindriyaṁ somanassindriyaṁ vā upekkhindriyaṁ vā sandhindriyan"ti[4] ādivacanato.

Nirodhavāre anāgatakālabhede yathā tasseva cittassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppattikkhaṇe vutto, evaṁ tasseva kammajasantānassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppāde vattabboti sabbattha upapajjantānaṁ eva so tathā vutto, na uppannānaṁ. Uppannānaṁ pana aññassa anāgatassa santānassa nirodho anāgatabhāvena vattabbo, na tasseva. Tassa hi uppādānantaraṁ nirodho āraddho nāma hotīti. Tasmā arahataṁ pavatte sotassa cakkhussa ca bhede satipi anāgatakālāmasanavaseneva "yassa cakkhāyatanaṁ nirujjhissati, tassa sotāyatanaṁ nirujjhissatīti? Āmantā. Yassa vā pana sotāyatanaṁ nirujjhissati, tassa cakkhāyatanaṁ nirujjhissatīti? Āmantā"ti vissajjanadvayaṁ upapannameva hotīti. Yasmā ca upapatti-anantaraṁ

1. Abhi 5. 159 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 415 piṭṭhe.
3. Abhi 7. 114 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 430 piṭṭhe.

nirodho āraddho nāma hoti, taṁniṭṭhānabhāvato pana cutiyā nirodhavacanaṁ, tasmā pavatte niruddhepi santānekadese aniruddhaṁ upādāya aniṭṭhitanirodhoti cutiyāva tasa nirodhoti vuccati. Vakkhati hi "yassa vā pana somanassindriyaṁ nirujjhati, tassa cakkhundriyaṁ nirujjhatīti? Āmantā"ti, tenetthāpi cutinirodhe eva ca adhippete yañca pavatte nirujjhissati, tañca niṭṭhānavasena cutiyā eva nirujjhissatīti vuttanti "āmantā"ti yuttaṁ paṭivacanaṁ. "Sacakkhukānan"ti-ādīsu ca "paṭiladdhacakkhukānan"ti-ādinā attho viññāyatīti.

"Yassa cakkhāyatanaṁ na nirujjhati, tassa sotāyatanaṁ na nirujjhissatīti? Sabbesaṁ upapajjantānaṁ, acakkhukānaṁ cavantānaṁ tesaṁ akkhāyatanaṁ na nirujjhati no ca tesaṁ sotāyatanaṁ na nirujjhissatī"ti ettha āruppe pacchimabhavike ṭhapetvā sabbe upapajjantā, acakkhukā cavantā ca gahitāti daṭṭhabbā. Te hi dutiyakoṭṭhāsena saṅgayhantīti tadapekkhattā sāvasesamidaṁ sabbavacanaṁ acakkhukavacanañāti. "Āruppe pacchimabhavikānan"ti ettha ca arūpato pañcavokāraṁ agacchantā anaññūpapattikāpi "arūpe pacchimabhavikā"icceva saṅgayhantīti veditabbā. Esa nayo aññesupi evarūpesūti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dhātuyamakavaṇṇanā

1-19. **Labbhamānānan**ti idaṁ pa-attivāre saddadhātusambandhānaṁ yamakānaṁ cakkhuviññāṇadhātādisambandhānañca cutipaṭisandhivasena alabbhamānataṁ sandhāya vuttaṁ.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamaka

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

10-26. **“Dukkhaṁ dukkhasaccanti? Āmantā”**ti ettha kiñcāpi dukkhadukkhaṁ saṅkhāradukkhaṁ vipariṇāmadukkhanti tīsupi dukkhasaddo pavattati, “jātipi dukkhā”ti[1] ādinā jāti-ādīsu ca, so pana dukkhadukkhato aññattha pavattamāno aññanirapekkho nappavattati. Suddhañcettha dukkhapadaṁ aññanirapekkhaṁ gahetvā paṇṇattisodhanaṁ karoti, tena nippariyāyato dukkhasabhāvattā eva yaṁ dukkhadukkhaṁ, tasmiṁ dukkhadukkhe esa dukkhasaddo, tañca ekantena dukkhasaccamevāti “āmantā”ti vuttaṁ. Suddhasaccavāre sacavibhaṅge vuttesu samudayesu koci phaladhammesu natthi, na ca phaladhammesu koci nirodhoti vuccamāno atthi, maggasaddo ca phalaphalaṅgesu maggaphalattā pavattati, na maggakiccasabbhāvā. pariniṭṭhitaniyyānakiccāni hi tāni. Niyyānavācako cettha maggasaddo, na niyyānaphalavācako, tasmā samudayo saccaṁ nirodho saccaṁ, maggo saccanti etesupi “āmantā”icceva vissajjanaṁ kataṁ.

Atha vā padasodhanena padesu sodhitesu saccavisesanabhūtā eva dukkhādisaddā idha gahitāti viññāyanti. Tesaṁ pana ekantena saccavisesanabhāvaṁ, saccānañca tabbisesanayogavisesaṁ dīpetuṁ suddhasaccavāro vuttoti saccavisesanānaṁ dukkhādīnaṁ ekantasaccattā “dukkhaṁ saccaṁ -pa- maggo saccanti? Āmantā”ti vuttanti. Yathā cettha, evaṁ khandhayamakādīsupi suddhakhandhādivāresu khandhādivisesanabhūtānameva rūpādīnaṁ gahaṇaṁ yuttaṁ. **Aṭṭhakathāyaṁ**[2] pana “yasmā piyarūpasātarūpasaṅkhātaṁ vā rūpaṁ hotu bhūtupādārūpaṁ vā, sabbaṁ pañcasu khandhesu saṅgahaṁ gaccheteva, tasmā āmantāti paṭijānātī”ti vacanena rūpādivakkhādidukkhādiggahaṇehi suddhakhandhādivāresupi khandhādivisesanato aññepi gahitāti ayamattho dīpito hoti, tena tadanurūpatāvasena itaro attho vutto.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vi 3. 14; Abhi 2. 104 piṭṭhesu.
2. Abhi-Ṭṭha 3. 295 piṭṭhe.

2. Pavattivāravaṇṇanā

27-164. **Antamaso suddhāvāsānampī**ti idaṁ tesaṁ ariyattā dukkhasaccena upapajjane āsaṅkā siyāti katvā vuttaṁ. **Taṇhāvippayuttacittassā**ti idaṁ pañcavokāravaseneva gahetabbanti vuttaṁ. **Yassa dukkhasaccaṁ uppajjatī**ti etena pana sanniṭṭhānena sabbe upapajjantā pavattiyaṁ catuvokāre maggaphalato aññacittānaṁ uppādakkhaṇasamaṅgino pañcavokāre ca sabbacittānaṁ uppādakkhaṇasamaṅgino saṅgahitāti tesveva sanniṭṭhānena nicchitesu keci "pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe"ti etena dukkhasamudayesu ekakoṭṭhāsappavattisamaṅgino dassīyanti sanniṭṭhānena gahitasseva vibhāgadassanato, tena catuvokārānampi gahaṇaṁ upapannameva. Na hi tesu maggaphaluppādasamaṅgīsu pasaṅgatā atthi taṁsamaṅgīnaṁ tesaṁ sanniṭṭhānena aggahitattāti. **Idaṁ idha na gahetabban**ti idaṁ catuvokāre phalasamāpatticittaṁ idha saccānaṁ uppādavacane na gahetabbanti vuttaṁ hoti.

Ettha ca **sabbesaṁ upapajjantānan**ti idaṁ kammajapavattassa paṭhamuppādadassanena vuttaṁ, asaññasattāpettha saṅgahitā. **Pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe**ti idaṁ pana samudayasaccuppādavomissassa dukkhasaccuppādassa taṁrahitassa dassanavasena vuttaṁ. **Taṇhāya uppādakkhaṇe**ti taṁsahitassa samudayasaccupādavomissassa. Tesaṁ pana asaññasattānaṁ pavattiyaṁ dukkhasaccassa uppādo sabbattha na gahito, tathā nirodho cāti. Maggasaccayamakepi eseva nayo. **Tesaṁ tasmiṁ upapattikkhaṇe ca taṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇe cāti evamettha khaṇavasena okāso veditabbo**ti vuttaṁ, evañca sati "yassa yattha dukkhasaccaṁ uppajjati, tassa tattha samudayasaccaṁ uppajjissatī"ti[1] etassa vissajjane pacchimakoṭṭhāse "itaresaṁ catuvokāraṁ pañcavokāraṁ upapajjantānaṁ, pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṁ tattha dukkhasaccañca uppajjati samudayasaccañca uppajjissatī"ti[1] idaṁ na yujjeyya. Na hi upapattikkhaṇe cittuppattikkhaṇe ca samudayasaccaṁ uppajjissatīti. Tasmā upapattikkhaṇataṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇasamaṅgīnaṁ puggalānaṁ yasmiṁ kāmāvacarādi-okāse sā upapatti cittuppatti ca pavattamānā, tattha tesanti

1. Abhi 5. 227 piṭṭhe.

okāsavasenevettha tattha-saddassa attho yujjati. Puggalokāsavāro hesa. Tattha puggalavisesadassanatthaṁ "sabbesaṁ upapajjantānan"ti-ādi vuttaṁ, okāso pana yattha te, so evāti.

"Sabbesaṁ cavantānaṁ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe āruppe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṁ samudayasaccañca nuppajjati dukkhasaccañca nuppajjatī"ti etthapana "pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe dukkhasaccaṁ nuppajjatī"ti cittapaṭibaddhavuttittā cittajarūpameva idhādhippetaṁ, na kammajādirūpaṁ cittaṁ anapekkhitvāva uppajjanatoti keci vadanti. **"Yassa vā panasamudayasaccaṁ nuppajjatī"**ti etena panasanniṭṭhānena gahito puggalo na cittaṁ apekkhitvāva gahito, atha kho yo koci evaṁpakāro, tasmā "tassa dukkhasaccaṁ nuppajjatī"ti etena ca na cittāpekkhameva dukkhasaccaṁ vuttaṁ, atha kho yaṁ kiñcīti cittassa bhaṅgakkhaṇe yaṁ kiñci dukkhasaccaṁ nuppajjatīti ayamattho viññāyatīti. Na hi yamake vibhajitabbe avibhattā nāma pucchā atthīti.

"Suddhāvāsānaṁ dutiye citte vattamāne"ti idaṁ sabbanti mena paricche dena yassa yattha dukkhasaccaṁ uppajjittha no ca samudayasaccaṁ, taṁdassanavasena vuttaṁ. Tasmiṁ pana dassite tena samānagatikattā dutiyākusalacittato purimasabbacittasamaṅgino teneva dassitā honti. Tesampi hi tattha dukkhasaccaṁ uppajjitthi no ca tesaṁ tattha samudayasaccaṁ uppajjatthāti. Evañca katvā "itaresaṁ catuvokārapañcavokārānan"ti ettha yathāvuttā suddhāvāsā aggahitā honti. Yathā "yassa yattha dukkhasaccaṁ uppajjati, tassa tattha samudayasaccaṁ uppajjitthā"ti[1] etassa vissajjane "suddhāvāsānaṁ upapatticittassa uppādakkhaṇe"ti[1] eteneva upapatticittuppādakkhaṇasamaṅgisamānagatikā dutiyākusalato purimasabbacittuppadakkhaṇasamaṅgino dassitā hontīti na te "itaresan"ti etena gayhanti, evamidhāpi daṭṭhabbanti. "Itaresan"ti vacanaṁ pañcavokārānaṁ visesanatthaṁ, na catuvokārānaṁ. Na hi te pubbe vuttā vajjetabbā santi pañcavokārā viya yathāvuttā suddhāvāsāti. "Abhisametāvīnaṁtesaṁ tattha dukkhasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjitthā"ti[2] etena[3] sanniṭṭhānena puggalokāsā aññamaññaparicchinnā gahitāti yasmiṁ okāse abhisametāvino, te evaṁ "abhisametāvīnan"ti etena gahitāti

1. Abhi 5. 222 piṭṭhe. 2. Abhi 5. 217 piṭṭhe. 3. Ettha (?)

daṭṭhabbā. Tena ye kāmāvacare rūpāvacare arūpāvacare vā abhisametāvino rūpāvacaraṁ arūpāvacaraṁ vā upapannā, yāva atthābhisamayo uppanno bhavissati, tāva te ettha na gayhanti, te pana purimakoṭṭhāse "suddhāvāsānaṁ dutiye citte vattamāne"ti[1] evaṁ dassitehi suddhāvāse anuppannābhisamayehi samānagatikāti visuṁ na dassitā. "Anabhisametāvīnan"ti gahitā ye sabbattha tattha ca anabhisametāvino, tesu suddhāvāsānaṁ gahaṇakālavisesanatthaṁ "suddhā vāsānaṁ dutiye citte vattamāne"ti[1] vuttanti.

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṁ paṭilabhissantīti etena vodānacittasamaṅginā samānagatikā tato purimataracittasamaṅginopi yāva sabbantimataṇhāsampayuttacittasamaṅgī, tāva dassitāti veditabbā. Esa nayo aññesu evarūpesūti.

Pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇeti āgataṭṭhāne paṭisandhicittassapi bhaṅgakkhaṇaggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ, tathā "pavatte cittassa uppādakkhaṇe"ti āgataṭṭhāne ca cuticittassapi uppādakkhaṇassāti. "Yassa dukkhasaccaṁ na nirujjhati, tassa samudayasaccaṁ na nirujjhissatī"ti[2] etassa vissajane dvīsupi koṭṭhāsesu "arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe"icceva[2] vuttaṁ, na visesitaṁ. Kasmā? Ekassapi maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇasamaṅgino ubhayakoṭṭhāsabhajanato. **Yassa dukkhasaccaṁ na nitujjhatī**ti etena sanniṭṭhānena gahitesu hi arūpe maggaphalabhaṅgakkhaṇasamaṅgīsu kesañci tiṇṇaṁ phālānaṁ dvinnañca maggānaṁ bhaṅgakkhaṇasamaṅgīnaṁ nirantaraṁ anuppādetvā antarantarā vipassanānikantiṁ bhavanikantiṁ uppādetvā ye uparimagge uppādessanti, tesaṁ samudayasaccaṁ nirujjhissatīti tesaṁyeva pana kesañci antarā taṇhaṁ anuppādetvā uparimagga-uppādentānaṁ maggaphalabhaṅgakkhaṇasamaṅgīnaṁ samudayasaccaṁ na nirujjhisatīti. Sāmaññavacanenapi ca purimakoṭṭhāse vuccamānena pacchimakoṭṭhāse vakkhamāne vajjetvāva gahaṇaṁ hotīti dassitoyaṁ nayoti.

Pavattivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 5. 217 piṭṭhe.
2. Abhi 5. 244 piṭṭhe.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

165. 170. **Pariññāvāre -pa- tissopettha pariññā labbhantī**ti ettheva visesanaṁ khandhayamakādīsu sabbakhandhādīnaṁ viya sabbasaccānaṁ apariññeyyatādassanatthaṁ sacchikaraṇabhāvanāvasena imassa vārassa appavattidassanatthañca. Dukkhassa pariññatthaṁ samudayassa ca pahānatthaṁ bhagavati brahmacariyaṁ vussatīti pariññāpahānaṁ saccesu dassetuṁ dukkhe tīraṇapariññā vuttā, na pahānapariññā. Samudaye ca pahānapariññā, na tīraṇapariññā. Ñātapariññā pana sādhāraṇāti ubhayattha vuttā. Maggañāṇañhi dukkhasamudayāni vibhāvetīti ñātapariññā ca hoti, dukkhatīraṇakiccānaṁ nipphādanato tīraṇapariññā ca, samudayassa appavatthikaraṇatova pahānapariññā cāti tissopi pariññā maggakkhaṇe eva yojetabbāti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Saṅkhārayamaka

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1. Khandhādayo viya pubbe avibhattā kāyasaṅkhārādayoti tesaṁ aviññātattā "assāsapassāsā kāyasaṅkhāro"ti-ādinā[1] tayo saṅkhāre vibhajati. **Kāyassa saṅkhāro**ti paṭhame atthe sāmi-atthe eva sāmivacanaṁ, dutiye atthe kattu-atthe. **Vaciyā saṅkhāro**ti kammatthe sāmivacanaṁ. **Cittassa saṅkhāro**ti ca kattu-attheyeva. So pana karaṇavacanassa atthoti katvā **"karaṇatthe sāmivacanaṁ katvā"**ti vuttaṁ.

2-7. **Suddhika-ekekapadavasena atthābhāvato**ti padasonetaṁ mūlakacakkavārehi yopi attho dassito dvīhi padehi labbhamāno eko assāsapassāsādiko, tassa suddhikehi kāyādipadehi

---

1. Saṁ 2. 483 piṭṭhe.

suddhikena ca saṅkhārapadena avacanīyattā yathā rūpapadassa khandhekadeso khandhapadassa khandhasamudāyopadasodhane dassito yathādhippeto attho atthi, evaṁ ekekapadassa yathādhippetatthābhāvatoti adhippāyo. **Kāyo kāyasaṅkhāroti-ādi pana vattabbaṁ siyā**ti yadi visuṁ adīpetvā samudito kāyasaṅkhārasaddo ekatthaṁ dīpeti, kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno khandhasaddo viya rūpasaddena kāyasaddena visesitabboti adhippāyena vadati. **Suddhasaṅkhāravāro hesā**ti etena imassa vārassa padasodhanena dassitānaṁ yathādhippetānameva gahaṇato tesañca kāyādipadehi aggahitattā "kāyo kāyasaṅkhāro"ti-ādivacanassa ayuttiṁ dasseti. Idha pana saṅkhārayamake kāyādipadānaṁ saṅkhārapadassa ca asamānādhikaraṇattā "kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo"ti-ādimhi vuccamāne adhippetatthapariccāgo anadhippetatthapariggaho ca kato siyāti suddhasaṅkhāratamṁ mūlacakkavārā na vuttā. Padasodhanavāratamṁmūlacakkavārehi pana asamānādhikaraṇehi kāyādipadehi saṅkhārasaddassa visesanīyatāya dassitāya saṁsayo hoti "yo atthantarappavattinā kāyasaddena visesito kāyasaṅkhāro, eso atthantarappavattīhi vacīcittehi visesito udāhu añño"ti. Evaṁ sesesupi. Ettha tesaṁ aññattha dassanatthaṁ "kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro"ti-ādinā anulomapaṭilomavasena cha yamakāni vuttānīti daṭṭhabbaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana suddhasaṅkhāravāraṭṭhāne vuttattā ayaṁ nayo suddhasaṅkhāravāroti vutto.

Paṇṇattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

19. Pavattivāre saṅkhārānaṁ puggalānañca okāsattā jhānaṁ bhūmi ca visuṁ okāsabhāvena gahitāti puggalavāre ca okāsavasena puggalaggahaṇena tesaṁ dvinnaṁ okāsānaṁ vasena gahaṇaṁ hoti, tasmā **"vināvitakkavicārehi assāsapassāsānaṁ uppādakkhaṇe"**ti dutiyatatiyajjhānokāsavasena gahitā puggalā visesetvā dassitāti

daṭṭhabbā. Puna **paṭhamajjhānaṁ samāpannānan**ti jhānokāsavasena puggalaṁ dasseti, **kāmāvacarānan**ti bhūmokāsavasena. Dvippakārānampi pana tesaṁ visesanatthamāha **"assāsapassāsānaṁ uppādakkhaṇe"**ti. Tena rūpārūpāvacaresu paṭhamajjhānasamāpannake kāmāvacare gabbhagatādike ca nivatteti. Kāmāvacarānampi hi gabbhagatādīnaṁ vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṁ uppatti atthi. Aṭṭhakathāyaṁ pana ekantikattā rūpārūpāvacarā nidassitā. **Vinā assāsapassā sehi vitakkavicārānaṁ uppādakkhaṇe**ti etena pana dassitā puggalā paṭhamajjhānokāsā kāmāvacarādi-okāsā ca assāsapassāsavirahavisiṭṭhā daṭṭhabbā. Iminā nayena sabbattha puggalavibhāgo veditabbo.

21. **"Paṭhamajjhāne kāmāvacareti kāmāvacarabhūmiyaṁ uppanne paṭhamajjhāne"**ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, etasmiṁ pana atthe sati "catutthajjhāne rūpāvacare arūpāvacare tattha cittasaṅkhāro uppajjati no ca tattha kāyasaṅkhāro uppajjatī"ti etthāpi rūpārūpāvacarabhūmīsu uppanne catutthajjhāneti attho bhaveyya, so ca aniṭṭho bhūmīnaṁ okāsabhāvassova aggahitatāpattito, sabbacatutthajjhānassa okāsavasena aggahitathāpattito ca, tasmā jhānabhūmokāsānaṁ saṅkaraṁ akatvā visuṁ eva okāsabhāvo yojetabbo. Paṭhamajjhānokāsepi hi kāyasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjati kāmāvacarokāse ca. Yadipi na sabbamhi paṭhamajjhāne sabbamhi ca kāmāvacare dvayaṁ uppajjati, tatthā pana taṁdvayuppatti atthīti katvā evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Visuṁ okāsattā ca **"aṅgamattavasena cetthā"**ti-ādivacanaṁ na vattabbaṁ hotīti. Imamhi ca yamake avitakkavicāramattaṁ dutiyajjhānaṁ vicāravasena paṭhamajjhāne saṅgahaṁ gacchatīti daṭṭhabbaṁ. Muddhabhūtaṁ dutiyajjhānaṁ gahetvā itaraṁ asaṅgahitanti vā yassayatthake "nirodhasamāpannānan"ti labbhati. Na hi te asaññasattā viya okāse[1] hontīti.

37. **Suddhāvāsānaṁ dutiye citte vattamāne**ti tesaṁ paṭhamato avitakka-avicārato dutiye savitakkasavicārepi bhavanikanti āvajjane vattamāne ubhayaṁ nuppajjitthāti dassentena tato purimacittakkhaṇesupi

1. Okāso (Ka)

nuppajjitthāti dassitameva hoti. Yathā pana cittasaṅkhārassa ādidassanatthaṁ "suddhāvāsaṁ upapajjantānan"ti vuttaṁ, evaṁ vacī saṅkhārassa ādidassanatthaṁ "dutiye citte vattamāne"ti vuttantidaṭṭhabbaṁ.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Anusayayamaka

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā

1. Paccayapariggahapariyosānā ñātapariññāti paccayadīpakenamūlayamakena ñātapariññaṁ, khandhādīsu tīraṇabāhullato khandhādiyamakehi tīraṇapariññañca vibhāvetvā anusayapahānantā pahānapariññāti pahātabbamuddhabhūtehi anusayehi pahānapariññaṁ vibhāvetuṁ anusayamakaṁ āraddhiṁ. **Labbhamānavasenā**ti anusayabhāvena labbhamānānaṁ vasenāti attho. Tīhākārehi anusayānaṁ gāhāpanaṁ tesu tathā aggahitesu anusayavārādipāḷiyā duravabodhattā.

Ayaṁ panettha purimesūti etesu sānusayavārādīsu purimesūti attho. Atthavisesābhāvato "kāmadhātuṁ vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassa, rūpadhātuṁ vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassā"ti evamādīhi avuccamāne kathamayaṁ yamakadesanā siyāti? Nāyaṁ yamakadesanā, purimavārehi pana yamakavasena desitānaṁ anusayānaṁ cuti-upapattivasena anusayaṭṭhānaparicchedadassanaṁ. Yamakadesanābāhullato pana sabbavārasamudāyassa anusayayamakanti nāmaṁ daṭṭhabbaṁ. Atha vā paṭilomapucchāpi atthavasena labbhanti, atthavisesābhāvato pana na vuttāti labbhamānatāvasena etissāpi desanāya yamakadesanatā veditabbā.

Anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantīti etena kāraṇalābhe uppatti-arahataṁ dasseti. Appahīnā hi anusayā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Yāva ca maggena tesaṁ anuppatti-arahatā na katā hoti,

tāva te evaṁpakārā evāti "anusayā"ti vuccanti. So evaṁpakāro uppajjati saddena gahito, na khandhayamakādīsu viya uppajjamānatā. Teneva "yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatīti? Āmantā"ti-ādinā uppajjanavāro anusayavārena ninnānākaraṇo vibhatto. Anurūpaṁ kāraṇaṁ pana labhitvā ye uppajjiṁsu uppajjamānā ca, tepi appahīnaṭṭhena thāmagatā ahesuṁ bhavanti ca. Uppatti-arahatāya eva ca te uppajjiṁsu uppajjanti ca, na ca atītānāgatapaccuppannato aññe uppatti-arahā nāma atthi, tasmā sabbe atītānāgatapaccuppannā kāmarāgādayo "anusayā"ti vuccanti. Appahīnaṭṭheneva hi anusayā, appahīnā ca atītādayo eva, maggassa pana tādisānaṁ anuppatti-arahatāpādanena anusayappahānaṁ hotīti. Appahīnākāro nāma dhammākāro, na dhammo, dhammo eva ca uppajjatīti iminā adhippāyenāha **"appahīnākāro ca uppajjatīti vuttuṁ na yujjatī"**ti. **Sattānusayā**ti ettha yadi appahīnaṭṭhena santāne anusentīti-anusayā, atha kasmā satteva vuttā, nanu sattānusayato aññesampi kilesānaṁ appahīnattā anusayabhāvo āpajjatīti ce? Nāpajjati, appahīnamattasseva anusayabhāvassa avuttattā. Vuttañhi "anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakileso vuccatī"ti[1], tasmā appahīnaṭṭhena thāmagato kilesoyeva anusayo nāmāti yuttaṁ. Thāmagatanti ca aññehi asādhāraṇo sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi dhammasabhāvabodhinā tathāgatena imeyeva "anusayā"ti vuttā. **Thāmagato**ti anusayasamaṅgīti attho.

Anusaya-uppajjanavārānaṁ samānagatikattā yathā "anusetī"ti vacanaṁ appahīnākadīpakaṁ, evaṁ "uppajjatī"ti vacanaṁ siyāti uppajjanavārena "uppajjatī"ti vacanassa avuttatā sakkā vattunti ce? Taṁ na, vacanatthavisesena taṁdvayassa vuttattā. "Anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjatī"ti hi etasmiṁ atthe avisiṭṭhepi "anusetī"ti vacanaṁ santāne anusayitataṁ thāmagatabhāvaṁ dīpeti. Yadi tameva "uppajjatī"ti vacanaṁ dīpeyya, kassaci visesassa abhāvā uppajjanavāro na vattabbo siyā, "uppajjatī"ti vacanaṁ pana uppattiyoggaṁ dīpeti. Kasmā? Uppajjanevārena

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 319 piṭṭhe.

uppattiyoggassa dassitattā, anusayasaddassa sabbadā vijjamānānaṁ aparinipphannasayanatthatāya nivāraṇatthaṁ uppatti-arahatāya thāmagatabhāvasaṅkhātassa yathādhippetasayanatthassa dassanatthaṁ "anusentīti anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantī"ti yaṁ uppattiyoggavacanaṁ vuttaṁ, taṁ suvuttamevāti adhippāyo. Tampi suvuttameva iminā tantippamāṇenāti sampandho. Tantittayenapi hi cittasampayuttatā dīpitā hoti.

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā

2. **Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsūti kāmāvacarabhūmiyaṁ sukhāya ca upekkhāya cā**ti aṭṭhakathāyaṁ kāmadhātuggahaṇaṁ dvinnaṁ vedanānaṁ visesanabhāvena vuttaṁ, evaṁ sati kāmadhātuyā kāmarāgānusayassa anusayaṭṭhānatā na vuttā hoti. Dvīsu pana rāgesu bhavarāgassa tīsu dhātūsu rūpārūpadhātūnaṁ anusayaṭṭhānatā vuttāti kāmadhātuyā kāmarāgassa anusayaṭṭhānatā vattabbā. Dhātuvedanāsabbasakkāyapariyāpannavasena hi tippakāraṁ anusayānaṁ anusayaṭṭhānaṁ vuttanti. Tasmā tīsu dhātūsu kāmadhātuyā tīsu vedanāsu dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anusetīti visuṁ anusayaṭṭhānatā dhātuyā vedanānañca yojetabbā. **Dvīsu vedanāsū**ti idañca vedanāsu anusayamāno kāmarāgānusayo dvīsveva anuseti, na tīsūti tiṇṇampi ṭhānatānivāraṇatthameva vuttanti na sabbāsu dvīsu anusayanappatto atthi, tena vedanāvisesanatthaṁ na kāmadhātuggahaṇena koci attho. Bhavarāgānusayanaṭṭhānañhi aṭṭhānañca anusayānaṁ apariyāpannaṁ sakkāye kāmarāgānusayassa anusayaṭṭhānaṁ na hotīti pākaṭametaṁ. Yathā ca "dvīsu vedanāsū"ti vutte paṭighānusayānusayaṭṭhānato aññā dve vedanā gayhanti, evaṁ bhavarāgānusayānusayanaṭṭhānato ca aññā tā gayhantīti.

Ettha ca dvīhi vedanāti sampayuttesu aññesu ca piyarūpasātarūpesu iṭṭharūpādīsu uppajjamāno kāmarāgānusayo sātasantasukhagiddhiyā pavattatīti dvīsu vedanāsu tassa anusayanaṁ vuttaṁ. Aññattha

uppajjamānopi hi so imāsu dvīsu vedanāsu anugato hutvā seti sukhamicceva abhilabhatīti. Evaṁ paṭighānusayo ca dukkhavedanāsampayuttesu aññesu ca appiyarūpāsātarūpesu aniṭṭharūpādīsu uppajjamāno dukkhapaṭikūlato dukkhamicceva paṭihaññatīti dukkhavedanameva anugato hutvā seti, tena pana tasmiṁ anusayanaṁ vuttaṁ. Evaṁ kāma rāgapaṭighānaṁ tīsu vedanāsu anusayavacanena iṭṭha-iṭṭhamajjhatta-aniṭṭhesu ārammaṇapakatiyā vīparītasaññāya ca vasena iṭṭhādibhāvena gahite su kāmarāgapaṭighānaṁ uppatti dassitā hoti. Tattha uppajjamānā hi te tīsu vedanāsu anusenti nāma. Vedanāttayamukhena vā ettha iṭṭhādīnaṁ ārammaṇānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ, kāmadhātu-ādiggahaṇena kāmassādādivatthubhūtānaṁ kāmabhavādīnaṁ. Tattha kāmarāgānusayo bhavassadavasena anusayamāno kāmadhātuyā anuseti, kāmasukhassādavasena anusayamāno sukhopekkhāvedanāsu. Paṭigho dukkhapaṭighātavaseneva pavattatīti yattha tattha paṭihaññamānopi dukkhavedanāya eva anuseti. Rūpārūpabhavesu pana rūpārūpāvacaradhammesu ca kāmassādassa pavatti natthīti tattha anusayamāno rāgo bhavarāgo-icceva veditabbo. Dhātuttayavedanāttayaggahaṇena ca sabbasakkāyapariyāpannānaṁ gahitattā "yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha diṭṭhānusayo nānusetī"ti[1] evamādīnaṁ vissajjanesu dhātuttayavedanāttayavinimuttaṁ diṭṭhānusayādīnaṁ anusayaṭṭhānaṁ na vuttanti daṭṭhabbaṁ. Nanu ca anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhāpayato pihapaccayā uppannadomanasse paṭighānusayo nānuseti, tathā nekkhammassitasomanassupekkhāsu kāmarāgena nānusayitabbanti tadanusayanaṭṭhānato aññāpi diṭṭhānusayānusayanaṭṭhānabhūtā kāmāvacaravedanā santīti? Hontu, na pana dhātuttayavedanāttayato aññaṁ tadanusayanaṭṭhānaṁ atthi, tasmā taṁ na vuttaṁ. Yasmā pana "yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti, tattha diṭṭhānusayo vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā"ti[2] vuttaṁ, tasmā avisesena dukkhaṁ paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānanti samudāyavasena gahetvā vuttanti veditabbaṁ. Tathā lokiyasukhopekkhā kāmarāgamānānusayanaṭṭhānanti.

1. Abhi 6. 83 piṭṭhe. 2. Abhi 6. 87 piṭṭhe.

Apica sutte "idhāvuso visākha bhikkhu iti paṭisañci kkhati 'kudāssu nāmāhaṁ domanassaṁ pajaheyyan'ti, so iti paṭisañcikkhitvā paṭighaṁ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anusetī"ti[1] nekkhammassitaṁ domanassaṁ uppādetvā taṁ vikkhambhetvā vīriyaṁ katvā anāgāmimaggena paṭighassa samugghātanaṁ sandhāya vuttaṁ. Na hi paṭigheneva paṭighappahānaṁ, domanassena vā domanassappahānaṁ atthīti. Paṭighuppattirahaṭṭhānatāya pana idha sabbaṁ dukkhaṁ "paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānan"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Nippariyāyadesanā hesā, sā pana pariyāyadesanā. Evañca katvā paṭhamajjhānavikkhambhitaṁ kāmarāgānusayaṁ tathā vikkhambhi tameva katvā anāgāmimaggena samugghātanaṁ sandhāya "vivicceva -pa- paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati, rāgaṁ tena pajahati, na tattha rāgānusayo anusetī"ti[1] vuttaṁ. Evaṁ catutthajjhānavikkhambhitaṁ avijjānusayaṁ tathā vikkhambhitameva katvā arahattamaggena samugghātanaṁ sandhāya "sukhassa ca pahānā -pa- catutthaṁ jhānaṁ upasampajja viharati, avijjaṁ tena pajahati, na tattha avijjānusayo anusetī"ti[1] vuttaṁ. Na hi lokiyacatutthajjhānupekkhāya avijjānusayo sabbathā nānusetīti sakkā vattuṁ "sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anusetī"ti[2] vuttattā, tasmā avijjānusayasseva vatthu catutthajjhānupekkhā, nekkhammassitadomanassañca paṭighānusayassa vatthu na na hotīti tatthāpi tassa anusayanaṁ veditabbaṁ. Avatthubhāvato hi idha anusayanaṁ na vuccati, na suttantesu viya vuttanayena taṁpaṭipakkhabhāvato taṁsamugghātakamaggassa balavūpanissayabhāvato cāti.

Ettha ca ārammaṇe anusayaṭṭhāne sati bhavarāgavajjo sabbo lobho kāmarāgānusayoti na sakkā vattuṁ. Dukkhāya hi vedanāya rūpārūpadhātūsu ca anusayamānena diṭṭhānusayena sampayuttopi lobho lobho eva, na kāmarāgānusayo. Yadi siyā, diṭṭhānusayassa viya etassapi ṭhānaṁ vattabbaṁ siyāti. Atha pana ajjhāsayavasena tanninnatāya anusayanaṭṭhānaṁ vuttaṁ. Yathā iṭṭhānaṁ rūpādīnaṁ sukhāya ca vedanāya appaṭiladdhaṁ vā appaṭilābhato samanupassato, paṭiladdhapubbaṁ vā atītaṁ niruddhaṁ vigataṁ pariṇataṁ samanupassato uppajjamāno paṭigho dukkhe paṭihaññanavaseneva pavattatīti dukkhameva tassa anusayanaṭṭhānaṁ vuttaṁ, nālambitaṁ, evaṁ dukkhādīsu

1. Ma 1. 378 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 3. 321 piṭṭhe.

abhinivesanavasena uppajjamānena diṭṭhānusayena sampayuttopi lobho sukhābhisaṅgavaseneva pavattatīti sātasantasukhadvayamevassa anusayaṭṭhānaṁ vuttanti bhavarāgavajjassa sabbalobhassa kāmarāgānusayatā na virujjhati, ekasmiṁyeva ca ārammaṇe rajjanti dussanti ca. Tattha rāgo sukhajjhāsayo paṭigho dukkhajjhāsayoti tesaṁ nānānusayaṭṭhānatā hoti.

Evañca katvā "yattha kāmarāgānusayo anuseti, tattha paṭighānusayo anusetīti? No"ti[1] vuttanti. Aṭṭhakathāyaṁ pana dvīsu vedanāsu iṭṭhārammaṇe ca domanassuppattiṁ vatvā "dimanassamattameva pana taṁ hoti, na paṭighānusayo"ti[2] vuttattā yathā yathā tattha aṭigho paṭighonusayo na hoti, evaṁ dukkhādīsu uppajjamānena diṭṭhānusayena sahajāto lobho kāmarāgānusayo na hoticceva viññāyatīti. Yaṁ panetaṁ vuttaṁ **"domanassamattameva pana taṁ hoti, na paṭighānusayo"**ti, ettha **na paṭighānusayo**ti natthi paṭighānusayoti attho daṭṭhabbo. Na hi domanassassa paṭighānusayabhāvāsaṅkā atthīti.

Desanā saṁkiṇṇā viya bhaveyyāti bhavarāgassapi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ārammaṇakaraṇavaseneva uppatti vuttā viya bhaveyya, tasmā ārammaṇavisesena visesadassanatthaṁ evaṁ desanā katā sahajātavedanāvisesābhāvatoti adhippāyo.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvāra 1. Anusayavāravaṇṇanā

3. **Anuseti uppajjatī**ti paccuppannavohārā pavattāvirāmavasena veditabbā. Maggeneva hi anusayānaṁ virāmo vicchedo hoti, na tato pubbeti.

20. **Nāpi ekasmiṁ ṭhāne uppajjanti, na ekaṁ dhammaṁ ārammaṇaṁ karontī**ti ettha purimena ekasmiṁ cittuppāde uppatti nivāritā, pacchimena ekasmiṁ ārammaṇeti ayaṁ viseso. Puggalokāsavārassa paṭilome tesaṁ tesaṁ

---

1. Abhi 6. 61 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 3. 323 piṭṭhe.

puggalānaṁ tassa tassa anusayassa ananusayanaṭṭhānaṁ pakatiyā pahānena ca veditabbaṁ, "tiṇṇaṁ puggalānaṁ dukkhāya vedanāya tesaṁ tattha kāmarāgānusayo nānuseti no ca tesaṁ tattha paṭighānusayo nānuseti, tesaññeva puggalānaṁ rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tesaṁ tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānusetī"ti pakatiyā dukkhādīnaṁ kāmarāgādīnaṁ ananusayaṭṭhānataṁ sandhāya vuttaṁ, "dvinnaṁ puggalānaṁ sabbattha kāmarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo a nānusetī"ti[1] anusayappahānena. Ettha purimanayena okāsaṁ avekkhitvā puggalassa vijjamānānaṁ anusayānaṁ ananusayanaṁ vuttaṁ, pacchimanayena puggalaṁ avekkhitvā okāsassa kāmadhātu-ādikassa anokāsatāti.

Anusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. Sānusayapajahanapariññāvāresu "sānusayo, pajahati, parijānātī"ti puggalo vutto. Puggalassa ca imasmiṁ bhave sānusayoti evaṁ bhavavisesena vā, imasmiṁ kāmarāgānusayena sānusayo imasmiṁ itaresu kenacīti evaṁ bhavānusayavisesena vā sānusayatāniranusayatādikā natthi. Tathā dvīsu vedanāsu kāmarāgānusayena sānusayo, dukkhāya vedanāya niranusayoti idampi natthi. Na hi puggalassa vedanā okāso, atha kho anusayānanti. Anusayassa pana tassa tassa so so anusayanokāso puggalassa tena tena anusayena sānusayatāya, tassa tassa pajahanaparijānanānañca nimittaṁ hoti, ananusayanokāso ca niranusayatādīnaṁ, tasmā okāsavāresu bhummaniddesaṁ akatvā "yato tato"ti nimittatthe nissakkavacanaṁ kataṁ, pajahanapariññāvāresu apādānatthe eva vā. Tato tato hi okāsato apahamakaraṇaṁ vināsanaṁ pajahanaṁ parijānanañcāti.

Tattha **yato**ti yato anusayaṭṭhānato anulome, paṭikāme ananusayaṭṭhānatoti attho. Anusayānānusayasseva hi

1. Abhi 6. 89 piṭṭhe.

nimittāpādānabhāvadassanatthaṁ "rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayena sānusayoti[1], pajahatī"ti[2] ca "dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayena niranusayoti[3], na pajahatī"ti[4] ca evamādīsu rūpadhātu-ādayo eva bhummaniddeseneva niddiṭṭhāti. Aṭṭhakathāyaṁ pana catutthapañhavissajjanena sarūpato anusayanaṭṭhānassa dassitattā tadatthe ādipañhepi "yato"ti anusayanaṭṭhānaṁ vuttanti imamatthaṁ vibhāvetvā puna "yato"ti etassa vacanatthaṁ dassetuṁ **"uppannena kāmarāgānusayena sānusayo"**ti vuttaṁ, taṁ pamādalikhitaṁ viya dissati. Na hi uppanneneva anusayena sānusayo, uppattirahaṭṭhānatañca sandhāyeva nissakkavacanaṁ na sakkā vattuṁ. Na hi apariyāpannānaṁ anusayuppattirahaṭṭhānatāti taṁ tatheva dissati. Evaṁ panettha attho daṭṭhabbo—yato uppannenāti yato uppannena bhavitabbaṁ, tenāti uppattirahaṭṭhāne nissakkavacanaṁ katanti. Tathā sabbadhammesu uppajjanakenāti. Uppattipaṭisedhe akate anuppattiyā anicchitattā sabbadhammesu uppajjanakabhāvaṁ āpannena anuppajjanabhāvaṁ apaneti nāma. **Sabbatthā**ti etassa pana sabbaṭṭhānatoti ayamattho na na sambhavati. Ttha-kārañhi bhummato aññatthāpi saddavidū icchantīti.

Sānusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. Pajahanavāre yena kāmarāgānusayādayo sāvasesā pahīyanti, so te pajahatīti sanniṭṭhānaṁ katvā vattabbo hoti apajahanasabbhāvā, tasmā sanniṭṭhāne niravasesappajahanakoyeva pajahatīti vutto, tasmā "yo vā pana mānānusayaṁ pajahati, so kāmarāgānusayaṁ pajahatīti? No"ti[5] vuttaṁ. Yasmā pana saṁsayapadena pahānakaraṇamattameva pucchati, na sanniṭṭhānaṁ karoti, tasmā yathāvijjamānaṁ pahānaṁ sandhāya "yo kāmarāgānusayaṁ pajahati, so mānānusayaṁ pajahatīti? Tadekaṭṭhaṁ pajahatī"ti[5] vuttaṁ. Paṭilome pana "nappajahatī"ti pajahanābhāvo eva sanniṭṭhānapadena saṁsayapadena ca

---

1. Abhi 6. 106 piṭṭhe. 2. Abhi 6. 151 piṭṭhe. 3. Abhi 6. 127 piṭṭhe.
4. Abhi 6. 167 piṭṭhe. 5. Abhi 6. 148 piṭṭhe.

vinicchito pucchito ca, tasmā yesaṁ pajahanaṁ natthi niravasesavasena pajahanakānaṁ, te ṭhapetvā avasesā appajahanasabbhāveneva nappajahantīti vuttā, na ca yathāvijjamānena pahāneneva vajjitāti daṭṭhabbāti. "Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti"ti[1] ettha **aṭṭhakathāyaṁ**[2] "puthujjano pahānapariññāya abhāvena nappajahati, sesā tesaṁ anusayānaṁ pahīnattā"ti vuttaṁ.

Tattha kiñcāpi kesañci vicikicchānusayo kesañci ubhayanti sesānaṁ tesaṁ pahīnatā atthi, tathāpi sotāpannādīnaṁ vicikicchānusayassa pahīnatā ubhayāpajahanassa kāraṇaṁ na hotīti tesaṁ pahīnattā "nappajahantī"ti na sakkā vattuṁ, atha pana kāmarāgānusayañca nappajahantīti imaṁ sanniṭṭhānena tesaṁ puggalānaṁ saṅgahitatādassanatthaṁ vuttanti na tattha kāraṇaṁ vattabbaṁ, pucchitassa pana saṁsayatthassa kāraṇaṁ vattabbaṁ. Evaṁ sati "sesā tassa anusayassa pahīnattā"ti vattabbanti? Na vattabbaṁ "yo kāmarāgānusayaṁ nappajahati, so diṭṭhānusayaṁ vicikicchānusayaṁ nappajahatī"ti paṭikkhipitvā pucchite sadisavissajjanake diṭṭhivicikicchānusaye sandhāya kāraṇassa vattabbattā, tasmā **tesaṁ anusayānaṁ pahīnattā**ti tesaṁ diṭṭhivicikicchānusayānaṁ pahīnattā te saṁsayatthasaṅgahite anusaye nappajahantīti attho daṭṭhabbo.

Pajahanavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pahīnavāravaṇṇanā

264-274. **Pahīnavāre phalaṭṭhavaseneva desanā āraddhā**ti anulomaṁ sandhāya vuttaṁ. Paṭilome hi puthujjanavasenapi desanā gahitāti. "Phalaṭṭhavasenevā"ti ca sādhāraṇavacanena maggasamaṅgīnaṁ aggahitataṁ dīpeti. Anusayaccantapaṭipakkhekacittakkhaṇikānañhi maggasamaṅgīnaṁ na koci anusayo uppattiraho, nāpi anuppattirahataṁ āpādito, tasmā te na anusayasānusayapahīna-uppajjanavāresu gahitāti.

1. Abhi 6. 162 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 3. 328 piṭṭhe.

275-296. Okāsavāre so so anusayo attano attano okāse eva anuppattidhammataṁ āpādito pahīno, anāpādito ca appahīnoti pahīnāppahīnavacanāni tadokāsameva dīpenti tasmā anokāse tadubhayāvattabbatā vuttāti. **Sādhāraṇaṭṭhāne tena saddhiṁ pahīno nāma hotī**ti tena saddhiṁ samānokāse pahīno nāmāti attho, na samānakāle pahīnoti.

Pahīnavāravaṇṇanā niṭṭhitā

7. Dhātuvāravaṇṇanā

332-340. Dhātuvāre **santānaṁ anugatā hutvā sayantī**ti yasmiṁ santāne appahīnā, taṁsantāne appahīnabhāvena anugantvā uppatti-arahabhāvena sayantīti attho. Uppattirahatā eva hi anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantīti idhāpi yuttāti. Ettha ca na kāmadhātu-ādīni cha paṭinisedhavacanāni dhātuvisesaniddhāraṇāni na hontīti "na kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṁ upapajjantassā"ti-ādimhi vuccamāne imaṁ nāma upapajjantassāti na viññāyeyya, tasmā taṁmūlikāsu yojanāsu "na kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṁ rūpadhātuṁ arūpadhātuṁ upapajjantassā"ti paṭhamaṁ yojetvā puna anukkamena "na kāmadhātuṁ upapajjantassā"ti-ādikā yojanā katā. Evañhi na kāmadhātu-ādipadehi yathāvuttadhātuyoyeva gahitā, na kañcīti viññāyati. Yathā anusayavāre "anusentīti padassa uppajjantīti attho gahito"ti vuttaṁ, tatthāpi uppajjamānameva sandhāya uppajjantīti gahetuṁ na sakkā "yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā"ti-ādivacanato. Athāpi appahīnataṁ sandhāya uppajjantīti attho tattha gahito, idhāpi so na na yujjatīti. **Bhaṅgā**ti bhañjitabbā, dvidhā kātabbāti attho. Nanu na koci anusayo yattha uppajjantassa anuseti nānuseti cāti dvidhā kātabbā tattheva kasmā "kati anusayā bhaṅgā? Anusayā bhaṅgā natthī"ti pucchāvissajjanāni katāni. Na hi pakārantarābhāve saṁsayo

yuttoti? Na na yutto "anusayā bhaṅgā natthī"ti avutte bhaṅgābhāvassa aviññātattāti.

Dhātuvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Cittayamaka

Uddesavāravaṇṇanā

1-62. Cittayamakavaṇṇanāyaṁ **āditova tayo suddhikamahāvārā hontī**ti ime tayo mahāvārā sarāgādikusalādīhi missakā suddhikā ca, tesu ādito suddhikā hontīti attho. Missakesu ca ekekasmiṁ sarāgādimissakacitte tayo tayo mahāvārā, te tattha tattha pana vutte sampiṇḍetvā **"soḷasa puggalavārā"**ti-ādi vuttaṁ, na nirantaraṁ vutteti. "Yassa cittaṁ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṁ nirujjhissati nuppajjissatī"ti-ādinā uppādanirodhānaṁ paccuppannānāgatakālānañca saṁsaggavasena ekekāya pucchāya pavattattā **"uppādanirodhakālassambhedavāro"**ti vutto. Evaṁ sesānampi vārānaṁ taṁtaṁnāmatā pāḷi-anusārena veditabbā.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

63. **Tathārūpasseva khīṇāsavassa cittaṁ sandhāyā**ti idaṁ uppādakkhaṇasamaṅgipacchimacittasamaṅgimhi puggale adhippete tañca cittaṁ adhippetameva hotīti katvā vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Arahato pacchimacittampī**ti nuppajjati nirujjhatīti evaṁpakāraṁ bhaṅgakkhaṇasamaṅgimeva sandhāya vuttaṁ.

65-82. Uppādavārassa dutiyapucchāvissajjane **cittassa bhaṅgakkhaṇe, nirodhasamāpannānaṁ, asaññasattānaṁ tesaṁ cittaṁ uppajjittha no ca tesaṁ cittaṁ**

uppajjatīti ettha "cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṁ cittaṁ uppajjitthā"ti etassa "sabbesaṁ cittaṁ khaṇapaccuppannameva hutvā uppādakkhaṇaṁ atītattā uppajjittha nāmā"ti attho vutto. **Cittassa uppādakkhaṇe tesaṁ cittaṁ uppajjittha ceva uppajjati cā**ti etassapi uppādaṁ pattattā uppajjittha, anatītattā uppajjati nāmāti dvayametaṁ evaṁ na sakkā vattuṁ. Na hi khaṇapaccuppanne "uppajjitthā"ti atītavohāro atthi. Yadi siyā, **yaṁ vā pana cittaṁ uppajjittha, taṁ cittaṁ uppajjatī**ti ettha "no"ti avatvā vibhajitabbaṁ siyā. Tathā **"yaṁ cittaṁ uppajjati, taṁ cittaṁ uppajjitthā"**ti etthaca "no"ti-avatvā "āmantā"ti vattabbaṁ siyā. **"Cittassa bhaṅgakkhaṇe"**ti pana bhijjamānacittasamaṅgī puggalo vutto, tassa atītaṁ cittaṁ uppajjittha, na ca kiñci cittaṁ uppajjati. **Cittassa uppādakkhaṇe**ti ca uppajjamānacittasamaṅgī puggalo vutto, tassapi atītaṁ cittaṁ uppajjittha, taṁ pana cittaṁ uppajjatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Cittanti hi sāmaññavacanaṁ ekasmiṁ anekasmiñca yathāgahitavisese tiṭṭhatīti. **"Yassa vā pana cittaṁ uppajjissati, tassa cittaṁ uppajjatīti? Cittassa bhaṅgakkhaṇe"**ti ettha **yassa vā pana cittaṁ uppajjissatī**ti etena sanniṭṭhānena gahitapuggalasseva cittassa bhaṅgakkhaṇeti evaṁ sabbattha sanniṭṭhanavasena niyamo veditabbo. Uppannuppajjamānavāro niruddhanirujjhamānavāro ca puggalavārādīsu tīsupi ninnānākaraṇā uddiṭṭhā niddiṭṭhā ca. Tattha puggalavāre avisesena yaṁkañci tādisaṁ puggalaṁ sandhāya **"uppannaṁ uppajjamānan"**ti-ādi vuttaṁ, dhammavāre cittameva, puggaladhammavāre puggalaṁ cittañcāti ayamettha viseso daṭṭhabbo.

83. Atikkantakālavāre imassa puggalavārattā puggalo pucchitoti puggalasseva vissajjanena bhavitabbaṁ. Yathā **yassa cittaṁ uppajjitthā**ti etena na koci puggalo na gahito, evaṁ **yassa cittaṁ uppajjamānaṁ khaṇaṁ khaṇaṁ vītikkantaṁ atikkantakālan**ti etena sanniṭṭhānena na koci na gahito. Na hi so puggalo atthi, yassa cittaṁ uppādakkhaṇaṁ atītaṁ natthi, te ca pana nirujjhamānakkhaṇātītacittā na na hontīti paṭhamo pañho "āmantā"ti vissajjitabbo siyā, tathā dutiyatatiyā. Catuttho pana "pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṁ cittaṁ bhaṅgakkhaṇaṁ avītikkantaṁ, no ca tesaṁ cittaṁ uppādakkhaṇaṁ avītikkantaṁ, itaresaṁ cittaṁ bhaṅgakkhaṇañca avītikkantaṁ uppādakkhaṇañca avītikkantan"ti vissajjitabbo bhaveyya, tathā avissajjetvā kasmā sabbattha cittameva

vibhattanti? Cittavasena puggalavavatthānato. Khaṇassa hi vītikkantatāya atikkantakālatāvacanena vattamānassa ca cittassa vasena puggalo uppādakkhaṇātītacitto vutto atītassa ca, tattha purimassa cittaṁ na bhaṅgakkhaṇaṁ vītikkantaṁ pacchimassa vītikkantanti evamādiko puggalavibhāgo yassa cittassa vasena puggalavavatthānaṁ hoti, tassa cittassa taṁtaṁkhaṇavītikkamāvītikkamadassanavasena dassito hotīti sabbavissajjanesu cittameva vibhattaṁ. Atha vā nayidha dhamma-amattavisiṭṭho puggalo pucchito, atha kho puggalavisiṭṭhaṁ cittaṁ, tasmā cittameva vissajjitanti veditabbaṁ. Yadipi puggalappadhānā pucchā, athāpi cittappadhānā, ubhayathāpi dutiyapucchāya "āmantā"ti vattabbaṁ siyā, tathā pana avatvā nirodhakkhaṇavītikkamena atikkantakālatā na uppādakkhaṇavītikkamena atikkantakālatā viya vattamānassa atthīti dassanatthaṁ **"atītaṁ cittan"**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Yassa cittaṁ na uppajjamānan**ti ettha uppajjamānaṁ khaṇaṁ khaṇaṁ vītikkantaṁ atikkantakālaṁ yassa cittaṁ na hotīti attho. Ese nayo **"na nirujjhamānan"**ti etthāpi.

114-116. Missakavāresu **yassa sarāgaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṁ nirujjhissati nuppajjissatī**ti pucchā, **no**ti vissajjanañca aṭṭhakathāyaṁ dassitaṁ. Pāḷiyaṁ pana "yassa sarāgaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhati, tassa sarāgaṁ cittaṁ nirujjhissati nuppajjissatī"ti mātikāṭhapanāyaṁ vuttattā vissajjanepi tatheva sanniṭṭhānasaṁsayatthesu sarāgādimissakacittavaseneva pucchā uddharitvā "sarāgapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṁ sarāgaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati nuppajjissati, itaresaṁ sarāgacittassa uppādakkhaṇe tesaṁ sarāgaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati ceva uppajjissati cā"ti-evamādinā nayena yebhuyyena suddhikavārasadisameva vissajjanaṁ kātabbanti katvā saṅkhittanti viññāyati.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1-16. Dhammayamakavaṇṇanāyaṁ **kusalādidhammānaṁ mātikaṁ ṭhapetvā**ti yathā mūlayamake kusalādidhammā desitā, yathā ca khandhayamakādīsu "pañcakkhandhā"ti-ādinā aññathā saṅgahetvā desitā, tathā adesetvā yā kusalādīnaṁ dhammānaṁ "kusalākusalā dhammā"ti-ādikā mātikā, taṁ idha ādimhi ṭhapetvā desitassāti attho.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

33-34. **"Yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākatā dhammā uppajjantī"**ti etassa vissajjane **"abyākatācāti cittasamuṭṭhānarūpavasena vuttan"**ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, imasmiṁ pana pañhe kammasamuṭṭhānādirūpañca labbhati, taṁ pana paṭilomavārassa vissajjane **sabbesaṁ cavantānaṁ, pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe, āruppe akusalānaṁ uppādakkhaṇe tesaṁ kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjantī**ti ettha pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe uppajjamānampi kammasamuṭṭhānādirūpaṁ[1] aggahetvā "abyākatā ca dhammā na uppajjantī"ti vuttattā cittasamuṭṭhānarūpameva idhādhippetaṁ. Kammasamuṭṭhānādirūpe na vidhānaṁ, nāpi paṭisedhoti keci vadanti, tathā cittasamuṭṭhānarūpameva sandhāya "yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākathā dhammā nirujjhantīti? No"ti[2] vuttanti. Taṁ panetaṁ evaṁ na sakkā vattuṁ cittassa bhaṅgakkhaṇe kammasamuṭṭhānarūpādīnampi uppādassa uppādakkhaṇe ca nirodhassa evamādīhi eva pāḷīhi paṭisedhasiddhito.

Ye ca vadanti "yathā paṭisambhidāmagge[3] nirodhakathāyaṁ 'sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammā ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpaṁ sabbepi virāgā ceva honti virāgārammaṇā virāgagocarā virāgasamudāgatā virāgapatiṭṭhā'ti-ādīsu 'ṭhapetvā rūpan'ti avatvā cittapaṭibaddhattā

---

1. Kammasamuṭṭhānarūpaṁ (Ka)
2. Abhi 7. 51 piṭṭhe.
3. Khu 9. 324 piṭṭhe. (Atthato samānaṁ.)

cittajarūpānaṁ 'ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpan'ti vuttaṁ, evamidhāpi cittapaṭibaddhattā cittajarūpameva kathitan"ti, tañca tathā na hoti. Yesañhi sotāpattimaggo sahajātapaccayo hoti, yesu ca virāgādi-āsaṅkā hoti, te sotāpattimaggasahajātā dhammā sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammāti tattha vuttā. **Sotāpattimaggakkhaṇe jātā**ti hi vacanaṁ magge jātataṁ dīpeti, na ca kammajādīni amagge jāyamānāni maggakkhaṇe jātavohāraṁ arahanti tesaṁ tassa sotāpattimaggakkhaṇe sahajātapaccayattābhāvato, tasmā maggakkhaṇe taṁsahajātadhammesu ṭhapetabbaṁ ṭhapetuṁ "ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpan"ti vuttaṁ, idha pana kusalādidhammā yassa yattha uppajjanti nirujjhanti ca, tassa puggalassa tasmiñca okāse abyākatadhammānaṁ uppādanirodhānaṁ kusalādipaṭibaddhatā appaṭibaddhatā ca āmaṭṭhā, na ca kammajādirūpaṁ abyākataṁ na hoti, tasmā sanniṭṭhānena gahitassa puggalassa okāse vā uppādanirodhesu vijjamānesu abyākatānaṁ te veditabbā, avijjamānesu ca paṭisedhetabbā, na ca acittapaṭibaddhā abyākatāti ettha na gahitāti sakkā vattuṁ nirodhasamāpannānaṁ asaññasattānañca uppādanirodhavacanatoti.

Catutthapañhe **pavatte akusalābyākatacittassa**[1] **uppādakkhaṇe**ti idaṁ "yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjantī"ti etena sanniṭṭhānena gahitesu pañcavokāre akusalābyākatacittānaṁ catuvokāre ca abyākatacittasseva uppādakkhaṇasamaṅgino sandhāya vuttaṁ. Evaṁ sabbattha sanniṭṭhānavasena viseso veditabbo.

79. **"Ekāvajjanena uppannassā"**ti vuttaṁ, nānāvajjanenapi pana tato purimatarajavanavīthīsu uppannassa "uppādakkhaṇe tesaṁ akusalā dhammā nuppajjissanti, no ca tesaṁ kusalā dhammā nuppajjantī"ti idaṁ lakkhaṇaṁ labbhateva, tasmā etena lakkhaṇena samānalakkhaṇaṁ sabbaṁ **yassa cittassa anantarā aggamaggaṁ paṭilabhissanti, tassa cittassa uppādakkhaṇe**ti eteneva kusalānāgatabhāvapariyosānena tāya eva samānalakkhaṇatāya dīpitaṁ hotīti daṭṭhabbaṁ. Esa nayo akusalātītabhāvassa abyākatātītabhāvassa ca ādimhi **"dutiye akusale"**ti, **"dutiye citte"**ti ca vuttaṭṭhāne. Yathā hi bhāvanāvāre bhāvanāpahānānaṁ

1. Kusalavippayuttacittassa (Pāḷiyaṁ)

pariyosānena aggamaggena tato purimatarānipi bhāvanāpahānāni dassitāni honti, evamidhāpi taṁ taṁ tena tena ādinā antena ca dassitanti.

100. **Pañcavokāre akusalānaṁ bhaṅgakkhaṇe tesaṁ akusalā ca dhammā nirujjhanti abyākatā ca dhammā nirujjhantī**ti vacanena paṭisandhicittato soḷasamaṁ, tato parampi vā bhavanikanticittaṁ hoti, na tato oranti viññāyatīti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Indriyayamaka

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1. Indriyayamake vibhaṅge viya jīvitindriyaṁ manindriyānantaraṁ aniddisitvā purisindriyānantaraṁ uddiṭṭhaṁ "tīṇimāni bhikkhave indriyāni, katamāni tīṇi? Itthindriyaṁ purisindriyaṁ jīvitindriyan"ti sutte[1] desitakkamena. Pavattivāre hi ekantaṁ pavattiyaṁ eva uppajjamānānaṁ sukhindriyādīnaṁ kammajānaṁ akammajānañca anupālakaṁ jīvitindriyaṁ cutipaṭisandhīsu ca pavattamānānaṁ kammajānanti taṁmūlakāni yamakāni cutipaṭisandhipavattivasena vattabbānīti veditabbāni. Cakkhundriyādīsu pana purisindriyāvasānesu yaṁmūlakameva na hoti manindriyaṁ, taṁ ṭhapetvā avasesamūlakāni cuti-upapattivaseneva vattabbāni āyatanayamake viya, tasmā jīvitindriyaṁ tesaṁ majjhe anuddisitvā ante uddiṭṭhanti.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

94. **Itthī itthindriyan**ti ettha yasmā itthīti koci sabhāvo natthi, na ca rūpādidhamme upādāya itthiggahaṇaṁ na hoti, tasmā itthiggahaṇassa

---

1. Saṁ 3. 179 piṭṭhe jīvitindriyasutte.

avijjamānampi vijjamānamiva gahetvā pavattito tathāgahitassa vasena "natthī"ti avatvā "no"ti vuttaṁ. Sukhassa ca bhedaṁ katvā "sukhaṁ somanassan"ti, dukkhassa ca "dukkhaṁ domanassan"ti vacaneneva somanassato aññā sukhā vedanā sukhaṁ, domanassato ca aññā dukkhā vedanā dukkhanti ayaṁ viseso gahitoyevāti **"sukhaṁ sukhindriyaṁ dukkhaṁ dukkhindriyan"**ti ettha "āmantā"ti vuttaṁ.

140. Suddhindriyavāre **cakkhu indriyan**ti ettha dibbacakkhupaññācakkhūni paññindriyāni hontīti "āmantā"ti vuttaṁ. **Avasesaṁ sotan**ti taṇhāsotamevāha.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pavattivāravaṇṇanā

186. Pavattivāre "chayimāni bhikkhave indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṁ -pa- kāyindriyaṁ manindriyan"ti[1] sutte vuttanayena idha uddiṭṭhaṁ manindriyaṁ cutipaṭisandhipavattīsu pavattamānehi kammajākammajehi sabbehipi yogaṁ gacchati, na ca jīvitindriyaṁ viya aññadhammanissayena gahetabbaṁ, pubbaṅgamattāva padhānaṁ, tasmā kūṭaṁ viya gopānasīnaṁ sabbindriyānaṁ samosaraṇaṭṭhānaṁ ante ṭhapetvā yojitaṁ. Jīvitindriyādimūlakesu pavattiñca gahetvā gatesu "yassa jīvitindriyaṁ uppajjati, tassa sukhindriyaṁ uppajjatīti? Sabbesaṁ upapajjantānaṁ, pavatte sukhindriyavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṁ jīvitindriyaṁ uppajjati, no ca tesaṁ sukhindriyaṁ uppajjati, sukhindriyasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṁ jīvitindriyañca uppajjati sukhindriyañca uppajjatī"ti-ādinā sukhadukkhadomanassindriyehi lokuttarindriyehi ca yojanā labbhati, tathā "yassa sukhindriyaṁ uppajjati, tassa dukkhindriyaṁ uppajjatīti? No"ti-ādinā taṁmūlakā ca nayā. Tehi pana pavattiyaṁyeva uppajjamānehi yojanā taṁmūlakā ca cutipaṭisandhipavattīsu pavattamānehi somanassindriyādīhi yojanāya jīvitindriyamūlakehi ca nayehi pākaṭāyevāti katvā na vuttāti daṭṭhabbā.

1. Saṁ 3. 180 piṭṭhe suddhakasutte.

“Sacakkhukānaṁ vinā somanassenāti upekkhāsahagatānaṁ catunnaṁ mahāvipākapaṭisandhīnaṁ vasena vuttan”ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, taṁ somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhinidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṁ. Na hi “catunnaṁye vā”ti niyamo kato, tena taṁsamānalakkhaṇā parittavipākarūpāvacarapaṭisandhiyopi dassitā honti. Tattha kāmāvacaresu somanassapaṭisandhisamānatāya mahāvipākehi catūhi nidassanaṁ kataṁ, tena yathā sasomanassapaṭisandhikā acakkhukā na honti, evaṁ itaramahāvipāka paṭisandhikāpīti ayamattho dassitohoti. Gabbhaseyakānañca anuppannesu cakkhādīsu cavantānaṁ ahetukapaṭisandhikatā sahetukapaṭisandhikānaṁ kāmāvacarānaṁ niyamato sacakkhukādibhāvadassanena dassitā hoti. Gabbhaseyyakepi hi sandhāya “yassa vā pana somanassindriyaṁ uppajjati, tassa cakkhundriyaṁ uppajjatīti? Āmantā”ti idaṁ vacanaṁ yathā yujjati, tathā āyatanayamake dassitaṁ. Na hi sanniṭṭhānena saṅgahitānaṁ gabbhaseyyakānaṁ vajjane kāraṇaṁ atthi, “itthīnaṁ aghānakānaṁ upapajjantīnan”tī-ādīsu[1] ca te eva vuttāti.

Upekkhāya acakkhukānanti ahetukapaṭisandhivasena vuttanti ettha ca kāmāvacare sopekkha-acakkhukapaṭisandhiyā taṁsamānalakkhaṇaṁ arūpapaṭisandhiñca nidassetīti daṭṭhabbaṁ. Kesuci pana potthakesu “ahetukārūpapaṭisandhivasenā”ti pāṭho dissati, so eva seyyo.

“Tattha hi ekanteneva saddhāsatipaññāyo natthi, samādhivīriyāni pana indriyappattāni na hontī”ti vuttaṁ, yadi pana samādhivīriyāni santi, “indriyappattāni na hontī”ti na sakkā vattuṁ “samādhi samādhindriyanti? Āmantā”ti[2] “vīriyaṁ vīriyindriyanti? Āmantā”ti[2] vacanato. Ahetukapaṭisandhicitte ca yathā samādhileso ekaggatā atthi, na evaṁ vīriyaleso atthi, tasmā evamettha vattabbaṁ siyā “tattha hi ekanteneva saddhāvīriyasatipaññāyo natthi, ekaggatā pana samādhileso eva hotī”ti. Ayaṁ panettha adhippāyo siyā—yathā aññesu kesuci ahetukacittesu samādhivīriyāni honti indriyappattāni ca, evamidha samādhivīriyāni indriyappattāni na hontīti, samādhivīriyindriyānameva abhāvaṁ dassento ahetukantarato

---

1. Abhi 7. 115 piṭṭhe.
2. Abhi 7. 93 piṭṭhe.

viseseti. Tattha "samādhivīriyānipana na hontī"ti vattabbe "indriyappattānī"ti samādhilesassa samādhindriyabhāvaṁ appattassa sabbhāvato vuttaṁ, na vīriyalesassa. Visesanañhi visesitabbe pavattati. Yesu pana potthakesu "tattha ekanteneva saddhāvīriyasatipaññāyo natthī"ti pāṭho, so eva sundarataro.

Yāva cakkhundriyaṁ nuppajjati, tāva gabbhagatānaṁ acakkhukānaṁ bhāvo atthīti iminā adhippāyenāha **"sahetukānaṁ acakkhukānanti gabbhaseyyakavasena ceva arūpīvasena ca vuttan"**ti. Gabbhaseyyakāpi pana avassaṁ uppajjanakacakkhukā na labbhantīti daṭṭhabbā. **Sacakkhukānaṁ ñāṇavippayuttānanti kāmadhātuyaṁ duhetukapaṭisandhikānaṁ vasena vuttan**ti idhāpi ahetukapaṭisandhikā ca acakkhukā labbhanteva. Itthipurisindriyasantānānampi[1] upapattivasena uppādo, cutivasena nirodho bāhullavasena dassito. Kadāci hi tesaṁ paṭhamakappikādīnaṁ viya pavattiyampi uppādanirodhā hontīti. Ettha purisindriyāvasānesu indriyamūlayamakesu paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānehi gahitehi upapatticutivasena gacchantehi cakkhundriyādīhi niyamitattā jīvitindriyādīnaṁ pavattivasenapi labbhamānānaṁ upapatticutivaseneva dutiyapucchāsu sanniṭṭhānehi gahaṇaṁ veditabbaṁ.

190. Rūpajīvitindriyaṁ cakkhundriyādisamānagatikaṁ cutipaṭisandhivaseneva gacchati santānuppattinirodhadassanatoti āha **"pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇeti arūpajīvitindriyaṁ sandhāya vuttan"**ti. **Etesañceva aññesañca pañcindriyānaṁ**[2] **yathālābhavasenā**ti ettha etesaṁ jīvitindriyādīnaṁ cutipaṭisandhipavattesu, aññesañca cakkhundriyādīnaṁ cutipaṭisandhīsūti evaṁ yathālābho daṭṭhabbo. **Ayaṁ pana chedeyevā**ti[3] ettha tassa tassa paripuṇṇapañhassa tasmiṁ tasmiṁ sarūpadassanena vissajjane vissajjite pacchimakoṭṭhāsassa chedoti nāmaṁ daṭṭhabbaṁ.

Yassa vā pana somanassindriyaṁ na uppajjati, tassa jīvitindriyaṁ na uppajjatīti? Vinā somanassena upapajjantānaṁ, pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṁ somanassindriyaṁ na uppajjati no ca

---

1. Itthipurisindriyasaddhādīnampi (Ka) 2. Dhammānaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)
3. Yaṁ padacchadoyevāti (mudditapotthake), yaṁ panacchedeyevāti (likhitatālīpattapotthake), yaṁ padacchedeyevāti (madhuṭīkāyaṁ)

tesaṁ jīvitindriyaṁ na uppajjatīti ettha "nirodhasamāpannānaṁ asaññasattānan"ti avacanaṁ rūpajīvitindriyassa cakkhundriyādisamānagatikataṁ dīpeti. Tassa hi upapattiyaṁyeva uppādo vattabboti. "Vinā somanassena upapajjantānan"ti ettha asañña-atte saṅgahetvā pavattivasena te ca nirodhasamāpannā ca na vuttā, anuppādopi panetassa cuti-upapattīsveva vattabbo, na pavatteti. Pacchimakoṭṭhāsepi "sabbesaṁ cavantānaṁ, pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṁ somanassindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjatī"ti evaṁ "sabbesaṁ cavantānan"ti ettheva asaññasatte saṅgaṇhitvā pavattivasena te ca nirodhasamāpannā na ca vuttā. Yassayatthake ca nirodhasamāpannā na dassetabbā na gahetabbāti attho. Na hi "nirodhasamāpannānan"ti vacanaṁ "asaññasattānan"ti vacanaṁ viya okāsadīpakaṁ, nāpi "upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe, sabbesaṁ cittassa bhaṅgakkhaṇe"ti-ādivacanaṁ viya somanassindriyādīnaṁ anuppādakkhaṇadīpakaṁ, atha kho puggaladīpakamevāti.

Atītakālabhede **suddhāvāsānaṁ upapatticittassa uppādakkhaṇe tesaṁ tattha somanassindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjitthā**ti ettha "upapatticittassa uppādakkhaṇe"ti kasmā vuttaṁ, nanu "suddhāvāsaṁ upapajjantānaṁ, asaññasattānaṁ tesaṁ tattha somanassindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjitthā"ti[1] ettha viya "upapajjantānan"ti vattabbanti? Na vattabbaṁ. Yathā hi somanassamanindriyānaṁ vasena upapajjantā puggalā upapatticittasamaṅgino honti, na evaṁ somanassajīvitindriyānaṁ vasena uppattisamaṅginoyeva honti. Jīvitindriyassa hi vasena yāva paṭhamarūpajīvitindriyaṁ dharati, tāva upapajjantā nāma honti. Tadā ca dutiyacittato paṭṭhāya "jīvitindriyañca na uppajjitthā"ti na sakkā vattuṁ arūpajīvitindriyassa uppajjitvā niruddhattā, tasmā ubhayaṁ uppādakkhaṇena nidassitaṁ. Yathā hi "na nirujjhattā, tasmā ubhayaṁ uppādakkhaṇena nidassitaṁ. Yathā hi "na nirujjhitthā"ti idaṁ lakkhaṇaṁ upapatticittassa dvīsu khaṇesu labbhamānaṁ sabbapaṭhamena upapatticittassa bhaṅgakkhaṇena nidassitaṁ, evamidhāpi daṭṭhabbaṁ.

Anāgatakālabhede uppajjissamāne sanniṭṭhānaṁ katvā aññassa ca uppajjissamānatāva pucchitā. Tattha yathā paccuppannakālabhede sanniṭṭhānasaṁsayabhedehi uppajjamānasseva gahitattā "yassa cakkhundriyādīni

1. Abhi 7. 182 piṭṭhe.

uppajjanti, upapajjantassa tassa jīvitindriyādīni uppajjantī"ti upapajjantasseva pucchitānaṁ upapattiyaṁyeva tesaṁ uppādo sambhavati, na aññattha, na evamidha "yassa cakkhundriyādīni uppajjissanti, upapajjantassa tassa jīvitindriyādīni uppajjissantī"ti upapajjantasseva pucchitānaṁ tesaṁ upapattito aññattha uppādo na sambhavati, tasmā "yassa cakkhundriyaṁ uppajjissati, tassa somanassindriyaṁ uppajjissatīti? Āmantā"ti vuttaṁ. Evañca katvā nirodhavārepi "yassa cakkhundriyaṁ nirujjhissati, tassa somanassindriyaṁ nirujjhissatīti? Āmantā"ti vuttaṁ. Na hi yassa cakkhundriyaṁ nirujjhissati, tassa somanassindriyaṁ na nirujjhissati, api[1] pacchimabhavikassa upekkhāsahagatapaṭisandhikassa[2]. Na hi upapajjantassa tassa cutito pubbeva somanassindriyanirodho na sambhavatīti. Ettha hi paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānattho pucchitabbatthanissayo mādisova upapatti-uppādindriyavā ubhayuppādindriyavā attho paṭinivattitvāpi pucchitabbatthassa nissayoti evaṁ viya dutiyapucchāsu sanniṭṭhānatthameva niyameti, na tattheva pucchitabbaṁ anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṁ uppādaṁ vā nirodhaṁ vā saṁsayatthanti. Yasmā cevaṁ sanniṭṭhānatthassa niyamo hoti, tasmā "yassa vā pana somanassindriyaṁ uppajjissati, tassa cakkhundriyaṁ uppajjissatīti? Āmantā"ti[3] vuttaṁ. Esa nayo nirodhavārepi.

Paṭilome pana yathā anulome "uppajjissati nirujjhissatī"ti uppādanirodhā anāgatā sarūpavasena vuttā, evaṁ avuttattā yathā tattha saṁsayapadena gahitassa indriyassa pavattiyampi uppādanirodhā cakkhundriyādimūlakesu yojitā, na evaṁ yojetabbā. Yathā hi uppādanirodhe atikkamitvā appatvā ca uppādanirodhā sambhavanti yojetuṁ, na evaṁ anuppādānirodhe atikkamitvā appatvā ca anuppādānirodhā sambhavanti abhūtābhāvassa abhūtābhāvassa abhūtābhāvaṁ atikkamitvā appatvā ca sambhavānuppattito, abhūtuppādanirodhābhāvo ca paṭilome pucchito, tasmāssa visesarahitassa abhūtābhāvassa vattamānānaṁ uppādassa viya kālantarayogābhāvato yādisānaṁ cakkhādīnaṁ uppādanirodhābhāvena pucchitabbassa nissayo sanniṭṭhānena sannicchito, tannissayā tādisānaṁyeva upapatticuti-uppādanirodhānaṁ jīvitādīnampi anuppādānirodhā

---

1. Apica (Ka) 2. Upekkhāsahagatapaṭisandhikassāpi (Ka) 3. Abhi 7. 184 piṭṭhe.

saṁsayapadena pucchitā hontīti "yassa cakkhundriyaṁ nuppajjissati, tassa somanassindriyaṁ nuppajjissatīti? Āmantā"ti[1] ca, "yassa cakkhundriyaṁ na nirujjhissati, tassa somanassindriyaṁ na nirujjhissatīti? Āmantā"ti ca vuttaṁ, na vuttaṁ "ye arūpaṁ upapajjitvā parinibbāyissantī"ti-ādinā jīvitindriya-upekkhindriyādīsu viya vissajjananti.

Ye rūpāvacaraṁ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesaṁ ghānindriyaṁ na uppajjissati no ca tesaṁ somanassindriyaṁ na uppajjissatī"ti ettha ye sopekkhapaṭisandhikā bhavissanti, te "ye ca arūpaṁ upapajjitvā parinibbāyissantī"ti etena pacchimakoṭṭhasavacanena taṁsamānalakkhaṇātāya saṅgahitāti ye somanassapaṭisandhikā bhavissanti, te eva vuttāti daṭṭhabbā.

Aṭṭhakathāyaṁ yesu ādimapotthakesu "atītānāgatavāre suddhāvāsānaṁ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthāti dhammayamake viya uppādakkhaṇātikkamavasena atthaṁ aggahetvā"ti likhitaṁ, taṁ pamādalikhitaṁ. Yesu pana potthakesu "paccuppannātītavāre suddhāvāsānaṁ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthāti -pa- tasmiṁ bhave anuppannapubbavasena attho gahetabbo"ti pāṭho dissati, so eva sundarataroti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pariññāvāravaṇṇanā

435-482. Pariññāvāre **lokiya-abyākatamissakāni cā**ti dukkhasaccapariyāpannehi ekantapariññeyyehi lokiya-abyākatehi missakattā tāni upādāya manindriyādīnaṁ vedanākkhandhādīnaṁ viya pariññeyyatā ca vuttā. Yadi pariññeyyamissakattā pariññeyyatā hoti, kasmā dhammayamake "yo kusalaṁ dhammaṁ bhāveti, so abyākataṁ dhammaṁ parijānātī"ti-ādinā[2] abyākatapadena yojetvā yamakāni na vattānīti? Yathā "kusalaṁ bhāvemi, akusalaṁ pajahāmī"ti

---

1. Abhi 7. 201 piṭṭhe.
2. Abhi 7. 73 piṭṭhe.

kusalākusalesu bhāvanāpahānābhiniveso hoti, tathā "vedanākkhandho anicco, dhammāyatanaṁ aniccan"ti-ādinā[1] khandhādīsu parijānābhiniveso hoti, tattha vedanākkhandhādayo "aniccan"ti-ādinā parijānitabbā, te ca vedanākkhandhādibhāvaṁ gahetvā parijānitabbā, na abyākatabhāvanti.

Kasmā panettha dukkhasaccabhājanīye āgatassa domanassassa pahātabbatāva vuttā, na pariññeyyatā, nanu dukkhasaccapariyāpannā vedanākkhandhādayo kusalākusalabhāvena aggahitā kusalākusalāpi pariññeyyāti? Saccaṁ, yathā pana vedanākkhandhādibhāvo bhāvetabbapahātabbabhāvehi vināpi hoti, na evaṁ domanassindriyabhāvo pahātabbabhāvena vinā hotīti imaṁ visesaṁ dassetuṁ domanassindriyassa pahātabbatāva idha vuttā, na pariññeyyabhāvassa abhāvatoti daṭṭhabbo. **Akusalaṁ ekantato pahātabbamevā**ti etena pahātabbameva, na appahātabbanti appahātabbameva nivāreti, na pariññeyyabhāvanti daṭṭhabbaṁ. Aññindriyaṁ bhāvetabbaniṭṭhaṁ na pana sacchikātabbaniṭṭhanti bhāvetabbabhāvo eva tassa gahitoti. **"Dve puggalā"**ti-ādi "cakkhundriyaṁ na parijānātī"ti-ādikassa parato likhitabbaṁ uppaṭipāṭiyā likhitanti daṭṭhabbaṁ. Cakkhundriyamūlakañhi atikkamitvā domanassindriyamūlake idaṁ vuttaṁ "dve puggalā domanassindriyaṁ na pajahanti no ca aññindriyaṁ na bhāventī"ti[2].

Ettha caputhujjano, aṭṭha ca ariyāti nava puggalā. Tesu puthujjano bhabbābhabbavasena duvidho, so "puthujjano"ti āgataṭṭhānesu "cha puggalā cakkhundriyañca na parijānittha domanassindriyañca na pajahitthā"ti-ādīsu ca abhinditvā gahito. "Ye puthujanā maggaṁ paṭilabhissantī"ti[3] āgataṭṭhānesu "pañca puggalā cakkhundriyañca parijānissanti domanassindriyañca pajahissantī"ti-ādīsu[4] ca bhabbo eva bhinditvā gahito. "Ye ca puthujjanā maggaṁ na paṭilabhissantī"ti[5] āgataṭṭhānesu "tayo puggalo domanassindriyañca nappajahissanti cakkhundriyañca na parijānissantī"ti-ādīsu[6] ca abhabbo eva. Aggaphalasamaṅgī ca paṭhamaphalasamaṅgī arahā cāti duvidho. Sopi "arahā"ti āgataṭṭhānesu "tayo puggalā anaññātaññassāmītindriyañca

---

1. Ma 1. 290 piṭṭhe. 2. Abhi 7. 310 piṭṭhe. 3. Abhi 5. 219 piṭṭhe.
4. Abhi 7. 315 piṭṭhe. 5. Abhi 5. 218 piṭṭhe. 6. Abhi 7. 317 piṭṭhe.

bhāvittha domanassindriyañca pajahitthā"ti-ādīsu[1] ca abhinditvā gahito. "Yo aggaphalaṁ sacchikarotī"ti[2] āgataṭṭhānesu "tayo puggalā domanassindriyaṁ pajahittha no ca aññātāvindriyaṁ sacchikaritthā"ti-ādīsu[1] ca paṭhamaphalasamaṅgī ca bhinditvā gahito. "Yo aggaphalaṁ sacchākāsī"ti[3] āgataṭṭhānesu itarovāti evaṁ puggalabhedaṁ ñatvā tattha tattha sanniṭṭhānena gahitapuggale niddhāretvā vissajjanaṁ yojetabbanti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakapakaraṇamūlaṭīkā samattā.

1. Abhi 7. 312 piṭṭhe. 2. Abhi 7. 313 piṭṭhe. 3. Abhi 7. 312, 313 piṭṭhesu.

Paṭṭhānapakaraṇamūlaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṁ icchanti, issariyaṭṭhānādisakkāradānaggahaṇaṁ taṁtaṁatthānusāsanañca karontā voharanti, puññayogānubhāvappattāya jutiyā jotanti, yathābhilāsitañca visayaṁ appaṭighātena gacchanti, yathicchitanipphādane sakkontīti vā **devā,** devanīyā vā taṁtaṁbyasananittharaṇatthikehi saraṇaṁ parāyaṇanti gamanīyā, abhitthavanīyā vā. Sobhāvisesayogena kamanīyāti vā **devā.** Te tividhā sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. Bhagavā pana niratisayāya abhiññāṇīḷāya, uttamehi dibbabrahma-ariyavihārehi, saparasantānasiddhāya pañcavidhamāravijayicchānipphattiyā, cittissariyasattadhanādisammāpaṭipatti-aveccappasādasakkāradānaggahaṇasaṅkhātena dhammasabhāvapuggalajjhasayānurūpānusāsanīsaṅkhātena ca vohārātisayena, paramāya paññasarīrappabhāsaṅkhātāya jutiyā, anopamāya ca ñāṇasarīragatiyā, māravijayasabbaññuguṇaparahitanipphādanesu appaṭihatāya sattiyā ca samannāgatattā sadevakena lokena saraṇanti gamanīyato, abhitthavanīyato, bhattivasena kamanīyato ca sabbe te deve tehi guṇehi atikkanto atisayo vā devoti **devātidevo.** Sabbadevehi pūjanīyataro devoti vā **devātidevo,** visuddhidevabhāvaṁ vā sabbaññuguṇālaṅkāraṁ pattattā aññadevehi atirekataro vā devo **devātidevo. Devānan**ti upapattidevānaṁ tadā dhammapaṭiggāhakānaṁ. Sakkādīhi **devehi** pahārāda-asurindādīhi **dānavehi** ca **pūjito.** Kāyavacīsaṁyamassa sīlassa indriyasaṁvarassa cittasaṁyamassa samādhissa ca paṭipakkhānaṁ accantapaṭippassaddhiyā **suddhasaṁyamo.**

Isisattamoti catusaccāvabodhagatiyā isayoti saṅkhyaṁ gatānaṁ sataṁ pasatthānaṁ isīnaṁ atisayena santo pasatthoti attho. Vipassī-ādayo ca upādāya bhagavā "sattamo"ti vutto. Yato viññāṇaṁ paccudāvattati, taṁ nāmarūpaṁ samudayanirodhanena nirodhesīti **nāmarūpanirodhano.** Atigambhīranayamaṇḍitadesanaṁ paṭṭhānaṁ nāma desesi pakaraṇanti sambandho.

Gandhārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayuddesavaṇṇanā

"Ke pana te nayo, kiñca taṁ paṭṭhānaṁ nāmā"ti nayidaṁ pucchitabbaṁ. Kasmā? Nidānakathāyaṁ paṭhanasamānane anulomādīnaṁ nayānaṁ paṭṭhānassa ca dassitatthāti imamatthaṁ vibhāvento **"sammāsambuddhena hi -pa- nāmāti hi vuttan"**ti tattha vuttaṁ aṭṭhakathāpāḷiṁ āhari. Tattha gāthātthaṁ aṭṭhakathādhippāyañca parato vaṇṇayissamāti.

Paṭṭhānanāmattho pana tikapaṭṭhānādīnaṁ tikapaṭṭhānādināmattho, imassa pakaraṇassa catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānatā cettha vattabbā. Evañhi saṅkhepato paṭṭhāne ñāte vitthāro sukhaviññeyyo hotīti. Tattha ca nāmattho paṭhamaṁ vattabboti **"tattha yesaṁ -pa- nāmattho tāva evaṁ veditabbo"**ti vatvā sabbasādhāraṇassa paṭṭhānanāmasseva tāva atthaṁ dassento **"kenaṭṭhena paṭṭhānan"**ti-ādimāha. **Pakāro hī**ti upasaggapadaṁ dasseti. So "pavibhattesu dhammesu, yaṁ seṭṭhaṁ tadupāgamunti[1] ādīsu viya nānappakāratthaṁ dīpeti. Nanu pakārehi vibhattā pavibhattāti pa-iti upasaggo pakāratthameva dīpeti, na nānappakāratthanti? Na, tesaṁ pakārānaṁ nānāvidhabhāvato. Atthato hi āpannaṁ nānāvidhabhāvaṁ dassetuṁ nānā-saddo vuttoti. Tattha ekassapi dhammassa hetu-ādīhi anekapaccayabhāvato ca ekekassa paccayassa anekadhammabhāvato ca nānappakārapaccayatā veditabbā.

Hetupaccayādivasena vibhattattāti etena dhammasaṅgahādīsu vuttato kusalādivibhāgato sātisayavibhāgataṁ paṭṭhananāmalābhassa

1. Saṁvisattesu dhammesu, yaṁ seṭṭhaṁ tadūpāgamiṁ (Khu 2. 221; Ma 2. 308 piṭṭhesu)

kāraṇaṁ dasseti. **Goṭṭhā**ti vajā. **Paṭṭhitagāvo**ti gatagāvo. **Āgataṭṭhanasmin**ti mahāsīhanādasuttaṁ vadati. Pavattagamanattā etthāti vacanaseso. Atha vā gacchati etthāti gamanaṁ, sabbaññutaññāṇassa nissaṅgavasena pavattassa gamanattā gamanadesabhāvato ekekaṁ paṭṭhānaṁ nāmāti attho. Tattha aññehi gatimantehi atisayayuttassa gatimato gamanaṭṭhānabhāvadassanatthaṁ **"sabbaññutaññāṇassā"**ti vuttaṁ. Tassa mahāvegassa purisassa papātaṭṭhānaṁ viya dhammasaṅgaṇī-ādīnaṁ sāsaṅgagamanaṭṭhānabhāvaṁ imassa ca mahāpatho viya nirāsaṅgagamanaṭṭhānabhāvaṁ dassento atisayayuttagamanaṭṭhānabhāvo paṭṭhānanāmalābhassa kāraṇanti dasseti.

Tikānanti tikavasena vuttadhammānaṁ. **Samantā**ti anulomādīhi sabbālārehipi gatāni catuvīsati hontīti attho. Etasmiṁ atthe **catuvīsatisamantapaṭṭhānānī**ti "samantacatuvīsatipaṭṭhānānī"ti vattabbe sama ntasaddassa parayogaṁ katvā vuttanti daṭṭhabbaṁ. Atha vā **samantā cha cha hutvā**ti etena anulomādisabbakoṭṭhāsato tikādichachabhāvaṁ dasseti. Tena samantasaddo tikādichachapaṭṭhānavisesanaṁ hoti, na catuvīsativisesanaṁ, tasmā samantato paṭṭhānāni tāni catuvīsatīti katvā **"catuvīsatisamantapaṭṭhānānī"**ti vuttaṁ. Samantato vā dhammānulomāditikādipaṭiccavārādipaccayānulomādihetumūlakādippakāreh i pavattāni paṭṭhānāni **samantapaṭṭhānāni,** anūnehi nayehi pavattānīti vuttaṁ hoti. Tāni pana catuvīsati honti. Tenevāha **"imesaṁ catuvīsatiyā khuddakapaṭṭhānasaṅkhātānaṁ samantapaṭṭhānānaṁ samodhānavasenā"**ti.

Hetu ca so paccayo cāti iminā vacanena hetuno adhipatipaccayādibhūtassa ca gahaṇaṁ siyāti taṁ nivārento āha **"hetu hutvā paccayo"**ti. Etenapi so eva doso āpajjatīti punāha **"hetubhāvena paccayoti vuttaṁ hotī"**ti. Tena idha hetu-saddena dhammaggahaṇaṁ na kataṁ, atha kho dhammasattiviseso gahitoti dasseti. Tassa hi paccayasaddassa ca samānādhikaraṇataṁ sandhāya "hetu ca so paccayo cā"ti, "hetu hutvā paccayo"ti ca vuttaṁ. Evañca katvā parato pāḷiyaṁ "hetū hetusampayutta -pa- hetupaccayena paccayo"ti[1] ādinā

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe.

tena tena hetubhāvādi-upakārena tassa tassa dhammassa upakārattaṁ vuttaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana "yo hi dhammo yaṁ dhammaṁ appaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayo"ti "mūlaṭṭhena upakārako dhammo hetupaccayo"ticcevamādinā dhammappadhānaniddesena dhammato aññā dhammasatti nāma natthīti dhammeheva dhammasattivibhāvanaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Idhāpi vā **hetu ca so paccayo cā**ti dhammeneva dhammasattiṁ dasseti. Na hi hetupaccayoti-ādiko uddeso kusalādi-uddeso viya dhammappadhāno, atha kho dhammānaṁ upakārappadhānoti. **Etī**ti etassa attho vattatīti, tañca uppattiṭṭhitīnaṁ sādhāraṇavacanaṁ. Tenevāha **"tiṭṭhati vā uppajjati vā"**ti. Koci hi paccayo ṭhitiyā eva hoti yathā pacchājātapaccayo, koci uppattiyāyeva yathā anantarādayo, koci ubhayassa yathā hetu-ādayoti.

Upakārakalakkhaṇoti ca dhammena dhammasatti-upakāraṁ dassetīti daṭṭhabbaṁ. Hinoti patiṭṭhāti etthāti **hetu.** Anekatthattā dhātusaddānaṁ hi-saddo
mūla-saddo viya patiṭṭhatthoti daṭṭhabboti. Hinoti vā etena kammanidānabhūtena uddhaṁ ojaṁ abhiharantena mūlena viya pādapo tappaccayaṁ phalaṁ pacchati pavattati vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ āpajjatīti **hetu. Ācariyānan**ti revatattheraṁ vadati.

"Yoniso bhikkhave manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā uppajjanti, uppannā ca kusalā dhammā abhivaḍḍhantī"ti-ādīhi[1] kusalabhāvassa yonisomanasikārapaṭibaddhatā siddhā hotīti āha **"yonisomanasikā-apaṭibaddho kusalabhāvo"**ti. Eteneva akusalābyākatabhāvā kusalabhāvo viya na hetupaṭibaddhāti dassitaṁ hoti. Yaṁ paneke maññeyyuṁ "ahetukahetussa akusalabhāvo viya sahetukahetūnaṁ sabhāvatova kusalādibhāvo aññesaṁ taṁsampayuttānaṁ hetupaṭibaddho"ti, tassa uttaraṁ vattuṁ **"yadi cā"**ti-ādimāha. **ALobho kusalo vā siyā abyākato vā,** yadi alobho sabhāvato kusalo, kusalattā abyākato na siyā. Atha abyākato, taṁsabhāvattā kusalo na siyā alobhasabhāvassa adosattābhāvo viya. Yasmā pana ubhayathāpi

1. Aṁ 1. 11, 12 piṭṭhesu.

so hoti, tasmā yathā ubhayathā hontesu phassādīsu sampayuttesu hetupaṭibaddhakusalādibhāvaṁ pariyesatha, na sabhāvato, evaṁ hetūsupi kusalāditā aññapaṭibaddhā pariyesitabbā, na sabhāvatoti. Yaṁ vuttaṁ "sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo"ti, taṁ na yujjati, sā pana pariyesiyamānā yonisomanasikārādipaṭibaddhā hotīti hetūsu viya sampayuttesupi yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo, na hetupaṭibaddhoti siddhaṁ hotīti adhippāyo.

Ārabhitvāpīti ettha **pi**-saddena imamatthaṁ dasseti—rūpāyatanādimatte yasmiṁ kismiṁñci ekasmiṁ aṭṭhatvā "yaṁ yaṁ dhammaṁ ārabbhā"ti aniyamena sabbarūpāyatana -pa- dhammāyatanānañca ārammaṇapaccayabhāvassa vuttattā na koci dhammo na hotīti.

"Chandavato kiṁ nāma na sijjhatī"ti-ādikaṁ purimābhisaṅkhārūpanissayaṁ labhitvā uppajjamāne citte chandadayo dhurabhūtā jeṭṭhakabhūtā sayaṁ sampayuttadhamme sādhayamānā hutvā pavattanti, taṁsampayuttadhammā ca tesaṁ vase vattanti hīnādibhāvena tadanuvattanato, tena te adhipatipaccayā honti. Garukātabbampi ārammaṇaṁ tanninnapoṇapabbhārānaṁ pacavekkhaṇa-assādamaggaphalānaṁ attano vase vattayamānaṁ viya paccayo hoti, tasmāyaṁ attādhīnānaṁ patibhāvena upakārakatā adhipatipaccayatāti daṭṭhabbā.

Manoviññāṇadhātūti-ādi cittaniyamoti ettha **ādi**-saddena santīraṇānantaraṁ voṭṭhabbanaṁ, cuti-anantarā paṭisandhīti yassa yassa cittassa anantarā yaṁ yaṁ cittaṁ uppajjati, tassa tassa tadanantaruppādaniyamo taṁtaṁsahakārīpaccayavisiṭṭhassa purimapurimacittasseva vasena ijjhatīti dasseti. **Bhāvanābalena pana vāritattā**ti ettha yathā rukkhassa vekhe dinne pupphituṁ samatthasseva pupphanaṁ na hoti, agadavekhe pana apanīte tāyayeva samatthatāya pupphanaṁ hoti, evamidhāpi bhāvanābalena vāritattā samuṭṭhāpanasamatthasseva asamuṭṭhāpanaṁ, tasmiñca apagate tāyayeva samatthatāya samuṭṭhāpanaṁ hotīti adhippāyo.

Byañjanamattatovettha nānākaraṇaṁ paccetabbaṁ, na atthatoti upacayasantati-adhivacananiruttipadānaṁ viya saddatthamattato nānākaraṇaṁ, na

vacanīyatthatoti adhippāyo. Teneva saddatthavisesaṁ dassetuṁ **"kathan"**ti-ādimāha. Tattha purimapacchimānaṁ nirodhuppādantarābhāvato nirantaruppādanasamatthatā anantarapaccayabhāvo. Rūpadhammānaṁ viya saṇṭhānābhāvato paccayapaccayuppannānaṁ sahāvaṭṭhānābhāvato ca "idamito heṭṭhā uddhaṁ tiriyan"ti vibhāgābhāvā attanā ekattamiva upanetvā suṭṭhā anantarabhāvena uppādanasamatthatā samanantarapaccayatā.

Uppādanasamatthatāti ca abyāpārattā dhammānaṁ yasmiṁ yadākāre niruddhe vattamāne vā sati taṁtaṁvisesavantā dhammā honti, tassa sova ākāro vuccatīti daṭṭhabbo. Dhammānaṁ pavattimeva ca upādāya kālavohāroti nirodhā vuṭṭhantassa nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṁ asaññasattā cavantassa purimacutipacchimapaṭisandhīnañca nirodhuppādanirantaratāya kālantaratā natthīti daṭṭhabbā. Na hi tesaṁ antarā arūpadhammānaṁ pavatti atthi, yaṁ upādāya kālantaratā vucceyya, na ca rūpadhammappavatti arūpadhammappavattiyā antaraṁ karoti aññasantānattā. Rūpārūpadhammasantatiyo hi dve aññamaññaṁ visadisasabhāvattā aññamaññopakārabhāvena vattamānāpi vusuṁyeva honti. Ekasantatiyañca purimapacchimānaṁ majjhe vattamānaṁ taṁsantatipariyāpannatāya antarakārakaṁ hoti. Tādisañca kañci nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṁ majjhe natthi, na ca abhāvo antarakārako hoti abhāvattāyeva, tasmā javanānantarassa javanassa viya, bhavaṅgānantarassa bhavaṅgassa viya ca nirantaratā suṭṭhu ca anantaratā hotīti tathā uppādanasamatthatā nevasaññā nāsaññāyatanacutīnampi daṭṭhabbā. Uppattiyā paccayabhāvo cettha anantarapaccayādīnaṁ pākaṭoti uppādanasamatthatāva vuttā. Paccuppannānaṁ pana dhammānaṁ pubbantāparantaparicchedena gahitānaṁ "uppajjatī"ti vacanaṁ alabhantānaṁ "atīto dhammo paccuppannassa dhammassa anantarapaccayena paccayo"ti-ādinā[1] anantarādipaccayabhāvo vuttoti na so uppattiyaṁyevāti viññāyati. na hi kusalādiggahaṇaṁ viya paccuppanaggahaṇaṁ aparicchedaṁ, yato uppattimattasamaṅginoyeva ca gahaṇaṁ siyā, teneva ca atītattike paṭiccavārādayo na santīti.

1. Abhi 9. 413 piṭṭhe.

Uppajjamānova sahuppādabhāvenāti[1] etthāpi uppattiyā paccayabhāvena pākaṭena ṭhitiyāpi paccayabhāvaṁ nidassetīti daṭṭhabbaṁ, paccayuppannānaṁ pana sahajātabhāvena upakārakatā sahajātapaccayathāti.

Attano upakārakassa upakāratatā **aññamaññapaccayatā,** upakārakatā ca aññamaññatāvaseneva daṭṭhabbā, na sahajātādivasena. Sahajātādipaccayo hontoyeva hi koci aññamaññapaccayo na hoti, na ca purejātapacchājātabhāvehi upakārakassa upakārakā vatthukhandhā aññamaññapaccayā hontīti.

Taru-ādīnaṁ pathavī viya adhiṭṭhānākārena pathavīdhātu sesadhātūnaṁ, cakkhādayo ca cakkhuviññāṇādīnaṁ upakārakā **cittakammassa paṭādayo viya** nissayākārena khandhādayo taṁtaṁnissayānaṁ khandhādīnaṁ.

Tadadhīna vuttitāya attano phalena nissitoti yaṁ kiñci kāraṇaṁ nissayoti vadati. Tattha yo bhuso, taṁ upanissayoti niddhāreti.

Pakatoti ettha **pa**-kāro upasaggo, so attano phalassa uppādane samatthabhāvena suṭṭhakatataṁ dīpeti. Tathā ca kataṁ attano santāne kataṁ hotīti āha **"attano santāne"**ti. Karaṇañca duvidhaṁ nipphādanaṁ upasevanañcāti dassetuṁ **"nipphādito vā"**ti-ādimāha. Tattha **upasevito vā**ti etena kāya-allīyāpanavasena upabhogūpasevanaṁ vijānanādivasena ārammaṇūpasevanañca dassetīti daṭṭhabbaṁ. Tena anāgatānampi cakkhusampadādīnaṁ ārammaṇūpasevanena yathāpaṭisevitānaṁ pakatūpanissayatā vuttā hoti.

Yathā pacchājātena vinā santānāvicchedahetubhāvaṁ agacchantānaṁ dhammānaṁ ye pacchājātākārena upakārakā, tesaṁ sā vippayuttākārādīhi visiṭṭhā upakārakatā **pacchājātapaccayatā,** tathā nissayā rammaṇakārādīhi visiṭṭhā purejātabhāvena vinā upakārakabhāvaṁ agacchantānaṁ vatthārammaṇānaṁ purejātakārena upakārakatā **purejātapaccayatā,** evaṁ sabbattha paccayānaṁ paccayantarākā-avisiṭṭhā upakārakatā yojetabbā.

---

1. Uppajjamāno saha-uppajjamānabhāvenāti (Aṭṭhakathāyaṁ)

Gijjhapotakasarīrānaṁ āhārāsācetanā viyāti etena manosañcetanāhāravasena pavattamānehi arūpadhammehi rūpakāyassa upatthambhitabhāvaṁ dasseti. Teneva "āhārāsā viyā"ti avatvā cetanāgahaṇaṁ karoti.

Kusalādibhāvena attanā sadisassa payogena karaṇīyassa punappunaṁ karaṇaṁ pavattanaṁ **āsevanaṭṭho,** attasadisa-abhāvatā pādanaṁ vāsanaṁ. **Ganthādīsu purimāpurimābhiyogo viyā**ti purimā purimā āsevanā viyāti adhippāyo.

Cittappayogo cittakiriyā, āyūhananti attho. Yatthā hi kāyavacīpayogo viññatti, evaṁ cittappayogo cetanā. Sā tāya uppannakiriyatāvisiṭṭhe santāne sesapaccayasamāgame pavattamānānaṁ vipākakaṭattārūpānampi teneva kiriyabhāvena upakārikā hoti. Tassa hi kiriyabhāvassa pavattattā tesaṁ pavatti, na aññathāti. Sahajātānaṁ pana tena upakārikāti kiṁ vattabbanti.

Nirussāhasantabhāvenāti etena sa-ussāhehi vipākadhammadhammehi kusalākusalehi sārammaṇādibhāvena sadisavipākabhāvaṁ dasseti. So hi vipākānaṁ payogena asādhetabbatāya payogena aññathā vā sesapaccayesu siddhesu kammassa kaṭattāyeva siddhito nirussāho santabhāvo siddhesu kammassa kaṭattāyeva siddhito nirussāho santabhāvo hoti, na kilesavūpasamasantabhāvo, tathāsantasabhāvatoyeva bhavaṅgadayo duviññeyyā. Pañcadvārepi hi javanappavattiyā rūpādīnaṁ gahitatā viññayati, abhinipātasampaṭicchanasantīraṇamattā pana vipākā duviññeyyāyeva. **Nirussāhasantabhāvāyā**ti nirussāhasantabhāvatthāya. Etena tappaccayavataṁ avipākānampi vipākānukulaṁ pavattiṁ dasseti.

Satipi janakatte upatthambhakattaṁ āhārānaṁ padhānakicanti āha **"rūpārūpānaṁ upatthambhakattenā"**ti. Upatthambhakattañhi satipi janakatte arūpīnaṁ āhārānaṁ āhārajarūpasamuṭṭhāpakarūpāhārassa ca hoti, asatipi catusamuṭṭhānikarūpūpatthambhakarūpāhārassa, asati pana upatthambhakatthe āhārānaṁ janakattaṁ natthīti upatthamabhakattaṁ padhānaṁ. Janayamānopi

hi āhāro avicchedavasena upatthambhayamānoyeva janetīti upatthambhanabhāvo āhārabhāvoti.

Adhipatiyaṭṭhenāti ettha na adhipatipaccayadhammānaṁ viya pavattinivārake abhibhavitvā pavattanena garubhāvo adhipatiyaṭṭho, atha kho dassanādikiccesu cakkhuviññāṇādīhi jīvane jīvantehi sukhitādibhāve sukhitādīhi adhimokkhapaggahupaṭṭhānāvikkhepajānanesu anaññātaññassāmīti pavattiyaṁ ājānane aññātāvībhāve ca saddhādisahajātehīti evaṁ taṁtaṁkiccesu cakkhādipaccayehi cakkhādīnaṁ anuvattanīyatā. Tesu tesu[1] hi kiccesu cakkhādīnaṁ issariyaṁ tappaccayanañca tadanuvattanena tattha pavattīti. Itthipurisindriyānaṁ pana yadipi liṅgādīhi anuvattanīyatā atthi, sā pana na paccayabhāvato. Yathā hi jīvitāhārā yesaṁ paccayā honti, te tesaṁ anupālaka-upatthambhakā atthi, avigatapaccayabhūtā ca honti, na evaṁ itthipurisabhāvā liṅgādīnaṁ kenaci pakārena upakārakā honti, kevalaṁ pana yathāsakeheva paccayehi pavattamānānaṁ liṅgādīnaṁ yathā itthādiggahaṇassa paccayabhāvo hoti, tato aññenākārena taṁsahitasantāne appavattito liṅgādīhi anuvattanīyatā indriyatā ca tesaṁ vuccati, tasmā tesaṁ indriyapaccayabhāvo vutto. **Cakkhādayo arūpadhammānaṁyevā**ti ettha sukhadukkhindriyānipi cakkhādiggahaṇena gahitānīti daṭṭhabbāni.

Lakkhaṇārammaṇūpanikkhinabhūtānaṁ vitakkādīnaṁ vitakkanādivasena ārammaṇaṁ upagantvā nijjhānaṁ pekkhanaṁ, cintanaṁ vā vitakkādīnaṁyeva sādhāraṇo byāpāro **upanijjhāyanaṭṭho. Ṭhapetvā sukhadukkhavedanādvayan**ti sukhindriyadukkhindriyadvayaṁ ṭhapetvāti adhippāyo. **"Sabbānipī"**ti atvā **"sattajhānaṅgānī"**ti vacanena ajhānaṅgānaṁ upekkhācittekaggatānaṁ nivattanaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Yadi evaṁ "satta jhānaṅganī"ti eteneva siddhe "ṭhapetvā sukhadukkhavedanādvayan"ti kasmā vuttaṁ? Vedanābhedesu pañcasu sukhadukkhadvayassa ekantena ajhānaṅgattadassanatthaṁ jhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā. Satipi vā jhānaṅgavohāre vedanābhedadvayassa ekantena jhānapaccayattābhāvadassanatthaṁ. Upekkhācittekaggatānaṁ pana yadipi jhānapaccayattābhāvo atthi, jhānapaccayabhāvo pana na natthīti "sabbānipi satta jhānaṅgānī"ti ettha

1. Tesu (Ka)

gahaṇaṁ kataṁ. Tattha "sabbānipī"ti vacanaṁ sabbakusalādibhedasaṅgaṇhanatthaṁ, na pana sabbacittuppādagatasaṅgaṇhanatthanti daṭṭhabbaṁ.

Yato tato vāti sammā vā micchā vāti attho. **Ete pana dvepi jhānamaggapaccayā ahetukacittesu na labbhantī**ti idaṁ ahetukacittesu na labbhanti, na sahetukacittesūti sahetukacittesu alābhābhāvadassanatthaṁ vuttaṁ, na ahetukacittesu lābhābhāvadassanatthanti. Evaṁ atthe gayhamāne ahetukacittesu katthaci kassaci lābho na vāritoti ettakameva viññāyeyya, na savitakkāhetukacittesu jhānapaccayasseva alābhābhāvadassanatthaṁ katanti. Ahetukacittesu vā lābhābhāvadassanatthe pana imasmiṁ vacane savitakkāhetukacittesu jhānapaccayassa lābhābhāvo āpajjati, tasmā yena alābhena dhammasaṅgaṇiyaṁ manodhātu-ādīnaṁ saṅgahasuññatavāresu jhānaṁ na uddhaṭaṁ, taṁ alābhaṁ sandhāya esa jhānapaccayassapi ahetukacittesu alābho vuttoti veditabbo. Yathā hi sahetukesu vitakkādīnaṁ sahajāte saṁkaḍḍhitvā ekattagatabhāvakaraṇaṁ upanijjhāyanabyāpāro balavā, na tathā ahetukacittesu hoti, imasmiṁ pana pakaraṇe dubbalampi upanijjhāyanaṁ yadipi kiñcimattampi-atthi, tena upakārakatā hotīti savitakkāhetukacittesupi jhānamaggapaccayā vuttova, tasmā ye evaṁ paṭhanti "na ete pana dvepi jhānamaggapaccayo vuttova, tasmā ye evaṁ paṭhanti "na ete pana dvepi jhānamaggapaccayā yathāsaṅkhyaṁ dvipañcaviññāṇa-ahetukacittesu labbhantī"ti, tesaṁ so pāṭho sundarataro, imassa pakaraṇassāyaṁ atthavaṇṇanā, na dhammasaṅgaṇiyāti.

Samaṁ pakārehi yuttatāya ekībhāvopagamena viya upakārakatā **sampayuttapaccayatā.**

Yuttānampi sataṁ vippayuttabhāvena nānattūpagamena upakārakatā vippayuttapaccayatā. Na hi vatthusahajātapacchājātavasena ayuttānaṁ rūpādīnaṁ ārammaṇādibhāvena upakārakānaṁ vippayuttānaṁ vippayuttapaccayato atthīti. Rūpānaṁ pana rūpehi satipi avinibbhoge vippayogoyeva natthīti na tesaṁ **vippayuttapaccayatā.** Vuttañhi "catūhi sampayogo catūhi vippayogo"ti[1].

Paccuppannalakkhaṇenāti paccuppannasabhāvena. Tena "atthi me pāpakammaṁ katan"ti[1], "atthekacco puggalo attahitāya paṭipanno"ti ca[2] evamādīsu vuttaṁ nibbatta-upalabbhamānatālakkhaṇaṁ atthibhāvaṁ nivāreti. Satipi janakatte upatthambhakappadhānā atthibhāvena upakārakatāti āha **"upatthambhakattenā"**ti[3]. Idañca upatthambhakattaṁ vatthārammaṇasahajātādīnaṁ sādhāraṇaṁ atthibhāvena upakārakattaṁ daṭṭhabbaṁ.

Ārammaṇe phusanādivasena vattamānānaṁ phassādīnaṁ anekesaṁ sahabhāvo natthīti ekasmiṁ phassādisamudāye sati dutiyo na hoti, asati pana hoti, tena natthibhāvena upakārakatā **natthipaccayatā.** Satipi purimataracittānaṁ natthibhāve na tāni natthibhāvena upakārakāni, anantarameva pana attano atthibhāvena pavatti-okāsaṁ alabhamānānaṁ natthibhāvena pavatti-okāsaṁ dadamānaṁ viya upakārakaṁ hotīti **"pavatti-okāsadānena upakārakatā"**ti āha.

Ettha ca abhāvamattena upakārakatā okāsadānaṁ **natthipacayatā,** sabhāvāvigamena appavattamānānaṁ sabhāvavigamena upakārakatā **vigatapaccayatā,** natthitā ca nirodhānantarasuññatā, vigatatā nirodhappattatā, ayametesaṁ viseso, tathā atthitāya sasabhāvato upakārakatā **atthipaccayatā,** sabhāvāvigamena nirodhassa appattiyā upakārakatā **avigatapaccayatā**ti paccayabhāvaviseso dhammāvisesepi veditabbo. Dhammānañhi sattivisesaṁ sabbaṁ yāthāvato abhisambujjhitvā tathāgatena catuvīsatipaccayavisesā vuttāti bhagavati saddhāya "evaṁvisesā ete dhammā"ti sutamayañāṇaṁ uppādetvā cintābhāvanāmayehi tadabhisamayāya yogo kātabbo.

Catūsu khandhesu ekassapi asaṅgahitattābhāvato nāmadhammekadesatā anantarādīnaṁ natthīti **"nāmadhammāvā"**ti vatvā na kevalaṁ paccayapaccayuppannabhāve bhajantānaṁ catunnaṁ yeva khandhānaṁ nāmatā, atha kho nibbānañca nāmamevāti dassento **"nibbānassa asaṅgahitattā"**ti-ādimāha. **Purejātapaccayo rūpekadeso**ti ettha ekadesavacanena

---

1. Vi 1. 22 piṭṭhe. 2. Abhi 3. 109 piṭṭhe.
3. Upatthambhakaṭṭhenāti (Aṭṭhakathāyaṁ)

rūparūpato aññaṁ vajjeti, rūparūpaṁ pana kusalattike anāgatampi purejātapaccayabhāvena aññattha āgatameva. Vuttañhi "anidassana-appaṭigho dhammo anidassana-appaṭighassa dhammassa purejātapaccaye paccayo. Ārammaṇapurejātaṁ, vatthupurejātaṁ. Ārammaṇapurejātaṁ vatthuṁ itthindriyaṁ purisindriyaṁ āpodhātuṁ kabaḷīkāraṁ āhāraṁ aniccato -pa- domanassaṁ uppajjatī"ti[1].

Paccayuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesa 1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. **Yo hetupaccayoti uddiṭṭho, so evaṁ veditabbo**ti etena hetusaṅkhātassa paccayadhammassa hetusampayuttakataṁsamuṭṭhānarūpasaṅkhātānaṁ paccayuppannānaṁ hetupaccayena paccayabhāvo hetupaccayoti uddiṭṭhoti. Yo pana hetubhāvena yathāvutto paccayadhammo yathāvuttānaṁ paccayuppannānaṁ paccayo hoti, so hetupaccayoti uddiṭṭhoti veditabboti dasseti. Ubhayathāpi hetubhāvena upakārakatā hetupaccayoti uddiṭṭhoti dassitaṁ hoti. Esa nayo ssapaccayesupi. Upakārakatā pana dhammasabhāvo eva, na dhammato aññā atthīti. Tathā tathā upakārakaṁ taṁ taṁ dhammaṁ dassento hi bhagavā taṁ taṁ upakārakataṁ dassetīti.

Hetū hetusampayuttakānanti ettha paṭhamo **hetu**-saddo paccattaniddiṭṭho paccayaniddeso[2]. Tena etassa hetubhāvena upakārakatā hetupaccayatāti dasseti. Dutiyo paccayuppannavisesanaṁ. Tena na yesaṁ kesañci sampayuttakānaṁ hetupaccayabhāvena paccayo hoti, atha kho hetunā sampayuttānamevāti dasseti. Nanu ca sampayuttasaddassa sāpekkhattā dutiye hetusadde avijjamānepi aññassa apekkhitabbassa aniddiṭṭhattā attanāva sampayuttakānaṁ hetupaccayena paccayoti ayamattho viññāyatīti? Nāyaṁ ekanto. Hetusaddo hi paccattaniddiṭṭho "hetupaccayena paccayo"ti ettheva byāvaṭo yadā

---

1. Abhi 9. 481 piṭṭhe.
2. Paccayatāniddeso (Ka)

gayhati, tadā sampayuttavisesanaṁ na hotīti sampayuttā avisiṭṭhā ye keci gahitā bhaveyyunti evaṁ sampayuttasaddena attani eva byāvaṭena hetusaddena visesanena vinā yesaṁ kesañci sampayuttānaṁ gahaṇaṁ hotīti taṁ sandhāya **"athāpi -pa- attho bhaveyyā"**ti āha. Nanu yathā "arūpino āhārā sampayuttakānaṁ dhammānan"ti[1], "arūpino indriyā sampayuttakānan"ti[2] ca vutte dutiyena āhāraggahaṇena indriyaggahaṇena ca vināpi āhārindriyasampayuttakāva gayhanti, evamidhāpi siyāti? Na, āhārindriyāsampayuttassa abhāvato. Vajjetabbābhāvato hi tattha dutiya-āhārindriyaggahaṇe asatipi taṁsampayuttakāva gayhantīti taṁ na kataṁ, idha pana vajjetabbaṁ atthīti vattabbaṁ dutiyaṁ hetuggahaṇanti.

Evampi **hetū hetusampayuttakānan**ti ettha hetusampayuttakānaṁ so eva sampayuttakahetūti visesanassa akatattā yo koci hetu yassa kassaci hetusampayuttakassa hetupaccayena paccayoti āpajjatīti? Nāpajjati paccattaniddiṭṭhasseva hetussa puna sampayuttavisesanabhāvena vuttattā, etadatthameva ca vināpi dutiyena hetusaddena hetusampayuttabhāve siddhepi tassa gahaṇaṁ kataṁ. Atha vā asati dutiye hetusadde hetusampayuttakānaṁ hetupaccayena paccayo, na pana hetūnanti evampi gahaṇaṁ siyāti tannivāraṇatthaṁ so vutto, tena ahesampayuttabhāvaṁ ye labhanti, tesaṁ sabbesaṁ hetūnaṁ aññesampi hetupaccayena paccayoti dassitaṁ hoti. Yasmā pana hetujhānamaggā patiṭṭhāmattādibhāvena nirapekkhā, na āhārindriyā viya sāpekkhā eva, tasmā etesve dutiyaṁ hetādiggahaṇaṁ kataṁ. Āhārindriyā pana āharitabba-isitabbāpekkhā eva, tasmā te vināpi dutiyena āhārindriyaggahaṇena attanā eva āharitabbe ca isitabbe ca āhārindriyabhūte aññe ca sampayuttake paricchindantīti taṁ tattha na kataṁ, idha ca dutiyena hetuggahaṇena paccayuppannānaṁ hetunā paccayabhūteneva sampayuttānaṁ hetūnaṁ aññesañca paricchinnattā puna visesanakiccaṁ natthīti **pañhāvāre** "kusalā hetū sampayuttakānaṁ khandhānan"ti-ādīsu[3] dutiyaṁ hetuggahaṇaṁ na katanti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Abhi 8. 7 piṭṭhe. 2. Abhi 8. 8 piṭṭhe. 3. Abhi 8. 132 piṭṭhe.

Niddi sitabbassa apākaṭattāti taṁ-saddo purimava canāpekkho vuttasseva niddeso "rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānan"ti-ādīsu[1] purimavacanena niddisitabbe pākaṭībhūte eva pavattati. Ettha ca paccattaniddiṭṭho hetusaddo "hetupaccayena paccayo"ti ettha byāvaṭo sampayuttasaddena viya taṁ-saddenapi anapekkhanīyo añño ca koci niddisitabbappakāsako vutto natthi, tasmā "taṁsampayuttakānan"ti ca na vuttanti adhippāyo.

"Hetusampayuttakānan"ti iminā pana paccayuppannavacanena asamattena paccayuppannavacanantarāpekkhena pubbe vuttena taṁ-saddena niddisitabbaṁ pākaṭīkataṁ, tena **"taṁsamuṭṭhānānan"**ti ettha taṁgahaṇaṁ katanti. Kiṁ pana tasmiṁ hetusampayuttakasadde taṁ-saddena niddisitabbaṁ pākaṭībhūtanti? Yehi hetūhi sampayuttā "hetusampayuttakā"ti vuttā, te hetū ceva sampayuttakavisesanabhūtā tabbisesitā ca hetusampayuttakā. Tenāha **"te hetū cevā"**ti-ādi. Aññathā "te hetū cevā"ti etassa paccattaniddiṭṭhena hetusaddena sambandhe sati yathā idha teneva taṁ-saddena niddisitabbā pākaṭā, evaṁ pubbepi bhavituṁ arahantīti "niddisitabbassa apākaṭattā 'taṁsampayuttakānan'ti na vuttan"ti idaṁ na yujjeyyāti. Duvidhampi vā hetuggahaṇaṁ apanetvā taṁsaddavacanīyataṁ codeti pariharati ca. **Taṁsamuṭṭhānānan**ti ca hetusamuṭṭhānānanti yuttaṁ. Hetū hi paccayāti.

Cittajarūpaṁ ajanayamānāpīti **pi**-saddena janayamānāpi. Yadi "cittasamuṭṭhānānan"ti vacanena paṭisaddhikkhaṇe kaṭattārūpassa aggahaṇato taṁ na vuttaṁ, sahajātapaccayavibhaṅge cittacetasikānaṁ tassa kaṭattārūpassa paccayabhāvo na vutto bhaveyya. Yadi ca tattha cittasamuṭṭhānānaṁ paccayabhāvena taṁsamānalakkhaṇānaṁ kaṭattārūpānampi paccayabhāvo nidasito evamidhāpi bhavitabbaṁ. "Cittasamuṭṭhānānan"ti pana avatvā "taṁsamuṭṭhānānan"ti vacanaṁ cittasamuṭṭhānānaṁ sabbacittacetasikasamuṭṭhānatādassanatthaṁ. Evaṁpakārena hi taṁsamuṭṭhānavacanena tattha tattha vuttaṁ samuṭṭhānavacanaṁ visesitaṁ hoti. Nanu "cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānan"ti acanena cittasamuṭṭhānānaṁ cittacetasikasamuṭṭhānatā vuttāti? Na vuttā. Cittacetasikānaṁ paccayabhāvo eva hi tattha vuttoti.

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe.

Cittapaṭi baddhavuttitāyāti eteneva hetu-ādipaṭihaddhatañca dasseti. "Yañca bhikkhave ceteti, yañca pakappeti, yañca anuseti, ārammaṇametaṁ hoti, viññāṇassa ṭhitiyā ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti, tasmiṁ patiṭṭhite viññāṇe viruḷhe nāmarūpassa avakkanti hoti, nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti[1] imasmimpi sutte paṭisandhināmarūpassa viññāṇapaccayatā vuttāti āha **"tasmiṁ patiṭṭhite"**ti-ādi.

Purimatarasiddhāya pathaviyā bījapatiṭṭhānaṁ viya purimatarasiddhe kamme tannibbattasseva viññāṇabījassa patiṭṭhānaṁ kammassa kaṭattā uppattīti vuttaṁ hoti. Tenāha **"kammaṁ khettaṁ, viññāṇaṁ bījan"**ti. Kassa pana taṁ khettaṁ bījañcāti? Nāmarūpaṅkurassa.

Ayañca panatthoti paṭisandhiyaṁ kammajarūpānaṁ cittapaṭibaddhavuttiyā. **Okāsavasenevā**ti nāmarūpokāsavaseneva. So hi tassa atthassa okāsoti. **Vatthurūpamattampī**ti vadanto vatthurūpassa upatthambhakānaṁ sesarūpanampi tadupatthambhakabhāveneva arūpadhammānaṁ paccayabhāvaṁ dasseti, sahabhavanamattaṁ vā. Tattha kāyabhāvādikalāpānaṁ katthaci abhāvato katthaci abhāvābhāvato "vatthurūpamattampi vinā"ti āha. **Sassāmike**ti etasseva visesanatthaṁ **"sarājake"**ti vuttaṁ.

Pavattiyaṁ kaṭattārūpādīnaṁ paccayabhāvapaṭibāhanatoti idaṁ kasmā vuttaṁ, nanu tesaṁ paccayabhāvappasaṅgoyeva natthi "hetū sahajātānan"ti vacanato[2]. Na hi yesaṁ hetū sahajātapaccayo na honti, tāni hetusahajātāni nāma honti. Yadi siyuṁ, "kusalaṁ dhammaṁ sahajāto abyākato dhammo uppajjati na hetupaccayā"ti-ādi ca labbheyya, na pana labbhati, tasmā na tāni hetusahajātānīti? Saccametaṁ, yo pana hetūhi smānalāluppattimattaṁ gahetvā hetusahajātabhāvaṁ maññeyya, tassāyaṁ pasaṅgo atthīti idaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ, bhagavā pana vacanānaṁ lahugarubhāvaṁ na gaṇeti, bodhaneyyānaṁ pana ajjhāsayānurūpato dhammasabhāvaṁ avilomento tathā tathā desanaṁ niyāmetīti na katthaci akkharānaṁ bahutā vā appatā vā codetabbāti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 1. 296 piṭṭhe dutiyacetanāsutte.
2. Abhi-Ṭṭha 3. 356 piṭṭhe.

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. **Uppajjanakkhaṇeyevā**ti etena vattamānakkhaṇekadesena sabbaṁ vattamānakkhaṇaṁ gayhatīti daṭṭhabbaṁ. Na hi uppajjanakkhaṇeyeva cakkhuviññāṇādīnaṁ rūpādīni ārammaṇapaccayo, atha kho sabbasmiṁ vattamānakkhaṇeti. Tena ālambiyamānānampi rūpādīnaṁ cakkhuviññāṇādivattamānatāya pure pacchā ca vijjamānānaṁ ārammaṇapaccayattābhāvaṁ dasseti, ko pana vādo anālampiyamānānaṁ. **Na ekato hontī**ti nīlādini sabbarūpāni aha nahonti, tathā saddādayopīti attho. "Yaṁ yan"ti hi vacanaṁ rūpādīni bhindatīti. Tattha purimenatthena "uppajjantī"ti vacanena ārammaṇapaccayabhāvalakkhaṇadīpanatthaṁ **"yaṁ yaṁ dhamman"**ti-ādi vuttanti dasseti, pacchimena "yaṁ yan"ti vacanena rūpādibhedadīpanatthanti. **"Yaṁ yaṁ vā panārabbhā"**ti etassa vaṇṇanāyaṁ dassitasabbārammaṇādivasena vā idhāpi attho gahetabboti.

Evaṁ vuttanti yathā nadīpabbatānaṁ sandanaṁ ṭhanañca pavattaṁ avirataṁ avicchinnanti sandanti tiṭṭhantīti vattamānavacanaṁ vuttaṁ, evaṁ "ye ye dhammā"ti atītānāgatapaccuppannānaṁ sabbasaṅgahasamudāyavasena gahitattā tesaṁ uppajjanaṁ pavattanaṁ aviratanti uppajjantīti vattamānavacanaṁ vuttanti adhippāyo. Ime pana na hetādipaccayā sabbepi atītānāgatānaṁ honti. Na hi atīto ca anāgato ca atthi, yassete paccayā siyuṁ. Evañca katvā atītattike atītānāgatānaṁ na koci paccayo vutto, tasmā idhāpi "uppajjantī"ti vacanena yesaṁ rūpādayo ārammaṇadhammo ārammaṇapaccayā honti, te paccuppannāva dassitāti daṭṭhabbā. Tesu hi dassitesu atītānāgatesu taṁtaṁpaccayā ahesuṁ bhavissanti cāti ayamattho dassito hoti, na pana taṁtaṁ paccayavantatā. Paccayavanto hi paccuppannāyevāti.

Ettha ca **"yaṁ yaṁ dhammaṁ ārabbhā"**ti ekavacananiddesaṁ katvā puna **"te te dhammā"**ti bahuvacananiddeso "yaṁ yan"ti vuttassa ārammaṇadhammassa anekabhāvopi atthīti dassanattho. Cattāro hi khandhā saheva ārammaṇapaccayā honti, te sabbepi ārabbha uppannamānampi tesu ekekaṁ ārabbha uppajjamānaṁ na na hoti, tasmā vedanādīsu phassādīsu ca ekekassapi ārammaṇapaccayabhāvadassanatthaṁ **"yaṁ yan"**ti vuttaṁ, sabbesaṁ

ekacittuppādapariyāpannānaṁ ārammaṇapaccayabhāvadassanatthaṁ **"te te"**ti. Tattha yo ca rūpādiko ekekova yaṁyaṁ-saddena vutto, ye ca aneke phassādayo ekekevasena yaṁyaṁ-saddena vuttā, te sabbe gahetvā "te te"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Atha vā yasmiṁ kāle ārabbha uppajjanti, tasmiṁ kāle nīlādisu cittuppādesu ca ekekameva ārabbha uppajjantīti dassanatthaṁ **"yaṁ yan"**ti vuttaṁ, te pana ālambiyamānā rūpārammaṇadhammā ca aneke, tathā saddādi-ārammaṇadhammā cāti dassanatthaṁ **"te te"**ti.

Nibbānārammaṇaṁ kāmāvacararūpāvacarakusalassa apariyāpannato kusalavipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ channaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hotīti idaṁ pubbenivāsānussatiñāṇena khandhapaṭibaddhānussaraṇakāle nibbānampi rūpāvacarakusalakiriyānaṁ ārammaṇaṁ hotīti iminā adhippāyena vuttaṁ. Evaṁ sati yathā "appamāṇā khandhā pubbenivāsānussatiñāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo"ti[1] vuttaṁ, evaṁ "nibbānan"ti ca vattabbaṁ siyā, na ca taṁ vuttaṁ. Na hi nibbānaṁ pubbe nivuṭṭhaṁ asaṅkhatattā, na ca pubbenivāsānussatiñāṇena pubbe nivuṭṭhesu appamāṇakkhandhesu ñātesu nibbānajānane na tena payojanaṁ atthi. Yathā hi cetopariyañāṇaṁ cittaṁ vibhāventameva cittāramaṇajānanassa kāmāvacarassa paccayo hoti, evamidampi appamāṇakkhandhe vibhāventameva tadāramaṇajānanassa kāmāvacarassa paccayo hotīti. Diṭṭhanibbānoyeva ca pubbe nivuṭṭhe appamāṇakkhandhe anussarati, tena yathādiṭṭhameva nibbānaṁ tesaṁ khandhānaṁ ārammaṇanti daṭṭhabbaṁ, na pana pubbenivāsānussatiñāṇena tadārammaṇavibhāvanaṁ kātabbaṁ. Vibhūtameva hi taṁ tassāti. Evaṁ anāgataṁsañāṇepi yathārahaṁ yojetabbaṁ, tasmā nibbānaṁ na kassaci rūpāvacarassa ārammaṇanti "catunnaṁ rāsīnan"ti vattuṁ yuttaṁ.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 9. 324 piṭṭhe.

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. **Dhuran**ti dhuraggāhaṁ. **Jeṭṭhakan**ti seṭṭhaṁ. **Chandādhipati chandasampayuttakānan**ti ettha purimachandassa samānarūpena tadanantaraṁ niddiṭṭhena taṁsambandhena chandasaddeneva paccayabhūtassa chandassa sampayuttakavisesanabhāvo dassito hotīti "chandādhipati sampayuttakānan"ti avatvā "chandasampayuttakānan"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Esa nayo itaresupi.

Garukāracittīkāravasena vāti kusalābyākatānaṁ pavattiṁ dasseti. Aladdhaṁ **laddhabbaṁ,** laddhaṁ **avijahitabbaṁ.** Yena vā vinā na bhavitabbaṁ, taṁ **laddhabbaṁ.** Tassevattho **avijahitabban**ti. **Anavaññātan**ti avaññātampi adosadassitāya assādanena anavaññātaṁ katvā.

Micchattaniyatā appanāsadisā mahābalā vinā adhipatinā nuppajjantīti **"ekantenevā"**ti āha. Kammakilesāvaraṇabhūtā ca te saggāvaraṇā ca maggāvaraṇā ca paccakkhasaggānaṁ kāmāvacaradevānampi uppajjituṁ na arahanti, ko pana vādo rūpārūpīnanti.

Kāmāvacarādibhedato pana tividho kiriyārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hotīti idaṁ parasantānagatānaṁ sārammaṇadhammānaṁ "ajjhattārammaṇo dhammo bahiddhārammaṇassa dhammāssa adhipatipaccayena paccayo"ti etassa abhāvato "bahiddhārammaṇo dhammo bahiddhārammaṇassā"ti ettha ca ārammaṇādhipatino anuddhaṭattā adhipatipaccayatā natthīti viññāyamānepi "bahiddhā khandhe garuṁ katvā assādetī"ti-ādivacanaṁ[1] nissāya arahato kiriyadhammā puthujjanādīhi garuṁ katvā assādiyantīti iminā adhippāyena vuttanti daṭṭhabbaṁ. "Sanidassanasappaṭighā khandhā"ti-ādīsu[2] viya khandhasaddo rūpe eva bhavituṁ arahatīti vicāritametaṁ. Puthujjanādikāle vā anāgate kiriyadhamme garuṁ katvā assādanaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. "Nevavipākanavipākadhammadhamme khandhe garuṁ katvā assādeti abhinandatī"ti-ādivacanato[3] kiriyadhammā rāgadiṭṭhīnaṁ adhipatipaccayo henteva, te ca "atītārammaṇe anāgate khandhe garuṁ katvā

1. Abhi 9. 444 piṭṭhe. 2. Abhi 9. 478 piṭṭhe. 3. Abhi 8. 368 piṭṭhe.

assādetī"ti-ādivacanato[1] anāgatā tebhūmakāpi adhipatipaccayo hontīti. Āvajjanakiriyasabbhāvato pana idampi vicāretabbaṁ.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Anantarapacayaniddesavaṇṇanā

4. Yathā okāsadānavisesabhāvena natthivigatā vuttā, na evaṁ anantarasamanantarā, ete pana cittaniyāmahetuvisesabhāvena vuttā, tasmā taṁ cittaniyāmahetuvisesabhāvaṁ dassento **"cakkhuviññāṇadhātū"**ti-ādinā dhātuvasena kusalādivasena ca niddesamāha. Tattha "manoviññāṇadhātu manoviññāṇadhātuyā"ti vutte paccayapaccayuppannaviseso na viññāyatīti "purimā purimā pacchimāya pacchimāyā"ti vattabbaṁ siyā. Tathā ca sati dhatuvisesena cittavisese dassanaṁ yaṁ kātuṁ āraddho, taṁ vocchijjeyya. "Manoviññāṇadhātu manodhātuyā"ti idampi na sakkā vattuṁ niyāmābhāvato "manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyā"ti ca tatheva nasakkā. Na hi manodhātu cakkhuviññādhātuyāyeva anantarapaccayoti niyāmo atthi, tasmā pākaṭā pañcaviññāṇadhātuyo ādiṁ katvā yāva dhātuvisesaniyāmo atthi, tāva nidassanena nayaṁ dassetvā puna niravasesadassanatthaṁ **"purimā purimā kusalā"**ti-ādimāha. **Sadisakusalānan**ti vedanāya vāhetūhi vā sadisakusalānaṁ anurūpakusalānanti vā attho. Tena bhūmibhinnānampi paccayabhāvo vutto hoti. **Bhavaṅga**ggahaṇena kusalākusalamūlakesu cutipi gahitāti daṭṭhabbaṁ, abyākatamūlake tadārammaṇampi.

Kāmāvacarakiriyāvajjanassāti kāmāvacarakiriyāya āvajjanassāti āvajjanaggahaṇena kāmāvacarakiriyaṁ visesetīti daṭṭhabbaṁ. Kāmāvacaravipāko kāmāvacarakiriyarāsissa ca anantarapaccayo hoti, honto ca āvajjanassevāti ayañhettha adhippāyo. Āvajjanaggahaṇeneva cettha voṭṭhabbanampi gahitanti daṭṭhabbaṁ.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 9. 426 piṭṭhe.

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. "Aññamaññassāti añño aññassā"ti porāṇapāṭho. Pāḷiyaṁ pana "aññamaññaṁ sahajātapaccayena paccayo"ti ettha vuttassa "aññamaññan"ti imassa attho vattabbo, na avuttassa "aññamaññassā"ti imassa, na ca samānatthassapi saddantarassa atthe vutte saddantarassa attho vutto hoti, tasmā **"aññamaññanti añño aññassā"**ti paṭhanti. Okkantīti pañcavokārapaṭisandhiyeva vuccati, na itarāti iminā adhippāyenāha **"pañcavokārabhave paṭisandhikkhaṇe"**ti. **Rūpino dhammā arūpīnaṁ dhammānan**ti idaṁ yadipi pubbe "okkantikkhaṇe nāmarūpan"ti vuttaṁ tathāpi na tena khaṇantare paccayabhāvo rūpīnaṁ nivāritoti tannivāraṇatthaṁ vuttaṁ. **Kañci kāle**ti keci kismiñci kāleti vā attho. Tena rūpino dhammā keci vatthubhūtā kismiñci paṭisandhikāleti rūpantarānaṁ vatthussa ca kālantare arūpīnaṁ sahajātapaccayaṁ pubbe anivāritaṁ nivāreti. Evañca katvā "kañci kālan"ti vā "kismiñci kāle"ti vā vattabbe vibhattivipallāso kato. Tena hi "kañcī"ti upayogekavacanaṁ **"rūpino dhammā"**ti etena saha sambandhena paccattabahuvacanassa ādeso, **"kāle"**ti iminā sambandhena bhummekavacanassāti viññāyati. Purimena ca **"eko khandho vatthu ca tiṇṇannaṁ khandhānan"**ti-ādinā nāmasahitasseva vatthussa "nāmassa paccayo"ti vattabbatte āpanne etena kevalasseva tathā vattabbataṁ dasseti.

Tayo na aññamaññavasenāti labbhamānepi katthaci aññamaññasahajātapaccayabhāve vacanena asaṅgahitattā tassa evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Catusamuṭṭhānikassa rūpassa** ekadesabhūte **kammasamuṭṭhānarūpe** samudāyekadesavasena sāmivacanaṁ daṭṭhabbaṁ, niddhāraṇe vā.

Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. Nissayapaccayaniddese "rūpino dhammā arūpīnaṁ dhammānaṁ kismiñci kāle"ti idaṁ na labbhati. Yaṁ panettha labbhati "rūpino dhammā kecī"ti,

tattha te eva dhamme dassetuṁ **“cakkhāyatanan”**ti-ādi vuttanti. **“Vatthurūpaṁ pañcavokārabhave”**ti vuttattā **“ṭhapetvā āruppavipākan”**ti idaṁ na vattabbanti ce? Na, “tebhūmakavipākassā”ti vutte pañcavokārabhave anuppajjanakaṁ ṭhapetabbaṁ ajānantassa tassa pakāsetabbattā.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. **Te tayopi rāsayo**ti upanissaye tayo anekasaṅgāhakatāya rāsayoti vadati. Etasmiṁ pana upanissayaniddese ye purimā yesaṁ pacchimānaṁ anantarūpanissayā honti, te tesaṁ sabbesaṁ ekanteneva honti, na kesañci kadāci, tasmā yesu padesu anantarūpanissayo saṅgahito, tesu “kesañcī”ti na sakkā vattunti na vuttaṁ. Ye pana purimā yesaṁ pacchimānaṁ ārammaṇa-akatūpanissayā honti, te tesaṁ na sabbesaṁ ekantena honti, yesaṁ uppattipaṭibāhikā paccayā balavanto honti, tesaṁ na honti, itaresaṁ honti. Tasmā yesu padesu anantarūpanissayo na labbhati, tesu “kesañcī”ti vuttaṁ. Siddhānaṁ paccayadhammānaṁ yehi paccayuppannehi akusalādīhi bhavitabbaṁ, tesaṁ kesañcīti ayañcettha attho, na pana avisesena akusalādīsu kesañcīti.

Purimā purimā kusalā -pa- abyākatānaṁ dhammānanti yesaṁ upanissayapaccayena bhavitabbaṁ, tesaṁ abyākatānaṁ pacchimānanti daṭṭhabbaṁ. Na hi rūpābyākataṁ upanissayaṁ labhatīti. Kathaṁ? Ārammaṇānantarūpanissaye tāva na labhati anārammaṇattā pubbāparaniyamena appavattito ca, pakatūpanissayañca na labhati acetanena rūpasantānena pakatassa abhāvato. Yathā hi arūpasantānena saddhādayo nipphāditā utubhojanādayo ca upasevitā, na evaṁ rūpasantānena. Yasmiñca utubījādike kammādike ca sati rūpaṁ pavattati, na taṁ tena pakataṁ hoti. Sacetanasseva hi uppādanupatthambhanupayogādivasena cetanaṁ pakappanaṁ pakaraṇaṁ, rūpañca acetananti. yathā ca nirīhakesu paccayāyattesu dhammesu kesañci sārammaṇasabhāvatā hoti, kesañci na,

evaṁ sappakaraṇasabhāvatā nippakaraṇasabhāvatā ca daṭṭhabbā. Utubījādayo pana aṅkurādīnaṁ tesu asantesu abhāvato eva paccayā, na pana upanissayādibhāvatoti. Purimapurimānaṁyeva panettha upanissayapaccayabhāvo bāhullavasena pākaṭavasena ca vutto. "Anāgate khandhe patthayamāno dānaṁ detī"ti-ādivacanato[1] pana anāgatāpi upanissayapaccayā honti, te purimehi ārammaṇapakatūpanissayehi taṁsamānalakkhaṇatāya idha saṅgayhantīti daṭṭhabbā.

Puggalopi senāsanampīti **puggalasenāsana**ggahaṇavasena upanissayabhāvaṁ bhajante dhamme dasseti, **pi**-saddena cīvarāraññarukkhapabbatādiggahaṇavasena upanissayabhāvaṁ bhajante sabbe saṅgaṇhāti. "Abyākato dhammo abyākatassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo"ti-ādīsu hi "senāsanaṁ kāyikassa sukhassā"ti-ādivacanena senāsanaggahaṇena upanissayabhāvaṁ bhajantāva dhammā upanissayapaccayena paccayoti imamatthaṁ dassentena puggalādīsupi ayaṁ nayo dassito hotīti. Paccuppannāpi ārammaṇapakatūpanissayā paccuppannatāya senāsanasamānalakkhaṇattā ettheva saṅgahitāti daṭṭhabbā. Vakkhati hi "paccuppannaṁ utuṁ bhojanaṁ senāsanaṁ upanissāya jhānaṁ uppādetī"ti-ādinā[2] senāsanassa paccuppannabhāvaṁ viya paccuppannānaṁ utu-ādīnaṁ pakatūpanissayabhāvaṁ, "paccuppannaṁ cakkhuṁ -pa- vatthuṁ paccuppanne khandhe garuṁ katvā assādetī"ti-ādinā[3] cakkhādīnaṁ ārammaṇūpanissayabhāvañcāti. Paccuppannānampi ca tādisānaṁ pubbe pakatattā pakatūpanissayatā daṭṭhabbā.

Kasiṇārammaṇādīni ārammaṇameva honti, na upanissayoti iminā adhippāyena **"ekaccāyā"**ti āha.

Arūpāvacarakusalampi yasmiṁ kasiṇādimhi jhānaṁ anuppāditaṁ, tasmiṁ anuppannajhānuppādane sabbassa ca uppannajhānassa samāpajjane iddhividhādīnaṁ abhiññānañca upanissayoti imamatthaṁ sandhāyāha **"tebhūmamakusalo catubhūmakassapi kusalassā"**ti. Vuttampicetaṁ "arūpāvacaraṁ saddhaṁ upanissāya rūpāvacaraṁ jhānaṁ vipassanaṁ maggaṁ abhiññaṁ samāpattiṁ uppādetī"ti[4]. Kāmāvacarakusalaṁ rūpāvacarārūpāvacaravipākānampi taduppādakakusalānaṁ

1. Abhi 9. 414 piṭṭhe.
2. Abhi 9. 415 piṭṭhe.
3. Abhi 9. 413 piṭṭhe.
4. Abhi 11. 165 piṭṭhe.

upanissayabhāvavasena, paṭisandhiniyāmakassa cutito purimajavanassa ca vasena upanissayo, rūpāvacarakusalaṁ arūpāvacaravipākassa, arūpāvacarakusalañca rūpāvacaravipākassa taduppādakakusalūpanissayabhāvenāti evaṁ paccekaṁ tebhūmakakusalānaṁ catubhūmakavipākassa tebhūmakakiriyassa ca yathāyogaṁ paccayabhāvo veditabbo. Pāliyampi hi pakatūpanissayo nayadassanamatteneva pañhāvāresu vissajjitoti.

Iminā pana nayenāti lokuttaranibbattanaṁ upanissāya sinehuppādanalesenāti attho. Lokuttarā pana dhammā akusalānaṁ na kenaci paccayena paccayo hontīti na idaṁ sārato daṭṭhabbanti adhippāyo. Kāmāvacarāditihetukabhavaṅgaṁ kāyikasukhādi ca rūpāvacarādikusalānaṁ upanissayo, arūpāvacaravipāko rūpāvacarakusalassa taṁ patthetvā tannibbattakakusaluppādanatthaṁ uppādiyamānassa, rūpāvacarakiriyassa ca pubbe nivuṭṭhādīsu arūpāvacaravipākajānanatthaṁ jhānābhiññāyo uppādentassa arahato, catubhūmakavipākānaṁ pana taduppādakakusalūpanissayabhāvavasena so so vipāko upanissayo. Tenāha "**tathā tebhūmakavipāko**"ti. Yadipi arahattaphalattaṁ jhānavipassanā uppādeti anāgāmī, na pana tena taṁ kadāci diṭṭhapubbaṁ puthujjanādīhi sotāpattiphalādīni viya, tasmā tāni viya tesaṁ jhānādīnaṁ imassa ca aggaphalaṁ na jhānādīnaṁ upanissayo. Upaladdhapubbasadisameva hi anāgatampi upanissayoti. Tenāha "**upariṭṭhimaṁ kusalassapī**"ti.

Kiriya-atthapaṭisambhidādimpi patthetvā dānādikusalaṁ karontassa tebhūmakakiriyāpi catubhūmakassapi kusalassa upanissayapaccayena paccayo. Yonisomanasikāre vattabbameva natthi, taṁ upanissāya rāgādi-uppādane akusalassa, kusalākusalūpanissayabhāvamukhena catubhūmakavipākassa. Evaṁ kiriyassapi yojetabbaṁ. Tenāha "**kiriyasaṅkhātopi pakatūpanissayo catubhūmakānaṁ kusalādikhandhānaṁ**[1] **hotiyevā**"ti. Nevavipākanavipākadhammadhammesu pana utubhojanasenāsanānameva tiṇṇaṁ rāsīnaṁ pakatūpanissayabhāvadassanaṁ nayadassanamevāti. **Imasmiṁ paṭṭhānamahāpakaraṇe āgatanayenā**ti idaṁ "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca abyākato dhammo uppajjati na upanissayapaccayā, kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṁ

1. Akusalādikhandhānaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

rūpan”ti[1] evamādikaṁ upanissayapaṭikkhepaṁ, anulome ca anāgamanaṁ sandhāya vuttaṁ. **Suttantikapariyāyenā**ti “viññāṇūpanisaṁ nāmarūpaṁ, nāmarūpanisaṁ saḷāyatanan”ti-ādikena[2],

“Yathāpi pabbato selo, araññasmiṁ brahāvane.
Taṁ rukkhā upanissāya, vaḍḍhantete vanappatī”ti[3]—

ādikena ca.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Nayadassanavasena yāni vinā ārammaṇapurejātena na vattanti, tesaṁ cakkhuviññāṇādīnaṁ ārammaṇapurejātadassanena manodvārepi yaṁ yadārammaṇapurejātena vattati, tassa tadālambitaṁ sabbampi rūparūpaṁ ārammaṇapurejātanti dassitameva hoti, sarūpena pana adassitattā **“sāvasesavasena desanā katā”**ti āha. Cittavasena kāyaṁ pariṇāmayato iddhividhābhiññāya ca aṭṭhārasasu yaṁkiñci ārammaṇapurejātaṁ hotīti daṭṭhabbaṁ.

Tadārammaṇabhāvinoti ettha paṭisandhibhāvino vatthupurejātābhāvena itarassapi abhāvā aggahaṇaṁ. Bhavaṅgabhāvino pana gahaṇaṁ kātabbaṁ na vā kātabbaṁ paṭisandhiyā viya aparibyattassa ārammaṇassa ārammaṇamattabhāvato, “manodhātūnañcā”ti ettha santīraṇabhāvino manoviññāṇadhātuyāpi.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 8. 35 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 269 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 151 piṭṭhe.

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. **Tassevā**ti idaṁ kāmāvacararūpāvacaravipākānaṁ niravasesadassitapurejātadassanavasena vuttaṁ, rūpāvacaravipāko pana āhārasamuṭṭhānassa na hotīti.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. **Paguṇatarabalavatarabhāvavisiṭṭhan**ti etena vipākābyākatato viseseti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. Cetanāsampayuttakammaṁ abhijjhādi kammapaccayo na hotīti "**cetanākammamevā**"ti āha. Satipi hi vipākadhammadhammatte na cetanāvajjā evaṁsabhāvāti. **Attano phalaṁ uppādetuṁ samatthenā**ti kammassa samatthatā tassa kammapaccayabhāvo vuttāti vuṭṭhabbā.

Pañcavokāreyeva, na aññatthāti etena kāmāvacaracetanā ekavokāre rūpampi na janetīti dasseti.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Vipākapaccayaniddese yesaṁ ekantena vipāko vipākapaccayo hoti, tesaṁ vasena nayadassanaṁ kataṁ. Na hi āruppe bhūmidvayavipāko rūpassa paccayo hoti.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. **Kabaḷaṁ karitvā ajjhoharitovā**ti asitapītādivatthūhi saha ajjhoharitovāti vuttaṁ hoti. Pātabbasāyitabbānipi hi sabhāvavasena kabaḷāyeva hontīti.

Sesatisantatisamuṭṭhānassa anupālakova hutvāti ettha cittasamuṭṭhānassa āhārapaccayabhāvo vicāretvā gahetabbo. Na hi cittasamuṭṭhāno kabaḷīkāro āhāro no cittasamuṭṭhāno tadubhayañca cittasamuṭṭhānakāyassa āhārapaccayo vutto, tividhopi pana so nocittasamuṭṭhānakāyassa vuttoti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. **Arūpajīvitindriyampi saṅgahitan**ti missakattā jīvitindriyaṁ na sabbena sabbaṁ vajjitabbanti adhippāyo.

Avinibbhuttadhammānanti ettha ayaṁ adhippāyo—rūpārūpānaṁ aññamaññaṁ avinibbhuttavohāro natthīti arūpānaṁ indriyapaccayabhūtāni paccayantarāpekkhāni cakkhādīni attano vijjamānakkhaṇe avinibbhuttadhammānaṁ indriyapaccayataṁ apharantānipi indriyapaccayā siyuṁ. Yo pana nirapekkho indriyapaccayo avinibbhuttadhammānaṁ hoti, so attano vijjamānakkhaṇe tesaṁ indriyapaccayataṁ apharanto nāma natthi. Yadi ca itthindriyapurisindriyāni indriyapaccayo liṅgādīnaṁ siyuṁ, avinibbhuttānaṁ tesampi siyuṁ. Na hi rūpaṁ rūpassa, arūpaṁ vā arūpassa vinibbhuttassa indriyapaccayo atthīti. Sati cevaṁ itthipurisindriyehi avinibbhuttattā kalalādikāle ca liṅgādīni siyuṁ, yesaṁ tāni indriyapaccayataṁ phareyyuṁ, na ca pharanti. Tasmā na tehi tāni avinibbhuttakāni, avinibbhuttattābhāvato ca tesaṁ indriyapaccayataṁ na pharanti. Aññesaṁ pana yehi tāni sahajātāni, tesaṁ abījabhāvatoyeva na pharanti, tasmā āpannavinibbhuttabhāvānaṁ tesaṁ liṅgādīnaṁ avinibbhuttānaṁ aññesañca samānakalāpadhammānaṁ

indriyapaccayatāya apharaṇato[1] tāni indriyapaccayo na hontīti. Yesaṁ bījabhūtāni itthipurisindriyāni, tesaṁ liṅgādīnaṁ aparamatthabhāvatoti keci, te pana kalalādikālepi liṅgādīnaṁ tadanurūpānaṁ atthitaṁ icchanti.

Jātibhūmivasena vuttesu bhedesu kusalajātiyaṁ rūpāvacarakusalameva āruppe ṭhapetabbanti **"ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṁ avasesā kusalākusalā"**ti vuttaṁ. Paṭhamalokuttaraṁ pana domanassayuttañca visuṁ ekā jāti bhūmi vā na hotīti āruppe alabbhamānampi ṭhapitaṁ. Hetu-ādīsupi "tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetū"ti-ādīsu[2] esa nayo yojetabbo.

Ṭhitikkhaṇeti idaṁ rūpajīvitindriyassa sahajātapaccayattābhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Uppādakkhaṇepi pana tassa indriyapaccayatā na sakkā nivāretuṁ. Vakkhati hi "abyākataṁ dhammaṁ paṭicca -pa-. Asaññasattānaṁ ekaṁ mahābhūtaṁ paṭicca -pa-. Indriyapaccayaṁ kammapaccayasadisan"ti[3]. Na hi asaññasattānaṁ indriyapaccayā uppajjamānassa rūpassa rūpajīvitindriyato añño indriyapaccayo atthi, pañcavokāre pavatte ca kaṭattārūpassa. Paṭiccavārādayo ca cha uppādakkhaṇameva gahetvā pavattā, evañca katvā pacchājātapaccayo etesu anulomato na tiṭṭhatīti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. **Vitakkavicārapīti somanassa domanassu pekkhā cittekaggatāsaṅkhātānī**ti ettha yadipi somanassadomanassasaṅkhātāni jhānaṅgāni natthi, sukhadukkhasaṅkhātāni pana somanassadomanassabhūtāneva jhānaṅgāni, na kāyikasukhadukkhabhūtānīti imassa dassanatthaṁ somanassadomanassaggahaṇaṁ kataṁ. Nanu ca "dvipañcaviññāṇavajjesū"ti vacaneneva kāyikasukhadukkhāni vajjitānīti sukhadukkhaggahaṇameva kattabbanti? Na, jhānaṅgasukhadukkhānaṁ jhānaṅgabhāvaviyesanato. "Dvipañcaviññāṇavajjesu sukhadukkhupekkhācitte kaggatāsaṅkhātānī"ti hi vutte dvipañcaviññāṇesu upekkhācittekaggatāhi saddhiṁ

1. Indriyapaccayatā-apharaṇato (Ka)
2. Abhi-Ṭṭha 3. 357 piṭṭhe.
3. Abhi 8. 26 piṭṭhe.

kāyikasukhadukkhānipi vajjitānīti ettakameva viññāyati, na pana yāni sukhadukkhāni jhānaṅgāni honti, tesaṁ jhānaṅgabhūto sukhabhāvo dukkhabhāvo ca visesito, tasmā somanassadomanassabhāvavisiṭṭhoyeva sukhadukkhabhāvo sukhadukkhānaṁ jhānaṅgabhāvoti dassanatthaṁ somanassadomanassaggahaṇaṁ karoti. Tena "dvipañcaviññāṇavajjesū"ti vacanena vajjiyamānānampi sukhadukkhānaṁ somanassadomanassabhāvābhāvato jhānaṅgabhāvābhāvoti dassitaṁ hoti. Yathāvajjitā pana cittuppādakaṇḍe, tattha ca jhānaṅganti anuddhaṭattā. Kasmā pana na uddhaṭāti taṁ dassetuṁ **"pañcannaṁ pana viññāṇakāyānan"**ti-ādimāha.

Abhinipātamattattāti etena āvajjanasampaṭicchanamattāyapi cintanāpavattiyā abhāvaṁ dasseti. **"Tesu vijjamānānipi upekkhāsukhadukkhānī"**ti porāṇapāṭho. Tattha upekkhāsukhadukkheheva taṁsamānalakkhaṇāya cittekaggatāyapi yathāvutteneva kāraṇena anuddhaṭabhāvo dassitoti daṭṭhabbo. Pubbe pana satta aṅgāni dassentena cattāri aṅgāni vajjitānīti tesaṁ vajjane kāraṇaṁ dassentena na samānalakkhaṇena lesena dassetabbaṁ. Aṭṭhakathā hesāti. Yadi ca lesena dassetabbaṁ, yathāvuttesupi tīsu ekameva vattabbaṁ siyā, tiṇṇaṁ pana vacanena tato aññassa jhānaṅganti uddhaṭabhāvo āpajjati, yathāvuttakāraṇato aññena kāraṇena anuddhaṭabhāvo vā, tasmā taṁdosapariharaṇatthaṁ "upekkhācittekaggatāsukhadukkhānī"ti paṭhanti. Ye pana "jhānaṅgabhūtehi somanassādīhi sukhadukkhena avibhūtabhāvena pākaṭatāya indriyakiccayuttatāya ca samānānaṁ sukhādīnaṁ jhānaṅganti anuddhaṭabhāve kāraṇaṁ vattabbaṁ, na cittekaggatāyāti sā ettha na gahitā"ti vadanti, tesaṁ taṁ rucimattaṁ. Yadi jhānaṅgasamānānaṁ jhānaṅganti anuddhaṭabhāve kāraṇaṁ vattabbaṁ, cittekaggatā cettha jhānaṅgabhūtāya vicikicchāyuttamanodhātu-ādīsu cittekaggatāya samānāti tassā anuddhaṭabhāve kāraṇaṁ vattabbamevāti. Sesāhetukesupi jhānaṅgaṁ uddhaṭameva uddharaṇaṭṭhāne cittuppādakaṇḍeti[1] adhippāyo.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 8. 108 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. **Paññā vitakko sammāvācākammantājīvā vīriyaṁ sati samādhi micchādiṭṭhi micchāvācākammantājīvāti imāni dvādasaṅgānī**ti ettha duvidhampi saṅkappaṁ vīriyaṁ samādhiñca vitakavīriyasamādhivacanehi saṅgaṇhitvā "ayameva kho āvuso aṭṭhaṅgiko micchāmaggo abrahmacariyaṁ. Seyyathidaṁ? Micchādiṭṭhi -pa- micchāsamādhī"ti-ādīhi[1] suttavacanehi micchāvācākammantājīvesupi maggaṅgavohārasuddhito tehi saha dvādasaṅgāni idha labbhamānāni ca alabbhamānāni ca maggaṅgavacanasāmaññena saṅgaṇhitvā vuttāni. Evañhi suttantavohāropi dassito hoti, evaṁ pana dassentena "maggapaccayaniddese maggaṅgānī"ti evaṁ uddharitvā tassa pāṭhagatassa maggaṅgasaddassa atthabhāvena imāni dvādasaṅgāni na dassetabbāni. Na hi pāḷiyaṁ maggaṅgasaddassa micchāvācākammantājīvoti attho vattabbo. Tehi sammāvācādīhi paṭipakkhā cetanādhammā tappaṭipakkhabhāvatoyeva "michāmaggaṅgānī"ti sutte vuttāni, na pana maggapaccayabhāvena. Maggaṅgāni maggapaccayabhūtāni ca idha pāḷiyaṁ "maggaṅgānī"ti vuttāni, na ca aññaṁ uddharitvā aññassa attho vattabbo. Pariyāyanippariyāyamaggaṅgadassanatthaṁ pana icchantena pāḷigatamaggaṅgasaddapatirūpako añño maggaṅgasaddo ubhayapadattho uddharitabbo yathā "adhikaraṇaṁ nāma cattāri adhikaraṇānī"ti[2]. Idha pana "maggapaccayaniddese maggaṅgānī"ti pāḷigatoyeva maggaṅgasaddo uddhaṭo, na ca atthuddharaṇavasena dassetvā adhippetatthaniyamanaṁ kataṁ, tasmā pāḷiyaṁ maggaṅgasaddassa micchāvācādīnaṁ atthabhāvo mā hotūti "sammādiṭṭhisaṅkappavācākammantājīvavāyāmasatisamādhimicchādiṭṭhisaṅkappavāyāmasamādhayoti imāni dvādasaṅgānī"ti paṭhanti. Nanu evaṁ "ahetukacittuppādavajjesū"ti na vattabbaṁ. Na hi tesu sammādiṭṭhi-ādayo yathāvuttā santi, ye vajjetabbā siyunti? Na, uppattiṭṭhānaniyamanatthattā. Ahetukacittuppādavajjesveva etāni uppajjanti, nāhetukacittuppādesu. Tatthuppannāni dvādasaṅgānīti ayañhettha attho.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṁ 3. 13 piṭṭhe paṭhamakukkuṭārāmasutte. 2. Vi 1. 250, 260 piṭṭhesu.

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. **Sampayogāsaṅkāya abhāvato**ti etena sampayogāsaṅkāvatthubhūto upakārakabhāvo vippayuttapaccayatāti dasseti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Kusalādivasena pañcavidho atthipaccayo vutto, na nibbānaṁ. Yo hi atthibhāvābhāvena anupakārako atthibhāvaṁ labhitvā upakārako hoti, so atthipaccayo hoti. Nibbānañca nibbānārammaṇānaṁ na attano atthibhāvābhāvena anupakārakaṁ hutvā atthibhāvalābhena upakārakaṁ hoti. Uppādādiyuttānaṁ vā natthibhāvopakārakatāviruddho upakārakabhāvo atthipaccayatāti na nibbānaṁ atthipaccayo.

Sati ca yesaṁ paccayā honti, tehi ekato puretaraṁ pacchā ca uppannatte sahajātādipaccayattābhāvato āha **"āhāro indriyañca sahajātādibhedaṁ na labhatī"**ti. Tadabhāvo ca etesaṁ dhammaṁ sabhāvavasena daṭṭhabbo.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

22-24. Natthivigata-avigatapaccayaniddesavaṇṇanā

22-24. **Paccayalakkhaṇameva hettha nānan**ti etena natthivigatapaccayesu atthi-avigata-accayesu ca **byañjanamatteyeva nānattaṁ, na atthe**ti idaṁ yo paccayoti attho, tasmiṁ nānattaṁ natthi, byañjanasaṅgahito paccayalakkhaṇamatteyeva nānattanti imamatthaṁ sandhāya vuttanti viññāyati.

Natthivigata-avigatapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā

"Lobhadosamohā vipākapaccayāpi na honti, sesānaṁ sattarasannaṁ paccayānaṁ vasena paccayā hontī"ti-ādimapāṭho. Ettha ca lobhadosamohānaṁ paccekaṁ sattarasahi paccayehi paccayabhāvo vutto, sabbe hetū saha aggahetvā ekadhammassa anekapaccayabhāvadassanatthaṁ amohādīnaṁ visuṁ gahitattāti dosassapi sattarasahi paccayabhāvo āpajjati, tathā ca sati dosassapi garukaraṇaṁ pāḷiyaṁ vattabbaṁ siyā. "Akusalo pana ārammaṇādhipati nāma lobhasahagatacittuppādo vuccatī"ti[1] etthāpi lobhadosasahagatacittuppādāti vattabbaṁ siyā, na pana vuttaṁ, tasmā dosassa adhipatipaccayatāpi nivāretabbā. Na ca **"sesānan"**ti vacanena adhipatipaccayo nivārito, atha kho saṅgahito purejātādīhi yathāvuttehi sesattāti tannivāraṇatthaṁ dosaṁ lobhamohehi saha aggahetvā visuñca aggahetvā "doso adhipatipaccayopi na hoti, sesānaṁ paccayānaṁ vasena paccayo hotī"ti paṭhanti. **Iminā nayenā**ti etena phoṭṭhabbāyatanassa sahajātādipaccayabhāvaṁ, sabbadhammānaṁ yathāyogaṁ hetādipaccayabhāvañca dasseti. Na hi etaṁ ekapaccayassa anekapaccayabhāvadassananti rūpādīnaṁ pakatūpanissayabhāvo ca etena dassitoti daṭṭhabbo.

Catunnaṁ khandhānaṁ bhedā cakkhuviññāṇadhātu-ādayoti bhedaṁ anāmasitvā te eva gahetvā āha **"catūsu khandhesū"**ti. **Micchāvācākammantājīvā tehi ceva kammāhārapaccayehi cāti ekūnavīsatidhā**ti idamevaṁ na sakkā vattuṁ. Na hi micchāvācādayo micchādiṭṭhi viya maggapaccayā honti cetanāya maggapaccayattābhāvato. Yadi ca bhaveyya, pañhāvāre "kammapaccayā magge tīṇī"ti vattabbaṁ siyā, tasmā micchāvācādīnaṁ maggapaccayabhāvo na vattabbo. paṭṭhānasaṁvaṇṇanā hesā. Sesapaccayabhāvo ca cetanāya anekapaccayabhāvavacanena vuttoyevāti na idaṁ paṭhitabbanti na paṭhanti. **"Ahirikaṁ -pa- middhaṁ uddhaccaṁ vicikicchā"**ti-ādimapāṭho, vicikicchā pana adhipatipaccayo na hotīti taṁ tattha apaṭhitvā **"vicikicchā-issāmacchariyakukkuccāni tato adhipatipaccayaṁ apanetvā"**ti evamettha paṭhanti.

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 362 piṭṭhe adhipatipaccayaniddese.

"Cattāri mahābhūtāni ārammaṇa -pa- purejātavippayutta-atthi-avigatavasena dasadhā paccayā honti, puna tathā hadayavatthū"ti purimapāṭho, mahābhūtāni pana vippayuttapaccayā na hontīti "purejāta-atthi-avigatavasena navadhā paccayā honti, vippayuttapaccayaṁ pakkhipitvā dasadhā vatthun"ti paṭhanti. **Ettakamevettha apubban**ti etasmiṁ purejātapaccaye sahajātanissayehi apubbaṁ rūpasaddagandharasāyatanamattamevāti attho, ārammaṇāni panetāni ārammaṇapaccayadhammānaṁ anekapaccayabhāve vuttānīti sabbātikkantapaccayāpekkhā etesaṁ apubbatā natthīti. **Indriyādīsu apubbaṁ natthī**ti rūpajīvitindriyassapi arūpajīvitindriyato apubbassa paccayabhāvassa abhāvaṁ maññamānena apubbatā na vuttā. Tassa pana purejātapaccayabhāvato apubbatā. Kabaḷīkārāhārassa ca purejātena saddhiṁ sattadhā paccayabhāvo yojetabbo.

Ākāroti mūlādi-ākāro. **Attho**ti tenākārena upakārakatā. **"Yenākārenā"**ti etassa vā atthavacanaṁ **"yenatthenā"**ti. **Vipākahetūsuyeva labbhatī**ti ettha amohavipākahetussa adhipatipaccayabhāvo ca lokuttaravipākeyeva labbhatīti. Evaṁ sabbattha labbhamānālabbhamānaṁ sallakkhetabbaṁ. Vippayuttaṁ apaṭhitvā **"chahākārehī"**ti purimapāṭho, taṁ pana paṭhitvā **"sattahākārehī"**ti paṭhanti. Ukkaṭṭhaparicchedo hettha vuccati, na ca yaṁ ārammaṇaṁ nissayo hoti, taṁ vippayuttaṁ na hotīti.

Anantarasamanantaresu yaṁ kammapaccayo hoti, taṁ na āsevanapaccayo. Yañca āsevanapaccayo hoti, na taṁ kammapaccayoti daṭṭhabbaṁ, **"pakatūpanissayo pakatūpanissayovā"**ti vuttaṁ, kammapaccayopi pana so hoti, tasmā "kammapaccayo cā"ti paṭhanti. Ayaṁ panettha attho—pakatūpanissayo yebhuyyena pakatūpanissayova hoti, koci panettha kammapaccayo ca hotīti. **"Ārammaṇamurejāte panettha indriyavippayuttapaccayatā na labbhatī"**ti vuttaṁ. Tattha **ārammaṇapurejātan**ti yadi kañci[1] ārammaṇabhūtaṁ purejātaṁ vuttaṁ, ārammaṇabhūtassa vatthussa vippayuttapaccayatā labbhatīti sā na labbhatīti na vattabbā. Atha

---

1. Yaṁkiñci (Ka)

pana vatthupurejātato aññaṁ vatthubhāvarahitārammaṇameva "ārammaṇapurejātan"ti vuttaṁ, tassa nissayapaccayatā na labbhatīti "nissayindriyavippayuttapaccayatā na labbhatī"ti vattabbaṁ. **Ito uttaripī**ti purejātato paratopīti attho, ito vā indriyavippayuttato nissayindriyavippayuttato vā uttari ārammaṇādhipati-ādi ca labbhamānālabbhamānaṁ veditabbanti attho vattabbo. Kammādīsu pana labbhamānālabbhamānaṁ na vakkhatīti purimoyevettha attho adhippeto.

"Kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayovā"ti purimapāṭho, atthi-avigatapaccayopi pana so hoti, tena **"kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayattaṁ avijahantova atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchatī"**ti paṭhanti.

"Yathānurūpaṁ jhānapaccaye vuttānaṁ dasannaṁ hetu-adhipatīnañcāti imesaṁ vasenā"ti purimapāṭho, **"yathānurūpaṁ jhānapaccaye vuttānaṁ maggavajjānaṁ navannaṁ hetu-adhipatijhānānañcāti imesaṁ vasenā"**ti pacchimapāṭho, tesu vicāretvā yutto gahetabbo.

Samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena ca sadiso paccayabhāvo paccayasabhāgatā, viruddhapaccayatā paccayavisabhāgatā. **"Iminā upāyenā"**ti vacanato hetu-ādīnaṁ sahajātānaṁ sahajātabhāvena sabhāgatā, sahajātāsahajātānaṁ hetu-ārammaṇādīnaṁ aññamaññavisabhāgatāti evamādinā upāyena sabhāgatā visabhāgatā yojetabbā.

Janakāyeva, na ajanakāti janakabhāvappadhānāyeva hutvā paccayā honti, na upatthambhakabhāvappadhānāti attho daṭṭhabbo. Yesaṁ hetu-ādayo paccayā honti, te tehi vinā neva uppajjanti, na ca pavattantīti tesaṁ ubhayappadhānatā vuttā. Na hi te anantarādayo viya jananeneva[1] pavattiṁ karontīti.

Sabbesaṁ ṭhānaṁ kāraṇabhāvo sabbaṭṭhānaṁ, taṁ etesaṁ atthīti **sabbaṭṭhānikā.** Upanissayaṁ bhindantena tayopi upanissayā vattabbā,

---

1. Janenteva (Ka)

abhinditvā vā upanissayaggahaṇameva kātabbaṁ. Tattha bhindanaṁ pakatūpanissayassa rūpānaṁ paccayattābhāvadassanatthaṁ, ārammaṇānantarūpanissayānaṁ pana pubbe ārammaṇādhipati-anantaraggahaṇehi gahitattā tesu ekadesena anantarūpanissayena itarampi dassetīti daṭṭhabbaṁ. **Purejātapacchājātāpi asabbaṭṭhānikā arūparūpānaññeva yathākkamena paccayabhāvato**ti[1] ettha purejātapaccayo anantarādīsu eva vattabbo taṁsamānagatikattā, na ca yugaḷabhāvo pacchājātena saha kathane kāraṇaṁ asabbaṭṭhānikadassanamattassa adhippetattāti taṁ tattha paṭhitvā "pacchājātopi asabbaṭṭhāniko rūpānaṁyeva paccayabhāvato"ti paṭhanti.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 1. Paccayānulomavaṇṇanā

Ekekaṁ tikadukanti ekekaṁ tikaṁ dukañcāti attho, na tikadukanti.

Paccayā cevāti ye kusalādidhamme paṭiccāti vuttā, te paṭiccatthaṁ pharantā kusalādipaccayā cevāti attho. Tenevāha **"te ca kho sahajatāvā"**ti. Yehi pana hetādipaccayehi uppatti vuttā, te sahajātāpi honti asahajātāpīti. Ettha paṭiccasahajātavārehi samānatthehi paṭiccasahajātābhidhānehi samānatthaṁ bodhentena bhagavatā pacchimavārena purimavāro, purimavārena ca pacchimavāro ca bodhitoti veditabbo. Esa nayo paccayanissayavāresu saṁsaṭṭhasampayuttavāresu ca, evañca niruttikosallaṁ janitaṁ hotīti.

"Te te pana pañhe uddharitvā puna kusalo hetu hetusampayuttakānaṁ dhammānan"ti likhitaṁ. "Kusalā hetū sampayuttakānaṁ khandhānan"ti[2] pañhāvārapāṭhoti pamādalekhā esāti pāḷiyaṁ āgatapāṭhameva paṭhanti. Purimavāresu sahajātanissayasampayuttapaccayabhāvehi kusalādidhamme niyametvā tasmiṁ niyame kusalādīnaṁ hetupaccayādīhi uppattiṁ pucchitvā vissajjanaṁ kataṁ, na tattha "ime nāma te dhammā hetādipaccayabhūtā"ti viññāyanti, tasmā tattha "siyā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo

---

1. Paccayatoti (Ka) 2. Abhi 8. 132 piṭṭhe.

uppajjeyya hetupaccayā"ti[1] evamādīhi saṅgahite paṭiccatthādipharaṇakabhāve hetādipaccayapaccayuppannesu hetādipaccayānaṁ nicchāyābhāvato pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā na vibhattā, idha pana "siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo"ti evamādīhi saṅgahitā hetādipaccayabhūtā kusalādayo paccayuppannā ca nicchitā, na koci pucchāsaṅgahito attho anicchito nāma atthīti āha **"sabbepi te pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā vibhattā"**ti. Pañhā pana uddharitvā vissajjanaṁ sabbattha samānanti na taṁ sandhāya nijjaṭatā vuttāti daṭṭhabbā.

Uppattiyā paññāpitattāti pucchāmatteneva uppattiyā ṭhapitattā pakāsitattā, nānappakārehi vā ñāpitattāti attho.

25-34. **Parikappapucchā**ti vidhipucchā. **Kiṁ siyā**ti eso vidhikiṁ atthīti attho. Kiṁ siyā, atha na siyāti sampucchanaṁ vā parikappapucchāti vadati. Kimidaṁ sampucchanaṁ nāma? Samecca pucchanaṁ, "kiṁ suttantaṁ pariyāpuṇeyya, atha abhidhamman"ti aññena saha sampadhāraṇanti attho. Yo kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā, so kusalaṁ dhammaṁ paṭicca siyāti etasmiṁ atthe sati pacchājātavipākapaccayesupi sabbapucchānaṁ pavattito "yo kusalo dhammo uppajjeyya pacchājātapaccayā vipākapaccayā, so kusalaṁ dhammaṁ paṭicca siyā"ti ayamattho viññāyeyya, tathā ca sati pacchājātapaccayā vipākapaccayāti uppajjamānaṁ niddhāretvā tassa kusalaṁ dhammaṁ paṭicca bhavanassa pucchanato kusalānaṁ tehi paccayehi uppatti anuññātāti āpajjati, na ca taṁtaṁpaccayā uppajjamānānaṁ kusalādīnaṁ kusalādidhamme paṭicca bhavanamatthitā ettha pucchitā, atha kho uppatti, evañca katvā vissajjane "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjatī"ti uppattiyeva vissajjitāti, tasmā ayamattho sadosoti **"atha vā"**ti atthantaravacanaṁ vuttaṁ.

Tattha "kusalo dhammo uppajjeyyā"ti uppattiṁ anujānitvā "hetupaccayā siyā etan"ti tassā hetupaccayā bhavanapucchanaṁ, "uppajjeyya hetupaccayā"ti hetupaccayā uppattiṁ anujānitvā tassā "siyā etan"ti bhavanapucchanañca na yuttaṁ. ANuññātañhi nicchitamevāti. Tasmā

1. Abhi 8. 10 piṭṭhe.

ananujānitvā "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā"ti evaṁ yathāvuttaṁ uppajjanaṁ kiṁ siyāti pucchatīti daṭṭhabbaṁ. **Uppajjeyyā**ti vā idampi sampucchanameva, kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo kiṁ uppajjeyya hetupaccayāti attho. **Siyā**ti yathāpucchitasseva uppajjanassa sambavaṁ pucchati "kiṁ evaṁ uppajjanaṁ siyā sambhaveyyā"ti, ayaṁ nayo siyāsaddassa pacchāyojane. Yathāṭhāneyeva pana ṭhitā "siyā"ti esā sāmaññapucchā, tāya pana pucchāya "idaṁ nāma pucchitan"ti na viññāyatīti tassāyeva pucchāya visesanatthaṁ "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā"ti pucchati, evaṁ visesitabbavisesanabhāvena dvepi pucchā ekāyeva pucchāti daṭṭhabbā.

Gamanussukkavacananti gamanassa samānakattukapacchimakālakiriyāpekkhavacananti attho. Yadipi paṭigamanuppattīnaṁ purimapacchimakālatā natthi. Paccayapaccayuppannānaṁ pana sahajātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṁ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇappavatti-ākāravasena paccayāyattatā-attapaṭilābhasaṅkhātānaṁ paṭigamanuppattikiriyānampi purimapacchimakālavohāro hotīti daṭṭhabbo. Gamanaṁ vā uppatti evāti gacchantassa paṭigamanaṁ uppajjantassa paṭi-uppajjanaṁ samānakiriyā. Paṭikaraṇañhi paṭisaddatthoti. Tasmā "kusalaṁ dhamman"ti upayoganiddiṭṭhaṁ paccayaṁ uppajjamānaṁ paṭicca tadāyattuppattiyā paṭigantvāti ayamettha attho, tena **paṭiccā**ti sahajātapaccayaṁ katvāti vuttaṁ hoti. Sahajātapaccayakaraṇañhi uppajjamānābhimukha-uppajjamānaṁ paṭigamanaṁ, taṁ katvāti paṭicca-saddassa atthoti.

35-38. **Tāsu pāḷiyaṁ dveyeva dassitā**ti hetārammaṇaduke dvinnaṁ pucchānaṁ dassitattā vuttaṁ. Ettha ca ekamūlakādibhāvo pucchānaṁ vuttoti veditabbo, paccayānaṁ pana vasena sabbapaṭhamo paccayantarena avomissakattā suddhikanayo, dutiyo ārammaṇādīsu ekekassa hetu eva ekamūlakanti katvā ekamūlakanayo. Evaṁ hetārammaṇadukādīnaṁ adhipati-ādīnaṁ mūlabhāvato dukamūlakādayo nayā veditabbā. Tevīsatimūlakanayo ca tato paraṁ mūlassa abhāvato "sabbamūlakan"ti pāḷiyaṁ vutto. Tattha napuṁsakaniddesena eka -pa- sabbamūlakaṁ paccayagamanaṁ pāḷigamanaṁ vāti viññāyati, eka -pa- sabbamūlakaṁ nayaṁ asammuyhantenāti upayogo

vā, idha ca sabbamūlakanti ca tevīsatimūlakasseva vuttattā paccanīye vakkhati "yathā anulome ekekassa padassa ekamūlakaṁ -pa- yāva tevīsatimūlakaṁ, evaṁ paccanīyepi vitthāretabban"ti[1].

39-40. **"Ārammaṇapaccayā hetupaccayāti ettāvatā ārammaṇapaccayaṁ ādiṁ katvā hetupaccayapariyosāno ekamūlakanayo dassito"**ti vuttaṁ, evaṁ sati vinaye viya cakkabandhanavasena pāḷigati āpajjati, na heṭṭhimasodhanavasena. Heṭṭhimasodhanavasena ca idha abhidhamme pāḷi gatā, evañca katvā vissajjane "ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇi, adhipatipaccayā tīṇi, adhipatipaccayā hetuyā nava, ārammaṇe tīṇī"ti-ādinā heṭṭhimaṁ sodhetvāva pāḷi pavattā. Yo cettha "ekamūlakanayo"ti vutto, so suddhikanayova. So ca visesābhāvato ārammaṇamūlakādīsu na labbhati. Na hi ārammaṇādīsu tasmiṁ tasmiṁ ādimhi ṭhapitepi paccayantarena sambandhābhāvena ādimhi vuttasuddhikato visesattho labbhati, teneva vissajjanepi ārammaṇamūlakādīsu suddhikanayo na dassitoti, tasmā "ārammaṇapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā -pa- ārammaṇapaccayā avigatapaccayā"ti[2] ayaṁ heṭṭhimasodhanavasena ekasmiṁ ārammaṇapaccaye hetupaccayādike yojetvā vutto ekamūlakanayo daṭṭhabbo. "Ārammaṇapaccayā -pa- avigatapaccayā"ti vā ekamūlakesu anantarapaccayassa mūlakaṁ ārammaṇaṁ dassetvā ekamūlakādīni saṁkhipitvā sabbamūlakassāvasānena avigatapaccayena niṭṭhāpitanti daṭṭhabbaṁ. **Adhipatipaccayā anantarapaccayā samanantarapaccayā sahajātapaccayā aññamaññapaccayā**ti idaṁ mūlameva dassetvā ekamūlakādīnaṁ saṁkhipanaṁ daṭṭhabbaṁ, na suddhikadassanaṁ, nāpi sabbamūlake katipayapaccayadassanaṁ.

41. Tato nissayādīni mūlānipi saṁkhipitvā avigatamūlakanayaṁ dassetuṁ **"avigatapaccayā hetupaccayā"**ti-ādi āraddhaṁ. Etasmiñca suddhikassa adassanena ārammaṇamūlakādīsu visuṁ visuṁ suddhikanayo na labbhatīti ñāpito hoti. Na hi ādi katthaci saṁkhepantaragato hoti. Ādi-antehi majjhimānaṁ dassanañhi saṅkhepo, ādito pabhuti

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 407 piṭṭhe. 2. Abhi 8. 15 piṭṭhe.

katici vatvā gatidassanaṁ vāti. Dutiyacatukkaṁ vatvā "vigatapaccayā"ti padaṁ uddharitvā ṭhapitaṁ. Tena osānacatukkaṁ dasseti. tatiyacatukkato pabhuti vā pañcakamūlāni saṁkhipitvā sabbamūlakassa avasānena niṭṭhapeti.

Ettha ca dukamūlakādīsu yathā hetu-ārammaṇadukena saddhiṁ avasesā paccayā yojitā, hetārammaṇādhipatitikādīhi ca avasesāvasesā, evaṁ hetu-adhipatidukādīhi hetu-adhipati-anantaratikādīhi ca avasesāvasesā yojetabbā siyuṁ. Yadi ca sabbesaṁ paccayānaṁ mūlabhāvena yojitattā hetumūlake hetu-adhipati-ādidukānaṁ adhipatimūlakādīsu adhipatihetu-ādidukehi viseso natthi. Te eva hi paccayā uppaṭipāṭiyā vuttā, tathāpi ārammaṇamūlakādīsu ārammaṇādhipatidukādīnaṁ avasesāvasesehi, hetumūlake ca hetu-adhipati-anantaratikādīnaṁ avasesāvasesehi yojane atthi visesoti. Yasmā pana evaṁ yojiyamānesupi sukhaggahaṇaṁ na hoti. Na ca yathāvuttāya yojanāya sabbā sā yojanā paññavatā na sakkā viññātuṁ, tasmā tathā ayojetvā anupubbeneva yojanā katāti daṭṭhabbā. Dhammānaṁ desanāvidhāne hi bhagavāva pamāṇanti. Gaṇanāgāthā ādimapāṭhe kāci viruddhā, tasmā suṭṭhu gaṇetvā gahetabbā.

"Dvāvīsatiyā tikesu ekekaṁ tikaṁ dukānaṁ satena satenasaddhiṁ yojetvā"ti vuttaṁ, taṁ dukatikapaṭṭhāne kesañci potthakānaṁ vasena vuttaṁ. Kesuci pana ekeko duko dvāvīsatiyā dvāvīsatiyā tikehi yojito, tañca gamanaṁ yuttaṁ. Na hi tattha tikassa yojanā atthi, atha kho tikānaṁ ekekena padena dukassāti. Tattha chasaṭṭhiyā tikapadesu ekekena saṁsanditvā chasaṭṭhi hetudukā, tathā sahetukadukādayo cāti dukānaṁ chasatādhikāni chasahassāni honti. Tesu ekekasmiṁ paṭiccavārādayo satta vārā nayā pucchā ca sabbā dukapaṭṭhāne hetudukena samānā.

"Dukasate ekekaṁ dukaṁ dvāvīsatiyā tikehi saddhiṁ yojetvā"ti ca vuttaṁ, tampi tikadukapaṭṭhāne kesañci potthakānaṁ vasena vuttaṁ. Vuttanayena pana yuttagamanesu ekeko tiko dukasatena yojito. Tattha hetupadaṁ pakkhipitvā vutto eko kusalattiko, tathā nahetupadaṁ -pa-araṇapadanti kusalattikānaṁ

dve satāni honti, tathā vedanāttikādīnampīti sabbesaṁ catusatādhikāni cattāri sahassāni honti. Tesu ekekasmiṁ vāranayapucchā tikapaṭṭhāne kusalattikena samānā.

“Cha anulomamhi nayā sugambhīrā”ti vacanato panāti etena idaṁ dasseti “anulomamhī”ti “tikādayo chanayā”ti ca avisesena vuttattā paṭiccavārādivasena sattavidhampi anulomaṁ saha gahetvā **“cha anulomamhī”**ti vuttaṁ, anulomādivasena catubbidhaṁ tikapaṭṭhānaṁ saha gahetvā **“tikañca paṭṭhānavaran”**ti, tathā catubbidhāni dukapaṭṭhānādīni saha gahetvā **“dukuttaman”**ti-ādiṁ vatvā **“cha nayā sugamhīrā”**ti vuttanti imamatthaṁ gahetvā imasmiṁ paccayānulome sattappabhede chapi ete paṭṭhānā paṭṭhānanayā catuppabhedā pucchāvasena uddharitabbāti. Evañhi sabbasmiṁ paṭṭhāne sabbo paccayānulomo dassito hotīti. Paccanīyagāthādīsupi eseva nayo. Ettha ca dukatikapaṭṭhānādīsu **dukatikapaṭṭhānaṁ.** Dukavisesitā vā tikā dukatikā, dukatikānaṁ paṭṭhānaṁ **dukatikapaṭṭhānan**ti iminā nayena vacanatto veditabbo. Dukādivisesitassa cettha tikādipadassa dukādibhāvo daṭṭhabbo. Dukapaṭṭhānameva hi tikapadasaṁsandanavasena dukapadasaṁsandanavasena ca pavattaṁ dukatikapaṭṭhānaṁ dukadukapaṭṭhānañca, tathā tikapaṭṭhānameva dukapadasaṁsandanavasena tikapadasaṁsandanavasena ca pavattaṁ tikadukapaṭṭhānaṁ tikatikapaṭṭhānañcāti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. **Tevīsatimūlakanti idañcettha dumūlakaṁyeva sandhāya vuttan**ti idaṁ dukamūlake pucchānaṁ mūlabhūtā tevīsati dukā sambhavantīti tassa “tevīsatimūlakan”ti nāmaṁ katvā yāva yattako pabhedo atthi, tāva tattakaṁ tevīsatimūlakaṁ yathānulome vitthāritaṁ. **Evaṁ paccanīyepi vitthāretabban**ti dukamūlakena tikamūlakādīsu nayaṁ dassetīti iminā adhippāyena vutaṁ siyā. Yadi pana yāva tevīsatimaṁ mūlaṁ yathā vitthāritanti ayamattho adhippeto, “yāva tevīsatimaṁ mūlan”tveva pāṭhena

bhavitabbaṁ siyā. Na hi "tevīsatimūlakan"ti etassa byañjanassa tevīsatimaṁ mūlakanti ayamattho sambhavati. Yathā anulome "ekekapadassā"ti-ādinā pana ekamūlādisabbamūlakapariyosānaṁ tattha nayadassanavasena dassitaṁ ekekassa padassa vitthāraṁ dassetīti sabbamūlakameva cettha "tevīsatimūlakan"ti vuttanti veditabbaṁ. tañhi tevīsatiyā paccayānaṁ avasesassa paccayassa mūlabhāvato[1] "tevīsatimūlakan"ti ca tato paraṁ mūlassa aññassa abhāvato "sabbamūlakan"ti ca vuccati.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. **Anulome vuttesu sabbesu ekamūlakādīsu ekekaṁ padaṁ parihāpetvā**ti tattha ekamūlake catuvīsati paccayapadāni idha ekamūlake tevīsati, eko pana paccayo mūlabhāvena ṭhito apubbatābhāvato agaṇanupago. Tattha dumūlake tevīsati paccayapadāni gaṇanupagāni, idha dumūlake dvāvīsatīti evaṁ parihāpetvāti attho.

Anulomato ṭhitassa paccanīyato alabbhamānānaṁ suddhikapaccayānañca alabbhamānataṁ sandhāya **"labbhamānapadānan"**ti vuttaṁ. Na hi aññathā pucchāvasena koci paccayo alabbhamāno nāma atthīti. Vissajjanāvaseneva vā pavattaṁ anulomapaccanīyadesanaṁ sandhāya **"labbhamānapadānan"**ti vuttaṁ.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Kusalattika 1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānuloma 1. Vibhaṅgavāra

53. **Yā kusalattike labhanti, na tāyeva vedanāttikādīsū**ti tikapadanānattamattena vinā mūlāvasānavasena sadisataṁ sandhāya

---

1. Mūlakabhāvato (Ka)

"na tāyevā"ti vuttaṁ, na ca kevalaṁ tikantareyeva, kusalattikepi pana yā paṭiccavāre labhanti, na tāyeva paccayavārādīsūti sabbapucchāsamāharaṇaṁ idha kattabbameva. **Dhammānulomapaccanīye ca tikapaṭṭhāne vitakkattikapītittikānaṁ vissajjane sabbāpetā vissajjanaṁ labhantī**ti ettha pītittikaggahaṇaṁ na kātabbaṁ. Na hi tattha ekūnapaññāya pucchā vissajjanaṁ labhantīti.

Tena saddhinti tena sahajātapaccayabhūtena saddhinti attho daṭṭhabbo. **"Yāva nirodhagamanā uddhaṁpajjatī"**ti ca **"uppādādayo vā pāpuṇātī"**ti ca vacanehi khaṇattayasamaṅgī uppajjatīti vuccatīti anuññātaṁ viya hoti, uppādakkhaṇasamaṅgīyeva pana evaṁ vuttoti daṭṭhabbo.

Yasmā pana eko khandho ekassāti-ādi idha kusalavacanena gahite khandhe sandhāya vuttaṁ. Vedanāttikādīsu pana ekaṁ khandhaṁ paṭicca dvinnaṁ, dve paṭicca ekassapi, hetudukādīsu ca saṅkhārakkhandhekadesaṁ paṭicca saṅkhārakkhandhekadesassapi uppatti vuttāti saha uppajjamānānaṁ sabbesaṁ dhammānaṁ paccayo honto ekekassapi dukatikādibhedānañca paccayo nāma hotiyeva, tathā dukādibhedānañcāti.

"Rūpena saddhiṁ anuppattito āruppavipākañca na gahetabban"ti vuttaṁ, taṁ pana na sabbasmiṁ etasmiṁ vacane gahetabbaṁ, atha kho "cittasamuṭṭhānañca rūpan"ti ettheva. Na kevalañca āruppavipākova, atha kho lokuttaravipākakiriyābyākatampi āruppe uppajjamānaṁ ettha na gahetabbaṁ. "Vipākābyākataṁ kiriyābyākataṁ ekaṁ khandhaṁ paṭicca tayo khandhā"ti ettha pana na kiñci rūpena vinā saha vā uppajjamānaṁ sahetukaṁ vipākakiriyābyākataṁ aggahitaṁ nāma atthi. Tattha pana yaṁ rūpena saha uppajjati, tassa paccayuppannavisesaṁ dassetuṁ **"cittasamuṭṭhānañca rūpan"**ti vuttaṁ.

"Vatthuṁ paṭicca khandhā"ti ettake vattabbe paccayabhūtassa vatthussa "kaṭattā ca rūpan"ti etasmiṁ sāmaññavacane paccayuppannabhāvena aggahitatāpattiṁ nivāretuṁ **"khandhe paṭicca vatthū"**ti vuttaṁ. **Khandhe paṭicca vatthu, vatthuṁ paṭicca khandhā**ti vā vatthukhandhānaṁ aññamaññapaccayabhūtānaṁ paccayabhāvavisesadassanatthaṁ aññamaññāpekkhaṁ vacanadvayaṁ vuttaṁ sāmaññena gahitampi visuṁ uddhaṭaṁ.

Mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthanti yaṁ cittasamuṭṭhānarūpaṁ kaṭattārūpañca upādārūpaṁ upādārūpaggahaṇena vinā "khandhe paṭicca uppajjatī"ti vuttaṁ, tassa mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthanti attho. Etasmiṁ pana dassane khandhapaccayasahitāsahitañca sabbaṁ upādārūpaṁ ito paresu sahajātapaccayādīsu saṅgahitanti imamatthaṁ sandhāya **"kaṭattārūpaṁ paṭisandhiyampī"**ti **pi**-saddo vuttoti daṭṭhabbo.

Mahābhūte paṭicca upādārūpanti vuttanayenāti "mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhanaṁ rūpaṁ kaṭattārūpaṁ upādārūpan"ti ettha atthato ayaṁ nayo vuttoti sandhāyāha.

54. **Rūpamissakā pahāyā**ti yāsu pucchāsu rūpena vinā paccayuppannaṁ na labbhati, atha kho rūpamissakameva labbhati, tā pahāyāti adhippāyo.

57. **"Tiṇṇaṁ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī"ti vacanato**ti gabbhaseyyakapaṭisandhiyā pañcakkhandhasabbhāvena tāya samānalakkhaṇā sabbāpi pañcavokārapaṭisandhi okkantināmakāti sādheti. Paripuṇṇadhammānaṁ vissajjanaṁ ettha atthīti **paripuṇṇavissajjanā.**

Ettha ca "ekaṁ mahābhūtaṁ paṭicca tayo -pa- mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ kaṭattārūpaṁ upādārūpan"ti[1] ettāvatā pañcavokāre sabbaṁ cittakammasamuṭṭhānarūpaṁ dassitaṁ. Avasesaṁ pana dassetuṁ **"bāhiran"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **bāhiran**ti etena anindriyabaddharūpaṁ dasseti, puna **āhārasamuṭṭhānaṁ utusamuṭṭhānan**ti etehi sabbaṁ indriyabaddhaṁ āhāra-utusamuṭṭhānarūpaṁ. Tattha "utusamuṭṭhānaṁ ekan"ti-ādinā asaññasattānampi utusamuṭṭhānaṁ vuttamevāti daṭṭhabbaṁ. Na hi tattha tassa vajjane kāraṇaṁ atthīti. Ādimhi pana "ekaṁ mahābhūtaṁ paṭiccā"ti-ādi avisesavacanaṁ sahajātaṁ arūpampi paccayaṁ hetādike ca paccaye bahutare labhantaṁ cittasamuṭṭhānakaṭattārūpadvayaṁ saha saṅgaṇhitvā vuttaṁ, evañca katvā tassa pariyosāne "mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānarūpaṁ kaṭattārūpaṁ upādārūpan"ti[1] vuttaṁ, tasmā tattha kaṭattārūpaṁ cittasamuṭṭhānasambandhaṁ taṁsamānagatikaṁ pañcavokāre vattamānameva gahitanti aggahitaṁ kaṭattārūpaṁ dassetuṁ **"asaññasattānaṁ ekaṁ mahābhūtaṁ paṭiccā"**ti-ādi vuttaṁ, tasmā upādārūpaṁ

1. Abhi 8. 19 piṭṭhe.

idhapi kammapaccayavibhaṅge viya "mahābhūte paṭicca kaṭattārūpaṁ upādārūpan"ti[1] kaṭattārūpabhāvavisiṭṭhaṁ upādārūpaṁ gahitanti daṭṭhabbaṁ. Na hi vuttassa utusamuṭṭhānassa punavacane payojanaṁ atthīti.

Kasmā pana yathā bāhirādīsu "mahābhūte paṭicca upādārūpan"ti avisesetvā upādārūpaṁ vuttaṁ, evaṁ avatvā cittakammaja-upādārūpāni "cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ kaṭattārūpaṁ upādārūpan"ti hetupaccayādīsu saha "cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ upādārūpaṁ asaññasattānaṁ -pa- kaṭattārūpaṁ upādārūpan"ti adhipatipaccayādīsu visuṁ cittasamuṭṭhānarūpabhāvakaṭattārūpabhāvehi visesetvāva vuttānīti? Tattha bāhiraggahaṇādīhi viya ettha mahābhūtānaṁ kenaci avisesitattā. Apica iddhicittanibbattānaṁ kammapaccayānañca iṭṭhāniṭṭhānaṁ bāhirarūpāyatanādīnaṁ cittaṁ kammañca hetādīsu na koci paccayo, āhāra-utusamuṭṭhānānaṁ pana cittaṁ pacchājātabhāvena upatthambhakameva, na janakaṁ, mahābhūtāneva pana tesaṁ sahajātādibhāvena janakāni, tasmā satipi cittena kammena ca vinā abhāve hetādipaccayabhūtehi arūpehi uppajjamānāni cittasamuṭṭhānarūpakaṭattārūpabhūtāneva upādārūpāni honti, na aññānīti imaṁ visesaṁ dassetuṁ cittakammajesveva upādārūpesu visesanaṁ kataṁ. Aññāni vā samānajātikena rūpena samuṭṭhānāni pākaṭavisesanānevāti na visesanaṁ arahanti, etāni pana asamānajātikehi arūpehi samuṭṭhitāni visesanaṁ arahantīti visesitānīti veditabbāni. yathā vā cittakammāni cittakammasamuṭṭhānānaṁ savisesena paccayabhāvena paccayā honti sahajātādipaccayabhāvato mūlakaraṇabhāvato ca, na evaṁ utu-āhārā taṁsamuṭṭhānānanti cittakammajāneva visuṁ visesanaṁ arahanti. Itarāni pana mahābhūtaviseseneva visesitāni, idha upādārūpavisesanena mahābhūtāni viya. Na hi aññataravisesanaṁ ubhayavisesanaṁ na hotīti.

58. **Aññamaññapaccaye khandhe paṭicca vatthu, vatthuṁ paṭicca khandhā**ti khandhāvatthūnaṁ aññamaññapaccayatādassanena pubbe visuṁ paccayabhāvena dassitānaṁ khandhānaṁ ekato paccayabhāvo dassito hotīti iminā adhippāyenāha **"catunnampi khandhānaṁ ekato vatthunā aññamaññapaccayataṁ dassetuṁ vuttan"**ti.

---

1. Abhi 8. 24 piṭṭhe.

“Khandhe paṭicca vatthū”ti idaṁ pana catunnampi khandhānaṁ ekato paṭiccatthapharaṇatādassanatthaṁ, “vatthuṁ paṭicca khandhā”ti vatthussa. Na kevalañca khandhānaṁ idheva, hetupaccayādīsupi ayameva nayo. Tattha sabbesaṁ khandhānaṁ visuṁ paṭiccatthapharaṇataṁ dassetvā puna “vatthuṁ paṭicca khandhā”ti vatthussapi dassitāya “ekaṁ khandhañca vatthuñca paṭicca tayo khandhā”ti-ādinā khandhavatthūnañca dassitāyeva hotīti daṭṭhabbā.

Kasmā panettha “kusalaṁ dhammaṁ paṭicca abyākato dhammo uppajjati aññamaññapaccayā, kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānā mahābhūtā”ti evamādi na vuttaṁ, nanu yadeva paṭiccatthaṁ pharati, na teneva aññamaññapaccayena bhavitabbaṁ hetupaccayādīhi viya. Na hi yaṁ “ekaṁ tayo dve ca khandhe paṭiccā”ti vuttaṁ, te hetupaccayabhūtā eva honti. Esa nayo ārammaṇapaccayādīsupi. Paccayavāre ca “abyākataṁ dhammaṁ paccayā kusalo dhammo uppajjati aññamaññapaccayā”ti[1] vuttaṁ, na vatthu kusalānaṁ aññamaññapaccayo hoti, atha ca pana taṁpaccayā khandhānaṁ aññamaññapaccayā uppatti vuttā eva. Yadipi kusalā khandhā mahābhūtānaṁ aññamaññapaccayā na honti, tathāpi te paṭicca tesaṁ uppatti vattabbā siyāti? Na vattabbā khandhasahajātānaṁ mahābhūtānaṁ khandhānaṁ paccayabhāvābhāvato. Aññamañña-saddo hi na hetādisaddo viya nirapekkho, sahajātādisaddo viya vā aññatārāpekkho, atha kho yathāvuttetaretarāpekkho. Paccayapaccayuppannā ca khandhā mahābhūtā idha yathāvuttā bhaveyyuṁ, tesu ca mahābhūtā khandhānaṁ na koci paccayo. Yassa ca sayaṁ paccayo, tato tena tannissitena vā aññamaññapaccayena uppajjamānaṁ aññamaññapaccayā uppajjatīti vattabbataṁ arahati yathā khandhe paṭicca khandhā, vatthuṁ paccayā khandhā, tasmā attano paccayassa paccayattābhāvato tadapekkhattā ca aññamaññasaddassa khandhe paṭicca paccayā ca mahābhūtānaṁ aññamaññapaccayā uppatti na vuttā, na aññamaññapaccayā ca vuttā. Khandhā pana vatthuṁ paccayā uppajjamānā vatthussa pacchājātapaccayā honti, tannissitena ca aññamaññapaccayena uppajjanti, tasmā vatthuṁ paccayā khandhānaṁ kusalādīnaṁ aññamaññapaccayā uppatti vuttāti.

---

1. Abhi 8. 74 piṭṭhe.

59. **Na sā gahitā**ti cakkhāyatanādīni nissayabhūtāni paṭiccāti na vuttanti adhippāyo. Nissayapaccayabhāvena pana na cakkhāyatanādīni ārammaṇapaccayabhāvena rūpāyatanādīni viya na gahitānīti.

60. Dvīsu upanissayesu vattabbameva natthi, ārammaṇūpanissayampi pana ye labhanti, tesaṁ vasena ārammaṇapaccayasadisanti evaṁ vuttanti dassetuṁ **"tattha kiñcāpī"**ti āha. Tattha "na sabbe akusalā abyākatā ārammaṇūpanissayaṁ labhantī"ti purimapāṭho. Kusalāpi pana mahaggatā ekantena, kāmāvacarā ca kadāci na labhantīti **"na sabbe kusalā kusalābyākatā"**ti paṭhanti.

61. Purejātapaccaye yathā aññattha paccayaṁ aniddisitvāva desanaṁ katā, evaṁ akatvā kasmā **"vatthuṁ purejātapaccayā"**ti vuttanti? Niyamasabbhāvā. Hetu-ādīsu hi niyamo natthi. Na hi tehi uppajjamānānaṁ alobhādīsu kusalādīsu rūpādīsu ca ayameva paccayoti niyamo atthi, idha pana vatthu na vatthudhammesu purejātapaccayā uppajjamānānaṁ dhammānaṁ niyamato chabbidhaṁ vatthu purejātapaccayo hotīti imamatthaṁ dassetuṁ idaṁ vuttaṁ. Ārammaṇapurejātampi hi vatthupurejāte avijjamāne na labbhati, evañca katvā paṭisandhivipākassa napurejātapaccayā eva uppatti vuttā, paccuppannārammaṇassapi tassa purejātapaccayo na uddhaṭo. "Nevavipākanavipākadhammadhammaṁ paṭicca vipāko dhammo uppajjati purejātapaccayā"ti etassapi alābhato tattha "purejāte tīṇī"ti[1] vuttanti.

63. **Tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānan**ti mahābhūtānaṁ ekakkhaṇikanānākkhaṇikakammapaccayavaseneva tadupādārūpānampi vadatīti ca daṭṭhabbaṁ. **Kaṭattārūpānan**ti pavattiyaṁ kaṭattārūpānanti adhippāyo.

64. **Yathālābhavasenā**ti indriyarūpesu yaṁ yaṁ paṭisandhiyaṁ labbhati, tassa tassa vasena.

69. Vippayuttapaccayā uppajjamānānampi kesañci niyamato vatthu vippayuttapaccayo, kesañci khandhā, na ca samānavippayuttapaccayā eva kusalādike paṭicca uppajjamānā uppajjanti, atha kho nānāvipayuttapaccayāpi, tasmā

1. Abhi 8. 385 piṭṭhe.

taṁ visesaṁ dassetuṁ **"vatthuṁ vippayuttapaccayā, khandhe vippayuttapaccayā"**ti tattha tattha vuttaṁ. Tattha tadāyattavuttitāya paccayuppanno paccayaṁ paccayaṁ karotīti imassatthassa vasena upayogavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Vatthuṁ khandhe vippayuttapaccayakaraṇatoti ayañhettha attho. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"vatthuṁ paṭicca vipayuttapaccayā, vatthunā vippayuttapaccayataṁ sādhentenā"**ti attho vutto, tattha kusalānaṁ khandhānaṁ vatthuṁ paṭicca uppatti natthīti "vatthuṁ paṭicca"ti na sakkā vatthunti, idaṁ pana paṭiccasaddena ayojetvā "paṭicca uppajjanti vatthuṁ vippayuttapaccayā"ti yojetvā tassattho "vatthunā vippayuttapaccayataṁ sādhentenā"ti vuttoti daṭṭhabbo. Kiṁ pana paṭiccāti? Yaṁ "ekaṁ khandhan"ti-ādikaṁ pāḷiyaṁ paṭiccāti vuttaṁ. Tameva atthaṁ pākaṭaṁ katvā "vatthuṁ vippayuttapaccayāti khandhe paṭicca khandhā, vatthunā vippayuttapaccayataṁ sādhentenā"ti paṭhanti. Anantarattā pākaṭassa abyākatacittasamuṭṭhānasseva gahaṇaṁ mā hotūti **"abyākatacittasamuṭṭhānampi kusalākusalacittasamuṭṭhānampī"**ti āha. Āsannampi dūrampi sabbanti vuttaṁ hotīti.

71-72. **"Ime vīsati paccayāti saṁkhipitvā dassitānaṁ vasenetaṁ vuttan"**ti vuttaṁ. Tattha yadi ekenapi desanaṁ saṁkhittaṁ saṁkhittameva, ādimhi pana tayo paccayā vippayuttapaccayo ekampi padaṁ aparihāpetvā vitthāritāti te cattāro pacchājātañca vajjetvā "ime ekūnavīsati paccayā"ti vattabbaṁ siyā. Ettakā hi saṁkhipitvā dassitāti. Ye pana pāḷiyaṁ vitthāritaṁ avitthāritañca sabbaṁ saṅgahetvā vuttanti vadanti, tesaṁ "ime tevīsati paccayā"ti pāṭhena bhavitabbaṁ. Ādimhi pana tayo paccaye vitthārite vajjetvā yato pabhuti saṅkhepo āraddho, tato catutthato pabhuti saṁkhittaṁ vitthāritañca saha gahetvā "ime tevīsati paccayā"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Vibhaṅgavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Paccayānuloma 2. Saṅkhyāvāra

73. **Tathā purejātapaccaye**ti yathā aññamaññapaccaye viseso vibhaṅge atthi, tathā purejātapaccayepi atthīti attho. "Vatthuṁ purejātapaccayā"ti hi tattha viseso paṭisandhi-abhāvo cāti. **Vipākāni**

ceva vīthicittāni ca na labbhantīti etena "kiriyābyākataṁ ekaṁ khandhaṁ paṭiccā"ti-ādike[1] vibhaṅge vipākābyākatābhāvaṁ kiriyābyākate ca ajavanassa sabbena sabbaṁ alabbhamānataṁ visesaṁ dasseti.

74. **Ekamūlake dassitāya desanāya labbhamānagaṇanaññeva ādāyā**ti idaṁ etasmiṁ anulome suddhikanaye dassitagaṇanato tato paresu nayesu aññissā abhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Abahugaṇanena yuttassa tena samānagaṇanatā ca imasmiṁ anulomeyeva daṭṭhabbā. Paccanīye pana "nahetupaccayā nārammaṇe ekan"ti-ādiṁ[2] vakkhatīti.

76-79. **Te pana saṅkhipitvā tevīsatimūlakovettha dassito**ti ettha pacchājātavipākānaṁ parihīnattā "dvāvīsatimūlako"ti vattabbaṁ siyā sāsevanasavipākānaṁ vasena. Duvidhampi pana dvāvīsatimūlakaṁ saha gahetvā saṅgahite tasmiṁ ubhayasabbhāvato "tevīsatimūlako"ti āhāti daṭṭhabbaṁ. Āsevanavipākānaṁ vā virodhābhāve sati pucchāya dassitanayena tevīsatimūlakena bhavitabbaṁ, tassa ca nāmaṁ dvāvīsatimūlake āropetvā "tevīsatimūlako"ti vuttanti ayamettha ruḷhī.

Ārammaṇapade cevāti etena ekamūlake aññapadāni vajjeti. Na hi ekamūlake hetādīsu tayovāti adhippāyo. Suddhikanayo pana ārammaṇamūlakādīsu na labbhatīti ārammaṇamūlake "navā"ti etāya adhikagaṇanāya abhāvadassanatthaṁ **"ārammaṇe ṭhitena sabbattha tīṇeva pañhā"**ti vuttaṁ. Tattha kātabbāti vacanaseso. **Tīṇevā**ti ca tato uddhaṁ gaṇanaṁ nivāreti, na adho paṭikkhipati. Tena "vipāke ekan"ti gaṇanā na nivāritāti[3] daṭṭhabbā. Tīsu ekassa antogadhatāya ca "tīṇevā"ti vuttanti. **Itī**ti-ādinā "sabbattha tīṇevā"ti vacanena attano vacanaṁ daḷhaṁ karoti.

80-85. **Ye -pa- taṁ dassetun**ti etthāyamadhippāyo—yadipi avigatānantaraṁ "ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī"ti vuttepi ūnataragaṇanena saddhiṁ saṁsandane yā gaṇanā labbhati, sā dassitā hoti,

1. Abhi 8. 19 piṭṭhe. 2. Abhi 8. 39 piṭṭhe. 3. Na vicāritāti (Ka)

tathāpi ūnataragaṇanehi samānagaṇanehi ca saddhiṁ saṁsandane ūnatarā samānā ca hoti, na evaṁ āvikaraṇavasena dassitā hoti, vipallāsayojanāya pana tathā[1] dasseti. Vacanena vā hi liṅgena vā atthavisesāvikaraṇaṁ hotīti. **Tenetaṁ āvikarotī**ti etthāpi evameva adhippāyo yojetabbo. Paccanīyādīsupi pana "nārammaṇapaccayā nahetuyā ekaṁ -pa- novigatapaccayā nahetuyā ekan"ti-ādinā[2] mūlapadaṁ ādimhiyeva ṭhapetvā yojanā katā, na ca tattha etaṁ lakkhaṇaṁ labbhati, tasmā mūlapadassa ādimhi ṭhapetvā yojanameva kamo, na cakkabandhananti "ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī"ti-ādi yojitaṁ, na ca viññāte atthe vacanena liṅgena ca payojanamatthīti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. **"Ahetukaṁ vipākābyākatanti idaṁ rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabban"**ti vuttaṁ, sabbasaṅgāhakavasena panetaṁ na na sakkā yojetuṁ.

93. **Sahajātapurejātapaccayā saṅgahaṁ gacchantī**ti ettha ca sahajātā ca hetādayo purejātā ca ārammaṇādayo paccayā saṅgahaṁ gacchantīti attho daṭṭhabbo. Na hi napacchājātapaccayā uppajjamānā dvīheva sahajātapurejātapaccayehi uppajjanti, atha kho pacchājātavajjehi sabbehīti.

94-97. **Nāhārapaccaye ekaccaṁ rūpameva paccayapaccayuppannan**ti[3] yaṁ paṭicca uppajjati, so paccayo rūpamevāti katvā vuttaṁ. Yasmā pana paccayā uppajjati, so arūpampi hoti yathā kammaṁ kaṭattārūpassa.

99-102. Namaggapaccaye yadipi cittasamuṭṭhānādayo sabbe rūpakoṭṭhāsā labbhanti, tathāpi yaṁ maggapaccayaṁ labhati, tassa pahīnattā **"ekaccaṁ**

---

1. Yathā (?) 2. Abhi 8. 40 piṭṭhe. 3. Paccayuppannanti (Aṭṭhakathāyaṁ)

rūpaṁ paccayuppannan"ti vuttaṁ, evameva pana nahetupaccayādīsupi ekaccarūpassa paccayuppannatā daṭṭhabbā.

107-130. **Nāhārana-indriyanajhānanamaggapaccayā sabbattha sadisavissajjanā**ti idaṁ etesu mūlabhāvena ṭhitesu gaṇanāya samānataṁ sandhāya vuttaṁ. Mūlānañhi idha vissajjanaṁ gaṇanāyeva, na sarūpadassananti. **Nasahajātādicatukkaṁ idhāpi parihīnamevā**ti suddhikanaye viya mūlesupi parihīnamevāti attho.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. **Hetādhipatimaggapaccayesu anulomato ṭhitesu -pa- aṭṭha paccanīyato na labbhantī**ti tiṇṇampi sādhāraṇānaṁ paccanīyato alabbhamānānaṁ sabbesaṁ saṅgahavasena vuttaṁ, tasmā maggapaccaye itarehi sādhāraṇā satteva yojetabbā. Adhipatipaccaye anulomato ṭhite hetupaccayopi paccanīyato na labbhati, so pana maggena asādhāraṇoti katvā na vuttoti daṭṭhabbo. Yehi vinā arūpaṁ na uppajjati, te ekantikattā arūpaṭṭhānikāti idha vuttāti daṭṭhabbā, tena purejātāsevanapaccayā tehi vināpi arūpassa uppattito vajjitā honti. Sabbaṭṭhānikā aññamañña-āhārindriyā ca tehi vinā arūpassa anuppattito saṅgahitāti. **Ūnataragaṇanānaṁyeva vasenā**ti yadi anulomato ṭhitā ekakādayo dvāvīsatipariyosānā ūnataragaṇanā honti, tesaṁ vasena paccanīyato yojitassa tassa tassa gaṇanā veditabbā. Atha paccanīyato yojito ūnataragaṇano, tassa vasena anulomato ṭhitassapi gaṇanā veditabbāti attho. "Aññamaññapaccayā nārammaṇe ekan"ti-ādivacanato[1] pana na idaṁ lakkhaṇaṁ ekantikaṁ.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 8. 47 piṭṭhe.

Paṭiccavāra paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. **Sabbatthevā**ti na kevalaṁ hetumhiyeva, atha kho sabbesu paccayesu paccanīkato ṭhitesūti attho. Purejātaṁ āsevanañca alabhantaṁ kañci nidassanavasena dassento **"paṭisandhivipāko panā"**ti-ādimāha.

"Purejātapacchājātāsevanavipākavippayuttesu paccanīkato ṭhitesu ekaṁ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhantī"ti idaṁ avasesānaṁ lābhamattaṁ sandhāya vuttaṁ. Na sabbesaṁ avasesānaṁ lābhanti daṭṭhabbaṁ. Yadipi hi pacchājāte pasaṅgo natthi "anulomato sabbattheva na labbhatī"ti apavādassa katattā, purejāto pana vippayutte paccanīkato ṭhite anulomato labbhatīti idampi avasesā sabbeti atthe gayhamāne āpajjeyya. Yampi keci "vippayuttapaccayarahite āruppepi ārammaṇapurejātassa sambhavaṁ ñāpetuṁ evaṁ vuttan"ti vadanti, tampi tesaṁ rucimattameva. Na hi yattha vatthupurejātaṁ na labbhati, tattha ārammaṇapurejātabhāvena upakārakaṁ hotīti dassitoyaṁ nayoti. **Yujjamānakavasenā**ti paccanīkato ṭhitassa ṭhapetabbattā vuttaṁ, yujjamānakapaccayuppannavasena vāti attho. "Maggapaccaye paccanīkato ṭhite hetupaccayo anulomato na labbhatī"ti purimapāṭho, adhipatipaccayopi pana na labbhatīti **"hetādhipatipaccayā anulomato na labbhantī"**ti paṭhanti. Adhipatipaccaye paccanīkato ṭhite pacchājātato añño anulomato alabbhamāno nāma natthīti na vicāritaṁ. Aññamaññe paccanīkato ṭhite "arūpānaṁyevā"ti vuttānava anulomato na labbhanti, tampi paccanīkato ṭhitehi ārammaṇapaccayādīhi sadisatāya suviññeyyanti na vicāritaṁ bhavissatīti.

191-195. **Yāva āsevanā sabbaṁ sadisan**ti na aññamaññena ghaṭitassa mūlassa vitthāritattā tato parāni mūlāni sandhāya vuttaṁ. Tesu hi anulomato yojetabbapaccayā ca pañhā cātisabbaṁ sadisanti.

Imasiṁ paccanīyānulometi etassa **"imesampi pakiṇṇakānaṁ vasenettha gaṇanavāro asammohato veditabbo"**ti etena saha

sambandho. Tattha **etthā**ti etesu paccayesūti attho veditabbo. Imasmiṁ paccanīyānulome labbhamānesu paccayuppannadhammesupīti vā yojetabbaṁ. Tattha **pi**-saddena imamatthaṁ dīpeti—na kevalaṁ paccayesveva kismiñci paccanīkato ṭhite keci anulomato na labbhanti, atha kho paccayuppannadhammesupi koci ekaccaṁ paccayaṁ labhamāno kañci paccayaṁ na labhatīti. Tattha kammapaccayaṁ labhamāno yebhuyyena indriyapaccayaṁ labhati, maggapaccayaṁ labhamāno yebhuyyena hetupaccayaṁ, tathā ca jhānapaccayaṁ labhamāno maggapaccayanti etesveva lābhālābhā vicāritā. **Yatthā**ti pañcavokārapavatte asaññesu ca. **Rūpadhammā**ti yathāvuttāni kaṭattārūpāneva sandhāya vadati. Na hi pañcavokārapavatte sabbe rūpadhammā hetādīni na labhantīti. "Hetādhipativipākindriyapaccaye na labhantī"ti purimapāṭho, jhānamaggepi pana na labhantīti **"hetādhipativipākindriyajhānamaggapaccaye na labhantī"**ti paṭhanti. Ye rūpadhammānaṁ paccayā honti, tesu arūpaṭṭhānikavajjesu eteyeva na labhantīti adhippāyo. Pacchājātāhāravippayuttapaccayepi hi pavatte kaṭattārūpaṁ labhatīti. Labbhamānā labbhamānapaccayadassanamattañcetaṁ, na tehi paccayehi uppatti-anuppattidassananti. Evaṁ indriyapaccayālābho jīvitindriyaṁ sandhāya vutto siyā. Yathāvuttesu hi dhammavasena pacchājātādittayampi alabhantaṁ nāma kaṭattārūpaṁ natthi. Ko pana vādo sabbaṭṭhānikakammesu[1]. Indriyaṁ pana alabhantaṁ atthi, kintaṁ? Jīvitindriyanti. Yadi evaṁ upādārūpāni sandhāya aññamaññapaccayampi na labhantīti vattabbaṁ, taṁ pana pākaṭanti na vuttaṁ siyā. Arūpindriyālābhaṁ vā sandhāya indriyapdaccayālābho vuttoti daṭṭhabbo.

196-197. **Nārammaṇamūlakesu dukādīsu hetuyā pañcā**ti yadipi tikādīsu "hetuyā pañcā"ti idaṁ natthi, tathāpi dukādīsu sabbattha anuttānaṁ vattukāmo "dukādīsū"ti sabbasaṅgahavasena vatvā tattha yaṁ ādiduke vuttaṁ "hetuyā pañcā"ti, taṁ niddhāreti. Keci pana "nārammaṇamūlake hetuyā pañcā"ti pāṭhaṁ vadanti. "Aññamaññe ekanti bhūtarūpameva sandhāya vuttan"ti purimapāṭho, vatthupi pana labbhatīti **"bhūtarūpāni cevavatthuñca sandhāya vuttan"**ti paṭhanti. **Timūlake**ti idhāpi dumūlakaṁ timūlakanti vadanti.

---

1. Sabbaṭṭhānikadhammesu (Ka)

203-233. **Nakammamūlake hetuyā tīṇīti-ādīsu cetanāva paccayuppannā**ti idaṁ "hetuyā tīṇī"ti evaṁpakāre cetanāmattasaṅgāhake sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Ādi**-saddo hi pakāratthova hotīti. Sahajāta-aññamaññanissayāhāra-atthi-avigatesu pana rūpampi labbhatīti.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sahajātavāravaṇṇanā

234-242. **Kusalaṁ dhammaṁ sahajāto, kusalaṁ ekaṁ khandhaṁ sahajāto**ti-ādīsu sahajātasaddena sahajātapaccayakaraṇaṁ sahajātāyattabhāvagamanaṁ vā vuttanti tassa karaṇassa gamanassa vā kusalādīnaṁ kammabhāvato upayogavacanaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Esa nayo paccayavārādīsupi. Tatrāpi hi paccayasaddena ca nissayapaccayakaraṇaṁ nissayāyattabhāvagamanaṁ vā vuttaṁ, saṁsaṭṭhasaddena ca sampayuttapaccayakaraṇaṁ sampayuttāyattabhāvagamanaṁ vāti taṁkammabhāvato upayogavacanaṁ kusalādīsu katanti. **Sahajātampi ca upādārūpaṁ bhūtarūpassa paccayo na hot**īti "paṭiccā"ti iminā vacanena dīpito paccayo na hotīti attho. **"Upādārūpaṁ bhūtarūpassā"**ti ca nidassanavasena vuttaṁ. Upādārūpassapi hi upādārūpaṁ yathāvuttā paccayo na hoti, vatthuvajjāni rūpāni ca arūpānanti.

Sahajātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Paccayavāravaṇṇanā

243. **Paccayā**ti ettha pati ayo paccayo. Pati-saddo patiṭṭhatthaṁ dīpeti, aya-saddo gatiṁ, patiṭṭhābhūtā gati nissayo paccayoti vuttaṁ hoti, tato paccayo, paccayakaraṇato tadāyattabhāvagamanato vāti attho.

"Mahābhūte paccayā cittasamuṭṭhānaṁ rūpan"ti[1] bhūtupādārūpāni saha saṅgaṇhitvā vuttaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana **cittasamuṭṭhāne ca mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṁ upādārūpan**ti sayaṁ nissayo ahutvā nissaye uppajjamānena upādārūpena nidassanaṁ katanti daṭṭhabbaṁ.

255. **Asañña -pa- kaṭattārūpaṁ upādārūpan**ti ettha yo paṭiccavāre sahajāte kamma-utujānaṁ, kamme ca ekantānekantakammajānaṁ vasena attho vutto, so nādhippeto eva "kaṭattārūpan"ti kammasamuṭṭhānarūpasseva sabbassa ca gahitattāti taṁ pahāya yathāgahitassa kaṭattārūpassa visesanavasena **"upādārūpasaṅkhātaṁ kaṭattārūpan"**ti atthamāha. Mahābhūte pana paṭicca paccayā ca mahābhūtānaṁ uppatti na nivāretabbāti upādārūpaggahaṇena kaṭattārūpaggahaṇaṁ avisesetvā upādārūpānaṁ nivattetabbānaṁ atthitāya kaṭattārūpaggahaṇeneva upādārūpaggahaṇassa visesanaṁ daṭṭhabbaṁ.

269-276. "Abyākatena abyākataṁ, kusalaṁ, akusalan"ti vattabbe "abyākatena kusalaṁ, akusalaṁ, abyākatan"ti, "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo ca akusalo ca dhammā kusalassāti anāmasitvā"ti ca purimapāṭhe pamādalekhā daṭṭhabbā.

286-287. **Nahetupaccayā napurejāte dve**ti ettha aṭṭhakathāyaṁ "āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyassa vasena dveti vuttā, navippayutte dveti āruppe ahetukākusalakiriyavasenā"ti vuttaṁ, taṁ labbhamānesu ekadesena nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṁ. Āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyāya ahetukapaṭisandhiyā ekaccassa ca rūpassa vasena dve vuttāti, navippayutte dveti āruppe ahetukākusalakiriyā-ekaccarūpānaṁ vasenāti vuttanti. **"Nonatthinovigatesu ekanti sabbarūpassa vasenā"**ti vuttaṁ, nahetumūlakattā imassa nayassa hetupaccayaṁ labhantaṁ na labbhatīti "ekaccassa rūpassa vasenā"ti bhavitabbaṁ. Cakkhādidhammavasena pana cittasamuṭṭhānādikoṭṭhāsavasena vā sabbaṁ labbhatīti "sabbarūpassā"ti vuttaṁ siyā.

---

1. Abhi 8. 70 piṭṭhe.

289-296. **Āgatānāgatan**ti pañhavasena vuttaṁ, **labbhamānālabbhamānan**ti āgate ca pañhe labbhamānālabbhamānadhammavasena.

Paccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Nissayavāravaṇṇanā

329-337. **Paccayavārena nissayapaccayabhāvan**ti nissayavāre vuttassa nissayapaccayabhāvaṁ niyametunti attho.

Nissayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Saṁsaṭṭhavāravaṇṇanā

351-368. Saṁsaṭṭhavāre paccanīye "navippayutte paṭisandhi natthī"ti idaṁ vatthuvirahitāya paṭisandhiyā visuṁ anuddharaṇato vuttaṁ. Paṭiccavārādīsu hi sahajātassa paccayabhāvadassanatthaṁ savatthukā paṭisandhi uddhaṭā, sā idhāpi adhipatipurejātāsevanesu nakammanavipākanajhānanavipayuttesu na labbhati, aññesu ca anulomato paccanīyato ca labbhamānapaccayesu labbhatīti imassa visesassa dassanatthaṁ uddhaṭāti. **Sesā terasa na labbhantī**ti ettha "sesā cuddasā"ti bhavitabbaṁ. **Na jhāne ekanti ahetukapañcaviññāṇavasenā**ti pañcaviññāṇānaṁ hetupaccayavirahitamattadassanatthaṁ ahetukaggahaṇaṁ katanti daṭṭhabbaṁ, **"namagge ekanti ahetukakiriyavasenā"**ti vuttaṁ, "ahetukavipākakiriyavasenā"ti bhavitabbaṁ.

369-391. **Heṭṭhā vuttanayenevā**ti paṭiccavāre anulomapaccanīye vuttanayena. **"Nahetupaccayuppannesu ahetukamohova jhānamaggapaccayaṁ labhati, sesā na labhantī"**ti vuttaṁ, sesesu pana pañcaviññāṇavajjāhetukakkhandhā taṁsamuṭṭhānā paccayuppannadhammā jhānapaccayaṁ labhanti, na paccanīyānulome dvinnaṁ paccayānaṁ anulomena saha yojanā atthīti jhānamaggapaccayaṁ sahitaṁ labhatīti ca na sakkā vattuṁ, tasmā "ahetukamohova maggapaccayaṁ labhatī"ti vattabbaṁ.

Saṁsaṭṭhavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sampayuttavāravaṇṇanā

392-400. Sadisaṁ sampayuttaṁ saṁsaṭṭhaṁ vokiṇṇañca saṁsaṭṭhaṁ na hotīti ubhayaṁ aññamaññāpekkhaṁ vuccamānaṁ aññamaññassa niyāmakaṁ hotīti.

Sampayuttavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. **Yehi paccayehi kusalo kusalassa paccayo hoti, te paccaye paṭipāṭiyā dassetun**ti yathākkamena āgatāgatapaṭipāṭiyā dassetunti attho. **Kusalo kusalassā**ti nidassanamattametaṁ, tena kusalo kusalādīnaṁ, akusalo akusalādīnaṁ, abyākato abyākatādīnaṁ, kusalābyākatā kusalādīnanti-ādiko sabbo pabhedo nidassito hotīti yathānidassite sabbe gahetvā āha **"te paccaye paṭipāṭiyā dassetun"**ti.

404. **Datvā**ti ettha **dā**-saddo sodhanatthopi hotīti mantvā āha **"visuddhaṁ katvā"**ti. **Tesañhi taṁ cittan**ti tesanti vattabbatārahaṁ sakadāgāmimaggādipurecārikaṁ taṁ gotrabhucittanti adhippāyo. **Vipassanākusalaṁ pana kāmāvacaramevā**ti paccayuppannaṁ bhūmito vavatthapeti. **Tenevā**ti dhammavaseneva dassanato, desanantarattāti adhippāyo.

405. Assādanaṁ sarāgassa somanassassa sasomanassassa rāgassa ca kiccanti āha **"anubhavati ceva rajjati cā"**ti. Abhinandanaṁ pītikiccasahitāya taṇhāya kiccanti āha **"sappītikataṇhāvasenā"**ti. **Diṭṭhābhinandanā** diṭṭhiyeva. Ettha pana pacchimatthameva gahetvā **"abhinandantassa attā attaniyanti-ādivasena -pa- diṭṭhi uppajjatī"**ti vuttaṁ. Abhinandanā pana diṭṭhābhinandanāyevāti na sakkā vattuṁ "bhāvanāya pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ārammaṇa -pa- bhāvanāya pahātabbaṁ rāgaṁ assādeti abhinandatī"ti[1] vacanato, tasmā purimopi attho vuttoti daṭṭhabbo. Dvīsu pana somanassasahagatacittesu yathāvuttena

---

1. Abhi 9. 159 piṭṭhe.

somanassena rāgena ca assādentassa tesuyeva sappītikataṇhāya catūsupi diṭṭhābhinandanāya abhinandantassa ca diṭṭhi uppajjatītipi sakkā yojetuṁ. **Jātivasenā**ti suciṇṇasāmaññavasenāti attho.

406. **Tadārammaṇatā**ti tadārammaṇabhāvena. Vibhattilopi hettha katoti. Bhāvavantato vā añño bhāvo natthīti bhāveneva vipākaṁ viseseti, vipāko tadārammaṇabhāvabhūtoti attho. Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanavipākānaṁ viya na kāmāvacaravipākānaṁ niyogato vavatthitaṁ idañca kammaṁ ārammaṇanti taṁ labbhamānampi na vuttaṁ. Tadārammaṇena pana kusalārammaṇabhāvena samānalakkhaṇatāya kammārammaṇā paṭisandhi-ādayopi dassitāyevāti daṭṭhabbā. **Paṭilomato vā ekantarikavasena vā**ti vadantena anulomato samāpajjane yebhuyyena āsannasamāpattiyā ārammaṇabhāvo dassitoti daṭṭhabbo. Yathā pana paṭilomato ekantarikavasena ca samāpajjantassa anāsannāpi samāpatti ārammaṇaṁ hoti, evaṁ anulomato samāpajjantassapi bhaveyyāti. **"Cetopariyañāṇassāti-ādīni parato āvajjanāya yojetabbānī"**ti vatvā **"yā etesaṁ āvajjanā, tassā"**ti attho vutto, evaṁ sati "iddhividhañāṇassā"tipi vattabbaṁ siyā. Yasmā pana kusalā khandhā abyākatassa iddhividhañāṇassa ārammaṇaṁ na hontīti taṁ na vuttaṁ, cetopariyañāṇādīnañca hontīti tāni vuttāni, tasmā kiriyānaṁ cetopariyañāṇādīnaṁ yāya kāyaci āvajjanāya ca kusalārammaṇāya kusalā khandhā ārammaṇapaccayena paccayoti evamattho daṭṭhabbo.

407-409. **Vippaṭisārādivasena vā**ti **ādi-**saddena ādīnavadassanena sabhāvato ca aniṭṭhatāmattaṁ saṅgaṇhāti, akkhantibhedā vā.

410. **Rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇassā**ti-ādinā viññāṇakāyehi[1] niyatārammaṇehi abyākatassa abyākatānaṁ ārammaṇapaccayabhāvaṁ nidasseti. Sabbassa hi vattuṁ asakkuṇeyyattā ekasmiṁ santāne dhammānaṁ ekadesena nidassanaṁ karotīti.

---

1. Cakkhuviññāṇakāyehi (Ka)

413-416. **Catubhūmakaṁ kusalaṁ** ārammaṇādhipatipaccayabhāvena dassitaṁ, paccayuppannaṁ pana kāmāvacarameva.

417. Apubbato cittasantānato vuṭṭhānaṁ bhavaṅgameva, taṁ pana mūlāgantukabhavaṅgasaṅkhātaṁ tadārammaṇaṁ pakatibhavaṅgañca. **Anulomaṁ sekkhāya phalasamāpattiyā**ti ettha kāyaci sekkhaphalasamāpattiyā avajjetabbattā vattabbaṁ natthīti nevasaññānāsaññāyatanakusalaṁ phalasamāpattiyāti imaṁ nibbisesanaṁ phalasamāpattiṁ uddharitvā dassento āha **"phalasamāpattiyāti anāgāmiphalasamāpattiyā"**ti. **Kāmāvacarakiriyā duvidhassapi vuṭṭhānassā**ti ettha kiriyānantaraṁ tadārammaṇavuṭṭhāne yaṁ vattabbaṁ, taṁ cittuppādakaṇḍe vuttameva.

Tā ubhopi -pa- dvādasannanti idaṁ somanassasahagatamanoviññāṇadhātuvasena vuttaṁ, upekkhāsahagatā pana yathāvuttānaṁ dasannaṁ viññāṇadhātūnaṁ voṭṭhabbanakiriyassa manodhātukiriyassa cāti dvādasannaṁ hotīti daṭṭhabbaṁ.

423. Dānādipuññakiriyāyattā sabbasampattiyo paṭivijjhitvāti sambandho. **Na panetaṁ ekantena gahetabban**ti "balavacetanāva labbhati, na dubbalā"ti etaṁ ekantaṁ na gahetabbaṁ, daḷhaṁ vā na gahetabbanti adhippāyo. Kiṁ kāraṇanti? Balavato dubbalassa vā katokāsassa antarāyaṁ paṭibāhitvā vipaccanato "yaṁkañci yadi vipākaṁ janeti, upanissayo na hotī"ti navattabbattā cāti dassento **"katokāsaññī"**ti-ādimāha. Vipākattike pana pañhāvārapaccanīye "vipākadhammadhammo vipākassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo, kammapaccayena paccayo"ti[1] kammapaccayassa visuṁ uddhaṭattā, vedanāttike ca pañhāvārapaccanīye "nahetupaccayā na-ārammaṇapaccayā na-upanissaye aṭṭhā"ti[2] vuttattā "vipākajanakampi kiñci kammaṁ upanissayapaccayo na hotī"ti sakkā vattunti.

Tasmiṁ vā viruddhoti taṁnimittaṁ viruddho, **viruddhan**ti vā pāṭho. **Omānan**ti parassa pavatta-omānaṁ. **Rāgo** rañjanavasena pavattā kāmarāgataṇhā, "iti me cakkhuṁ siyā anāgatamaddhānaṁ, iti rūpā"ti appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittapaṇidahanataṇhā **patthanā**ti ayametesaṁ viseso.

---

1. Abhi 8. 365, 373, 376 piṭṭhesu. 2. Abhi 8. 330 piṭṭhe.

Tesu aññampīti tesu yaṁkiñci pubbe hanitato aññampi pāṇaṁ hanatīti attho.

Punappunaṁ āṇāpanavasena vāti mātughātakammena sadisatāya pubbe pavattāyapi āṇattacetanāya mātughātakammanāmaṁ āropetvā vadanti. Esa nayo **dvīhi pahārehī**ti etthāpi.

Yatheva hi -pa- uppādeti nāmāti rāgaṁ upanissāya dānaṁ detīti rāgaṁ upanissāya dānavasena saddhaṁ uppādetīti ayamattho vutto hotīti iminā adhippāyena vadati. Yathā rāgaṁ upanissāya dānaṁ detīti-evamādi hoti, evaṁ rāgādayo saddhādīnaṁ upanissayapaccayoti idampi hotīti dasseti. **Kāyikaṁ sukhan**ti-ādīnaṁ ekato dassanena visuṁyeva na etesaṁ paccayabhāvo, atha kho ekatopīti dassitaṁ hotīti daṭṭhabbaṁ.

425. **Upatthambhakattena paccayattāyevā**ti etena idaṁ dasseti—na purimavāresu viya imasmiṁ paccayena uppatti vuccati, atha kho tassa tassa paccayuppannassa tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ taṁtaṁpaccayabhāvo, na ca pacchājātakkhandhā upatthambhakattena paccayā na honti, tenesa pacchājātapaccayo idha anulomato āgatoti.

427. **Cetanā vatthussapi paccayo**ti attano patiṭṭhābhūtassapi kammapaccayoti adhippāyo.

Kasmā panettha paccayavāre viya nissaya-atthi-avigatesu dumūlakadukāvasānā pañhā na uddhaṭāti? Alabbhamānattā. Tattha hi paccayuppannappadhānattā desanāya kusalo ca abyākato ca dhammā ekato uppajjamānā kusalābyākatapaccayā labbhantīti "kusalañca abyākatañca dhammaṁ paccayā kusalo ca abyākato ca dhammā uppajjantī"ti[1] vuttaṁ. Yato tato vā ubhayapaccayato paccayuppannassa uppattimattaṁyeva hi tattha adhippetaṁ, na ubhayassa ubhinnaṁ paccayabhāvoti. Idha pana paccayappadhānattā desanāya kusalābyākatā kusalābyākatānaṁ ubhinnaṁ nissayādibhūtā na

---

1. Abhi 8. 71 piṭṭhe.

labbhantīti "kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa nissayapaccayena paccayo"ti-ādi na vuttaṁ.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. **"Ettha pana purejātampi labbhatī"**ti vuttaṁ, yadi evaṁ kasmā "tathā"ti vuttanti? "Tīṇī"ti gaṇanamattasāmaññato.

440. "Adhipatipaccaye ṭhapetvā vīmaṁsaṁ sesādhipatino visabhāgā"ti purimapāṭho nidassanavasena daṭṭhabbo. Yasmā pana hetupaccayassa visabhāgena ekena ārammaṇena nidassanaṁ akatvā anantarādīni vadanto sabbe visabhāge dasseti, tasmā indriyamaggapaccayā ca visabhāgā dassetabbāti "adhipatindriyamaggapaccayesu ṭhapetvā paññaṁ sesā dhammā visabhāgā"ti paṭhanti. **Tathā bhāvābhāvato** hetupaccayabhāve sahajātādipaccayabhāvato. Nanu yathā amohavajjānaṁ hetūnaṁ hetupaccayabhāve adhipatindriyamaggapaccayabhāvo natthīti paññāvajjānaṁ adhipatipaccayādīnaṁ visabhāgatā, evaṁ kusalādihetūnaṁ hetupaccayabhāve vipākapaccayabhāvābhāvato hetuvajjānaṁ vipākānaṁ visabhāgatāya bhavitabbanti? Na bhavitabbaṁ ubhayapaccayasahite cittacetasikarāsimhi hetupaccayabhāve vipākapaccayattābhāvābhāvato. Yathā hi hetusahajātapaccayasahitarāsimhi satipi hetuvajjasabbhāve hetūnaṁ hetupaccayabhāve sahajātapaccayattābhāvo natthīti na hetuvajjānaṁ sahajātānaṁ hetussa visabhāgatā vuttā, evamidhāpīti. Esa nayo vippayuttapaccayepi. Apica paccayuppannasseva paccayā vuccantīti paccayuppannakkhaṇe tathā bhāvābhāvavasena[1] sabhāgatāya vuccamānāya nānākkhaṇavasena visabhāgatā tasseva na vattabbāti.

Kusalā vīmaṁsāti idaṁ "kusalā vīmaṁsādhipatī"ti evaṁ vattabbaṁ. Na hi anadhipatibhūtā vīmaṁsā adhipatipaccayo hotīti.

---

1. Tathābhāvabhāvavasena (Ka)

441-443. **"Sace pana vippayuttapaccayo pavisati, itarāni dve labhatī"**ti purimapāṭho, "kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā"ti idaṁ pana na labbhatīti "kusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti dve labhatī"ti paṭhanti. **Ūnataragaṇanesū**ti yesu paviṭṭhesu ūnatarā gaṇanā hoti, tesūti attho. Tīṇi dve ekanti[1] evaṁ ūnataragaṇanesu vā aññamaññādīsu pavisantesu tesaṁ vasena tikato ūnaṁ yathāladdhañca ekanti gaṇanaṁ labhatīti attho.

Avipākānīti anāmaṭṭhavipākānīti attho, na vipākaheturahitānīti.

Tattha sabbepi sahajātavipākā cevāti tattha ye sahajātā paccayuppannā vuttā, te sabbepi vipākā ceva vipākasahajātarūpā cāti attho. **Taṁsamuṭṭhānarūpā cā**ti ettha paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpampi taṁsamuṭṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātīti veditabbaṁ. "Taṁsamuṭṭhānarūpakaṭattārūpā ca labbhantī"tipi paṭhanti. **Catutthe vipākacittasamuṭṭhānarūpamevā**ti etthāpi eseva nayo. "Kaṭattārūpañcā"tipi pana paṭhanti.

Evampīti "etesu pana ghaṭanesu sabbapaṭhamānī"ti-ādinā vuttanayenapi. Ghaṭanesu pana yo yo paccayo mūlabhāvena ṭhito, taṁpaccayadhammānaṁ niravasesa-ūna-ūnatara-ūnatamalābhakkamena ghaṭanā vuccati, niravasesalābhe ca paccayuppannānaṁ niravasesalābhakkamena. Tathā[2] ūnalābhādīsūti ayaṁ kamo veditabbo.

Hetumūlakaṁ niṭṭhitā.

445. Vatthuvasena sanissayaṁ vakkhatīti na idaṁ labbhamānassapi vatthussa vasena ghaṭananti adhippāyenāha **"ārammaṇavaseneva vā"**ti.

446. **Sahajātena pana saddhiṁ ārammaṇādhipati, ārammaṇādhipatinā ca saddhiṁ sahajātaṁ na labbhatī**ti idaṁ yathā sahajātapurejātā eko nissayapaccayo atthipaccayo ca honti, evaṁ sahajātārammaṇādhipatīnaṁ ekassa adhipatipaccayabhāvassa abhāvato

1. Tīṇi pañca ekanti (?) 2. Tato(?)

vuttaṁ. Nissayabhāvo hi atthi-avigatabhāvo ca sahajātapurejātanissayādīnaṁ samāno, na panevaṁ sahajātārammaṇādhipatibhāvo samāno. Sahajāto hi ārammaṇabhāvaṁ anupagantvā attanā saha pavattanavasena adhipati hoti, itaro ārammaṇaṁ hutvā attani ninnatākaraṇena. Sahajāto ca vijjamānabhāveneva upakārako, itaro atītānāgatopi ārammaṇabhāveneva, tasmā sahajātārammaṇapaccayā viya bhinnasabhāvā sahajātārammaṇādhipatinoti na te ekato eva adhipatipaccayabhāvaṁ bhajanti, teneva pañhāvāravibhaṅge ca "kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa dhammassa adhipatipaccayena paccayo"ti-ādi na vuttanti.

447-452. Sāhārakaghaṭanānaṁ purato vīriyacittavīmaṁsānaṁ sādhāraṇavasena anāhārakāmaggakāni sa-indriyaghaṭanāni vattabbāni siyuṁ "adhipatisahajātanissaya-indriya atthi-avigatanti satta. Adhipatisahajāta-aññamaññanissaya-idriyasampayutta-atthi-avigatanti tīṇi. Adhipatisahajātanissaya-indriyavippayutta-atthi-avigatanti tīṇi. Adhipatisahajātanissayavipāka-indriya-atthi-avigatanti ekaṁ. Adhipatisahajāta-aññamaññanissayavipāka-indriyasampayutta-avigatanti ekaṁ. Adhipatisahajātanissayavipāka-indriyavippayutta-atthi-avigatanti ekan"ti. Kasmā tāni na vuttānīti? Indriyabhūtassa adhipatissa āhāramaggehi aññassa abhāvā. Cittādhipati hi āhāro, vīriyavīmaṁsā ca maggo hoti, na ca añño indriyabhūto adhipati atthi, yassa vasena anāhārakāmaggakāni sa-indriyaghaṭanāni vattabbāni siyuṁ, tasmā tāni avatvā cittādhipati-ādīnaṁ ekantena āhāramaggabhāvadassanatthaṁ sāhārakasamaggakāneva vuttāni. Tesu ca samaggakesu dve paccayadhammā labbhanti, sāhārakesu ekoyevāti samaggakāni pubbe vattabbāni siyuṁ. Sa-indriyakāni pana yehi āhāramaggehi bhinditabbāni, tesaṁ kamavasena pacchā vuttāni. Aṭṭhakathāyaṁ pana **sadisattā**ti samaggakattena samānattā, anantararūpattāti vā attho.

457-460. **Kusalābyākato abyākatassāti cattārī**ti abyākatasahitassa kusalassa paccayabhāvadassanavasena kusalamūlake sveva dumūlakampi āharitvā vuttaṁ. **Abyākate vatthurūpampī**ti idaṁ

“kaṭattārūpampī”ti evaṁ vattabbaṁ. **“Dutiyaghaṭane abyākatavissajjane rūpesu vatthumeva labbhatī”**ti purimapāṭho, bhūtarūpampi pana labbhatīti “vatthuñca bhūtarūpañca labbhatī”ti paṭhanti. **“Catutthe cittasamuṭṭhānarūpamevā”**ti vuttaṁ, “cittasamuṭṭhānarūpaṁ paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpañcā”ti pana vattabbaṁ. **Savipākesu paṭhame vipākā ceva vipākacittasamuṭṭhānarūpañcā**ti ettha **catutthe vipākacittasamuṭṭhānamevā**ti idha ca kaṭattārūpampi vipākacittasamuṭṭhānaggahaṇena gahitanti daṭṭhabbaṁ. “Kaṭattārūpañcā”tipi pana paṭhanti. Ettha pana sahajāta-aññamaññanissayavipāka sampayuttavippayutta-atthi avigatamūlakesu ghaṭanesu hetukammajhānamaggehi ghaṭanāni na yojitāni, yathāvuttesu atthi-avigatamūlavajjesu āhārena, nissayavippayutta-atthi-avigatavajjesu adhipati-indriyehi ca. Kasmāti? Tesu hi yojiyamānesu taṁtaṁcittuppādekadesabhūtā hetu-ādayo arūpadhammāva paccayabhāvena labbhanti. Tena tehi ghaṭanāni hetumūlakādīsu vuttasadisāneva rūpamissakattābhāvena suviññeyyānīti na vuttāni. Atthi-avigatehi pana yojiyamāno āhāro nissayādīhi adhipati-indriyāni ca rūpamissakāni hontīti adhipatāhārindriyamūlakesu vuttasadisānipi ghaṭanāni atthi-avigatamūlakesu nissayādimūlakesu ca āhārena adhipatindriyehi ca supākaṭabhāvatthaṁ yojitānīti daṭṭhabbānīti.

462-464. Nissayamūlake **“chaṭṭhe tīṇīti kusalādīni cittasamuṭṭhānassā”**ti purimapāṭho, cakkhādīni pana cakkhuviññāṇādīnaṁ labbhantīti “abyākatassa cakkhāyatanādīni cā”ti paṭhanti.

466. Upanissayamūlake pakatūpanissayavasena vuttesu dvīsu paṭhame **“lokiyakusalākusalacetanā paccayabhāvato gahetabbā”**ti vuttaṁ, lokuttarāpi pana gahetabbāva.

473-477. Kammamūlake **paṭisandhiyaṁ vatthupī**ti ettha na pavatte viya khandhāyeva paccayuppannabhāvenagahetabbāti adhippāyo. Vipākāvipākasādhāraṇavasena vuttesu catūsu paṭhame **“arūpena saddhiṁ cittasamuṭṭhānarūpaṁ labbhatī”**ti vuttaṁ, kaṭattārūpampi pana labbhāteva. Imasmiṁ pana kammamūlake “kammapaccayā ārammaṇe dve”ti, ārammaṇamūlake ca “ārammaṇapaccayā

kamme dve"ti kasmā na vuttaṁ, nanu kusalākusalacetanā kammārammaṇānaṁ paṭisandhiyādīnaṁ kammapaccayo ārammaṇapaccayo ca hoti. Yathā ca ārammaṇabhūtaṁ vatthuṁ ārammaṇanissayapaccayabhāvena vuccati, evaṁ kammampi ārammaṇapaccayabhāvena vattabbanti? Na, dvinnaṁ paccayabhāvānaṁ aññamaññapaṭikkhepato. Paccuppannañhi vatthu nissayabhāvaṁ apariccajitvā tenevākārena tannissitena ālambiyamānaṁ nissayabhāvena ca nissayapaccayoti yuttaṁ vattuṁ. Kammaṁ pana tasmiṁ kate pavattamānānaṁ katūpacitabhāvena kammapaccayo hoti, nārammaṇākārena, visayamattatāvasena ca ārammaṇapaccayo hoti, na santānavisesaṁ katvā phaluppādanasaṅkhātena kammapaccayākārena, tasmā kammapaccayabhāvo ārammaṇapaccayabhāvaṁ paṭikkhipati, ārammaṇapaccayabhāvo ca kammapaccayabhāvanti "kammapaccayo hutvā ārammaṇapaccayo hotī"ti, "ārammaṇapaccayo hutvā kammapaccayo hotī"ti ca na sakkā vattunti na vuttaṁ. Esa ca sabhāvo vattamānānañca ārammaṇapurejātānaṁ vatthucakkhādīnaṁ, yaṁ ārammaṇapaccayabhāvena saha nissayādipaccayā hontīti vattabbatā, atītassa ca kammassa ayaṁ sabhāvo, yaṁ ārammaṇapaccayabhāvena saha kammapaccayo hotīti navattabbatā. Yathā sahajātapurejātanissayānaṁ saha nissayapaccayabhāvena vattabbatā sabhāvo, sahajātārammaṇādhipatīnañca saha adhipatipaccayabhāvena navattabbatā, evamidhāpīti.

478-483. **Nirādhipativiññāṇāhāravasenā**ti anāmaṭṭhādhipatibhāvassa viññāṇāhārassa vasenāti adhippāyo. **Vatthu parihāyatī**ti aññamaññampi labhantassa vatthussa vasena sabbassa kaṭattārūpassa parihānaṁ dasseti.

484-495. **"Tatiye arūpindriyāni rūpānan"**ti vuttaṁ, cakkhādīni ca pana cakkhuviññāṇādīnaṁ labbhanti. **Tato vīriyavasena maggasampayuttāni chā**ti ettha yadipi vīmaṁsā labbhati, vīriyassa pana vasena taṁsamānagatikā vīmaṁsāpi gahitāti "vīriyavasenā"ti vuttaṁ.

511-514. Vippayuttamūlake **"dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānānan"**ti vuttaṁ, paṭisandhiyaṁ pana "khandhā kaṭattārūpānaṁ vatthu ca khandhānan"ti idampi labbhati. **"Ekādasame paṭisandhiyaṁ vatthu khandhānan"**ti vuttaṁ, taṁ

vipākapaccayassa aggahitattā yassa vatthussa vasena ghaṭanaṁ kataṁ, tassa dassanavasena vuttaṁ. "Khandhā ca vatthussā"ti idampi pana labbhateva. **"Dvādasame paṭisandhiyaṁ khandhā kaṭattārūpānan"**ti pubbapāṭho, cittasamuṭṭhānāni pana na vajjetabbānīti "dvādasame khandhā pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṁ paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpānañcā"ti paṭhanti.

515-518. Atthipaccayamūlake paṭhamaghaṭane **"arūpavatthārammaṇamahābhūta-indriyāhārānaṁ vasena sahajātapurejātapacchājātapaccayā labbhantī"**ti vuttaṁ, "āhārindriyapaccayā cā"tipi pana vattabbaṁ. Na hi indriyāhārānaṁ vasena sahajātādayo labbhantīti. **"Dutiye pacchājātakabaḷīkārāhārā na labbhantī"**ti vutaṁ, sabbānipi pana alabbhamānāni dassetuṁ "pacchājātakabaḷīkārāhārarūpajīvitindriyarūpādi-ārammaṇāni ca na labbhantī"ti paṭhanti, chaṭṭhaṁ sabbesaṁ indriyānaṁ vasena vuttaṁ. Sattame tato rūpajīvitindriyamattaṁ parihāyatīti evametesaṁ viseso vattabbo. **Tato ekādasame**ti ettha **tato**ti navamatoti attho. **Terasame vatthārammaṇā**ti ettha vatthuggahaṇena cakkhādivatthūnipi gahitāni, tathā **cuddasame vatthumevā**ti etthāpi. **"Sattarasame pana tadeva ārammaṇādhipatibhāvena, aṭṭhārasamepi tadeva ārammaṇūpanissayavasenā"**ti purimapāṭho, "ārammaṇupanissayavasenā"ti ayaṁ pana sattarasamato viseso na hoti vatthārammaṇānaṁ pana sattarasame aṭṭhārasame ca vatthusseva paccayabhāvo visesoti "sattarasame pana ārammaṇādhipatibhāvena cakkhādīni ca aṭṭhārasame vatthusseva ārammaṇūpanissayavasenā"ti paṭhanti.

519. Sahajātāni viya sahajātena kenaci ekena paccayena aniyamitattā tāni pakiṇṇakānīti vuttānīti ettha purejātapachājātāhārindriyāni[1] sahajātena aññamaññañca asāmaññavasena vippakiṇṇāni vuttāni. Ārammaṇamūlake anantarasamanantarapurejātāti ettha upanissayopi paṭhitabbo.

Yesu pākaṭā hutvā paññāyanti[2], tāni dassetuṁ **"hetumūlakādīnan"**ti-ādimāha. Alobhāditaṁtaṁnāmavasena pana hetu-ārammaṇādhipati-āhārindriyajhānamaggapaccayadhammā evaṁ pākaṭā hutvā na paññāyeyyunti

---

1. Purejātapacchājātāhārindriyānaṁ (Ka)
2. Na paññāyanti (Ka)

te paricchedavasena dassento **“dvādaseva hi hetū”**ti-ādimāha. Tena “ettakāyeva paccayadhammā”ti nicchayaṁ katvā pākaṭo hutvā apaññāyamānopi tesveva maggitabboti dasseti. Tattha **cha ārammaṇā**ti etena ārammaṇādhipati rūpādi-ārammaṇabhāvato saṅgahitoti taṁ aggahetvā **“cattāro adhipatayo”**ti vuttaṁ. **Ekantena kusalavipākā**ti idaṁ indriyesu aññindriyavasena labbhati. **Ekantena akusalavipākā**ti idaṁ pana na sakkā laddhuṁ. Jhānaṅgesvapi hi dukkhaṁ akusalameva vipākassa ajhānaṅgattā. Cittaṭṭhitipi akusalavipākakiriyā hotīti. Akusalassa vipākā akusalavipākāti evaṁ pana atthe gayhamāne indriyesu dukkhindriyavasena labbheyya, kusalavipākākusalavipākavisesena pana paccayayojanā natthīti ayamattho adhippetoti sakkā vattunti.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā

527. **Ekena lakkhaṇenā**ti “kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayo”ti hetupaccayato aññena paccayena paccayoti attho. Hetupaccayato ca aññe paccayā aggahitaggahaṇena aṭṭha honti, tesu kusalo kusaldassa tīhi paccayehi paccayo, akusalassa dvīhi, evaṁ tasmiṁ tasmiṁ paccaye paccanīyato ṭhite tato aññe paccayā imesveva ārammaṇādīsu aṭṭhasu paccayesu yathāyogaṁ yojetabbāti idamettha lakkhaṇaṁ veditabbaṁ. Etesu ca aṭṭhasu paccayesu purimapurimehi asaṅgahite saṅgahetvā pacchimapacchimā vuttāti ārammaṇato aññesaṁ dvinnaṁ vasena upanissayo, vatthupurejātassa vasena purejātaṁ, sahajātato upanissayato, ca aññissā cetanāya vasena kammaṁ, sahajātato aññassa kabaḷī kārāhārassa vasena āhāro, sahajātato purejātato ca aññassa rūpajīvitindriyassa vasena indriyaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Evañca katvā kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo,

sahajāta-upanissayapaccayena paccayo"ticceva[1] vuttaṁ, tadaññābhāvāna vuttaṁ "kammāhārindriyapaccayena paccayo"ti, tasmā "ārammaṇādhipati ārammaṇapaccaye saṅgahaṁ gacchatī"ti evaṁ vattabbaṁ. Yaṁ pana parittattike pañhāvārapaccanīye "appamāṇo dhammo appamāṇassa dhammassa sahajāta-upanissayapaccayena paccayo"ti[2] ettha ārammaṇassa avacanaṁ, taṁ purimehi asaṅgahitavasena vuttānaṁ saṅgahitavivajjanābhāvato upanissayato aññārammaṇābhāvato ca, na pana ārammaṇūpanissayassa ārammaṇe asaṅgahitattā.

Atthi-avigatapaccayā yadipi sahajātapurejātapacchājātāhārindriyānaṁ vasena pañcavidhāva, sahajātapurejātānaṁ pana pacchājātāhārānaṁ pacchājātindriyānañca sahāpi atthi-avigatapaccayabhāvo hoti, na tiṇṇaṁ vippayuttatā viya visuṁyevāti **"atthi-avigatesu ca ekekassa vasena chahi bhedehi ṭhitā"**ti atthi-avigatapaccayalakkhaṇesu ekekaṁ saṅgahetvā vuttaṁ.

"Rūpindriyapaccayo pana ajjhattabahiddhābhedato duvidho"ti vuttaṁ, taṁ "ajjhattikabāhirabhedato"ti evaṁ vattabbaṁ.

Catuvīsatiyāpīti na soḷasannaṁyeva, nāpi aṭṭhannaṁyeva, atha kho catuvīsatiyāpīti attho. Ārammaṇabhūtānaṁ adhipati-upanissayapaccayānaṁ upanissaye nissayapurejātavippayutta-atthi-avigatānañca purejāte saṅgaho atthīti ārammaṇapaccayaṁ ārammaṇapaccayabhāveyeva ṭhapetvā tadekadesassa tesañca upanissayādīsu saṅgahaṁ vattukāmo **"ārammaṇapaccaye ārammaṇapaccayova saṅgahaṁ gacchati, na sesā tevīsatī"**ti āha. **Catutthepurejātapaccaye**ti ettha yathā "upanissayapaccaye adhipatibhūto ārammaṇapaccayo"ti vuttaṁ, evaṁ "purejātabhūto ārammaṇapaccayo"tipi vattabbaṁ, taṁ pana tattha vuttanayena gahetuṁ sakkāti katvā na vuttaṁ siyā. Atha pana "ārammaṇato aññaṁ purejātaggahaṇena gahitan"ti na vuttaṁ, evaṁ sati upanissayaggahaṇenapi ārammaṇato aññassa gahitatāya bhavitabbanti "adhipatibhūto ārammaṇapaccayo upanissaye saṅgahaṁ gacchatī"ti na vattabbaṁ siyāti.

---

1. Abhi 8. 132, 139, 144 piṭṭhesu.
2. Abhi 9. 328, 333 piṭṭhesu.

Yesu pañhesu -pa- ekova paccayo āgatoti ettha āgatovāti evaṁ evasaddo ānetvā yojetabbo. Tena dvādasamacuddasamesu pañhesu sahajātapurejātesu ekeko paccayo na anāgato hoti, atha kho āgatovāti tesu aññatarapaṭikkhepe tepi pañhā parihāyantīti dassitaṁ hotīti. **Yasmiṁ pana pañhe**ti dutiyachaṭṭhapañhesu ekekavasena gahetvā ekavacanena niddisīyati. **Evan**ti ārammaṇa-upanissayavasenāti attho. Tena dvādasamacuddasame nivatteti. Tesupi hi dve paccayā āgatā, na pana ārammaṇa-upanissayavasenāti. **Avasesānaṁ vasenā**ti avasesānaṁ labbhamānānaṁ vasenāti daṭṭhabbaṁ. Na hi terasamapannarasamesu pacchājātepi paṭikkhitte āhārindriyānaṁ vasena te pañhā labbhanti, atha kho sahajātasseva vasenāti. **Idameva cettha lakkhaṇan**ti aṭṭhannaṁ paccayānaṁ sabbapaccayasaṅgāhakattaṁ, ukkaṭṭhavasena pañhāparicchedo, te te paccaye saṅgahetvā dassitapaccayaparicchedo, tasmiṁ tasmiṁ paccaye paṭikkhitte tassa tassa pañhassa parihānāparihānīti etaṁ sabbaṁ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṁ. teneva **"iminā lakkhaṇenā"**ti vuttaṁ.

Tatrāti pabhedaparihānīsu. **Tīhi paccayehi ekūnavīsati paccayā dassitā**ti "nahetupaccayā"ti ettha labbhamānapaccaye sandhāya vuttaṁ. Ayaṁ pana paccayuddhāro sabbapaccanīyassa sādhāraṇalakkhaṇavasena vutto, na "nahetupaccayā"ti ettheva labbhamānapaccayadassanavasena. Evañca katvā hetudukapañhāvārapaccanīye "hetudhammo hetussa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo, sahajātapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo"ti[1] vuttaṁ, aññathā "nahetupaccayā"ti ettha labbhamānapaccayadassane "sahajātapaccayena paccayo"ti na vattabbaṁ siyā, tasmā idhāpi sabbalabbhamānapaccayasaṅgahavasena paccayuddhārassa vuttattā tīhi paccayehi vīsati paccayā dassitāti daṭṭhabbā. Yaṁ vuttaṁ "tatrāyaṁ vitthārakathā"ti, tatra pabhede vitthārakathaṁ vatvā parihānīyaṁ dassento **"tasmiṁ pana paccaye -pa- te parato vakkhāmā"**ti āha.

528. **Tathā akusalādikesupi catūsu pañhesu tehi tehi paccayehi te teyeva paccayā dassitā**ti kusalādikesu

---

1. Abhi 10. 19 piṭṭhe.

dassitehi aññesaṁ abhāvaṁ sandhāya vuttanti veditabbaṁ. Na hi "akusalo dhammo kusalassa dhammassā"ti ettha dvīhi paccayehi tayo paccayā dassitā, atha kho dveyeva, abyākatassapi akusalo ārammaṇādhipatipaccayo na hotīti.

530. **Sahajātapaccayā pana na honti vatthumissakattā**ti asahajātapaccayena vatthunā sahajātapaccayabhāvena gahitattā tena saddhiṁ sahajātapaccayā na hontīti dasseti, na pana suddhānaṁ sahajātapaccayabhāvaṁ nivāreti. Vatthunā pana saddhiṁ yena nissayādinā paccayā honti, tameva nissayādiṁ visesetuṁ sahajātanti vuttanti dassento **"tasmā tesan"**ti-ādimāha.

Imasmiṁ pana paccayuddhāre ārammaṇa-upanissayakamma-atthipaccayesu catūsu sabbapaccaye saṅgaṇhitvā kasmā tesaṁ vasena paccayuddhāro na katoti? Missakāmissakassa atthipaccayavibhāgassa duviññeyyattā. Na hi "avibhāgena atthipaccayena paccayo"ti vutte sakkā viññātuṁ "kiṁ suddhena sahajāta-atthipaccayena purejātapacchājātāhārindriya-atthipaccayena vā, atha sahajātapurejātamissakena pacchājātāhāramissakena pacchājātindriyamissakena vā"ti. Atthipaccayavisesesu pana sahajātādīsu sarūpatu vuccamānesu yattha suddhānaṁ sahajātādīnaṁ paccayabhāvo tattha "sahajātapaccayena paccayo"ti-ādinā suddhānaṁ, yattha ca missakānaṁ paccayabhāvo, tattha "sahajātaṁ purejātan"ti-ādinā missakānaṁ gahaṇato suviññeyyatā hoti, tasmā atthipaccayavisesadassanatthaṁ sahajātādayo gahitā, tena ca sabbapaccayānaṁ catūsu paccayesu saṅgaho dassito hoti.

Kasmā pana sahajātapurejāte aggahetvā nissayo, purejātapacchājāte aggahetvā vippayutto vā atthipaccayavisesabhāvena na vuttoti? Avattabbattā, nissayo tāva na vattabbo sahajātapurejātānaṁ suddhānaṁ missakānañca nissayapaccayabhāvato vibhajitabbatāya atthipaccayena avisiṭṭhattā, vippayuttapaccayo ca sahajātapurejāta pacchājātabhāvato atthipaccayo viya visesitabboti so viya na vattabbo. Sahajātapurejātānañca missakānaṁ atthipaccayabhāvo hoti,

na vippayuttabhāvo. Tathā sahajātapacchājātānañca missakānaṁ atthipaccayabhāvo hoti. Vakkhati hi "anupādinna-anupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa ca anupādinna-anupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo sahajātaṁ pacchājātan"ti[1], na pana vipayuttapaccayabhāvo, tasmā vippayuttaggahaṇena missakānaṁ atthi paccayabhāvassa aggahaṇato na so atthipaccayaviseso bhavituṁ yuttoti bhiyyopi na vattabbo.

Nanu ca sahajātapaccayo ca hetu-ādīhi visesitabboti sopi nissayavippayuttā viya atthipaccayavisesabhāvena na vattabboti? Na, viruddhapaccayehi avisesitabbattā. Nissayavippayuttā hi atthipaccayo viya uppattikālaviruddhehi paccayehi visesitabbā, na pana sahajāto. Hetu-ādayo hi sahajātā eva, na uppattikālaviruddhāti.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

Nahetumūlakavaṇṇanā

532. **Suddho ārammaṇapaccayo parihāyatī**ti ettha suddhaggahaṇena na kiñci payojanaṁ. Ārammaṇe hi paccanīyato ṭhite adhipatipaccayādibhūto ārammaṇapaccayo parihāyatiyevāti. **Suddho**ti vā aṭṭhasu paccayesu kevalaṁ ārammaṇapaccayo parihāyati, na sesāti dasseti. **Ekādasannan**ti sahajāte saṅgahaṁ gacchantesu pannarasasu aññamaññavipākasampayuttavippayutte vajjetvā ekādasannaṁ vasena. **Te**ti te sahajāte antogadhāyeva tasmiṁ paṭikkhitte aññenākārena vissajjanaṁ na labhantīti dasseti, anantogadhā pana ārammaṇādhipatipurejātanissayādayo ārammaṇādi-ākārena labhantīti.

Kiñcāpi sahajātapaccayoyeva natthīti tasmiṁ paṭikkhitte ime vārā na labbheyyuṁ, atha kho nissaya-atthi-avigatānaṁ vasena ete labhitabbā siyunti adhippāyo. **Yasmā panā**ti-ādinā yadipi sahajātapaccayo

---

1. Abhi 8. 433 piṭṭhe.

natthi, yasmā pana sahajātapaccayadhamme ṭhitā ete na nissayādayo na honti, yasmā ca sahajāte paṭikkhitte ye paṭikkhittā honti, te idha sahajātapaṭikkhepena paṭikkhittā, tasmā tepi vārā na labbhantīti dasseti.

Ṭhapetvā sahajātapaccayanti etena nissayādibhūtañca sahajātapaccayaṁ ṭhapetvāti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Kusalato pavattamānesu kusalābyākatesu kusalassa kusalo aññamaññapaccayo hotīti imamatthaṁ sandhāyāha **"aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato"**ti. **Ye dhammā aññamaññapaccayasaṅgahaṁ gatā**ti tesaṁ tesaṁ paccayuppannānaṁ paccayabhāvena vuccamānā ye dhammā attano paccayuppannabhāvena vuccamānānaṁ aññamaññapaccayoti saṅgahaṁ gatāti attho. Kusalo ca kusalassa aññamaññapaccayoti katvā kusalābyākatānaṁ aññamaññapaccayasaṅgahaṁ gateheva dhammehi paccayo hoti, samudāyabhūto ekadesabhūtehīti ayamettha adhippāyo. Kusalo pana kusalassa aññamaññapaccayabhūteheva[1] kusalābyākatānaṁ sahajātādīhi, na aññathāti aññamaññe paṭikkhitte so vāro parihāyatīti vattabbaṁ.

Catunnaṁ khandhānaṁ ekadesovāti sahajāte sandhāya vuttaṁ. Asahajātā hi āhārindriyā rūpakkhandhekadesova honti. **Te**ti te vippayuttapaccayadhammā.

533. **"Dumūlakādivasena paccayagaṇanaṁ dassetun"**ti likhitaṁ, "paccanīyagaṇanaṁ dassetun"ti pana vattabbaṁ. Paccanīyavāragaṇanā hi dassitāti.

"Vipākaṁ panettha na-upanissayapaccayena saddhiṁ ghaṭitattā na labbhatī"ti vuttaṁ, vipākassapi pana kammaṁ upanissayo ahutvāpi kammapaccayo hotīti vipākattike dassitametanti.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

534. **Satta pañca tīṇi dve ekanti paricchinnagaṇanānī**ti sattādiparicchedehi paricchinnagaṇanāni vissajjanāni hetumūlake dassitānīti āha.

1. Aññamaññapaccayabhūtoyeva (Ka)

538. **Nanissayapaccayā na-upanissayapaccayā napacchājāte tīṇī**ti mūlakaṁ saṅkhipitvā dasamūlake "napacchājāte tīṇī"ti vuttaṁ gaṇanaṁ uddharati. **"Tesu kaṭattārūpañca āhārasamuṭṭhānañca paccayuppannan"**ti vuttaṁ, dvīsu pana vipāko tatiye tesamuṭṭhānikakāyo ca paccayuppanno hotiyeva.

545. **Abyākato ca sahajāta-abyākatassā**ti "arūpābyākato arūpābyākatassa, rūpābyākato ca rūpābyākatassā"ti etaṁ dvayaṁ sandhāya vuttaṁ. Rūpābyākato pana arūpābyākatassa, arūpābyākato ca rūpābyākatassa sahajātapaccayo honto vippayuttapaccayo hotiyeva. "Abyākato sahajātāhārindriyavasena abyākatassāti evaṁ pañcā"ti pana vattabbaṁ.

536. **No-atthipaccayā nahetuyā navā**ti ettha "ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhantī"ti vuttaṁ, atthipaccaye pana paṭikkhitte aṭṭhasu paccayesu sahajātapurejātapacchājātāhārindriyāni paṭikkhittāni, ārammaṇa-upanissayakammāni ṭhitānīti tesaṁ tiṇṇaṁ ṭhitānaṁ vasena labbhantīti vattabbaṁ. Sabbattha hi aṭṭhasu paccayesu ye ye paṭikkhittā,te te apanetvā, ye ye ṭhitā, tesaṁ vasena te te vārā labbhantīti idamettha lakkhaṇanti. **Yāva nissayampī**ti na kevalaṁ nārammaṇeyeva ṭhatvā, atha kho yāva nissayaṁ, tāva ṭhatvāpi na-upanissaye dve kātabbāti attho. Na-upanissayato hi purimesu ca navapi labbhanti, na-upanissaye pana pavatte atthi-ārammaṇa-upanissayapaṭikkhepena satta paccayā paṭikkhittāti avasiṭṭhassa kammassa vasena dveyevāti.

Paccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. **Sadisavārā**ti anurūpavārāti attho. Na-aññamaññe laddhesu hi ekādasasu "kusalo kusalassa akusalo akusalassā"ti ime hetuyā laddhesu sattasu imeheva dvīhi samānā honti,

atthābhāvato pana na anurūpāti. Atha vā vacanato atthato ca uddesato yathāyogaṁ niddesato cāti sabbathā samānataṁ sandhāya **"sadisavārā"**ti āha.

551. **Paṭisandhināmarūpaṁ sandhāyā**ti paṭisandhiyaṁ hetunāmapaccayaṁ vatthurūpañca paccayuppannaṁ sandhāya. **Tīṇi kusalādīni cittasamuṭṭhānarūpassā**ti ettha "abyākato kaṭattārūpassa cā"ti idampi vattabbaṁ.

556. Adhipatimūlake **nahetuyā dasā**ti dvinnampi adhipatīnaṁ vasena vuttaṁ, **nārammaṇe sattā**ti sahajātādhipatissa, **nasahajāte sattā**ti ārammaṇādhipatissāti evaṁ sabbattha tasmiṁ tasmiṁ paccaye paṭikkhitte ghaṭanesu ca tasmiṁ tasmiṁ paccaye ghaṭite mūlabhāvena ṭhite paccaye ye dhammā parihāyanti, ye ca tiṭṭhanti, te sādhukaṁ sallakkhetvā ye dhammā ṭhitā yesaṁ paccayā honti, tesaṁ vasena gaṇanā uddharitabbā. Anulome vuttaghaṭite hi mūlabhāvena ṭhapetvā ghaṭatāvasesā paccayā paccanīyato yojitāti tattha laddhāyeva paccanīyato ṭhitapaccayānaṁ vasena samānā ūnā ca sakkā viññātunti.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. **Ūnataragaṇanena saddhiṁ atirekagaṇanassapi gaṇanaṁ parihāpetvā**ti ettha anulomato yojiyamānena paccayena saddhiṁ paccanīyato ṭhitassa atirekagaṇanassapi gaṇanaṁ parihāpetvāti adhippāyo. Parihāpanagaṇanāya ūnataragaṇanena saddhiṁ samānattañca na ekantikaṁ. Nahetunārammaṇadukassa hi gaṇanā adhipatipaccayena yojiyamānena ūnataragaṇanena saddhiṁ parihīnāpi adhipatipaccaye laddhagaṇanāya na samānā, atha kho tatopi ūnatarā hotīti āha **"na panetaṁ sabbasaṁsandanesu gacchatī"**ti.

Nissaye paccanīyato ṭhite sahajāte ca anulomato atiṭṭhamānānaṁ hetu-ādīnaṁ sahajātassa ca aṭṭhanaṁ pākaṭanti

apākaṭameva dassento **"vatthupurejāto anulomato na tiṭṭhatī"**ti āha. **Āhāre vā**ti-ādinā idaṁ dasseti—sahajāte paccanīyato ṭhite anulomati atiṭṭhamānā jhānamaggasampayuttā āhāre vā indriye vā paccanīyato ṭhite tiṭṭhantīti hetu-ādayopi tiṭṭhanti. Sabbajhānamaggehi pana catukkhandhekadesabhūtānaṁ sampayuttena ca catukkhandhabhūtānaṁ sabbesaṁ tesaṁ anulomato ṭhānaṁ dassetīti daṭṭhabbaṁ, itaresu vattabbameva natthi. **Adhipati-upanissayā**ti ārammaṇamissānampi anulomato ṭhānaṁ dasseti.

"Indriye ekanti rūpajīvitindriyavasenā"ti[1] vuttaṁ, "cakkhundriyādīnaṁ rūpajīvitindriyassa ca vasenā"ti pana vattabbaṁ. **Kamena gantvā vippayutte tīṇī**ti idaṁ pākaṭabhāvatthaṁ "navamūlakādīsu vippayutte tīṇī"ti evaṁ kesuci potthakesu uddhaṭaṁ. **Imāni ca dve pacchājātindriyavasenā**ti idaṁ "imāni ca dve pacchājātāhārindriyavasenā"ti ca vattabbaṁ.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

636. **Na-aññamaññapaccayā hetuyā tīṇīti kusalādīni cittasamuṭṭhānānan**ti ettha "paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpānañcā"tipi vattabbaṁ. **Hetuyā vuttehi tīhī**ti vārasāmaññameva sandhāya vadati, tathā **kamme tīṇīti hetuyā vuttānevā**ti ca. Paccayesu pana sabbattha viseso sallakkhetabbo. **Adhipatiyā tīṇī**ti na-aññamaññanahetuna-ārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇīti etāni heṭṭhā hetuyā vuttānevāti.

644. **Yathā ca heṭṭhā**ti yathā nahetumūlake yāva navipākā, tāva gantvā nāhārindriyesu ekekameva gahitaṁ, tathā idhāpi nārammaṇamūlakādīsu ekekameva gahitanti adhippāyo.

648. **Nānākkhaṇikā kusalākusalacetanā kammasamuṭṭhānarūpassā**ti ettha "vipākānan"tipi vattabbaṁ. **Āhāri ndriyesu tīṇi sahajātasadisāni** rūpassapi paccayabhāvato, **jhānamaggādīsu tīṇi hetusadisāni** arūpānaṁyeva paccayabhāvatoti adhippāyo daṭṭhabbo. **Ādi**-saddena ca "navippayutta[2]nahetunārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇī"ti-ādīni[3] saṅgaṇhāti.

---

1. Indriye ekaṁ rūpindriyavasenāti (Aṭṭhakathāyaṁ) 2. Nasampayutta (Ka)
3. Abhi 8. 290 piṭṭhe.

650. **Yaṁ panā**ti yaṁ paccayaṁ sakaṭṭhāne anulomato labhantampi aggahetvā tato paretarā paccanīyato gayhanti, so paccayo pacchā anulomatova yojanaṁ labhatīti attho. Yathā pana nahetumūlakādīsu nāhāre ghaṭite indriyavasena, nindriye ca ghaṭete āhāravasena pañhalābho hotīti tesu aññataraṁ paccanīyato ayojetvā anulomato yojitaṁ, evaṁ no-atthino-avigatamūlakesu upanissaye ghaṭite kammavasena, kamme ca ghaṭite upanissayavasena pañhalābho hotīti tesu aññataraṁ paccanīyato ayojetvā anulomato yojitanti veditabbaṁ. Evametasmiṁ paccanīyānulome sabbāni mūlāni dvedhā bhinnāni nāhāranindriyāni na-upanissayanakammāni ca patvāti.

Paccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanārūpanibbānāni pana tikamuttakāni paṭiccādiniyamaṁ paccayuppannavacanañca na labhanti. Paṭiccavārādīsu pana chasu yato hetupaccayādito tikadhammānaṁ uppatti vuttā, tattha yathānurūpato ārammaṇādipaccayabhāvena labbhantīti veditabbānīti.

10. **Sabba-arūpadhammapariggāhakā pana sahajātādayo paccayā**ti iminā kusalattikepi parihīnaṁ sahajātaṁ rūpārūpadhammapariggāhakattā ādimhi ṭhapetvā ādisaddena sabbārūpadhammapariggāhakavacanena ca paccayuppannavasena sabba-arūpadhammapariggāhakānaṁ ārammaṇādīnaṁ parihāniṁ dassetīti daṭṭhabbaṁ. Tena kusalattikaparihīnānaṁ sabbaṭṭhānikānaṁ catunnaṁ sabbatikādīsu parihāni dassitā hoti. **Pacchājātapaccayañca vināva uppattito**ti etena pana pacchājātapaccayassa anulome parihāniṁ, paccanīye ca lābhaṁ dasseti. **Sahajātādayo**ti vā sahajātamūlakā sahajātanibandhanā paṭiccādiṁ pharantehi sahajātadhammehi vinā paccayā ahontātivuttaṁ hoti. Kasmā pana sahajātanibandhanā sabbārūpadhammapariggāhakā ca ye,

teva parihāyanti, na pana yo sahajātānibandhano sabbārūpadhammapariggāhako ca na hoti, so pacchājātoti tattha kāraṇaṁ vadanto **"sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayañca vināva uppattito"**ti āha. Tattha **sahajātādīhi vinā**ti sahajātanibandhanehi sabbārūpadhammapariggāhakehi ca vināti attho. Atha vā sahajātanibandhanānameva parihāni, na pacchājātassa sahajātānibandhanassāti ettheva kāraṇaṁ vadanto **"sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayañca vināva uppattito"**ti āha. Sahajātanibandhanāpi pana sabba-arūpadhammapariggāhakāyeva parihāyantīti dassitametanti.

17. **Navipākepi eseva nayo**ti nayadassanameva karoti, na ca paccayapaccayuppannasāmaññadassanaṁ. Sukhāya hi adukkhamasukhāya ca vedanāya sampayutte dhamme paṭicca tāhi vedanāhi sampayuttā ahetukakiriyadhammā vicikicchuddhaccasahajātamoho cāti ayañhettha nayoti. **Navippayutte ekanti āruppe āvajjanavasena vuttan**ti idaṁ āvajjanāhetukamohānaṁ vasena vuttanti daṭṭhabbaṁ.

25-37. Anulomapaccanīye **yathā kusalattikaṁ, evaṁ gaṇetabban**ti hetumūlakādīnaṁ nayānaṁ ekamūlakadvimūlakādivasena ca yojetvā gahetabbatāsāmaññaṁ sandhāya vuttaṁ, na gaṇanasāmaññaṁ. Ito paresupi evarūpesu eseva nayo. **Ahetukassa pana cittuppādassā**ti-ādi nahetumūlakaṁ sanehāya vuttaṁ, "ahetukassa pana cittuppādassa mohassa cā"ti panettha vattabbaṁ. Mohassa cāpi hi ahetukassa adhipati-abhāvato adhipatino nahetumūlake anulomato aṭṭhānanti. **Parivattetvāpī**ti nahetupaccayā na-adhipatipaccayā ārammaṇe tīṇīti evaṁ purato ṭhitampi ārammaṇādiṁ pacchato yojetvāti attho.

39. Pañhāvāre **domanassaṁ uppajjatī**ti etena taṁsampayutte dasseti. Upanissayavibhaṅge "saddhāpañcakesu mānaṁ jappeti diṭṭhiṁ gaṇhātīti kattabbaṁ, avasesesu na kattabban"ti idaṁ pāṭhagatidassanatthaṁ vuttaṁ, na pana rāgādīhi mānadiṭṭhīnaṁ anuppattito. Kusalattikepi hi rāgādīsu "mānaṁ jappeti diṭṭhiṁ gaṇhātī"ti pāḷi na vuttā, "rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā rāgassa dosassa mohassa

mānassa diṭṭhiyā patthānāya upanissayapaccayena paccayo"ti[1] pana rāgādīnaṁ mānadiṭṭhi-upanissayabhāvo utto. Tathā idhāpi daṭṭhabbanti. "Sukhāya vedanāya sampayuttena pana cittena gāmaghātaṁ nigamaghātaṁ karotī"ti somanassasampayuttalobhasahagatacittena gāmanigamaviluppanaṁ sandhāya vuttaṁ.

62. **Suddhānan**ti paccayapaccayuppannapadānaṁ anaññattaṁ dasseti. **Purejātapacchājātā panettha na vijjanti**[2]**. Na hi purejātā pacchajātā vā arūpadhammā arūpadhammānaṁ paccayā hontī**ti ettha **purejātā**ti imasmiṁ tike vuccamānā adhikārappattā sukhāya vedanāya sampayuttādayova arūpadhammānaṁ purejātā hutvā paccayā na honti purejātattābhāvatoti adhippāyo, tathā pacchājātattābhāvato pacchājātā vā hutvā na hontīti.

63-64. **Sādhipati-amohavasenā**ti adhipatibhāvasahitāmohavasenāti attho.

83-87. **Nahetupaccayā -pa- na-upanissaye aṭṭhā**ti nahetupaccayā nārammaṇapaccayā na-upanissaye aṭṭhāti evaṁ saṅkhipitvā uddharati. **Nānākkhaṇikakammapaccayavasena veditabbā**ti idaṁ "dukkhāya vedanāya sampayutto sukhāya vedanāya sampayuttassā"ti etaṁ[3] vajjetvā avasesesu aṭṭhasupi nānākkhaṇikakammapaccayasambhavaṁ sandhāya vuttaṁ. Na hi sahajātapaccayo aṭṭhasupi labbhati, atha kho tīsvevāti.

Vedanāttikavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. Vipākattike **vipākadhammaṁ paṭiccā**ti vipākaṁ dhammaṁ paṭicca. Samāsenapi hi soyevattho vuttoti pāḷiyaṁ samāsaṁ katvā likhitaṁ.

---

1. Abhi 8. 315, 316 piṭṭhesu. 2. Chijjanti (Aṭṭhakathāyaṁ) 3. Ekaṁ (Ka)

24-52. **“Nevavipākanavipākadhammadhammaṁ paṭicca nevavipākanavipākadhammadhammo uppajjati navipākapaccayā”**ti etassa vibhaṅge **“mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ upādārūpan”**ti ettakameva vuttaṁ, na vutaṁ “kaṭattārūpan”ti. Taṁ khandhe paṭicca uppajjamānassa mahābhūte paṭicca uppattidassanatthattā na vuttaṁ. Na hettha kaṭattārūpassa khandhe paṭicca uppatti atthi, yassa mahābhūte paṭicca uppatti vattabbā siyā. Pavattiyaṁ pana kaṭattārūpaṁ **“asaññasattānaṁ -pa- mahābhūte paṭicca kaṭattārūpaṁ upādārūpan”**ti eteneva dassitaṁ hoti. Evañca kahvā asaññasattānaṁ rūpasamānagatikattā nāhārapaccaye ca pavattiyaṁ kaṭattārūpaṁ na uddhaṭaṁ. Tampi hi uppādakkhaṇe āhārapaccayena vinā uppajjatīti uddharitabbaṁ siyāti.

Vipākattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Upādinnattikavaṇṇanā

15. Upādinnattike **anupādinna-anupādāniyaṁ dhammaṁ paṭicca anupādinna-anupādāniyo dhammo uppajjati nādhipatipaccayā**ti etena sayaṁ adhipatibhūtattā avirahitārammaṇādhipatīsupi adhipati duvidhenapi adhipatipaccayena uppajjatīti na vattabbo, ayametassa sabhāvoti dasseti.

72. **Upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro upādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo**ti ettha kammajānaṁ rūpānaṁ abbhantaragatā ojā tasseva kammajakāyassa rūpajīvitindriyaṁ viya kaṭattārūpānaṁ anupālanupatthambhanavasena paccayo, na janakavasenāti ayamattho aṭṭhakathāyaṁ vutto. Etasmiṁ pana atthe sati **upādinnupādāniyo ca anupādinnanupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo pacchājātindriyan**ti ettha “āhāran”tipi vattabbaṁ, yadi ca kammajā ojā sakalāparūpānameva āhārapaccayo hoti, evaṁ sati “upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro anupādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo”ti na vattabbaṁ siyā, vattañcidaṁ, tampi anajjhohaṭāya sasantānagatāya upādinnojāya anupādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayaṁ sandhāya vuttaṁ. Evañca

sati "upādinnupādāniyo ca anupādinna-anupādāniyo ca dhammā anupādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo"ti[1] ayampi pañho pacchājātāhāravasena uddharitabbo siyā, tasmā ajjhohaṭassa upādinnāhārassa lokuttarakkhaṇe abhāvato dumūlakesu paṭhamapañhe "āhāran"ti na vuttaṁ. Dutiyapañho ca na uddhaṭo, na itarassa upādinnāhārassa kāmabhave asambhavābhāvatoti ajjhohaṭameva maṇḍūkādisarīragataṁ upādinnāhāraṁ sandhāya "upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro upādinnupādāniyassa ca anupādinnupādāniyassa ca kāyassa āhārapaccayena paccayo"ti[2] vadantānaṁ vādo balavataro. Na hi ajjhohaṭamattāva maṇḍūkādayo kucchivitthataṁ na karonti, na va balaṁ na upajāyanti, na ca rūpaviseso na viññāyatīti.

"Anupādinna-anupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa ca anupādinna-anupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo sahajātaṁ pacchājātan"ti[3] evamādīhi idha vuttehi ekamūlakadukatikāvasānapañhavissajjanehi "kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo sahajātan"ti-ādinā idha dutiyadukāvasāne viya vissajjanaṁ labbhatīti viññāyati. Sukhāvabodhanatthaṁ pana tattha sahajātavaseneva vissajjanaṁ kataṁ. Paccanīye pana sahajātasseva apaṭikkhepe lābhato, paṭikkhepe ca alābhato sahajātapaccayavaseneva ekamūlakadukāvasānā tattha uddhaṭā, idha penetehi vissajjanehi eko dhammo sahajātādīsu atthipaccayavisesesu anekehipi anekesaṁ dhammānaṁ eko atthipaccayo hotīti dassitaṁ hoti. Eko hi dhammo ekassa dhammassa ekeneva atthipaccayavisesena atthipaccayo hoti, eko anekesaṁ ekenapi anekehipi, tathā aneko ekassa, aneko anekesaṁ samānatte paccayuppannadhammānaṁ, atthipaccayavisesesu pana pañcasu sahajātaṁ purejāteneva saha atthipaccayo hoti, anaññadhammatte pacchājātena ca, na nānādhammatte.

Yadi siyā, **"upādinnupādāniyo ca anupādinna-anupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo pacchājātaṁ indriyan"**ti ettha "sahajātan"tipi vattabbaṁ siyā. Kammajānañhi bhūtānaṁ

---

1. Abhi 8. 434 piṭṭhe. 2. Abhi 8. 425 piṭṭhe. 3. Abhi 8. 432 piṭṭhe.

sahajātānaṁ pacchājātānañca lokuttarānaṁ ekakkhaṇe labbhamānānampi eko atthipaccayabhāvo natthi sahajātapacchājātānaṁ nānādhammānaṁ viruddhasabhāvattāti taṁ na vuttanti veditabbaṁ. Evañca katvā paccanīye ca **"na-indriye bāvīsā"**ti vuttaṁ. Aññathā hi indriyapaṭikkhepepi sahajātapacchājātavasena tassa pañhassa lābhato "tevīsā"ti vattabbaṁ siyāti. Purejātaṁ sahajāteneva saha atthipaccayo hoti, na itarehi, tampi vatthu taṁsahitapurejātameva, na itaraṁ. Kusalattike hi pañhāvāre "na vippayuttapaccayā atthiyā pañcā"ti[1] vuttaṁ, sanidassanattike pana "vippayutte bāvīsā"ti[2]. Yaṁ pana tattha atthivibhaṅge paccayuddhāre ca timūlakekāvasānaṁ uddhaṭaṁ, taṁ vatthusahitassa ārammaṇapurejātassa sahajātena, saha paccayabhāvatoti pacchājātaṁ āhārindriyeheva, anaññadhammatte ca sahajātena ca, āhāro pacchājātindriyeheva, indriyaṁ pacchājātāhārenāti evametaṁ atthipaccayavibhāgaṁ sallakkhetvā anulome paccanīyādīsu ca labbhamānā pañhā uddharitabbā.

Upādinnattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Vitakkattikavaṇṇanā

22. Vitakkattike paṭiccavārānulome **adhipatiyā tevīsā**ti sattasu mūlakesu yathākkamaṁ satta pañca tīṇi ekaṁ tīṇi tīṇi ekanti evaṁ tevīsa, **aññamaññe aṭṭhavīsa** satta pañca pañca tīṇi cattāri tīṇi ekanti evaṁ, **purejāte ekādasa** tīṇi cattāri dve dutiyatatiyadumūlakesu ekaṁ ekanti evaṁ, tathā āsevane. Aññāni gaṇanāni hetu-ārammaṇasadisāni.

31. Paccanīye nādhipatipaccaye paṭhamapañhe[3] "avitakkavicāramatte khandhe paṭicca avitakkavicāramattā adhipatī"ti vatvā puna "vipākaṁ avitakkavicāramattaṁ ekaṁ khandhaṁ paṭiccā"ti-ādinā vissajjanaṁ kataṁ, na pana avisesena. Kasmā? Vipākavajjānaṁ avitakkavicāramattakkhandhānaṁ ekantena

---

1. Abhi 8. 290 piṭṭhe. 2. Abhi 9. 492 piṭṭhe. 3. Aṭṭhamapañhe... (Ka)

sādhipatibhāvato. Vipākānaṁ pana lokuttarānameva sādhipatibhāvo, na itaresanti te visuṁ niddhāretvā vuttā. Lokuttaravipākādhipatissa cettha purimakoṭṭhāseyeva saṅgaho veditabbo.

38. Nāsevanamūlake **avitakkavicāramattaṁ vipākena saha gacchantenā**ti etaṁ mūlaṁ avitakkavicāramatta-avitakkavicārapadehi avitakkehi saha yojentena napurejātasadisaṁ pāḷigamanaṁ kātabbanti vuttaṁ hoti. Sadisatā cettha yebhūyyena visadisatā ca daṭṭhabbā. Tattha hi āruppe avitakkavicāramattaṁ idha vipākaṁ avitakkavicāramattanti-ādi yojetabbanti ayamettha viseso. Idañca nāsevanavibhaṅgānantaraṁ likhitabbaṁ, na jhānānantaraṁ, kesuci potthakesu likhitaṁ.

Paccayavāre **paṭhamaghaṭane pavattipaṭisandhiyo**ti dumūlakesu paṭhame sattasupi pañhesu pavattiñca paṭisandhiñca yojetvāti vuttaṁ hoti.

49. Paccanīye **sattasu ṭhānesu satta mohā uddharitabbā mūlapadesu evā**ti savitakkasavicārādipadesu mūlapadameva avasānabhāvena yesu pañhesu yojitaṁ, tesu sattasu pañhesu satta mohā uddharitabbāti attho.

Pañhāvārapaccanīye "avitakkavicāramatto dhammo avitakkavicāramattassa dhammassa ārammaṇasahajāta-upanissayakammapaccayena paccayo"ti kesuci potthakesu pāṭho dissati, upanissayena pana saṅgahitattā "kammapaccayena paccayo"ti na sakkā vattuṁ. Upādinnattikapañhāvārapaccanīye hi "anupādinna-anupādāniyo dhammo anupādinna-anupādāniyassa dhammassa sahajāta-upanissayapaccayena paccayo"ti[1] ettakameva vuttaṁ. Parittattikapañhāvārapaccanīye ca "mahaggato dhammo mahaggatassa dhammassa ārammaṇasahajāta-upanissayapaccayena paccayo"ti[2] ettakameva vuttanti. Ettakameva ca avitakkavicāramattaṁ kammaṁ appamāṇaṁ mahaggatañca, tañca dubbalaṁ na hotīti etehiyeva vacanehi viññāyatīti.

Vitakkattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 8. 413, 416 piṭṭhesu.
2. Abhi 9. 324, 327, 332 piṭṭhe.

8. Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā

Dassanenapahātabbattike **dassanena pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ekenapi paccayena paccayo na hotī**ti idaṁ paṭiccasamuppādavibhaṅge vicāritanayena vicāretabbanti.

Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāgaṇanagāthāyo

Kusalādi ekakatthaya-mathādi antena majjhimantena.
Ādi ca majjhena dukā, tayo tikeko ca viññeyyo.

Tesvekekaṁ mūlaṁ katvā, taṁ sattasattakā pucchā.
Ekekapaccaye yathā, bhavanti ekūnapaññāsa.

Chasattatādhikasataṁ, sahassamekañca suddhike pucchā.
Esa ca nayonulome, paccanīye cāti nāññattha.

Rāsiguṇitassa rāsissaḍḍhaṁ, saha rāsikassa piṇḍo so.
Rāsissa vā sahekassaḍḍhaṁ, puna rāsinā guṇitaṁ.

Iti hetumūlakāduka-tikādayo chacca sattatisatā dve.
Catuvīsatettha pucchā, aḍḍhuḍḍhasahassanahutañca.

Tāsaṁ yasmā suddhika-nayo na paccekapaccaye tasmā.
Catuvīsatiguṇitānaṁ, sasuddhikānaṁ ayaṁ gaṇanā.

Lakkhattayaṁ dvinahutaṁ, pañca sahassāni satta ca satāni.
Dvāpaññāsā etā, anulome piṇḍitā pucchā.

Anulomasadisagaṇanā, bhavanti pucchānaye ca paccanīye.
Hāpetvā pana sese, nayadvaye suddhike laddhā.

Chappaññāsa bhavanti pucchā, chasatasahitañca lakkhaterasakaṁ.
Pucchānayesu gaṇitā, paṭiccavāre catūsvapi.

Sattahi guṇitā kusalattike dvayaṁ, navutiñceva pañcasatā.
Cattāri sahassāni ca, tathekanavute ca lakkhakā.

Tā dvāvīsati guṇitā, tikesu sabbesu vīsati ca koṭi.
Lakkhattayaṁ sahassaṁ, catuvīsati cāpi viññeyyā.

Tikapaṭṭhānaṁ.

Ekakapaccaye pana, nava nava katvā sasoḷasadvisataṁ.
Hetudukapaṭhamavāre, paṭhamanaye suddhike pucchā.

Hetādimūlakanaye-svekekasmiṁ dukādibhedayute.
Caturāsīticatusata-sahitaṁ sahassadvayaṁ pucchā.

Tā catuvīsatiguṇitā, sasuddhikā ettha honti anulome.
Dvattiṁsaṭṭhasatādhika-sahassanavakaḍḍhalakkhakā.

Evaṁ paccanīye dve, suddhikarahitā catūsvato honti.
Channavutaṭṭhasataṭṭha-tiṁsasahassadvilakkhakāni.

Tā pana sattaguṇā dve, sattatisatadvayaṁ sahassāni.
Dvāsattati honti tato, soḷasa lakkhāni hetuduke.

Tā sataguṇā dukasate, satadvayaṁ sattavīsati sahassā.
Dvāsattati lakkhāni ca, soḷasakoṭi tato pucchā.

Dukapaṭṭhānaṁ.

Dukatikapaṭṭhāne tika-pakkhepo hoti ekamekaduke.
Tassa chasaṭṭhiguṇena te, chasaṭṭhisataṁ dukā honti.

Hetudukaladdhapucchā, guṇitā tehi ca honti tikapadameva.
Dukapaṭṭhāne pucchā, tāsaṁ gaṇanā ayaṁ ñeyyā.

Dvāpaññāsa satāni ca, naveva nahutāni nava ca saṭṭhiñca.
Lakkhāni tīhi sahitaṁ, sataṁ sahassañca koṭinaṁ.

Dukatikapaṭṭhānaṁ.

Tikadukapaṭṭhāne tika-mekekaṁ dvisatabhedanaṁ katvā.
Dvāvīsadvisataguṇā, ñe yyā kusalattike laddhā.

Pucchā aṭṭhasatādhika-catusahassadvilakkhayuttānaṁ.
Koṭīnaṁ chakkamatho, koṭisahassāni cattāri.

Tikadukapaṭṭhānaṁ.

Tikatikapaṭṭhāne, tesaṭṭhividhekekabhedanā tu tikā.
Tehi ca guṇitā kusala-ttikapucchāpi honti pucchā tā.

Dvādasa pañcasatā catu-saṭṭhisahassāni navuti cekūnā.
Lakkhānamekasaṭṭhi, dvādasasatakoṭiyo ceva.

Tikatikapaṭṭhānaṁ.

Dvayahīnadvayasataguṇo, ekeko dukaduke tehi.
Hetuduke laddhā saṅkhya-bhedehi[1] ca vaḍḍhitā pucchā.

Chasatayutāni pañcā-sītisahassāni lakkhanavakañca.
Ekādasāpi koṭi, puna koṭisatāni tettiṁsa.

Dukadukapaṭṭhānaṁ.

Sampiṇḍitā tu pucchā, anulome chabbidhepi paṭṭhāne.
Chattiṁsatisatasahassa-ṭṭhakayutasattanahutāni.

Lakkhāni chacca cattā-līseva navātha koṭiyo dasa ca.
Sattakoṭisatehi ca, koṭisahassāni nava honti.

Tā catuguṇitā pucchā, catuppabhede samantapaṭṭhāne.
Catucattālīsasatattayaṁ, sahassāni terasa ca.

1. Satabhedehi (Ka)

Sattāsīti ca lakkhānaṁ, koṭīnañca sattasattatiyo.
Hontiṭṭhasatāniṭṭha-tiṁsasatasahassāni iti gaṇanā.

Paṭṭhānassa pucchāgaṇanagāthā.

Paṭṭhānapakaraṇamūlaṭīkā samattā.

Pañcapakaraṇamūlaṭīkā samattā.

Iti bhadanta-ānandācariyakena katā līnatthapadavaṇṇanā

Abhidhammassa mūlaṭīkā samattā.

Pañcapakaraṇamūlaṭīkāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Abhidhammapiṭaka

Pañcapakaraṇa-anuṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Dhātukathāpakaraṇa-anuṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Dhātukathāpakaraṇadesanāya desadesakaparisāpadesā vuttappakārā evāti kālāpadesaṁ dassento **"dhātukathāpakaraṇaṁ desento"**ti-ādimāha. "Tasseva anantaraṁ adesayī"ti hi iminā vibhaṅgānantaraṁ dhātukathā desitāti tassā desanākālo apadiṭṭho hoti. Ye pana "vibhaṅgānantaraṁ kathāvatthupakaraṇaṁ desitan"ti vadanti, tesaṁ vādaṁ paṭikkhipanto **"vibhaṅgānantaraṁ -pa- dassetun"**ti āha.

"Kāmā te paṭhamā senā"ti[1] ādivacanato kilesaviddhaṁsanampi devaputtamārassa balavidhamananti sakkā vattuṁ, "appavattikaraṇavasena kilesābhisaṅkhāramāraṇan"ti pana vuccamānattā khantibalasaddhābalādi-ānubhāvena ussāhaparisābalabhañjanameva devaputtamārassa balaviddhaṁsanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Visayātikkamanaṁ** kāmadhātusamatikkamo. **Samudayappahānapariññāvasenā**ti pahānābhisamayapariññābhisamayānaṁ vasena. Nanu cetaṁ pañcannaṁ mārānaṁ bhañjanaṁ sāvakesupi labbhatevāti codanaṁ manasi katvā āha **"parūpanissayarahitan"**ti-ādi. Vīrassa bhāvo vīriyanti katvā vuttaṁ **"mahāvīriyoti mahāvīro"**ti. Mahāvīriyatā ca paripuṇṇavīriyapāramitāya

1. Khu 1. 432; Khu 7. 73; Khu 8. 114 piṭṭhesu.

caturaṅgasamannāgatavīriyādhiṭṭhānena anaññasādhāraṇacatubbidhasammappadhānasampattiyā ca veditabbā. Tato eva hissa vīriyāhānisiddhipīti.

Khandhādike dhamme adhiṭṭhāya nissāya visayaṁ katvā abhidhammakathā pavattāti āha **"abhidhammakathādhiṭṭhānaṭṭhena vā"**ti. **Tesaṁ kathanato**ti tesaṁ khandhādīnaṁ kathābhāvato. Etena atthavisesasannissayo byañjanasamudāyo pakaraṇanti vuttaṁ hoti. Atha vā dhātuyo kathīyanti ettha, etena vāti **dhātukathā,** tathāpavatto byañjanatthasamudāyo. Yadi evaṁ sattannampi pakaraṇānaṁ dhātukathābhāvo āpajjatīti codanaṁ sandhāyāha **"yadipī"**ti-ādi. Tattha **sātisayan**ti savisesaṁ vicittātirekavasena anavasesato ca desanāya pavattattā. Tathā hi vuttaṁ "sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā"ti[1]. Tenevāha **"ekadesakathanameva hi aññattha katan"**ti.

Idāni sāsane yesu dhātu-saddo niruḷho, tesaṁ vasena aññehi asādhāraṇaṁ imassa pakaraṇassa dhātukathābhāvaṁ dassento **"khandhāyatanadhātūhi vā"**ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti khandhāyatanadhātūsu. Mahanto pabhedānugato visayo etāsanti **mahāvisayā,** dhātuyo, na khandhāyatanāni appatarapadattā. Yena vā sabhāvena dhammā saṅgahāsaṅgahasampayogavippayogehi uddesaniddese labhanti, so sabhāvo dhātu. Sā dhātu idha sātisayaṁ desitāti savisesaṁ dhātuyā kathanato idaṁ pakaraṇaṁ **"dhātukathā"**ti vuttaṁ. Sabhāvattho hi ayaṁ dhātu-saddo "dhātuso bhikkhave sattā saṁsandantī"ti-ādīsu viya. **Dhātubhedan**ti dhātuvibhāgaṁ. Pakaraṇanti vacanaseso. Kuto pakaraṇa-saddo labbhatīti āha **"sattannaṁ pakaraṇānaṁ kamena vaṇṇanāya pavattattā"**ti. **Tena yojanaṁ katvā**ti tena pakaraṇa-saddena "dhātukathāva pakaraṇaṁ dhātukathāpakaraṇan"ti yojanaṁ katvā. **Taṁ dīpanan**ti taṁ dhātukathāpakaraṇassa atthadīpanaṁ, atthadīpanākārena pavattaṁ vaṇṇanaṁ "atthaṁ dīpayissāmī"ti vatvā "taṁ suṇāthā"ti vadanto sotadvārānusārena tattha upadhāraṇe niyojetīti āha **"taṁdīpanavacanasavanena upadhārethāti attho"**ti.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 3. 2 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 368 piṭṭhe.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. **Cuddasavidhenā**ti cuddasappakārena, cuddasahi padehīti attho. Tattha “saṅgaho asaṅgaho”ti idamekaṁ padaṁ, tathā “sampayogo vippayogo”ti. “Saṅgahitena sampayuttaṁ vippayuttan”ti-ādīni pana tīṇi tīṇi padāni ekekaṁ padaṁ. Itaresu padavibhāgo suviññeyyova. **Etehī**ti saṅgahādippakārehi. Nayanaṁ pāpanaṁ, taṁ pana pavattanaṁ ñāpanañca hotīti “pavattīyati ñāyantī”ti ca dvidhāpi attho vutto. Nayā eva uddisiyamānā mātikā. Atthadvayepi pavattanañāṇakiriyānaṁ karaṇabhāvena saṅgahādippakārā nayāti vuttā. Tenāha **aṭṭhakathāyaṁ** “iminā saṅgahādikena nayenā”ti[1]. **Padānan**ti atthadīpakānaṁ vacanānaṁ. Pajjati etena atthoti hi padaṁ. **Padānan**ti ca saṁsāmisambandhe sāmivacanaṁ, **pakaraṇassā**ti pana avayavāvayavīsambandhe.

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. **Tadatthānī**ti paṭiccasamuppādatthāni. Paṭicca samuppajjati saṅkhārādikaṁ etasmāti hi paṭiccasamuppādo, paccekaṁ avijjādiko paccayadhammo. Tathā hi vuttaṁ saṅkhārapiṭake “dvādasa paccayā, dvādasa paṭiccasamuppādā”ti. **Tesan**ti khandhādīnaṁ. **Tathādassitānan**ti gaṇanuddesavibhāgamattena dassitānaṁ. Kasmā panettha paṭiccasamuppādo dvādasabhāveneva ghito, nanu tattha bhavo kammabhavādibhedena, sokādayo ca sarūpatoyeva idha pāḷiyaṁ gahitāti codanaṁ sandhāyāha **“tatthā”**ti-ādi. Tattha **tatthā**ti tasmiṁ “pañcavīsādhikena padasatenā”ti evaṁ vutte aṭṭhakathāvacane. Kammabhavassa bhāvanabhāvena, upapattibhavassa bhavanabhāvena. Padatthato pana kammabhavo bhavati etasmāti bhavo, itaro bhavati, bhavanaṁ vāti. **Tannidānadukkhabhāvenā**ti jarāmaraṇanidānadukkhabhāvena.

“Sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātukā”ti idampi dhātukathāya mātikākittanamevāti “sabbāpi -pa- mātikāti ayaṁ dhātukathāmātikāto bahiddhā vuttā”ti vacanaṁ asambhāvento **“atha**

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 1 piṭṭhe.

vā”ti-ādimāha. **Pakaraṇantaragatā vuttā** dhātukathāya mātikābhāvenāti attho. Kāmañcettha mātikābhāvena vuttā, pakaraṇantaragatattā pana aññato gahetabbarūpā ito bahibhūtā nāma honti, sarūpato gahitāva pañcakkhandhāti-ādikā abbhantarā. Tenāha **“sarūpato dassetvā ṭhapitattā**”ti. **Mātikāya asaṅgahitattā**ti mātikāya sarūpena asaṅgahitattā, na aññathā. Na hi mātikāya asaṅgahito koci padattho atthi. **Vikiṇṇabhāvenā**ti khandhavibhaṅgādīsu visuṁ visuṁ kiṇṇabhāvena visaṭabhāvena.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. **Nayānaṁ** saṅgahādippakāravisesānaṁ **pavatti** desanā, tassā viniggamaṭṭhānatāya **dvāraṁ.** Yathāvuttadhammā yathārahaṁ khandhāyatanadhātuyo arūpino ca khandhāti **tesaṁ uddeso nayamukhamātikā.** Tenāha “nayānan”ti-ādi. Viyujjanasīlā, viyogo vā etesaṁ atthīti viyogino, tathā sahayogino, saṅgahāsaṅgahadhammā ca viyogīsahayogīdhammā ca **saṅgahā -pa- dhammā,** saṅgaṇhanāsaṅgaṇhanavasena viyujjanasaṁyujjanavasena ca pavattanakasabhāvāti attho. **Cuddasapī**ti-ādinā tamevatthaṁ pākaṭataraṁ karoti. **Yehī**ti yehi khandhādīhi arūpakkhandhehi ca. **Te cattāro**ti te saṅgahādayo cattāro. **Saccādīhipī**ti sacca-indriyapaṭiccasamuppādādīhipi saha. **Yathāsambhavan**ti sambhavānurūpaṁ, yaṁ yaṁ padaṁ saṅgahito asaṅgahitoti ca vattuṁ yuttaṁ, taṁ tanti attho.

So panāti saṅgahāsaṅgaho. **Saṅgāhakabhūtehī**ti saṅgahaṇakiriyāya kattubhūtehi. **tehī**ti saccādīhi. **Na saṅgahabhūtehī**ti saṅgahaṇakiriyāya karaṇabhūtehi saccādīhi saṅgahāsaṅgaho na vutto. Tatthāpi hi khandhāyatanadhātuyo eva karaṇabhūtāti dasseti **khandhādīheva saṅgahehī**ti khandhādīhiyeva saṅgaṇhanakiriyāya karaṇabhūtehi, “khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanasaṅgahena asaṅgahitā, dhātusaṅgahena asaṅgahitā, te dhammā catūhi khandhehi, dvīhāyatanehi, aṭṭhahi dhātūhi asaṅgahitā”ti saṅgahāsaṅgaho niyametvā vutto. **Tasmā**ti yasmā saccādīni saṅgāhakabhāvena vuttāni, na saṅgahabhāvena, khandhādīniyeva ca saṅgahabhāvena vuttāni, tasmā.

Kasmā panettha saccādayo saṅgahavasena na vuttāti? Tathādesanāya asambhavato. Na hi sakkā rūpakkhandhādīnaṁ samudayasaccādīhi, saññādīnaṁ vā indriyādīhi saṅgahanayena pucchituṁ vissajjituṁ vāti. Tathā ariyaphalādīsu uppannavedanādīnaṁ saccavinimuttatāya "vedanākkhandho katihi saccehi saṅgahito"ti pucchitvāpi "ekena saccena saṅgahito"ti-ādinā niyametvā saṅgahaṁ dassetuṁ na sakkāti. **Yathāsambhavan**ti yehi sampayogo, yehi ca vippayogo, tadanurūpaṁ.

Rūpaṁ rūpena nibbānena vā vippayuttaṁ na hoti, nibbānaṁ vā rūpena. Kasmā? Sampayuttanti anāsaṅkanīyasabhāvattā. Catunnañhi khandhānaṁ aññamaññaṁ sampayogībhāvato "rūpanibbānehipi so atthi natthī"ti siyā āsaṅkā, tasmā tesaṁ itarehi, itaresañca tehi vippayogo vuccati, na pana rūpassa rūpena, nibbānena vā, nibbānassa vā rūpena katthaci sampayogo atthīti tadāsaṅkābhāvato vippayogopi rūpassa rūpanibbānehi, nibbānassa vā tena na vuccati, arūpakkhandhehiyeva pana vuccatīti āha **"catūhevā"**ti-ādi. **Anārammaṇassa** cakkhāyatanādikassa. **Anārammaṇa-anārammaṇamissakehī**ti anārammaṇena sotāyatanādinā anārammaṇamissakena ca dhammāyatanādinā. **Missakassa** dhammāyatanādikassa. Anārammaṇa-anārammaṇamissakehi na hotīti yojetabbaṁ. Yesaṁ pana yehi hoti, taṁ dassetuṁ **"anārammaṇassa panā"**ti-ādi vuttaṁ. Yathā hi sārammaṇassa anārammaṇena anārammaṇamissakena ca vippayogo hoti, evaṁ sārammaṇenapi so hotiyeva. Tena viya anārammaṇassa anārammaṇamissakassa cāti daṭṭhabbaṁ.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. **Visuṁ yojanā kātabbā**ti yo tīhi saṅgaho catūhi ca sampayogo vutto, taṁ sabhāgo bhāvo payojeti, yo ca tīhi asaṅgaho catūhi ca vippayogo vutto, taṁ visabhāgo bhāvoti imamatthaṁ dassento **"saṅgaho -pa- viññāyatī"**ti āha. Yassa saṅgaho, so dhammo khandhādiko **sabhāgo.** Yassa asaṅgaho, so **visabhāgo.** Tathā sampayogesupi veditabbaṁ. idāni yathāvuttaṁ sabhāgataṁ sarūpato niddhāretvā dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **samānabhāvo saṅgahe sabhāgatā, ekuppādādiko sampayoge**ti iminā ruppanādividhuro asamānasabhāvo asaṅgahe visabhāgatā, nānuppādādiko vippayogeti ayamattho atthasiddhoti na vuttoti.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Etena ṭhapanākārenā**ti sarūpena aggahetvā yathāvuttena pakaraṇantaramātikāya idha mātikābhāvakittanasaṅkhātena ṭhapanākārena. Pakaraṇantaraṭhapitāya mātikāya avibhāgena pacchato gahaṇaṁ bahi ṭhapananti āha **"bahi piṭṭhito ṭhapitattā"**ti. **Idha aṭṭhapetvā**ti imissā dhātukathāya sarūpena avatvā. **Tathā pakāsitattā**ti mātikābhāvena jotitattā. Dhammasaṅgaṇīsīsena hi dhammasaṅgaṇiyaṁ āgatamātikāva gahitāti. Yehi nayehi dhātukathāya niddeso, tesu nayesu, tehi vibhajitabbesu khandhādīsu, tesaṁ nayānaṁ pavattidvāralakkhaṇesu ca uddiṭṭhesu dhātukathāya uddesavasena vattabbaṁ vuttameva hotīti yaṁ uddesavasena vattabbaṁ, taṁ vatvā puna yathāvuttānaṁ khandhādīnaṁ kusalādivibhāgadassanatthaṁ "sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā"ti vuttanti evamettha mātikāyanikkhepavidhi veditabbo.

"Gāvīti ayamāhā"ti ettha gāvī-saddo viya "saṅgaho asaṅgaho"ti ettha padatthavipallāsakārinā iti-saddena atthapadatthako saṅgahāsaṅgaha-saddo saddapadatthako jāyatīti adhippāyenāha **"aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā"**ti. Tena atthuddhārato saṅgaha saddaṁ saṁvaṇṇetīti dasseti. **Aniddhāritaviseso**ti asaṅgahitajātisañjāti-ādiviseso. **Sāmaññena gahetabbatan**ti saṅgahasaddābhidheyyatāsāmaññena Viññāyamāno vuccamāno vā. Na cettha Sāmaññañca ekarūpamevāti codanā kātabbā bhedāpekkhattā tassa. Yattakā hi tassa visesā, tadapekkhameva tanti. **"Attano jātiyā"ti viññāyati** yathā "matteyyā"ti vutte attano mātu hitāti.

Dhammavisesaṁ aniddhāretvāti saṅgahitatādinā pucchitabbavissajjetabbadhammānaṁ visesanaṁ akatvā. **Sāmaññenā**ti avisesena. **Dhammānan**ti khandhādidhammānaṁ. **Avasesā nidvāretvā**ti "saṅgahitena asaṅgahitan"ti-ādikā

avasesā dvādasapi pucchitabbavissajjetabbadhammavisesaṁ niddhāretvā dhammānaṁ pucchanavissajjananaya-uddesāti yojanā. Nanu ca "saṅgahitena asaṅgahitan"ti-ādiyopi yathāvuttavisesaṁ aniddhāretvā sāmaññena dhammānaṁ pucchanavissajjananayuddesāti codanaṁ sandhāyāha **"saṅgahitena asaṅgahitan"**ti-ādi. Yassa attho ñāyati, saddo ca na payujjati, so lopoti veditabbo, āvutti-ādivasena vā ayamattho dīpetabbo. **Tenā**ti luttaniddiṭṭhena asaṅgahita-saddena. **Saṅgahitavisesavisiṭṭho**ti cakkhāyatanena khandhasaṅgahena saṅgahitatāvisesavisiṭṭho, tena sotāyatanādibhāvena asaṅgahito sotapasādādiko yo ruppanasabhāvo dhammaviseso. **Tannissito** taṁ dhammavisesaṁ nissāya labbhamāno. "Te dhammā katihi khandhehi -pa- catūhi khandhehi asaṅgahitā"ti-ādinā asaṅgahitatāsaṅkhāto pucchāvissajjananayo parato pucchitvā vissajjiyamāno idha uddiṭṭho hoti. **Vesesane karaṇavacanan**ti iminā tassa dhammassa yathāvuttasaṅgahitatāvisesavisiṭṭhataṁyeva vibhāveti. Evamete pucchitabbavissajjetabbadhammavisesaṁ niddhāretvā pucchanavissajjananayuddesā pavattāti veditabbā.

Nanu ca "saṅgahitena asaṅgahitan"ti ettāvatāpi ayamattho labbhatīti? Na labbhati tassa dhammamattadīpanato. Nayuddeso heso, na dhammuddeso. Tathā hi **pāḷiyaṁ** saṅgahitena asaṅgahitapadaniddese "cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatana -pa- dhātusaṅgahena asaṅgahitā"ti vatvā "te dhammā katihi khandhehi -pa- asaṅgahitā"ti[1] pucchitvā "te dhammā catūhi khandhehi dvīhāyatanehi aṭṭhahi dhātūhi asaṅgahitā"ti dutiyaṁ asaṅgahitapadaṁ gahitaṁ. Aññathā "cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, te dhammā āyatanasaṅgahena asaṅgahitā, dhātusaṅgahena asaṅgahitā. Te katame" icceva niddisitabbaṁ siyā.

Esa nayoti atidesena dassitamatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"tesupī"**ti-ādi vuttaṁ. **tatiyapadenā**ti luttaniddesena gahetabbanti vuttapadaṁ sandhāyāha. **Kattu-atthe karaṇaniddeso** saṅgahitāsaṅgahitehi tehi dhammehi dhammānaṁ saṅgahitatāsaṅgahitatāya vuttattā.

---

1. Abhi 3. 28 piṭṭhe.

Tathā hi tattha pāḷiyaṁ "tehi dhammehi ye dhammā"ti dhammukheneva saṅgahitatāsaṅgahitatā vuttā. Dutiyatatiyesu pana saṅgahitatāsaṅgahitatāsaṅkhātavisesanadvārena dhammānaṁ asaṅgahitatāsaṅgahitatā vuttāti tattha "visesane karaṇavacanan"ti vuttaṁ. Tenāha **"tattha hi -pa- dhammantarassā"**ti. Tattha **sabhāvantarenā**ti saṅgahitatāsaṅgahitatāsaṅkhātena sabhāvantarena pakārantarena. **Sabhāvantarassā**ti asaṅgahitatāsaṅgahitatāsaṅkhātassa sabhāvantarassa. **Etesū**ti catutthapañcamesu. **Dhammantarenā**ti aññadhammena. **Dhammantarassā**ti tato aññassa dhammassa visesanaṁ kataṁ. Tattha hi antarena pakāravisesāmasanaṁ dhammeneva dhammo visesitoti. **Ādipadenevā**ti "saṅgahitenā"ti-ādinā vuttena paṭhamapadeneva. **Itarehī**ti "sampayuttaṁ vippayuttan"ti-ādinā vuttehi dutiyatatiyapadehi. **Etthā**ti ekādasamādīsu catūsu. Dutiyatatiyesu viya visesane eva karaṇavacanaṁ daṭṭhabbaṁ, na catutthapañcamesu viya kattu-attheti adhippāyo. **Pucchāvissajjanānan**ti-ādinā tamevatthaṁ vibhāveti.

Vividhakappanatoti vividhaṁ bahudhā kappanato, saṅgahāsaṅgahānaṁ visuṁ saha ca visesanavisesitabbabhāvakappanatoti attho. Taṁ pana vikappanaṁ vuttākārena vibhajanaṁ hotīti āha **"vibhāgatoti attho"**ti. Sanniṭṭhānalakkhaṇena adhimokkhena sampayuttadhammā ārammaṇe nicchayanākārena pavattiyā sanniṭṭhānavasena vuttadhammā. Te ca tehi saddhiṁ tadavasiṭṭhe dvipañcaviññāṇavicikicchāsahagatadhamme ca saṅgahetvā āha **"sanniṭṭhānavasena vuttā ca sabbe ca cittuppādā sanniṭṭhānavasena vuttasabbacittuppādā"**ti. **Itare**ti phassādayo. **Sabbesan**ti ekūnanavutiyā cittuppādānaṁ. **Pariggahetabbā**ti saṅgahādivasena pariggaṇhitabbā. **Mahāvisayena** adhimokkhena. **Aññesan**ti vitakkādīnaṁ. **Vacanaṁ sandhāyā**ti "adhimuccanaṁ adhimokkho, so sanniṭṭhānalakkhaṇo"ti **dhammasaṅgahavaṇṇanāyaṁ**[1] "taṇhāpaccayā adhimokkho, adhimokkhapaccayā bhavo"ti **paṭiccasamuppādavibhaṅge**[2] ca āgataṁ vacanaṁ sandhāya. **Atthe satī**ti "sanniṭṭhāna -pa- sādhāraṇato"ti evamatthe vuccamāne. **Vattabbesū**ti saṅgahādipariggahatthaṁ vattabbesu. Vuttā **phassādayo** manasikārapariyosānā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 177 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 171 piṭṭhe.

Tādisassāti phassādisadisassa sādhāraṇassa adhimokkhasadisassa asādhāraṇassa aññassa dhammassa abhāvā.

Nanu jīvitindriyacittaṭṭhitiyopi sādhāraṇāti? Saccaṁ sādhāraṇā, atthi pana visesoti dassento āha **"jīvitindriyaṁ panā"**ti-ādi. Asamādhisabhāvā balabhāvaṁ appattā sāmaññasaddeneva vattabbāti yojanā. **Sāmaññavisesasaddehi cā**ti sāmaññavisesa-saddehi vattabbā ca samādhisabhāvā cittekaggatā. **Visesasaddavacanīyaṁ aññan**ti balappattasamādhito aññaṁ sāmaññasaddena byāpetabbaṁ, visesasaddena ca nivattetabbaṁ natthi samādhisabhāvāya eva cittekaggatāya gahitattā. Na aññabyāpakanivattako sāmaññaviseso **anañña -pa- viseso,** tassa dīpanato. **Tasseva dhammassā**ti tasseva balappattasamādhidhammassa. **Bhedadīpakehī**ti visesadīpakehi samādhibalādivacanehi vattabbā. **Vuttalakkhaṇā** anaññabyāpakanivattakasāmaññavisesadīpanā saddā. Tato **viparītehi** aññaṁ byāpetabbaṁ nivattetabbañca gahetvā pavattehi sāmaññavisesasaddeheva na sukhādisabhāvā vedanā viya vattabbā. **Tasmā**ti yasmā asamādhisabhāvā samādhisabhāvāti dvedhā bhinditvā gahitā cittekaggatā, tasmā. **Asamādhisabhāvameva pakāseyya** visesasaddanirapekkhaṁ pavatamānattā. **Itaro**ti samādhipabādiko visesa-saddo. **Idhā**ti imasmiṁ abbhantaramātikuddese, sādhāraṇe phassādike, mahāvisaye vā adhimokkhe uddisiyamāne. Nanu ca abhinditvā gayhamānā cittekaggatā vedanā viya sādhāraṇā hotīti codanaṁ sandhāyāha **"abhinnāpi vā"**ti-ādi. "Cittassa ṭhiti cittekaggatā avisāhaṭamānasatā[1]. Arūpīnaṁ dhammānaṁ āyu ṭhitī"ti[2] vacanato samādhijīvitindriyānaṁ **aññadhammanissayena vattabbatā** veditabbā. **Na arahatī**ti idha uddesaṁ na arahati samukheneva vattabbesu phassādīsu uddisiyamānesūti attho.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanaya saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. "Abhiññeyyadhammabhāvena vuttā cattāro khandhā hontī"ti-ādinā, "rūpakkhandho abhiññeyyo"ti-ādinā ca abhiññātalakkhaṇavisayāti āha **"sabhāvato abhiññātānan"**ti. **Pariññeyyatādī**ti **ādi**saddena pahātabbasacchi kātabbabhāvetabbatā saṅgayhati. **Adhipatiyādī**ti adhipatipaccayabhāva-upaṭṭhānapadahanādīni. **Saccādiviseso viyā**ti dukkhasaccādipariyāyo abhiññeyyapīḷanaṭṭhādiviseso viya. **Evañca katvā**ti nayamukhamātikāya abhiññeyyanissayena vuccamānattā eva. **Tesaṁ rūpadhammānaṁ** pañcannaṁ khandhānaṁ khandhabhāvena viya **rūpakkhandhabhāvena sabhāgatā hoti,** na vedanākkhandhādibhāvenāti saṅgahalakkhaṇamāha. **Itī**ti tasmā, yasmā rūpadhammā aññamaññaṁ rūpakkhandhabhāvena sabhāgā, tasmāti attho. **Rūpakkhandhabhāvasaṅkhātena** rūpakkhandhabhāvena atthamukheneva gahaṇe. Saddadvārena pana gahaṇe **rūpakkhandhavacanasaṅkhātena vā** rūpakkhandhavacanavacanīyatāsaṅkhātena. Idāni tamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"rūpakkhandhoti hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Purimenāti rūpakkhandhena. **Saññākkhandhamūlakā**ti-ādīsu "purimena yojiyamāne"ti-ādiṁ ānetvā yathārahaṁ yojetabbaṁ. Abhedato pañcakapucchāvissajjanaṁ khandhapadaniddese sabbapacchimamevāti āha **"bhedato pañcakapucchāvissajjanānantaran"**ti.

Āyatanapadādivaṇṇanā

40. **Yadipi ekakepi sadisaṁ vissajjanaṁ** vissajjanaṁ samudayamaggasaccānaṁ "samudayasaccaṁ ekena khandhena -pa-maggasaccaṁ ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitaṁ, catūhi khandhehi ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi asaṅgahitan"ti[1] niddiṭṭhattā. **Etthā**ti etasmiṁ

---

1. Abhi 3. 9 piṭṭhe.

indriyapadaniddese. **Cakkhusotacakkhusukhindriyadukānan**ti cakkhusotadukaṁ cakkhusukhindriyadukanti etesaṁ dukānaṁ. Cakkhusotasukhindriyānañhi "ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitaṁ, catūhi khandhehi ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi asaṅgahitan"ti ekake sadisaṁ vissajjanaṁ. Cakkhusotindriyadukassa pana "cakkhundriyañca sotindriyañca ekena khandhena dvīhāyatanehi dvīhi dhātūhi saṅgahitā, catūhi khandhehi dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi asaṅgahitā"ti, "cakkhundriyañca sukhindriyañca dvīhi khandhehi dvīhāyatanehi dvīhi dhātūhi saṅgahitā, tīhi khandhehi dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi asaṅgahitā"ti cakkhusukhindriyadukassa ca **asadisaṁ vissajjanaṁ. Nāpi dukehi tikassā**ti cakkhusotacakkhusukhindriyādidukehi cakkhusotasukhindriyāditikassa nāpi sadisaṁ vissajjanaṁ. **Idhā**ti saccapadaniddese. **Tikena cā**ti dukkhasamudayamaggāditikena ca. "Pañcahi khandhehi dvādasahāyatanehi aṭṭhārasahi dhātūhi saṅgahitā, na kehici khandhehi na kehici āyatanehi na kāhici dhātūhi asaṅgahitā"ti sadisaṁ vissajjanaṁ.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. **Avijjāvacanenā**ti "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti ettha avijjāggahaṇena. **Visesanaṁ na kattabbaṁ,** "sabbampi viññāṇan"ti vattabbanti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **"kusalādīnampī"**ti-ādinā. **Vissajjanāsadisena** sabbaviññāṇādisaṅgahaṇato. **Tesan**ti viññāṇādipadānaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ paṭhamanaye. **Akammajānampi saṅgahitatā viññāyati** saddāyatanassapi gahitattā.

71. **Jāyamāna -pa- mānānan**ti jāyamānādi-avatthānaṁ dhammānaṁ. **Jāyamānādibhāvamattattā**ti nibbattanādi-avatthāmattabhāvato. **Vinibbhujjitvā**ti avatthābhāvato vinibbhogaṁ katvā. Paramatthato avijjamānāni, **sabhāvamattabhūtānī**ti paramatthadhammānaṁ avatthābhāvamattabhūtāni. Aparamatthasabhāvānipi rūpadhammassa nibbatti-ādibhāvato ruppanabhāvena gayhanti. Tato "rūpakkhandhassa sabhāgāni, arūpānaṁ pana jātijarāmaraṇānī"ti ānetvā yojanā. **Ekekabhūtānī**ti yathā ekasmiṁ rūpakalāpe jāti-ādīni ekekāniyeva honti, evaṁ ekasmiṁ arūpakalāpepīti vuttaṁ.

Tenāha **“rūpakalāpajāti-ādīni viyā”**ti-ādi. Anubhavanasañjānanavijānanakiccānaṁ vedanādīnaṁ nibatti-ādibhūtānipi jāti-ādīni tathā na gayhantīti āha **“vediyana -pa- agayhamānānī”**ti. Tena vedanākkhandhādīhi jāti-ādīnaṁ saṅgahābhāvamāha. “Jāti bhikkhave aniccā saṅkhatā”ti-ādi[1]vacanato jāti-ādīnampi saṅkhatapariyāyo atthīti saṅkhatābhisaṅkhāraṇakiccena saṅkhārakkhandhena tesmā saṅgahoti vuttaṁ **“saṅkhatā** -pa- **sabhāgānī”**ti. Teneva ca saṅkhārakkhandhassa anekantaparamatthakiccahā veditabbā. **Tathā duvidhānī**ti vuttappakārena rūpārūpadhammānaṁ nibbatti-ādibhāvena dvippakārāni. **Tenā**ti yathāvuttasabhāgatthena. **Tehi khandhādīhī**ti rūpakkhandhasaṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūhi.

Paṭhamanayasaṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyanaya saṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

171. **“Saṅgahitena asaṅgahitan”**ti ettha saṅgahitāsaṅgahitasaddā bhinnādhikaraṇā na gahetabbā visesanavisesitabbatāya icchitattā. Yo hi dhammo saṅgahitatāvisesavisiṭṭho asaṅgahito heṭṭhā uddiṭṭho, sveva idha asaṅgahitabhāvena pucchitvā vissajjīyatīti dassento **“yaṁ taṁ -pa- tadeva dassento”**ti āha. Ye hi dhammā cakkhāyatanena khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena ca asaṅgahitā, tesaṁyeva puna khandhādīhi asaṅgaho pucchitvā vissajjito. Tena vuttaṁ **“cakkhāyatanena -pa- āhā”**ti. **Sabbatthā**ti sabbesu nayesu vāresu ca. **Khandhādisaṅgahasāmaññānan**ti “khandhasaṅgahenā”ti-ādinā avisesena vuttānaṁ khandhādisaṅgahānaṁ. “Sāmaññajotanā visese avatiṭṭhatī”ti āha **“niccaṁ visesāpekkhattā”**ti. Visesāvabodhanatthāni pañhabyākaraṇānīti vuttaṁ **“bhedanissitattā ca pucchāvissajjanānan”**ti. **Savisesāva khandhādigaṇanā**ti “khandhasaṅgahenā”ti-ādinā avisesena vuttāpi rūpakkhandhādinā savisesāva khandhādigaṇanā, khandhādinā saṅgahoti attho. **Suddhā**ti kevalā anavasesā, sāmaññabhūtāti vuttaṁ hoti.

Tatthāti yathādhikate dutiyanaye. Sāmaññajotanāya visesaniddiṭṭhattā āha **“saṅgahi -pa- niddhāritattā”**ti. **Tīsu saṅgahesū**ti

---

1. Saṁ 1. 264 piṭṭhe.

khandhādisaṅgahesu tīsu. **Aññehī**ti vuttāvasesehi dvīhi ekena vā. **Ettakeneva dassetabbā siyuṁ** tāvatāpi saṅgahitena asaṅgahitabhāvassa pakāsitattā. **Tesan**ti saṅgahitena asaṅgahitabhāvena vuttadhammānaṁ. **Evaṁvidhānan**ti "cakkhāyatanaṁ sotāyatanan"ti-ādinā aniddhāritavisesānaṁ. **Asambhavā**ti vuttappakārena niddisituṁ asambhavā. Saṅgahādinayadassanamattaṁ nayamātikāya byāpāro, yattha pana saṅgahādayo, te khandhādayo kusalādayo ca tesaṁ visayabhūtāti tehi vinā saṅgahādīnaṁ pavatti natthi. Tenāha **"nayamātikāya abbhantarabāhiramātikāpekkhattā"**ti. **Saṅgāhakaṁ** asaṅgāhakañcāti vattabbaṁ. Yo hi idha saṅgāhakabhāvena vutto dhammo asaṅgāhakabhāvenapi vuttoyevāti.

"Ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā"ti, "ye dhammā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā"ti ca **yattha pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṁ natthi, tattha paṭhamanaye chaṭṭhanaye ca** "rūpakkhandho katihi khandhehi saṅgahito? Ekena khandhenā"ti,[1] "rūpakkhandho katihi khandhehi sampayuttoti? Natthi. Catūhi khandhehi vippayutto"ti[2] ca evaṁ **pucchitabbavissajjitabbabhāvena. Itaresū**ti dutiyādinayesu. **Tassa tassā**ti yaṁ pucchitabbaṁ vissajjitabbañca "ye dhammā"ti aniyamitarūpena niddhāritaṁ, tassa tassa "te dhammā"ti niyāmakabhāvena.

Etthāti etasmiṁ pakaraṇe. **Yena yena** cakkhāyatanādinā saṅgāhakena. **Khandhādisaṅgahesū**ti khandhāyatanadhātusaṅgahesu. **Tena tenā**ti khandhādisaṅgahena. **Aññan**ti tato tato saṅgāhakato aññaṁ. Tabbinimuttaṁ saṅgahetabbāsaṅgahetabbaṁ yaṁ dhammajātaṁ atthi, taṁ tadeva "cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā"ti **saṅgāhakāsaṅgāhakabhāvena uddhaṭaṁ. Añño dhammo natthi** tassa sabhāgabhāvena saṅgāhakasseva abhāvato. Siyā panetaṁ sabhāgena ekadesena saṅgahoti, taṁ paṭikkhipanto āha **"na ca so -pa- hotī"**ti. **Yañcā**ti-ādinā vacanantaraṁ pariharati.

1. Abhi 3. 3 piṭṭhe. 2. Abhi 3. 43 piṭṭhe.

Yadi cāti-ādināpi tasseva tena saṅgahābhāvaṁ pāṭhābhāvadassanena vibhāveti. Tattha **so evā**ti yo rūpādikkhandho saṅgāhakabhāvena vutto, so eva tena rūpādikkhandhena saṅgayheyya saṅgahetabbo bhaveyya, teneva tassa saṅgahābhāve lakkhaṇaṁ dassento āha **"na hi so eva tassa sabhāgo visabhāgo cā"**ti. **Ekadesā viya** cakkhāyatanādayo **samudāyassa** rūpakkhandhādikassa. **Rūpakkhandho cakkhāyatanādīnaṁ na saṅgāhako asaṅgāhako ca** sabhāgavisabhāgabhāvābhāvato. Esa nayo sesesupi **samudāyantogadhānan**ti-ādinā vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ karoti. Tattha **yenā**ti vibhāgena. **Te**ti ekadesā. **Tesan**ti ekadesānaṁ. Ettha tadantogadhatāya vibhāgābhāvo, vibhāgābhāvena sabhāgavisabhāgatābhāvo, tena saṅgāhakāsaṅgāhakatābhāvo dassitoti veditabbo.

Yathā sabbena sabbaṁ sabhāgavisabhāgābhāvena ekadesānaṁ samudāyo saṅgāhako asaṅgāhako ca na hoti, evaṁ ekadesasabhāgavisabhāgānanti dassento **"tathā"**ti-ādimāha. Tattha **yathā**ti-ādi udāharaṇadassanena yathāvuttassa atthassa pākaṭakaraṇaṁ. Khandhasaṅgahena saṅgāhakaṁ asaṅgāhakañcāti yojanā. Tathā sesesupi. **Na hi ekadesa -pa- visabhāgaṁ** yena samudāyo saṅgāhako asaṅgāhako ca siyāti adhippāyo. Ettha ca saṅgāhakattaṁ tāva mā hotu, asaṅgāhakattaṁ pana kasmā paṭikkhipīyatīti codanaṁ manasi katvā āha **"tasmā"**ti-ādi. Tattha **tasmā**ti vuttamevatthaṁ hetubhāvena parāmasati. Attato aññassa, attani antogadhato aññassa, attekadesasabhāgato aññassa satipi asaṅgāhakatteti yojanā. taṁ panetaṁ "rūpakkhandho rūpakkhandhena saṅgahito asaṅgahito ca na hotī"ti-ādinā vutte tayo pakāre sandhāya vuttaṁ. **Saṅgāhakattameva etesaṁ natthī**ti etesaṁ attā, attani antogadho, attekadesasabhāgo cāti vuttānaṁ saṅgāhakabhāvo eva natthi sabhāgābhāvato. Tena vuttaṁ "na hi so eva tassa sabhāgo"ti-ādi. **Yenā**ti saṅgāhakattena. **Evarūpānan**ti yathāvuttānaṁ tippakārānaṁ **aggahaṇaṁ veditabbaṁ** satipi visabhāgabhāveti adhippāyo.

Tenāti “dhammāyatanan”ti ādinā vacanena. Ekadesassa vedanākkhandhādikassa samudāyassa dhammāyatanassa saṅgāhakattaṁ ekadesena samudāyassa saṅgahitabhāvanti attho, samudāyassa rūpakkhandhassa ekadesassa cakkhāyatanassa sotāyatanassa ca saṅgāhakattaṁ samudāyena ekadesassa saṅgahitabhāvanti vuttaṁ hoti. Yadi evaṁ na dasseti, atha kiṁ dassetīti āha **“catukkhandhagaṇanabhedehī”**ti-ādi. Tattha **catukkhandhagaṇanabhedehī**ti rūpādicatukkhandhagaṇanavibhāgehi. **Pañcadhā**ti rūpādicatukkhandhasaṅgaho viññāṇakkhandhasaṅgahoti evaṁ pañcappakārena bhinnataṁ. Tenāha **“gaṇetabbāga ṇetabbabhāvenā”**ti. “Ekena khandhenā”ti-ādīsu karaṇatte karaṇavacanaṁ, na kattu-attheti katvā āha **“saṅgāhakāsaṅgāhakanirapekkhānan”**ti. Tenevāha **“kammakaraṇamattasabbhāvā”**ti. **Dutiyādayo pana** nayā. **Agaṇanādidassanānī**ti agaṇanagaṇanadassanāni. Nanu ca dutiyādīsu gaṇanādīnipi vijjantīti? Saccaṁ vijjanti, tāni pana visesanabhūtāni appadhānānīti visesitabbabhūtānaṁ padhānānaṁ vasenevaṁ vuttaṁ. “Cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā”ti-ādinā kattu-ādayo niddiṭṭhāti āha **“kattukaraṇakammattayasabbhāvā”**ti.

Tathā tathāti tena tena rūpakkhandhādippakārena. **Taṁtaṁkhandhādibhāvābhāvo sabhāgavisabhāgatā**ti rūpadhammādīnaṁ rūpakkhandhādibhāvo sabhāgatā, vedanākkhandhādi-abhāvo visabhāgatāti attho. **Yathāniddhāritadhammadassane**ti “ye dhammā, te dhammā”ti niddhāritappakāradhammanirūpane. **Saṅgāhakasaṅgahetabbānan**ti cakkhāyatanādikassa saṅgāhakassa sotāyatanādikassa ca saṅgahetabbassa. **Samānakkhandhādibhāvo**ti ekakkhandhādibhāvo, rūpakkhandhādibhāvoti attho. **Tadabhāvo**ti tassa samānakkhandhādibhāvassa abhāvo aññakkhandhādibhāvo. **Ayan**ti yvāyaṁ paṭhamanaye tathā tathā gaṇetabbāgaṇetabbatāsaṅkhāto dutiyādinayesu yathāvuttānaṁ samānakkhandhādibhāvābhāvasaṅkhāto taṁtaṁkhandhādibhāvābhāvo vutto, ayametesaṁ dvippakārānaṁ nayānaṁ sabhāgavisabhāgatāsu viseso.

Samudayasaccasukhindriyādīti **ādi**-saddena maggasaccadukkhindriyādi saṅgayhati. **Asaṅgāhakattābhāvato**ti saṅgahitatāvisiṭṭhassa asaṅgāhakattassa

abhāvato. Na hi sakkā "samudayasaccena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā"ti-ādi vattuṁ. **Dukkhasaccasadisāni** abyākatapadādīni. **Itarehī**ti āyatanadhātusaṅgahehi saṅgāhakattāsaṅgāhakattābhāvato na uddhaṭānīti yojanā. **Evan**ti-ādi yathāvuttassa atthassa nigamanavasena vuttaṁ. **Na rūpakkhandho**ti na sabbo rūpakkhandhadhammoti attho.

"Khandhapadenā"ti idaṁ karaṇatthe karaṇavacanaṁ, na kattu-attheti āha **"khandhapadasaṅgahenāti attho"**ti. Tenevassa kattu-atthataṁ paṭisedhetuṁ **"na saṅgāhakenā"**ti vuttaṁ. Karaṇaṁ pana katturahitaṁ natthīti āha **"kenaci saṅgāhakenāti idaṁ pana ānetvā vattabban"**ti. **Saṅgāhakesu na yujjati** na saṅgahetabbesūti adhippāyo. Rūpakkhandhadhammā hi "ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā"ti vuttāti. Samudāye vuttavidhi tadavayavepi sambhavatīti codanaṁ samuṭṭhāpento **"etena nayenā"**ti-ādimāha. Paṭiyogīnivattanaṁ eva-saddena karīyatīti āha **"na hi aññamattanivāraṇaṁ eva-saddassa attho"**ti. Tenāha **"saṅgāhakato aññanivāraṇaṁ eva-saddassa attho"**ti. **So ca -pa- pekkhan**ti iminā tamevatthaṁ pākaṭataraṁ karoti. Saṅgāhakāpekkhatte hi "so cā"ti-ādivacanassa "cakkhāyatanena rūpakkhandhova saṅgahito"ti ettha cakkhāyatanaṁ saṅgāhakanti yathādhippetassa atthassa asambhavo evāti idāni taṁ asambhavaṁ vibhāvento **"kathan"**ti-ādimāha, taṁ suviññeyyameva.

Etthāti "aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhī"ti ettha. **"Rūpakkhandhenā"ti ānetvā vattabbaṁ** āyatanadhātuvisesanatthaṁ. na so eva tassa, samudāyo vā tadekadesānaṁ saṅgāhako asaṅgāhako ca hotīti vuttovāyamatthoti āha **"rūpakkhandho -pa- na hotī"**ti. **Iminā pariyāyenā**ti yasmā vuttappakāraṁ saṅgāhakattaṁ natthi "yena saṅgahitassa asaṅgāhakaṁ siyā"ti iminā pariyāyena. **Asaṅgahitatāya abhāvo vutto** aṭṭhakathāyaṁ[1] "so ca -pa- natthī"ti. **Saṅgahitatāyā**ti nippariyāyena saṅgahitabhāvena asaṅgahitatāya abhāvo vuttoti na yujjatīti yojanā. **Sā saṅgahitatā**ti attanā attano,

1. Abhi-Ṭṭha 3. 7 piṭṭhe.

attekadesānaṁ vā saṅgahitatā. **Tenā**ti rūpakkhandhena. **Tesan**ti rūpakkhandhatadekadesānaṁ. **Atthi ca vippayuttatā** vedanākkhandhādīhi. **Cakkhāyatanādīhi viyā**ti visadisudāharaṇaṁ. **Etehi** rūpavedanākkhandhādīhi **aññehi ca** evarūpehi. **Etāni aññāni cā**ti etthāpi eseva nayo.

Teneva tassa saṅgahitattābhāvadassanena heṭṭhā dassitena. **Etthā**ti etasmiṁ vāre. **Aggahaṇe**ti akathane, adesanāyanti attho. **Samudayasaccādīsū**ti samudayasaccasukhindriyādīsu yujjeyya taṁ kāraṇaṁ. Kasmā? **Tehi** samudayasaccādīhi khandhādisaṅgahena **saṅgahite** dhammajāte sati tassa āyatanasaṅgahādīhi asaṅgahitattassa abhāvato. **Rūpakkhandhādīhī**ti rūpakkhandhavedanākkhandhādīhi. **Saṅgahitameva natthi,** kasmā? "So eva tassa saṅgāhako na hotī"ti vuttovāyamattho. Yadipi rūpakkhandhādinā rūpakkhandhādikassa attano -pa- natthīti sambandho. Aññassa pana vedanākkhandhādikassa rūpakkhandhādinā saṅgahitattābhāvena asaṅgahitattaṁ atthīti yojanā. **Ubhayābhāvo**ti saṅgahitattāsaṅgahitattābhāvo. **Ettha** etasmiṁ vāre. **Dhammāyatanajīvitindriyādīnan**ti dhammāyatanādīnaṁ khandhacatukkasaṅgāhakatte, jīvitindriyādīnaṁ khandhadukasaṅgāhakatteti yojanā. Pāḷiyaṁ anāgatattā **"satī"**ti sāsaṅkaṁ vadati. **Ādi**-saddena paṭhamena dhammadhātusaḷāyatanādīnaṁ sukhindriyādīnañca, dutiyena ekakkhandhassa saṅgaho daṭṭhabbo. Sukhindriyañhi vedanākkhandhasseva saṅgāhakaṁ. **Tesan**ti khandhacatukkakhandhadukādīnaṁ **asaṅgahitatā na natthi** atthevāti tassa abhāvo anekantiko. **Pubbe vuttanayenā**ti "rūpakkhandhādīhi panā"ti-ādinā vuttanayena.

Tatthevāti tasmiṁ yeva pubbe vutte sanidassanasappaṭighapade. **Nivattetvā gaṇhanto**ti pubbe vuttaṁ paṭinivattetvā gaṇhanto paccāmasanto. **Tadavattabbatā**ti tesaṁ saṅgāhakāsaṅgāhakasaṅgahitattāsaṅgahitattānaṁ avattabbatā. **Asaṅgāhakattābhāvato eva -pa- na saṅgāhakattābhāvato**ti yasmā nesaṁ asaṅgāhakattaṁ viya saṅgāhakattampi natthi, tato eva saṅgahitattāsaṅgahitattampīti dasseti.

Dutiyanayasaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanaya asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. **Rūpakkhandhena khandhasaṅgahena asaṅgahitesū**ti niddhāraṇe bhummaṁ, **tasmā**ti yasmā ekadesasabhāgatā samudāyasabhāgatā na hoti, tasmā. **Tenā**ti rūpakkhandhena. **Tānī**ti vedanādikkhandhattayanibbānāni. Yathā ca ekadesavisabhāgatāya na saṅgahitatā, evaṁ ekadesasabhāgatāya asaṅgahitatāpi natthīti dassento **"na kevalan"**ti-ādimāha. Saṅgahitānevana na hontīti yojanā. **Te**ti vedanādikkhandhattayanibbānasukhumarūpadhammā. **Tehī**ti viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi. **Na kathañci sammissā**ti kenacipi pakārena na sammissāti asammissatāya saṅgahitattābhāvaṁ sādheti. **Rūpakkhandhena viya -pa- na hotī**ti yathā rūpakkhandhena sabhāgatābhāvato nibbānaṁ na kenacipi saṅgahaṇena saṅgahitaṁ, evaṁ viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi taṁ āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitaṁ na hotīti khandhasaṅgahābhāvo pākaṭo vuttovāti evaṁ vuttaṁ.

Evarūpānanti rūpakkhandhaviññāṇakkhandhacakkhāyatanādīnaṁ. Na hi nibbānaṁ sandhāya "rūpakkhandhena viññāṇakkhandhena cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā"ti sakkā vattuṁ. Tena vuttaṁ **"saṅgāhakattābhāvato evā"**ti. Tathā "abyākatehi dhammehi ye dhammā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahenasaṅgahitā"ti-ādi na sakkā vattuṁ tādisassa dhammassa abhāvatoti āha **"sanibbāna -pa- bhāvatovā"**ti. Aggahaṇaṁ veditabbanti yojanā. Tenāha **"na hī"**ti-ādi. **Kañcī**ti kañci dhammajātaṁ. **Te**ti abyākatadhammādayo. **Attano**ti abyākatadhammādiṁ sandhāyāha. **Ekadeso**ti rūpakkhandhādi. **Attekadesasabhāgo**ti nibbānaṁ. Tañhi dhammāyatanadhammadhātupariyāpannatāya tadekadesasabhāgo. **Asaṅgahitasaṅgāhakattā**ti khandhasaṅgahena asaṅgahitānaṁ saññākkhandhādīnaṁ āyatanadhātusaṅgahena saṅgāhakattāti attho.

Visabhāgakkhandhanibbānasamudāyattā khandhasaṅgahena dhammāyatanena na koci dhammo saṅgahito atthīti yojanā. **Etassā**ti "dhammāyatanena saṅgahitā"ti etassa padassa dhammāyatanagaṇanena saṅgahitāti attho. Oḷārikarūpasampissaṁ **dhammāyatanekadesaṁ.**

Tatiyanaya-asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. **Tiṇṇaṁ saṅgahānan**ti khandhāyatanadhātusaṅgahānaṁ. Saṅgahaṇapubbaṁ asaṅgahaṇaṁ, asaṅgahaṇapubbaṁ saṅgahaṇañca vuccamānaṁ saṅgahaṇāsaṅgahaṇānaṁ pavattivisesena vuttaṁ hotīti āha **"saṅgahaṇā -pa- uddiṭṭhā"**ti. Saṅgahābhāvakato asaṅgaho saṅgahahetuko saṅgahassa pavattivisesoyeva nāma hotīti āha **"saṅgahaṇappavattivisesavirahe"**ti. **Kenaci** samudayasaccādinā tīhipi saṅgahehi **saṅgahitena** saṅkhārakkhandhapariyāpannena **dhammavisesena** puna tatheva **saṅgahito** so eva samudayasaccādiko **dhammaviseso** saṅgahitena saṅgahito. **Saṅgāhakattābhāvasabbhāvā saṅgāhakabhāvena na uddhaṭā,** na asaṅgāhakattā eva. Yathā hi tīhi saṅgahehi na saṅgāhakā, evaṁ dvīhi, ekenapi saṅgahena na saṅgāhakā idha na uddhaṭā. **Tehi saṅgahitā**ti tehi tīhi saṅgahehi saṅgahitā dhammā. **Yassā**ti yassa attano saṅgāhakassa.

Sakalavācakenāti anavasesaṁ khandhādi-atthaṁ vadantena. **Tena khandhādipadenā**ti "teneva saṅgahaṁ gaccheyyā"ti ettha tena khandhādipadenāti evaṁ yojetabbaṁ. Evaṁ pana ayojetvā "yaṁ attano saṅgāhakaṁ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṁ gaccheyya, taṁ aññaṁ saṅgahitaṁ nāma natthī"ti evaṁ na sakkā vattuṁ. Kasmāti ce? Na hi **yena** samudayasaccādinā **yaṁ** saṅkhārakkhandhapariyāpannaṁ dhammajātaṁ khandhādisaṅgahehi **saṅgahitaṁ, teneva** samudayasaccādinā **tassa** tadavasiṭṭhassa saṅkhārakkhandhadhammassa, **na ca tasseva** kevalassa samudayasaccādikassa saṅgaho pucchito vissajjitoti yojanā, atha kho **tena** saṅkhārakkhandhadhammena phassādinā. **Saṅgahitassā**ti saṅgahitatāvisiṭṭhassāti attho. Tasmā attano saṅgāhakaṁ sakalakkhaṇādiṁ saṅgaṇhitvā puna tena khandhādipadena yaṁ saṅgahaṁ gaccheyya, taṁ tādisaṁ natthīti attho veditabbo. **Vedanā saddo ca khandho āyatanañcā**ti vedanā visuṁ khandho, saddo ca visuṁ āyatananti attho. **Aññena** khandhantarādinā. **Asammissan**ti abyākatadukkhasaccādi viya amissitaṁ. **Na hi -pa- etthā**ti saṅgahitatāvisiṭṭhena dhammena yo dhammo saṅgahito, tassa saṅgahitatāvisiṭṭhoyeva yo saṅgaho, so na ettha vāre pucchito vissajjito ca. **Saṅgahovā**ti kevalo

saṅgaho, na kattāpekkhoti attho. **Na saṅgāhakenā**ti idaṁ yathāvuttena atthena nivattitassa dassanaṁ. **Na hī**ti-ādi taṁsamatthanaṁ.

Catutthanayasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pañcamanaya asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

193. **Vuttanayenā**ti yasmā saṅgahappavattivisesavirahito asaṅgahitadhammavisesanissito pañcamanayo, tasmā yo ettha kenaci asaṅgahitena dhammavisesena puna asaṅgahito dhammaviseso asaṅgahitena asaṅgahitito asaṅgahitatāya pucchitabbo vissajjitabbo ca. Tameva tāva yathāniddhāritaṁ dassento "rūpakkhandhena ye dhammā khandha -pa- asaṅgahitā, tehi dhammehi ye dhammā khandha -pa- asaṅgahitāti āhā"ti catutthanaye vuttanayānusārena. **Yathāniddhāritadhammadassanan**ti pāḷiyaṁ niddhāritappakāradhammadassanaṁ. Saha sukhumarūpenāti sasukhumarūpaṁ, tena sukhumarūpena saddhiṁ gahitaṁ viññāṇaṁ, tena sahitadhammasamudāyā **sasukhuma -pa- dāyā.** Ke pana teti āha **"dukkhasaccā"**ti-ādi. **Kesañcī**ti nibbānacakkhāyatanādīnaṁ. **Tīhipi** saṅgahehi. Paripuṇṇasaṅgahehi tīhipi saṅgahehi asaṅgāhakā **paripuṇṇasaṅgahāsaṅgāhakā. Abyākatadhammasadisā** nevadassanenanabhāvanāyapahātabbanevasekkhānāsekkhādayo. **Itare**ti rūpakkhandhādayo. **Tabbipariyāyenā**ti vuttavipariyāyena, tīhipi saṅgahehi asaṅgahetabbassa atthitāya paripuṇṇasaṅgahāsaṅgāhakattāti attho.

Asaṅgāhakesu nibbānaṁ antogadhaṁ, tasmā taṁ anidassana-appatighehi asaṅgahetabbaṁ na hotīti attho. Tenāha **"na ca tadeva tassa asaṅgāhakan"**ti. "Vedanākkhandhena ye dhammā"ti ādayo nava pañhā dutiyapañhādayo, te paṭhamapañhena saddhiṁ dasa, nāmarūpapañhādayo pana catuvīsatīti āha **"sabbepi catuttiṁsa hontī"**ti. **Rūpakkhandhādivisesakapadan**ti "rūpakkhandhenā"ti-ādinā asaṅgāhakattena visesakaṁ rūpakkhandhādipadaṁ. **Pucchāyā**ti ca pucchanatthanti attho. "Rūpakkhandhenā"ti-ādi sabbampi vā viññāpetuṁ icchitabhāvena vacanaṁ pañhabhāvato pucchā. Tenāha

aṭṭhakathāyaṁ "pañhā panettha -pa- catuttiṁsa hontī"ti. **Te hi lakkhaṇato dassitā**ti te niddhāritadhammā teneva asaṅgahitāsaṅgahitatāya niddhāraṇasaṅkhātena lakkhaṇena dassitā.

Tadevāti eva-saddenāti "tadevā"ti ettha eva-saddena. "Yaṁ pucchāya uddhaṭaṁ padaṁ, taṁ khandhādīhi asaṅgahitan"ti ettha "khandhādīhevā"ti avadhāraṇaṁ nippayojanaṁ pakārantarassa abhāvato. "Tīhi asaṅgaho"ti hi vuttaṁ. tathā "asaṅgahitamevā"ti saṅgahitatānivattanassa anadhippetattā. Tadevāti pana icchitaṁ uddhaṭasseva asaṅgahitena-asaṅgahitabhāvassa avadhāretabbattāti dassento **"na kadācī"**ti-ādimāha. Tattha **aññassā**ti anuddhaṭassa. **Aniyatataṁ dassetī**ti idaṁ avadhāraṇaphaladassanaṁ. **Niyamatoti sakkā vacanaseso yojetun**ti idampi eva-kārena siddhamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ vuttaṁ. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyamoti. **Evaṁpakāramevā**ti pucchāya uddhaṭappakārameva, yaṁ pakāraṁ pucchāya uddhaṭaṁ, taṁpakāramevāti attho. **Tassā**ti asaṅgahitassa. **Aññassā**ti pucchāya anuddhaṭappakārassa. Etena yo pucchāya uddhaṭo tīhipi saṅgahehi asaṅgahito, tasseva idha pucchi tabbavissajjitabbabhāvo, na aññassāti dasseti. Tenāha **"pucchāya uddhaṭañhī"**ti-ādi. Āyatanadhātusaṅgahavasena cettha rūpakkhandhādīnaṁ **aññasahitatā,** viññāṇakkhandhādīnaṁ **asahitatā** ca veditabbā.

Avasesā vedanādayo tayo khandhā nibbānañca sakalena rūpakkhandhena tesaṁ saṅgaho natthīti "saṅgahitā"ti na sakkā vattuṁ, ekadesena pana saṅgaho atthīti **"asaṅgahitā na hontīti evaṁ daṭṭhabban"**ti āha. "Rūpadhammāvā"ti niyamanaṁ pucchāya uddhaṭabhāvāpekkhanti dassento **"pucchāya -pa- adhippāyo"**ti āha. tena vuttaṁ **"anuddhaṭā vedanādayopi hi asaṅgahitā evā"**ti. **Etthā**ti etasmiṁ pañcamanayaniddese. **Paṭhame naye**ti paṭhame atthavikappe. Tathā **dutiye**ti etthāpi. **Rūpaviññāṇehī**ti asukhumarūpadhammehi viññāṇena cāti ayamettha adhippāyoti dassento **"oḷārika -pa- attho"**ti āha. Kathaṁ pana rūpadhammāti vutte oḷārikarūpasseva gahaṇanti āha **"rūpekadeso hi ettha rūpaggahaṇena gahito"**ti.

196. **Asaṅgāhakan**ti "cakkhāyatanena -pa- asaṅgahitā"ti evaṁ asaṅgāhakabhāvena vuttaṁ pucchitabbavissajjetabbabhāvena vuttampi kāmaṁ vedanādīheva catūhi asaṅgahitaṁ, taṁ pana na cakkhāyatanamevāti dassetuṁ **"cakkhāyatanena panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Yehi dhammehī**ti khandhādīsu yehi. **Sabbaṁ** dhammajātaṁ **teva** rūpādike dhamme **udāneti** pāḷiyaṁ. Kasmā panetaṁ udānetīti āha **"sadisavissajjanā"**ti-ādi. **Paṭhamena** udānena. **Dve**ti "bāhirā upādā dve"ti ettha vuttaṁ dve-saddaṁ sandhāyāha. **Tassa** asaṅgahitassa. **Yathādassitassā**ti "rūpan"ti-ādinā dassitappakārassa. Dhammanvayañāṇuppādanaṁ **nayadānaṁ.** "Rūpaṁ dhammāyatanan"ti-ādīnaṁ padānaṁ vasena **dvevīsapadiko esa nayo.**

Pañcamanaya-asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Chaṭṭhanaya sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. "Tatthā"ti iminā "sampayogavippayogapadaṁ bhājetvā"ti ettha sampayogavippayogapadaṁ bhājitaṁ, saṁvaṇṇetabbatāya ca padhānabhūtaṁ paccāmaṭṭhaṁ, na rūpakkhandhādipadanti dassento**"yaṁ labbhati -pa- veditabban"**ti vatvā puna **"rūpakkhandhādīsu hī"**ti-ādinā tamatthaṁ vivarati. tattha na **labbhatī**ti "sampayuttaṁ vippayuttan"ti vā gahetuṁ na labbhati, **alabbhamānampi pucchāya gahitaṁ** paṭikkhepena vissajjetuṁ. Paṭikkhepopi hi pucchāya vissajjanameva. tathā hi **yamake**[1] "yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā"ti pucchāya "natthī"ti vissajjitaṁ. tena panettha rūpadhammesu sampayogaṭṭho na labbhatīti ayamattho dassito hoti. Alabbhamānampi sampayogapadaṁ gahitanti sambandho. **Sabbatthā**ti ataṁsabhāgatā. Ekuppādādibhāvo hi sampayoge sabhāgatā, na saṅgahe viya samānasabhāgatā, tasmā ekuppādādibhāvarahitānaṁ rūpanibbānānaṁ sā ekuppādāditā visabhāgatā vuttā. **Tadabhāvato**ti tassā visabhāgatāya ekuppādāditāya abhāvato. **Vippayogopi nivārito eva hoti,** visabhāgo bhāvo vippayogoti vuttovāyamatthoti.

---

1. Abhi 5. 34 piṭṭhe.

“catūsu hī”ti-ādinā vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ karoti. Tattha **tesaṁ tehī**ti ca arūpakkhandhe eva parāmasati. **Visabhāgatā ca hoti** rūpanibbānesu avijjamānattāti attho. Tenāha **“na ca rūpekadesassā”**ti-ādi. **Tenevā**ti catukkhandhasabhāgattā eva.

Tīhi viññāṇadhātūhīti ghānajivhākāyaviññāṇadhātūhi vippayutte **anārammaṇamissake** rūpadhammamissake dhamme dīpeti rūpabhavoti yojanā. **Pañcahī**ti cakkhuviññāṇādīhi pañcahi viññāṇadhātūhi. **Ekāya** manodhātuyā. **Na sampayutte**ti na sampayutte eva. Tathā hi “vippayutte ahonte sattahipi sampayutte sattapi vā tā”ti vuttaṁ. **Tenā**ti vippayuttatāpaṭikkhepena. **Tāhī**ti sattaviññāṇadhātūhi. **Sampayutte dīpentī**ti sampayutte dīpentiyeva, na sampayutte evāti evamavadhāraṇaṁ gahetabbaṁ. Esa nayo sesesupi. **Sampayutte** vedanādike. **Sampayuttavippayuttabhāvehi na vattabbaṁ,** taṁyeva viññāṇadhātusattakaṁ. Sampayuttabhāvena navattabbāni **sampayuttanavattabbāni,** bhinnasantānikāni, nānākkhaṇikāni ca arūpānipi dhammajātāni. **Anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātutaṁsampayuttā** dhammāyatanādipadehi dīpetabbā, **anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātuyo** acetasikādipadehi dīpetabbā, **tadubhayasamudāyā** dukkhasaccādipadehi dīpetabbāti veditabbā.

Yadi evanti yadi anārammaṇamissānaṁ dhammānaṁ vippayogo natthi. **Anārammaṇamissobhayadhammā**ti rūpanibbānasahitasabbaviññāṇadhātutaṁsampayuttadhammā. **Khandhādīhevā**ti khandhāyatanadhātūhi eva, na arūpakkhandhamattena. Arūpakkhandheyeva pan asandhāya “tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā”ti vuttanti nāyaṁ dosoti dasseti. **Tadekadesā**ti “anārammaṇamissā”ti-ādinā vuttadhammasamudāyassa ekadesā. **tadekadesaññasamudāyā**ti tasseva yathāvuttassa samudāyassa ekadesā hutvā aññesaṁ avayavānaṁ rūpakkhandhādīnaṁ samudāyabhūtā. **Vibhāgābhāvato**ti bhedābhāvato. Bhedoti cettha accantabhedo adhippeto. Na hi samudāyāvayavānaṁ sāmaññavisesānaṁ viya ccantabhedo atthi bhedābhāvato. Tesaṁ accantabhedameva hi sandhāya “samudāyantogadhānaṁ ekadesānaṁ na vibhāgo atthī”ti saṅgahepi vuttaṁ. **Tenā**ti avibhāgasabbhāvato sabhāgavisabhāgattābhāvena. **Tesanti**

anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātu-ādīnaṁ. **Te ca** akusalābyākatā **tesan**ti kusalākusalābyākatadhammānaṁ. **Tasmā**ti yasmā vibhattasabhāvānaṁ na tesaṁ samudāyekadesādibhāvo, tasmā. Yasmā pana kusalādayo eva khandhādayoti khandhādi-āmasanena samudāyekadesādibhāvo āpanno evāti vuttanayena vippayogābhāvo hoti, tasmā taṁ pariharanto **"khandhādīni anāmasitvā"**ti-ādimāha. **Tesan**ti kusalādīnaṁ **aññamaññavippayuttatā vuttā** "kusalehi dhammehi ye dhammā vippayuttā"ti-ādinā. **Sabbesū**ti dutiyādisabbapañhesu.

Chattiṁsāya piṭṭhidukapadesu vīsati dukapadāni imasmiṁ naye labbhanti, avasiṭṭhāni soḷasevāti āha **"soḷasāti vattabban"**ti. Tato eva "tevīsapadasatan"ti ettha "tevīsan"ti idañca "ekavīsan"ti vattabbanti yojanā. **Sabbatthā**ti sabbapañhesu. Ekakālekasantānānaṁ bhinnakālabhinnasantānānañca anekesaṁ dhammānaṁ samudāyabhūtā saṅkhārakkhandhammāyatanadhammadhātuyoti āha **"kālasantāna -pa- dhātūnan"**ti. **Ekadesasammissā**ti cittiddhipādādinā attano ekadeseneva khandhantarādīhi sammissā iddhipādādayo, **anārammaṇehi** rūpanibbānehi ca asammissā. **Samānakālasantānehī**ti ekakālasantānehi kālasantānabhedarahitehi ekadesantarehi, saṅkhārakkhandhādīnaṁ ekadesantarehi, saṅkhārakkhandhādīnaṁ ekadesavisesabhūtehi satipaṭṭhānasammappadhānasaññākkhandhādīhi vibhattā eva samudayasaccādayo sampayogīvippayogībhāvena rūpakkhandhādayo vippayogībhāvena gahitāti yojanā. **Tehi** samudayasaccādīhi. **Te** saññākkhandhādayo. **Kehici** sahuppajjanārahehi ekadesantarehi vibhattehi. Na hi saṅkhārakkhandhādipariyāpannattepi samudayasaccādayo maggasaccādīhi sampayogaṁ labhanti. **Tesan**ti vedanākkhandha saññākkhandhādīnaṁ. **Ekuppādā -pa- visabhāgatā cā**ti ekuppādāditā saṅkhātā yathārahaṁ sabhāgatā visabhāgatā ca. **Tena** yathāvuttaṁ kāraṇena sampayogassa vippayogassa ca labhanato.

Bhinnakālānaṁ samudāyīnaṁ samudāyā **bhinnakālasamudāyā. Vattamānaca** ekasmiṁ santāne **ekekadhammā** vattanti. **Tasmā**ti yasmā etadeva, tasmā. **Tesaṁ** vedanākkhandhādīnaṁ **vibhajitabbassa** ekadesabhūtasa abhāvato. **Sukhundriyādīni** vedanākkhandhekadesabhūtānipi. **Tena**

vibhāgākaraṇena. Yadi samānakālassa vibhajitabbassa abhāvato cakkhuviññāṇadhātādayo viññāṇakkhandhassa vibhāgaṁ na karonti, atha kasmā "cakkhuviññāṇadhātu -pa- manoviññāṇadhātu soḷasahi dhātūhi vippayuttā"ti vuttanti codanaṁ manasi katvā āha **"khandhāyatana -pa- vippayuttāti vuttan"**ti. **Evamevan**ti yathā dhātuvibhāgena vibhattassa viññāṇassa, evamevaṁ.

235. **Taṁsampayogībhāvan**ti tehi khandhehi sampayogībhāvaṁ. Yathā hi samānakālasantānehi ekacittuppādagatehi vedanāsaññāviññāṇakkhandhehi samudayasaccassa sampayuttatā, evaṁ bhinnasantānehi bhinnakālehi ca tehi tassa vippayuttatāti āha **"evaṁ taṁvippayogībhāvaṁ -pa- na vuttan"**ti. Visabhāgatānibandhassa vibhāgassa abhāvena **avibhāgehi tehi** tīhi khandhehi. **Vibhāge hī**ti-ādinā tamevatthaṁ pākaṭataraṁ karoti. **Vibhāgarahitehī**ti samānakālasantānehi ekacittuppādagatattā avibhattehi vedanākkhandhādīhi na yuttaṁ vippayuttanti vattuṁ. Tenāha **"vijjamānehi -pa- bhāvato"**ti. Tattha **vijjamānassa** samānassa samānajātikassāti adhippāyo. Na hi vijjamānaṁ rūpārūpaṁ aññamaññassa visabhāgaṁ na hoti. **Anuppannā dhammā viyā**ti idaṁ visadisudāharaṇadassanaṁ. Yathā "anuppannā dhammā"ti anāgatakālaṁ vuccatīti āmaṭṭhakālabhedaṁ, evaṁ yaṁ āmaṭṭhakālabhedaṁ na hotīti attho. **Uddharitabbaṁ** desanāya desetabbanti vuttaṁ hoti. Vijjamānasseva vijjamānena sampayogo, sampayogārahasseva ca vippayogoti atthibhāvasannissayā sampayuttavippayuttatāti āha **"paccuppannabhāvaṁ nissāyā"**ti. Tenevāha **"avijjamānassā"**ti-ādi. **Tañcā**ti uddharaṇaṁ.

Vibhāgarahitehīti visabhāgatābhāvato avibhāgehi. **Anāmaṭṭhakālabhede**ti anāmaṭṭhakālavisese. **Avijjamānassa -pa- sampayogo natthī**ti etena pārisesato vijjamānassa ca vijjamānena sampayogo dassito. **Avijjamānatādīpake bhede gahite**ti yathāgahitesu dhammesu tehi vippayogīnaṁ avijjamānabhāvadīpake tesaṁyeva visese "arūpabhavo ekena khandhena dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi vippayutto"ti-ādinā[1] gahite teneva ruppanādinā bhedena

1. Abhi 3. 46 piṭṭhe.

tesaṁ aññamaññaṁ visabhāgatāpi gahitā evāti vippayogo hotīti yojanā. **Bhede pana aggahite tena tena gahaṇenā**ti yathāvutte avijjamānatādīpake visese, visabhāge vā aggahite "vedanā, saññā, saṅkhārakkhandho tīhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi sampayutto"ti-ādinā[1] tena tena gahaṇena sabhāgatādīpanena visabhāgatāya aggahitattā sabhāgatāva hoti. Tathā ca sati sabhāgatte kā panettha sabhāgatāti āha **"vijjamānatāya -pa- hotī"**ti. **Tassā**ti sabhāgatāya. **Tasmā**ti visabhāgatāya alabbhamānattā, sabhāgatāya ca labbhamānattā.

262. **Vitakko viyā**ti savitakkasavicāresu cittuppādesu vitakko viya. So hi vitakkarahitattā avitakko vicāramatto ca. Tenāha **"koṭṭhāsantaracittuppādesu alīnā"**ti. Tato eva so appadhāno, dutiyajhānadhammā evettha padhānāti āha **"ye padhānā"**ti. **Tenevā**ti savitakkasavicāresu cittuppādesu vitakkassa avitakkavicāramattaggahaṇena idha aggahitattā, vitakkattike dutiyarāsiyeva ca adhippetattā. **Anantaranaye**ti sampayuttenavippayuttapadaniddese. **Samudayasaccena samānagatikā** sadisappavattikā. **Itī**ti iminā kāraṇena. **Te** avitakkavicāramattā dhammā na gahitā, samudayasaccaṁ viya na desanāruḷhā. Na savitakkasavicārehi samānagatikāti yojanā. Yadi hi te savitakkasavicārehi samānagatikā siyuṁ, "avitakkavicāramattehi dhammehi ye dhammā sampayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, te dhammā na kehici khandhehi, na kehici āyatanehi, ekāya dhātuyā vippayuttā"ti vattabbā siyuṁ. Yasmā pana te samudayasaccena samānagatikā. Yathā hi ye samudayasaccena sampayuttehi vippayuttā, tesmā kehici vippayogaṁ vattuṁ na sakkā, evaṁ tehipi. tathā hi vakkhati "samudayasaccādīnī"ti-ādi. **Dasamo -pa- vutto**ti ettha dasamanaye tehi avitakkavicāramattehi vippayuttehi vippayuttānaṁ soḷasahi dhātūhi vippayogo vutto, osānanaye tehi vippayuttānaṁ aṭṭhārasahi dhātūhi saṅgaho ca vuttoti tasmā na te savitakkasavicārehi samānagatikāti dasseti.

1. Abhi 3. 42 piṭṭhe.

Vitakkasahitesūti sahavitakkesu. **Tesū**ti avitakkavicāramattesu saha vitakkena dutiyajjhānadhammesu, "avitakkavicāramattā"ti gahitesu vuttesūti attho. **Sabbepi te**ti dutiyajjhānadhammā vitakko cāti sabbepi te dhammā sakkā vattuṁ. Tathā hi sampayogavippayogapadaniddese "avitakkavicāramattā dhammā ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayuttā"ti vuttaṁ. Tattha **ekena khandhenā**ti saṅkhārakkhandhena. **So hi samudāyo**ti "avitakkavicāramattā dhammā"ti vuttadhammasamudāyo. Nanu vitakkopettha dhammasaṅgahaṁ gato, so ca vicārato aññenapi sampayuttoti codanaṁ sandhāyāha **"na hi tadekadesassa -pa- hotī"**ti. **Yathā**ti-ādinā tamevatthaṁ iddhipādanidassanena vibhāveti. Tassattho—yathā iddhipādasamudāyassa ekadesabhūtānaṁ chandiddhipādādīnaṁ tīhi khandhehi sampayogo vutto, taṁsamudāyassa na hoti, evaṁ idhāpi vitakkassa aññehi sampayogo avitakkavicāramattassa samudāyassa na hotīti.

Yadi evaṁ "iddhipādo dvīhi khandhehi sampayutto"ti-ādi na vattabbanti ce? No na vattabbanti dassento **"yathā panā"**ti-ādimāha. Tattha **tesū**ti iddhipādesu. **Samudāyassā**ti iddhipādasamudāyassa. **Tehi** vedanākkhandhādīhi **sampayuttatā vuttā** "iddhipādo dvīhi khandhehi sampayutto"ti-ādinā. **Tenā**ti vicārena. **Na hī**ti-ādinā yathādhigatadhammānaṁ sampayuttatāya navattabbābhāvaṁ udāharaṇadassanavasena vibhāveti. **Keci** vicikicchā taṁsahagatā ca mohavajjā mohena sampayuttā, keci asampayuttā. **Mohenā**ti vicikicchāsahagatamohameva sandhāya vadati. **Iti** iminā kāraṇena na samudāyo **tena** mohena sampayutto. **Añño koci dhammo** hetubhāvo nāpi atthi, **yena** hetunā **so** dassanenapahātabbahetukoti vutto samudāyo. **Evan**ti iminā nayena "bhāvanā -pa- yopi sampayuttā"ti navattabbatāya nidassetabbāti attho. **Evan**ti yathā dassanenapahātabbahetukasamudāyassa sampayuttatā na vattabbā, evaṁ yena dhammena avitakka -pa- siyā, taṁ na natthi[1]. **Tasmā**ti yasmā avitakkavicāramattesu kocipi vicārena asampayutto natthi, tasmā. **Teti**

1. Taṁ pana natthi (Ka)

avitakkavicāramattā dhammā. **Ekadhammepi -pa- kato** yathā "appaccayā dhammā asaṅkhatā dhammā"ti[1].

Chaṭṭhanayasampayogavippayogapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sattamanaya sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. **Tehi** samudayasaccādīhi khandhattayakhandhekadesādike **sampayutte satipi, sampayuttehi ca vippayutte** rūpanibbānādike tadaññadhamme satipi vippayogābhāvato. Saṅkhepena vuttamatthaṁ vitthārena dassetuṁ **"na hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Tato** lobhasahagatacittuppādato **aññadhammānaṁ** avasiṭṭhānaṁ kusalākusalābyākatadhammānaṁ **khandhādīsu kenaci vippayogo na hi atthi** khandhapañcakādīnaṁ saṅgaṇhanato tesaṁ. **Te eva cittuppādā**ti te lobhasahagatacittuppādā eva. **Tadaññadhammānan**ti tadaññadhammānampīti pi-saddalopo daṭṭhabbo. **Tathā**ti iminā na ca te eva dhammā aḍḍhadutiyāyatanadhātuyo, atha kho te ca tato aññe cāti imamatthaṁ upasaṁharati.

Nanu tadaññabhāvato eva tehi itaresaṁ vippayogo siddhoti āha **"na cā"**ti-ādi. **Tadaññasamudāyehī**ti tato lobhasahagatacittuppādato aññasamudāyehi **aññe** lobhasahagatā dhammā vippayuttā na honti. Kasmā? **Samudāye -pa- vippayogābhāvato.** Tassattho—**samudāyena** lobhasahagatatadaññadhammarāsinā **ekadesānaṁ** lobhasahagatadhammānaṁ vippayogābhāvato, tathā ye ekadesā hutvā aññesaṁavayavānaṁ samudāyabhūtā, tesañca samudāyena vippayogābhāvatoti. Anena samudāyena avayavassa samudāyassa avayavena ca tassa na vippayogo, avayavasseva pana avayavenāti dasseti. **Esa nayo**ti yvāyaṁ samudayasacce vutto vidhi, eseva maggasaccasukhindriyādīsu arūpakkhandhekadesattā tesanti dasseti. **Niravasesesū**ti abahikatavitakkesu. Vitakko hi samudāyato abahikato. "So hi samudāyo"ti-ādiko vuttanayo labbhatīti āha **"aggahaṇe kāraṇaṁ na dissatī"**ti.

---

1. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

Aññesupi samudayasaccādīsu **vissajjanassa -pa- daṭṭhabbaṁ,** yato samudayasaccādi idha na gahitanti adhippāyo. Sampayuttādhikārato "aññenā"ti padaṁ sampayuttato aññaṁ vadatīti āha **"asampayuttena asammissanti attho"**ti. Idāni byatirekenapi tamatthaṁ patiṭṭhāpetuṁ **"adukkhamasukhā -pa- gahitānī"**ti vuttaṁ. **Etena lakkhaṇenā**ti "asampayuttena asammissan"ti vuttalakkhaṇena. **Cittan**ti "cittehi dhammehi ye dhammā"ti pañhaṁ upalakkheti. **Sahayuttapadehi**[1] **sattā**ti "cetasikehi dhammehi ye dhammā"ti-ādinā cittena sahayutte dhamme dīpentehi padehi āgatā sattapañhā. Tiṇṇaṁ tikapadānamaggahaṇena **ūnoti katvā.** Ye sandhāya **"tike tayo"**ti vuttaṁ. Taṁ pana vedanāpītittikesu pacchimaṁ, vitakkattike paṭhamanti padattayaṁ veditabbaṁ.

309. Uddhaṭapadena pakāsiyamānā atthā abhedopacārena "uddhaṭapadan"ti vuttāti āha **"uddhaṭapadena sampayuttehī"**ti. **Tena** ca yathāvuttena uddhaṭapadena. **Manena yuttā**ti ettha mananamattattā manodhātu "mano"ti vuttāti āha **"manodhātuyā ekantasampayuttā"**ti.

Sattamanayasampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Aṭṭhamanaya vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Rūpakkhandhena vippayuttā nāma cattāro arūpino khandhā, tesaṁ aññehi sampayogo nāma natthi tādisassa aññassa sampayogino abhāvato. Samudāyassa ca ekadesena sampayogo natthīti vuttovāyamattho. Vedanākkhandhādīhi vippayuttaṁ rūpaṁ nibbānañca, tassa kenaci sampayogo natthevāti āha **"rūpakkhandhādīhi -pa- natthī"**ti. **Tenā**ti "rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā"ti-ādivacanena.

Aṭṭhamanayavippayuttena sampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saha sampayuttapadehi (Ka)

9. Navamanaya sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. “Samāsapadaṁ idan”ti vatvā ayaṁ nāma samāsoti dassento **“yassa khandhādino”**ti-ādimāha, yassa vedanākkhandhādinoti attho. **Yaṁ idha sampayuttaṁ vuttan**ti imasmiṁ navamanaye yaṁ dhammajātaṁ sampayuttanti vuttaṁ. **Rūpakkhandhādīsu araṇantesu** abbhantarabāhiramātikādhammesūti niddhāraṇe bhummaṁ. **Tañhi** dhammajātaṁ **attanā sampayuttena** vedanākkhandhādinā sayaṁ sampayuttanti niddhāritaṁ. **Ayogo**ti asampayogo. **Vakkhati** dasamanaye. Tattha hi “rūpakkhandhena vedanādayo vippayuttā, tehi rūpakkhandho vippayutto”ti vatvā nibbānaṁ kathanti codanaṁ sandhāyāha **“nibbānaṁ pana sukhumarūpagatikamevā”**ti vuttaṁ. “Manāyatanaṁ ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayuttan”ti ettha hi yathā sukhumarūpaṁ viya sarūpato anuddhaṭampi nibānaṁ kehicītipadena gahitameva hotīti edisesu ṭhānesu nibbānaṁ sukhumarūpagatikanti viññāyati, evamidhāpi “rūpamissakehi vā”ti etena anupādinna-anupādāniyādīhi nibbānamissakehipi asampayogo vutto hotīti daṭṭhabbo. Avikalacatukkhandhasaṅgāhakehi padehi sahavattino aññassa sampayogino abhāvato atītānāgatehi ca sampayogo natthevāti tassa ayujjamānataṁ dassento **“vattamānānameva -pa- arūpabhavādīhīti attho”**ti āha. **Itare**ti ye dampayogaṁ labhanti, ke pana te rūpena asammissā arūpekadesabhūtā. Tenāha **“vedanākkhandhādayo”**ti.

Navamanayasampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dasamanaya vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Ye vippayuttena vippayuttabhāvena pāḷiyaṁ aggahitā, tesu keci vippayuttassa dhammantarassa abhāvato keci khandhādīhi vippayogasseva asambhavatoti imamatthaṁ dassento **“dhammāyatanādidhammā”**ti-ādimāha. Tattha **sabbacittuppādagatadhammabhāvato**ti iminā bhinnakālatādivisesavato arūpakkhandhassa vippayuttassa dhammantarassa abhāvamāha, **anārammaṇamissakabhāvato**ti iminā pana sabbassapi.

Kāmabhavo upapattibhavo saññībhavo pañcavokārabhavoti ime **cattāro mahābhavā. Vippayogābhāvato**ti vippayogāsambhavato. Na hi ye dukkhasaccādīhi vippayuttā, tehi vippayuttānaṁ tesaṁyeva dukkhasaccādīnaṁ khandhādīsu kenaci vippayogo sambhavati.

Dasamanayavippayuttenavippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Ekādasamanaya saṅgahitena sampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. **Te**ti saṅkhārakkhandhadhammā. **Sesehī**ti avasiṭṭhehi vedanāsaññāviññāṇakkhandhehi. **"Etena saha sambandho"**ti iminā padānaṁ sambandhadassanamukhena "samudayasaccena ye dhammā sampayuttā"ti pāḷiyā atthavivaraṇaṁ pākaṭataraṁ katvā kehicītipadassatthaṁ kātuṁ **"kehicīti etassa panā"**ti-ādimāha. Atthaṁ dassetuṁ āhāti sambandho. **Visesetvā**ti ettha tesaṁ dhammānaṁ taṇhāvajjānaṁ saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātupariyāpannatākittanaṁ visesanaṁ daṭṭhabbaṁ, yato te samudayasaccena khandhādisaṅgahena saṅgahitāti vuttā. Sayaṁ attanā sampayutto na hotīti vuttaṁ **"attavajjehī"**ti. Tena vuttaṁ "cittaṁ na vattabbaṁ cittena sampayuttantipi, cittena vippayuttantipī"ti. **Sampayogārahehī**ti visesanaṁ sukhumarūpaṁ nibbānanti dve sandhāya kataṁ, na taṇhādike.

Ekādasamanayasaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Dvādasamanaya sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Navamanaye sampayogavisiṭṭhā sampayuttā uddhaṭā, dvādasamanaye ca sampayogavisiṭṭhā saṅgahitāsaṅgahitāti ubhayatthāpi sampayogavisiṭṭhāva gahitāti āha **"dvādasama -pa- labbhantī"**ti.

Dvādasamanayasampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamanaya asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. **Yehī**ti rūpakkhandhadhammāyatanādīhi. **Tīhipi** khandhāyatanādisaṅgahehi. Puna **yehī**ti arūpabhavādīhi. **Oḷārikāyatanāneva honti** āyatanadhātusaṅgahepihi asaṅgahitattā. **Te**ti catuvokārabhavādayo. **Vuttāvasesā**ti rūpakkhandhadhammāyatanādīhi avasiṭṭhā. Satipi asaṅgāhakatte tehi asaṅgahitānaṁ sampayogo na sambhavatīti **vedanākkhandhādayo idha** terasamanaye **vissajjanaṁ na ruhanti** nārohanti. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "vedanākkhandhena hi khandhādivasena rūpārūpadhammā asaṅgahitā honti, tesañca sampayogo nāma natthī"ti[1] **asaṅgāhakā eva na honti** avikalapañcakkhandhādisamudāyabhāvato.

Teti "dukkhasaccādī"ti ādi-saddena vuttadhammā. **Asabba -pa- siyuṁ** avitakkāvicārādidhammā viya. **Na tesaṁ vippayogo natthi** tabbinimuttassa cittuppādassa sambhavato. **Vedanākkhandhena asaṅgahitānaṁ** anārammaṇamissakattā na "vippayogassa atthitāyā"ti vuttaṁ. Tathā cāha "rūpārūpadhammā asaṅgahitā"ti. **Ubhayābhāvato**ti sampayogavippayogābhāvato. **Anārammaṇasahitasabbaviññāṇataṁdhātusampayuttatadubhayadhammā** acetasikacetasikalokiyapadādīnaṁ vasena veditabbā.

Terasamanaya-asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

14. Cuddasamanaya vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. **Dhammasabhāvamattattā**ti sabhāvadhammānaṁ dhammamattattā avatthāvisesamattattā.

Samucchijjati etenāti **samucchedo.** Saṅgahādivicārapariniṭṭhānabhūto cuddasamanayo. Tenāha **"pariyosāne naye"**ti. Vissajjetabbadhammavivittā pucchā **moghapucchā,** sā tathābhūtāpi vissajjetabbadhammābhāvassa ñāpikā hotīti āha **"tesaṁ pucchāya moghattā te na labbhantī"**ti. Moghā pucchā etassāti **moghapucchako. Aṭṭhamo**

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 21 piṭṭhe.

nayo tattha sabbapucchānaṁ moghattā. **Tena ca sahā**ti tena aṭṭhamanayena saddhiṁ imasmiṁ osānanaye aṭṭhamanaye ca osānanaye ca **ete** dhammāyatanādayo sabbappakārena na labbhanti. **Vippayogassapi abhāvā**ti tattha kāraṇamāha.

Cuddasamanayavippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātukathāpakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Puggalapaññattipakaraṇa-anuṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. "Dhātukathaṁ desayitvā anantaraṁ tassa āha puggalapaññattin"ti vutte tattha kāraṇaṁ samudāgamato paṭṭhāya vibhāvento **"dhammasaṅgahe"**ti-ādimāha. Tattha yadipi dhammasaṅgahe phassādīnaṁ pathavī-ādīnañca dhammānaṁ nānānayavicitto anupadavibhāgopi kato, na saṅgaho eva, so pana tesaṁ kusalattikādihetudukāditikadukehi saṅgahasandassanatthoti vuttaṁ **"dhammasaṅgahe tikadukādivasena saṅgahitānaṁ dhammānan"**ti. Teneva hi taṁ pakaraṇaṁ "dhammasaṅgaho"ti samaññaṁ labhi. Kāmañca dhammasaṅgahepi "tasmiṁ kho pana samaye cattāro khandhā hontī"ti-ādinā[1] khandhādivibhāgo dassito, so pana na tathā sātisayo, yathā vibhaṅgapakaraṇeti sātisayaṁ taṁ gahetvā āha **"Vibhaṅge khandhādivibhāgaṁ dassetvā"**ti, yato taṁ "vibhaṅgo"tveva paññāyittha. **Dhātukathāyā**ti ādhāre bhummaṁ, tathā "dhammasaṅgahe vibhaṅge"ti etthāpi. Ādhāro hi saṅgahaṇavibhajanappabhedavacanasaṅkhātānaṁ avayavakiriyānaṁ taṁsamudāyabhūtāni pakaraṇāni yathā "rukkhe sākhā"ti. Karaṇavacanaṁ vā etaṁ, dhātukathāyaṁ karaṇabhūtāyāti attho.

Ettha ca abhiññeyyadhamme desento desanākusalo bhagavā tikadukavasena tāva nesaṁ saṅgahaṁ dassento **dhammasaṅgaṇiṁ** desetvā saṅgahapubbakattā vibhāgassa tadanantaraṁ khandhādivasena vibhāgaṁ dassento **vibhaṅgaṁ** desesi. Puna yathāvuttavibhāgasaṅgahayutte dhamme saṅgahāsaṅgahādinayappabhedato dassento **dhātukathaṁ** desesi tassā abbhantarabāhiramātikāsarīrakattā. Na hi sakkā khandhādike kusalādike ca vinā saṅgahāsaṅgahādinayaṁ netunti. Tenāha **"tathāsaṅgahitavibhattānan"**ti. Evaṁ saṅgahato vibhāgato pabhedato ca dhammānaṁ desanā

1. Abhi 1. 26 piṭṭhe.

yassā paññattiyā vasena hoti, yo cāyaṁ yathāvuttadhammupādāno puggalavohāro, tassa ca samayavimuttādivasena vibhāgo, taṁ sabbaṁ vibhāvetuṁ **puggalapaññatti** desitāti idametesaṁ catunnaṁ pakaraṇānaṁ desanānukkamakāraṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Tesanti dhammānaṁ. **Sabhāvato**ti "phasso vedanā"ti-ādisabhāvato. **Upādāyā**ti "puggalo satto poso"ti-ādinā khandhe upādāya. Paññāpanaṁ **yāya** tajjā-upādādibhedāya paññattiyā hoti, **taṁ** paññattiṁ. **Pabhedato**ti khandhādisamayavimuttādivibhāgato. Yāya paññattiyā sabhāvato upādāya ca paññāpananti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto **"tattha ye dhamme"**ti-ādimāha. tattha asabhāvapaññattiyāpi mūlabhūtaṁ upādānaṁ sabhāvadhammo eva, kevalaṁ pana tesaṁ pavatti-ākārabhedasannissayato visesoti dassento **"yedhamme -pa- hotī"**ti āha. Tattha **pubbāpariyabhāvena pavattamāne**ti iminā pabandhasannissayataṁ dassento santānapaññattiṁ vadati, **asabhāvasamūhavasenā**ti iminā sesapaññattiṁ. Tisso hi paññattiyo santānapaññatti samūhapaññatti avatthāvisesapaññattīti. Tattha pabandho **santāno.** Samudāyo **samūho.** Uppādādiko daharabhāvādiko ca **avatthāviseso.** Tesu asabhāvaggahaṇena vinā pabandhasamūhānaṁ asabhāvatte siddhe asabhāvasamūhavasenāti asabhāvaggahaṇaṁ pabandhasamūhavinimuttapaññattisandassanatthanti tena avatthāvisesapaññattiyā pariggaho vuttoti veditabbo.

Tesanti pubbe yaṁ-saddena parāmaṭṭhānaṁ indriyabaddhadhammānaṁ. Tenevāha **"aññesañca bāhirarūpanibbānānan"**ti. **Sasabhāvasamūhasasabhāvappabhedavasenā**ti rūpakkhandhādisasabhāvasamūhavasena cakkhāyatanādisasabhāva visesavasena ca. "Sasabhāvasamūhasabhāvabhedavasenā"ti ca pāṭho tattha **samūhasabhāvo**ti sabhāvasantānaṁ avatthāvisesavidhuraṁ samūhavasena lakkhaṇamevāha. Tattha hi khandhapaññattiyāpi sabhāvapaññattitā vuttā. **Tāyā**ti āyatanapaññatti-ādippabhedāya sabhāvapaññattiyā. **Vibhattā sabhāvapaññattī**ti "phasso phusanā"ti-ādinā[1] vibhattā phassādisabhāvapaññatti. **Sabbāpī**ti **pi**-saddena sabhāvadhammesu sāmaññavasena pavattaṁ kusalādipaññattiṁ saṅgaṇhāti. Rūpādidhammānaṁ samūho

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

santānena pavattamāno avatthāvisesasahito ekattaggahaṇanibandhano sattoti voharīyatīti so sabhāvadhammo nāma pana na hotīti āha **"puggalapaññatti pana asabhāvapaññattī"**ti. **Tāyā**ti puggalapaññattiyā. Yasmā pana dhammānaṁ pabandho samūho ca dhammasannissitoti vattabbataṁ arahati, tasmā **"pariññeyyādisabhāvadhamme upādāya pavattito"**ti vuttaṁ.

Vijjamānapaññatti pana "sabhāvapaññattī"ti vuttā, **avijjamānapaññatti** "asabhāva paññattī"ti vuttā. **Sabbā paññattiyo**ti upādāyapaññattikiccapaññatti-ādayo sabbā paññattiyo. Yadi sabbā paññattiyo idha dassitā honti, kathaṁ "puggalapaññattī"ti nāmaṁ jātanti āha **"khandhādipaññattīsū"**ti-ādi. **Aññatthā**ti dhammasaṅgahādīsu. **Ye dhamme**ti ye khandhādidhamme. **Paññattiyā vatthubhāvenā**ti paññāpanassa adhiṭṭhānabhāvena. Adhiṭṭhānañhi paññāpetabbadhammā paññāpanassa. Evañca katvā khandhādīhi saddhiṁ puggalo gahito. **Ye dhamme**ti vā ye paññattidhamme. **Paññāpetukāmo**ti nikkhipitukāmo vatthubhedato asaṅkarato ṭhapetukāmo. **Paññattiparicchedan**ti ca vatthubhedabhinnaṁ paññattibhūtaṁ paricchedaṁ. Evamettha attho daṭṭhabbo.

Sāmaññappabhedapaññāpanāti sāmaññabhūtānaṁ visesabhūtānañca atthānaṁ paññāpanā. **Tesan**ti atthasaddāpekkhāya pulliṅganiddeso. **Tatthā**ti paññāpanāya atthadassanabhūtesu dassanādīsu. **Idamevaṁnāmakan**ti idaṁ ruppanādi-atthajātaṁ itthannāmakaṁ rūpakkhandhavedanākkhandhādisamaññaṁ. **Taṁtaṁkoṭṭhāsikakaraṇan**ti rūpavedanāditaṁtaṁatthavibhāgapariyāpannatāpādanaṁ. Tathā saññuppādānamevāti āha **"bodhanameva nikkhipanā"**ti. Bodhanañhi bodhaneyyasantāne bodhetabbassa atthassa ṭhapananti katvā nikkhipanā"ti vuttaṁ. "Paññāpanā"ti-ādinā bhāvasādhanena vatvā sādhanantarāmasanena atthantaraparikappāsaṅkā siyāti taṁ nivāretuṁ **"yo panāyaṁ -pa- veditabbo"**ti āha. **Tesaṁ tesaṁ dhammānan**ti taṁtaṁpaññāpetabbadhammānaṁ. Dassanabhūtāya nāmapaññattiyā **diṭṭhatāya,** ṭhapanabhūtāya **ṭhapitatāya. Taṁnimittatan**ti tassa dassanassa ṭhapanassa ca nimittakāraṇataṁ. Nimittañhi kattubhāvena voharīyati yathā "bhikkhā vāsetī"ti, "ariyabhāvakarāni saccāni ariyasaccānī"ti ca.

Pāḷiyaṁ anāgatatanti vijjamānatādivisesavacanena saha pāṭhānāruḷhataṁ. **Vijjamānassa sato**ti vijjamānassa samānassāti imamatthaṁ dassento **"vijjamānabhūtassāti attho"**ti āha. **Tathā**ti saccikaṭṭhaparamatthavasena **avijjamānassa** anupalabbhamānassa. Taṁ pana anupalabbhamānataṁ tathā-saddena byatirekavasena dīpitaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"yathā kusalādīnī"**ti-ādimāha. Tattha **vinivattasabhāvānī**ti vibhattasabhāvāni. **Upaladdhī**ti gahaṇaṁ. **Tenākārenā**ti tena rūpavedanādi-ākārena avijjamānassa. **Aññenākārenā**ti tato rūpavedanādito aññena tabbinimuttena paññāpetabbapaññāpanākārena vijjamānassa. Paññattiduke vuttameva "ayañca vādo sevatthikathāya paṭisiddho"ti-ādinā. **Lokaniruttimattasiddhassā**ti ettha **matta**ggahaṇaṁ tassa pañattivatthussa na kevalaṁ vijjamānasabhāvatānivattanatthameva, atha kho viparītaggāhanivattanatthampīti dassento **"anabhinivesena cittenā"**ti āha. Catusaccapañcakkhandhādivinimuttaṁ saccantarakhandhantarādikaṁ **pañcamasaccādikaṁ.** Sace taṁ koci atthīti paṭijāneyya, ayāthāvagahitassa taṁ vācāvatthumattamevassāti dassento āha **"sābhinivesena -pa- vuttan"**ti. Uddese niddese ca sattavantaṁ padhānabhāvena āgamanaṁ sandhāyāha **"sarūpato tissannaṁ āgatatan"**ti. Guṇabhāvena pana uddhaṁsotapaññāvimuttapāsāṇalekhādiggahaṇesu itarāpi tisso pañattiyo imasmiṁ pakaraṇe āgatā eva.

Yathāvuttassa -pa- avirodhenāti "vijjamānapaññatti avijjamānapaññattī"ti evaṁ vuttappakārassa avilomanena. **Ācariyavādā**ti cettha attanomatiyo veditabbā, aññattha pana aṭṭhakathā ca. Yathā ca avirodho hoti, taṁ dassento **"tasmā"**ti-ādimāha. Tattha **avijjamānattā paññāpetabbamattatthena paññattī**ti etena "avijjamānā paññatti avijjamānapaññattī"ti imaṁ samāsavikappamāha. **Avijjamānapaññattī**ti ettha hi dve samāsā avijjamānassa, avijjamānā vā paññattīti avijjamānapaññatti. Tesu purimena nāmapaññatti vuttā, dutiyena upādāpaññatti-ādibhedā itarāpi. **Sasabhāvaṁ** vedanādikaṁ. **tajjaparamatthanāmalābhato**ti tajjassa tadanurūpassa paramatthassa anvatthassa nāmassa labhanato, anubhavanādisabhāvānaṁ dhammānaṁ paramatthikassa vedanādināmassa labhanattāti

attho. Etena visesanivatti-attho matta-saddo, tena cāyaṁ viseso nivattitoti dasseti. **Parato labhitabban**ti paraṁ upādāya laddhabbaṁ yathā rūpādike upādāya sattoti nissabhāvasamūhasantānādi paññattivatthu. **Ekattenā**ti anaññattena. **Anupalabbhasabhāvatā** ñāṇena aggahetabbasabhāvatā, yato te navattabbāti vuccanti.

Sasūkasālirāsi-ādi-ākārena saṁkucitaggo vāsavavāsudevādīnaṁ viya moliviseso kirīṭaṁ, so pana makuṭavisesopi hotiyevāti āha **"kirīṭaṁ makuṭan"**ti. **Sabbasamorodho**ti sabbāsaṁ vijjamānapaññatti-ādīnaṁ channaṁ paññattīnaṁ antokaraṇaṁ. **Saṅkhātabbappadhānattā**ti idaṁ lakkhaṇavacanaṁ. Na hi sabbāpi upanidhāpaññattisaṅkhāvasena pavattā, nāpi sabbā saṅkhātabbappadhānā. **Dutiyaṁ tatiyan**ti-ādikaṁ pana upanidhāpaññattiyā, **dve tīṇī**ti-ādikaṁ upanikkhittapaññattiyā ekadesaṁ upalakkhaṇavasena dassento tassa ca saṅkhyeyyappadhānatāyāha **"saṅkhātabbappadhānattā"**ti. Pūraṇattho hi saddo tadatthadīpanamukhena pūretabbamatthaṁ dīpeti. So ca saṅkhāvisayo padhānovāti dutiyādīnaṁ paññattīnaṁ saṅkhātabbappadhānatā vuttā. Yāva hi dasasaṅkhā[1] saṅkhyeyyappadhānāti. Tathā **dve tīṇī**ti-ādīnampi paññattīnaṁ. Saṅkhātabbo pana attho koci vijjamāno, koci avijjamāno, koci saha visuṁ ca tadubhayaṁ missoti **chapi paññattiyo bhajatī**ti.

Itarāti upādāsamodhānatajjāsantatipaññattiyo vuttāvasesā upanidhāpaññatti-upanikkhittapaññattiyo ca. Sattarathādibhedā upādāpaññatti, dīgharassādibhedā upanidhāpaññatti ca avijjamānapaññatti. Hatthagatādivisiṭṭhā upanidhāpaññatti, samodhānapaññatti ca avijjamānena-avijjamānapaññatti. Tatheva "suvaṇṇavaṇṇo brahmassaro"ti-ādikā vijjamānagabbhā vijjamānena-avijjamānapaññattiṁ bhajantīti āha **"yathāyogaṁ taṁ taṁ paññattin"**ti. Tena vuttaṁ "dutiyaṁ tatiyaṁ -pa- bhajantī"ti. **Yañhī**ti-ādi yathāvutta-upanidhā-upanikkhittapaññattīnaṁ avijjamānena-avijjamānapaññattibhāvasamatthanaṁ. Tattha **tañca saṅkhānan**ti yaṁ "paṭhamaṁ ekan"ti-ādikaṁ saṅkhānaṁ, tañca saṅkhāmukhena gahetabbarūpaṁ. **Ca**-saddena saṅkhyeyyaṁ saṅgaṇhāti. Tampi hi paññāpetabbaṁ paññattīti. Tassā pana paramatthato abhāvo vuttoyeva.

---

1. Ādasa hi saṅkhyā (?)

Kiñci natthīti paramatthato kiñci natthi. **Tathā**ti iminā avijjamānena-avijjamānabhāvanti etaṁ ākaḍḍhati. Tenāha **“nahi -pa- vijjamāno”**ti.

Okāseti avīciparanimmitavasavattīparicchinne padese. So hi kāmādhiṭṭhānato “kāmo”ti vuccati. **Kammanibbattakkhandhesū**ti iminā uttarapadalopena kāmabhavaṁ “kāmo”ti vadati. Bhaṇanaṁ saddo cetanā vā, taṁsamaṅgitāya tabbisiṭṭhe puggale bhāṇakoti paññattīti āha **“vijjamānena-avijjamānapaññattipakkhaṁ bhajatī”**ti. Yebhuyyena rūpāyatanaggahaṇamukhena rūpasaṅkhātena saṇṭhānaṁ gayhatīti tassa tena abhedopacāraṁ katvā vuttaṁ **“rūpāyatanasaṅkhātena saṇṭhānenā”**ti. Yaṁ abhedopacāraṁ bhindituṁ ajānantā nikāyantariyā rūpāyatanaṁ saṇṭhānasabhāvaṁ paṭijānanti. “Kiso puggalo, thūlo puggalo, kiso daṇḍo, thūlo daṇḍo”ti-ādinā puggalādīnaṁ paññāpanā tathātathāsanniviṭṭhe rūpasaṅkhāte kisādisaṇṭhānapaññatti, na rūpāyatanamatteti āha **“saṇṭhānanti vā rūpāyatane aggahite”**ti. **Paccattadhammanāmavasenā**ti “pathavī phasso”ti-ādinā dhammānaṁ taṁtaṁnāmavasena. Kiccapaññatti-ādivibhāgena pavatto ayampi ācariyavādo “kiccapaññatti ekaccā bhūmipaññatti paccattapaññatti asaṅkhatapaññatti ca vijjamānapaññatti, liṅgapaññatti ekaccā paccattapaññatti ca avijjamānapaññatti, ekaccā kiccapaññatti vijjamānena-avijjamānapaññatti, ekaccā bhūmisaṇṭhānapaññatti vijjamānena vā avijjamānena vā avijjamānapaññattī”ti dassitattā “dhammakathā itthiliṅgan”ti-ādīnaṁ vijjamānenavijjamānapaññattibhāvo, avijjamānena-avijjamānapaññattibhāvo ca dassitanayoti āha **“sabbasaṅgāhakoti daṭṭhabbo”**ti. Upādāpaññatti-ādibhāvo cettha kiccapaññatti-ādīnaṁ kiccapaññatti-ādibhāvo ca tāsaṁ yathārahaṁ vibhāvetabbo.

2. **Saṅkhepappabhedavasenā**ti “yāvatā pañcakkhandhā”ti sabbepi khandhe khandhabharvasāmaññena saṁkhipanavasena, “yāvatā rūpakkhandho”ti-ādinā khandhānaṁ tato sāmaññato pakārehi bhindanavasena ca. **Ayaṁ attho**ti ayaṁ paññattisaṅkhāto attho. Sāmaññato vā hi dhammānaṁ paññāpanaṁ hoti visesato vā. Viseso cettha attano sāmaññāpekkhāya veditabbo, visesāpekkhāya pana sopi sāmaññaṁ sampajjatīti “kittāvatā khandhānaṁ khandhapaññattī”ti pucchāya saṅkhepato

vissajjanavasena “yāvatā pañcakkhandhā”ti vuttanti tatthāpi “khandhānaṁ khandhapaññattī”ti ānetvā yojetabbanti āha **“yāvatā -pa- paññattī”**ti. “Yāvatā pañcakkhandhā, ettāvatā khandhānaṁ khandhapaññatti. Yāvatā rūpakkhandho -pa- viññāṇakkhandho, ettāvatā khandhānaṁ khandhapaññattī”ti evamettha pāḷiyojanā kātabbā. Evañhi saṅkhepato pabhedato ca khandhapaññatti vissajjitā hoti. Tathā hi imasseva atthassa aṭṭhakathāyaṁ vuttabhāvaṁ dassento **“yattakena -pa- ādikenā”**ti āha. **Tatthā**ti tasmiṁ vissajjanassa atthavacane, tasmiṁ vā vissajjanapāṭhe tadatthavacane ca. **Pabhedanidassanamattan**ti pabhedassa udāharaṇamattaṁ. **Avuttopi sabbo** bhūtupādiko, sukhādiko ca pabhedo. Taṁ pana bhūmimukhena dassetuṁ **“rūpakkhandho kāmāvacaro”**ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Evaṁ aṭṭhakathāyaṁ āgatanayena pāḷiyā atthayojanaṁ dassetvā idāni taṁ pakārantarena dassetuṁ **“ayaṁ vā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ayaṁ vā**ti vuccamānaṁ sandhāyāha. **Etthā**ti etasmiṁ khandhapaññattivissajjane. **Idan**ti idaṁ padaṁ. **Yattako -pa- khandhapaññattiyā pabhedo**ti iminā saṅkhepato vitthārato ca khandhānaṁ pabhedaṁ patipaññattivibhāgoti dassitaṁ hoti. Tenāha **“vatthubhedena -pa- dassetī”**ti. **Pakaraṇantare**ti vibhaṅgapakaraṇe. Tattha hi sātisayaṁ khandhānaṁ vibhāgapaññatti vuttā. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ **“sammāsambuddhena hi -pa- kathitā”**ti. Ettha ca paṭhamanaye samukhena, dutiye vatthumukhena paññattiyā vibhāgā dassitāti ayametesaṁ viseso.

Esa nayoti iminā khandhapaññattiyā vuttamatthaṁ āyatanapaññattiyādīsu atidisati. Tattha **“yāvatā pañcakkhandhā”**ti, **“khandhānaṁ khandhapaññattī”**ti idaṁ paññattiniddesapāḷiyā ādipariyosānaggahaṇamukhena dassanaṁ. **“Yāvatā dvādasāyatanānī”**ti, **“āyatanānaṁ āyatanapaññattī”**ti imassa attho **“yattakena paññāpanena saṅkhepato dvādasāyatanānī”**ti etena dassito, **“yāvatā cakkhāyatanan”**ti-ādikassa pana **“pabhedato cakkhāyatanan”**ti-ādikenāti. Tattha **“cakkhāyatanaṁ -pa- dhammāyatanan”**ti pabhedanidassanamattametaṁ. Etena avuttopi sabbo saṅgahito hotīti **“tatrāpi dasāyatanā kāmāvacarā”**ti-ādi vuttaṁ. Ayaṁ vā ettha pāḷiyā atthayojanā—“yāvatā”ti idaṁ sabbehi

padehi yojetvā "yattakāni dvādasāyatanāni -pa- yattako dvādasannaṁ āyatanānaṁ, tappabhedānañca cakkhāyatanādīnaṁ pabhedo, tattako āyatanānaṁ āyatanapaññattiyā pabhedo"ti pakaraṇantare vuttena vatthupabhedena āyatanapaññattiyā pabhedaṁ dassetīti-ādinā itarapaññattīsupi nayo yojetabbo.

7. "Cha paññattiyo -pa- puggalapaññattī"ti imaṁ apekkhitvā "kittāvatā -pa- ettāvatā indriyānaṁ indriyapaññattī"ti ayaṁ pāḷipadeso niddesopi samāno pakaraṇantare vatthubhedena vuttaṁ khandhādipaññattippabhedaṁ upādāya uddesoyeva hotīti āha **"uddesamattenevāti attho"**ti.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Paccanīkadhammānaṁ jhāpanaṭṭhena jhānaṁ, tato suṭṭhu vimuccanaṭṭhena vimokkhoti nippariyāyena jhānaṅgāneva vimokkhoti aṭṭhakathā-adhippāyo. Ṭīkākārena pana "abhibhāyatanaṁ viya sasampayuttaṁ jhānaṁ vimokkho"ti maññamānena **"adhippāyenāhā"**ti vuttaṁ. Jhānadhammā hi sampayuttadhammehi saddhiṁyeva paṭipakkhato vimuccanti, na vinā, tathā abhirativasena ārammaṇe nirāsaṅkappavattipīti adhippāyo. Yathā vā jhānaṅgānaṁ jhānapaccayena paccayabhāvato saviseso jhānapariyāyo, evaṁ vimokkhakiccayogato tesaṁ saviseso vimokkhapariyāyo, tadupacārena sampayuttānaṁ veditabbo. **Paṭhamaṁsamaṅgibhāvatthan**ti paṭilābhaṁ sandhāyāha. "Phusitvā viharatīti paṭilabhitvā iriyatī"ti hi vuttaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ "yena hi saddhiṁ -pa- paṭiladdhā nāma hontī"ti tehi sādhetabbasahajātādipaccayalābhoyevettha paṭilābho daṭṭhabbo. Yathā phasso yattha uppanno, taṁ ārammaṇaṁ phusatīti vuccati, evaṁ sampayuttadhammepi taṁsabhāvattāti āha **"samphassena phusanatthan"**ti. Tassa "vivaratī"ti iminā sambandho. **Itarehī**ti upacārampīti-ādinā upacārapurimappanāparappanānaṁ paṭilābhakāraṇanti vacanehi. **Itare kāraṇatthe**ti "upacārena -pa- phusatiyevā"ti vutte kāraṇatthadīpake atthe. Phusati phalaṁ adhigacchati etāyāti kāraṇabhāvassa phusanāpariyāyo veditabbo.

Paṭhamatthamevāti samaṅgibhāvatthameva. **Tāni aṅgānī**ti iminā jhānakoṭṭhāsabhāvena vuttadhammāyeva gahitā, na phassapañcamaka-indriyaṭṭhakādibhāvenāti vuttaṁ **"sesā -pa- saṅgahitānī"**ti. **Evaṁ satī**ti sukhasaṅkhātajhānaṅgato vedanāsomanassindriyānaṁ sesitabbabhāve sati. Evañhi nesaṁ phassakatā itarassa phassitabbatāva siyā. Tenāha **"sukhassa phusitabbattā"**ti. **Vedayitādhipateyyaṭṭhehī**ti ārammaṇānubhavanasaṅkhātena vedayitasabhāvena, tasseva sātavisesasaṅkhātena sampayuttehi anuvattanīyabhāvena ca. **Upanijjhāyanabhāvo**pi yathāvuttavedayitādhipateyyaṭṭhavisiṭṭho oḷārikassa ārammaṇassa nijjhāyanabhāvo. Abhinnasabhāvopi hi dhammo purimavisiṭṭhapaccayavisesasambhavena

visesena bhinnākāro hutvā visiṭṭhaphalabhāvaṁ āpajjati. Yathekaṁyeva kammaṁ cakkhādinibbattihetubhūtaṁ kammaṁ. Tena vuttaṁ **"vedayitā -pa- vuttattā"**ti. **Aṅgānī**ti nāyaṁ tapparabhāvena bahuvacananiddeso anantabhāvato, kevalañca aṅgānaṁ bahuttā bahuvacanaṁ, tena kiṁ siddhaṁ? Paccekampi yojanā siddhā hoti. Tena vuttaṁ **"paccekampi yojanā kātabbā"**ti. Yadi "sukhaṁ ṭhapetvā"ti yojanāyaṁ sesā tayo khandhā honti, sesā tayo, cattāro ca khandhā hontīti vattabbaṁ siyāti? Na, catūsu tiṇṇaṁ antogadhattā. Tenāha **"sabbayojanā -pa- vuttan"**ti.

2. **Asamayavimokkhenā**ti heṭṭhāmaggavimokkhena. So hi lokiyavimokkho viya dhigamavaḷañjanatthaṁ pakappetabbasamayavisesābhāvato evaṁ vutto. Aggamaggavimokkho pana ekaccāsavavimuttivacanato idha nādhippeto. Tenāha **"ekacce āsavā parikkhīṇā hontī"**ti. **Ekaccehi āsavehi vimutto**ti diṭṭhāsavādīhi samucchedavimuttiyā vimutto. **Asamaya -pa- lābhenā**ti yathāvutta-asamayavimokkhassa upanissayabhūtassa adhigamena. Tato eva **sātisayena,** ekaccehi kāmāsavehi vimutto vikkhambhanavasenāti attho. **So eva** ekaccasamayavimokkhalābhi yathāvutto **samayavimutto** asamayavimokkhavisesassa vasena samayavimokkhapaññattiyā adhippetattā. **So**ti asamayavimokkhūpanissayasamayavimokkhalābhī. **Tena** sātisayena samayavimokkhena. **tathāvimuttova hotī**ti ettha **iti**-saddo hetu-attho. Yasmā tathāvimutto hoti, tasmā samayavimuttapaññattiṁ laddhuṁ arahatīti pariññātatthaṁ hetunā patiṭṭhāpeti. Byatirekamukhenapi tamatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"puthujano panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **samudācārabhāvato**ti samudācārassa samudācārassa sambhavato. **So**ti jhānalābhī puthujjano.

Yadi punarāvattakadhammatāya puthujjano samayavimuttoti na vutto, tadabhāvato kasmā arahā tathā na vuttoti āha **"arahato panā"**ti-ādi. **Tadakāraṇabhāvan**ti tesaṁ vimokkhānaṁ, tassa vā samayavimuttibhāvassa akāraṇabhāvaṁ. **Sabbo**ti sukkhavipassakopi samathayānikopi aṭṭhavimokkhalābhīpi. Bahi-abbhantarabhāvā apekkhāsiddhā, vattu adhippāyavasena gahetabbarūpā cāti āha **"bāhirānanti lokuttarato bahibhūtānan"**ti.

3. **Rūpato aññaṁ na rūpan**ti tattha rūpapaṭibhāgaṁ kasiṇarūpādi rūpa-saddena gahitanti tadaññaṁ paṭhamatatiyāruppavisayamattaṁ arūpakkhandhanibbānavinimuttaṁ arūpa-saddena gahitaṁ daṭṭhabbaṁ. Paṭipakkhabhūtehi kilesaccorehi amūsitabbaṁ jhānameva **cittamañjūsaṁ. Samādhin**ti vā samādhisīsena jhānameva vuttanti veditabbaṁ.

4. **Attano anurūpena pamādenā**ti ettha anāgāmino adhikusalesu dhammesu asakkacca-asātaccakiriyādinā. Khīṇāsavassa pana tādisena pamādapatirūpakena, tādisāya vā asakkaccakiriyāya. Sā cassa ussukkābhāvato veditabbā. Paṭippassaddhasabbussukkā hi te uttamapurisā. **Samayena samayan**ti samaye samaye. Bhummatthe hi etaṁ karaṇavacanaṁ upayogavacanañca. **Anipphattito**ti samāpajjituṁ asakkuṇeyyato. **Assā**ti "tesañhī"ti-ādinā vuttassa imassa aṭṭhakathāvacanassa. **Tenā**ti yathābhatena suttena.

5. Yenādhippāyena **"dhammehī"ti vattabban**ti vuttaṁ, taṁ vivaranto **"idhā"**ti-ādimāha. Tattha **idhā**ti "parihānadhammo aparihānadhammo"ti etasmiṁ padadvaye. **Tatthā**ti "kuppadhammo akuppadhammo"ti padadvaye. Sati vacananānatte attheva vacanatthanānattanti āha **"vacanatthanānattamattena vā"**ti. Vacanatthaggahaṇamukhena gahetabbassa pana vibhāvanatthassa natthettha nānattaṁ, yato tesaṁ pariyāyantaratāsiddhi.

7-8. **Samāpatticetanā**ti yāya cetanāya samāpattiṁ nibbatteti samāpajjati ca. Tenāha **"tadāyūhanā"**ti. Ārakkhapaccupaṭṭhānā satīti katvā āha **"anurakkhaṇā -pa- satī"**ti. Tenāha "ekārakkho satārakkhena cetasā viharatī"ti. tathā hi sā "kusalā kusalānaṁ dhammānaṁ gatiyo samannesatī"ti vuttā.

11. Aggamaggaṭṭhopi itaramaggaṭṭhā viya anupacchinnabhayattā bhayūparatavohāraṁ labhatīti āha **"arahattamaggaṭṭho ca -pa- bhayūparato"**ti.

12. **Kecī**ti tihetukapaṭisandhike mandabuddhike sandhāyāha. Tena vuttaṁ **"duppaññāti iminā gayhantī"**ti. Dubbalā paññā yesaṁ te duppaññāti.

14. Aniyatadhammasamannāgatasseva paccayavisesena niyatadhammapaṭilābhoti āha **"yattha -pa- hontī"**ti. **Tadabhāvā**ti niyatāniyatavomissāya pavattiyā abhāvā.

16. **Pariyādiyitabbānī**ti pariyādakena maggena khepetabbāni. Taṇhādīnaṁ palibudhanādikiriyāya matthakappattiyā sīsabhāvo veditabbo, nibbānassa pana visaṅkhārabhāvato saṅkhārasīsatā. Tenāha **"saṅkhāravivekabhūto nirodho"**ti. Keci pana "saṅkhārasīsaṁ nirodhasamāpattī"ti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ paññattimattassa sīsabhāvānupapattito taduddhañca saṅkhārappavattisabbhāvato. **Saha viyā**ti ekajjhaṁ viya. Etena sama-saddassa atthamāha. Sahattho hesa sama-saddo. **Saṁsiddhidassanenā**ti saṁsiddhiyā niṭṭhānassa uparamassa dassanena.

Idhāti imissā puggalapaññattipāḷiyā, imissā vā tadaṭṭhakathāya. **Kilesapavattasīsānan**ti kilesasīsapavattasīsānaṁ. Tesu hi gahitesu itarampi pariyādiyitabbaṁ kilesabhāvena pariyādiyitabbatāsāmaññena ca gahitameva hotīti kilesavaṭṭapariyādānena maggassa itaravaṭṭānampi pariyādiyanaṁ. Vaṭṭupacchedakena maggeneva hi jīvitindriyampi itaravaṭṭānampi pariyādiyanaṁ. Vaṭṭupacchedakena maggeneva hi jīvitindriyampi anavasesato nirujjhatīti. Kasmā panettha pavattasīsaṁ visuṁ gahitanti codanaṁ sandhāyāha **"pavattasīsampī"**ti-ādi. Odhiso ca anodhiso ca kilesapariyādāne sati sijjhamānā paccavekkhaṇavārā tena nipphādetabbāti vuttā. Tenevāha **"kilesapariyādānasseva vārā"**ti. Idāni tamatthaṁ āgamena sādhento **"vimuttasmin"**ti-ādimāha. **Cuticittena hotī**ti idaṁ yathāvuttassa kilesapariyādānasamāpanabhūtassa paccavekkhaṇavārassa cuticittena paricchinnattā vuttaṁ, tasmā cuticittena paricchedakena paricchinnaṁ hotīti attho.

17. **Tiṭṭheyyā**ti na upagaccheyya. Ṭhānaṁ hi gatinivatti. Tena vuttaṁ **"nappavatteyyā"**ti.

18. Payirupāsanāya bahūpakārattā **payirupāsitabbattā.**

20. Aggavijjā yassa anadhigatavijjādvayassa hoti, so ce pacchā vijjādvayaṁ adhigacchati, tassa paṭhamaṁ adhigatavijjādvayassa viya

atevijjatābhāvā yadipi nippariyāyatā[1] tevijjatā, paṭhamaṁ adhigatavijjādvayassa pana sā savisesāti dassento **"yāya katakiccatā"**ti-ādimāha. Tattha **aggavijjā**ti āsavakkhayañāṇaṁ, aggamaggañāṇameva vā veditabbaṁ. Sā ca tevijjatāti yojanā.

22. **Tatthevā**ti saccābhisambodhe eva.

24. **Tan**ti nirodhasamāpattilābhino ubhatobhāgavimuttatāvacanaṁ. **Vuttalakkhaṇūpapattiko**ti dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti evaṁ vuttalakkhaṇena upapattito yuttito samannāgato. **Eseva nayo**ti yathā catunnaṁ arūpasamāpattīnaṁ ekekato nirodhato ca vuṭṭhāya arahattaṁ pattānaṁ vasena pañca ubhatobhāgavimuttā vuttā, tathā sekkhabhāvaṁ pattānaṁ vasena pañca kāyasakkhino hontīti katvā vuttaṁ.

Dassanakāraṇāti iminā "disvā"ti ettha tvā-saddo hetu-atthoti dasseti yathā "sīhaṁ disvā bhayaṁ hotī"ti-ādīsu. Dassane sati parikkhayo, nāsatīti āha **"dassanāyattaparikkhayattā"**ti. **Purimakiriyā**ti āsavānaṁ khayakiriyāya purimakiriyā. Samānakālattepi hi kāraṇakiriyā phalakiriyāya purimasiddhā viya voharīyati. **Tato** nāmakāyato muccanato. Yato hi yena muccitabbaṁ, taṁ nissitohotīti vuttaṁ **"nāmanissitako"**ti. **Tassā**ti kāyadvayavimuttiyā ubhatobhāgavimuttabhāvassa. Arūpaloke hi ṭhitārahantavasenāyamattho vutto. Tenāha **"sutte hī"**ti-ādi.

Dvīhi bhāgehīti vikkhambhanasamucchedabhāgehi. **Dve vāre**ti kilesānaṁ vikkhambhanasamucchindanavasena dvikkhattuṁ. **Kilesehi vimutto**ti idaṁ paṭhamatatiyavādānaṁ vasena vuttaṁ, itaraṁ dutiyavādassa. Arūpajjhānaṁ yadipi rūpasaññādīhi vimuttaṁ taṁsamatikkamādinā pattabbattā, pavattinivārakehi pana kāmacchandādīhiyevassa vimutti sātisayāti dassento **"nīvaraṇasaṅkhātanāmakāyato vimuttan"**ti āha. Yañcāpi arūpajjhānaṁ rūpaloke vivekaṭṭhatāvasenapi rūpakāyato vimuttaṁ, taṁ pana rūpapaṭibandhachandarāgavikkhambhaneneva hotīti vikkhambhanameva padhānanti vuttaṁ

---

1. Nippariyāyā (Ka)

“rūpataṇhāvikkhambhanena rūpakāyato ca vimuttattā”ti. **Ekadesena ubhatobhāgavimuttaṁ nāma hoti** samucchedavimuttiyā abhāvā.

25. “Sattisayo”ti viya samudāye pavatto vohāro avayavepi dissatīti dassento āha **“aṭṭhavimokkhekadesena -pa- vuccatī”**ti.

26. **Phuṭṭhānan**ti phassitānaṁ, adhigatānanti attho. **Anto**ti antasadiso phassanāya parakālo. Tadanantaro hi tappariyosāno viya hotīti. Kālavisayo cāyaṁ anta-saddo, na pana kālattho. Tenāha **“adhippāyo”**ti. **Nāmakāyekadesato**ti nīvaraṇasaṅkhātanāmakāyekadesato. **Ālocito pakāsito viya hoti** vibandhavikkhambhanena ālocane[1] pakāsane samatthassa ñāṇacakkhuno adhiṭṭhānasamuppādānato. **Na tu vimutto**ti vimuttoti na vuccateva.

28. **Idaṁ pana nayan**ti “apica tesan”ti-ādinā āgatavidhiṁ. **Yena visesenā**ti yena kāraṇavisesena. **So**ti diṭṭhippattasaddhāvimuttānaṁ yathāvutto pañāya viseso. **Paṭikkhepo kato** kāraṇassa avibhāvitattā. Ubhatobhāgavimutto viya, paññāvimutto viya vā sabbathā avimuttassa sāvasesavimuttiyampi diṭṭhippattassa viya paññāya sātisayāya abhāvato **saddhāmattena vimuttabhāvo** daṭṭhabbo. **Saddhāya adhimutto**ti idaṁ āgamanavasena saddhāya adhikabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ, maggādhigamato panassa paccakkhameva ñāṇadassanaṁ.

31. Sototi ariyamaggassa nāman”ti nippariyāyena taṁsamaṅgī sotāpannoti adhippāyena codako “api-saddo kasmā vutto”ti codanaṁ uṭṭhāpetvā **“nanu”**ti-ādinā attano adhippāyaṁ vivarati. Itaro **“nāpannan”**ti-ādinā pariharati. **Samannāgato eva nāma** lokuttaradhammānaṁ akuppasabhāvattā. **Itarehī**ti dutiyamaggaṭṭhādīhi. **So evā**ti paṭhamaphalaṭṭho eva. **Idhā**ti imasmiṁ sattakkhattuparamaniddese. Sotaṁ vā ariyamaggaṁ ādito panno adhigatoti sotāpannoti vuccamāne

1. Ālocito (Ka)

dutiyamaggaṭṭhādīnaṁ nattheva sotāpannabhāvāpatti. Sutte pana **sotaṁ** ariyamaggaṁ **ādito** mariyādaṁ amuñcitvāva **panno** paṭipajjatīti katvā maggasamaṅgī "sotāpanno"ti vutto. Pariyāyena itaropi tassa aparihānadhammattā sotāpannoti veditabbaṁ. Pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇāya samudayasaccaṁ viya dukkhasaccampi paccavekkhitaṁ hoti saccadvayapariyāpannattā kilesānanti āha **"catusaccapaccavekkhaṇādīnan"**ti. **Ādi**-saddena phalapaccavekkhaṇa-uparimaggaphaladhamme ca saṅgaṇhāti.

32. **Mahākulamevā**ti uḷārakulameva vuccati "kulīno kulaputto"ti-ādīsu viya.

33. Sajjhānako aparihīnajjhāno kālakato brahmalokūpago hutvā vaṭṭajjhāsayo ce, uparūpari nibbattitvā nibbāyatīti āha **"anāgāmisabhāgo"**ti. Yato so jhānānāgāmīti vuccati. Tenāha **"anāvattidhammo"**ti.

36. Parayoge tvā-saddo tadanto hutvā **"parasaddayoge"**ti vutto, appatvāti vuttaṁ hotīti **"appattaṁ hutvā"**ti iminā vuccati.

37. **Tenā**ti "upahaccā"ti padena. Nanu ca vemajjhātikkamo **"atikkamitvā vemajjhan"**ti iminā pakāsito hotīti adhippāyo.

40. **Taṇhāvaṭṭasotā** taṇhāvaṭṭabandhā. **Tassā**ti sotassa. Sambandhe cetaṁ sāmivacanaṁ. Uddhaṁsotassa uparibhavūpagatā ekaṁsikāti āha **"yattha vā tattha vā gantvā"**ti. **Tassā**ti uddhaṁsotassa. **Tatthā**ti avihesu. **Lahusālahusagatikā**ti lahukālahukāyugatikā, lahukālahukañāṇagatikā vā. **Uppajjitvāva nibbāyanakādīhī**ti **ādi**-saddena "ākāsaṁ laṅghitvā nibbāyatī"ti-ādinā vuttā tisso upamā saṅgaṇhāti. Antarā-upahaccaparinibbāyīhi adhimattatā, uddhaṁsotato anadhimattatā ca asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīnaṁ na veditabbāti yojanā. **Te evā**ti antarā-upahaccaparinibbāyi-uddhaṁsotā eva. Yadi evaṁ asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīnaṁ upamāvacanena tato mahantatarehi kasmā vuttanti codanaṁ sandhāyāha **"tato mahanta -pa- dassanatthan"**ti.

Tenāti "no cassa, no ca me siyā"ti vacanena. **Tenā**ti vā yathāvuttena tassa atthavacanena. **Imassa dukkhassā**ti imassa sampati vattamānassa viññāṇādidukkhassa. **Udayadassanaṁ** ñāṇaṁ. **Catūhipī**ti "no cassā"ti catūhi padehi. **Yaṁ atthī**ti yaṁ paramatthato vijjati. Tenāha **"bhūtanti sasabhāvan"**ti, bhūtanti khandhapañcakanti attho. Yathāha "bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā"ti[1]. **Vivaṭṭamānaso** viviccamānahadayo taṇhādisotato nivattajjhāsayo. **Upekkhako hotī**ti cattabhariyo viya puriso bhayaṁ nandiñca pahāya udāsino hoti.

Avisiṭṭheti hīne. **Visiṭṭhe**ti uttame. "Bhave"ti vatvā "sambhave"ti vuccamānaṁ avuttavācakaṁ hotīti dassento **"paccuppanno"**ti-ādimāha. **Bhūtameva vuccatī**ti yaṁ bhūtanti vuccati, tadeva bhavoti ca vuccati, bhavati ahosīti vā. Sambhavati etasmāti **sambhavo. Tadāhāro** tassa bhavassa paccayo. **Anukkamena maggapaññāyā**ti vipassanānukkamena laddhāya ariyamaggapaññāya. **Tenā**ti sekkhena.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dukaniddesavaṇṇanā

63. **Kassacī**ti kassacipi. **Kathañcī**ti kenaci pakārena, vikkhambhanamattenāpīti vuttaṁ hoti. **Ajjhattaggahaṇassā**ti attānaṁ adhikicca uddissa pavattaggāhassa.

83. **Purimaggahitan**ti "karissati me"ti-ādinā cittena paṭhamaṁ gahitaṁ. **Taṁ katan**ti taṁ tādisaṁ upakāraṁ. Puññaphalaṁ upajīvanto kataññupakkhe tiṭṭhatīti vuttaṁ **"puññaphalaṁ anupajīvanto"**ti.

90. Guṇapāripūriyā paripuṇṇo yāvadattho idha tittoti āha **"niṭṭhitakiccatāya nirussukko"**ti.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 326 piṭṭhe.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. **Sesasaṁvarabhedenā**ti kāyikavācasikavītikkamato sesena saṁvaravināsena. So pana dvāravasena vuccamāno manodvāriko hotīti āha "**manosaṁvarabhedenā**"ti. Idāni taṁ pakārabhedena dassento "**satisaṁvarādibhedena vā**"ti āha, muṭṭhasaccādippavattiyāti attho. Yaṁ kiñci sabhāvabhūtaṁ caritampi "sīlan"ti vuccatīti akusalassapi sīlapariyāyo vutto.

94. **Samānavisayānan**ti paṭhamaphalādiko samāno evarūpo visayo etesanti samānavisayā, tesaṁ.

107. **Tadattho** tappayojano lokuttarasādhakoti attho. **Tassa** paramatthasāsanassa. **Mūlekadesattā**ti mūlabhāvena ekadesattā.

118. **Unnaḷo** uggatatucchamāno.

123. Sīlassa anuggaṇhanaṁ aparisuddhiyaṁ sodhanaṁ apāripūriyaṁ pūraṇañcāti āha "**sodhetabbe ca vaḍḍhetabbe cā**"ti. **Adhisīlaṁ nissāyā**ti adhisīlaṁ nissayaṁ katvā uppannapaññāya.

124. **Gūthasadisattameva dasseti,** na gūthakūpasadisattanti adhippāyo. Gūthavaseneva hi kūpassapi jigucchanīyatāti. Ayañca attho gūtharāsiyeva gūthakūpoti imasmiṁ pakkhe navattabbo siyā.

130. Sarabhaṅgasatthārādayo rūpabhavādikāmādipariññaṁ katvā paññapento lokiyaṁ pariññaṁ sammadeva paññapentīti āha "**yebhuyyena na sakkontī**"ti. Asamatthabhāvaṁ vā sandhāya no ca paññāpetuṁ sakkontīti vuttanti yojanā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

133. **Parenā**ti aññena, āṇattenāti attho. **Āṇattiyā attanā cā**ti āṇāpakassa āṇattiyā, attanā ca āṇattena kataṁ tañca tassa āṇāpakassa yaṁ vacīpayogena katanti yojanā. **Āṇattiyā pāpassā**ti āṇāpanavasena pasutapāpassa.

148. **Desanāya** karanabhūtāya. **Dhammānan**ti desanāya yathābodhetabbānaṁ sīlādidhammānaṁ.

152. **Anantaran**ti ñāṇassa upaṭṭhitanti anantaraṁ vuttaṁ. Kiṁ pana tanti āha **"vacanan"**ti. **Lujjatī**ti idaṁ yena kāraṇena loka-saddo tadatthe pavatto, taṁ dassetīti āha **"kāraṇayuttan"**ti.

156. **Sahitāsahitassā**ti kusalasaddayogena sāmivacanaṁ bhummattheti dassento āha **"sahitāsahiteti attho"**ti. Sahitabhāsanena desakasampatti, sahitāsahitakosallena sāvakasampatti veditabbā. Parisasampattipi ñāṇasampannassa dhammakathikassa paṭibhānasampadāya kāraṇaṁ hotīti āha **"sāvakasampattiyā bodhetuṁ samatthatāyā"**ti.

157. **Kusaladhammehī**ti samathavipassanādhammehi. **Catuttho vutto,** yo neva saṁghaṁ nimanteti, na dānaṁ deti.

166. **Yamidaṁ "kālenā"ti vuttan**ti "yo tattha avaṇṇo, tampi bhaṇati kālena. Yopi tattha vaṇṇo, tampi bhaṇati kālenā"ti yaṁ idaṁ pāḷiyaṁ vuttaṁ, **tatra tasmiṁ vacane** vākye **yo** puggalo "kālena bhaṇatī"ti vutto, **so kīdiso**ti vicāraṇāya tassa dassanatthaṁ "kālaññūhotī"ti-ādi pāḷiyaṁ vuttanti dassento saṅgahe āhāti yojanā.

168. **Pubbuppannapaccayavipattī**ti tasmiṁ attabhāve paṭhamuppannapaccayavipatti. Tesaṁ vipatti pavattappaccayavipattīti yojanā.

173. **Tesan**ti pahīnāvasiṭṭhakilesānaṁ. **Vimuttidassanameva hoti** vimutti-atthattā taṁdassanassa.

174. **Tantāvutānaṁ vatthānan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ.

178. **Nāmakāyo**ti nāmasamūho. **Idameva ca dvayan**ti sīlasaṁvarapūraṇaṁ, sājīvāvītikkamanañcāti idameva dvayaṁ. **Tato**ti sājīvāvītikkamanato. Kathāya haliddarāgādisadisatāti yojanā. Tenāha **"na puggalassā"**ti.

179. **Iti-saddenā**ti "dārumāsako"ti ettha vutta-iti-saddena. **Evaṁpakāre**ti imināpi salākādike saṅgaṇhāti.

181. **Avisaṭasukhan**ti avikkhepasukhaṁ[1].

187. **Khandhadhammesū**ti saṅkhatadhammesu. **Tadalābhenā**ti maggaphalālābhena. **Atthenā**ti sīlādi-atthena.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. **Yathā tesu paṭipajjitabban**ti tesu pañcasu puggalesu yathārahaṁ upameyyopamādassanamukhena hitūpadesapaṭipattiyā yathā aññehi paṭipajjitabbanti attho. Kiriyāvācī ārambha-saddo adhippeto, na "ārambhakattussa kasāvapucchā"ti-ādīsu viya dhammavācīti āha **"ārambhakiriyāvācako saddo"**ti. "Nirujjhantī"ti vuttattā **"maggakiccavasenā"**ti vutaṁ.

192. **Gahaṇaṁ** "evametan"ti sampaṭicchanaṁ.

199. **Na evaṁ sambandho** asamānajātikattā.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Avivaṭamukhanti avikkhepamukhaṁ (Ka)

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. **Idaṁ** saccābhisambodhādikaṁ **saṅgahitaṁ hoti** phalassa hetunā avinābhāvato. Tenāha **"sāman"**ti-ādi. **Anācariyakena attanā uppāditenā**ti idaṁ sabbaññutaññāṇe vijjamānaguṇakathanaṁ, na tabbidhuradhammantaranivattanaṁ tathārūpassa aññassa abhāvato. Tenassa sācariyakatā, parato ca uppatti paṭikkhittāti imamatthamāha **"tatthā"**ti-ādinā. Tattha **sācariyakattaṁ** parūpadesahetukatā, **parato uppatti** upadesena vināpi sannissāya nibbattīti ayametesaṁ viseso.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. **Kusalesu dhammesū**ti ādhāre bhummaṁ, na visayeti dassento **"kusalesu dhammesu antogadhā"**ti āha. Idāni visayalakkhaṇaṁ etaṁ bhummanti dassento **"bodhipakkhiyadhammesu vā"**ti-ādimāha. **"Tadupakāratāyā"**ti idaṁ kusalesu dhammesu sādhetabbesūti imamatthaṁ sandhāya vuttaṁ. **Ummujjanapaññāyā**ti ummujjāpanapaññāya, ummujjanākārena vā pavattapaññāya. **Tenāvā**ti ummujjanamattattā eva. Yathā hi ñāṇuppādo saṁkilesapakkhato ummujjanaṁ, evaṁ saddhuppādopīti āha **"saddhāsaṅkhātameva ummujjanan"**ti. **Cittavāro**ti cittappabandhavāro. Paccekaṁ ṭhānavipassanāpataraṇapatigādhappattiniṭṭhattā tesaṁ puggalānaṁ **"aneke puggalā"**ti vuttaṁ. Kasmā? Tenattabhāvena arahattassa aggahaṇato. **tatoyapuggalādibhāvan**ti ummujjitvā ṭhitapuggalādibhāvaṁ.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. **Sotāpannādayo**ti vuttavisesayuttā sotāpannasakadāgāmijhānānāgāmino. **Asā -pa- panā**ti ettha **pana**-saddo visesatthadīpano. Tena "ajjhattasaṁyojanānaṁ samucchinnattā"ti idaṁ visesaṁ dīpetīti veditabbaṁ.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalapaññattipakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Kathāvatthupakaraṇa-anuṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Samudāye ekadesā antogadhāti samudāyo tesaṁ adhiṭṭhānabhāvena vutto yathā "rukkhe sākhā"ti dasseti **"kathāsamudāyassā"**ti-ādinā. Tattha **kathānan**ti tisso kathā vādo jappo vitaṇḍati. Tesu yena pamāṇatakkehi[1] pakkhapaṭipakkhānaṁ patiṭṭhāpanapaṭikkhepā honti, so **vādo.** Ekādhikaraṇā hi aññamaññaviruddhā dhammā pakkhapaṭipakkhā yathā "hoti tathāgato paraṁ maraṇā, na hoti tathāgato paraṁ maraṇā"ti[2]. Nānādhikaraṇā pana aññamaññaviruddhāpi pakkhapaṭipakkhā nāma na honti yathā "aniccaṁ rūpaṁ, niccaṁ nibbānan"ti. Yena chalajātiniggahaṭṭhānehi pakkhapaṭipakkhānaṁ patiṭṭhāpanaṁ paṭikkhepārambho, so **jappo.** Ārambhamatamevettha, na atthasiddhīti dassanatthaṁ ārambhaggahaṇaṁ. Yāya pana chalajātiniggahaṭṭhānehi paṭipakkhapaṭikkhepāya[3] vāyamanti, sā **vitaṇḍā.** Tattha atthavikappupapattiyā vacanavighāto **chalaṁ**[4] yathā "navakambaloyaṁ[5] puriso, rājā no sakkhī"ti evamādi. Dūsanabhāsā **jātayo,** uttarapatirūpakāti attho. **Niggahaṭṭhānāni** parato āvibhavissanti. Evaṁ vādajappavitaṇḍappabhedāsu tīsu kathāsu idha vādakathā "kathā"ti adhippetā. Sā ca kho aviparītadhammatāya patiṭṭhāpanavasena, na viggāhikakathābhāvenāti veditabbaṁ. **Mātikāṭhapanenevā**ti uddesadesanāya eva. **Ṭhapitassā**ti desitassa. Desanā hi desetabbamatthaṁ vineyyasantānesu ṭhapanato nikkhipanato ṭhapanaṁ, nikkhepoti ca vuccati.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Samānatakkehi (Ka) pamāṇatakkasādhanopālambho siddhantāviruddho pañcāvayavopapanno pakkhapaṭipakkhapariggaho vādo (Nyāyadassane 1. 2. 1 suttaṁ)
2. Dī 1. 26 piṭṭhe.
3. Paṭipakkhapaṭipakkhepā (Ka) Nyāyadassane 1. 2. 2 suttaṁ passitabbaṁ.
4. Nyāyadassane 1. 2. 10 suttaṁ passitabbaṁ.
5. Navakappaloyaṁ (Ka)

Nidānakathāvaṇṇanā

Parinibbānameva -pa- vuttaṁ. Abhinnasabhāvampi hi atthaṁ tadaññadhammato visesāvabodhanatthaṁ aññaṁ viya katvā voharanti yathā "attano sabhāvaṁ dhārentīti dhammā"ti[1]. **Sā**ti asaṅkhatā dhātu. **Karaṇabhāvena vuttā** yathāvuttassa upasamassa sādhakatamabhāvaṁ sandhāya. **Dhammavādī -pa- dubbalatā vuttā** tathārūpāya paññāya bhāve tādisānaṁ pakkhabhāvābhāvato. **Laddhiyā**ti "atthi puggalo saccikaṭṭhaparamatthena, parihāyati arahā arahattā"ti-ādiladdhiyā. **Suttantehī**ti devatāsaṁyuttādīhi. **Liṅgākappa**bhedaṁ parato sayameva vakkhati.

Bhinditvā mūlasaṅgahanti mūlasaṅgītiṁ vināsetvā, bhedaṁ vā katvā yathā sā ṭhitā, tato aññathā katvā. **Saṅgahitato vā aññatrā**ti mūla-aṅgītiyā saṅgahitato aññatra. Tenāha **"asaṅgahitaṁ suttan"**ti. **Nītatthaṁ** yathārutavasena viññeyyatthattā. **Neyyatthaṁ** vipariṇāmadukkhatādivasena niddhāretabbatthattā. **Tīhi ṭhānehī**ti "sūrā satimanto idha brahmacariyavāso"ti[2] evaṁ vuttehi tīhi kāraṇehi. **Aññaṁ sandhāya bhaṇitan**ti ekaṁ pabbajjāsaṅkhātaṁ brahmacariyavāsaṁ sandhāya bhaṇitaṁ. **Aññaṁ atthaṁ ṭhapayiṁsū**ti sabbassapi brahmacariyavāsassa vasena "natthi devesu brahmacariyavāso"ti-ādikaṁ[3] aññaṁ atthaṁ ṭhapayiṁsu. Suttañca aññaṁ sandhāya bhaṇitaṁ tato aññaṁ sandhāya bhaṇitaṁ katvā ṭhapayiṁsu, tassa atthañca aññaṁ ṭhapayiṁsūti evamettha yojanā veditabbā. **Suññatādī**ti **ādi-**saddena aniccatādiṁ saṅgaṇhāti.

Gambhīraṁ ekadesaṁ mahāpadesaparivārādiṁ. **Ekacce sakalaṁ abhidhammaṁ vissajjiṁsu** chaḍḍayiṁsu seyyathāpi suttantikā. Te hi taṁ na jinavacananti vadanti. **Kathāvatthussa savivādatte**ti-ādi heṭṭhā nidānaṭṭhakathāya āgatanayaṁ sandhāya vuttaṁ. Keci pana puggalapaññattiyāpi savivādattaṁ maññanti. **"tatiyasaṅgītito pubbe pavattamānānaṁ vasenā"**ti idaṁ kasmā vuttaṁ, nanu tatiyasaṅgītito pubbepi taṁ mātikārūpena pavattateva? Niddesaṁ vā sandhāya tathā vuttanti veditabbaṁ. **Aññānī**ti aññākārāni abhidhammapakaraṇādīni akariṁsu, pavattantānipi tāni aññathā katvā paṭhiṁsūti

1. Abhi-Ṭṭha 1. 81 piṭṭhe. 2. Aṁ 3. 198 piṭṭhe. 3. Abhi 4. 80 piṭṭhe.

attho. **Mañjusirī**ti idaṁ kasmā vuttaṁ. Na hi taṁ nāmaṁ piṭakattayaṁ anuvattantehi bhikkhūhi gayhati? Itarehi gayhamānampi vā sāsanikapariññehi na sāsanāvacaraṁ gayhatīti katvā vuttaṁ. **Nikāyanāman**ti mahāsaṁghikādinikāyanāmaṁ, duttaguttādivagganāmañca.

Saṅkantikānaṁ bhedo[1] **suttavādī**ti saṅkantikānaṁ anantare eko nikāyabhedo suttavādī nāma bhijjittha. **Sahā**ti ekajjhaṁ katvā, gaṇiyamānāti attho.

Uppanne vāde sandhāyāti tatiyasaṅgītikāle uppanne vāde sandhāya. **Uppajjanake**ti tato paṭṭhāya yāva saddhammantaradhānā etthantare uppajjanake. **Suttasahassāharaṇa**ñcettha paravādabhañjanatthañca sakavādapatiṭṭhāpanatthañca. Suttekadesopi hi "suttan"ti vuccati samudāyavohārassa avayavesupi dissanato yathā "paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭho"ti ca. Te panettha suttapadesā "atthi puggalo attahitāya paṭipanno"ti-ādinā[2] āgatā veditabbā.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Bhedā (Mūlaṭīkāyaṁ)
2. Aṁ 1. 408; Abhi 4. 13 piṭṭhesu.

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Sambarādīhi pakappitavijjā, tathābhisaṅkhātāni osadhāni ca "māyā"ti vuccanti, idha pana māyāya āhitavisesā abhūtaññeyyākārā adhippetāti dassento **"māyāya amaṇi-ādayo maṇi-ādi-ākārena dissamānā māyāti vuttā**"ti āha. Saccaññeva saccikaṁ, so eva attho aviparītassa ñāṇassa visayabhāvaṭṭhenāti **saccikaṭṭho.** Tenāha **"bhūtaṭṭho**"ti. Aviparītabhāvato eva paramo padhāno atthoti **paramattho,** ñāṇassa paccakkhabhūto dhammānaṁ aniddisitabbasabhāvo. Tena vuttaṁ **"uttamattho**"ti.

Atthīti vacanasāmaññenāti "atthi puggalo attahitāya paṭipanno"ti-ādīsu[1] "atthī"ti pavattavacanasāmaññena. Atthavikappupapattiyā vacanavighāto chalanti vadanti. **Patiṭṭhaṁ pacchindanto**ti hetuṁ dūsento, ahetuṁ karontoti attho. Hetu hi paṭiññāya patiṭṭhāpanato patiṭṭhā, taṁ pana hetuṁ atthamattato dassento **"yadi saccikaṭṭhenā**"ti-ādimāha. Payogato pana dūsanena saddhiṁ parato āvi bhavissati. **Okāsaṁ adadamāno**ti yathānurūpaṁ yuttiṁ vattuṁ avasaraṁ adento. Atha vā **patiṭṭhaṁ pacchindanto,** paṭiññaṁ eva parivattentoti attho. Upalabbhati puggaloti hi sakavādiṁ uddissa paravādino paṭiññāva na yuttā appasiddhattā visesitabbassa. Tenevāha **"anupalabbhaneyyato na tava vādo tiṭṭhatīti nivattento**"ti. **Rūpañca upalabbhati -pa- dassetī**ti etena paravādinā adhippetahetuno viparītatthasādhakattaṁ dasseti.

Upalabbhamānaṁ nāma hotīti ākārato taṁākāravantānaṁ anaññattāti adhippāyo. **Aññathā**ti ākāra-ākāravantānaṁ bhede. **Etissā**ti "tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhapatramaṭṭhenā"ti

---

1. Aṁ 1. 408; Abhi 4. 13 piṭṭhesu.

evaṁ vuttāya dutiyapucchāya. **Esa viseso**ti yo yathāvutto dvinnaṁ pucchānaṁ visayassa sabhāvākārabhedo, esa dvinnaṁ pucchānaṁ viseso. Sabhāvadhammānaṁ sāmaññalakkhaṇena abhinnānampi salakkhaṇato bhedoyevāti aññadhammassa aññenākārena na kadācipi upalabbho bhaveyya. Yadi siyā, aññattameva na siyāti ruppanādisapaccayādi-ākārena anupalabbhamānopi puggalo attano bhūtasabhāvaṭṭhena upalabbhatevāti vadantaṁ paravādinaṁ pati "yo saccikaṭṭho"ti-ādi codanā anokāsāti dassento āha **"yathā pana -pa- niggaho ca na kātabbo"**ti. Tattha **niggaho**ti "ājānāhi niggahan"ti evaṁ vuttaniggaho, parājayāropanena paravādino niggaṇhananti attho.

Svāyaṁ pana yasmā tassa vādāparādhahetuko, tasmā taṁ dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ dosāparādhapariyāyehi vibhāvito. Avajānanaṁ hettha niggahaṭṭhānaṁ. Tathā hi paṭiññāhāni, paṭiññāntaraṁ, paṭiññāvirodho, paṭiññāsaññāso, hetvantaraṁ, atthantaraṁ, niratthakaṁ, aviññātatthaṁ, asambandhatthaṁ, appattakālaṁ, ūnaṁ, adhikaṁ, punaruttaṁ, ananubhāsanaṁ, aviññātaṁ, appaṭibhā, vikkhepo, matānuññā, anuyuñjitabbassa upekkhanaṁ, ananuyuñjitabbassa anuyogo, apasiddhantaraṁ, hetvābhāsā cāti **dvāvīsati** niggahaṭṭhānāni ñāyavādino vadanti[1].

Tattha visadisūdāharaṇadhammānujānanaṁ paṭhamudāharaṇe **paṭiññāhāni.** Paṭiññātatthapaṭisedhe[2] tadaññatthaniddeso **paṭiññāntaraṁ.** Paṭiññāviruddhahetukittanaṁ **paṭiññāvirodho.** Paṭiññātatthāpanayanaṁ **paṭiññāsaññāso**[3]. Avisesavutte hetumhi paṭisiddhe visesahetukathanaṁ **hetvantaraṁ.** Adhikatatthānupayogi-atthakathanaṁ **atthantaraṁ.** Mātikāpāṭho viya atthahīnaṁ **niratthakaṁ.** Tikkhattuṁ vuttampi sakkhipaṭivādīhi aviditaṁ **aviññātatthaṁ.** Pubbāparavasena sambandharahitaṁ **asambandhatthaṁ.** Avayavavipallāsavacanaṁ **appattakālaṁ.** Avayavavikalaṁ **ūnaṁ.** Adhikahetūdāharaṇaṁ **adhikaṁ.** Ṭhapetvā anuvādaṁ saddatthānaṁ punappunaṁ vacanaṁ atthāpannavacanañca **punaruttaṁ.** Parisāya viditassa tīhi vuttassa apaccudāhāro **ananubhāsanaṁ.** Yaṁ

---

1. Nyāyadassane 5. 2. 1 suttaṁ passitabbaṁ.
2. Paṭiññātthapaṭisedhe (Ka) Nyāyadassane 5. 2. 3 suttaṁ pana passitabbaṁ.
3. Paṭiññāpaññāso (Ka) paṭiññāsaṁnyāso (saṁ + ni + asa + ṇa) iti Nyāyadassane 5. 2. 5 sutte.

vādinā vuttaṁ parisāya viññātaṁ paṭivādinā duviññātaṁ, taṁ **aviññātaṁ.** Taṁvādinā vattabbe vutte paravādino paṭivacanassa anupaṭṭhānaṁ **appaṭibhā.** Kiccantarappasaṅgena kathāvicchindanaṁ **vikkhepo.** Attano dosānujānanena parapakkhassa dosappasañjanaṁ[1] paramatānujānanaṁ **matānuññā.** Niggahappattassa niggaṇhanaṁ **anuyuñjitabbassa upekkhanaṁ.** Sampayuttaniggahassa aniggahaṭṭhāne ca niggaṇhanaṁ **anuyuñjitabbassa anuyogo.** Ekaṁ siddhantamanujānitvā aniyamato tadaññasiddhantakathāppasañjanaṁ **apasiddhantaraṁ**[2]. Asiddhā anekantikā viruddhā ca **hetvābhāsā,** hetupatirūpakāti attho. Tesañca kathanaṁ niggahaṭṭhānanti.

Imesu **dvāvīsatiyā** niggahaṭṭhānesu idaṁ paṭiññāya apanayanato sayameva paccakkhānato paṭiññāsaññāso nāma niggahaṭṭhānaṁ. Tenevāha **"avajānaneneva niggahaṁ dassetī"**ti. **Asiddhattā**ti etena paccakkhato anumānato ca puggalassa anupalabbhamāha. Na hi so paccakkhato upalabbhati. Yadi upalabbheyya, vivādo eva na siyā, anumānampi tādisaṁ natthi, yena puggalaṁ anumineyyuṁ. Tathā hi taṁ sāsaniko puggalavādī vadeyya "puggalo upalabbhati, atthi puggalo"ti bhagavatā vuttattā rūpavedanādi viya. Yaṁ hi bhagavatā "atthī"ti yadi vuttaṁ, taṁ paramatthato atthi yathā taṁ rūpaṁ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṁ. Yaṁ pana paramatthato natthi, na taṁ bhagavatā "atthī"ti vuttaṁ yathā taṁ pakativādi-ādīnaṁ pakati-ādīti, taṁ micchā. Ettha hi yadi vohārato puggalassa atthibhāvo adhippeto, siddhaṁ sādhanaṁ, atha paramatthato, asiddho hetutathā avuttattā, Viruddho ca tassa aniccasaṅkhatapaṭiccasamuppannādibhāvāsādhanato rūpavedanādīsu tathā diṭṭhattāti-ādinā tassa ahetukabhāvasseva pākaṭabhāvato.

Yaṁ pana bāhirakā puthu aññatitthiyā vadanti. Attheva ca paramatthato attā ñāṇābhidhānassa pavattiyā nimittabhāvato rūpādi viya. Atha vā attātirittapadatthantaro rūpakkhandho khandhasabhāvattā yathā taṁ itarakkhandhā. Yaṁ hettha padatthantaraṁ, so puggaloti adhippāyo.

---

1. Dosappasañjānanaṁ (Ka) sapakkhadosātyupagamā parapakkhadosappasaṅgo matānuññā, Nyāyadassane 5. 2. 21 suttaṁ.
2. Appasiddhantaraṁ (Ka) siddhantamabhyupeccāniyamā kathāpasaṅgo apasiddhanto, Nyāyadassane 5. 2. 23 suttaṁ.

Ettha ca purimassa hetuno paññattiyā anekantikatā asiddhatā ca. Na hi asato sakavādinaṁ pati paramatthato ñāṇābhidhānappavattiyā nimittabhāvo sijjhati. Vohārato ce, tadasiddhasādhanatā rūpādisabhāvavinimuttarūpopi puggalo na hotīti evamādiviruddhatthatā. Pacchimassa pana hetuno sādhetabbatthasāmaññapariggahe siddhasādhanatā, rūpakkhandhato padatthantarato paramatthantarabhūtavedanādisambhavassa icchitattā ca. Tabbisesapariggahe ca sakavādinaṁ pati udāharaṇābhāvo paraparikappitajīvapadatthavirahato. Itarakkhandhānaṁ vedanādicinimutta-ubhayasiddhajīvapadatthasahitopi rūpakkhandho na hoti itarakkhandhā viyāti viruddhatthatā ca.

yaṁ pana kāṇādā "sukhādīnaṁ nissayabhāvato"ti anumānaṁ vadanti[1], te idaṁ vattabbā—kiṁ sukhādīnaṁ attani paṭibaddhaṁ yato sukhādinissayatāya attā anumīyati. Yadi uppādo, evaṁ sante sabbepi sukhādayo ekato eva bhaveyyuṁ kāraṇassa sannihitabhāvato aññanirapekkhato ca. Atha aññampi kiñci indriyādikāraṇantaramapekkhitabbaṁ, tadeva hotu kāraṇaṁ, kimaññena adiṭṭhasāmatthiyena parikappitena payojanaṁ. Atha pana tesaṁ attādhīnā vuttīti vadeyyuṁ, evampi na sijjhati udāharaṇābhāvato. Na hi rūpādivinimutto tādiso koci sabhāvadhammo sukhādisannissayabhūto atthi, yato attano attatthasiddhiyā udāharaṇaṁ apadiseyyuṁ. Iminā nayena asamāsapadābhidheyyattāti-ādīnampi ayuttattā nivāretabbā. Tathā "aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā"ti iminā ca pakati-aṇu-ādīnampi bāhiraparikappitānaṁ asiddhatā vuttāvāti veditabbā. Kathaṁ pana tesaṁ asiddhīti? Pamāṇena anupalabbhanato. Na hi paccakkhato pakati siddhā kapilassapi isino tassa apaccakkhabhāvassa kāpilehi anuññāyamānattā[2].

Yaṁ pana "atthi padhānaṁ bhedānaṁ anvayadassanato sakalakalāpamattaṁ viyā"ti te anumānaṁ vadanti. Iminā hi bhedānaṁ satvādīnaṁ[3] vijjamānapadhānatā paṭiññātā. Ettha ca vuccate—sakalādīnaṁ padhānaṁ tabbibhāgehi kiṁ aññattaṁ, udāhu anaññanti, kiñcettha yadi aññattaṁ, sabbo loko padhānamayoti samayavirodho siyā, saṇṭhānabhedena aññattha

1. Nyāyadassane 1. 1. 10 suttaṁ; Visesikadassane 3. 2. 4 suttañca passitabbaṁ.
2. Saṁkhyadassane 1. 60 suttaṁ passitabbaṁ.
3. Saddādīnaṁ (Ka)

paṭijānanato na dosoti ce? Taṁ na, valayakaṭakādisaṇṭhānabhedepi kanakābhedadassanato. Na hi saṇṭhānaṁ vatthubhedanimittaṁ tassa anupādānattā. Yaṁ yassa bhedanimittaṁ, na taṁ tassa anupādānaṁ yathā suvaṇṇamattikādighaṭādīnaṁ suvaṇṇaghaṭo mattikāghaṭo koseyyapaṭo kappāsapaṭoti ca sādhetabbadhammarahitañca udāharaṇaṁ. Na hi padhānekakāraṇapubbakattaṁ sakalādīnaṁ pakativādino siddhaṁ, nāpi kāpilānaṁ kathañci aññattānujānanato. Anaññatte pana udāharaṇābhāvo. Na hi tadeva sādhetabbaṁ tadeva ca udāharaṇaṁ yuttaṁ, anvayadassanampi asiddhaṁ. Na hi tadeva tena anvitaṁ yujjati. Padhānena anvayadassanampi asiddhaṁ paravādinoti guṇassa padhānassa ananujānanato. Atha yaṁ kiñci kāraṇaṁ padhānaṁ "padhīyati ettha phalan"ti, evampi asiddhameva kāraṇe phalassa atthibhāvānanujānanato, hetuno ca asiddhanissayatāparābhimatabhedānanujānanato. Atha visesena kāraṇāyattavuttitā phalassa sādhīyati, na kiñci viruddhaṁ dhammānaṁ yathāsakaṁ paccayenapaṭiccasamuppattiyā icchitattāti.

Apica pakativādino "satvarajatamasaṅkhātānaṁ tiṇṇaṁ guṇānaṁ samabhāvo pakati[1], sā ca niccā satvādivisamasabhāvato aniccato mahatādivikārato anaññā"ti paṭijānanti. Sā tesaṁ vuttappakārā pakati na sijjhati tato viruddhasabhāvato vikārato anaññattā. Na hi assassa visāṇaṁ dīghaṁ, tañca rassato govisāṇato anaññanti vuccamānaṁ sijjhati. Kiñca bhiyyo? Tiṇṇaṁ ekabhāvābhāvato. Satvādiguṇattayato hi pakatiyā anaññattaṁ icchantānaṁ tesaṁ satvādīnampi pakatiyā anaññattaṁ āpajjati, na ca yuttaṁ tiṇṇaṁ ekabhāvoti. Evampi pakati na sijjhati. Kathaṁ? Anekadosāpattito. Yadihi byattasabhāvato vikārato abyattasabhāvā pakati anaññā, evaṁ sante hetumantatā aniccatā abyāpitā sakiriyatā anekatā nissitatā liṅgatā sāvayavatā paratantratāti[2] evamādayo aneke dosā pakatiyā āpajjanti, na jātivikārato anaññā paṭijānitabbā. Tathā ca sati samayavirodhoti kappanāmattaṁ pakatīti asiddhā sāti niṭṭhamettha gantabbaṁ.

1. Saṁkhyadassane 1. 61 suttaṁ passitabbaṁ.
2. Saṁkhyadassane 1. 18. 1, 124 suttāni passitabbāni.

Pakatiyā ca asiddhāya taṁnimittakabhāvena vuccamānā mahatādayopi asiddhā eva. Yathā ca pakati mahatādayo ca, evaṁ issarapajāpatipurisakālasabhāvaniyatiyadicchādayopi. Etesu hi issaro tāva na sijjhati upakārassa adassanato. Sattānaṁ hi jātiyaṁ mātāpitūnaṁ bījakhettabhāvena kammassa hīnatādivibhāgakaraṇena, tato parañca utu-āhārānaṁ brūhanupatthambhanena, indriyānaṁ dassanādikiccasādhanena upakāro dissati, na, evamissarassa. Hīnatādivibhāgakaraṇamissarassāti ce? Taṁ na, asiddhattā. Yathāvutto upakāraviseso issaranimmito, na kammunāti sādhanīyametaṁ. Itaratrāpi samānametanti ce? Na, kammato phalaniyamasiddhattā. Sati hi katūpacite kammasmiṁ tattha yaṁ akusalaṁ, tato hīnatā, yaṁ kusalaṁ, tato paṇītatāti siddhametaṁ. Issaravādināpi hi na sakkā kammaṁ paṭikkhipituṁ.

Apicetassa lokavicittassa issaranimmānabhāve bahū dosā sambhavanti. Kathaṁ? Yadi sabbamidaṁ lokavicittaṁ issaranimmitaṁ, saheva vacanena pavattitabbaṁ, na kamena. Na hi sannihitakāraṇānaṁ phalānaṁ kamena uppatti yuttā, kāraṇantarāpekkhāya issarassa sāmatthiyahāni. Cakkhādīnaṁ cakkhuviññāṇādīsu kāraṇabhāvo na yutto. Karotīti hi kāraṇanti. Issaro eva ca kārakoti sabbakāraṇānaṁ kāraṇabhāvahāni. Yehi puthuvisesehi issaro pasīdeyya, tesañca sayaṁkāratā āpajjati, tathā sabbesaṁ hetukānaṁ kāraṇabhāvo. Yañcetaṁ nimmānaṁ, tañcassa attadatthaṁ vā siyā, paratthaṁ vā siyā. Attadatthatāyaṁ attano issarabhāvahāni akatakiccatāya isitāvasitābhāvato. Tena vā nimmitena yaṁ attano kātabbaṁ, taṁ kasmā sayameva na karoti. Paratthatāyaṁ pana paro nāmettha loko evāti kimatthiyaṁ tassa nirayādirogādivisādinimmānaṁ. Yā cassa issaratā, sā sayaṁkatā vā siyā paraṁkatā vā ahetukā vā. Tattha sayaṁkatā ce, tato pubbe anissarabhāvāpatti. Paraṁkatā ce, pacchāpi anissarabhāvāpatti sa-uttaratā ca siyā. Ahetukā ce, na kassaci anissaratāti evamissarassapi asiddhi veditabbā.

Tathā ca issaro, evaṁ pajāpati puriso ca. Nāmamattameva hettha viseso. Tehi vādīhi pakappitaṁ yadidaṁ "pajāpati puriso"ti.

Taṁnimittakaṁ pana lokappavattiṁ icchantānaṁ pajāpativāde purisavāde ca issaravāde viya dosā asiddhi ca vidhātabbā. Yathā cete issarādayo, evaṁ kālopi asiddho lakkhaṇābhāvato. Paramatthato hi vijjamānānaṁ dhammānaṁ sabhāvasaṅkhātaṁ lakkhaṇaṁ upalabbhati. Yathā pathaviyā kathinatā, na evaṁ kālassa, tasmā natthi paramatthato kāloti. Kālavādī panāya "vattanālakkhaṇo kālo"ti. So vattabo "kā panāyaṁ vattanā"ti. So āha "samayamuhuttādīnaṁ pavattī"ti. Tampi na, rūpādīhi atthantarabhāvena aniddhāritattā. Paramatthato hi aniddhāritasabhāvassa vattanālakkhaṇatāyaṁ sasavisāṇādīnampi taṁlakkhaṇatā āpajjeyya.

Yaṁ pana vadanti kāṇādā "aparasmiṁ aparaṁ yugapadi ciraṁ khippamiti kālaliṅgānīti[1] liṅgasabbhāvato atthi kālo"ti, taṁ ayuttaṁ liṅgino anupalabbhamānattā. Siddhasambandhesu hi liṅgesu liṅgamattaggahaṇena liṅgini avabodho bhayeyya. Na ca kenaci aviparītacetasā tena liṅgena saha kadāci kālasaṅkhāto liṅgī gahitapubboti. Ato na yuttaṁ "liṅgasabbhāvato atthi kālo"ti. "Aparasmiṁ aparan"ti-ādikassa visesassa nimittabhāvato yuttanti ce? Na, paṭhamajātatādinimittakattā tassa. Na ca paṭhamajātatādi nāma koci dhammo atthi aññatra samaññāmattatoti nattheva paramatthato kālo. Kiñca bhiyyo, bahūnaṁ ekabhāvāpattito. Atītādivibhāgena hi lokasamaññāvasena bahū kālabhedā. Tvaṁ cetaṁ ekaṁ vadasīti bahūnaṁ ekabhāvābhāvato nattheva paramatthato kālo. Tathā ekassa anekabhāvāpattito. Yo hi ayaṁ ajja vattamānakālo, so hiyyo anāgato ahosi, sve atīto bhavissati. Hiyyo ca vattamāno ajjā atīto ahosi, tathā sve vattamānopi aparajja. Na cekasabhāvassa anekasabhāvatā yuttāti asiddho paramatthato kālo. Dhammappavattiṁ pana upādāya kappanāmattasiddhāya lokasamaññāya atītādivibhāgato voharīyatīti vohāramattakoti daṭṭhabbo.

Sabhāvaniyatiyadicchādyopi asiddhā. Kiṁkāraṇā? Lakkhaṇābhāvā. Na hi sabhāvato niyatiyadicchā sambhavati. Aññathā evaṁvidho

---

1. Visesikadassane 2. 2. 6 suttaṁ.

koci bhāvo atthi ce, tesaṁ sabhāvasaṅkhātena lakkhaṇena bhavitabbaṁ, patiṭṭhāpakahetunā ca na catthi. Kevalaṁ panete vādā vimaddiyamānā ahetuvāde eva tiṭṭhanti, na cāhetukaṁ lokavicittaṁ visesābhāvappasaṅgato. Ahetukabhāve hi pavattiyā yvāyaṁ narasuranirayatiracchānādīsu indriyādīnaṁ viseso, tassa abhāvo āpajjati, na cāyaṁ paṇḍitehi icchito. Kiñca? Diṭṭhabhāvato. Diṭṭhā hi cakkhādito cakkhuviññāṇādīnaṁ bījādito aṅkurādīnaṁ pavatti, tasmāpi hetutovāyaṁ pavatti. Tathā pure pacchā ca abhāvato. Yato yato hi paccayasāmaggito yaṁ yaṁ phalaṁ nibbattati, tato pubbe pacchā ca na tassa nibbatti sambhavati, kiñca bahunā. Yadi ahetuto pavatti siyā, ahetukā pavattīti imāpi vācā yathāsakapaccayasamavāyato pure pacchā ca bhaveyyuṁ, na ca bhavanti aladdhappaccayattā, majjhe eva ca bhavanti laddhappaccayattā. Evaṁ sabbepi saṅkhatā dhammāti na sijjhati ahetuvādo. tasmiñca asiddhe pavattiyā ahetubhāvo viya ahetupariyāyavisesabhūtā sabhāvaniyatiyadicchādayopi asiddhā eva hontīti veditabbā.

Yaṁ pana kāṇādā "paramāṇavo niccā, tehi dvi-aṇukādiphalaṁ nibbattati, tañca aniccaṁ, tassa vasenetaṁ lokavicittan"ti vadanti[1], tampi micchāparikappamattaṁ. Na hi paramāṇavo nāma santi aññatra bhūtasaṅghātā. So pana aniccova, na ca niccato aniccassa nibbatti yuttā tassa kāraṇabhāvānupapattito tathā adassanato ca. Yadi ca so kassaci kāraṇabhāvaṁ gaccheyya, anicco eva siyā vikārāpattito. Cāyaṁ sambhavo atthi, yaṁ vikāraṁ anāpajjantameva kāraṇaṁ phalaṁ nibbatteyyāti. Vikārañce āpajjati, kutassa niccatāvakāso, tasmā vuttappakārā paramāṇavo sattā aniccā, aññepi niccādibhāvena bāhirakehi parikappitā asiddhā evāti veditabbaṁ. Tena vuttaṁ **"dhammappabhedato pana aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā"**ti.

Etthāha "yadi paramatthato puggalo na upalabbhati, evaṁ pana puggale anupalabbhamāne atha kasmā bhagavā 'atthi puggalo attahitāya paṭinno'ti[2], 'cattārome bhikkhave puggalā santo saṁvijjamānā

1. Visesikadassane sattamaparicchede paṭhamakaṇḍe passitabbaṁ.
2. Aṁ 1. 407, 408; Abhi 4. 13 piṭṭhesu.

lokasmin'ti[1] ca tattha tattha puggalassa atthibhāvaṁ pavedesī"ti. Vineyyajjhāsayavasena. Tathā tathā vinetabbānaṁ hi puggalānaṁ ajjhāsayavasena vineyyadamanakusalo satthā dhammaṁ desento lokasamaññānurūpaṁ tattha tattha puggalaggahaṇaṁ karoti, na paramatthato puggalassa atthibhāvato.

Apica **aṭṭhahi** kāraṇehi bhagavā puggalakathaṁ katheti hirottappadīpanatthaṁ, kammassakatādīpanatthaṁ, paccattapurisakāradīpanatthaṁ, ānantariyadīpanatthaṁ, brahmavihāradīpanatthaṁ, pubbenivāsadīpanatthaṁ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṁ, lokasammutiyā appahānatthañcāti. "Khandhā dhātū āyatanāni hirīyanti ottappantī"ti hi vutte mahājano na jānāti, sammohaṁ āpajjati, paṭisattu vā hoti "kimidaṁ khandhā dhātū āyatanāni hirīyanti ottappanti nāmā"ti. "Itthī hirīyati ottappati, puriso, khattiyo, brāhmaṇo"ti pana vutte jānāti, na sammohaṁ āpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **hirottappadīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. "Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanānī"ti vuttepi eseva nayo. Tasmā **kammassa katādīpanatthampi** puggalakathaṁ katheti. "Veḷuvanādayo mahāvihārā khandhehi kārāpitā, dhātūhi, āyatanehī"ti vuttepi eseva nayo. Tathā "khandhā mātaraṁ jīvitā voropenti, pitaraṁ, arahantaṁ, ruhiruppādakammaṁ saṁghabhedakammaṁ karonti, dhātuyo, āyatanānī"ti vuttepi, "khandhā mettāyanti, dhātuyo, āyatanānī"ti vuttepi, "khandhā pubbenivāsaṁ anussaranti, dhātuyo, āyatanānī"ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṁ ānantariyadīpanatthaṁ brahmavihāradīpanatthaṁ pubbenivāsadīpanatthañca** puggalakathaṁ katheti. "Khandhā dānaṁ paṭiggaṇhanti dhātuyo, āyatanānī"ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohaṁ āpajjati, paṭisattu vā hoti "kimidaṁ khandhā dhātū āyatanā paṭiggaṇhanti nāmā"ti. "Puggalo paṭiggaṇhātī"ti pana vutte jānāti, na sammohaṁ āpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. Lokasammutiñca buddhā bhagavanto nappajahanti lokasamaññāya lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammaṁ desenti, tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṁ kathetīti imehi

---

1. Aṁ 1. 407, 408; Abhi 4. 13 piṭṭhesu.

aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṁ katheti, na paramatthato puggalassa atthibhāvatoti veditabbaṁ.

Dhammappabhedākārenevāti yathāvuttarūpādidhammappabhedato aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā rūpādidhammappabhedākāreneva puggalassa upaladdhiyā bhavitabbanti attho. Tena "kiṁ tava puggalo upalabbhamāno ruppanākārena upalabbhati, udāhu anubhavanasañjānanābhisaṅkharaṇavijānanesu aññatarākārenā"ti dasseti tabbinimuttassa sabhāvadhammassa loke abhāvato. Avisesavisesehi puggalūpalabbhassa paṭiññāpaṭikkhepapakkhā anujānanāvajānanapakkhā. Yadipime dvepi pakkhā anulomapaṭilomanayesu labbhanti, ādito pana paṭhamaṁ ṭhapetvā pavatto paṭhamanayo, itaro dutiyanti imaṁ nesaṁ visesaṁ dassento **"anujānanā -pa- veditabbo"**ti āha. Yathādhikatāya laddhiyā anulomanato cettha paṭhamo nayo **anulomapakkho,** tabbilomanato itaro **paṭilomapakkho**ti vuttoti veditabbanti.

Tena vata reti ettha **tenā**ti kāraṇavacanaṁ. Yena puggalūpalabbho patiṭṭhapīyati, tena hetunā. Svāyaṁ hetu sāsanikassa bāhirakassa ca vasena heṭṭhā dassito eva. Hetupatirūpake cāyaṁ hetusamaññā paramatthassa adhippetattā. Heṭṭhā "ājānāhi niggahan"ti niggahassa saññāpanamattaṁ kataṁ, taṁ idāni "yaṁ tattha vadesī"ti-ādinā nigamanarūpena micchābhāvadassanena ca vibhāviyamānaṁ pākaṭabhāvakaraṇato āropi taṁ patiṭṭhāpitaṁ hotīti aṭṭhakathāyaṁ "āropitattā"ti vuttaṁ.

Ettha ca "puggalo upalabbhatī"ti **paṭiññāvayavo** sarūpeneva dassito. "tenā"ti iminā sāmaññato **hetāvayavo** dassito. Yvāyaṁ yasmā paṭiññādhammo hutvā sadisapakkhe vijjamāno, visadisapakkhe avijjamānoyeva hetu lakkhaṇūpapanno nāma hoti, na itaro, tasmā yattha so vijjati na vijjati ca, so sadisāsadisabhāvabhinno duvidho **diṭṭhantāvayavo.** yathā rūpādi upalabbhati, tathā puggalo. Yathā ca sasavisāṇaṁ na upalabbhati, na tathā puggaloti **upanayo.** Svāyaṁ "vattabbe kho puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā"ti imāya pāḷiyā dīpito, yo aṭṭhakathāyaṁ saddhiṁ hetudāharaṇehi "pāpanā"ti vutto. **Nigamanaṁ** pāḷiyaṁ sarūpeneva āgataṁ, yā aṭṭhakathāyaṁ

"ropanā"ti vuttāti. Evaṁ porāṇena ñāyakkamena[1] sādhanāvayavā niddhāretvā yojetabbā.

Idāni vattanena parapakkhupalakkhite hetudāharaṇe anvayabyatirekadassanavasena niddhāretvā sādhanapayogo yojetabbo. **Kāraṇaṁ vattabban**ti kimettha vattabbaṁ. Hetudāharaṇehiyeva hi saparapakkhānaṁ sādhanaṁ dūsanaṁ vā, na paṭiññāya, tassā sādhetabbādibhāvato. Taṁ pana dvayaṁ "tena vata re"ti-ādi pāḷiyā vibhāvitaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pāpanāropanāsīsena dassitaṁ. Paṭiññāṭhapanā pana tesaṁ visayadassanaṁ kathāyaṁ taṁmūlatāyāti veditabbaṁ. Tenāha **"yaṁ pana vakkhatī"**ti-ādi. Teneva ca aṭṭhakathāyaṁ "idaṁ anuloma -pa- ekaṁ catukkaṁ veditabban"ti vakkhati. Tathā cāha **"yathā pana tatthā"**ti-ādi. **Niggahova visuṁ vutto,** na paṭikammanti adhippāyo. Visuṁ vuttoti ca pāpanāropanāhi asammissaṁ katvā visuṁ aṅgabhāvena vutto, na tadaññataro viya tadantogadhabhāvena vutto, nāpi ṭhapanā viya agaṇanupagabhāvenāti attho. **Ye panā**ti padakāre sandhāyāha. **Dutiye -pa- āpajjati** tattha niggahassa ayathābhūtattā paṭikammassa ca yathābhūtabhāvatoti adhippāyo.

2. Paramatthato puggalaṁ nānujānāti, vohārato pana anujānātīti sakavādimataṁ jānantenapi paravādinā chalavasena vibhāgaṁ akatvā "puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā"ti pucchāya katāya sakavādī tattha ayaṁ puggalavādī, imassa laddhi paṭikkhipitabbāti paramatthasaccaṁ sandhāyāha "āmantā"ti. "Na upalabbhatī"ti hi vuttaṁ hoti. Puna itaro sammutisaccaṁ sandhāya "yo saccikaṭṭho"ti-ādimāha. Tassattho—yo lokavohārasiddho saccikaṭṭho, tato eva kenaci apaṭikkhipitabbato paramatthato[2] tato so puggalo nupalabbhatīti. Puna sakavādī pubbe paramatthasaccavasena puggale paṭikkhitte idāni sammutisaccavasenāyaṁ pucchāti mantvā taṁ appaṭikkhipanto "na hevaṁ vattabbe"ti āha. Tenāha **"attanā adhippetaṁ saccikaṭṭhamevāti sammutisaccaṁ sandhāyāti adhippāyo"**ti. Evamavaṭṭhite **"yadi paravādinā -pa-**

1. Paṭiññāhetūdāharaṇopanayanigamanānyavayavā, Nyāyadassane 1. 1. 32 suttaṁ.
2. Paramattho (Ka)

nārabhitabbā"ti idaṁ na vattabbaṁ paṭhamapucchāya paramatthasaccassa saccikaṭṭhoti adhippetattā. **"Atha sakavādinā -pa- āpajjatī"**ti idampi na vattabbaṁ dutiyapucchāya sammutisaccassa saccikaṭṭhoti adhippetattā.

Yadi ubhayaṁ adhippetanti idaṁ yadi paṭhamapucchaṁ sandhāya, tadayuttaṁ tassā paramatthasaccasseva vasena pavattattā. Atha dutiyapucchaṁ sandhāya, tassā sammutisaccavasena paṭhamatthaṁ vatvā puna missakavasena vattuṁ **"sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāhā"**ti vuttattā tampi na vattabbameva. **Dvepi saccānī**ti sammutiparamatthasaccāni. Tesu paramatthasaccasseva nippariyāyena saccikaṭṭhaparamatthabhāvo, itarassa upacārena. Tathā ca vuttaṁ "māyā marīci -pa- uttamaṭṭho"ti. Tasmā sammutisaccavasena upaladdhiṁ icchantenapi paramatthasaccavasena anicchanato "puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā"ti-ādinā anuyogo yutto. "Padhānappadhānesu padhāne kiccasiddhiṁ"ti eteneva **"na ca saccikaṭṭhekadesena anuyogo"**ti-ādi nivattitañca hoti saccikaṭṭhekadesabhāvasseva asiddhattā. **Nāssa paramatthasaccatā anuyuñjitabbā**ti assa saccikaṭṭhassa paramatthasaccatā paravādinā na anuyuñjitabbā "puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā"ti sakavādinopi saccikaṭṭhaparamatthato tassa icchitabbattāti adhippāyo. **Voharitasaccikaṭṭhassa attanā adhippetasaccikaṭṭhatāpi** yuttā tassa tena adhippetattā. Svāyamattho heṭṭhā dassitoyeva. **Vuttanayova doso**ti "dvepi saccānī"ti-ādinā anantarameva vuttaṁ sandhāyāha. Tassa pana adosabhāvo dassitoyeva. **Atha na** iti atha na bhūtasabhāvatthena upalabbheyyāti yojanā. **Vattabbo**ti yadettha vattabbaṁ, taṁ "yo lokavohārasiddho"ti-ādinā vuttameva, tasmā ettha "paramatthato puggalaṁ nānujānātī"ti-ādinā adhippāyamagganaṁ daṭṭhabbaṁ.

Anuññeyyametaṁ siyāti etaṁ anupalabbhanaṁ paṭhamapucchāyaṁ viya dutiyapucchāyampi anujānitabbaṁ siyā. **Na vā kiñci vattabban**ti atha vā kiñci na vattabbaṁ ṭhapanīyattā pañhassa. Tathā hissa ṭhapanīyākāraṁ dassento **"yathā hī"**ti-ādimāha. Ettha ca kāmaṁ saccadvayākārena puggalo nupalabbhati, sammutiyākārena pana nupalabbhatīti upalabbhanabhāvassa vasena paṭikkhepo katoti ayamettha adhippāyo daṭṭhabbo. **Anuññātaṁ**

paṭikkhittañcāti paṭhamapucchāyaṁ anuññātaṁ, dutiyapucchāyaṁ paṭikkhittaṁ. **Etaṁ chalavādaṁ nissāyā**ti etaṁ ekaṁyeva vatthuṁ uddissa anujānanapaṭikkhipanākāraṁ chalavacanaṁ nissāya. Tvaṁ niggahetabboti yojanā. **Sambhavantassa sāmaññenā**ti niggahaṭṭhānabhāvena sambhavantassa anulomanayena anujānanapaṭikkhepassa samānabhāvena. **Asambhavantassa kappanan**ti paccanīkanayena tassa niggahaṭṭhānabhāvena asambhavantassa tathā kappanaṁ saṁvidhānaṁ chalavādo bhavituṁ arahati. "Atthavikappupapattiyā vacanavighāto chalan"ti vuttovāyamattho. **Tenā**ti yathāvuttakappanaṁ chalavādoti vuttattā. Vacanasāmaññamattaṁ kappitaṁ chalaṁ vadati etenāti chalavādo. Tena vuttaṁ **"chalavādassa kāraṇattā chalavādo"**ti. **Vacanasāmaññamattaṁ** atthabhūtaṁ tadatthaṁ chalavādaṁ nissāya. **"Vicāretabban"**ti vuttaṁ, kimettha vicāretabbaṁ. Yadipi pakkhassa ṭhapanāmūlakaṁ anujānanāvajānanānaṁ micchābhāvadassanaṁ tabbisayattā, pāpanāropanāhi eva pana so vibhāvīyati, na ṭhapanāyāti pākaṭoyamattho.

4-5. **Tenā**ti sakavādinā. **Tena niyāmenā**ti yena niyāmena sakavādinā catūhi pāpanāropanāhissa niggaho kato, tena niyāmena nayena. So niggaho dukkaṭo aniggahoyevāti dassento āha **"aniggahabhāvassa vā upagamitattā"**ti, pāpitattāti attho. **Evamevā**ti yathā "tayā mama kato niggaho"ti-ādinā aniggahabhāvūpanayo vutto, evameva. **Etassā**ti "tena hī"ti-ādinā imāya pāḷiyā vuttassa.

Anulomapaccanīkavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

7-10. **Aññenā**ti sammutisaccabhūtena. **Parassā**ti sakavādino. So hi paravādinā paro nāma hoti. Paṭiññāpaṭikkhepānaṁ bhinnavisayattā **"avirodhitattā"**ti vuttaṁ. Abhinnādhikaraṇaṁ viya hi abhinnavisayameva viruddhaṁ nāma siyā, na itaranti adhippāyo. tamevatthaṁ vibhāvetuṁ **"na hi -pa- āpajjatī"**ti āha. Yadi evaṁ kathamidaṁ niggahaṭṭhānaṁ jātanti āha

“attano panā”ti-ādi. Tena paṭiññāntaraṁ nāma aññamevetaṁ niggahaṭṭhānanti dasseti.

Paccanīkānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Suddhasaccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Okāsasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. Sāmaññena vuttaṁ visesaniviṭṭhaṁ hotīti āha **“sabbatthāti sabbasmiṁ sarīreti ayamattho”**ti. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti visesatthinā viseso anupayujjitabboti. **Etenā**ti desavasena sabbattha paṭikkhepavacanena.

3. Kālasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. **Majjhimajātikāle**ti paccuppannattabhāvakāle. Attabhāvo hi idha “jātī”ti adhippeto. tato atīto purimajātikālo, anāgato pacchimajātikālo. **Imesu tīsū**ti sabbattha, sabbadā, sabbesūti imesu tīsu nayesu. Pāṭhassa saṁkhittatā suviññeyyāti taṁ ṭhapetvā atthassa sadisataṁ vibhāvento **“idhāpi hi -pa- yojetabban”**ti āha. Etthāpi “na kenaci sabhāvena puggalo upalabbhatī”ti ayamattho vutto hoti. Na hi kenaci sabhāvena upalabbhamānassa sakalekadesavinimutto pavattikālo nāma atthīti.

4. Avayavasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanaye na sabbekadhammavinimuttaṁ pavattiṭṭhānaṁ nāma atthīti yojetabbaṁ.

Okāsādisaccikaṭṭha

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. **Anulomapañcakassāti-ādimhi** aṭṭhakathāvacane. Puna **tatthā**ti yathāvutte aṭṭhakathāvacane, tesu vā anulomapañcakapaccanīkesu. **Sabbattha puggalo nupalabbhatī**ti-ādikassa pāṭhappadesassa attho "sarīraṁ sandhāyā"ti-ādinā aṭṭhakathāyaṁ vuttanayena veditabbo attho. **Paṭikammādipāḷin**ti paṭikammaniggaha-upanayananigamanapāḷiṁ. **Tīsu mukhesū**ti "sabbatthā"ti-ādinā vuttesu tīsu vādamukhesu. Paccanīkassa pāḷi vuttāti sambandho. **Tan**ti pāḷiṁ. Saṅkhipitvā āgatattā **sarūpena avutte. Suddhika -pa- vuttaṁ hoti** tattha "sabbatthā"ti-ādinā sarīrādino parāmasanaṁ natthi, idha atthīti ayameva viseso, aññaṁ samānanti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Suddhikasaṁsandanavaṇṇanā

17-27. Saccikaṭṭhassa, saccikaṭṭhe vā saṁsandanaṁ saccikaṭṭhasaṁsandananti samāsadvayaṁ bhavatīti dassento **"saccikaṭṭhassā"**ti-ādimāha. Tattha **saccikaṭṭhassa puggalassā**ti saccikaṭṭhasabhāvassa paramatthato vijjamānasabhāvassa puggalassa. **Rūpādīhi saddhiṁ saṁsandanan**ti saccikaṭṭhatāsāmaññena rūpādīhi samīkaraṇaṁ. **Saccikaṭṭhe**ti saccikaṭṭhahetu, tattha vā taṁ adhiṭṭhānaṁ katvā. "Tulyayoge samuccayo"ti samuccayatthattā eva ca-kārassa saccikaṭṭhena upaladdhisāmaññena idha rūpamāhaṭanti tassa udāhaṭabhāvo yuttoti **"yathārūpan"ti nidassanavasena attho vutto,** aññathā idha rūpassa āharaṇameva kimatthiyaṁ. Evaṁ sesadhammesupi. Yā panettha aññattapucchā, sāpi nidassanatthaṁ upabrūheti aññattanibandhanattā tassa. Opammasaṁsandane pana nidassanattho gāhīyatīti imasmiṁ suddhikasaṁsandane kevalaṁ samuccayavaseneva atthadassanaṁ yuttanti adhippāyo. Rūpādīni upādāpaññattimattattāpuggalassa so tehi añño, anañño cāti na vattabboti ayaṁ sāsanakkamoti āha **"rūpādīhi -pa- samayo"**ti. **Anuññāyamāne**ti tasmiṁ samaye sutte ca appaṭikkhipiyamāne. Ayañca attho sāsanikassa paravādino vasena vuttoti veditabbaṁ.

"Ājānāhi niggahan"ti pāṭho diṭṭho bhavissati, aññathā "paṭilomapañcakāni dassitāni, paṭikammacatukkādīni saṁkhittānī"ti na sakkā vattunti adhippāyo. Codanāya vinā paravādino paṭijānāpanaṁ natthīti vuttaṁ **"paṭijānāpanatthanti -pa- codanatthan"**ti. Codanāpubbakañhi tassa paṭijānāpanaṁ. Tena phalavohārena kāraṇaṁ vuttanti dasseti. **Abyākatattā**ti abyākaraṇīyattā, bhagavatā vā na byākatattā. **Yadi ṭhapanīyattā paṭikkhipitabban**ti imasmiṁ paccanīkanaye ṭhapanīyattā pañhassa sakavadinā paṭikkhipitabbaṁ. **Parenapī**ti paravādināpi ṭhapanīyattā laddhimeva nissāya anulomanaye paṭikkhepo katoti **ayamettha** suddhikasaṁsandanāya **adhippāyo yutto** anulomepi rūpādīhi aññattacodanāyameva paravādinā paṭikkhepassa katattāti adhippāyo.

Suddhikasaṁsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Opammasaṁsandanavaṇṇanā

28-36. **Upaladdhisāmaññena aññattapucchācā**ti iminā dvayampi uddharati upaladdhisāmaññena aññattapucchā, upaladdhisāmaññena pucchā cāti. Tattha pacchimaṁ sandhāyāha **"dvinnaṁ samānatā"**ti-ādi. Tassattho—dvinnaṁ rūpavedanānaṁ viya rūpapuggalānaṁ saccikaṭṭhena samānatā tesaṁ aññattassa kāraṇaṁ yuttaṁ na hoti. **Atha kho -pa- upalabbhanīyatā**ti idañca saṁsandanaṁ vicāretabbaṁ. Ayaṁ hettha adhippāyo—yadi saccikaṭṭhasāmaññena rūpapuggalānaṁ upaladdhisāmaññaṁ icchitaṁ, teneva nesaṁ aññattampi icchitabbaṁ. Atha paramatthavohārabhedato tesaṁ aññattaṁ na icchitaṁ, tato eva upaladdhisāmaññampi na icchitabbanti.

37-45. **Upaladdhī**ti puggalassa upaladdhi vijjamānatā. "Paṭikammapañcakan"ti viññāyatīti yojanā.

Opammasaṁsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catukkanayasaṁsandanavaṇṇanā

46-52. **Ekadhammatopīti** sattapaññāsāya saccikaṭṭhesu ekadhammatopi. Etena tato sabbatopi puggalassa aññattānanujānanaṁ dasseti. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "sakalaṁ paramatthasaccaṁ sandhāyā"ti. **Rūpādi-ekekadhammavasena nānuyuñjitabbo** avayavabyatirekena samudāyassa abhāvato. Yasmā pana samudāyāvayavā bhinnasabhāvā, tasmā **"samudāyato -pa- niggahāraho siyā"**ti paravādino āsaṅkamāha. **Etaṁ vacanokāsan**ti yadipi sattapaññāsadhammasamudāyato puggalassa aññattaṁ na icchati tabbinimuttassa saccikaṭṭhassa abhāvato, tadekadesato panassa anaññattampi na icchateva. Na hi samudāyo avayavo hotīti. Tasmā "taṁ paṭikkhipato kiṁ niggahaṭṭhānanti vattuṁ mā labbhethā"ti dassetuṁ **"ayañcā"**ti-ādi vuttaṁ. Rūpādidhammappabhedavibhāgamukheneva anavasesato puggaloti gahaṇākāradassanavasena pavatto paṭhamavikappo, dutiyo pana avibhāgato paramatthasaccabhāvasāmaññenāti ayaṁ imesaṁ dvinnaṁ vikappānaṁ viseso. **Itīti** vuttappakāraparāmasananti āha **"evan"**ti.

Sabhāvavinibbhogatoti sabhāvena vinibbhujjitabbato. Sabhāvabhinno hi dhammo tadaññadhammato vinibbhogaṁ labhati. Tenāha **"rūpato aññasabhāgattā"**ti. **Rūpavajje**ti rūpadhammavajje. **Tīsupī**ti "rūpasmiṁ puggalo, aññatra rūpā, puggalasmiṁ rūpan"ti imesu evaṁ pavattesu tīsupi anuyogesu. Sāsaniko evāyaṁ puggalavādīti katvā āha **"na hi so sakkāyadiṭṭhiṁ icchatī"**ti. "Rūpavā"ti iminā rūpena sakiñcanatāva ñāpīyati, na rūpāyattavuttitāti āha **"aññatra rūpāti ettha ca rūpavā puggaloti ayamattho saṅgahito"**ti.

Catukkanayasaṁsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca saṁsandanakathāvaṇṇanā.

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

54. Lakkhaṇayuttikathāyaṁ "chalavasena pana vattabbaṁ ājānāhi niggahan"ti pāṭho gahetabbo.

Lakkhaṇayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. **Padadvayassa atthato ekatte**ti padadvayassa ekattatthe satīti attho. Parikappavacanaṁ hetaṁ dosadassanatthaṁ "evaṁ sante ayaṁ doso"ti. Tayidaṁ ekattaṁ upalabbhati evāti pacchimapadāvadhāraṇaṁ veditabbaṁ. "Kehici puggalo kehici na puggalo"ti byabhicāradassanato parena na sampaṭicchitanti katvā tameva asampaṭicchitattaṁ vibhāvento **"puggalassa hī"**ti-ādimāha. Tattha **avibhajitabbatan**ti "upalabbhati cā"ti evaṁ avibhajitabbataṁ. **Vibhajitabbatan**ti "puggalo ca tadaññañca upalabbhatī"ti-evaṁ vibhajitabbataṁ. Etena "puggalo upalabbhati evā"ti pacchimapadāvadhāraṇaṁ veditabbaṁ, na "puggalo eva upalabbhatī"ti imamatthaṁ dasseti. **Taṁ vibhāgan**ti yathāvuttaṁ vibhajitabbāvibhajitabbaṁ vibhāgaṁ **vadato** sakavādino, aññassa vā kassaci. **Etassā**ti paravādino. **Yathāvuttavibhāgan**ti "puggalo upalabbhati -pa- kehici na puggalo"ti evaṁ pāḷiyaṁ vuttappakāraṁ vibhāgaṁ. **Yathā-āpāditenā**ti "puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte"ti-ādinā āpāditappakārena. **Na bhavitabban**ti yadipi tena puggalo upalabbhati eva vuccati, upalabbhatīti pana puggalo eva na vuccati, atha kho aññopi, tasmā yathāvuttena pasaṅgena na bhavitabbaṁ. Tenāha **"maggitabbo ettha adhippāyo"**ti.

60. **Atthato puggalo natthīti vuttaṁ hoti** attasuññatādassanena anattalakkhaṇassa vihitattā.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. **Rūpakāyāvirahaṁ sandhāya āha,** na rūpataṇhāsabbhāvaṁ. Tathā sati anekantikattā paṭikkhipitabbameva siyā, na anujānitabbanti. "Atthitāyā"ti āhāti sambandho. **Kāmībhāvassa anekanti kattā** kassaci kāmadhātūpapannassa **kāmadhātuyā āyattattābhāvato ca** kadāci bhāvassevāti yojanā.

67. **Kāyānupassanāyā**ti kāyānupassanādesanāya. Sā hi kāyakāyānupassīnaṁ vibhāgaggahaṇassa kāraṇabhūtā, kāyānupassanā eva vā. **Evaṁladdhikattā**ti añño kāyo añño puggaloti evaṁladdhikattā. **Āhacca bhāsitan**ti ṭhānakaraṇāni āhantvā kathitaṁ, bhagavatā sāmaṁ desitanti attho.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Gati-anuyogavaṇṇanā

69-72. Yānissa suttāni nissāya laddhi uppannā, tesaṁ dassanato parato "tena hi puggalo sandhāvatī"ti-ādinā pāḷi āgatā, purato pana "na vattabbaṁ puggalo sandhāvatī"ti-ādinā, tasmā vuttaṁ **"dassento -pa- bhavitabban"**ti. **Dassetvāti vā vattabban**ti "yānissa -pa- tāni dassetvā 'tena hi puggalo sandhāvatī'ti-ādimāhā"ti vattabbanti attho. **Dassento**ti vā idaṁ dassanakiriyāya na vattamānatāmattavacanaṁ, atha kho tassā lakkhaṇatthavacanaṁ, hetubhāvavacanaṁ vāti na koci doso.

91. **So vattabbo**ti so jīvasarīrānaṁ anaññatāpajjanākāro vattabbo, natthīti adhippāyo. "Rūpī attā"ti imissā laddhiyā vasena "yena rūpasaṅkhātena attano sabhāvabhūtena sarīrena saddhiṁ gacchatī"ti evaṁ pana atthe sati so ākāro vutto eva hoti, tathā ca sati "rūpaṁ puggaloti ananuññātattā"ti evampi vattuṁ na sakkā. Yasmā pana "idha sarīranikkhepā"ti anantaraṁ vakkhati,

tasmā "so vattabbo"ti vuttaṁ. **Nirayūpagassa puggalassa antarābhavaṁ na icchatī**ti idaṁ purātanānaṁ antarābhavavādīnaṁ vasena vuttaṁ. Adhunātanā pana "uddhaṁpādo tu nārako"ti[1] vadantā tassapi antarābhavaṁ icchanteva, keci pana asaññūpagānaṁ. Arūpūpagānaṁ pana sabbepi na icchanti. Tattha ye "saññuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavantī"ti suttassa atthaṁ micchā gahetvā cutūpapātakālesu asaññīnaṁ saññā atthīti antarābhavatova asaññūpapattiṁ icchanti, tadaññesaṁ vasena "savedano -pa- paṭikkhipatī"ti dassento **"ye panā"**ti-ādimāha. Ke panevaṁ icchanti? Sabbatthivādīsu ekacce.

92. **Nevasaññānāsaññāyatane**ti nevasaññānāsaññāyatane bhave, acittuppāde vā saññā atthīti icchantīti na vattabbanti sambandho. Yato so saññābhavena asaṅkhahito, bhavantarabhāvena ca saṅgahito.

93. **Indhanupādāno aggi viya indhanena rūpādi-upādāno puggalo rūpādinā vinā natthī**ti ettha ayamadhippāyavibhāvanā—yathā na vinā indhanena aggi paññāpīyati, na ca taṁ aññaṁ indhanato sakkā paṭijānituṁ, nāpi anaññaṁ. Yadi hi aññaṁ siyā, na uṇhaṁ indhanaṁ siyā, atha anaññaṁ, nidahitabbaṁyeva dāhakaṁ siyā, evaṁ na vinā rūpādīhi puggalo paññāpīyati, na ca tehi añño, nāpi anañño sassatucchedabhāvappasaṅgatoti paravādino adhippāyo. Tattha yadi aggindhanopamā lokavohārena vuttā, apaḷittaṁ kaṭṭhādi-indhanaṁ nidahitabbañca, paḷittaṁ bhāsuruṇhaṁ aggidāhakañca, tañca ojaṭṭhamakarūpaṁ pabandhavasena pavattaṁ aniccaṁ saṅkhataṁ paṭiccasamuppannaṁ. Yadi evaṁ puggalo rūpādīhi añño anicco ca āpanno, atha paramatthato ca, tasmiṁyeva kaṭṭhādisaññite rūpasaṅkhātapaḷitte yaṁ usumaṁ so aggi taṁsahajātāni tīṇibhūtāni indhanaṁ. Evampi siddhaṁ lakkhaṇabhedato aggindhanānaṁ aññattanti aggi viya indhanato rūpādīhi añño puggalo anicco ca āpajjatīti.

Gati-anuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Uddhapādā tu nārakā (Abhidhammakose lokadhātuniddese pannarasamagāthāyaṁ)

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

97. Nīlaguṇayogato nīlo, nīlo eva nīlako, tassa, ayaṁ panassa nīlapaññatti nīlarūpupādānāti āha **"nīlaṁ -pa- paññattī"**ti. Evaṁ pana pāṭhe ṭhite nīlaṁ upādāya nīloti kathamayaṁ paduddhāroti āha **"nīlaṁ rūpaṁ -pa- ettha yo puṭṭho nīlaṁ upādāya nīlo"**ti. **Etthā**ti etasmiṁ vacane. **Tadādīsū**ti "pītaṁ rūpaṁ upādāyā"ti-ādikaṁ aṭṭhakathāyaṁ **ādi**-saddena gahitameva tadatthadassanavasena gaṇhāti.

98. **Vuttan**ti "maggakusalo"ti-ādīsu chekaṭṭhaṁ sandhāya vuttaṁ. **Kusalapaññattiṁ** kusalavohāraṁ.

112. **Pubbapakkhaṁ dassetvā uttaramāhā**ti paravādī pubbapakkhaṁ dassetvā sakavādissa uttaramāha.

115. "Rūpaṁ rūpavā"ti-ādinayappavattaṁ paravādivādaṁ bhindituṁ "yathā na nigaḷo negaḷiko"ti-ādinā sakavādivādo āraddhoti āha **"yassa rūpaṁ so rūpavāti uttarapakkhe vutaṁ vacanaṁ uddharitvā"**ti.

118. **Viññāṇanissayabhāvūpagamanan**ti cakkhuviññāṇassa nissayabhāvūpagamanaṁ. Tayidaṁ visesanaṁ **cakkhussā**ti imināva siddhanti na kataṁ daṭṭhabbaṁ.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. **Kammānan**ti kusalākusalakammānaṁ. Taggahaṇeneva hi taṁtaṁkiccakaraṇīye kiriyānampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Nipphādakappayojakabhāvenā**ti kārakakārāpakabhāvena.

125. **Kammakārakassa** puggalassa **yo** añño puggalo kārako. **Tenapī**ti kārakakārakenapi. **Tassā**ti kārakakārakassa. **Aññan**ti aññaṁ kammaṁ. **Evan**ti iminā vuttappakārena. Tehi tehi kārakehi puggalā viya aññāni kammāni karīyantīti dasseti.

Tenāha **"kammavaṭṭassa anupacchedaṁ vadantī"**ti. Evaṁ sante puggalassa kārako, kammassa kārakoti aya vibhāgo idha anāmaṭṭho hoti, tathā ca sati kārakaparamparāya vacanaṁ virujjheyyāti āha **"puggalassa -pa- vicāretabbametan"**ti. **Tassa kārakan**ti puggalassa kārakaṁ. **Idañcā**ti na kevalaṁ puggalakārakassa kammakārakatāpattiyeva doso, atha kho idaṁ kammakārakatāya kārakaparamparāpajjanampi vicāretabbaṁ, na yujjatīti attho. Puggalānañhi paṭipāṭiyā kārakabhāvo kārakaparamparā.

170. **Eko anto**ti "gāho"ti sassatagāhasaṅkhāto antoti attho.

176. Siyā añño, siyā anañño, siyā na vattabbo "aññoti vā anaññoti vā"ti, evaṁ pavattanigaṇṭhavādasadisattā so eva eko neva so hoti, na aññoti laddhimattaṁ. Tenāha **"idaṁ pana natthevā"**ti. **Parassa icchāvasenevā**ti paravādino laddhivaseneva. **Ekaṁ anicchantassā**ti ekaṁ "so karoti, so paṭisaṁvedetī"ti gahaṇaṁ sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipantassa **itaraṁ** ucchedaggahaṇaṁ āpannaṁ. tañca paṭikkhipantassa aññaṁ missakaṁ niccāniccaggahaṇaṁ, vikkhepaggahaṇañca āpannaṁ. **Kārakavedakicchāya ṭhatvā**ti sveva kārako vedako cāti imasmiṁ ādāye ṭhatvā. **Taṁtaṁanicchāyā**ti tassa tassa vādassa asampaṭicchanena. **Āpannavasenapī**ti āpannagāhavasenapi ayaṁ anuyogo vuttoti yojanā. **Sabbesaṁ āpannattā**ti heṭṭhā vuttanayena sabbesaṁ vikappānaṁ anukkamena āpannattā nāyamanuyogo katoti yojanā. **Ekekassevā**ti tesu visuṁ visuṁ ekekasseva āpannattā. Tantivasena pana te vikappā ekajjhaṁ dassetvāti adhippāyo. **Ekato yojetabbaṁ** catunnampi pañhānaṁ ekato puṭṭhattā.

Purisakārānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kalyāṇavaggo niṭṭhito.

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. **Vikubbatīti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena "dibbāya sotadhātuyā saddaṁ suṇātī"ti-ādikaṁ saṅgaṇhāti. Abhiññānuyogo daṭṭhabboti yojanā. **Tadabhiññāvato**ti āsavakkhayābhiññāvato. **Arahato sādhanan**ti arahato saccikaṭṭhaparamatthena puggalattābhāvasādhanaṁ. **Tabbhāvassā**ti arahttassa. Arahattadhārānaṁ hi khandhā nāma puggalattaṁ tassapi hotīti.

Abhiññānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā

209. **Tatiyakoṭibhūtassā**ti tatiyakoṭisabhāvassa saṅkhatāsaṅkhatavinimuttasabhāvassa. **Sabhāvassā**ti ca sabhāvadhammassa. **Laddhiṁ nigūhitvā**ti puggalo neva saṅkhato, nāsaṅkhatoti laddhiṁ avibhāvetvā.

Ñātakānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

218. **Pajānanaṁ nāma na hoti** nibbidādīnaṁ appaccayattā. Paricchedanasamatthatañca dassetīti sambandho.

228. **Saharūpabhāvo** rūpena samaṅgitā, **vinārūpabhāvo** tato vinissaṭatāti tadubhayaṁ rūpassa abbhantaragamanaṁ bahinikkhamanañca hoti. Tasmā taṁ dvayaṁ saharūpabhāvavinārūpabhāvānaṁ lakkhaṇavacananti vuttaṁ.

237. **Oḷāriko**ti thūlo. Āhito ahaṁ māno etthāti **atthā,** attabhāvo. So eva yathāsakaṁ kammunā paṭilabhitabbato **paṭilābho.** Padadvayenapi kāmāvacarattabhāvo kathito. **Mano mayo attapaṭilābho** rūpāvacarattabhāvo. So hi jhānamanena

nibbattattā manomayo. **Arūpo attapaṭilābho**ti arūpāvacarattabhāvo. So hi rūpena amissitattā arūpoti evamettha attho veditabbo. "Attā"ti pana jīve lokavohāro niruḷho, asatipi jīve tathāniruḷhaṁ lokavohāraṁ gahetvā sammāsambuddhāpi voharantīti dassento **"iti imā lokassa samaññā, yāhi tathāgato voharatī"**ti vatvā idāni yathā voharanti, taṁ pakāraṁ vibhāvento **"aparāmasan"**ti-ādimāha.

Paccattasāmaññalakkhaṇavasenāti kakkhaḷaphusanādisalakkhaṇavasena aniccatādisāmaññalakkhaṇavasena ca. **Iminā**ti "paccattasāmaññalakkhaṇavasenā"ti-ādinā vuttena paramatthato puggalābhāvavacanena. **Ito purimā**ti tattha tattha sakavādipaṭikkhepādivibhāvanavasena pavattā ito atthasaṁvaṇṇanato purimā. **Iminā**ti vā "yathā rūpādayo dhammā"ti-ādinā aṭṭhakathāyaṁ vuttavacanena. **Yathā cā**ti ettha **ca**-saddo samuccayattho. tena samaññānatidhāvanaṁ sampiṇḍeti. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā parāmāso ca na hoti janapadaniruttiyā abhinivisitabbato, yathā ca samaññātidhāvanaṁ na hoti, evaṁ ito purimā ca atthavaṇṇanā yojetabbā. Samaññātidhāvane hi sati sabbalokavohārūpacchedo siyāti.

Tasmā saccanti yasmā tattha paramatthākāraṁ anāropetvā samaññaṁ nātidhāvanto kevalaṁ lokasammutiyāva voharati, tasmā saccaṁ paresaṁ avisaṁvādanato. **Tathakāraṇan**ti tatho avitatho dhammasabhāvo kāraṇaṁ pavattihetu etassāti tathakāraṇaṁ, paramatthavacanaṁ, aviparītadhammasabhāvavisayanti attho. Tenāha **"dhammānaṁ tathatāya pavattan"**ti.

Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā

239. **Idaṁ suttan**ti idaṁ lakkhaṇamattaṁ daṭṭhabbaṁ. "Pañcime bhikkhave dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṁvattantī"ti[1] idampi hi suttaṁ anāgāmi-ādīnaṁyeva parihāninissayo, na arahato. **Samayavimutto**ti aṭṭhasamāpattilābhino sekkhassetaṁ nāmaṁ. Yathāha—

> "Katamo ca puggalo samayavimutto? Idhekacco puggalo kālena kālaṁ samayena samayaṁ aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṁ vuccati puggalo samayavimutto"ti[2].

"Parihānidhammo"ti ca puthujjano ca ekacco ca sekkho adhippeto, na arahāti. **Tasmā**ti yasmā yathādassitāni suttāni anāgāmi-ādīnaṁ parihāniladdhiyā nissayo, na arahato, tasmā. Taṁ nissāya taṁ apekkhitvā yasmā "arahatopī"ti ettha arahatopi parihāni, ko pana vādo anāgāmi-ādīnanti ayamattho labbhati, tasmā pi-saddasampiṇḍitamatthaṁ dassento **"arahatopi -pa- yojetabban"**ti āha. Yasmā vā kāmañcettha dutiyasuttaṁ sekkhavasena āgataṁ paṭhamatatiyasuttāni pana asekkhavasenapi āgatānīti tesaṁ laddhiṁ tasmā "arahatopī"ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Tenāha **"idaṁ suttaṁ arahato"**ti-ādi.

Tatiyasminti "sabbesaññeva arahantānaṁ parihānī"ti etasmiṁ pañhe. So hi "sabbeva arahanto"ti-ādinā āgatesu tatiyo pañho. **Tesan**ti mudindriyānaṁ. **Tatiyasmimpī**ti **pi**-saddo vuttatthasamuccayo. tena paṭhamapañhaṁ samuccinoti "tatthapi tikkhindriyā adhippetā"ti.

Soyeva na parihāyatīti sotāpannoyeva sotāpannabhāvato na parihāyatīti attho. Na cettha sakadāgāmibhāvāpattiyā sotāpannabhāvāpagamo parihāni hoti visesādhigamabhāvato.

---

1. Aṁ 2. 153 piṭṭhe.
2. Abhi 3. 114 piṭṭhe.

Pattavisesato hi parihānīti. **Itare**ti sakadāgāmi-ādikā. **Uparimaggatthāyā**ti uparimaggattayapaṭilābhatthāya "niyato"ti vuttamatthaṁ aggahetvā.

Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Ariyapuggalasaṁsandanaparihānikathāvaṇṇanā

241. **Tato**ti arahattato. **Tatthā**ti dassanamaggaphale. **Vāyāmenā**ti vipassanussāhanena. **Tadanantaran**ti sotāpattiphalānantaraṁ. Paṭhamaṁ dassanamaggaphalānantaraṁ arahattaṁ pāpuṇāti, tato parihīno puna vāyamanto tadanantaraṁ na arahattaṁ pāpuṇātīti kā ettha yuttīti adhippāyo. Paravādī nāma yuttampi vadati ayuttampīti kiṁ tassa vāde yuttigavesanāyāti pana daṭṭhabbaṁ. Aparihānasabhāvo bhāvanāmaggo ariyamaggattā dassanādassanamaggo viya. Na cettha asiddhatāsaṅkā lokuttaramaggassa parassapi ariyamaggabhāvassa siddhattā, nāpi lokiyamaggena anekantikatā ariyasaddena visesitattā. Tathā na viruddhatā dutiyamaggādīnaṁ bhāvanāmaggabhāvassa oḷārikakilesappahānādīnañca parassapi āgamato siddhattā.

Ariyapuggalasaṁsandanaparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Suttasādhanaparihānikathāvaṇṇanā

265. Puggalapaññatti-aṭṭhakathāyaṁ "patti, phusanā"ti ca paccakkhato adhigamo adhippetoti vuttaṁ **"pattabbaṁ vadatīti āha phusanārahan"**ti.

267. **Katasanniṭṭhānassā**ti imasmiṁ sattāhe māse utumhi antovasse vā aññaṁ ārādhessāmīti katanicchayassa.

Suttasādhanaparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Parihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā

269. **Heṭṭhāpī**ti paranimmitavasavattidevehi heṭṭhāpi. **Maggabhāvanampi na icchantīti viññāyati** "idha brahmacariyavāso"ti iminā "dvepi brahmacariyavāsā natthi devesūti upaladdhivasenā"ti vuttattā.

270. **Tassevā**ti paravādino eva. **Puggalavasenā**ti "gihīnañceva ekaccānañca devānan"ti evaṁ puggalavasena. **Tassā**ti paravādino. **Paṭikkhepo na yutto**ti evaṁ puggalavasena atthayojanā na yuttāti adhippāyo. Puggalādhiṭṭhānena pana katāpi atthavaṇṇanā okāsavasena paricchijjatīti nāyaṁ doso. **Tassāyaṁ adhippāyo**ti ayaṁ "gihīnañcevā"ti-ādinā vutto tassa paravādino yadi adhippāyo, evaṁ saññāya paravādino sakavādinā samānādāyoti na niggahāraho siyā. Tenāha **"saka -pa- tabbo"**ti. Paṭhamaṁ pana anujānitvā pacchā paṭikkhepeneva niggahetabbatā veditabbā. Keci "yattha natthi pabbajjā, natthi tattha brahmacariyavāsoti pucchāya ekaccānaṁ manussānaṁ maggappaṭivedhaṁ sandhāya paravādino paṭikkhepo. Yadipi so devānaṁ maggappaṭilābhaṁ na icchati, sambhavantaṁ pana sabbaṁ dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ 'gihīnam'icceva avatvā 'ekaccānañca devānan'ti vuttan"ti vadanti, taṁ na sundaraṁ "sandhāyā"ti vuttattā, purimoyevattho yutto.

Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Saṁsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā

273. **Rūpāvacaramaggenā**ti rūpāvacarajjhānena. tañhi rūpabhavūpapattiyā upāyabhāvato maggoti vutto. Yathāha "rūpupapattiyā maggaṁ bhāvetī"ti[1]. **Idan**ti idaṁ rūpāvacarajjhānaṁ. "Idhavihāyaniṭṭhahetubhūto rūpāvacaramaggo"ti-ādikaṁ dīpentaṁ vacanaṁ anāgāmimaggassa tabbhāvadīpakena "idha bhāvitamaggo"ti-ādikena kathaṁ sametīti codetvā yathā

---

1. Abhi 1. 44 piṭṭhe.

sameti, taṁ dassetuṁ **"pubbe panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **"pubbe"**ti iminā "idha bhāvitamaggo"ti-ādikaṁ vadanti, idhāpi pana "rūpāvacaramaggenā"ti-ādikaṁ. Tattha **anāgāmī evā**ti anāgāmiphalaṭṭho eva. **Jhānānāgāmī**ti asamucchinnajjhattasaṁyojanopi rūpabhave uppajjitvā anāvattidhammamaggaṁ bhāvetvā tattheva parinibbāyanato. **Adhippāyo**ti yathāvutto dvinnaṁ aṭṭhakathāvacanānaṁ avirodhadīpako adhippāyo.

Idhāti kāmaloke. **Tatthā**ti brahmaloke. Ettha ca paravādī evaṁ pucchitabbo "tīhi bhikkhave ṭhānehī"ti suttaṁ kiṁ yathārutavasena gahetabbatthaṁ, udāhu sandhāyabhāsitanti? Tattha jānamāno sandhāyabhāsitanti vadeyya. Aññathā "paranimmitavasavattideve upādāyā"ti-ādi vattuṁ na sakkā "deve ca tāvatiṁse"ti vuttattā. Yathā hi tassa "seyyathāpi devehi tāvatiṁsehi saddhiṁ mantetvā"ti-ādīsu viya sakkaṁ devarājānaṁ upādāya kāmāvacaradevesu tāvatiṁsadevā pākaṭā paññātāti tesaṁ gahaṇaṁ, na teyeva adhippetāti suttapadassa sandhāyabhāsitatthaṁ sampaṭicchitabbaṁ, evaṁ "idha brahmacariyavāso"ti etthāpi anavajjasukha-abyāsekasukhanekkhammasukhādisannissayabhāvena mahānisaṁsatāya sāsane pabbajjā "idha brahmacariyavāso"ti imasmiṁ sutte adhippetā. Sā hi uttarakurukānaṁ devānañca anokāsabhāvato dukkarā dullabhā ca. Tattha sūriyaparivattādīhipi devesu maggapaṭilābhāya atthitā vibhāvetabbā, uttarakurukānaṁ pana visesānadhigamabhāvo ubhinnampi icchito evāti.

Saṁsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Odhisokathāvaṇṇanā

274. **Odhiso**ti bhāgaso, bhāgenāti attho. Bhāgo nāma yasmā ekadeso hoti, tasmā **"ekadesena ekadesenā"**ti vuttaṁ. Tattha yadi catunnaṁ maggānaṁ vasena samudayapakkhikassa kilesagaṇassa catubhāgehi pahānaṁ "odhiso pahānan"ti adhippetaṁ, icchitamevetaṁ sakavādissa "tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā diṭṭhigatānaṁ

pahānāyā"ti ca ādivacanato. Yasmā pana maggo catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaro, na ekābhisamayavasenāti paravādino laddhi, tasmā yathā "maggo kālena dukkhaṁ parijānāti, kālena samudayaṁ pajahatī"ti-ādinā nānakkhaṇavasena saccesu pavattatīti icchito, evaṁ paccekampi nānakkhaṇavasena pavatteyya. Tathā sati dukkhādīnaṁ ekadesa-ekadesameva parijānāti pajahatīti dassetuṁ pāḷiyaṁ "sotāpatti -pa- ekadese pajahatī"ti-ādi vuttaṁ. Sati hi nānābhisamaye paṭhamamaggādīhi pahātabbānaṁ saṁyojanattayādīnaṁ dukkhadassanādīhi ekadesa-ekadesappahānaṁ siyāti ekadesasotāpattimaggaṭṭhāditā, tato eva ekadesasotāpannāditā ca āpajjati anantaraphalattā lokuttarakusalānaṁ, na ca taṁ yuttaṁ. Na hi kālabhedena vinā so eva sotāpanno, asotāpanno cāti sakkā viññātuṁ. Tenāha **"ekadesaṁ sotāpanno, ekadesaṁ na sotāpanno"**ti-ādi.

Apicāyaṁ nānābhisamayavādī evaṁ pucchitabbo "maggañāṇaṁ saccāni paṭivijjhantaṁ kiṁ ārammaṇato paṭivijjhati, udāhu kiccato"ti. Yadi ārammaṇatoti vadeyya, tassa vipassanāñāṇassa viya dukkhasamudayānaṁ accantaparicchedasamucchedā na yuttā tato anissaṭattā, tathā maggadassanaṁ. Na hi sayameva attānaṁ ārabbha pavattatīti yuttaṁ, maggantaraparikappanāyaṁ anavaṭṭhānaṁ āpajjatīti, tasmā tīṇi saccāni kiccato, nirodhaṁ kiccato ārammaṇato ca paṭivijjhatīti evamasammohato paṭivijjhantassa maggañāṇassa nattheva nānābhisamayo. Vuttañhetaṁ "yo bhikkhave dukkhaṁ passati, dukkhasamudayampi s passatī"ti-ādi. Na cetaṁ kālantaradassanaṁ sandhāya vuttaṁ. "Yo nu kho āvuso dukkhaṁ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi -pa- dukkhanirodhagāminipaṭipadampi so passatī"ti[1] ekasaccadassanasamaṅgino aññasaccadassanasamaṅgibhāvavicāraṇāyaṁ tadatthasādhanatthaṁ āyasmatā gavaṁpatittherena ābhatattā paccekañca saccattayadassanassa yojitattā. Aññathā purimadiṭṭhassa puna adassanato samudayādidassane dukkhādidassamanayojanīyaṁ siyā. Na hi lokuttaramaggo lokiyamaggo viya katakāribhāvena pavattati samucchedakattā. Tathā yojane ca sabbaṁ

1. Saṁ 3. 382 piṭṭhe.

dassanaṁ dassanantaraparanti dassanānuparamo siyā. Evaṁ āgamato yuttito ca nānābhisamayassa asambhavato paccekaṁ maggānaṁ odhiso pahānaṁ natthīti niṭṭhamettha gantabbaṁ.

Odhisokathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Jahatikathāvaṇṇanā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

280. Yadipi pāḷiyaṁ "tayo magge bhāvetī"ti vuttaṁ, maggabhāvanā pana yāvadeva kilesasamucchindanatthāti ñatvā **"kiccasabbhāvanti tīhi pahātabbassa pahīnatan"**ti āha. Tattha **tīhī**ti heṭṭhimehi tīhi ariyamaggehi **pahātabbassa** ajjhattasaṁyojanassa pahīnataṁ samucchindananti attho. **Taṁ pana kiccan**ti adhobhāgiyasmāyojanesu maggassa pahānābhisamayakiccaṁ. **Teneva maggenā**ti anāgāmimaggeneva. **Etaṁ na sametī**ti evaṁ magguppādato pageva kāmarāgabyāpādā pahīyantīti laddhikittanaṁ iminā maggassa kiccasabbhāvakathanena na sameti na yujjati. **Tasmā**ti iminā yathāvuttameva virodhaṁ paccāmasati. **Pahīnānan**ti vikkhambhitānaṁ. Yo hi jhānalābhī jhānena yathāvikkhambhite kilese maggena samucchindati, so idhādhippeto. Tenāha **"dassanamagge -pa- adhippāyo"**ti.

Jahatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sabbamatthītikathāvaṇṇanā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. **Sabbaṁ atthī**ti ettha yasmā paccuppannaṁ viya atītānāgatampi dharamānasabhāvanti paravādino laddhi, tasmā **sabban**ti kālavibhāgato atītādibhedaṁ sabbaṁ. So pana "yampi natthi, tampi atthī"ti kālavimuttassa vasena anuyogo, taṁ atippasaṅgadassanavasena paravādipaṭiññāya dosāropanaṁ. Nayadassanaṁ vā atītānāgatānaṁ natthibhāvassa.

Atthīti pana ayaṁ atthibhāvo yasmā desakālākāradhammehi vinā na hoti, tasmā taṁ tāva tehi saddhiṁ yojetvā anuyogaṁ dassetuṁ "sabbattha sabbamatthī"ti-ādinā pāḷi pavattā. Tattha yadipi **sabbatthā**ti idaṁ sāmaññavacanaṁ, taṁ pana yasmā visesaniviṭṭhaṁ hoti, parato ca **sabbesū**ti dhammā vibhāgato vuccanti, tasmā oḷārikassa pākaṭassa rūpadhammasamudāyassa vasena atthaṁ dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ "sabbatthāti sabbasmiṁ sarīre"ti vuttaṁ, nidassanamattaṁ vā etaṁ daṭṭhabbaṁ. Tathā ca kāṇādakāpilehi paṭiññāyamānā ākāsakālādisattapakatipurisā[1] viya paravādinā paṭiññāyamānaṁ sabbaṁ sabbabyāpīti āpannameva hotīti. "Sabbattha sarīre"ti ca "tile telan"ti viya byāpane bhummanti sarīrapariyāpannena sabbena bhavitabbanti vuttaṁ **"sirasi pādā -pa- attho**"ti.

Sabbasmiṁ kāle sabbamatthīti yojanā. Etasmiṁ pakkheyevassa aññavādo paridīpito siyā "yaṁ atthi, attheva taṁ, yaṁ natthi, nattheva taṁ, asato natthi sambhavo, sato natthi vināso"ti. Evaṁ sabbenākārena sabbaṁ sabbesu dhammesu sabbaṁ atthīti atthoti sambandho. Imehi pana pakkhehi "sabbaṁ sabbasabhāvaṁ, anekasattinicitābhāvā asato natthi sambhavo"ti vādo paridīpito siyā. **Yogarahitan**ti kenaci yuttāyuttalakkhaṇasaṁyogarahitaṁ. **Taṁ pana ekasabhāvan**ti saṁyogarahitaṁ nāma atthato ekasabhāvaṁ, ekadhammoti attho. Etena devavādīnaṁ brahmadassanaṁ atthevātivādo paridīpito siyā. **Atthīti pucchatī**ti yadi sabbamatthīti tava vādo, yathāvuttāya mama diṭṭhiyā sammādiṭṭhibhāvo atthīti ekantena tayā sampaṭicchitabbo, tasmā "kiṁ so atthī"ti pucchatīti attho.

Vādayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Kālasaṁsandanakathāvaṇṇanā

285. **Atītā -pa- karitvā**ti etthāyaṁ saṅkhepattho—atītaṁ anāgatanti rūpassa imaṁ visesaṁ, evaṁ visesaṁ vā rūpaṁ aggahetvā paccuppannatāvisesavisiṭṭharūpameva appiyaṁ paccuppannarūpabhāvānaṁ samānādhikaraṇattā

---

1. Visesikadassane 1. 1. 5 suttaṁ; Saṁkhyadassane 1. 61 suttañca passitabbaṁ.

etasmiṁyeva visaye appetabbaṁ, vacīgocaraṁ pāpetabbaṁ satipi nesaṁ visesanavisesitabbatāsaṅkhāte vibhāge tathāpi avibhajitabbaṁ katvāti. Yasmā pana pāḷiyaṁ "paccuppannanti vā rūpanti vā"ti paccuppannarūpasaddehi tadatthassa vattabbākāro iti-saddehi dassito, tasmā **"paccuppannasaddena -pa- vuttaṁ hotī"**ti āha. **Rūpapaññattī**ti rūpāyatanapaññatti. Sā hi sabhāvadhammupādānā tajjāpaññatti. Tenevāha **"sabhāvaparicchinne pavattā vijjamānapaññattī"**ti. **Rūpasamūhaṁ upādāyā**ti taṁtaṁattapaññattiyā[1] upādānabhūtānaṁ abhāvavibhāvanākārena pavattamānānaṁ rūpadhammānaṁ samūhaṁ upādāya. Upādānupādānampi hi upādānamevāti. **Tasmā**ti samūhupādāyādhīnatāya avijjamānapaññattibhāvato. **Vigamāvattabbatā**ti vigamassa vatthabhāvāpagamassa avattabbatā. Na hi odātatāvigamena avatthaṁ hoti. Na pana yuttā rūpabhāvassa vigamāvattabbatāti yojanā. **Rūpabhāvo**ti ca rūpāyatanasabhāvo cakkhuviññāṇassa gocarabhāvo. Na hi tassa paccuppannabhāvavigame vigamāvattabbatā yuttā.

Kālasaṁsandanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Vacanasodhanavaṇṇanā

288. **Anāgataṁ vā paccuppannaṁ vā**ti ettha **vā**-saddo aniyamattho yathā "khadire vā bandhitabbaṁ palāse vā"ti. Tasmā "hutvā hotī"ti ettha hoti-saddo anāgatapaccuppannesu yaṁ kiñci padhānaṁ katvā sambandhaṁ labhatīti dassento **"anāgataṁ -pa- daṭṭhabban"**ti āha. Tattha **paccuppannaṁ hontan**ti paccuppannaṁ jāyamānaṁ paccuppannabhāvaṁ labhantaṁ. Tenāha **"taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannanti laddhivasenā"**ti. **tampi hutvā hotī**ti yaṁ anāgataṁ hutvā paccuppannabhāvappattiyā "hutvā hotī"ti vuttaṁ, kiṁ tadapi puna hutvā hotīti pucchati. **Tabbhāvāvigamato**ti paccuppannabhāvato hutvāhotibhāvānupagamato. **Paccuppannābhāvato**ti paccuppannatāya abhāvato.

---

1. Taṁtamaṁsupaññattiyā (Ka)

Vacanaṁ arahatīti iminā vacanamatte na koci dosoti dasseti. Idaṁ vuttaṁ hotiyadipi tassa puna hutvā bhūtassa puna hutvāhotibhāvo natthi, punappunaṁ ñāpetabbatāya pana dutiyaṁ tato parampi tathā vattabbataṁ arahatīti "āmantā"ti paṭijānātīti. **Dhamme**ti sabhāvadhamme. Tappaṭikkhepato **adhamme** abhāvadhamme. Tenāha **"sasavisāṇe"**ti.

Paṭikkhittanayenāti "hutvā hoti, hutvā hotī"ti ettha pubbe yadetaṁ tayā "anāgataṁ hutvā paccuppannaṁ hotī"ti vadatā "taṁyeva anāgataṁ taṁ paccuppannan"ti laddhivasena "anāgataṁ vā paccuppannaṁ vā hutvā hotī"ti vuttaṁ, "kiṁ te tampi hutvā hotī"ti pucchite yo paravādinā hutvā bhūtassa puna hutvā-abhāvato "na hevā"ti paṭkkhepo kato, tena paṭikkhittanayena. Svāyaṁ yadeva rūpādi anāgataṁ, tadeva paccuppannanti satipi atthābhede anāgatapaccuppannanti pana attheva kālabhedoti taṁkālabhedavirodhāya paṭikkhepo pavattoti āha **"paṭikkhittanayenāti kālanānattenā"**ti. Tena hi so ayañca paṭikkhepo nīto pavattitoti. **Paṭiññātanayenā**ti idampi yathāvuttapaṭikkhepānantaraṁ yaṁ paṭiññātaṁ, taṁ sandhāyāha. Yathā hi sā paṭiññā atthābhedena nītā pavattitā, tathāyampi. Tenevāha **"atthānānattenā"**ti, anāgatādippabhedāya kālapaññattiyā upādānabhūtassa atthassa abhedenāti attho. Yathā upādānabhūtarūpādi-atthābhedepi tesaṁ khaṇattayānāvatti taṁsamaṅgitā anāgatapaccuppannabhāvāvattitā, tathā tattha vuccamānā hutvāhotibhāvā yathākkamaṁ purimapacchimesu pavattitā purimapacchimakiriyāti katvāti imamatthaṁ dassento **"atthānānattaṁ -pa- paṭijānātī"**ti vatvā puna **"atthānānattameva hī"**ti-ādinā tameva atthaṁ samattheti. Yathā pana "taṁ jīvaṁ taṁ sarīran"ti paṭijānantassa jīvova sarīraṁ, sarīrameva jīvoti jīvasarīrānaṁ anaññattaṁ āpajjati, evmā "taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannan"ti ca paṭijānantassa anāgatapaccuppannānaṁ anaññattaṁ āpannanti paccuppannānāgatesu vuttā hotibhāvahutvābhāvā anāgatapaccuppannesupi āpajjeyyunti vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ "evaṁ sante anāgatampi hutvāhoti nāma, paccuppannampi hutvāhotiyeva nāmā"ti.

Anuññātapañhassāti "taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannanti? Āmantā"ti evaṁ atthānānattaṁ sandhāya anuññātassa atthassa. Ñātuṁ icchito hi attho pañho. **Doso vutto**ti anāgataṁ hutvā paccuppannabhūtassa puna anāgataṁ hutvā paccuppannabhāvāpattisaṅkhāto doso vutto purimanaye. Pacchimanaye pana anāgatapaccuppannesu ekekassa hutvāhotibhāvāpattisaṅkhāto doso vuttoti attho. **Paṭikkhittapañhan**ti "taṁyeva anāgataṁ taṁ paccuppannanti? Na hevaṁ vattabbe"ti evaṁ kālanānattaṁ sandhāya paṭikkhittapañhaṁ. **Tenā**ti anāgatapaccuppannānaṁ hotihutvābhāvapaṭikkhepena. **Codetī**ti anāgataṁ tena hoti nāma, paccuppannaṁ tena hutvā nāma, ubhayampi anaññattā ubhayasabhāvanti codeti. **Etthā**ti "hutvā hotī"ti etasmiṁ pañhe **kathaṁ hoti doso**ti codetīti. **"Tassevā"**ti pariharati. Kathaṁ katvā codanā, kathañca katvā parihāro? Anujānanapaṭikkhepānaṁ bhinnavisayatāya codanā, atthābhedakālabhedavisayattā abhinnādhāratāya tesaṁ parihāro. **Tassevā**ti hi paravādino evāti attho.

Tadubhayaṁ gahetvāti "taṁ anāgataṁ taṁ paccuppannan"ti ubhayaṁ ekajjhaṁ gahetvā. **Ekekan**ti tesu ekekaṁ. **Ekekamevā**ti ubhayaṁ ekajjhaṁ aggahetvā ekekameva visuṁ visuṁ imasmiṁ pakkhe tathā na yuttanti attho. **Esa nayo**ti atidesaṁ katvā saṁkhittattā taṁ dubbiññeyyanti **"anāgatassa hī"**ti-ādinā vivarati. **Paṭijānitabbaṁ siyā** anāgatapaccuppannānaṁ yathākkamaṁ hotihutvābhāvatoti adhippāyo. "Yadetaṁ tayā"ti-ādinā pavatto saṁvaṇṇanānayo **purimanayo,** tattha hi "yadi te anāgataṁ hutvā"ti-ādinā hutvāhotibhāvo codito. "paro nayo"ti-ādiko **dutiyanayo.** Tattha hi "anāgatassa -pa- hutvāhotiyeva nāmā"ti anāgatādīsu ekekassa hutvāhotināmatā coditā.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Atītañāṇādikathāvaṇṇanā

290. **Kathaṁ vuccatī**ti kasmā vuttaṁ. **Tenā**ti hi iminā dutiyapucchāya "atītaṁ ñāṇan"ti idaṁ paccāmaṭṭhaṁ, tañca paccuppannaṁ ñāṇaṁ, atītadhammārammaṇatāya atītanti vuttaṁ. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "puna puṭṭho atītārammaṇaṁ paccuppannaṁ ñāṇan"ti-ādi.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Arahantādikathāvaṇṇanā

291. "Arahaṁ khīṇāsavo"ti-ādinā suttavirodho pākaṭoti idameva dassento **"yuttivirodho -pa- daṭṭhabbo"**ti āha. Tattha **anānattan**ti aviseso. **Evamādiko**ti **ādi**-saddena katakiccatābhāvo anohitabhāratāti evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Arahantādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. Yo atītasaddābhidheyyo attho, so atthisaddābhidheyyoti dvepi samānādhikaraṇatthāti katvā vuttaṁ **"atīta-atthisaddānaṁ ekatthattā"**ti, na, atītasaddābhidheyyasseva atthisaddābhidheyyattā. Tenāha **"atthisaddatthassa** ca **nvātītabhāvato"**ti. Tena kiṁ siddhanti āha **"atītaṁ nvātītaṁ, nvātītañca atītaṁ hotī"**ti. Idaṁ vuttaṁ hoti—yadi tava matena atītaṁ atthi, atthi ca nvātītanti atītañca no atītaṁ siyā, tathā atthi no atītaṁ atītañca no atītaṁ atītaṁ siyāti, yathā "atītaṁ atthī"ti ettha atītameva atthīti nāyaṁ niyamo gahetabbo anatītassapi atthibhāvassa icchitattā. Tenevāha **"atthi siyā atītaṁ, siyā nvātītan"**ti. Yena hi ākārena atītassa atthibhāvo paravādinā icchito, tenākārena anatītassa anāgatassapaccuppannassa ca so icchito. Kena pana ākārena

icchitoti? Saṅkhatākārena. Tena vuttaṁ "tenātītaṁ nvātītaṁ, nvātītaṁ atītan"ti. Tasmā atītaṁ atthiyevāti evamettha niyamo gahetabbo. Atthibhāve hi atītaṁ niyamitaṁ, na atīte atthibhāvo niyamito, "na pana nibbānaṁ atthī"ti ettha pana nibbānameva atthīti ayampi niyamo sambhavatīti so eva gahetabbo. Yadipi hi nibbānaṁ paramatthato atthibhāvaṁ upādāya uttarapadāvadhāraṇaṁ labbhati tadaññassapi abhāvato, tathāpi asaṅkhatākārena aññassa anupalabbhanato tathā nibbānameva atthīti purimapadāvadhāraṇe atthe gayhamāne "atthi siyā nibbānaṁ, siyā no nibbānan"ti codanā anokāsā. Atītādīsu pana purimapadāvadhāraṇaṁ paravādinā na gahitanti natthettha atippasaṅgo. Aggahaṇañcassa pāḷito eva viññāyati. Evamettha atītādīnaṁ atthitaṁ vadantassa paravādissevāyaṁ iṭṭhavighātadosāpatti, na pana nibbānassa atthitaṁ vadantassa sakavādissāti. **Paṭipādanā** patiṭṭhāpanā veditabbā.

Etthāha "atītaṁ atthī"ti-ādinā kiṁ panāyaṁ atītānāgatānaṁ paramatthato atthibhāvo adhippeto, udāhu na paramatthato. Kiñcettha—yadi tāva paramatthato, sabbakālaṁ atthibhāvato saṅkhārānaṁ sassatabhāvo āpajjati, na ca taṁ yuttaṁ āgamavirodhato yuttivirodhato ca. Atha na paramatthato, "sabbamatthī"ti-ādikā codanā niratthikā siyā, na niratthikā. So hi paravādī "yaṁ kiñci rūpaṁ atītānāgatan"ti-ādinā atītānāgatānampi khandhabhāvassa vuttattā asati ca atīte kusalākusalassa kammassa āyatiṁ phalaṁ kathaṁ bhaveyya, tattha ca pubbenivāsañāṇādi anāgate ca anāgataṁsañāṇādi kathaṁ pavatteyya, tasmā attheva paramatthato atītānāgatanti yaṁ paṭijānāti, taṁ sandhāya ayaṁ katāti. Ekantena cetaṁ sampaṭicchitabbaṁ. Yepi "sabbaṁ atthī"ti vadanti atītaṁ anāgatā paccuppannañca, te sabbatthivādāti.

Catubbidhā cete te sabbatthivādā. Tattha **keci bhāvaññattikā.** Te hi "yathā suvaṇṇabhājanassa bhinditvā aññathā kariyamānassa saṇṭhānasseva aññathattaṁ, na vaṇṇādīnaṁ, yathā ca khīraṁ dadhibhāvena pariṇamantaṁ rasavīriyavipāke pariccajati, na vaṇṇaṁ, evaṁ dhammāpi anāgataddhuno paccuppannaddhaṁ saṅkamantā anāgatabhāvameva jahanti, na attano sabhāvaṁ.

Tathā paccuppannaddhuno atītaddhaṁ saṅkame”ti vadanti. **Keci lakkhaṇaññattikā,** te pana “tīsu addhāsu pavattamāno dhammo atīto atītalakkhaṇayutto, itaralakkhaṇehi ayutto. Tathā anāgato paccuppanno ca. Yathā puriso ekissā itthiyā ratto aññāsu aratto”ti vadanti. **Aññe avatthaññattikā,** te “tīsu addhāsu pavattamāno dhammo taṁ taṁ avatthaṁ patvā añño aññaṁ niddisīyati avatthantarato, na sabhāvato. Yathā ekaṁ akkhaṁ ekaṅge nikkhittaṁ ekanti vuccati, sataṅge satanti, sahassaṅge sahassanti, evaṁsampadamidan”ti. **Apare aññathaññattikā,** te pana “tīsu addhāsu pavattamāno dhammo taṁ taṁ apekkhitvā tadaññasabhāvena vuccati. Yathā taṁ ekā itthī mātāti ca vuccati dhītā”ti ca. Evamete cattāro sabbatthivādā.

Tesu paṭhamo pariṇāmavāditāya kāpilapakkhikesu pakkhipitabboti. Dutiyassapi kālasaṅkaro āpajjati sabbassa sabbalakkhaṇayogato. Catutthassapi saṅkarova. Ekasseva dhammassa pavattikkhaṇe tayopi kālā samodhānaṁ gacchanti. Purimapacchimakkhaṇā hi atītānāgatā, majjhimo paccuppannoti. Tatiyassa pana avatthaññattikassa natthi saṅkaro dhammakiccena kālavavatthānato. Dhammo hi sakiccakkhaṇe paccuppanno, tato pubbe anāgato, pacchā atītoti.

Tattha yadi atītampi dharamānasabhāvatāya atthi anāgatampi, kasmā taṁ atītanti vuccati anāgatanti vā, nanu vuttaṁ “dhammakiccena kālavavatthānato”ti. Yadi evaṁ paccuppannassa cakkhussa kiṁ kiccaṁ, anavasesapaccayasamavāye phaluppādanaṁ. Evaṁ sati anāgatassapi cassa tena bhavitabbaṁ atthibhāvatoti lakkhaṇasaṅkaro siyā. Idañcettha vattabbaṁ, teneva sabhāvena sato dhammato kiccaṁ, kiccakaraṇe ko vibandho, yena kadāci karoti kadāci na karoti paccayasamavāyabhāvato, kiccassa samavāyābhāvatoti ce? Taṁ na, niccaṁ atthibhāvassa icchitattā. Tato eva ca addhunaṁ avavatthānaṁ. Dhammo hi teneva sabhāvena vijjamāno kasmā kadāci atītoti vuccati kadāci anāgatoti kālassa vavatthānaṁ na siyā. Yo hi dhammo ajāto, so anāgato. Yo jāto na ca niruddho, so paccuppanno. Yo niruddho, so atīto. Idamevettha vattabbaṁ. Yadi yathā vattamānaṁ

atthi, tathā atītaṁ anāgatañca atthi, tassa tathā sato ajātatā niruddhatā ca kena hotīti. Teneva hi sabhāvena sato dhammassa kathamidaṁ sijjhati ajātoti vā niruddhoti vā. Kiṁ tassa pubbe nāhosi, yassa abhāvato ajātoti vuccati, kiṁ ca pacchā natthi, yassa abhāvato niruddhoti vuccati. Tasmā sabbathāpi addhattayaṁ na sijjhati, yadi ahutvā saṅgati hutvā ca vinassatīti na sampaṭicchanti.

Yaṁ pana vuttaṁ "saṅkhatalakkhaṇayogato na sassatabhāvappasaṅgo"ti, tayidaṁ kevalaṁ vācāvatthumattaṁ udayavayāsambhavato, atthi ca nāma sabbadā so dhammo, na ca niccoti kutoyaṁ vācāyutti.

Sabhāvo sabbadā atthi, nicco dhammo na vuccati.
Dhammo sabhāvato nāñño, aho dhammesu kosalaṁ.

Yañca vuttaṁ "yaṁ kiñci rūpaṁ atītānāgatan"ti-ādinā atītānāgatānaṁ khandhabhāvassa vuttattā atthevāti, vadāma. Atītaṁ bhūtapubbaṁ, anāgataṁ yaṁ sati paccaye bhavissati, tadubhayassapi ruppanādisabhāvānātivattanato rūpakkhandhādibhāvo vutto. Yathādhammasabhāvānātivattanato atītā dhammā anāgatā dhammāti, na dharamānasabhāvatāya. Ko ca eva māha "paccuppannaṁ viya taṁ atthī"ti. Kathaṁ panetaṁ atthīti? Atītānāgatasabhāvena. Idaṁ pana taveva upaṭṭhitaṁ, kathaṁ taṁ atītaṁ anāgatañca vuccati, yadi niccakālaṁ atthīti.

Yaṁ pana "na tāva kālaṁ karoti, yāva na taṁ pāpaṁ byantī hotī"ti sutte[1] vuttaṁ, taṁ yasmiñca santānekammaṁ katūpacitaṁ, tattha tenāhitaṁ taṁphaluppādanasamatthataṁ sandhāya vuttaṁ, na atītassa kammassa dharamānasabhāvattā. Tathā sati sakena bhāvena vijjamānaṁ kathaṁ taṁ atītaṁ nāma siyā. Itthañcetaṁ evaṁ sampaṭicchitabbaṁ, yaṁ saṅkhārā ahutvā sambhavanti, hutvā paṭiventi tesaṁ udayato pubbe vayato ca pacchā na kāci ṭhiti nāma atthi, yato atītānāgataṁ atthīti vucceyya. tena vuttaṁ—

"Anidhānagatā bhaggā, puñjo natthi anāgate.
Uppannā yepi tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā"ti[2].

---

1. Ma 3. 204 piṭṭhe. 2. Khu 7. 32, 91 piṭṭhe.

Yadi cānāgataṁ paramatthato siyā, ahutvā sambhavantīti vattuṁ na sakkā. Paccuppannakāle ahutvā sambhavantīti ce? Na, dhammappavattimattattā kālassa. Atha attano sabhāvena ahutvā sambhavantīti, siddhametaṁ anāgataṁ paramatthato natthīti. Yañca vuttaṁ "asati atīte kusalākusalassa kammassa āyatiṁ phalaṁ kathaṁ bhaveyyā"ti, na kho panettha atitakammato phaluppatti icchitā, atha kho tassa katattā tadāhitavisesato santānato. Vuttañhetaṁ bhagavatā "kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṁ cakkhuviññāṇaṁ uppannaṁ hotī"ti[1]. Yassa pana atītānāgataṁ paramatthato atthi, tassa phalaṁ niccameva atthīti kiṁ tattha kammassa sāmatthiyaṁ. Uppādane ce, siddhamidaṁ ahutvā bhavatīti. Yaṁ pana vuttaṁ "asati atītānāgate kathaṁ tattha ñāṇaṁ pavatteyyā"ti, yathā taṁ ālambaṇaṁ, taṁ tathā atthi, kathañca taṁ ālambaṇaṁ, ahosi bhavissati cāti. Na hi koci atītaṁ anussaranto atthīti anussarati, atha kho ahosīti. Yathā pana vattamānaṁ ārammaṇaṁ anubhūtaṁ, tathā taṁ atītaṁ anussarati. Yathā ca vattamānaṁ bhavissati, tathā buddhādīhi gayhati. Yadi ca taṁ tatheva atthi, vattamānameva taṁ siyā. Atha natthi, siddhaṁ "asantaṁ ñāṇassa ārammaṇaṁ hotī"ti. Vijjamānaṁ vā hi cittasaññātaṁ avijjamānaṁ vā ārammaṇaṁ etesaṁ atthīti ārammaṇā, cittacetasikā, na vijjamānaṁyeva ārabbha pavattanato, tasmā paccuppannameva dharamānasabhāvaṁ na atītānāgatanti na tiṭṭhati sabbatthivādo. Keci pana "na atītādīnaṁ atthitāpaṭiññāya sabbatthivādā, atha kho āyatanasabbassa atthītāpaṭiññāyā"ti vadanti, tesaṁ matena sabbeva sāsanikā sabbatthivādā siyunti.

Padasodhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 104 piṭṭhe.

6. Atītakkhandhādikathā

1. Nasuttasādhanakathāvaṇṇanā

297. "Atītaṁ anāgataṁ paccuppannan"ti ayaṁ kālavibhāgaparicchinno vohāro dhammānaṁ taṁ taṁ avatthāvisesaṁ upādāya paññatto. Dhammo hi sakiccakkhaṇe paccuppanno, tato pubbe anāgato, pacchā atītoti vuttovāyamattho. Tattha yadipi dhammā aniccatāya anavaṭṭhitā, avatthā pana tesaṁ yathāvuttā vavatthitāti tadupādānā kālapaññattipi vavatthitā eva. Na hi atītādi anāgatādibhāvena voharīyati, khandhādipaññatti pana anapekkhitakālavisesā. Tīsupi hi kālesu rūpakkhandho rūpakkhandhova, tathā sesā khandhā āyatanadhātuyo ca. Evamavaṭṭhite yasmā paravādī "atthī"ti imaṁ paccuppannaniyataṁ vohāraṁ atītānāgatesupi āropeti, tasmā so addhasaṅkaraṁ karoti. Paramatthato avijjamāne vijjamāne katvā voharatīti tato vivecetuṁ **"atītaṁ khandhā"**ti-ādikā ayaṁ kathā āraddhā.

Yasmā pana ruppanādisabhāve atītādibhedabhinne dhamme ekajjhaṁ gahetvā tattha rāsaṭṭhaṁ upādāya khandhapaññatti, cakkhurūpādīsu kāraṇādi-atthaṁ suññataṭṭhañca upādāya āyatanapaññatti dhātupaññatti ca, tasmā sā addhattayasādhāraṇā, na atītādipaññatti viya addhavisesādhiṭṭhānāti āha **"khandhādibhāvāvijahanato atītānāgatānan"**ti. Te panete atītādike khandhādike viya sabhāvadhammato sañjānanto paravādī "atthī"ti paṭijānātīti āha **"atītānāgatānaṁ atthitaṁ icchantassā"**ti. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayameva.

"Tayome bhikkhave niruttipathā"ti suttaṁ **niruttipathasuttaṁ.** Tattha hi paccuppannasseva atthibhāvo vutto, na atītānāgatānaṁ. Tena vuttaṁ **"atthitāya vāritattā"**ti. Yadi evaṁ "atthi bhikkhave nibbānan"ti idaṁ kathanti? Taṁ sabbadā upaladdhito vuttaṁ niccasabhāvañāpanatthaṁ asaṅkhatadhammassa, idha pana saṅkhatadhammānaṁ khaṇattayasamaṅgitāya atthibhāvo na tato pubbe pacchā cāti paññāpanatthaṁ "yaṁ bhikkhave rūpaṁ -pa- na tassa saṅkhā bhavissatī"ti vuttaṁ. Etena "atthī"ti samaññāya anupādānato atītaṁ anāgataṁ

paramatthato natthīti dassitaṁ hoti. **Imināvūpāyenā**ti “khandhādibhāvāvijahanato”ti evaṁ vuttena hetunā. Upapattisādhanayutti hi idha “upāyo”ti vuttā.

Nasuttasādhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Suttasādhanakathāvaṇṇanā

298. **Ete dhammā**ti ete khandha-āyatanadhātudhammā. **Suttāharaṇan**ti niruttipathasuttāharaṇaṁ. **Nesan**ti atītānāgatānaṁ.

Suttasādhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītakkhandhādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Ekaccaṁatthītikathā

1. Atītādi-ekaccakathāvaṇṇanā

299. Ye katūpacitā kusalākusalā dhammā vipākadānāya akatokāsā, katokāsā ca ye “okāsakatuppannā”ti vuccanti. Ye ca vippakatavipākā, te sabbepi “avipakkavipākā”ti veditabbā. Tesaṁ vipākadānasāmatthiyaṁ anapagatanti adhippāyena paravādī atthitaṁ icchati. Ye pana paravādī sabbena sabbaṁ vipakkavipākā kusalākusalā dhammā, tesaṁ apagatanti natthitaṁ icchati. Tenāha “atthīti ekaccaṁ atthi ekaccaṁ natthī”ti-ādi. Evaṁ icchantassa pana paravādino yathā avipākesupi ekaccaṁ natthīti āpajjati, evaṁ vipakkavipākesu avipakkavipākesu ca āpajjatevāti dassetuṁ “avipakkavipākā dhammā ekacce”ti-ādinā pāḷi pavattā. Tena vuttaṁ **“tiṇṇaṁ rāsīnaṁ vasenā”**ti-ādi. **Vohāravasenā**ti phalassa anuparamavohāravasena, hetukiccaṁ pana anuparataṁ anupacchinnaṁ atthīti laddhiyaṁ ṭhitattā codetabbova. Avicchedavasena pavattamānaṁ hi phalassa pabandhavohāraṁ paravādī vohārato atthīti icchati, hetu panassa kammaṁ paramatthato ca kammūpacayavādibhāvato

patti-appattisabhāvatādayo viya cittavippayutto kammūpacayo nāma eko saṅkhāradhammo avipanno, sopi tasseva vevacananti paravādī. Yaṁ sandhāyāha—

"Nappacayanti kammāni, api kappasahassato.
Patvā paccayasāmaggiṁ, kāle paccanti pāṇinan"ti.

Yañca sandhāya parato paribhogamayapuññakathāya "paribhogamayaṁ pana cittavippayuttaṁ uppajjatīti laddhiyā paṭijānātī"ti vakkhati.

Ekaccaṁatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. **Paramatthasatipaṭṭhānattā**ti etena lokuttarāya eva sammāsatiyā tatthāpi maggabhūtāya nippariyāyena sati paṭṭhānabhāvo niyyānikattā itarāya pariyāyenāti dasseti. Maggaphalasammāsatiyā dhammānussatibhāvapariyāyo atthīti **"lokiyalokuttarasatipaṭṭhānasamudāyabhūtassā"**ti vuttaṁ. **Satisamudāyabhūtassa** na satigocarabhūtassāti adhippāyo. Satigocarassa hi satipaṭṭhānataṁ codetuṁ pāḷiyaṁ "cakkhāyatanaṁ satipaṭṭhānan"ti āraddhaṁ. Tena vuttaṁ **"sabbadhammānaṁ pabhedapucchāvasena vuttan"**ti. Suttasādhanāyaṁ pana paṭhamaṁ lokiyasatipaṭṭhānavasena, dutiyaṁ missakavasena, tatiyaṁ lokuttaravasena dassitanti veditabbaṁ.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. Hevatthikathāyaṁ "sabbo dhammo sakabhāvena atthi parabhāvena natthī"ti pavatto paravādīvādo yathā vibhajja paṭipucchā vā na byākātabbo, evaṁ ekaṁsato na byākātabbo visesābhāvato, kevalaṁ ṭhapanīyapakkhe tiṭṭhatīti adhippāyenāha **"avattabbuttarenā"**ti. Yathā hi

sabbe vādā sappaṭivādāvāti paṭiññā bhūtakathanattā avattabbuttarā upekkhitabbā, evamayampīti veditabbaṁ. Tenāha **“upekkhitabbenā”**ti. Atha vā avattabbaṁ uttaraṁ **avattabbuttaraṁ.** Yathā aniccavādinaṁ pati anicco saddo paccayādhīnavuttitoti, uttaraṁ na vattabbaṁ siddhasādhanabhāvato, evaṁ idhāpi daṭṭhabbaṁ. Siddhasādhanaṁ hi daḍḍhassa ḍahanasadisattā niratthakameva siyā, aṭṭhakathāyaṁ pana yasmā paravādinā yena sabhāvena yo dhammo atthi, teneva sabhāvena so vinā kālabhedādiparāmasanena natthīti patiṭṭhāpīyati, tasmā **“ayoniso patiṭṭhāpitattā”**ti vuttaṁ.

Ettha ca “hevatthi, hevaṁ natthī”ti paṭijānantena paravādinā yathā saparabhāveti rūpādīnaṁ atthitā paṭiññātā, evaṁ kāladesādibhedehipi **anāgatapaccuppannāni vā atītādivasena natthī**”ti. Evaṁ sati nigaṇṭhācelakavādo paridīpito siyā. Te hi “siyā atthi, siyā natthi, siyā atthi ca natthi cā”ti-ādinā sabbapadatthesu pattabhāge paṭijānanti. Tattha yadi vatthuno sabhāveneva, desakālasantānavasena vā natthitā adhippetā, taṁ siddhasādhanaṁ sakavādinopi icchitattā. Yassa hi dhammassa yo sabhāvo, na so tato aññathā upalabbhati. Yadi upalabbheyya, añño eva so siyā. Na cettha sāmaññalakkhaṇaṁ nidassetabbaṁ salakkhaṇassa adhippetattā tassa natthibhāvassa abhāvato. Yathā ca parabhāvena natthitāya na vivādo, evaṁ desakālantaresupi ittarakālattā saṅkhārānaṁ. Na hi saṅkhārā desantaraṁ, kālantaraṁ vā saṅkamanti khaṇikabhāvato. Eteneva pariyāyantarena natthitāpi paṭikkhittā veditabbā. Yathā ca atthitā, natthitā vinā kālabhedena ekasmiṁ dhamme patiṭṭhaṁ na labhanti aññamaññaviruddhattā, evaṁ sabbadāpi niccattā.

Yaṁ pana te vadanti “yathā suvaṇṇaṁ kaṭakādirūpena ṭhitaṁ rucakādibhāvaṁ āpajjatīti niccāniccaṁ. tañhi suvaṇṇabhāvāvijahanato niccaṁ kaṭṭhakādi bhāvahānito aniccaṁ, evaṁ sabbadhammā”ti. Te idaṁ vattabbā “kiṁ kaṭakabhāvo kaṭakassa, udāhu suvaṇṇassā”ti. Yadi kaṭakassa, suvaṇṇanirapekkho siyā tadaññabhāvo viya. Atha suvaññassa, niccakālaṁ tattha upalabbheyya suvaṇṇabhāvo viya. Na ca sakkā ubhinnaṁ ekabhāvoti vattuṁ kaṭakavināsepi suvaṇṇāvināsato. Atha mataṁ, suvaṇṇakaṭakādīnaṁ

pariyāyīpariyāyabhāvato nāyaṁ dosoti. Yathā hi kaṭakapariyāyanirodhena rucakapariyāyuppādepi pariyāyī tatheva tiṭṭhati, evaṁ manussapariyāyanirodhe devapariyāyuppādepi pariyāyi jīvadrabyaṁ tiṭṭhatīti niccāniccaṁ, tathā sabbadrabyānīti. Tayidaṁ ambaṁ puṭṭhassa labujabyākaraṇaṁ. Yaṁ sveva nicco aniccoti vā vadanto aññattha niccataṁ aññattha aniccataṁ paṭijānāti, atha pariyāyapariyāyīnaṁ anaññatā icchitā, evaṁ sati pariyāyopi nicco siyā pariyāyino anaññattā pariyāyasarūpaṁ viya, pariyāyī vā anicco pariyāyato anaññattā pariyāyasarūpaṁ viyāti. Atha nesaṁ aññā anaññatā, evañca sati vuttadosadvayānativatti. Apica koyaṁ pariyāyo nāma, yadi saṇṭhānaṁ, suvaṇṇo tāva hotu, kathaṁ jīvadrabye arūpibhāvato. Yadi tassapi saṇṭhānavantaṁ icchitaṁ, tathā satissa ekasmimpi sattasantāne bahutā āpajjati sarūpatā ca saṇṭhānavantesupi pīḷakādīsu tathādassanato. Atha pavattiviseso, evampi bahutā khaṇikatā ca āpajjati, tasmā pariyāyasarūpameva tāva patiṭṭhapetabbaṁ.

Yaṁ pana vuttaṁ "suvaṇṇaṁ kaṭakādirūpena ṭhitan"ti, tattha sampattiyogato viññāyamānesu visiṭṭhesu rūpagandharasaphoṭṭhabbesu kiṁ ekaṁ, udāhu tesaṁ samudāyo, tabbinimuttaṁ vā dhammantaraṁ suvaṇṇanti? Tattha na tāva rūpādīsu ekekaṁ suvaṇṇaṁ tena suvaṇṇakiccāsiddhito, nāpi tabbinimuttaṁ dhammantaraṁ tādisassa abhāvato. Atha samudāyo, taṁ pana paññattimattanti na tassa niccatā, nāpi aniccatā sambhavati. Yathā ca suvaṇṇassa, evaṁ kaṭakassapi paññattimattattāti. Tayidaṁ nidassanaṁ paravādino jīvadrabyassapi paññattimattaṁ tasseva sādhetīti kuto tassa niccāniccatāti alamatippapañcena.

Hevatthikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavagga

1. Parūpahāravaṇṇanā

307. **Vikkhambhitarāgāva** avikkhambhitarāgānaṁ adhimānikatāya asambhavatoti yāva adhimānikaṁ, tāva sampajānā niddaṁ okkamantīti adhippāyo.

“Adhimānikānan”ti idaṁ bhūtapubbagatiyā vuttanti āha **“adhimānikapubbā adhippetā siyun”**ti.

308. Yaṁ vimatigāhakāraṇaṁ vuccamānaṁ, taṁ “handa hī”ti paraṁ jotetīti adhippāyenāha **“kāraṇattheti yuttan”**ti. Vimatigāhassa pana nicchitataṁ “handa hī”ti paraṁ jotetīti vuttaṁ **“vacasāyatthe”**ti.

Parūpahāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Vacībhedakathāvaṇṇanā

326. **So**ti paṭhamamaggaṭṭho. **Tasmā**ti yasmā “virajaṁ vītamalaṁ dhammacakkhuṁ udapādi ‘yaṁ kiñci samudayadhammaṁ, sabbaṁ taṁ nirodhadhamman’ti” suttassa atthaṁ aññathā gahetvā udayabbayānupassanānissandena maggakkhaṇepi dukkhanti vipassanā upaṭṭhāti, tasmā “so dukkhamicceva vācaṁ bhāsatī”ti vadanti.

328. **Icchite**ti paravādinā sampaṭicchite. **Āropite**ti yuttiniddhāraṇena tasmiṁ atthe patiṭṭhāpite yujjati, vacīsamuṭṭhāpanakkhaṇato pana pacchā taṁ saddaṁ suṇātīti icchite na yujjati sotaviññāṇassa paccuppannārammaṇattāti adhippāyo. Yasmā pana attanā nicchāritaṁ saddaṁ attanāpi suṇāti, tasmā sotaviññāṇaṁ “yena taṁ saddaṁ suṇātī”ti aṭṭhakathāyaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ.

332. **Lokuttaramaggakkhaṇe**ti paṭhamajjhānikassa paṭhamamaggassa khaṇe. **Abhibhūsuttāharaṇe adhippāyo vattabbo**ti etena tadāharaṇassa asambandhataṁ dasseti. Tenāha **“tasmā asādhakan”**ti.

Vacībhedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā

335. **Evan**ti “ekacittaṁ yāvatāyukaṁ tiṭṭhatī”ti vuttākārena. **Aññatthā**ti arūpabhavato aññasmiṁ. **Etenā**ti “ekameva cittaṁ āruppe

tiṭṭhati, yāvatāyukaṁ tiṭṭhatī”ti evaṁvādinā **dutiyāpi aḍḍhakathā passitabbā** paṭhamakathāya cirakālāvaṭṭhānavacanassa aññadatthu bhāvavibhāvanatoti adhippāyo. **Purimāyā**ti “yāvatāyukaṁ tiṭṭhatī”ti pañhato purimāya. Tattha hi “vassasataṁ tiṭṭhatī”ti pucchāya “āmantā”ti anuññā katā, pacchimāyaṁ pana “manussānaṁ ekaṁ cittaṁ yāvatāyukaṁ tiṭṭhatī”ti “na hevaṁ vattabbe”ti paṭikkhepo kato. **Avirodho vibhāvetabbo,** yato tattheva anuññā katā, na pacchāti adhippāyo. **Vassasatādī**ti ca **ādi**-saddena na kevalaṁ “dve vassasatānī”ti evamādiyeva saṅgahitaṁ, atha kho “ekaṁ cittaṁ divasaṁ tiṭṭhatī”ti evamādipīti daṭṭhabbaṁ. **“Muhuttaṁ muhuttaṁ uppajjatīti pañho sakavādinā pucchito viya vutto”**ti idaṁ vicāretabbaṁ. “Muhuttaṁ muhuttaṁ uppajjatī”ti pañho paravādissa. “Uppādavayadhammino”ti-ādisuttatthavasena paṭiññā sakavādissāti hi vuttaṁ.

Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. “Tāni vā cattāripi ñāṇāni eko sotāpattimaggoyevāti paṭijānātī”ti imaṁ sandhāyāha **“atha vā”**ti-ādi. **Catunnaṁ ñāṇānan**ti dukkheñāṇādīnaṁ catunnaṁ ñāṇānaṁ. **Ekamaggabhāvato**ti sotāpatti-ādi-ekamaggabhāvato. Kamena pavattamānānipi hi tāni ñāṇāni taṁtaṁmaggakiccassa sādhanato ekoyeva maggo hotīti adhippāyo. Tenāha **“ekamaggassa -pa- paṭijānātī”**ti.

344. **Dassane**ti maggadassane.

345. Dhammatthānaṁ hetuphalabhāvato dhammatthapaṭisambhidānaṁ siyā sotāpattiphalahetutā, tadabhāvato na itarapaṭisambhidānanti āha **“nirutti -pa- vicāretabban”**ti. Sabbāsampi pana paṭisambhidānaṁ paṭhamaphalasacchikiriyāhetutā vicāretabbā maggādhigameneva laddhabbattā phalānaṁ viya, tasmā “aṭṭhahi ñāṇehī”ti ettha nikkhepakaṇḍe āgatanayena dukkhādiñāṇānaṁ pubbantādiñāṇānañca vasena “aṭṭhahi ñāṇehī”ti yuttaṁ viya dissati.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. **Visayavisayīsū**ti rūpacakkhādike sandhāyāha. Te hi rūpakkhandhapariyāpannattā ekantena lokiyā. **Visayassevā**ti saddasseva. So hi voharitabbato vohārakaraṇatāya ca "vohāro"ti pāḷiyaṁ vutto. **Natthettha kāraṇaṁ** visayīnaṁ visayassapi āsavādi-anārammaṇatābhāvato. **Asiddhalokuttarabhāvassa** ekantasāsavattā **tassa** saddāyatanassa yathā lokuttaratā tava matenāti adhippāyo.

Paṭihaññeyyāti idaṁ parikappavacanaṁ. Parikappavacanañca ayāthāvanti āha **"na hi -pa- atthī"**ti. Na hi jalaṁ analanti parikappitaṁ dahati pacati vā. Kiṁ lokiyena ñāṇena jānitabbato lokiyo rūpāyatanādi viya, udāhu lokuttaro paccavekkhiyamānamaggādi viyāti evamettha hetussa **anekantabhāvo** veditabbo. Tenāha **"lokiye lokuttare ca sambhavato"**ti.

Vohārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. **Yesaṁ dvinnan**ti yesaṁ dvinnaṁ dukkhasaccānaṁ. **Dvīhi nirodhehī**ti appaṭisaṅkhāpaṭisaṅkhāsaṅkhātehi dvīhi nirodhehi. Tattha dukkhādīnaṁ paṭi saṅkhāti paṭisaṅkhā, paññāviseso. Tena vattabbo nirodho paṭisaṅkhānirodho. Yo sāsavehi dhammehi visaṁyogoti vuccati, yo paccayavekallena dhammānaṁ uppādassa accantavibandhabhūto nirodho, so paṭisaṅkhāya navattabbato appaṭisaṅkhāni rodho nāmāti paravādino laddhi. **Paṭisaṅkhāya vinā niruddhā**ti paccayavekallena anuppattiṁ sandhāya vuttaṁ. Tenāha **"na uppajjitvā bhaṅgā"**ti. Anuppādopi hi nirodhoti vuccati yato "imassuppādā idaṁ uppajjatī"ti lakkhaṇuddesassa paṭilome "imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī"ti dassito. **Tenā**ti paṭisaṅkhāya nirodhassa khaṇikanirodhassa ca idha nādhippetattā.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavagga

1. Balakathāvaṇṇanā

354. **Niddesato**ti "aṭṭhānametaṁ anavakāso"ti-ādinā niddiṭṭhappakārato. So pana yasmā vitthāro hoti, tasmā vuttaṁ **"vitthārato"**ti. **Sabbaṁ** kilesāvaraṇādiṁ, tameva paccekaṁ pavatti-ākārabhedato **sabbākāraṁ.** "Sabban"ti hi idaṁ sarūpato gahaṇaṁ, "sabbākārato"ti pavatti-ākārabhedato. Bhagavā hi dhamme jānanto tesaṁ ākārabhede anavasesetvāva jānāti. Yathāha "sabbe dhammā sabbākārato buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṁ āgacchantī"ti[1]. **Uddesato**ti ekadesato. Ekadeso ca vitthāro na hotīti āha **"saṅkhepato"**ti. Yathā jānantīti sambandho. **Uddesamattenapī**ti diṭṭhigatayathābhūtañāṇādippabhedānaṁ āsayādīnaṁ uddesamattenapi. Tenāha **"indriyānaṁ tikkhamudubhāvajānanamattaṁ sandhāyā"**ti. **Therenā**ti anuruddhattherena. **Evamevā**ti uddesato ṭhānādimattajānanākāreneva. Svāyamattho sakavādināpi icchitoyevāti āha **"kāthamayaṁ codetabbo siyā"**ti.

356. **Sesesū**ti indriyaparopariyattañāṇato sesesu. **Paṭikkhepo**ti asādhāraṇatāpaṭikkhepo. Nanu ca sesānaṁ asādhāraṇatāpi atthīti codanaṁ sandhāyāha **"ṭhānā -pa- adhippāyo"**ti.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. **Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassā**ti diṭṭhiyā parikappitena sattena suññe saṅkhāre sandhāya "suññatañca manasi karotī"ti pucchāya "āmantā"ti paṭijānantassa. **Dvinnaṁ phassānaṁ samodhānaṁ kathaṁ āpajjati** ṭhānāṭhānabhūte saṅkhāre vuttanayena suññattaṁ manasi karontassāti adhippāyo. **Yathāvuttanayenā**ti "diṭṭhiyā parikappitena sattena

---

1. Khu 7. 277; Khu 8. 175; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

suññā pañcakkhandhā”ti pakārena nayena. Atha vā **yathāvuttanayenā**ti “ṭhānāṭhānamanasikāro saṅkhārārammaṇo, suññatāmanasikāro nibbānārammaṇo”ti evaṁ vuttanayena. “Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassā”ti vuttattā **“dvinnaṁ phassānaṁ samodhānaṁ kathaṁ āpajjatī”**ti āha. Sattasuññatāya suññattepi saṅkhārānaṁ aññova ṭhānāṭhānamanasikāro, añño suññatāmanasikāroti yujjateva dvinnaṁ phassānaṁ samodhānāpatticodanā, saṅkhāre sandhāya paṭijānantassa pana kathaṁ ariyabhāvasiddhi ṭhānāṭhānañāṇādīnanti vicāretabbaṁ. Kiṁ vā etāya yutticintāya. Ummattakapacchisadiso hi paravādivādo. Aññesupi ṭhānesu idisesu eseva nayo. **Āropetvā**ti itthipurisādi-ākāraṁ, sattākārameva vā asantaṁ rūpādi-upādāne āropetvā. Abhūtāropanañhettha paṇidahananti adhippetaṁ. Tenāha **“parikappanavasenā”**ti. **So**ti yathāvutto paṇidhi. **Ekasmimpi** khandhe.

Ariyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. Maggakkhaṇe cittaṁ ekadesena vimuttaṁ ekadesena avimuttanti ayaṁ “vimuttaṁ vimuccamānan”ti laddhiyā doso. Tathā hi vuttaṁ **“ekadesaṁ vimuttaṁ. Ekadesaṁ avimuttan”**ti. Aṭṭhakathāyañca “taṁ hi tadā samucchedavimuttiyā vimuttekadesena vimuccamānantissa laddhī”ti dassitovāyamattho. **Vippakathaniddese**ti vimuccanakiriyāya apariyositatāniddese. Yaṁ sandhāyāha **“vimuttaṁ vimuccamānanti vippakatabhāvena vuttattā”**ti. **Tenā**ti paravādinā. **Vimucca -pa- vuttaṁ** vimuccamānassa vimuttabhāvābhāvato, vimuttabhedena pana tathā vuttanti adhippāyo. Sati ca dose vippakataniddeseti ānetvā yojetabbaṁ. **Ekadeso visesanaṁ hoti** nippadesavimuttiyā avicchinnato. **Phalacittenā**ti paṭhamaphalacittena uppannena.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. **Pahīnā nāma bhaveyyuṁ,** na pahiyyamānāti adhippāyo.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Aṭṭhamakassa-indriyakathāvaṇṇanā

371. Lokuttarānaṁyeva saddhādīnaṁ indriyabhāvo, na lokiyānanti paravādino adhippāyavasenāha **"appaṭiladdhindriyattā"**ti-ādi. Tattha **niyyānikāni bhāvento**ti yathā niyyānikā honti, evaṁ uppādento brūhento vā. Indriyabhāvaṁ pana pattesu tesu puna bhāvanākiccaṁ natthīti tassa adhippāyoti dassento āha **"na pana indriyāni bhāvento"**ti.

Aṭṭhamakassa-indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. Visinoti visesena bandhati visayīnaṁ attapaṭibandhaṁ karotīti **visayo,** ārammaṇaṁ, anubhavati etenāti **ānubhāvo,** sāmatthiyaṁ, balanti attho, gocarakaraṇaṁ **gocaro,** visaye ānubhāvagocarā **visaya -pa- carā**ti. Tehi yathā visiṭṭhaṁ visesaṁ hoti, tathā paccayabhūtena jhānadhammena āhitabalaṁ **katabalādhānaṁ.** Visayaggahaṇañcettha ānubhāvagocarakaraṇānaṁ pavattiṭṭhānadassanaṁ yatthassa tehi upatthaddhattā balādhānaṁ pākaṭaṁ hoti. Tenāha **"yādise visaye"**ti-ādi. Balādhānañca uttarimanussadhammato mahaggatadhammavisesato uppannehi paṇītehi cittajarūpehi visesāpatti. Yaṁ nissāya parāvuttīti eke vadanti. **Purimaṁ maṁsacakkhumattamevā**ti yathāvuttabalādhānato purimaṁ maṁsacakkhumattameva. **Vadanto** saṅgahakāro. **Visayaggahaṇaṁ** pāḷiyaṁ kataṁ. **Na visayavisesadassanatthan**ti na visayassa visesasadassanatthaṁ. Yato ubhinnampi rūpāyatanameva visayoti visayassa sadisataṁ avisesaṁ āha, sadisassa vā visesaṁ dīpetīti yojanā.

Dhammupatthaddha -pa- adhippāyo, aññathā laddhiyeva na siyāti bhāvo. **Maggo**ti upāyo, kāraṇanti attho. Pakaticakkhumato eva hi dibbacakkhu uppajjati. Kasmā? Kasiṇālokaṁ vaḍḍhetvā dibbacakkhuñāṇassa uppādanaṁ, so ca kasiṇamaṇḍale uggahanimittena vinā natthi, tasmā vuttaṁ **"maṁsacakkhupaccayatādassanatthameva vuttan"**ti. **Tenā**ti "maggo"ti vacanena. **Rūpāvacarajjhānapaccayenā**ti rūpāvacarajjhānena paccayabhūtena **uppannāni** rūpāvacarajjhānacittasamuṭṭhitāni. Jhānakammasamuṭṭhitesu vattabbameva natthi. Tassa hesā laddhi.

374. **Yena** dibbacakkhuno paññācakkhubhāvassa icchanena paṭijānanena. **Tīṇi cakkhūni** maṁsadibbapaññācakkhūni **cakkhuntarabhāvaṁ vadato bhaveyyuṁ,** tasmā taṁ na icchatīti attho.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Yathākammūpagañāṇakathāvaṇṇanā

377. Dibbacakkhupādakattā **"yathākammūpagañāṇassa upanissaye dibbacakkhumhī"**ti vuttaṁ, **na yathākammūpagatajānanakiccake dibbacakkhumhi** tassa taṁkiccakatābhāvato. Yato yaṁ anaññaṁ, tampi tato anaññamevāti āha **"iminā -pa- bhavitabban"**ti. Tattha **atthantarabhāvaṁ nivāretī**ti dibbacakkhuñāṇassa pakkhikattā yathākammūpagañāṇassa tato atthantarabhāvaṁ nivāreti. Tassa hi taṁ paribhaṇḍañāṇaṁ. **Dibbacakkhussa yathākammūpagañāṇato atthantarabhāvaṁ na nivāreti** atappakkhikattāti adhippāyo. Dibbacakkhussa yathākammūpagañāṇakiccatā paravādinā icchitā, na yathākammūpagañāṇassa dibbacakkhukiccatāti tamatthaṁ "yathākammūpagañāṇameva dibbacakkhu"ti ettha yojetvā dassento **"eva-saddo cā"**ti-ādimāha.

Yathākammūpagañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṁvarakathāvaṇṇanā

379. **Āṭānāṭiyasutte** “santi bhikkhave yakkhā yebhuyyena pāṇātipātā appaṭiviratā”ti[1] āgatattā cātumahārājikānaṁ saṁvarāsaṁvarasabbhāvo avivādasiddho. Yattha pana vivādo, tameva dassentena tāvatiṁsādayo gahitāti imamatthaṁ dassetuṁ **“cātumahārājikānan”**ti vuttaṁ. **Evaṁ satī**ti yadi tāvatiṁsesu saṁvarāsaṁvaro natthi, evaṁ sante. **Sutāpānan**ti etthāpi “suyyatī”ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Kathaṁ suyyatīti? Vuttañhetaṁ **kumbhajātake**[2]—

“Yaṁ ve pivitvā pubbadevā pamattā,
Tidivā cutā sassatiyā samāyā.
Taṁ tādisaṁ majjamimaṁ niratthaṁ,
Jānaṁ mahārāja kathaṁ piveyyā”ti.

Tattha **pubbadevā** nāma asurā. Te hi tāvatiṁsānaṁ uppattito pubbadevāti paññāyiṁsu. **Pamattā**ti surāpānena pamādaṁ āpannā. **Tidivā**ti manussacātumahārājikaloke upādāya tatiyalokabhūtā devaṭṭhānā, nāmameva vā etaṁ tassa devaṭṭhānassa. **Sassatiyā**ti kevalaṁ dīghāyukataṁ sandhāya vadati. **Samāyā** saha attano asuramāyāya, asuramantehi saddhiṁ cutāti attho. Aṭṭhakathāyañca vuttaṁ “āgantukadevaputtā āgatāti nevāsikā gandhapānaṁ sajjayiṁsu. Sakko sakaparisāya saññamadāsī”ti. Tenāha **“tesaṁ surāpānaṁ asaṁvaro na hotīti vattabbaṁ hotī”**ti. Ettha ca tāvatiṁsānaṁ pātubhāvato paṭṭhāya surāpānampi tattha nāhosi, pageva pāṇātipātādayoti viramitabbābhāvato eva tāvatiṁsato paṭṭhāya upari devalokesu samādānasampattavirativasena puretabbā saṁvarā na santi, lokuttarā pana santiyeva. Tathā tehi pahātabbā asṁāvarā. Na hi appahīnānusayānaṁ maggavajjhā kilesā na santīti.

Saṁvarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 3. 158, 167 piṭṭhesu.
2. Khu 5. 364 piṭṭhe.

4. Catutthavagga

1. Gihissa-arahatikathāvaṇṇanā

387. **Gihichandarāgasampayuttatāyā**ti gihibhāve kāmabhogibhāvo chandarāgasahitatāya.

Gihissa-arahātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. **Pattin**ti adhigamo. Adhigamo nāma samannāgamo hotīti pāḷiyaṁ catūhi phassādīhi samannāgamo coditoti daṭṭhabbaṁ.

Samannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Sabbaṁ yojetabban**ti ettha yadi te arahā catūhi handhehi viya chahi upekkhāhi samannāgato, evaṁ sante cha upekkhā paccekaṁ phassādisahitāti "chahi phassādīhi samannāgato"ti-ādinā yojetabbaṁ.

Upakkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. **Pattidhammavasenā**ti "pattidhammo nāmā"ti-ādinā vuttassa cittavippayuttassa saṅkhārassa vasena. "Bidhiyā buddho"ti **pucchā.** "Bodhiyā niruddhāya vigatāya paṭippassaddhāya abuddho hotī"ti **anuyogo.** Evamaññatthāpi pucchānuyogā veditabbā.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

402. **Tasmā**ti yasmā abodhisattassapi cakkavattino lakkhaṇehi samannāgamo bodhisattassapi carimabhavato aññattha asamannāgamo hoti, tasmā lakkhaṇasamannāgato bodhisattovāti imassatthassa asādhakaṁ. Tenāha **"ābhatampi anābhatasadisamevā"**ti.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. **Pāramīpūraṇan**ti idaṁ bodhicariyāya upalakkhaṇaṁ, na pāramīnaṁ puṇṇabhāvadassanaṁ. Tena tesaṁ ārambhasamādānādīnampi saṅgaho katoti daṭṭhabbaṁ. mahābhinīhārato paṭṭhāya hi mahāsattā niyatāti vuccanti. Yathāha—"evaṁ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā"ti[1], "dhuvaṁ buddho bhavissatī"ti[2] ca, na niyāmassa nāma kassaci dhammassa uppannattā byākaronti, atha kho ekaṁsenāyaṁ pāramiyo pūretvā buddho bhavissatīti katvā byākarontīti paravādīparikappitaṁ dhammantaraṁ paṭisedheti, na bodhiyā niyatattaṁ. Tenāha **"kevalañhi nan"**ti-ādi.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Sabbasaṁyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. Satipi kesañci saṁyojanānaṁ heṭṭhimamaggehi pahīnatte "pañcannaṁ orambhāgiyānaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā"ti-ādīsu[3] viya vaṇṇabhaṇanamukhena anavasesatañca sandhāya sabbasaṁyojanappahānakittanaṁ pariyāyavacananti āha **"imaṁ pariyāyaṁ aggahetvā"**ti. **Arahattamaggena pajahanato evāti gaṇhātī**ti aggamaggo eva sabbasaṁyojanāni pajahatīti laddhiṁ gaṇhātīti **vadanti** padakārā. **evaṁ satī**ti yadi anavasesatāmattena tathā paṭijānāti.

Sabbasaṁyojanappahānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 72; Apadāna-Ṭṭha 1. 55; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 316; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 332; Jātaka-Ṭṭha 1. 53 piṭṭhesu.
2. Khu 4. 312-3 piṭṭhādīsu.
3. Ma 3. 124; Saṁ 3. 330 piṭṭhesu.

5. Pañcamavagga

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Phalañāṇaṁ na hoti, sesāni vipassanāmaggapaccavekkhaṇañāṇāni vimuttānīti na vattabbānīti sambandho. **Etthā**ti etesu catūsu ñāṇesu. **Vipassanāggahaṇena gahitaṁ,** maggādikiccavidūrakiccattā vipassanāpariyosānattā ca.

Vimuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā

421. Asekhe ārabbha pavattattā asekhañāṇanti parassa laddhi, na asekhe asekhadhamme pariyāpannanti imamatthamāha **"etena -pa- dassetī"**ti.

Asekhañāṇakathāvaṇṇāna niṭṭhitā.

---

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. Asive sivāti vohāraṁ viya **aññāṇe -pa- vadati.**

Viparītakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. **Yan**ti yaṁ ñāṇaṁ. **Saccānuloman**ti saccappaṭivedhānukūlaṁ **viparītānuyogato pabhuti gaṇetvā "catutthan"ti āha** na aniyatassa niyāmagamanāyāti aviparītānuyogato pabhuti gaṇetvā, tathā sati pañcamabhāvato visesabhāvato ca.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. **Sabbaṁ ñāṇan**ti idaṁ "ariyānan"ti iminā na visesitanti adhippāyenāha **"anariyānampi hi ñāṇaṁ ñāṇamevā"**ti. Atha vā pāḷiyaṁ avisesena sabbaṁ ñāṇanti vuttaṁ gahetvā evamāha. Ariyassa ce ñāṇanti, so pana paṭikkhepeyyāti āha **"anariyassa etaṁ ñāṇaṁ sandhāyā"**ti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā

436-438. **Vattabbapaṭiññā**ti phassārammaṇe ñāṇaṁ vattabbaṁ cetopariyañāṇanti evaṁ pavattā paṭiññā.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. **Anantarānāgatepi citte ñāṇaṁ icchanti,** tattha pana khaṇapaccuppanne viya tādisena parikammena kadāci ñāṇaṁ uppajjeyya. Tenāha **"anantare ekanteneva ñāṇaṁ natthī"**ti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇānā niṭṭhitā.

---

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. "Sabbasaṅkhāresu aniccato diṭṭhesū"ti vutte yaṁ dassanabhūtaṁ ñāṇaṁ, tampi saṅkhārasabhāvattā tathādiṭṭhaṁ siyāti atthato āpajjati, evaṁbhūtaṁ vacanaṁ sandhāyāha **"atthato āpannaṁ vacanan"**ti. Taṁ pana yasmā "tampi vacanaṁ aniccato diṭṭhaṁ hotī"ti paṭijānanavasena pavattaṁ, tasmā **"anujānanavacanan"**ti vuttaṁ. **Bhaṅgānupassanānaṁ** pabandhavasena pavattamānānaṁ.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. **Phalaparopariyattaṁ** phalassa uccāvacatā. **Balenā**ti ñāṇabalena.

Phalañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

---

6. Chaṭṭhavagga

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. **Etassa** ariyassa puggalassa.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

451. **Kāraṇaṭṭhenā ṭhitatā**ti kāraṇabhāvena byabhicaraṇābhāvamāha. Yo hi dhammo yassa yadā kāraṇaṁ hoti, na tassa tadā aññathābhāvo atthi, sā ca atthato kāraṇabhāvoyevāti **"kāraṇabhāvoyevā"**ti āha.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. **Sabhāvadhammataṁ paṭisedheti** tadubhayalakkhaṇarahitassa sabhāvadhammassa abhāvā. "Vodānampi vuṭṭhānan"ti[1] vacanato **"vodānañca vuṭṭhāna-ariyāyovā"**ti āha. Sabhāvadhammatte siddhe saṅkhatavidūratāya asaṅkhataṁ siyāti āha **"sabhāvadhammattāsādhakattā"**ti.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

7. Sattamavagga

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. **Saṅgahitā**ti saṅgahaṇādivasena saddhiṁ gahitā. Te pana yasmā ekavidhatādisāmaññena bandhā viya honti, tasmā āha **"sambandhā"**ti.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. Anuppavisitabbānuppavisanabhāvo tesaṁ bhede sati yujjeyya, nāññathāti upamābhindanena upameyyassa bhinnataṁ dassento **"nānattava vatthā -pa- dassetī"**ti āha.

Sampayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. **Phassikādayo**ti ettha **ādi**-saddo vavatthāvācī. Tena cittuppādadesanāyaṁ dassitappabhedā vedanādayo gayhanti, na taṁsamuṭṭhānā rūpadhammāti āha **"ekuppādatādivirahitā sahajātatā natthī"**ti.

Cetasikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dānakathāvaṇṇanā

479. **Phaladānabhāvadīpanatthan**ti phaladānasabbhāvadīpanatthaṁ. **Phaladānaṁ vuttaṁ viya hotī**ti cittena phaladānaṁ padhānabhāve vuttaṁ viya hotīti attho. Aññathā dānabhāvoti na sakkā vattuṁ. Dānabhāvopi hi "dānaṁ aniṭṭhaphalan"ti-ādinā vuttoyevāti. **Tannivāraṇatthan**ti phaladānanivāraṇatthaṁ. **Etan**ti "dānaṁ aniṭṭhaphalan"ti-ādivacanaṁ. Bhesajjādivasena ābādhāniṭṭhatā deyyadhammassa aniṭṭhaphalatāpariyāyo daṭṭhabbo.

Kathaṁ tatheva suttaṁ sakavādiparavādivādesu yujjatīti codanāya **"na pana ekenatthenā"**ti vuttaṁ vibhāvetuṁ **"deyyadhammova dānan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha nivattanapakkheyeva eva-kāro yutto, na sādhanapakkhe dvinnampi dānabhāvassa icchitattā. Tenāha **"cetasikovāti attho daṭṭhabbo, deyyadhammovā"**ti ca. Tenevāha **"dvinnaṁ hi dānānan"**ti-ādi. **Saṅkarabhāvamocanatthan**ti satipi dānabhāve sabhāvasaṅkaramocanatthaṁ. Tenāha **"cetasikassā"**ti-ādi.

Dānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā

485. **Tassā laddhiyā**ti pañcannaṁ viññāṇānaṁ samodhānaṁ hotīti laddhiyā. **Etesan**ti vattamānacittaparibhogamayapuññānaṁ.

486. **Ayaṁ vādo hīyati** paribhogasseva abhāvato. **Cāgacetanāya eva puññabhāvo,** na cittavippayuttassa. **Evan**ti iminā pakārena, aparibhutte deyyadhamme puññabhāvenāti attho. Aparibhutte deyyadhamme puññabhāvato eva hi puthujjanakāle dinnaṁ arahā hutvā paribhuñjante tampi puthujjane dānamevāti nicchitaṁ. Paravādīpaṭikkhepamukhena sakavādaṁ patiṭṭhāpeti paṭhamo atthavikappo, dutiyo pana ujukameva sakavādaṁ patiṭṭhāpetīti ayametesaṁ viseso.

Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. **Teneva cīvarādidānenā**ti anumodanaṁ vinā dāyakena pavattitacīvarādidānena. Tenāha **"sayaṁkatena kammunā vināpī"**ti. **Iminā kāraṇenā**ti anumoditattāva tesaṁ tattha bhogā uppajjantīti etena kāraṇena. **Yadi yan**ti-ādi paravādino laddhipatiṭṭhā panākāradassanaṁ. Tattha **yadi na yāpeyyuṁ, kathaṁ anumodeyyuṁ, cittaṁ**

pasādeyyuṁ, pītiṁ uppādeyyuṁ, somanassaṁ paṭilabheyyunti ekacce aññe pete anumodanādīni katvā yāpente disvā anumodanādīni katvā yāpente disvā anumodanādīni karonti, tasmā te ito dinnena yāpentīti adhippāyo.

Itodinnakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā

492. **Attavajjehī**ti phassavajjehi. Na hi so eva tena sampayutto hoti. **So**ti phassameva paccāmasati. **Sāvajjane**ti āvajjanasahite, āvajjanaṁ purecārikaṁ katvā eva pavattanaketi attho. **Kammūpanissayabhūtamevā**ti yena kammunā yathāvuttā phassādayo nibbattitā, tassa kammassa upanissayabhūtameva. **Dukkhassā**ti āyatiṁ uppajjanakadukkhassa. "Mūlataṇhā"ti dassetīti yojanā, tathā **"upanissayabhūtan"**ti etthāpi. Kammāyūhanassa kāraṇabhūtā purimasiddhā taṇhā kammassa **upanissayo,** katūpacite kamme bhavādīsu namanavasena pavattā hi vipākassa upanissayo.

493. Okāsakatuppannaṁ akhepetvā parinibbānabhāvo **sakasamayavasena codanāya yujjamānatā.**

494. **Kamme satī**ti iminā kammassa pathavī-ādīnaṁ paccayatāmattamāha, na janakattaṁ. Tenāha **"taṁsaṁvattanikaṁ nāma hotī"**ti.

Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Jarāmaraṇaṁvipākotikathāvaṇṇanā

495. **Ekārammaṇā**ti idaṁ anārammaṇatāsādhanavasena sampayogalakkhaṇābhāvassa uddhaṭattā vuttaṁ, na tasseva sampayogalakkhaṇattā.

496. **Abyākatānan**ti vipākābyākatānaṁ. Itarattha vattabbameva natthi.

497. **Tan**ti "aparisuddhavaṇṇatā jarāyevā"ti vacanaṁ.

Jarāmaraṇaṁvipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. Vipāko vipākassa paccayo honto aññamaññapaccayo hotīti adhippāyenāha **"yassa vipākassa vipāko aññamaññapaccayo hotī"**ti. "Tappaccayāpi aññassa vipākassa uppattiṁ sandhāyā"ti-ādivacanato pana jātijarāmaraṇādīnaṁ upanissayapaccayoti sakkā viññātuṁ. **Purimapaṭiññāyā**ti "vipāko vipākadhammadhammo"ti paṭiññāya. **Imassa codanassā**ti "vipāko ca vipākadhammadhammo cā"ti-ādinā pavattassa codanassa.

Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Aṭṭhamavagga

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Vaṇṇā eva nīlādivasena nibhātīti **vaṇṇanibhā,** vaṇṇāyatananti attho. **Saṇṭhānaṁ** dīghādi.

Chagatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. **Antaraṭṭhānānī**ti antarikaṭṭhānāni. Nivārakaṭṭhānāni bhinditvā ca ākāsena ca gamanato. **Yadi so bhavānaṁ antarā na siyā**ti so antarābhavo kāmabhavādīnaṁ bhavānaṁ antare yadi na bhaveyya. **Na nāma antarābhavo**ti "sabbena sabbaṁ natthi nāma antarābhavo"ti evaṁ pavattassa sakavādivacanassa **paṭikkhepe kāraṇaṁ natthi,** tassa paṭikkhepe kāraṇaṁ hadaye ṭhapetvā na paṭikkhipati, atha kho tathā anicchanto kevalaṁ laddhiyā paṭikkhipatīti attho.

506. Jātiti na icchatīti sambandho.

507. **Evaṁ taṁ tattha na icchatī**ti kāmabhavādīsu viya taṁ cutipaṭisandhiparamparaṁ tattha antarābhavāvatthāya na icchati. So hi tassa bhāvibhavanibbattakakammato eva pavattiṁ icchati, tasmā jātijarāmaraṇāni aniccato kuto cutipaṭisandhiparamparā. Ayañca vādo antarābhavavādīnaṁ ekaccānaṁ vutto. Ye "appakena kālena sattāheneva vā paṭisandhiṁ pāpuṇātī"ti vadanti, ye pana "tattheva cavitvā āyātīti sattasattāhānī"ti vadanti, tehi anuññātāva cutipaṭisandhiparamparāti te adhunātanā daṭṭhabbā pāḷiyaṁ "antarābhave sattā jāyanti jīyanti mīyanti cavanti upapajjantīti? Na hevaṁ vattabbe"ti āgatattā. Yathā cetaṁ, evaṁ nirayūpagādibhāvampissa adhunātanā paṭijānanti. Tathā hi te vadanti "uddhaṁpādo tu nārako"ti[1]ādi. Tattha yaṁ nissāya paravādī antarābhavaṁ nāma parikappeti, taṁ dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ "antarāparinibbāyīti suttapadaṁ ayoniso gahetvā"ti vuttaṁ. Imassa hi "avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṁ anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyati, antarāparinibbāyī"ti suttapadassa ayamattho, na antarābhavabhūtoti. Tasmā vuttaṁ "antarāparinibbāyīti suttapadaṁ ayoniso gahetvā"ti.

Ye pana "sambhavesīti vacanato attheva antarābhavo. So hi sambhavaṁ upapattiṁ esatīti sambhavesī"ti vadanti, tepi ye bhūtāva na puna bhavissanti, te khīṇāsavā "bhūtānaṁ vā sattānaṁ ṭhitiyā"ti ettha "bhūtā"ti vuttā. Tabbidhuratāya sambhavamesantīti sambhavesino, appahīnabhavasaṁyojanattā sekkhā puthujjanā. Catūsu vā yonīsu aṇḍajajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṁ vatthikosañca na bhindanti, tāva **"sambhavesī** nāma, aṇḍakosato vatthikosato ca nikkhantā **bhūtā** nāma. Saṁsedaja-opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe **sambhavesī** nāma, dutiyacittakkhaṇato paṭṭhāya **bhūtā** nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṁ na pāpuṇanti, tāva **sambhavesī** nāma, tato paraṁ **bhūtā** nāmāti evaṁ ujuke pāḷi-anugate atthe sati kiṁ aniddhāritassa patthiyena antarābhavena attabhāvena parikappitena payojananti paṭikkhipitabbā.

1. Uddhapādā tu nārakā (Abhidhammakose lokadhātuniddese pannarasamagāthāyaṁ)

Yaṁ paneke "santānavasena pavattamānānaṁ dhammānaṁ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho. Yathā taṁ vīhi-ādi-aviññāṇakasantāne, evaṁ saviññāṇakasantānepi avicchedena desantare pātubhāvena bhavitabbaṁ. Ayañca nayo sati antarābhave yujjati, nāññathā"ti yuttiṁ vadanti, tehi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikaṁ kāyaṁ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasaṅkamane ito vā brahmalokūpagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva vicchinnadese dhammānaṁ pavatti na icchitā, yadipi siyā "iddhimantānaṁ iddhivisayo acinteyyo"ti, taṁ idhāpi samānaṁ "kammavipāko acinteyyo"ti[1] vacanato, tasmā taṁ tesaṁ matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavasena vicchinnadese pātubhavanti, katthaci avicchinnadese ca. Tathā hi mukhaghosādīhi paccayehi aññasmiṁ dese ādāsapabbatapadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṁ nibbattamānaṁ diṭṭhanti.

Etthāha—paṭibimbaṁ tāva asiddhattā asadisattā ca na nidassanaṁ. Paṭibimbaṁ hi nāma aññadeva rūpantaraṁ uppajjatīti asiddhametaṁ. Siddhiyampi asadisattā na nidassanaṁ siyā ekasmiṁ ṭhāne dvinnaṁ sahaṭānābhāvato. Yattheva hi ādāsarūpaṁ paṭibimbarūpañca dissati, na ca ekasmiṁ dese rūpadvayassa sahabhāvo yutto nissayabhūtadesato, asadisañcetaṁ sandhānato. Na hi mukhassa paṭibimbasandhānabhūtaṁ ādāsasandhānasambandhattā sandhānaṁ uddissa avicchedena desantare pātubhāvo vuccati, na asantānanti asamānameva tanti.

Tattha yaṁ vuttaṁ "paṭibimbaṁ nāma aññadeva rūpantaraṁ uppajjatīti asiddhaṁ ekasmiṁ ṭhāne dvinnaṁ sahaṭhānabhāvato"ti, tayidaṁ asantānameva sahaṭhānaṁ coditaṁ bhinnanissayattā. Na hi bhinnanissayānaṁ sahaṭhānaṁ atthi. Yathā anekesaṁ maṇidīpādīnaṁ pabhārūpaṁ ekasmiṁ padese pavattamānaṁ acchitamānatāya nirantaratāya ca abhinnaṭṭhānaṁ viya paññāyati, bhinnanissayattā pana bhinnaṭṭhānameva taṁ, gahaṇavisesena tathā-abhinnaṭṭhānamattaṁ, evaṁ ādāsarūpapaṭibimbarūpesupi daṭṭhabaṁ. Tādisapaccayasamavāyena hi tattha taṁ uppajjati ceva vigacchati ca, evañcetaṁ sampaṭicchitabbaṁ cakkhuviññāṇassa gocarabhāvūpagamanato. Aññathā ālokena vināpi paññāyeyya, cakkhuviññāṇassa vā na gocaro viya siyā. Tassa pana

1. Aṁ 1. 392 piṭṭhe.

sāmaggiyā so ānubhāvo, yaṁ tathā dassanaṁ hotīti. Acinteyyo hi dhammānaṁ sāmatthiyabhedoti vadantenapi ayamevattho sādhito bhinnanissayassapi abhinnaṭṭhānassa viya upaṭṭhānato. Eteneva udakādīsu paṭibimbarūpābhāvacodanā paṭikkhittā veditabbā.

Siddhe ca paṭibimbarūpe tassa nidassanabhāvo siddhoyeva hoti hetuphalānaṁ vicchinnadesatāvibhāvanato. Yaṁ pana vuttaṁ "asadisattā na nidassanan"ti, tadayuttaṁ. Kasmā? Na hi nidassanaṁ nāma nidassitabbena sabbadā sadisameva hoti. Cutikkhandhādhānato vicchinnadese upapattikkhandhā pātubhavantīti etassa atthassasādhanatthaṁ mukharūpato vicchinne ṭhāne tassa phalabhūtaṁ paṭibimbarūpaṁ nibbattatīti ettha tassa nidassanatthassa adhippetattā. Etena asantānacodanā paṭikkhittā veditabbā.

Yasmā vā mukhapaṭibimbarūpānaṁ hetuphalabhāvo siddho, tasmāpi sā paṭikkhittāva hoti. Hetuphalabhāvasambandhesu hi santānavohāro. Yathāvuttadvīhikāraṇehi paṭibimbaṁ uppajjati bimbato ādāsato ca, na cevaṁ upapattikkhandhānaṁ vicchinnadesuppatti. Yathā cettha paṭibimbarūpaṁ nidassitaṁ, evaṁ paṭighosadīpamuddādayopi nidassitabbā. Yathā hi paṭighosadīpamuddādayo saddādihetukā honti, aññatra agantvā honti, evameva idaṁ cittanti.

Apicāyaṁ antarābhavavādī evaṁ pucchitabbo—yadi "dhammānaṁ vicchinnadesuppatti na yuttā"ti antarābhavo parikappito, rāhu-ādīnaṁ sarīre kathamanekayojanasahassantarikesu pādaṭṭhānahadayaṭṭhānesu kāyaviññāṇamanoviññāṇuppatti vicchinnadese yuttā. Yadi ekasantānabhāvato, idhāpi taṁsamānaṁ. Na cettha arūpadhammabhāvato alaṁ parihārāya pañcavokāre rūpārūpadhammānaṁ aññamaññaṁ sambandhattā. Vattamānehi tāva paccayehi vicchinnadese phalassa uppatti siddhā, kimaṅgaṁ pana atītehi pañcavokārabhavehi. Yattha vipākaviññāṇassa paccayo, tatthassa nissayabhūtassa vatthussa sahabhāvīnañca khandhānaṁ sambhavoti laddhokāsena kammunā nibbattiyamānassa avasesapaccayantarasahitassa vipākaviññāṇassa uppattiyaṁ nālaṁ vicchinnadesatā vibandhāya. Yathā ca anekakappasahassantarikāpi cutikkhandhā upapattikkhandhānaṁ anantarapaccayoti na kāladūratā, evaṁ anekayojanasahassantarikāpi te tesaṁ anantarapaccayo hontīti na desadūratā.

Evaṁ cutikkhandhanirodhānantaraṁ upapattiṭṭhāne paccayantarasamavāyena paṭisandhikkhandhā pātubhavantīti nattheva antarābhavo. Asati ca tasmiṁ yaṁ tassa keci "bhāvibhavanibbattakakammuno tato eva bhāvipurimakālabhavākāro sajātisuddhadibbacakkhugocaro ahīnindriyo kenaci appaṭihatagamano gandhāhāro"ti evamādikāraṇākārādiṁ vaṇṇenti, taṁ vañjhātanayassa rassadīghasāmatādivivādasadisanti veditabbaṁ.

Antarābhavakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. **Sabbepī**ti kusalākusalakkhandhādayopi. Tesampi hi ālambanatthikatālakkhaṇassa kattukamyatāchandassa vasena siyā kamanaṭṭhatāti adhippāyo. Dhātukathāyaṁ[1] "kāmabhavo pañcahi khandhehi ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi saṅgahito. Katihi asaṅgahito? Na kehici khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā asaṅgahito"ti āgatattā āha **"upādinnakkhandhānameva kāmabhavabhāvo dhātukathāyaṁ dassito"**ti. **Pañcā**ti gaṇanaparicchedo, tadaññagaṇananivattanatthoti "pañca kāmaguṇā"ti vacanaṁ tato aññesaṁ tabbhāvaṁ nivattetīti āha **"pañceva kāmakoṭṭhāsā kāmoti vuttā"**ti. Tato eva **kāmadhātūti vacanaṁ na aññassa nāmaṁ,** tesaṁyeva nāmanti attho. Tayidaṁ paravādino matimattanti vuttaṁ **"iminā adhippāyenā"**ti. **Evaṁ vacanamattan**ti evaṁ "pañcime kāmaguṇā"ti vacanamattaṁ nissāya, na panatthassa aviparītaṁ atthanti attho.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. **Rūpadhātūti gacanato**ti "kāmadhāturūpadhātu-arūpadhātū"ti ettha rūpadhātūti vuttattā. **Rūpīdhammehevā**ti ruppanasabhāvehiyeva dhammehi. **"Tayome bhavā"ti-ādinā paricchinnā**ti tayome

---

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

bhavā, tisso dhātuyoti ca evaṁ paricchinnā. "Dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchinditabbaṁ, bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchinditabban"ti hi vuttaṁ, tasmā kāmarūpārūpāvacaradhammāva taṁtaṁbhummabhāvena paricchinnā evaṁ vuttā.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. **Purimakathāyan**ti rūpadhātukathāyaṁ. **Avisesenā**ti pavattiṭṭhānavasena visesaṁ akatvā.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā

519. **Okāsabhāvenā**ti vatthubhāvena. **Tathāvidhan**ti ghānādi-ākāraṁ.

Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Arūperūpakathāvaṇṇanā

524-526. **Nissaraṇaṁ** nāma nissaritabbe sati hoti, na asati, tasmā **"arūpabhave sukhumarūpaṁ atthi, yato nissaraṇaṁ taṁ āruppan"**ti āha.

Arūperūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Rūpaṁkammantikathāvaṇṇanā

527-537. **Pakappayamānā**ti pakārehi kappayamānā attano sampayuttānañca kiccaṁ samatthayamānā. Tenāha **"sampayuttesu adhikaṁ byāpāraṁ kurumānā"**ti.

Rūpaṁkammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. **Antaṁgahetvā vadatī**ti "atthi arūpadhammānaṁ āyu ṭhiti yapanā yāpanā iriyanā vattanā pālanā, atthi arūpajīvitindriyan"ti tasmiṁ pañhe "atthi arūpajīvitindriyan"ti imaṁ antaṁ pariyosānaṁ gahetvā vadati. **Vattuṁ yutto** samudāyassa icchanto tadavayavassa icchatīti. Na hi avayavehi vinā samudāyo nāma atthi.

541. **Tamevā**ti arūpaṁ cittavippayuttameva.

542. **Tadāpī**ti samāpajjanavuṭṭhānakālepi.

544-545. **So yutto** dvinnaṁ rūpārūpajīvitindriyānaṁ sakasamaye icchitattā.

Jīvitindriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. "Pāṇātipātakammassa hetū"ti-ādikassa parihānikathāyaṁ anāgatattā yo tattha āgatanayo, tameva dassento **"sesanti -pa- vadatī"**ti āha. **Sampaṭicchanavacanan**ti sampaṭicchāpanavacanaṁ. **Taṁ** paravādiṁ. Taṁtaṁladdhisampaṭicchāpanaṁ vā gāhāpananti dassento **"pakkhan"**ti-ādimāha.

Kammahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Navamavagga

1. Ānisaṁsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. Daṭṭhabbassa ādīnavato ānisaṁsato ca yadipi paravādinā pacchā nānācittavasena paṭiññātaṁ, pubbe pana ekato katvā paṭijāni, na

ca taṁ laddhiṁ pariccaji. Tenassa **adhippāyamaddanaṁ yuttan**ti daṭṭhabbaṁ. Tenevāha **"anicca -pa- paṭiññātattā"**ti. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇakaraṇavasena, na kiccanipphattivasenāti adhippāyo. **Idaṁ** ānisaṁsakathānuyuñjanaṁ ānisaṁsadassanañca. **Ñāṇaṁ vipassanā** paṭivedhañāṇassa viya anubodhañāṇassapi yathārahaṁ pavattinivattīsu kiccakaraṇaṁ yuttanti adhippāyo.

Ānisaṁsadassāvīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. **Evamādinā suttabhayenā**ti ettha **ādi**-saddena "anāsavañca vo bhikkhave dhammaṁ desessāmi anāsavagāminiñca paṭipadan"ti-ādīni suttapadāni saṅgaṇhāti.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Rūpaṁsārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. "Tadappatiṭṭhaṁ anārammaṇan"ti-ādīsu paccayattho ārammaṇa-saddo. "Rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ ārammaṇapaccayena paccayo"ti-ādīsu[1] olubbhaṭṭhoti āha **"paccayaṭṭho olubbhaṭṭho"**ti. **Evaṁ vibhāge vijjamāne**ti tattha paccayāyattavuttitā paccayaṭṭho[2], daṇḍarajju-ādi viya dubbalassa cittacetasikānaṁ ālambitabbatāya upatthambhanaṭṭho olubbhaṭṭho. **Visesābhāvaṁ** paccayabhāvasāmaññena kappetvā vā.

Rūpaṁsārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Anusayā-anārammaṇātikathāvaṇṇanā

554-556. "Imasmiṁ satī"ti iminā maggena aniruddhatāpi saṅgahitāti āha **"appahīnattāva atthīti vuccatī"**ti. **Na pana vijjamānattā**ti

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe.
2. Sappaccayaṭṭho (Ka)

avadhāraṇena nivattitaṁ dasseti, vijjamānattā dharamānattā khaṇattayasamaṅgibhāvatoti attho.

Anusayā-anārammaṇātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Ñāṇamanārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-558. Yassa adhigatattā arahato pariññeyyādīsu anavasesato sammoho vigato, taṁ aggamaggañāṇaṁ sandhāya **"maggañāṇassā"**ti vadanti. Yasmā tassa sabbassa satokāritā viya sampajānakāritā, tasmā tena ñāṇena so ñāṇī. Satipaññāvepullappatto hi so uttamapuriso.

Ñāṇamanārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. **Dvīhipī**ti dvīhi visesehi, visesena visesaṁ akatvāti attho.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. **Sabbaso**ti sabbappakārato, so pana pakāro pavattiṭṭhānakālavasena gahetabboti āha **"sabbattha sabbadā vā"**ti. Te ca ṭhānakālā "vitakkayato"ti-ādivacanato cittavisesavasena gahetabbāti vuttaṁ **"savitakkacittesū"**ti. "Vitakketvā vācaṁ bhindatī"ti[1] suttapadaṁ ayoniso gahetvā "vitakkavipphāramattaṁ saddo"ti āha.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 376; Saṁ 2. 483 piṭṭhesu.

9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā

565. Musāvādo na hotīti vuttaṁ anāpattīti sambandho.

Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. **Samannāgatapaññattiyā**ti samaṅgibhāvapaññattiyā. Tenevāha **"paccuppannadhammasamaṅgī samannāgatoti vuccatī"**ti. **Paṭilābhapaññattiyā**ti adhigamanapaññattiyā. **Ayan**ti "samannāgato"ti vuccamānapuggalassa yo tathā vattabbākāro, ayaṁ samannāgatapaññatti nāma. Esa nayo sesesupi.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dasamavagga

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-572. Sakasamaye "purimacittassa nirodhānantaraṁ pacchimacittaṁ uppajjatī"ti icchitaṁ, paravādī pana "yasmiṁ khaṇe bhavaṅgacittaṁ, tasmiṁyeva khaṇe kiriyamayacittaṁ uppajjatī"ti vadati. Evaṁ sati purimapacchimacittānaṁ **sahabhāvopi** anuññāto hoti. Tenāha **"bhaṅgakkhaṇena sahevā"**ti. Tathā ca sati vipākakiriyakkhandhānaṁ viya kiriyavipākakkhandhānaṁ vipākavipākakkhandhānaṁ kiriyakiriyakkhandhānañca vuttanayena sahabhāvo vattabboti imamatthaṁ dassento **"bhavaṅgacittassā"**ti-ādimāha. Tattha upapattibhavabhāvena esiyā icchitabbāti upapattesiyā vipākakkhandhā, te ca yebhuyyena bhavaṅgapariyāyakāti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ "upapattesiyanti saṅkhaṁ gatassa bhavaṅgacittassā"ti. Ādipariyosānamattaṁ hi tassa paṭisandhicuticittaṁ, tadārammaṇaṁ bhavaṅgantveva vuccatīti. **Cakkhuviññāṇādīnaṁ**

kiriyāvemajjhe patitattā **kiriyācatukkhandhaggahaṇena gahaṇaṁ yuttan**ti vuttaṁ. **Cakkhuviññāṇādīnan**ti hi **ādi**-saddena na sotaviññāṇādīnaṁyeva gahaṇaṁ, atha kho sampaṭicchanasantīraṇānampīti daṭṭhabbaṁ.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā

576. **Lakkhaṇan**ti pañcaviññāṇānaṁ uppannārammaṇatādi-avitathekappakāratālakkhaṇaṁ. Kāmaṁ manoviññāṇaṁ avatthukampi hoti, savatthukatte pana tampi uppannavattukameva. Tathā hi pāḷiyaṁ ṭhapanāyaṁ "hañci pañcaviññāṇā uppannārammaṇā"tveva vuttaṁ. Manoviññāṇassapi uppannavatthukatāpariyāyo atthīti "pañca viññāṇā"ti avatvā "cha viññāṇā uppannavatthukā"ti vutte "no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā"ti vattuṁ na sakkāti dassento āha **"cha viññāṇā -pa- adhippetan"**ti.

577. "Animittaṁ suññataṁ appaṇihitan"ti nibbānassa te pariyāyā. Cakkhuviññāṇassa animittagāhibhāve suññatārammaṇatāpi siyāti vuttaṁ **"tadeva suññatanti adhippāyo"**ti.

Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. **Sā pana** namitvā pavatti. **Āramaṇappakāraggahaṇan**ti ārammaṇassa iṭṭhāniṭṭhappakārassa gahaṇaṁ. **Yena** ārammaṇappakāraggahaṇena kusalacittassa **alobhādīhi sampayogo** akusalacittassa **lobhādīhi sampayogo hoti,** so ābhogoti dasseti.

Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā

587-589. **Appavattinirodhan**ti anuppādanirodhaṁ. Sīlassa vītikkamoyeva nirodho **sīlavītikkamanirodho. Ninnānaṁ** khaṇikanirodhaṁ sallakkhento.

Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sīlaṁacetasikantikathāvaṇṇanā

590-594. **Ṭhitena** avinaṭṭhena. **Upacayenā**ti sīlabhūtena kammūpacayena. **"Dānaṁ acetasikan"ti kathāyaṁ vuttanayenā**ti yathā "na vattabbaṁ cetasiko dhammo dānanti? Āmantā. Dānaṁ aniṭṭhaphalanti -pa-. Tena hi cetasiko dhammo dānan"ti pāḷi pavattā, evaṁ tadanusārena "na vattabbaṁcetasikaṁ sīlanti? Āmantā. Sīlaṁ aniṭṭhaphalan"ti-ādinā sīlassa cetasikabhāvasādhakāni suttapadāni ca ānetvā tadatthadassanavasena acetasiko rūpādidhammo āyatiṁ vipākaṁ deti. Yadi so sīlaṁ bhaveyya, vinā saṁvarasamādānena vinā viratiyā sīlavā nāma siyā. Yasmā pana samādānacetanā virati saṁvaro sīlaṁ, tasmā "sīlaṁ iṭṭhaphalaṁ kantaphalan"ti-ādinā yojanā kātabbāti imamatthaṁ sandhāya vuttaṁ **"vuttanayenā"**ti, vuttanayānusārenāti attho. Yasmā pana pāḷiyaṁ yathā "sīlaṁ acetasikan"ti kathā āgatā, tathā "dānaṁ acetasikan"ti visuṁ āgatā kathā natthi, tasmā **"sā pana kathā maggitabbā"**ti vuttaṁ.

Sīlaṁacetasikantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Samādānahetukathāvaṇṇanā

598-600. Samādānahetukathāyaṁ "phasso detī"ti ārabhitvā yāva kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā sammukhībhāvaṁ āgacchantīti ārāmaropādisuttāharaṇañcāti ettakameva paribhogakathāya sadisanti āha **"samādāna -pa- daṭṭhabbā"**ti.

Samādānahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. Mahābhūtāni upādāya pavatto aññacittakkhaṇepi labbhamāno kusalākusalānubandho aviññattīti ayaṁ vādo "cittavippayutto apuññūpacayo"ti iminā saṅgahitoti tato aññānubandhāyaṁ "āṇattiyā"ti-ādi vuttanti taṁ dassetuṁ **"āṇattiyā -pa- adhippāyo"**ti vuttaṁ. Tattha āṇatto yadā āṇattabhāvena vihiṁsādikiriyaṁ sādheti, tadā āṇattiyā pāṇātipātādīsu aṅgabhāvo veditabbo. Sāpanāṇatti pārivāsikabhāvena viññattirahitā nāma hotīti paravādino adhippāyo, taṁ tassetuṁ **"ekasmiṁ divase"**ti-ādi vuttaṁ.

Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyopaṇṇāsako samatto.

---

11. Ekādasamavagga

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. "Andhakā"ti vuttā pubbaseliya-aparaseliyarājagirikasiddhatthikāpi yebhuyyena mahāsaṁghikā evāti vutaṁ **"pubbe -pa- bhaveyyun"**ti. Tattha **aññe**ti vacanaṁ dvinnaṁ kathānaṁ ujuvipaccanīkabhāvato. Purimakānañhi cakkhuviññāṇādisamaṅgī "ñāṇī"ti vuccati, imesaṁ so eva "ñāṇī"ti na vattabboti vutto. **Rāgavigamo** rāgassa samucchindanaṁ, tathā **aññāṇavigamo.** Yathā samucchinnāvijjo "ñāṇī"ti paṭipakkhato "aññāṇī"ti, evaṁ asamucchinnāvijjo "aññāṇī"ti, paṭipakkhato "ñāṇī"ti vutto. **Aññāṇassa vigatattā so "ñāṇī"ti vattabbataṁ** āpajjati[1], na pana satataṁ samitaṁ ñāṇassa pavattanatoti adhippāyo.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Arahati (Ka)

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. Yasmiṁ āyukappe kammakkhayena maraṇaṁ hoti, taṁ sandhāya vuttaṁ **"kammassa vipākavasenā"**ti, yasmiṁ pana āyukkhayena maraṇaṁ hoti, taṁ sandhāya **"vassagaṇanāyā"**ti. Tattha "na ca tāva kālaṁ karoti, yāva na taṁ pāpakammaṁ byantī hotī"ti[1] vacanato yebhuyyena niraye kammakkhayena maraṇaṁ hotīti āha **"kammassa vipākavasena vāti nirayaṁva sandhāya vuttan"**ti. "Vassasataṁ vassasahassaṁ vassasatasahassānī"ti-ādinā manussānaṁ devānañca āyuparicchedavacanato yebhuyyena tesaṁ āyukkhayena maraṇaṁ hotīti vuttaṁ **"vassagaṇanāya vāti manusse cātumahārājikādideve ca sandhāyā"**ti. "Vuttan"ti ānetvā yojetabbaṁ.

Iddhibalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. **Samaṁ ṭhapanaṭṭhenā**ti samaṁ visamaṁ līnuddhaccādiṁ paṭibāhitvā, vikkhepameva vā viddhaṁsetvā ṭhapanaṭṭhena. "Cittasantati samādhī"ti vadantena tassa cetasikabhāvo paṭikkhitto hotīti āha **"cetasikantaraṁ atthīti aggahetvā"**ti. Bhāvanāya āhitavisesāya ekaggatāya vijjamānavisesapaṭikkhepo **chalaṁ**[2], so panassa anāhitavisesāya ekaggatāya sāmaññenāti āha **"sāmaññamattenā"**ti.

Samādhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā

627. **Avijjāya yā ṭhitatā**ti avijjāya saṅkhārānaṁ anantarapaccayabhāve yā niyatatā dhammaniyāmatāsaṅkhātā, yā ṭhitasabhāvatā

---

1. Ma 3. 205; Aṁ 1. 139 piṭṭhesu.
2. Chalaṁ nāma tividhaṁ vācāchalaṁ, sāmaññachalaṁ, upacārachalañcāti. Vitthāro pana Nyāyadassane 1. 2. 11, 12, 13, 14 suttesu passitabbo.

nipphannā, na dhammamattatāṭhitatāya nipphannāya vasena, **anantarapaccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā** paccayatā **hotī**ti attho. **Aññamaaññapaccayabhāvarahitassā**ti idaṁ sahajātanissayādipaccayānaṁ paṭikkhepapadaṁ daṭṭhabbaṁ, na aññamaññapaccayatāmattassa. **Sabbo tādiso**ti iminā samanantara-anantarūpanissayanatthivigatāsevanādikaṁ saṅgaṇhāti. **Aññamaññapaccayatañcā**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Ettha pana paccayuppannassapi paccayabhāvato saṅkhārānampi vasena yojetabbaṁ. Tenāha **"tassā ca itarā"**ti.

Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. Rūpādīnaṁ aniccatā rūpādike sati hoti, asati na hotīti iminā pariyāyena tassā tehi saha uppādanirodho vutto, uppādādīsu tīsu lakkhaṇesu aniccatāvohāro hotīti yathā tayo daṇḍe upādāya pavatto tidaṇḍavohāro tesu sabbesu hoti, evaṁ jātijarāmaraṇadhammo na nicco anicco, tassa jātiādipakatitā aniccatāsaddena vuccatīti uppādādīsu lakkhaṇesu aniccatāvohāro sambhavatīti vuttaṁ **"tīsu -pa- hotī"**ti. **Vibhāgānuyuñjanavasenā**ti pabhedānuyuñjanavasena. Tattha yathā jarābhaṅgavasena aniccatā pākaṭā hoti, na tathā jātivasenāti pāḷiyaṁ jarāmaraṇavaseneva aniccatāvibhāgo dassitoti daṭṭhabbaṁ.

Aniccatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Dvādasamavagga

1. Saṁvarokammantikathāvaṇṇanā

630-632. Sabbassapi manaso manodvārabhāvato **"vipākadvāranti bhavaṅgamanaṁ vadatī"**ti āha.

Saṁvarokammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. **Savipākāpi dassitāyeva nāma hoti** vuttāvasiṭṭhā savipākāti atthasiddhattā.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. Manāyatanekadesassa vipākassa atthitāya **"avisesenā"**ti vuttaṁ.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

641-645. **Assā**ti imassa sattakkhattuparamassa. Tenāha **"sattakkhattuparamabhāve ca niyāmaṁ icchasī"**ti. **Yena** ānantariyakammena. **Antarā**ti satta bhave anibbattetvā tesaṁ antareyeva. **Kecī**ti abhayagirivāsino. **Apare**ti padakārā. **Tassā**ti yo sattakkhattuparamoti vā, kolaṁkoloti vā, ekabījīti vā bhagavatā ñāṇena paricchinditvā byākato, tassa yathāvuttaparicchedā antarā uparimaggādhigamo natthi avitathadesanattā. Yathāparicchedameva tassa abhisamayo, svāyaṁ vibhāgo tesaṁyeva puggalānaṁ indriyaparopariyattena veditabbo bhavaniyāmena tādisassa kassaci abhāvato. Yasmā kassaci mudukānipi indriyāni paccayavisesena tikkhabhāvaṁ āpajjeyyuṁ, tasmā tādisaṁ santāya **"bhabboti vuccati, na so abhabbo nāmā"**ti ca vuttaṁ. Yasmā pana bhagavā na tādisaṁ "sattakkhattuparamo"ti-ādinā niyametvā byākaroti, tasmā āha **"na pana antarā abhisametuṁ bhabbatā vuttā"**ti. Ayañca nayo ekantena icchitabbo. Aññathā puggalassa saṅkaro siyāti dassento **"yadi cā"**ti-ādimāha.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamavagga

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. “Heṭṭhā vuttādhippāyamevā”ti idaṁ iddhibalakathāyaṁ yaṁ vuttaṁ “atītaṁ anāgatanti idaṁ avisesena kappaṁ tiṭṭheyyāti paṭiññātattā codetī”ti-ādi, taṁ sandhāya vuttanti āha **“heṭṭhāti iddhibalakathāya”**ti. Tattha “dve kappe”ti-ādi-āyuparicchedātikkamasamatthatācodanāvasena āgatā, idha pana saṁghabhedako āyukappameva aṭṭhatvā yadi ekaṁ mahākappaṁ tiṭṭheyya, yathā ekaṁ, evaṁ anekepi kappe tiṭṭheyyāti codanā kātabbā.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā

663-664. **Appattaniyāmānan**ti ye anuppannamicchattasammattaniyatadhammā puggalā, tesaṁ dhamme. Ke pana te? Yathāvuttapuggalasantānapariyāpannā dhammā. Te hi bhūmittayapariyāpannatāya **“tebhūmakā”**ti vuttā. Ye pana pattaniyāmānaṁ santāne pavattā aniyatadhammā, na tesamettha saṅgaho kato. Na hi tehi samannāgamena aniyatatā atthi. tenevāha **“tehi samannāgatopi aniyatoyevā”ti. Idaṁ vohāramattan**ti iminā niyāmo nāma koci dhammo natthi, upacitasambhāratāya abhisambujjhituṁ bhabbatāva tathā vuccatīti dasseti. Niyatoti vacanassa kāraṇabhāvena vuttoti yojanā. **Ubhayassapī**ti niyato niyāmaṁ okkamatīti vacanadvayassa.

Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. **Evaṁpavattamāno**ti “aho vata me bhaveyyā”ti evaṁ patthanākārena pavattamāno. **Aññathā**ti nandanādi-ākārena.

Asātarāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammataṇhā-abyākatātikathāvaṇṇanā

676-680. **Gahetvā**ti etena gahaṇamattameva taṁ, na pana sā tādisī atthīti dasseti. Na hi lokuttarārammaṇā abyākatā vā taṇhā atthīti. **Tīhi koṭṭhāsehī**ti kāmabhavavibhavataṇhākoṭṭhāsehi. Rūpataṇhādibhedā **chapi taṇhā.**

Dhammataṇhā-abyākatātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Terasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

14. Cuddasamavagga

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. Anantarapaccayabhāvoyevettha paṭisandhānaṁ ghaṭanañcāti āha "**anantaraṁ uppādetī**"ti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. **Keci vādino**ti kāpile[1] sandhāyāha. Te hi abhibyattavādino vijjamānameva kāraṇe phalaṁ anabhibyattaṁ hutvā ṭhitaṁ pacchā abhibyattiṁ gacchatīti vadantā bījāvatthāya vijjamānāpi rukkhādīnaṁ na aṅkurādayo āvibhavanti, bījamattaṁ āvibhāvaṁ gacchatīti kathenti.

Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇana niṭṭhitā.

---

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. **Anantaruppattiṁ sallakkhento**ti cakkhuviññāṇānantaraṁ sotaviññāṇuppattiṁ maññamāno. **Sotaviññāṇan**ti vacaneneva tassa

---

1. Saṁkhyadassane 1. 122 suttaṁ passitabbaṁ.

cakkhusannissayatā rūpārammaṇatā ca paṭikkhittā, paṭiññātā ca sotasannissayatā saddārammaṇatā cāti āha **"na so cakkhumhi saddārammaṇan"**ti[1]. Tattha **saddārammaṇan**ti "sotaviññāṇaṁ icchatī"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. Tayidaṁ cakkhuviññāṇassa anantaraṁ sotaviññāṇaṁ uppajjatīti laddhiyā evaṁ ñāyatīti āha **"anantarūpaladdhivasena āpannattā"**ti.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. **Sammāvācādī**ti sammāvācākammantā. Tattha sammāvācā saddasabhāvā, itaro ca kāyaviññattisabhāvo, ubhayampi vā viññattīti adhippāyena rūpantissa laddhi.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Añño-anusayotikathāvaṇṇanā

700-701. **Tasmiṁ samaye**ti kusalābyākatacittakkhaṇe. **So hī**ti pacchimapāṭho.

Añño-anusayotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pariyuṭṭhānaṁcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. **Te**ti rāgādayo. **Tasmā**ti yasmā vipassantassapi rāgādayo uppajjanti, tasmā.

Pariyuṭṭhānaṁcittavippayuttantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Rūpārammaṇanti (Mūlaṭīkāyaṁ)

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. **Kilesavatthu-okāsavasenā**ti kilesakāmavatthukāmabhūmivasena. **Rūpadhātusahagatavasena anusetī**ti kāmarāgoyathā kāmavitakkasaṅkhātāya kāmadhātuyā saha paccayasamavāye uppajjanāraho, tameva rūpadhātuyāpīti attho. Rāgādikāraṇalābhe uppatti-arahatā hi anusayanaṁ.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. **Sabbathāpī**ti avipākabhāvenapi sassatādibhāvenapi.

Abyākatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. **Tasmā diṭṭhi lokiyapariyāpannā na hotīti atthaṁ vadanti,** evaṁ sati atippasaṅgo hoti vītadosādivohārabhāvato. Tato aññathā atthaṁ vadanto **"rūpadiṭṭhiyā"**ti-ādimāha. Tattha **ādi-**saddena arūpadiṭṭhi-ādiṁ saṅgaṇhāti. Paravādi-adhippāyavasena ayamatthavibhāvanāti āha **"yadi ca pariyāpannā siyā"**ti. **Tathā ca satī**ti diṭṭhiyā kāmadhātupariyāpannatte satīti attho. **Tasmā**ti "vītadiṭṭhiko"ti evaṁ vohārābhāvato. **Na hi sā tassa avigatā diṭṭhi,** yato so vītadiṭṭhikoti na vuccati. **Yenā**ti kāmadiṭṭhibhāvena.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cuddasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Pannarasamavagga

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. **Vavatthito**ti asaṁkiṇṇo. Yo hi dhammo yena paccayabhāvena paccayo hoti, tassa tato aññenapi aññenapi paccayabhāve sati paccayatā smākiṇṇā nāma bhaveyya. Viruddhāsambhavīnaṁ viya tabbidhurānaṁ paccayabhāvānaṁ sahabhāvaṁ paṭikkhipati.

Paccayatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. **Sahajātāti vuttattā** na saṅkhārapaccayā ca avijjāti vuttattāti adhippāyo. Anantarādināpi hi saṅkhārā avijjāya paccayā hontiyeva. Aññamaññānantaraṁ avatvā avigatānantaraṁ sampayuttassa vacanaṁ **kamabhedo, atthiggahaṇeneva gahito** atthipaccayabhūtoyeva dhammo nissayapaccayo hotīti. **Asādhāraṇatāyā**ti padantarāsādhāraṇatāya. Tenāha **"vakkhati hī"**ti-ādi.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Yadipi sesaṁ nāma gahitato aññaṁ, tathāpi pakaraṇaparicchinnamevettha taṁ gayhatīti dassento **"yesaṁ -pa- adhippāyo"**ti vatvā puna anavasesameva saṅgaṇhanto **"asaññasattānampi cā"**ti-ādimāha. Tattha sabbasatte sandhāyāti adhippāyoti yojanā. Pāṇisamphassāpi kamantīti-ādikaṁ sarīrapakatīti sambandho.

733-734. Pañcahi viññāṇehi na cavati, na upapajjatīti vādaṁ paravādī nānujānātīti āha **"sutta -pa- vattabban"**ti.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇāna

735. Yathā vitakkavicārapītisukhavirāgavasena pavattā samāpatti vitakkādirahitā hoti, evaṁ saññāvirāgavasena pavattāpi saññārahitāva siyāti tassa laddhīti dassento āha **“sāpi asaññitā -pa- dassetī”**ti.

736. Yadi catutthajjhānasamāpatti kathaṁ asaññasamāpattīti codanaṁ sandhāyāha **“saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā, na saññāya abhāvato”**ti.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

738-739. “Kammūpacayo kammena sahajāto”ti puṭṭho sampayuttasahajātataṁ sandhāya paṭikkhipati, vippayuttasahajātataṁ sandhāya paṭijānātīti. Vippayuttassapi hi atthi sahajātatā cittasamuṭṭhānarūpassa viyāti adhippāyo.

741. **Tiṇṇan**ti kammakammūpacayakammavipākānaṁ.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pannarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako samatto.

---

16. Soḷasamavagga

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. **Na tassā**ti yassa taṁ anuppadissati, na tassa. Yo hi anuppādeti, yassa ca anuppadeti, tadubhayavinimuttā idha pareti adhippetā.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Adhiggayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. **Taṁcittatāyā**ti ettha manasikaronto yadi sabbasaṅkhāre ekato manasi karoti, yena cittena manasi karoti, sabbasaṅkhārantogadhattā tasmiṁyeva khaṇe taṁ cittaṁ manasi kātabbaṁ etassāti taṁcittatā nāma doso āpajjatīti dassento āha **"tadeva ārammaṇabhūtan"**ti-ādi. Etena tasseva tena manasikaraṇāsambhavamāha, **taṁ vā**ti-ādinā pana sasaṁvedanāvādāpattinti ayametesaṁ viseso.

Adhiggayhamanasikārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

17. Sattarasamavagga

1. Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. **Kiriyacittaṁ abyākataṁ anādiyitvā**ti "kiriyacittaṁ abyākatan"ti aggahetvā, dānādipavattanena dānamayādipuññattena ca gahetvāti attho.

Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. **Aladdhavipākavārānan**ti vipākadānaṁ pati aladdhokāsānaṁ. **Byantībhāvan**ti vigatantataṁ, vigamaṁ avipākanti attho.

781. **Tato paran**ti byatirekena atthasiddhi, na kevalena anvayenāti āha **"tāva na kamati, tato paraṁ kamatīti laddhiyā paṭikkhipatī"**ti. Tattha **tato paran**ti pubbe katassa kammassa parikkhayagamanato paraṁ. **Natthi pāṇātipāto** pāṇātipātalakkhaṇābhāvatoti adhippāyo. Tameva lakkhaṇābhāvaṁ dassetuṁ **"pāṇo pāṇasaññitā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **na tenā**ti yo parena upakkamo

kato, tena upakkamena na mato, dhammatāmaraṇeneva matoti **dubbiññeyyaṁ** avisesavidūhi, dubbiññeyyaṁ vā hotu suviññeyyaṁ vā, aṅgapāripūriyāva pāṇātipāto.

Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Sabbamidaṁkammatotikathāvaṇṇanā

784. **Abījato**ti sabbena sabbaṁ abījato aññabījato ca. **Tan**ti deyyadhamaṁ, gilānapaccayanti attho.

Sabbamidaṁkammatotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

788. **Vināpi aniccaṭṭhenāti**[1] aniccaṭṭhaṁ ṭhapetvāpi aṭṭhapetvāpīti attho, na aniccaṭṭhavirahenāti. Na hi aniccaṭṭhavirahitaṁ anindriyabaddhaṁ atthi.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Navattabbaṁsaṁghodakkhiṇaṁvisodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. **Appaṭiggahaṇato**ti paṭiggāhakattābhāvato.

Navattabbaṁsaṁghodakkhiṇaṁvisodhetītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. **Paṭiggāhakanirapekkhā**ti paṭiggāhakassa guṇavisesanirapekkhā, tassa dakkhiṇeyyabhāvena vināti attho. Tenāha

---

1. Aniccattenāti (Mūlaṭīkāyaṁ)

“paṭiggāhakena paccayabhūtena vinā”ti. **Sabbametan**ti laddhikittanena vittabhāvameva paṭijānāti. Paṭiggāhakassa **vipākanibbattanaṁ** dānacetanāya mahāphalatā. Paccayabhāvoyeva hi tassa, na tassā kāraṇattaṁ. Tenāha **“dānacetanānibbattanena yadi bhaveyyā”**ti-ādi.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

18. Aṭṭhārasamavagga

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. **Gahaṇan**ti micchāgahaṇaṁ.

Manussalokakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. **Tassa ca** nimmitabuddhassa desanaṁ sampaṭicchitvā āyasmatā ānandena sayameva ca desito.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Vitakkavicāresu virattacittatā tattha ādīnavamanasikāro, tadākāro ca dutiyajjhānupacāroti āha **“vitakkavicārā ādīnavato manasi kātabbā, tato dutiyajjhānena bhavitabban”**ti.

Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-819. Na paṭhamajjhānaṁ vitakkābhāvato, nāpi dutiyajjhānaṁ vicārasabbhāvatoti jhānametaṁ na hotīti dassento āha **"paṭhamajjhānādīsu aññatarabhāvābhāvato na jhānan"**ti.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Cakkhunārūpaṁpassatītikathāvaṇṇanā

826-827. "Cakkhunā rūpaṁ disvā"ti iminā cakkhuviññāṇena paṭijānanassa aggahaṇe aruciṁ sūcento āha **"manoviññāṇapaṭijānanaṁ kira sandhāyā"**ti. Tenevāha **"manoviññāṇapaṭijānanaṁ panā"**ti-ādi. **Tasmā**ti manoviññāṇapaṭijānanasseva adhippetattāti attho. **Evaṁ sante**ti yadi rūpena rūpaṁ paṭivijānāti, rūpaṁ paṭivijānantampi manoviññāṇaṁ rūpavijānanaṁ hoti, na rūpadassananti āha **"manoviññāṇapaṭijānanaṁ pana rūpadassanaṁ kathaṁ hotī"**ti.

Cakkhunārūpaṁpassatītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhārasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

19. Ekūnavīsatimavagga

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. **Te panā**ti ye ariyamaggena pahīnā kilesā, te pana. Kāmañcettha maggena pahātabbakilesā maggabhāvanāya asati uppajjanārahā khaṇattayaṁ na āgatāti ca anāgatā nāma siyuṁ, yasmā pana te na uppajjissanti, tasmā tathā na vuccantīti daṭṭhabbaṁ. Tenevāha **"nāpi bhavissantī"**ti.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. Yena avasavattanaṭṭhena paraparikappito natthi etesaṁ attano visayanti[1] anattāti vuccanti sabhāvadhammā, svāyaṁ anattatāti āha **"avasavattanākāro anattatā"**ti. Sā panāyaṁ yasmā atthato asārakatāva hoti, tasmā tadekadesena taṁ dassetuṁ **"atthato jarāmaraṇamevā"**ti āha. Evaṁ sati lakkhaṇasaṅkaro siyā, tesaṁ panidaṁ adhippāyakittananti daṭṭhabbaṁ. Arūpadhammānaṁ avasavattanākāratāya eva hi anattalakkhaṇassa saṅkhārakkhandhapariyāpannatā.

Suññatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. **Pattidhamman**ti heṭṭhā vuttaṁ samannāgamamāha.

Sāmaññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. **Rūpādīnaṁ sabhāvatā**ti etena rūpādayo eva sabhāvatāti imamatthaṁ paṭikkhipati. Yato taṁ paravādī rūpādīsu apariyāpannaṁ icchati. Tenāha **"bhāvaṁ hesa tathatāti vadati, na bhāvayogan"**ti. Tattha **bhāvan**ti dhammamattaṁ, pakatīti attho "jātidhamman"ti-ādīsu viya. Rūpādīnaṁ hi ruppanādipakati tathā asaṅkhatāti ca paravādino laddhi. Tena vuttaṁ **"na bhāvayogan"**ti. Yena hi bhāvo sabhāvadhammo yujjati, ekībhāvameva gacchati, taṁ ruppanādilakkhaṇaṁ bhāvayogo. Taṁ pana rūpādito anaññaṁ, tato eva saṅkhataṁ, aviparītaṭṭhena pana "tathan"ti vuccati.

Tathatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visayoti (?)

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. Anavajjabhāvamatteneva kusalanti yojanā. **Tasmā**ti yasmā avajjarahitaṁ anavajjaṁ, anavajjabhāvamatteneva ca kusalaṁ, tasmā nibbānaṁ kusalanti.

Kusalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. Yaṁ "ekavāraṁ nimuggo tathā nimuggova hoti, etassa puna bhavato vuṭṭhānaṁ nāma natthī"ti aṭṭhakathāyaṁ āgataṁ, so pana ācariyavādo, na aṭṭhakathānayoti dassento **"tāya jātiyā -pa- maññamāno"**ti āha. Tattha **tāya jātiyā**ti yassaṁ jātiyaṁ puggalo kammāvaraṇādi-āvaraṇehi samannāgato hoti, tāya jātiyā. **Saṁsārakhāṇukabhāvo** vassabhaññādīnaṁ viya makkhali-ādīnaṁ viya ca daṭṭhabbo. So ca ahetukādimicchādassanassa phalabhāveneva veditabbo, na accantaniyāmassa nāma kassaci atthibhāvato. Yathā hi vimuccantassa koci niyāmo nāma kassaci atthibhāvato. Yathā hi vimuccantassa koci niyāmo nāma natthi ṭhapetvā maggena bhavaparicchedaṁ, evaṁ avimuccantassapi koci saṁsāraniyāmo nāma natthi. Tādisassa pana micchādassanassa balavabhāve aparimitakappaparicchede cirataraṁ saṁsārappabandho hoti, apāyūpapatti ca yattha saṁsārakhāṇusamaññā.

Yaṁ paneke vadanti "attheva accantaṁ saṁsaritā anantattā sattanikāyassā"ti, tampi apuññabahulaṁ sattasantānaṁ sandhāya vuttaṁ siyā. Na hi mātughātakādīnaṁ tenattabhāvena sammattaniyāmokkamanantarāyabhūto micchattaniyāmo viya sattānaṁ vimuttantarāyakaro saṁsāraniyāmo nāma natthi. Yāva pana na maggaphalassa upanissayo upalabbhati, tāva saṁsāro aparicchinno. Yadā ca so upaladdho, tadā so paricchinno evāti daṭṭhabbaṁ.

Yathāniyatasammādassanaṁ, evaṁ niyatamicchādassanenapi savisaye ekaṁsagāhavasena ukkaṁsagatena bhavitabbanti tena samannāgatassa puggalassa sati accantaniyāme kathaṁ tasmiṁ abhinivesavisaye anekaṁsagāho uppajjeyya, abhinivesantaraṁ vā viruddhaṁ yadi uppajjeyya, accantaniyāmo eva

na siyāti pāḷiyaṁ vicikicchuppattiniyāmantaruppatticodanā katā. Na hi vicikicchā viya sammattaniyatapuggalānaṁ yathākkamaṁ micchattasammattaniyatapuggalānaṁ sammattamicchattaniyatā dhammā kadācipi uppajjanti, aviruddhaṁ pana niyāmantarameva hotīti ānantarikantaraṁ viya micchādassanantaraṁ samānajātikaṁ na nivattetīti viruddhaṁyeva dassetuṁ pāḷiyaṁ vicikicchā viya sassatucchedadiṭṭhiyo eva uddhaṭā. Evamettha vicikicchuppattiniyāmantaruppattīnaṁ niyāmantaruppattinivattakabhāvo veditabbo, accantaniyāmo ca nivattissatīti ca viruddhametanti pana **"vicāretvāva gahetabbā"**ti vuttaṁ siyā.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. Yathā lokuttarā saddhādayo eva saddhindriyādīni, evaṁ lokiyāpi. Kasmā? Tatthāpi adhimokkhalakkhaṇādinā indaṭṭhasabbhāvato. Saddheyyādivatthūsu saddahanādimattameva hi tanti imamatthaṁ dassento āha **"lokuttarānaṁ -pa- daṭṭhabbo"**ti.

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekūnavīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

20. Vīsatimavagga

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Kāmaṁ pubbabhāgepi attheva dukkhapariññā, atthasādhikā pana sā maggakkhaṇikā evāti ukkaṁsagataṁ dukkhapariññaṁ sandhāya avadhārento āha **"dukkhaṁ -pa- maggañāṇameva dīpetī"**ti. Taṁ pana avadhāraṇaṁ na ñāṇantaranivattanaṁ, atha kho ñāṇantarassa yathādhigatakiccanivattanaṁ daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"na tasseva ñāṇabhāvan"**ti-ādi.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

866-868. Nerayike niraye pālenti, tato niggantuṁ appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**[1]. Nirayapālatāya vā nerayikānaṁ narakadukkhena pariyonaddhāya[2] alaṁ samatthāti **nirayapālā.** Kiṁ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikāti. Kiñcettha—yadi tāva nerayikā, nirayasmāvattaniyena kammena nibbattāti sayampi nirayadukkhaṁ paccanubhaveyyuṁ, tathā sati aññesaṁ nerayikānaṁ yātanāya asamatthā siyuṁ, "ime nerayikā, ime nirayapālā"ti vavatthānañca na siyā. Ye ca ye yātenti, tehi samānarūpabalappamāṇehi itaresaṁ bhayasantāsā na siyuṁ. Atha anerayikā, tesaṁ tattha kathaṁ sambhavoti? Vuccate—anerayikā nirayapālā anirayagatisaṁvattaniyakammanibbattā. Nirayūpapattisaṁvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti[3]—

"Kodhanā kurūrakkammantā, pāpābhirucino tathā.
Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā"ti.

Tattha yadeke vadanti "yātanādukkhassa appaṭisaṁvedanato, aññathā puna aññamaññaṁ yāteyyun"ti ca evamādi, tayidaṁ ākāsaromaṭṭhanaṁ[4] nirayapālānaṁ nerayikabhāvasseva dabhāvato. Ye pana vadeyyuṁ—yadipi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parivattamānā kathaṁ nāma dukkhaṁ nānubhavantīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṁ upagatā tattha dāhadukkhena bādhīyanti, evaṁ sampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ.

Taṁ iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṁsamānaṁ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike yātenti, na cettakena bāhiravisayābhāvo vijjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekaṁ dvārapurisesu vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa

---

1. Uparipaṇṇāsake devadūtasuttaṭīkāyaṁ passitabbaṁ.
2. Narakadukkhapariyosanāya (Ka)
3. Vadanti sabbatthivādino (?)
4. Asāraromanthanaṁ (?)

iṭṭhaṁ ekaccassa aniṭṭhaṁ, ekaccassa ca aniṭṭhaṁ ekaccassa iṭṭhaṁ hoti. Evañca katvā yadeke vadanti "natthi kammavasena tejā parūpatāpanan"ti-ādi, tadapāhataṁ hoti. Yaṁ pana vadanti "anerayikānaṁ tesaṁ kathaṁ tattha sambhavo"ti nerayikānaṁ yātakabhāvato. Nerayikasattayātanāyoggaṁ hi attabhāvaṁ nibbattentaṁ kammaṁ tādisanikanti vināmitaṁ nirayaṭṭhāneyeva nibbatteti. Te ca nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakasantāsakurūratarapayogā ca honti. Eteneva tattha kākasunakhādīnampi nibbatti saṁvaṇṇitāti daṭṭhabbaṁ.

Kathamaññagatikehi aññagatikabādhananti[1] ca na vattabbaṁ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṁ paneke vadanti "asattasabhāvā nirayapālā nirayasunakhādayo cā"ti, taṁ tesaṁ matimattaṁ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādisī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca atthakiccaṁ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṁ pānīyanivārakānaṁ daṇḍādihatthapurisānampi asattabhāve visesakāraṇaṁ natthi. Supinupaghātopi atthakiccasamatthatāya appamāṇaṁ dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādinā na atthasiddhi atthi, nibbānarūpaṁ panettha laddhaparihāraṁ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṁ na, asiddhattā. Nerayikānaṁ kammavipāko nirayapālāti asiddhametaṁ, vuttanayena pana nesaṁ sattabhāvo eva siddho. Sakkā hi vattuṁ sattasaṅkhātā nirayapālasaññitā dhammappavatti sābhisandhikā parūpaghāti atthakiccasabbhāvato ojāhārādirakkhasasantati viyāti. Abhisandhi pubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipituṁ tathā tathā abhisandhiyā yātanato tato eva na saṅghāṭapabbatādīh anekantikatā. Ye pana vadanti "bhūtavisesā eva te vaṇṇasaṇṭhānādivisesavanto bheravākārā narakapālāti samaññaṁ labhantī"ti, tadasiddhaṁ. Ujukamevapāḷiyaṁ "atthi niraye nirayapālā"ti vādassa patiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṁ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi tesaṁbhūtamattatā asiddhāva. Na hi tassa bhūtāni nāma santi. Yadi paramatthaṁ gahetvā voharati, atha kasmā

---

1. Aññagatikāvibādhāti (Ka) uparipaṇṇāsake devadūtasuttaṭīkāyaṁ passitabbaṁ.

vedanādike eva paṭikkhipatīti? Tiṭṭhabhesā anavaṭṭhitatakkānaṁ appahīnasammohavipallāsānaṁ vādavīmaṁsā[1], evaṁ attheva nirayapālāti niṭṭhamettha gantabbaṁ. Sati ca nesaṁ sabbhāve, asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati evāti daṭṭhabbaṁ.

Nirayapālakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. **Tassā**ti erāvaṇanāmakassa devaputtassa. Tahiṁ kīḷanakāle hatthivaṇṇena vikubbanaṁ sandhāya **"hatthināgassā"**ti vuttaṁ. **Dibbayā nassā**ti etthāpi eseva nayo. Na hi ekantasukhappaccayaṭṭhāne sagge dukkhādhiṭṭhānassa akusalakammasamuṭṭhānassa attabhāvassa sambhavo yutto. Tenāha **"na tiracchānagatassā"**ti.

Tiracchānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Ñāṇakathāvaṇṇanā

876-877. "Dvādasavatthukaṁ ñāṇaṁ lokuttaran"ti ettha dvādasavatthukassa ñāṇassa lokuttaratā patiṭṭhāpīyatīti dassento paṭhamavikappaṁ vatvā puna lokuttarañāṇassa dvādasavatthukatā patiṭṭhāpīyatīti dassetuṁ **"taṁ vā -pa- attho"**ti āha. **Pariññeyyan**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena "pahātabban"ti evamādiṁ saṅgaṇhāti. **Pariññātan**ti etthāpi eseva nayo. "Pariññeyyaṁ pariññātan"ti-ādinā parijānanādikiriyāya nibbattetabbatā nibbattitatā ca dassitā, na nibbattiyamānatāti. Yena pana sā hoti, taṁ dassetuṁ **"saccañāṇaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **saccañāṇan**ti dukkhādisaccasabhāvāvabodhakaṁ ñāṇaṁ, yaṁ sandhāya "idaṁ dukkhan"ti-ādi vuttaṁ. **Maggakkhaṇepī**ti **api**-saddena

---

1. Tadalaṁ vīmaṁsā (Ka)

tato pubbāparabhāgepīti daṭṭhabbaṁ. **Parijānanādikiccasādhanavasena hoti** asammohato visayato cāti adhippāyo.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako samatto.

---

21. Ekavīsatimavagga

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. **Samudāyā**ti "sāsanaṁ navaṁ katan"ti-ādinā pucchāvasena pavattā vacanasamudāyā. **Ekadesānan**ti tadavayavānaṁ. "Tīsupi pucchāsū"ti evaṁ **adhikaraṇabhāvena vuttā.**

Sāsanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. **Adhippāyavasenā**ti tathā tathā adhimuccanādhippāyavasena.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

14. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Rūpasabhāvo rūpaṭṭhoti āha **"rūpaṭṭho nāma koci rūpato añño natthī"**ti. Yaṁ pana yato aññaṁ, na taṁ taṁsabhāvanti āha **"rūpaṭṭhato aññaṁ na hotī"**ti, rūpameva na hotīti attho. Etena byatirekato tamatthaṁ sādheti. **Tasmā**ti yasmā rūpato añño rūpaṭṭho natthi, rūpaṭṭhato ca aññaṁ rūpaṁ, tasmā **rūpaṁ rūpameva**

rūpasabhāvamevāti **eva**-kārena nivattitaṁ dasseti **“na vedanādisabhāvan”**ti. **Adhippāyenā**ti rūparūpaṭṭhānaṁ anaññattādhippāyena. **Aññathā**ti tesaṁ aññatte rūpaṭṭhena niyamena rūpaṁ niyatanti vattabbanti yojanā. **Dassitoyevahoti** atthato āpannattā. Na hi abhinne vatthusmiṁ pariyāyantarabhedaṁ karoti. **Aññattan**ti rūpasabhāvānaṁ rūparūpaṭṭhānañca. Sasāminiddesasiddhābhedā “silāputtakassa sarīran”ti viya, kappanāmattato cāyaṁ bhedo, na paramatthatoti āha **“gahetvā viya pavatto”**ti. **Vedanādīhi nānattamevā**ti vedanādīhi aññattameva. **So sabhāvo**ti so rūpasabhāvo. **Nānattasaññāpanatthan**ti rūpassa sabhāvo, na vedanādīnanti evaṁ bhedassa ñāpanatthaṁ. **Tañca vacanan**ti “rūpaṁ rūpaṭṭhena na niyatan”ti vacanaṁ. **Vuttappakārenā**ti “rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā”ti-ādinā vuttākārena. Yadi sadosaṁ, atha kasmā paṭijānātīti yojanā.

Vuttameva kāraṇanti “rūpaṁ rūpameva, na vedanādisabhāvan”ti evaṁ vuttameva yuttiṁ. **Parena coditan**ti “na vattabbaṁ rūpaṁ rūpaṭṭhena niyatan”ti-ādinā paravādino codanaṁ sandhāyāha. **Tameva kāraṇaṁ dassetvā**ti tameva yathāvuttaṁ yuttiṁ “ettha hī”ti-ādinā dassetvā. **Codanaṁnivattetī**ti “atha kasmā paṭijānātī”ti vuttaṁ codanaṁ nivatteti. Yamatthaṁ sandhāya “ito aññathā”ti vuttaṁ, taṁ dassetuṁ **“rūpādī”**ti-ādi vuttaṁ.

Dhammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

22. Bāvīsatimavagga

1. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. **Purimajavanakkhaṇe**ti parinibbānacittato anantarātītapurimajavanavārakkhaṇe.

Kusalacittakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. Hetusarūpārammaṇasampayuttadhammārammaṇādito bhavaṅgasadisattā **cuticittaṁ "bhavaṅgacittan"ti āha.**

Āneñjakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. Arahattappattipi gabbheyeva atthīti maññati. Sattavassikā hi sopākasāmaṇerādayo arahattaṁ pattā. Sattavassikopi gabbho atthīti paravādino adhippāyo. Ākāsena gacchanto viya supinaṁ **ākāsasupinaṁ.** Taṁ abhiññānibbattaṁ maññatīti nidassanaṁ katvā dassento āha **"ākāsagamanādi-abhiññā viyā"**ti. Heṭṭhimā catunnaṁ vā maggānaṁ adhigamena dhammābhisamayo aggaphalādhigamena arahattappatti ca supine atthīti maññatīti yojanā.

Tissopikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. **Bījaṁ catumadhurabhāvaṁ na gaṇhātī**ti idaṁ sakasamayavasena vuttaṁ, parasamaye pana rūpadhammāpi arūpadhammehi samānakkhaṇā eva icchitā. Tenevāha **"sabbe dhammā khaṇikā"**ti. Khaṇikattepi vā acetanesupi anindriyabaddharūpesu bhāvanāviseso labbhati, kimaṅgaṁ pana sacetanesūti dassetuṁ **"yathā bījaṁ catumadhurabhāvaṁ na gaṇhātī"**ti nidassananti daṭṭhabbaṁ. **Āsevento nāma koci dhammo natthi** ittaratāya anavaṭṭhānatoti adhippāyo. Ittarakhaṇatāya eva pana āsevanaṁ labbhati. Kusalādibhāvena hi attasadisassa payogena karaṇīyassa punappunaṁ karaṇappavattanaṁ attasadisatāpādanaṁ vāsanaṁ vā āsevanaṁ pure paricitagantho viya pacchimassāti.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. **Pathaviyādirūpesū**ti anekakalāpasamudāyabhūtesu sasambhārapathavī-ādirūpesu. Tattha hi kesuci purimuppannesu ṭhitesu kesañci tadaññesaṁ uppādo, tato purimantaruppannānaṁ kesañci nirodho hoti ekekakalāparūpesu samānuppādanirodhattā tesaṁ. **Evaṁ patiṭṭhānan**ti evaṁ vuttappakārena asamānuppādanirodhena pabandhena patiṭṭhānapavattīti attho. Sā panāyaṁ yathāvuttā pavatti kasmā rūpasantatiyā evāti āha **"na hi rūpānan"**ti-ādi. Tassāttho—yadi sabbe saṅkhatadhammā samānakkhaṇā, tathā sati arūpasantatiyā viya rūpasantatiyāpi anantarādipaccayena vidhinā pavatti siyā, na cetaṁ atthi. Yadi siyā, cittakkhaṇe cittakkhaṇe pathavī-ādīnaṁ uppādanirodhehi bhavitabbanti.

Khaṇikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāvīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

23. Tevīsatimavagga

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. **Eka**-saddo aññatthopi hoti "ittheke abhivadantī"ti-ādīsu[1] viya, aññattañcettha rāgādhippāyato veditabbaṁ, puthujjanassa pana sachandarāgaparibhogabhāvato[2] āha **"rāgādhippāyato aññādhippāyovāti vuttaṁ hotī"**ti. Ko pana so aññādhippāyoti? Karuṇādhippāyo. Tena vuttaṁ **"karuṇādhippāyena ekādhippāyo"**ti. yañca nayo itthiyā jīvitarakkhaṇatthaṁ kāruññena manorathaṁ pūrentassa bodhisattassa saṁvaravināso na hotīti evaṁvādinaṁ paravādiṁ sandhāya vutto, paṇidhānādhippāyavādinaṁ pana sandhāya **"eko adhippāyoti etthā"**ti-ādi vuttaṁ. Puttamukhadassanādhippāyopi ettheva saṅgahaṁ gatoti daṭṭhabbaṁ. **Ekatobhāve**ti sahabhāve.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 3. 18, 22 piṭṭhādīsu. 2. Nibbacanassa pana accantarāgaparibhogabhāvato (Ka)

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. **Issariyenā**ti cittissariyena, na cetovasibhāvenāti attho. **Kāmakārikaṁ** yathicchitanipphādanaṁ. **Issariyakāmakārikāhetū**ti issariyakāmakāribhāvanimittaṁ, tassa nibbattanatthanti attho. **Micchādiṭṭhiyā karīyatī**ti micchābhiniveseneva yā kāci dukkarakārikā karīyatīti attho.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. **Mettādayo viyā**ti yathā mettā karuṇā muditā ca sinehasabhāvāpi arañjanasabhāvattā asaṁkiliṭṭhattā ca na rāgo, evaṁ rāgapatirūpako koci dhammo natthi ṭhapetvā mettādayo, aññacittassa siniyhanākāro rāgasseva pavatti-ākāroti attho. Tenevāha **"rāgameva gaṇhatī"**ti. **Evaṁ dosepī**ti ettha issādayo viya na doso dosapatirūpako koci atthīti dosameva gaṇhātīti yojetabbaṁ. Ṭhapetvā hi issādayo aññacittassa dussanākāro dosasseva pavatti-ākāroti.

Patirūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. **Aniccādiko bhāvo**ti aniccasaṅkhārapaṭiccasamuppannatādiko bhāvo dhammo pakati etassāti attho. **Dukkhaññeva parinipphannan**ti "dukkhasaccaṁ sandhāya pucchā katā, na dukkhatāmattan"ti ayamattho viññāyati "na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkhan"ti vacanena. Tathā sati paravādinā cakkhāyatanādīnaṁ aññesañca taṁsarikkhakānaṁ dhammānaṁ parinipphannatā nānujānitabbā siyā. kasmā? Tesampi hi dukkhasaccena saṅgaho, na itarasaccehi. Yañhi samudayasaccato nibbattaṁ, taṁ nippariyāyato

dukkhasaccaṁ, itaraṁ saṅkhāradukkhatāya dukkhanti imamatthaṁ dassento **"na kevalañhī"**ti-ādimāha. Tattha **na hi anupādinnānī**ti iminā cakkhāyatanādīnaṁ samudayasaccena saṅgahābhāvamāha. Lokuttarānīti iminā nirodhamaggasaccehi. Yadi evamettha yutti vattabbā, kimettha vattabbaṁ? Sabhāvo hesa paravādivādassa, yadidaṁ pubbenāparamasaṁsandanaṁ. Tathā hi so viññūhi paṭikkhitto. Tathā ceva taṁ amhehi tattha tattha vibhāvitaṁ. **Etan**ti "rūpaṁ aparinipphannaṁ, dukkhaññeva parinipphannan"ti yadetaṁ tayā vuttaṁ, etaṁ no vata re vattabbe. Kasmā? Rūpassa ca dukkhattā. Rūpaṁ hi aniccaṁ dukkhādhiṭṭhānañca. Tena vuttaṁ "yadaniccaṁ taṁ dukkhaṁ. Saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā"ti ca.

Aparinipphannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tevīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathāvatthupakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Yamakapakaraṇa-anuṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Saṅkhepenevāti uddeseneva. Yaṁ "mātikāṭhapanan"ti vuttaṁ. **Dhammesū**ti khandhādidhammesu kusalādidhammesu ca. Aviparītato gahitesu dhammesu mūlayamakādivasena pavattiyamānā desanā veneyyānaṁ nānapakārakosallāvahā pariññākiccasādhanī ca hoti, na viparītatoti āha **viparītaggahaṇaṁ -pa- āraddhan**"ti. Etena kathāvatthupakaraṇadesanānantaraṁ yamakapakaraṇadesanāya kāraṇamāha. Tattha **viparītaggahaṇan**ti puggalapariggahaṇādimicchāgāhaṁ. **Dhammapuggalokāsādinissayānan**ti "ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā"ti-ādinā[1] dhamme, "yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjatī"ti-ādinā[2] puggalaṁ, "yattha rūpakkhandho uppajjati, tattha vedanākkhandho uppajjatī"ti-ādinā[2] okāsaṁ nissāya ārabbha pavattānaṁ. **Ādi**-saddena puggalokāsa-uppādanirodhatadubhayapariññādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sanniṭṭhānasaṁsayānan**ti pāḷigatipaṭivacanasarūpadassanapaṭikkhipanapaṭisedhananayehi yathāpucchitassa atthassa nicchayakaraṇaṁ sanniṭṭhānaṁ, tadabhāvato saṁsayanaṁ saṁsayo. Tesaṁ sanniṭṭhānasaṁsayānaṁ.

Kāmañcettha dhammapaṭiggāhakānaṁ saṁsayapubbakaṁ sanniṭṭhānanti paṭhamaṁ saṁsayo vattabbo, desentassa pana bhagavato sanniṭṭhānapubbako saṁsayoti dassanatthaṁ ayaṁ padānukkamo kato. Sabbaṁ hi pariññeyyaṁ hatthāmalakaṁ viya paccakkhaṁ katvā ṭhitassa dhammasāmino na katthaci saṁsayo, vissajjetukāmatāya pana vineyyajjhāsayagataṁ saṁsayaṁ dassento saṁsayitavasena pucchaṁ karotīti evaṁ vissajjanapucchanavasena na sanniṭṭhānasaṁsayā labbhantīti ayamattho dassito, nicchitasaṁsayadhammavaseneva panettha

---

1. Abhi 5. 1 piṭṭhe.

2. Abhi 5. 31 piṭṭhe.

sanniṭṭhānasmāsayā veditabbā. Tenāha **aṭṭhakathāyaṁ** "kusalesu kusalā nu kho, na nu kho kusalāti sandehābhāvato"ti-ādi. Teneva ca "sanniṭṭhānasaṁsayānan"ti, "sanniṭṭhānasaṁsayavasenā"ti ca paṭhamaṁ sanniṭṭhānaggahaṇaṁ kataṁ.

Tanti yamakapakaraṇaṁ. Tassa ye samayādayo vattabbā, te kathāvatthupakaraṇadesanānantaro desanāsamayo, tāvatiṁsabhavanameva desanādeso, kusalākusalamūlādiyamakākārena desanāti vibhāgato "saṅkhepenevā"ti-ādigāthāhi vibhāvitā nimittena saddhiṁ saṁvaṇṇanapaṭiññā cāti imamatthaṁ dassento **"samayadesadesanāvasenā**"ti-ādimāha. Nimittaṁ hetaṁ idha saṁvaṇṇanāya, yadidaṁ kamānuppatti āgatabhāravāhitā ca paṇḍitānaṁ paṇḍitakiccabhāvato. Tattha anuppattaṁ dassetvāti sambandho.

Tatthāti tasmiṁ samayādissane. Yamanaṁ uparamananti yamo maraṇanti āha **"jātiyā sati maraṇaṁ hotīti -pa- visayo"**ti. Tattha yathā "jātiyā sati maraṇaṁ hotī"ti jāti yamassa visayo, evaṁ "upādānakkhandhesu santesu maraṇaṁ hotī"ti upādānakkhandhā yamassa visayoti yojetabbaṁ. Te hi maraṇadhamminoti. Anuppattamaraṇaṁyeva kibbisakārinaṁ puggalaṁ yamapurisā vividhā kammakāraṇā karonti[1], na appattamaraṇanti maraṇaṁ yamassa visayo vutto. **Āṇāpavattiṭṭhānan**ti idaṁ visaya-saddassa atthavacanaṁ. **Desaṁ vā**ti kāmādidhātuttayadesaṁ sandhāyāha. Dhātuttayissaro hi maccurājā. Pañcānantariyāni aññasatthāruddeso ca, tena vā saddhiṁ pañca verāni **cha abhabbaṭṭhānāni. Āvattā**ti padakkhiṇāvattā. **Tanuruhā**ti lomā.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Kārenti (Ka)

1. Mūlayamaka uddesavāravaṇṇanā

1. **Yamakasamūhassā**ti mūlayamakādikassa yamakasamūhassa. Mūlayamakādayo hi pakaraṇāpekkhāya avayavabhūtāpi niccāvayavāpekkhāya yamakasamūhoti vutto. Tenāha "**taṁsamūhassa ca sakalassa pakaraṇassā**"ti.

Kusalākusalamūlavisesānanti dutiyapucchāya vuttānaṁ saṁsayapadasaṅgahitānaṁ kusalasaṅkhātānaṁ, tathā paṭhamapucchāya vuttānaṁ kusalamūlasaṅkhātānaṁ visesānaṁ atthayamakabhāvassa vuttattāti yojanā. Yathā hi paṭhamapucchāya visesavantabhāvena vuttāyeva kusaladhammā dutiyapucchāyaṁ visesabhāvena vuttā, evaṁ paṭhamapucchāyaṁ visesabhāvena vuttāyeva kusalamūladhammā dutiyapucchāyaṁ visesavantabhāvena vuttā. Vattuvacanicchāvasena hi dhammānaṁ visesavisesavantatāvibhāgā hontīti. **Kusalamūlakusalavisesehi** saṁsayitapadasaṅgahitehi kusalakusalamūlānaṁ visesavantānanti adhippāyo. Ettha ca visesavantāpekkhavisesavasena paṭhamo atthavikappo vutto, dutiyo pana visesāpekkhavisesavantavasenāti ayametesaṁ viseso. Tenāha "**ñātuṁ icchitānaṁ hī**"ti-ādi.

Tattha **ñātuṁ icchitānan**ti pucchāya visayabhūtānanti attho. **Visesānan**ti kusalakusalamūlavisesānaṁ. **Visesavantāpekkhānan**ti kusalamūlakusalasaṅkhātehi visesavantehi sāpekkhānaṁ. **Visesavatan**ti kusalamūlakusalānaṁ. **Visesāpekkhānan**ti kusalakusalamūlavisesehi sāpekkhānaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ mūlayamake. **Padhānabhāvo**ti paṭhamavikappe tāva saṁsayitappadhānattā pucchāya visesānaṁ padhānabhāvo veditabbo. Te hi saṁsayitānaṁ visesavantoti. Dutiyavikappe pana visesā nāma visesavantādhīnāti visesavantānaṁ tattha padhānabhāvo daṭṭhabbo. Dvinnaṁ pana ekajjhaṁ padhānabhāvo na yujjati. Sati hi appadhāne padhānaṁ nāma siyā. Tenāha "**ekekāya pucchāya ekeko eva attho saṅgahito hotī**"ti. Evañcetaṁ sampaṭicchitabbaṁ, aññathā vinicchitavisesitabbabhāvehi idha padhānabhāvo na yujjatevāti. **Na dhammavācako**ti na sabhāvadhammavācako.

Sabhāvadhammopi hi atthoti vuccati "gambhīrapaññaṁ nipuṇatthadassin"ti-ādīsu[1]. "Hetuphale ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā"ti-ādīsu[2] attha-saddassa hetuphalavācakatā daṭṭhabbā. **Ādi**-saddenassa "atthābhisamayā"ti-ādīsu[3] āgatā hitādivācakatā saṅgayhati. **Tenevā**ti pāḷi-atthavācakattā eva.

Tīṇipi padānīti ettha **pi**-saddo samuccayattho, samuccayo ca tulyayoge siyā. Kiṁ nāma-padena anavasesato kusalādīnaṁ saṅgahoti āsaṅkāya tadāsaṅkānivattanatthamāha **"tīṇipi -pa- saṅgāhakattan"**ti. Tattha **saṅgāhakattamattan**ti **matta**-saddo visesanivatti-atthoti. Tena nivattitaṁ visesaṁ dassetuṁ **"na niravasesasaṅgāhakattan"**ti vuttaṁ. Na hi rūpaṁ nāma-padena saṅgayhati. Kusalādiyeva nāmanti niyamo daṭṭhabbo, na nāmaṁyeva kusalādīti imameva ca niyamaṁ sandhāyāha **"kusalādīnaṁ saṅgāhakattamattameva sandhāya vuttan"**ti. Yadipi nāma-padaṁ na niravasesakusalādisaṅgāhakaṁ, kusalādisaṅgāhakaṁ pana hoti, tadatthameva ca taṁ gahitanti nāmassa kusalattikapariyāpannatā vuttāti dassento āha **"kusalādi -pa- vuttan"**ti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlayamaka niddesavāravaṇṇanā

52. **Dutiyayamake**ti ekamūlayamake. **Evamidhāpī**ti yathā ekamūlayamake "ye keci kusalā" icceva pucchā āraddhā, evaṁ idhāpi aññamaññamūlayamakepi "ye keci kusalā" icceva pucchā ārabhitabbā siyā. Kasmā? **Purimayamaka -pa- appavattattā**ti. Idañca dutiyayamakassa tathā appavattattā vuttaṁ, tatiyayamakaṁ pana tatheva pavattaṁ. **Kecī**ti padakārā. Te hi yathā paṭhamadutiyayamakesu purimapucchā eva parivattanavasena pacchimapucchā katāti pacchimapucchāya purimapucchā samānā ṭhapetvā paṭilomabhāvaṁ, na tathā aññamaññayamake. Tattha hi dvepi pucchā aññamaññavisadisā. Yadi tatthāpi dvīhipi pucchāhi sadisāhi

---

1. Khu 1. 305 piṭṭhe Suttanipāte. 2. Abhi 2. 307 piṭṭhe. 3. Saṁ 1. 90 piṭṭhe.

bhavitabbaṁ, "ye keci kusalā"ti paṭhamapucchā ārabhitabbā, pacchimapucchā vā "sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā"ti vattabbā siyā. Evaṁ pana avatvā paṭhamadutiyayamakesu viya purimapacchimapucchā sadisā akatvā tatiyayamake tāsaṁ visadisatā "ye keci kusalā"ti anāraddhattā, tasmā paṭilomapucchānurūpāya anulomapucchāya bhavitabbanti imamatthaṁ sandhāya "ye keci kusalāti apucchitvā"ti vuttanti vadanti.

Atthavasenāti sambhavantānaṁ nicchitasaṁsayitānaṁ atthānaṁ vasena. **Tadanurūpāyā**ti tassā purimapucchāya atthato byañjanato ca anucchavikāya. Purimaṁ hi apekkhitvā pacchimāya bhavitabbaṁ. **Tenā**ti tasmā. Yasmā anulome saṁsayacchede jātepi paṭilome saṁsayo uppajjati, yadi na uppajjeyya, paṭilomapucchāya payojanameva na siyā, tasmā na pacchimapucchānurūpā purimapucchā, atha kho vuttanayena purimapucchānurūpā pacchimapucchā, tāya ca anurūpatāya atthādivasena dvinnaṁ padānaṁ sambandhattā atthādiyamakatā vuttā. Desanākkamato cettha anulomapaṭilomatā veditabbā "kusalā kusalamūlā"ti vatvā "kusalamūlā kusalā"ti ca vuttattā. Sesayamakesupi eseva na yo. Visesavantavisesa, visesavisesavantaggahaṇato vā idha anulomapaṭilomatā veditabbā. Paṭhamapucchāyaṁ hi ye dhammā visesavanto, te nicchayādhiṭṭhāne katvā dassento "ye keci kusalā dhammā"ti vatvā tesu yasmiṁ viseso saṁsayādhiṭṭhāno, taṁdassanatthaṁ "sabbe te kusalamūlā"ti pucchā katā. Dutiyapucchāyaṁ pana tappaṭilomato yena visesena te visesavanto, taṁ visesaṁ sanniṭṭhānaṁ katvā dassento "ye vā pana kusalamūlā"ti vatvā te visesavante saṁsayādhiṭṭhānabhūte dassetuṁ "sabbe te dhammā kusalā"ti pucchā katā. Aniyatavatthukā hi sanniṭṭhānasaṁsayā anekajjhāsayattā sattānaṁ.

Imināpi byañjanenāti "ye keci kusalamūlena ekamūlā"ti imināpi vākyena. **Evaṁ na sakkā vattun**ti yenādhippāyena vuttaṁ, tamevādhippāyaṁ vivarati **"na hī"**ti-ādinā. Tattha **tenevā**ti kusalabyañjanatthassa kusalamūlena ekamūlabyañjanatthassa bhinnattā eva. **Vissajjanan**ti

vibhajanaṁ. **Itarathā**ti kusalamūlena ekamūlabyañjanena pucchāya katāya. **Tāni vacanānī**ti kusalavacanaṁ kusalamūlena ekamūlavacanañca. Kusalacittasamuṭṭhānarūpavasena cassa abyākatadīpanatā daṭṭhabbā. **Etthā**ti "imināpi byañjanena tassevatthassa sambhavato"ti etasmiṁ vacane. **Ye keci kusalā -pa- sambhavato**ti etena kusalānaṁ kusalamūlena ekamūlatāya byabhicārābhāvaṁ dasseti. Tenevāha **"na hi -pa- santī"**ti. **Vuttabyañjanatthasseva sambhavato**ti hi iminā avuttabyañjanatthassa sambhavābhāvavacanena svāyamadhippāyamattho vibhāvito. Yathā hi kusalamūlena ekamūlabyañjanattho kusalabyañjanatthaṁ byabhicarati, na evaṁ taṁ kusalabyañjanattho. Kathaṁ katvā codanā, kathañca katvā parihāro? Kusalamūlena ekamūlā kusalā evāti codanā katā, kusalamūlena ekamūlā eva kusalāti pana parihāro pavattoti veditabbaṁ. **Dutiyayamake viya apucchitvā**ti "ye keci kusalā"ti apucchitvā. **Kusalamūlehī**ti kusalehi mūlehi. **Te**ti kusalamūlena ekamūlā.

Ekato uppajjantīti ettha **iti**-saddo ādi-attho pakārattho vā. Tena "kusalamūlāni ekamūlāni ceva aññamaññamūlāni cā"ti-ādipāḷisesaṁ dasseti. Yaṁ sandhāya **"heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanaṁ kātabbaṁ bhaveyyā"**ti vuttaṁ. Tattha **heṭṭhā**ti anulomapucchāvissajjane. **Vuttanayenā**ti "mūlāni yāni ekato uppajjantī"ti-ādinā vuttanayena. **Tampī**ti "kusalamūlenā"ti-ādi aṭṭhakathāvacanampi. **Tathā**ti tena pakārena, anulomapucchāyaṁ viya vissajjanaṁ kātabbaṁ bhaveyyāti iminā pakārenāti attho. Yena kāraṇena "na sakkā vattun"ti vuttaṁ, taṁ kāraṇaṁ dassetuṁ **"ye vā panā"**ti-ādimāha. Tattha **"āmantā" icceva vissajjanena bhavitabban**ti "sabbe te dhammā kusalā"ti pucchāyaṁ viya "sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā"ti pucchitepi paṭivacanavissajjanameva labbhati, na anulomapucchāyaṁ viya sarūpadassanavissajjanaṁ vibhajitvā dassetabbassa abhāvato. Ye hi dhammā kusalamūlena ekamūlā, na te dhammā kusalamūlena aññamaññamūlāva. Ye pana kusalamūlena aññamaññamūlā, te kusalamūlena ekamūlāva. Tenāha **"na hi -pa- vibhāgo kātabbo bhaveyyā"**ti.

Tattha **yenā**ti yena aññamaññamūlesu ekamūlassa abhāvena. **Yatthā**ti yasmiṁ ñāṇasampayuttacittuppāde. Aññamaññamūlakattā ekamūlakattā cāti adhippāyo. Dvinnaṁ dvinnaṁ hi ekekena aññamaññamūlakatte vutte tesaṁ ekekena ekamūlakattampi vuttameva hoti samānattho ekasaddoti katvā. Tenevāha **"yattha pana -pa- na ekamūlānī"**ti. Tayidaṁ micchā, dvīsupi ekekena itarassa ekamūlakattaṁ sambhavati evāti. Tenāha **"etassa gahaṇassa nivāraṇatthan"**ti-ādi. "Ye dhammā kusalamūlena aññamaññamūlā, te kusalamūlena ekamūlā"ti imamatthaṁ vibhāventena idha "āmantā"ti padena yattha dve mūlāni uppajjanti, tattha ekekena itarassa ekamūlakattaṁ pakāsitamevāti āha **"āmantāti imināva vissajjanena taṁgahaṇanivāraṇato"**ti. **Nicchitattā**ti ettha ekato uppajjamānānaṁ tiṇṇannaṁ tāva mūlānaṁ nicchitaṁ hotu aññamaññekamūlakattaṁ, dvinnaṁ pana kathanti āha **"aññamaññamūlānaṁ hī"**ti-ādi. **Samānamūlatā evā**ti avadhāraṇena nivattitatthaṁ dassetuṁ **"na aññamaññasamānamūlatā"**ti vuttaṁ. Tena aññamaññamūlānaṁ samānamūlatāmattavacanicchāya ekamūlaggahaṇaṁ, na tesaṁ aññamaññapaccayatāvisiṭṭhasamānamūlatādassanatthanti imamatthaṁ dasseti. **Dvinnaṁ mūlānan**ti dvinnaṁ ekamūlānaṁ ekato uppajjamānānaṁ. Yathā tesaṁ samānamūlatā, taṁ dassetuṁ **"tesu hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Taṁmūlehi aññehī**ti itaramūlehi mūladvayato aññehi sahajātadhammehi.

Idāni yena adhippāyena paṭilome "kusalā" icceva pucchā katā, na "kusalamūlena ekamūlā"ti, taṁ dassetuṁ **"aññamaññamūlatte pana -pa- katāti daṭṭhabban"**ti āha. Na hi kusalamūlena aññamaññamūlesu kiñci ekamūlaṁ na hotīti vuttovāyamattho. **Mūlayuttatameva vadati,** na mūlehi ayuttanti adhippāyo. Aññathā pubbenāparaṁ virujjheyya. **Tenevā**ti mūlayuttatāya eva vuccamānattā. **Ubhayatthāpī**ti aññamaññamūlā ekamūlāti dvīsupi padesu. **"Kusalamūlenā"ti vuttaṁ,** kusalamūlena sampayuttenāti hi attho. Yadi ubhayampi vacanaṁ mūlayuttatameva vadati, atha kasmā anulomapucchāyameva ekamūlaggahaṇaṁ kataṁ, na paṭilomapucchāyanti ubhayatthāpi taṁ gahetabbaṁ na vā gahetabbaṁ. Evañhi mūlekamūlayamakadesanāhi ayaṁ aññamaññayamakadesanā samānarasā siyāti codanaṁ manasi katvā āha **"tatthā"**ti-ādi.

Tattha **tatthā**ti tasmiṁ aññamaññayamake. Yadipi ekamūlā aññamaññamūlāti idaṁ padadvayaṁ vuttanayena mūlayuttatameva vadati, tathāpi sāmaññavisesalakkhaṇe attheva bhedoti dassetuṁ **"mūlayogasāmaññe"**ti-ādi vuttaṁ. Samūlakānaṁ samānamūlatā ekamūlattanti ekamūlavacanaṁ tesu avisesato mūlasabbhāvamattaṁ vadati, na aññamaññamūlasaddo viya mūlesu labbhamānaṁ visesaṁ, na ca sāmaññe nicchayo visese saṁsayaṁ vidhamatīti imamatthamāha **"mūlayogasāmaññe -pa- pavattā"**ti iminā. Visese pana nicchayo sāmaññe saṁsayaṁ vidhamanto eva pavattatīti āha **"mūlayogavisese pana -pa- nicchitameva hotī"**ti. **Tasmā**ti vuttasseva tassa hetubhāvena parāmasanaṁ, visesanichayeneva avinābhāvato, sāmaññassa nicchitattā tattha vā saṁsayābhāvatoti attho. Tenāha **"ekamūlāti pucchaṁ akatvā"**ti. **Kusalabhāvadīpakaṁ na hotī**ti kusalabhāvasseva dīpakaṁ na hoti tadaññajātikassapi dīpanato. Tenāha **"kusalabhāve saṁsayasabbhāvā"**ti. **Aññamaññamūlavacanan**ti kevalaṁ aññamaññamūlavacananti adhippāyo. **Kusalādhikārassa anuvattamānattā**ti iminā "sabbe te dhammā kusalā"ti kusalaggahaṇe kāraṇamāha. Ekamūlaggahaṇe hi payojanābhāvo dassito, kusalassa vasena cāyaṁ desanāti.

53-61. **Mūlanaye vutte eva atthe**ti mūlanaye vutte eva kusalādidhamme. Kusalādayo hi sabhāvadhammā idha pāḷi-atthatāya atthoti vutto. Kusalamūlabhāvena, mūlassa visesanena, mūlayogadīpanena ca pakāsetuṁ. Kusalamūlabhūtā mūlā kusalamūlamūlāti samāsayojanā. Mūlavacanañhi nivattetabbagahetabbasādhāraṇaṁ. Akusalābyākatāpi mūladhammā atthīti kusalamūlabhāvena mūladhammā visesitā. Mūlaggahaṇena ca mūlavantānaṁ mūlayogo dīpito hoti. Samānena mūlena, mūlassa visesanena, mūlayogadīpanena ca pakāsetuṁ "ekamūlamūlā"ti, aññamaññassa mūlena mūlabhāvena, mūlassa visesanena, mūlayogadīpanena ca pakāsetuṁ "aññamaññamūlamūlā"ti mūlamūlanayo vuttoti yojanā. Tīsupi yamakesu yathāvuttavisesanamevettha pariyāyantaraṁ daṭṭhabbaṁ.

Mūlayogaṁ dīpetunti mūlayogameva padhānaṁ sātisayañca katvā dīpetunti adhippāyo. Yathā hi kusalāni mūlāni etesanti kusalamūlakānīti bāhiratthasamāse mūlayogo padhānabhāvena vutto hoti, na evaṁ "kusalasaṅkhātā mūlā kusalamūlā"ti kevalaṁ, "kusalamūlamūlā"ti savisesanaṁ vā vutte uttarapadatthappadhānasamāse. Tenāha **"aññapadattha -pa- dīpetun"**ti. **Vuttappakārovā**ti "kusalamūlabhāvena mūlassa visesanenā"ti-ādinā mūlamūlanaye ca, "aññapadatthasamāsantena ka-kārenā"ti-ādinā mūlakanaye ca vuttappakāro eva. **Vacanapariyāyo** mūlamūlakanaye ekajjhaṁ katvā yojetabbo.

74-85. **Na ekamūlabhāvaṁ labhamānehī**ti abyākatamūlena na ekamūlakaṁ tathāvattabbataṁ labhamānehi aṭṭhārasa-ahetukacittuppādāhetukasamuṭṭhānarūpanibbānehi ekato alabbhamānattā. Yathā hi yathāvuttacittuppādādayo hetupaccayavirahitā ahetukavohāraṁ labhanti, na evaṁ sahetukasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ. Tenāha **"ahetukavohārarahitaṁ katvā"**ti. Ettha ca "sabbaṁ rūpaṁ na hetukameva, ahetukamevā"ti vuttattā kiñcāpi sahetukasamuṭṭhānampi rūpaṁ ahetukaṁ, "abyākato dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo, vipākābyākatā kiriyābyākatā hetū sampayuttakānaṁ khandhānaṁ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṁ hetupaccayena paccayo"ti[1] pana vacanato hetupaccayayogena sahetukasamuṭṭhānassa rūpassa ahetukavohārābhāvo vutto. Keci pana **"abbohārikaṁ katvā**ti sahetukavohārena abbohārikaṁ katvāti atthaṁ vatvā aññathā 'ahetukaṁ abyākataṁ abyākatamūlena ekamūlan'ti na sakkā vattun"ti vadanti. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ vuttameva ahetukavohārābhāvena sahetukatāpariyāyassa atthasiddhattā. Apica hetupaccayasabbhāvato tassa sahetukatāpariyāyo abbhateva. Tenāha **"na vā sahetukaduke viya -pa- abbohārikaṁ katan"**ti. Ettha **etthā**ti etasmiṁ ekamūlakaduke. **Hetupaccayayogāyogavasenā**ti hetupaccayena yogāyogavasena, hetupaccayassa sabbhāvāsabbhāvavasenāti attho. **Sahetukavohārameva labhati** paccayabhūtahetusabbhāvato.

---

1. Abhi 8. 132 piṭṭhe.

Apare pana bhaṇanti "sahetukacittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ ahetukaṁ abyākatanti iminā vacanena saṅgahaṁ gacchantampi samūlakattā 'abyākatamūlena na ekamūlan'ti na sakkā vattuṁ, satipi samūlakatte nippariyāyena sahetukaṁ na hotīti 'abyākatamūlena ekamūlan'ti ca na sakkā vattuṁ, tasmā 'ahetukaṁ abyākataṁ abyākatamūlena na ekamūlaṁ, sahetukaṁ abyākataṁ abyākatamūlena ekamūlan'ti dvīsupi padesu anavarodhato abbohārikaṁ katvāti vuttan"ti, taṁ tesaṁ matimattaṁ "sahetuka-abyākatasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ abyākatamūlena ekamūlaṁ hotī"ti **aṭṭhakathāyaṁ** tassa ekamūlabhāvassa nicchitattā, tasmā vuttanayeneva cettha attho veditabbo.

86-97. Kusalākusalābyākatarāsito namananāmanasaṅkhātena visesena arūpadhammānaṁ gahaṇaṁ niddhāraṇaṁ nāma hotīti āha **"nāmānaṁ niddhāritattā"**ti. Tena tesaṁ adhikabhāvamāha viññāyamānameva pakaraṇena aparicchinnattā. Yadi evaṁ "ahetukaṁ nāmaṁ sahetukaṁ nāman"ti pāṭhantare kasmā nāmaggahaṇaṁ katanti āha **"supākaṭabhāvatthan"**ti, paribyattaṁ katvā vutte kiṁ vattabbanti adhippāyo.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Khandhayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

2-3. **Khandhayamake -pa- pariññā ca vattabbā**ti idaṁ padhānabhāvena vattabbadassanaṁ. Abhiññeyyakathā hi abhidhammo, sā ca yāvadeva pariññattāti pariññāsu ca na vinā tīraṇapariññāya pahānapariññā, tīraṇañca sampuṇṇaparānuggahassa adhippetattā kālapuggalokāsavibhāgamukhena khandhānaṁ visuṁ saha ca uppādanirodhalakkhaṇapariggahavasena sātisayaṁ sambhavati, nāññathāti imamatthaṁ dassento **"chasu kālabhedesu -pa- pariññā ca vattabbā"**ti padhānaṁ vattabbaṁ uddharati. Tattha pana yathā na tīraṇapariññāya vinā pahānapariññā, evaṁ tīraṇapariññā vinā ñātapariññāya.

Sā ca sutamayañāṇamūlikāti desanākusalo satthā anvayato byatirekato ca samudāyāvayavapadatthādivibhāgadassanamukhena khandhesu pariññāppabhedaṁ pakāsetukāmo "pañcakkhandhā"ti-ādinā desanaṁ ārabhīti dassento **"te pana khandhā"**ti-ādimāha. **Pañcahi padehī**ti pañcahi samudāyapadehi.

Tatthāti tesu samudāyāvayavapadesu. **Dhammo**ti ruppanādiko ñeyyadhammo. **Samudāyapadassā**ti rūpakkhandhādisamudāyapadassa. Yadipi avayavavinimutto paramatthato samudāyo nāma natthi, yathā pana avayavo samudāyo na hoti, evaṁ na samudāyopi avayavoti satipi samudāyāvayavānaṁ bhede dvinnaṁ padānaṁ samānādhikaraṇabhāvato atthevābhedoti padadvayassa samānatthatāya siyā āsaṅkāti āha **"etasmiṁ saṁsayaṭṭhāne"**ti. "Cakkhāyatanaṁ rūpakkhandhagaṇanaṁ gacchati, viññāṇakkhandho tajjā manoviññāṇadhātū"ti-ādīsu[1] ekadeso samudāyapadattho vutto, "yaṁ kiñci rūpaṁ -pa- ayaṁ vuccati rūpakkhandho"ti-ādīsu[2] pana sakaloti āha **"rūpādi -pa- attho"**ti. Avayavapadānañcettha visesanavisesitabbavisayānaṁ samānādhikaraṇatāya samudāyapadatthatā vuttā, tato eva samudāyapadānampi avayavapadatthatā. Na hi visesanavisesitabbānaṁ atthānaṁ accantaṁ bhedo abhedo vā icchito, atha kho bhedābhedo, tasmā abhedadassanavasena paṭhamanayo vutto, bhedadassanavasena dutiyanayo. Yo hi ruppanādisaṅkhāto rāsaṭṭho avayavapadehi rūpādisaddehi ca khandhasaddena ca visesanavisesitabbabhāvena bhinditvā vutto, svāyaṁ atthato rāsibhāvena apekkhito ruppanādi-attho evāti.

Yathā avayavapadehi vuccamānopi samudāyapadassa attho hoti, evaṁ samudāyapadehi vuccamānopi avayavapadassa atthoti "rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho ca, rūpakkhandho rūpanti āmantā"ti-ādinā padasodhanā katāti dassento āha **"rūpādi-avayavapadehi -pa- padasodhanavāro vutto"**ti. Tattha ekaccassa avayavapadassa aññattha vuttiyā avayavapadatthassa samudāyapadatthatāya siyā anekantikatā, samudāyapadassa pana taṁ natthīti samudāyapadatthassa avayavapadatthatāya

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 1 piṭṭhe.

byabhicārābhāvo “rūpakkhandho rūpanti? Āmantā”ti **pāḷiyā** pakāsitoti vuttaṁ **“rūpādi -pa- dassetun”**ti.

“Rūpakkhandho”ti-ādīsu khandhatthassa visesitabbattā vuttaṁ **“padhānabhūtassa khandhapadassā”**ti. **Vedanādi-upapadatthassa ca sambhavato** “vedanākkhandho”ti-ādīsu. **Rūpāvayavapadena vuttassā**ti rūpasaṅkhātena avayavapadena visesanabhāvena vuttassa khandhatthassa rūpakkhandhabhāvo hoti. Tena vuttaṁ “rūpakkhandho rūpanti? Āmantā”ti. **Tatthā**ti tasmiṁ rūpakkhandhapade. Padhānabhūtena visesitabbattā khandhāvayavapadena vuttassa ruppanaṭṭhassa kiṁ vedanākkhandhādibhāvo hotīti yojanā. Samāne avayavapadābhidheyyabhāve appadhānena padena yo attho viññāyati, so kasmā padhānena na viññāyatīti adhippāyo. **Khandhāvayavapadena vutto dhammo**ti rāsaṭṭhamāha. Tattha **kocī**ti ruppanaṭṭho. **Kenaci samudāyapadenā**ti rūpakkhandhapadena, na vedanākkhandhādipadena. Tenāha **“na sabbo sabbenā”**ti. Esa nayo vedanākkhandhādīsu. Rūparūpakkhandhādi-avayavasamudāyapadasodhanamukhena tattha ca catukkhandhavasena pavattā pāḷigati **padasodhanamūlacakkavāro. Evañca dassentenā**ti iminā yvāyaṁ rūpādi-avayavapadehi rūpakkhandhādisamudāyapadehi ca dassitākāro atthaviseso, taṁ paccāmasati. **Visesanabhāvo** bhedakatāya sāmaññato avacchedakattā, **visesitabbabhāvo** abhedayogena bhedantarato avicchinditabbattā, **samānādhikaraṇabhāvo** tesaṁ bhedābhedānaṁ ekavatthusannissayattā.

Tenāti yathāvuttena visesanavisesitabbabhāvena. **Etthā**ti etasmiṁ samānādhikaraṇe. **Tenā**ti vā samānādhikaraṇabhāvena. **Etthā**ti rūpakkhandhapade. Yathā nīluppalapade uppalavisesanabhūtaṁ nīlaṁ visiṭṭhameva hoti, na yaṁ kiñci, evamidhāpi khandhavisesanabhūtaṁ rūpampi visiṭṭhameva siyāti dassento **“kiṁ khandhato -pa- hotī”**ti āha. Tathā “rūpañca taṁ khandho cā”ti samānādhikaraṇabhāveneva yaṁ rūpaṁ, so khandho. Yo khandho, taṁ rūpanti ayampi āpanno evāti āha **“sabbeva -pa- visesitabbā”**ti. Visesanena ca nāma niddhāritarūpena bhavitabbaṁ avacchedakattā, na aniddhāritarūpenāti āha **“kiṁ pana tan”**ti-ādi, tasseva gahitattā na piyarūpasātarūpassāti adhippāyo.

Na hi taṁ khandhavisesanabhāvena gahitaṁ, vissajjanaṁ kataṁ tassevāti yojanā. **Na khandhato aññaṁ rūpaṁ atthī**ti idaṁ ruppanaṭṭho rūpanti katvā vuttaṁ, na hi so khandhavinimutto atthi. **Tenevā**ti yathāvuttarūpassa khandhavinimuttassa abhāveneva. "Piyarūpaṁ sātarūpaṁ, dassentenappakan"ti ca ādīsu[1] atadatthassa rūpasaddassa labbhamānattā "tena rūpasaddenā"ti visesetvā vuttaṁ. **Vuccamānaṁ** bhūtupādāyampi bhedaṁ[2] dhammajātaṁ. **Suddhenā**ti kevalena, rūpasaddena vināpīti attho. Tayidaṁ pakaraṇādi-avacchinnataṁ sandhāya vuttaṁ, samānādhikaraṇataṁ vā. Yo hi rūpasaddena samānādhikaraṇo khandhasaddo, tena yathāvuttarūpasaddena viya tadattho vuccateva. Tenāha **"khandhā rūpakkhandho"**ti. Yadipi yathāvuttaṁ rūpaṁ khandho eva ca, khandho pana na rūpamevāti āha **"na ca sabbe -pa- visesitabbā"**ti. **Tenevā**ti arūpasabhāvassa khandhassa atthibhāveneva. **Te**ti khandhā. **Vibhajitabbā**ti "khandhā rūpakkhandho"ti padaṁ uddharitvā "rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca, avasesā khandhā na rūpakkhandho"ti-ādinā vibhāgena dassetabbā.

Khandhānaṁ rūpavisesana -pa- saṁsayo hotīti[3] ettha kiṁ khandhato aññāpi vedanā atthi, yato vinivattā vedanā khandhavisesanaṁ hoti, sabbe ca khandhā kiṁ khandhavisesanabhūtāya vedanāya visesitabbāti evaṁ yojanā veditabbā. **Kecī**ti anubhavanādippakārā. **Kenaci visesanenā**ti vedanādinā visesanena.

Ettha ca rūpādipaṇṇatti khandhapaṇṇatti ca "rūpaṁ khandho, khandhā rūpakkhandho"ti-ādinā visuṁ saha ca ruppanādike atthe pavattamānā kadāci avayavabhūte pavattati, kadāci samudāyabhūte, tassā pana tathā pavattanākāre niddhārite yasmā rūpādikkhandhā padato atthato ca visodhitā nāma honti tabbisayakaṅkhāpanodanato, tasmā "rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho ca, rūpakkhandho rūpanti? Āmantā"ti-ādinayappavattena paṭhamavārena rūpādi-avayavapadehi avayavattho viya samudāyatthopi vuccati, tathā samudāyapadehipīti ayamattho dassito. "Rūpaṁ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho"ti-ādinayappavattena pana dutiyavārena visesavācī viya rūpādi-avayavapadehi sāmaññabhūtenapi taṁtaṁvisiṭṭhena khandhāvayavapadena

1. Piyarūpaṁ sātarūpaṁ rūpaṁ na rūpakkhandhoti-ādīsu (?)
2. Bhūtupādāyappabhedaṁ (?)
3. Esa nayo vedanākkhandhādīsuti (?)

so so eva samudāyattho vuccati, na sabboti ayamattho dassito. Khandhavinimuttassa yathādhippetassa abhāvā yadipi khandhoyeva rūpaṁ, so pana na sabbo rūpaṁ, atha kho tadekadeso, tathā vedanādayopīti ayamattho "rūpaṁ khandho, khandhā rūpan"ti-ādinayappavattena tatiyavārena dassito. "Rūpaṁ khandho, khandhā vedanākkhandho"ti-ādinayappavattena pana catutthavārena "rūpaṁ khandho"ti rūpassa khandhabhāve nicchite khandho nāmāyaṁ na kevalaṁ rūpameva, atha kho vedanādi cāti vedanādīnampi khandhabhāvappakāsane na sabbe khandhā vedanādivisesavanto, kecideva pana tena tena visesena tathā vuccantīti ayamattho dassito. Evaṁ dassentī cesā pāḷi khandhānaṁ yathāvuttapaṇṇattisodhanamukhena sarūpāvadhāraṇāya saṁvattati, tañca tesaṁ yāvadeva uppādādinicchayatthanti dassento **"evaṁ yesaṁ -pa- veditabbo"**ti āha.

Ekadesepi samudāyavohāro dissati yathā paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭhoti āha **"cakkāvayavabhāvato cakkānīti yamakāni vuttānī"**ti. **Bandhītvā**ti yamakabhāvena bandhitvā, yamakamūlabhāveneva vā. Mūlabhāvena gahaṇaṁ sambandhabhāvo, taṁsambandhatā ca mūlapadādīnaṁ nābhi-ādisadisatā daṭṭhabbā. Apubbassa vattabbassa abhāvato nayidha desanā maṇḍalabhāveneva sambajjhatīti āha **"na maṇḍalabhāvena sambajjhanato"**ti. Yadipi rūpakkhandhamūlake apubbaṁ natthi, vedanākkhandhādimūlakesu pana saññādimukhena desanappavattiyaṁ apubbavaseneva gato siyā maṇḍalabhāvena sambandho, na tathā pāṭho pavattoti āha **"vedanākkhandha -pa- sambandhenā"**ti. Pacchimassa purimena asambajjhanameva hi heṭṭhimasodhanaṁ. **Suddhakkhandhalābhamattameva gahetvā**ti "khandhā rūpan"ti ettha khandhāti khandhasaddena labbhamānaṁ rūpādīhi asammissaṁ khandhaṭṭhamattameva uddesavasena gahetvā. Yadipi uddese khandhavisesanaṁ rūpādi "khandhā rūpan"ti suddharūpādimattameva gahitaṁ, tathāpi visesarahitassa sāmaññassa abhāvato tattha **suddharūpādimattatāya aṭṭhatvā. Khandhavisesanabhāvasaṅkhātan**ti yathādhigataṁ khandhānaṁ visesanabhāvena kathitaṁ ruppanādikaṁ visesanatthaṁ dassetuṁ. Kevalameva taṁ aggaṇhanto khandhasaddena saha yojetvā -pa- vibhattattā suddhakkhandhavāroti vuttoti yojanā.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

26. **Evaṁ vuttan**ti evaṁ dvārālambanehi saddhiṁ dvārappavattadhammavibhāgavasena vuttaṁ. Piyasabhāvaṁ piyajātikaṁ "kathaṁ rūpena kho āvuso"ti-ādīsu viya piyasabhāvaṭṭhena rūpaṁ, na ruppanaṭṭhenāti vuttaṁ **"piyarūpaṁ -pa- rūpaṁ na rūpakkhandho"**ti. Ruppanaṭṭhena rūpakkhandhapariyāpannampi cakkhādi piyasabhāvamattavacanicchāvasena piyarūpameva anuppavisati, na rūpakkhandhanti āha **"piyasabhāva -pa- na rūpakkhandhoti vuttan"**ti. "Yo pana yattha viseso"ti vutto visesasaddo nānuvattatīti adhippāyenāha **"vacanaseso"**ti. Na hi adhikārato labbhamānassa ajjhāharaṇakiccaṁ atthi. Diṭṭhisaññāti vā paduddhāroyaṁ veditabbo. Visesatā panassā "visesaṁ vaṇṇayissāmā"ti paṭiññāya eva pākaṭā. "Avasesā saṅkhārā"ti etthāpi eseva nayo. Saṁyojanavasena jānāti abhinivisatīti saññā diṭṭhīti āha **"diṭṭhi eva saññā"**ti. **Diṭṭhi cā**ti **ca**-saddena avasiṭṭhaṁ papañcaṁ saṅgaṇhāti. Tathā hi "papañcasaññāsaṅkhā"ti ettha **papañcasūdaniyaṁ**[1] vuttaṁ "saññānāmena vā papañcā eva vuttā"ti.

28. "Khandhā vedanākkhandho"ti etasmiṁ anulome yathā sarūpadassanena vissajjanaṁ labbhati, na evaṁ "na khandhā na vedanākkhandho"ti paṭilome, idha pana paṭivacanena vissajjananti tadatthaṁ vivaranto **"khandhasaddappavattiyā ca abhāve vedanākkhandhasaddappavattiyā ca abhāvo"**ti āha. Tena sattāpaṭisedhe ayaṁ na-kāroti dasseti. Saddaggahaṇañcettha saddanibandhanattā paññattiyā saddasabhāgataṁ vā sandhāya kataṁ. Paṇṇattisodhanaṁ hetaṁ. Tenāha **"paṇṇattisodhanamattameva karotī"**ti. Tena niddhāretabbassa dhammantarassa abhāvaṁ dasseti. Yato vuttaṁ **"na aññadhammasabbhāvo evettha pamāṇan"**ti. **Evañca katvā**ti-ādinā yathāvuttamatthaṁ paṭhantarena samattheti. Kāmaṁ katthaci satipi khandhe natthi vedanākkhandho, akhandhattasabhāvā pana natthi vedanāti "na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā"ti vuttanti evaṁ vā etaṁ daṭṭhabbaṁ. Tenāha **aṭṭhakathāyaṁ** "paññattinibbānasaṅkhātā"ti-ādi.

39. "Rūpato aññe"ti ettha bhūtupādāya dhammo viya piyasabhāvopi rūpasaddābhidheyyatāsāmaññena gahitoti āha **"lokuttarā**

---

1. Ma-Ṭṭha 1. 379 piṭṭhe.

vedanādayo daṭṭhabbā"ti. **Appavattimattamevā**ti khandhasaddappavattiyā abhāve rūpasaddappavattiyā ca abhāvoti paṇṇattisodhanamattataṁyeva sandhāya vadati, tathā cāha **"evañca katvā"**ti-ādi. Tenetaṁ dasseti—yathā cakkhuto aññassa sabbassapi sabhāvadhammassa āyatanaggahaṇena gahitattā tadubhayavinimuttaṁ kiñci natthīti kevalaṁ paññattisodhanatthaṁ tameva abhāvaṁ dassetuṁ "cakkhuñca āyatane ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatanan"ti vuttaṁ, evamidhāpi tadatthameva ubhayavinimuttassa abhāvaṁ dassetuṁ "rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva rūpaṁ na ca khandhā"ti vuttanti. Visamopaññāso. "Cakkhuñca āyatane ca ṭhapetvā"ti ettha hi avasesaggahaṇena gayhamānaṁ kiñci natthīti sakkā vattuṁ āyatanavinimuttassa sabhāvadhammassa abhāvā. Tenāha **"yadi siyā"**ti. "Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā"ti ettha pana na tathā sakkā vattuṁ khandhavinimuttassa sabhāvadhammassa atthibhāvato. Yadi pana tādisaṁ khandhagataṁ dhammajātaṁ natthīti evamidaṁ vuttaṁ siyā, evaṁ sati yuttametaṁ siyā. Tathā hi **"aṭṭhakathāyaṁ panā"**ti-ādinā paññattiggahaṇameva uddharīyati. Taṇhāvatthu ca na siyā avasesaggahaṇena gayhamānanti ānetvā sambandho. Khandho ca siyāti yojanā.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

50-205. Missakakālabhedesu yamakesu padānaṁ bhinnakālattā siyā atthavisesoti āha **"amissakakālabhedesu vāresu atthavisesābhāvato"**ti. Idāni tamevatthaṁ **"purimassa hī"**ti-ādinā vivarati. **Tenā**ti atthavisesābhāvena. **Etthā**ti etasmiṁ pavattivārapāṭhe, etissaṁ vā pavattivāravaṇṇanāyaṁ. **Cha eva vuttā,** na navāti adhippāyo. Tenāha **"atītenā"**ti-ādi. **Ete pana tayo**ti attanā visuṁ anantaraṁ dassite sandhāyāha. **Yathādassitā**ti aṭṭhakathāyaṁ niddhāretvā dassitabbākārā paccuppannenātītādayo ye pāḷiyaṁ ujukameva āgatā. **"Na visuṁ vijjantī"**ti vuttamevatthaṁ **"tattha tattha hī"**ti-ādinā pākaṭataraṁ karoti. Tattha **paṭilomapucchāhī**ti "yassa vā pana

vedanākkhandho uppajjittha, tassa rūpakkhandho uppajjatī”ti evamādikāhi paṭhamapade vuttassa paṭilomavasena pavattāhi. **Tenevā**ti nayato yojetuṁ sakkuṇeyyattā eva. **Missakakālabhedesu cā**ti na kevalaṁ amissakakālabhedesuyeva, atha kho missakakālabhedesu cāti attho. Na yojanāsukaratāya eva purime ayojanā, atha kho sukhaggahaṇatthampīti dassento āha **“amissaka -pa- vuttānī**”ti.

Yena kāraṇenāti yena ekapadadvayasaṅgahitānaṁ khandhānaṁ uppādassa nirodhassa lābhasaṅkhātena kāraṇena. Yathākkamaṁ purepañho pacchāpañhoti ca nāmaṁ vuttaṁ. Ca-saddena purepacchāpañhoti ca nāmaṁ vuttanti niddhāretvā yojetabbaṁ. Tattha pana “ekapadadvayasaṅgahitānan”ti idaṁ ekajjhaṁ katvā gahetabbaṁ. Tamevatthampi vivarati **“yassa hī**”ti-ādinā. Tattha **yassā**ti yassa pañhassa. “Pañho”ti cettha pucchanavasena pavattaṁ vacanaṁ veditabbaṁ. Tenevāha **“paripūretvā vissajjetabbatthasaṅgaṇhanato”**ti. Taṁ sarūpadassanena vissajjanaṁ taṁvissajjanaṁ, taṁ vā yathāvuttaṁ vissajjanaṁ etassāti taṁvissajjano, tassa **taṁvissajjanassa. Purimakoṭṭhāsenā**ti purimena uddesapadena. Tena hi vissajjanapadassa samānatthatā idha sadisatthatā. **Ekena padenā**ti ekena padhānāppadhānena yamakapadena, na paṭhamapadenevāti attho. **Uppādanirodhalābhasāmaññamattenā**ti uppādassa vā nirodhassa vā labbhamānatāya samānatāmattena. **Sanniṭṭhānapada -pa- yuttan**ti idaṁ aṭṭhakathāyaṁ “yattha rūpakkhandho nuppajjatī”ti-ādinā purepañhassa dassitattā vuttaṁ. Yadipi tattha “uppajjatī”ti vissajjitattā vedanākkhandhassa uppādo labbhatīti vuttaṁ, yo pana sanniṭṭhānapadasaṅgahito rūpakkhandhassa anuppādo pāḷiyaṁ anuññātarūpena ṭhito, tassa vasena purepañho yuttoti adhippāyo. Evañhi purimakoṭṭhāsena sadisatthatā hoti.

“Yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā”ti ettha rūpakkhandhassa anuppannapubbatāpaṭikkhepamukhena itarassa paṭikkhipīyatīti rūpakkhandhasseva yathāvuttapaṭikkhepo padhānabhāvena vutto. Eseva nayo aññesupi edisesu ṭhānesūti āha **“sanniṭṭhānatthasseva paṭikkhipanaṁ**

paṭikkhepo"ti. "Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho nirujjhatī"ti ettha pana rūpakkhandhassa uppādalakkhaṇaṁ katvā vedanākkhandhassa nirodho pucchīyatīti so eva "no"ti paṭisedhīyati. Esa nayo aññesupi edisesu ṭhānesūti vuttaṁ **"saṁsayatthanivāraṇaṁ paṭisedho"**ti. "Nakāravirahitan"ti etena paṭisedhassa paṭisedhitamāha. Yadi evaṁ pāḷigatipaṭisedhavissajjanānaṁ ko visesoti āha **"tattha uppattī"**ti-ādi.

Tadekadesapakkhepavasenāti tesaṁ catunnaṁ pañhānaṁ pañcannañca vissajjanānaṁ ekadesassa pakkhipanavasena. Tenāha **aṭṭhakathāyaṁ** "paṭhame ṭhāne paripuṇṇapañhassa purimakoṭṭhāse sarūpadassanenā"ti-ādi. Yo panettha pañhesu vissajjanesu ca sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhepaṁ labhati, taṁ dassetuṁ **"paripuṇṇapañho evā"**ti-ādi vuttaṁ. **Pāḷivavatthānadassanādito**ti ettha **ādi**-saddena pucchāvibhaṅgo vissajjanāṭhānāni ekasmiṁ pañhe yojanānayoti imesaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Suddhāvāsānanti-ādi pāḷiyā padaṁ uddharitvā atthadassanatthaṁ āraddhaṁ. "Yassa yattha rūpakkhandho nuppajjittha, tassa tattha vedanākkhandho nuppajjitthā"ti imassa vissajjanaṁ hoti "suddhāvāsānaṁ tesaṁ tatthā"ti. Tattha **ekabhūmiyaṁ dutiyā upapatti natthī**ti ekissā bhūmiyā ekassa ariyapuggalassa dutiyavāraṁ paṭisandhiggahaṇaṁ natthīti attho. Tatiyavārādīsu vattabbameva natthi. Svāyamattho yathā ñāpito hoti, taṁ dassetuṁ **"paṭisandhito pabhuti hi -pa- pavattā"**ti vuttaṁ. Tena addhāpaccuppannavasenāyaṁ desanā pavattāti dasseti. Ādānanikkhepaparicchinnaṁ kammajasantānaṁ ekattena gahetvā tassa vasena uppādanirodhesu vuccamānesu akammajesu kusalādīsu kathanti codanāyaṁ tepi idha taṁnissitā eva katāti dassento āha **"tasmiñhi -pa- dassitā"**ti. **Tenevā**ti kammajasantāneneva. **Tasmā**ti ekakammanibbattassa vipākasantānassa ekattena gahitattā. **Tassā**ti kammajasantānassa. Pañcasu suddhāvāsesu yathā paccekaṁ "ekissā bhūmiyā dutiyā upapatti natthī"ti yathāvuttapāḷiyā viññāyati, evaṁ "suddhāvāsānan"ti avisesavacanato sakalepi suddhāvāse sā natthīti tāya kasmā na viññāyatīti codanaṁ samuṭṭhāpetvā sayameva pariharituṁ **"kasmā panā"**ti-ādimāha. Tattha suddhāvāsesu heṭṭhābhūmikassa asati indriyaparipāke uparibhūmisamuppatti na

sakkā paṭisedhetuṁ uddhaṁsotavacanato. Uddhamassa taṇhāsotaṁ vaṭṭasotañcāti hi uddhaṁsoto. Tenāha "**uddhaṁsotapāḷisabbhāvā**"ti. **Saṁsandetabbā**ti yathā na virujjhanti, evaṁ netabbā. Tathā ceva saṁvaṇṇitaṁ.

Etena sanniṭṭhānenāti aṅkitokāsabhāvirūpuppādasannissayena nicchayena. **Visesitā** tathābhāvirūpabhāvino. **Asaññasattāpī**ti na kevalaṁ pañcavokārā eva, atha kho asaññasattāpi. **Te eva** asaññasatte eva gahetvā purimakoṭṭhāseti adhippāyo. **Tena ye sanniṭṭhānena vajjitā**ti tena yathāvuttasanniṭṭhānena ye virahitā, te tathā na vattabbāti attho. Idāni "**te tato**"ti-ādinā dasseti. **Tato**ti asaññābhavato. **Pacchimabhavikānan**ti ettha pacchimabhavaṁ sarūpato dassetuṁ "**kiṁ pañcavokārādī**"ti-ādi vuttaṁ. Apacchimabhavikānampi arūpānaṁ arūpabhave yathā rūpakkhandho nuppādi, evaṁ tattha pacchimabhavikānaṁ vedanākkhandhopīti āha "**etena sanniṭṭhānena saṅgahitattā**"ti. Tenāha "**tesaṁ -pa- āhā**"ti. Tattha **tesan**ti pacchimabhavikānaṁ. **Tatthā**ti arūpabhave. **Itarānuppattibhāvañcā**ti itarassa vedanākkhandhassa anuppajjanasabbhāvampi. Sappaṭisandhikānampi suddhāvāsānaṁ khandhabhedassa parinibbānapariyāyo oḷārikadosappahānato kilesūpasamasāmaññena vuttoti veditabbaṁ.

Sabbesañhi tesanti taṁtaṁbhūmiyaṁ ṭhitānaṁ sabbesaṁ suddhāvāsānaṁ. **Yathā panā**ti-ādinā vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ karoti. **Anantā lokadhātuyo**ti idaṁ okāsassa paricchedābhāvaṁyeva dassetuṁ vuttaṁ. Puggalavasena samānādhāratāya samānakālattena asambhavanto okāsavasena pana sambhavanto saṁkiṇṇā viya hontīti āha "**saṁkiṇṇatā hotī**"ti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pariññāvāravaṇṇanā

206-208. **Tassāpī**ti puggalokāsavārassapi. **Okāse puggalassevā**ti yathāgahite okāse yo puggalo, tasseva

okāsavisiṭṭhapuggalassevāti attho. Yathā pana puggalavāre labbhamāne puggalokāsavāropi labbhati, evaṁ okāsavāropi labbheyyāti codanaṁ sandhāyāha **“okāsavāropi cā”**ti. **Tasmā**ti yasmā vuccamānopi okāso puggalassa visesabhāveneva vucceyya, na visuṁ, tasmā.

Aññathāti pavattivāre viya ādānanikkhepaparicchinnaṁ kammajasantānaṁ ekattena gahetvā tassa uppādanirodhavasena pariññāvacane. “Yo rūpakkhandhaṁ parijānātī”ti sanniṭṭhānapadasaṅgahitatthābhāvadassanamukhena itarassapi abhāvaṁ dassetuṁ **“rupakkhandhaparijānanassa abhāvā”**ti vuttaṁ. “Āmantā”ti ca kataṁ, tasmā pavatte cittakkhaṇavasenevettha tayo addhā labbhantīti attho. “Aggamaggasamaṅgiñca arahantañcā”ti dvinnaṁ padānaṁ “rūpakkhandhañca na parijānanti vedanākkhandhañca na parijānitthā”ti dvīhi padehi yathākkamaṁ sambandho. “Ṭhapetvā avasesā puggalā”ti pana paccekaṁ yojetabbaṁ. **Aggamagga -pa- natthī**ti iminā arahattamaggañāṇasseva pariññāmatthakappattiyā pariññākiccaṁ sātisayaṁ, tadabhāvā na itaresanti dasseti. Yato tasseva vajirūpamatā vuttā, sesānañca vijjūpamatā. **Tenā**ti tena yathāvuttena vacanena. **Tadavasesasabbapuggale**ti tato aggamaggasamaṅgito avasesasabbapuggale. Imaṁ pana yathāvuttadosaṁ pariharantā “puthujjanādayo sandhāyā”ti vadanti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Āyatanayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1-9. **Vuttanayenā**ti “avayavapadehi vutto ekadeso sakalo vā samudāyapadānaṁ attho, samudāyapadehi pana vutto ekantena avayavapadānaṁ attho”ti-ādinā vuttena nayena. Etena yathāvutta-atthavaṇṇanānayadassanatāya sabbapaṇṇattivārādīsu yathārahaṁ attho netabboti dasseti.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

10-17. **Vāyanaṁ** savisayaṁ byāpetvā pavattanaṁ, tayidaṁ yathā gandhāyatane labbhati, evaṁ sīlādīsupīti pāḷiyaṁ "sīlagandho"ti-ādi vuttaṁ "sīlādiyeva gandho"ti katvā. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "sīlagandho -pa- nāmānī"ti. Yasmā pana savisayabyāpanaṁ tattha pasaṭabhāvo pākaṭabhāvo vā hoti, tasmā "pasāraṇaṭṭhena pākaṭabhāvaṭṭhena vā"ti vuttaṁ. Attano vatthussa sūcanaṁ vā **vāyanaṁ.** "Devakāyā samāgatā[1], paṇṇattidhammā"ti-ādīsu[2] samūhapaññattīsupi kāyadhammasaddā āgatāti **"sasabhāvan"**ti viseseti. **Kāyavacanena -pa- natthī**ti idaṁ "na dhammo nāyatanan"ti ettha dhammasaddassa vinivattavisesasabbasabhāvadhammavācakataṁ sandhāya vuttaṁ, na dhammāyatanasaṅkhātadhammavisesavācakatanti daṭṭhabbaṁ.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

18-21. **Etasmin**ti pavattivāre. **Pucchāmattalābhenā**ti moghapucchābhāvamāha. **Ekekan**ti "yassa cakkhāyatanaṁ uppajjati, tassa saddāyatanaṁ uppajjatī"ti-ādikaṁ ekekaṁ. **Pañcā**ti "yassa saddāyatanaṁ uppajjati, tassa gandhāyatanaṁ uppajjatī"ti-ādīni pañca. Pucchāmattalābhena saṅgahaṁ anujānanto **"vissajjanavasena hāpetabbānī"**ti āha. **"Vakkhati hī"**ti-ādinā yathāvuttamatthaṁ aṭṭhakathāya samattheti.

Sadisavissajjananti sāmaññavacanaṁ visesaniviṭṭhameva hotīti taṁ visesaṁ dassento "puggalavārameva sandhāya vuttan"ti vatvā tassā pana sadisavissajjanatāya abyāpitattā yattha sadisaṁ, tatthāpi vissajjitanti dassento **"okāsavāre pana -pa- vissajjitan"**ti āha. Tattha **tan**ti dutiyaṁ. **Puggalavārepī**ti yattha sadisaṁ vissajjanaṁ, tattha puggalavārepi vissajjitaṁ, pageva okāsavāreti adhippāyo. **Virattakāmakammanibbattassā**ti bhāvanābalena viratto kāmo etenāti virattakāmaṁ, rūpāvacarakammaṁ, tato nibbattassa. Paṭisandhi eva

---

1. Dī 2. 203; Saṁ 1. 25 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 14 piṭṭhe.

bījaṁ **paṭisandhibījaṁ,** tassa. **"Evaṁsabhāvattā"**ti etena ekantato kāmataṇhānidānakammahetukāni ghānādīnīti dasseti. **Gandhādayo ca na santī**ti sabbena sabbaṁ tesampi abhāvaṁ sandhāya vadati. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva.

"Saccan"ti yathāvuttavasena gahetabbaṁ codakena vuttamatthaṁ sampaṭicchitvā puna yenādhippāyena tāni yamakāni sadisavissajjanāni, taṁ dassetuṁ **"yathā panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tatrāyaṁ saṅkhepattho—tattha cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena "sacakkhukānaṁ aghānakānaṁ upapajjantānan"ti-ādinā nayena jivhākāyāyatanayamakāni yathā sadisavissajjanāni, tathā idha ghānāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena tāni jivhākāyāyatanayamakāni "yassa ghānāyatanaṁ uppajjati, tassa jivhāyatanaṁ uppajjatīti? Āmantā"ti-ādinā nayena sadisavissajjanānīti. Evamettha ubhayesaṁ visuṁ aññamaññaṁ sadisavissajjanatāya idaṁ vuttaṁ, na ekajjhaṁ aññamaññaṁ sadisavissajjanatāya. Tenāha **"tasmā tattha tattheva sadisavissajjanatā pāḷi-anāruḷhatāya kāraṇan"**ti. Evañca sati cakkhāyatanamūlaggahaṇaṁ kimatthiyanti āha **"nidassanabhāvenā"**ti-ādi. Tattha **nidassanabhāvenā**ti nidassanabhūtānaṁ aññamaññasadisavissajjanatāsaṅkhātena nidassanabhāveneva, na pana tesaṁ nidassitabbehi sabbathā sadisavissajjanatāyāti adhippāyo. **"Yebhuyyatāyā"**ti vuttaṁ yebhuyyataṁ dassetuṁ **"tesu hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Evanti iminā "āmantā"ti paṭivacanavissajjanena yathāvuttavacanasseva vissajjanabhāvānujānanaṁ katthabbanti imamatthaṁ ākaḍḍhati. **Sā**ti dutiyapucchā. **Ghānāyatanayamakenā**ti cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakeneva. **Taṁsesānī**ti tena ghānāyatanamūlakakāyāyatanayamakena saddhiṁ sesāni. **Sadisavissajjanattā anāruḷhānī**ti ettha **"anāruḷhānī"**ti ettakameva **tathā**-saddena anukaḍḍhīyati, na "sadisavissajjanattā"ti dassento **"tathāti -pa- samaññenā"**ti vatvā idāni **"kāraṇasāmaññenā"**ti vuttassa sadisavissajjanattassa tattha abhāvaṁ dassetuṁ **"ghānajivhākāyāyatanānaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **agabbhaseyyakesu pavattamānānan**ti etthāpi **"sahacāritāyā"**ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ, tathā **"gabbhaseyyakesu ca pavattamānānan"**ti. **Itarāni** ghānāyatanamūlakāni jivhākāyāyatanayamakāni **dve** na vissajjīyanti, ghānāyatanamūlakesu ca yamakesu vissajjitesu **itaradvayamūlakāni** jivhākāyāyatanamūlakāni na vissajjīyanti avisesattā appavisesattā cāti yojetabbaṁ. Tattha kāyāyatanayamake dutiyapucchāvasena appaviseso, itaravasena aviseso veditabbo. **Rūpāyatanamanāyatanehi saddhin**ti idaṁ rūpāyatanamūlakamanāyatanavasena vuttanti āha **"rūpāyatana -pa- adhippāyo"**ti. Tenevāha **"rūpāyatanamūlakesu hī"**ti-ādi. **Yamakānan**ti rūpāyatanamūlakagandharasaphoṭṭhabbāyatanayamakānaṁ. **Dutiyapucchānan**ti yathāvuttayamakānaṁyeva dutiyapucchānaṁ. **Vuttanayenā**ti "sarūpakānaṁ acittakānan"ti-ādinā vuttena nayena. **Ādipucchānan**ti tesaṁyeva yamakānaṁ paṭhamapucchānaṁ.

Heṭṭhimehīti idaṁ avisesavacanampi yesu sadisavissajjanatā sambhavati, tadapekkhanti āha **"gandharasa -pa- attho"**ti. Uddiṭṭhadhammesu uddesānurūpaṁ labbhamānavisesakathanaṁ vissajjanaṁ, yo tattha na sabbena sabbaṁ uddesānurūpaguṇena upalabbhati, tassa akathanampi atthato vissajjanameva nāma hotīti āha **"avissajjaneneva alabbhamānatādassanena vissajjitāni nāma hontī"**ti.

Cakkhuvikalasotavikalā viya cakkhusotavikalopi labbhatīti so pana aṭṭhakathāyaṁ pi-saddena saṅgahitoti dassento **"jaccandhampi -pa- veditabbo"**ti āha. Paripuṇṇāyatanameva opapātikaṁ sandhāya vuttanti ettha aṭṭhānappayutto **eva**-saddoti tassa ṭhānaṁ dassento **"vuttamevāti attho"**ti vatvā tena paripuṇṇāyatanassa tattha aniyatattā aparipuṇṇāyatanassapi saṅgaho siddhoti dassento **"tena jaccandhabadhirampi sandhāya vuttatā na nivāritā hotī"**ti āha.

22-254. **Tasmiṁ puggalassa anāmaṭṭhattā**ti kasmā vuttaṁ, yāvatā "rūpībrahmalokaṁ pucchatī"ti imināpi okāsoyeva āmaṭṭhoti. "Āmantā"ti paṭiññāya kāraṇavibhāvanādhippāyenāva "kasmā paṭiññātan"ti codanaṁ samuṭṭhāpetvā taṁ kāraṇaṁ dassetukāmo

“nanū”ti-ādimāha. **Gabbhaseyyakabhāvaṁ gantvā parinibbāyissatī**ti pacchimabhavikaṁ sandhāyāha. **Tadavatthassā**ti pacchimabhavāvatthassa. **Bhavissantassā**ti bhāvino. **Paṭiññātabbattā**ti “uppajjissatī”ti paṭiññātabbattā.

Atha kasmāti etthāyaṁ saṅkhepattho—yadi “yassa rūpāyatanaṁ uppajjissati, tassa cakkhāyatanaṁ uppajjissatī”ti pucchāyaṁ vuttena vidhinā paṭiññātabbaṁ, atha kasmā atha kena kāraṇena paṭilome “yassa vā pana rūpāyatanaṁ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṁ nuppajjissatī”ti pucchāya “āmantā”ti paṭiññātaṁ, nanu idaṁ aññamaññaṁ viruddhanti? **Nanū**ti-ādināpi codako tameva virodhaṁ vibhāveti. **No ca nuppajjissati** uppajjissati evāti attho. **“Tasmiṁ bhave”**ti-ādi tassa parihāro. Tattha **tasmiṁ bhave**ti yasmiṁ bhave “rūpāyatanaṁ nuppajjissatī”ti vuttaṁ pavattamānattā, tasmiṁ bhave. **Anāgatabhāvena avacanato**ti bhāvībhāvena avattabbato āraddhuppādabhāvena pavattamānattāti adhippāyo. Tenevāha **“bhavantare hī”**ti-ādi. Na pana vuccatīti sambandho. **Evañca katvā**ti-ādinā pāṭhantarena yathāvuttamatthaṁ samattheti.

Yasmiṁ attabhāve yehi āyatanehi bhavitabbaṁ, **taṁtaṁāyatananibbattakakammena avassaṁbhāvī-āyatanassa** sattassa, santānassa vā, “yassa vā pana rūpāyatanaṁ uppajjissati, tassa cakkhāyatanaṁ uppajjissatīti? Āmantā, yassa vā pana rūpāyatanaṁ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṁ nuppajjissatīti? Āmantā”ti ca evaṁ pavattaṁ pucchādvayavissajjanaṁ āyatanapaṭilābhassa jātibhāvato suṭṭhu upapannaṁ bhavati. **Pacchimabhavikādayo**ti ettha **ādi**-saddena arūpe uppajjitvā parinibbāyanakā saṅgayhanti. **Idampi** vissajjanaṁ. **Abhinanditabbattā**ti “āmantā”ti sampaṭicchitabbattā.

Yaṁ pana aghānakānaṁ kāmāvacaraṁ upapajjantānanti vuttanti sambandho. Yassa vipāko ghānāyatanuppattito puretarameva upacchijjissati. Taṁ ghānāyatanānibbattakakammanti vuttaṁ. Kathaṁ panīdisaṁ kammaṁ atthīti viññāyatīti āha **“yassa yatthā”**ti-ādi. Evampi gabbhaseyyako eva idha aghānakoti adhippetoti kathamidaṁ viññāyatīti codanāya **“na hī”**ti-ādiṁ vatvā tamatthaṁ sādhetuṁ **“dhammahadayavibhaṅge”**ti-ādi vuttaṁ. Avacanattampi hi yathādhammasāsane abhidhamme

paṭikkhepoyevāti. **Idhā**ti imasmiṁ āyatanayamake. **Yathādassitāsū**ti "yassa vā pana sotāyatanaṁ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṁ nuppajjati, yassa yattha ghānāyatanaṁ na nirujjhati, tassa tattha rūpāyatanaṁ na nirujjhissatī"ti ca dassitappakārāsu pucchāsu. **Āmantāti vuttan**ti atha kasmā na viññāyatīti yojanā. Etāsu pucchāsu kasmā paṭivacanena vissajjanaṁ na katanti adhippāyo. **Sanniṭṭhānena gahitatthassā**ti "yassa vā pana sotāyatanaṁ nuppajjissati, yassa yattha ghānāyatanaṁ na nirujjhissatī"ti ca evamādikena sanniṭṭhānapadena gahitassa atthassa. **Ekadese saṁsayatthassa sambhavenā**ti ekadese saṁsayitabbassa atthassa sambhavena sanniṭṭhānatthapaṭiyogabhūtasaṁsayatthassa paṭivacanassa akaraṇato "āmantā"ti paṭivacanavissajjanassa akattabbato atthassa abhinditvā ekajjhaṁ katvā avattabbato. Tenāha **"bhinditabbehi na paṭivacanavissajjanaṁ hotī"**ti.

Yadi siyāti bhinditvā vattabbepi atthe yadi paṭivacanavissajjanaṁ siyā, **paripuṇṇavissajjanameva na siyā** anokāsabhāvato bhinditabbato cāti attho. Tathā hi "pañcavokāre parinibbantānaṁ, arūpe pacchimabhavikānaṁ, ye ca arūpaṁ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesaṁ cavantānaṁ tesaṁ sotāyatanañca nuppajjissati, cakkhāyatanañca nuppajjatī"ti ca, tathā "rūpāvacare parinibbantānaṁ, arūpānaṁ tesaṁ tattha ghānāyatanañca na nirujjhati, rūpāyatanañca na nirujjhissatī"ti ca tattha vibhāgavasena pavatto pāṭhaseso. **Atha kasmā**ti yadi abhinditabbe paṭivacanavissajjanaṁ, na bhinditabbe, evaṁ sante "yassa vā pana somanassindriyaṁ uppajjati, tassa cakkhundriyaṁ uppajjatīti? Āmantā"ti iminā paṭivacanavissajjanena gabbhaseyyakānaṁ somanassapaṭisandhi natthīti kasmā na viññāyati, bhinditabbe na paṭivacanavissajjanaṁ hotīti sampaṭicchitabbanti? Taṁ na, aññāya pāḷiyā tadatthassa viññāyamānattāti dassento **"kāmadhātuyā"**ti-ādimāha.

"Yaṁ cittaṁ uppajjati, na nirujjhati, taṁ cittaṁ nirujjhissati, nuppajjissatīti? Āmantā"ti tasseva cittassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppādakkhaṇe yathā vutto, evaṁ tasseva kammajasantānassa nirodho tassa uppāde anāgatabhāvena vattabbo. Tenetaṁ dasseti "ekacittassa nāma uppādakkhaṇe nirodho anāgatabhāvena vuccati, kimaṅgaṁ pana

ekasantānassā"ti. **Sabbattha** sabbasmiṁ anāgatavāre. Upapajjantānaṁ eva vasena **so** nirodho **tathā** anāgatabhāvena vutto, kasmā panettha nirodho upapannānaṁ vasena na vuttoti āha **"uppannānaṁ panā"**ti-ādi. **Tasseva** yathāpavattassa kammajasantānassa eva. **Tasmā**ti yasmā uppādakkhaṇato uddhaṁ nirodho āraddho nāma hoti, tasmā. **Bhede satipi** kālabhedāmasanassa kāraṇe satipi. Anāgatakālāmasanavaseneva nirodhasseva vasena vissajjanadvayaṁ **upapannameva** yuttameva hotīti. Aññesaṁ vasena nirodhasseva vattuṁ asakkuṇeyyattā **"arahatan"**ti vuttaṁ.

Yadi upapatti-anantaraṁ nirodho āraddho nāma hoti, atha kasmā cutiyā nirodhavacananti codanaṁ sandhāyāha **"tanniṭṭhānabhāvato pana cutiyā nirodhavacanan"**ti. **Tanniṭṭhānabhāvato**ti tassa santānassa niṭṭhānabhāvato. **Pavatte**ti-ādi vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṁ. Tattha **tassā**ti santānassa. **Vakkhatī**ti-ādipi pavatte nirodhaṁ anādiyitvā cutinirodhasseva gahitatāya kāraṇavacanaṁ. **Tenā**ti tena yathāvuttena pāṭhantaravacanena. **Etthā**ti etasmiṁ "yassa cakkhāyatanaṁ nirujjhissatī"ti-ādike āyatanayamake. Yadi pavatte niruddhassapi cutiyā eva nirodho icchito, "sacakkhukānan"ti-ādi kathanti āha **"sacakkhukānanti-ādīsu ca paṭiladdhacakkhukānanti-ādinā attho viññāyatī"**ti. **Te**ti arūpe pacchimabhavikā. Acakkhukavacanañca sāvasesanti yojanā.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dhātuyamakavaṇṇanā

1-19. **Saddadhātusambandhānan**ti idaṁ yāni cakkhudhātādimūlakesu saddayamakāni, sabbāni ca saddadhātumūlakāni, tāni sandhāya vuttaṁ. Na hi tāni cakkhuviññāṇadhātādisambandhāni viya cutipaṭisandhivasena labbhanti, eteneva āyatanayamakepi pavattivāre saddadhātusambandhānaṁ yamakānaṁ alabbhamānatā ca veditabbā.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamaka

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

10-26. **So**ti dukkhasaddo. **Aññatthā**ti saṅkhāradukkhavipariṇāmadukkhadukkhādhiṭṭhānesu. **Aññanirapekkho**ti saṅkhārādipadantarānapekkho. **Tenā**ti aññanirapekkhadukkhapadaggahaṇato. **Tasmiṁ dukkhadukkhe** visayabhūte. **Esa dukkhasaddo** "dukkhaṁ dukkhasaccan"ti ettha paṭhamo dukkhasaddo. **Tañca** dukkhadukkhaṁ. "Dukkhaṁ dukkhasaccan"ti ettha dukkhameva dukkhasaccanti nayidaṁ avadhāraṇaṁ icchitabbaṁ, dukkhaṁ dukkhasaccamevāti pana icchitabbanti āha **"ekantena dukkhasaccamevā"**ti-ādi. **Saccavibhaṅge vuttesu samudayesu koci phaladhammesu natthī**ti saccavibhaṅge pañcadhā vuttesu samudayesu ekopi phalasabhāvesu natthi, phalasabhāvo natthīti attho. "Phaladhammo natthī"ti ca pāṭho. **Maggasaddo ca phalaṅgesū**ti sāmaññaphalaṅgesu sammādiṭṭhi-ādīsu "maggaṅgaṁ maggapariyāpannan"ti-ādinā[1] āgato maggasaddo **maggaphalattā pavattati** kāraṇūpacārenāti adhippāyo. Tenāha **"na maggakiccasabbhāvā"**ti-ādi. **Tasmā**ti yasmā saccadesanāya pabhavādisabhāvā eva dhammā samudayādipariyāyena vuttā, na appabhavādisabhāvā, tasmā. Ettha ca tebhūmakadhammānaṁ yathārahaṁ dukkhasamudayasaccantogadhattā asaccasabhāve sabhāvadhamme ca uddharanto phaladhamme eva uddhari. Nanu ca maggasampayuttāpi dhammā asaccasabhāvāti tepi uddharitabbāti? Na, tesaṁ maggagatikattā. "Phaladhammesū"ti ettha dhammaggahaṇena vā phalasampayuttadhammānaṁ viya tesampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Padasodhanena -pa- idha gahitāti etena asaccasabhāvānaṁ dhammānaṁ pakaraṇena nivattitataṁ āha. **Tesan**ti dukkhādīnaṁ. **Tabbisesanayogavisesan**ti tena dukkhādivisesanayogena visiṭṭhataṁ. Saccavisesanabhāveneva dukkhādīnaṁ pariññeyyatādibhāvo siddhoti āha **"ekantasaccattā"**ti. **Yathā cetthā**ti yathā etasmiṁ saccayamake suddhasaccavāre saccavisesanabhūtā eva dukkhādayo gahitā. **Evaṁ khandhayamakādīsupī**ti na suddhasaccavāre eva ayaṁ nayo dassitoti attho. Padasodhanavāre taṁmūlacakkavāre ca "rūpaṁ rūpakkhandho"ti-ādinā samudāyapadānaṁyeva vattabbameva natthīti **"suddhakkhandhādivāresū"**ti vuttaṁ. Tathā

1. Abhi 2. 246, 247 piṭṭhesu.

cetthāpi suddhavāre eva ayaṁ nayo dassito. Yadi suddhakkhandhādivāresu khandhādivisesanabhūtānameva rūpādīnaṁ gahaṇena bhavitabbaṁ, atha kasmā khandhādivisesanato aññesampi rūpādīnaṁ vasena attho dassitoti codanaṁ sandhāyāha **"aṭṭhakathāyaṁ panā"**ti-ādi. Purimo eva attho yutto, yuttito pāṭhova balavāti.

Paṇṇattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

27-164. Dukkhapariññā yāva dukkhasamatikkamanatthāti sappadesaṁ pavattāpi sā tadatthāvahā bhaveyyāti kassaci āsaṅkā siyāti dassento āha **"ariyattā -pa- katvā vuttan"**ti. Keci panettha "antimabhave ṭhitattā"ti kāraṇaṁ vadanti, taṁ na yujjati upapattiyā dukkhavicārattā, na ca sabbe suddhāvāsā antimabhavikā uddhaṁsotavacanato. "Yassa dukkhasaccaṁ uppajjatī"ti uppādāvatthā. Avisesena dukkhasaccapariyāpannā dhammā sambandhībhāveneva taṁsamaṅgī ca puggalo vuttoti dassento **"sabbe upapajjantā"**ti-ādiṁ vatvā svāyamattho yasmā nicchayarūpena gahito, nicchitasseva ca atthassa vibhāgadassanena bhavitabbaṁ, tasmā **"tesveva -pa- upapannamevā"**ti āha. Tattha tesveva keci dassīyantīti sambandho. **Ekakoṭṭhāsuppattisamaṅgino**ti dukkhakoṭṭhāsuppattisamaṅgino. **Tesū**ti sanniṭṭhānena gahitesu. **Maggaphaluppādasamaṅgīsū**ti maggaphaluppādasamaṅgīnaṁ, ayaṁmeva vā pāṭho.

Ettha cāti-ādinā "sabbesan"ti-ādipāḷiyā piṇḍatthaṁ dasseti. Tattha **samudayasaccuppādavomissassa dukkhasaccuppādassā**ti idaṁ anādare sāmivacanaṁ. Katthaci samudayasaccuppādavomissepi dukkhasacca taṁrahitassa samudayasaccuppādarahitassa dukkhasaccuppādassa dassanavasena vuttanti yojanā. Keci pana "samudayasaccāvomissassā"ti paṭhanti, tesaṁ **"taṁrahitassā"**ti idaṁ purimapadassa atthavicaraṇaṁ veditabbaṁ. **Taṁsahitassā**ti samudayasaccuppādasahitassa dukkhasaccuppādassa dassanavasena vuttanti yojanā. **Tesan**ti asaññasattānaṁ, **pavattiyaṁ dukkhasaccassa uppādo** "pavatte"ti-ādinā vuttesu dvīsupi koṭṭhāsesu na gahitoti attho. Paṭisandhiyaṁ

pana tesaṁ uppādassa paṭhamakoṭṭhāsena gahitatā dassitā eva. **Tathā nirodho cā**ti yathā asaññasattānaṁ paṭisandhiyaṁ dukkhasaccassa uppādo paṭhamakoṭṭhāsena gahito, pavattiyaṁ pana so dvīhi koṭṭhāsehi na gahito, tathā tesaṁ dukkhasaccassa nirodhopīti attho. Tathā hi "sabbesaṁ cavantānaṁ pavatte taṇhāvippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe"ti-ādinā[1] nirodhavāre pāḷi pavattā. **Eseva nayo**ti yvāyaṁ "etthā cā"ti-ādinā samudayasaccayamake pāḷiyā atthanayo vutto, maggasaccayamakepi eseva nayo, evameva tatthāpi attho netabboti attho. Tathā hi "sabbesaṁ upapajjantānan"ti-ādinā tattha pāḷi pavattā.

Evañca satīti evaṁ khaṇavasena okāsaggahaṇe satīti yathāvuttamatthaṁ ananujānanavasena paccāmasati. **Etassa vissajjane**ti etassa yamakapadassa vissajjane. "Aggamaggassa uppādakkhaṇe, arahantānaṁ cittassa uppādakkhaṇe, yassa cittassa anantarā aggamaggaṁ paṭilabhissanti, tassa cittassa uppādakkhaṇe, asaññasattaṁ upapajjantānaṁ tesaṁ tattha dukkhasaccaṁ uppajjati, no ca tesaṁ tattha samudayasaccaṁ uppajjissatī"ti[2] purimakoṭṭhāsassa āgatattā virodho natthīti **"pacchimakoṭṭhāse"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha tasmāti yasmā na upapatticittuppādakkhaṇo bhāvino samudayapaccuppādassa ādhāro, atha kho kāmāvacarādi-okāso, tasmā. **Puggalokāsavāro hesā**ti yasmā puggalokāsavāro esa, tasmā "tesaṁ tatthā"ti ettha okāsavasena tattha-saddassa attho veditabbo. Yadi puggalokāsavāre kāmāvacarādi-okāsavaseneva attho gahetabbo, na khaṇavasena, atha kasmā "sabbesaṁ upapajjantānan"ti-ādinā okāsaṁ anāmasitvā tattha vissajjanaṁ pavattanti codanaṁ sandhāyāha **"tattha -pa- so evā"**ti. Tattha **tatthā**ti okāsavāre. **Puggalavisesadassanatthan**ti puggalasākhātavisesadassa-atthaṁ. **Yattha te**ti yasmiṁ kāmāvacarādi-okāse te puggalā.

Kecīti dhammasiritttheraṁ sandhāyāha. So hi "pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe dukkhasaccaṁ nuppajjatī"ti ettha cittajarūpameva adhippetaṁ cittapaṭibaddhavuttittāti kāraṇaṁ vadati. Apare "arūpeti imaṁ purimāpekkhampi hotīti tena pavattaṁ visesetvā arūpabhavavasena ayamattho

1. Abhi 5. 234 piṭṭhe. 2. Abhi 5. 227 piṭṭhe.

vutto, tasmā 'yassa vā pana samudayasaccaṁ nirujjhati, tassa dukkhasaccaṁ uppajjatīti? No'ti-ādīsupi evamattho veditabbo"ti vadanti. **Puggalo na cittaṁ apekkhitvāva gahito**ti idaṁ cittassa anadhikatattā vuttaṁ. Yattha pana samudayasaccassa uppādanicchayo, tattheva tassa anuppādanicchayenapi bhavitabbaṁ cittena ca vinā puggalasseva anupalabbhanatoti "yassa samudayasaccaṁ nuppajjatī"ti ettha samudayasaccādhāraṁ cittaṁ atthato gahitamevāti sakkā viññātuṁ. Apica indriyabaddhepi na sabbo rūpuppādo ekantena cittuppādādhīnoti sakkā vattuṁ cittuppattiyā vināpi tattha rūpuppattidassanato, tasmā cittajarūpameva cittassa uppādakkhaṇe uppajjati, na itaraṁ, itaraṁ pana tassa tīsupi khaṇesu upapjjatīti niṭṭhamettha gantabbaṁ. Vibhajitabbā avibhattā nāma natthīti siyāyaṁ pasaṅgo paṭhamavāre, dutiyavāre pana vibhajanā evasāti nāyaṁ pasaṅgo labbhati, paṭhamavārepi vā nāyaṁ pasaṅgo. Kasmā? Esā hi[1] yamakassa pakati, yadidaṁ yathālābhavasena yojanā.

Dutiye citte vattanāneti ettha "paṭhamaṁ bhavaṅgaṁ, dutiyaṁ cittan"ti vadanti. Bhavanikantiyā āvajjanampi vipākappavattito visadisattā "dutiyan"ti vattuṁ sakkā, tato paṭṭhāya pubbe tassa tattha samudayasaccaṁ nuppajjitthāti vattabbāti apare. Bhavanikantiyā pana sahajātaṁ paṭhamaṁ cittaṁ idha dutiyaṁ cittanti adhippetaṁ. Tato pubbe pavattaṁ sabbaṁ abyākatabhāvena samudayasaccaṁ nuppajjitthevāti. Tenāha **"sabbantimena paricchedenā"**ti-ādi. **Tasmin**ti dutiye citte. **Tena samānagatikattā**ti tena yathāvuttadutiyacittena ca taṁsamaṅgino vā dukkhasaccaṁ uppajjittha, no ca samudayasaccanti vattabbabhāvena samānagatikattā. **Evañca kathā**ti tena samānagatikatāya dassitattā eva. **Yathāvuttā**ti dutiyākusalacittato purimasabbacittasamaṅgino aggahitā honti itarabhāvābhāvato. Vuttamevatthaṁ pāṭhantarena samatthetuṁ **"yathā"**ti-ādi vuttaṁ. **Te**ti catuvokārā. **Vajjetabbā**ti "itaresan"ti visesanena nivattetabbā. **Pañcavokārā viya yathāvuttā suddhāvāsā**ti dutiyacittakkhaṇasamaṅgībhāvena vuttappakārā yathā suddhāvāsasaṅkhātā pañcavokārā pubbe vuttā santi, evaṁ catuvokārā pubbe vuttā na hi santīti yojanā.

---

1. Esāti (Ka)

"Yassa yatthā"ti puggalokāsā ādheyyādhārabhāvena apekkhitāti āha **"puggalokāsā aññamaññaparicchinnā gahitā"**ti. **Kāmāvacare -pa- upapannā**ti ettha kāmāvacare abhisametāvino rūpāvacaraṁ upapannā, rūpāvacare abhisametāvino arūpāvacaraṁ upapannā, vā-saddena kāmāvacare abhisametāvino arūpāvacaraṁ upapannāti ca yojetabbaṁ. **Tatthā**ti upapannokāse. **Abhisamayo**ti uparimaggābhisamayo yāva upapanno na bhavissati, tāva **te** tattha upapannapuggalā **ettha** etasmiṁ "abhisametāvīnan"ti-ādinā vutte dutiyakoṭṭhāse **na gayhanti**puggalokāsānaṁ aññamaññaṁ paricchinnattā. Yadi evaṁ kiṁ te imasmiṁ yamake asaṅgahitāti āha **"te panā"**ti-ādi. Tattha yaṁ vuttaṁ "samānagatikāti visuṁ na dassitā"ti, taṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"anabhisametāvīnan"**ti-ādi vuttaṁ. Tassattho—"anabhisametāvīnan"ti iminā paṭhamapadena gahitā sabbattha magguppattirahe sampattibhave tattha suddhāvāse ye anabhisametāvino, tesu dvippakāresu suddhāvāsā yasmiṁ kāle tattha anabhisametāvinoti gahetabbā, tattha nesaṁ tathā gahetabbakālassa visesanatthaṁ "suddhāvāsānaṁ dutiye citte vattamāne"ti vuttanti.

Etenāti etena vacanena. Vodānacittaṁ nāma maggacittānaṁ anantarapaccayabhūtaṁ cittaṁ, idha pana aggamaggacittassa. **Tato**ti yathāvuttavodānacittato **purimataracittasamaṅgino,** anulomañāṇasampayuttacittasamaṅgino, avasiṭṭhavuṭṭhānagāminivipassanācittādisamaṅginopi. tenāha **"yāva sabbantimataṇhāsampayuttacittasamaṅgī, tāva dassitā"**ti.

Paṭisandhicuticittānaṁ bhaṅguppādakkhaṇā pavatte cittassa bhaṅguppādakkhaṇehi dukkhasaccādīnaṁ nuppādādīsu samānagatikāti katvā vuttaṁ **"pavatte cittassā"**ti-ādi. Tattha cuticittassapi uppādakkhaṇassa gahaṇaṁ daṭṭhabbanti yojanā. **Dvīsupi koṭṭhāsesū**ti samudayasaccassa bhāvino nirodhassa appaṭikkhepapaṭikkhepavasena pavattesu purimapacchimakoṭṭhāsesu. **Na visesitan**ti yathāvutte appaṭikkhepe ca satipi visesetvā na vuttanti attho. **Ekassapi** puggalassa tādisassa **maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇasamaṅgino** purimakoṭṭhāsasseva abhajanato koṭṭhāsadvayasambhavābhāvatoti attho. Idāni tamevatthaṁ vivarituṁ **"yassa dukkhasaccan"**ti-ādi vuttaṁ. **Kesañci** puggalānaṁ. Niddhāraṇe cetaṁ sāmivacanaṁ. "Maggassa ca

phalassa cā”ti vuttamaggaphalāni dassento **“tiṇṇaṁ phalānaṁ dvinnañca maggānan”**ti āha. Tāni pana heṭṭhimāni tīṇi phalāni majjhe ca dve maggā veditabbā. **Nirantaraṁ anuppādetvā**ti paṭipakkhadhammehi avokiṇṇaṁ katvā saha vipassanāya maggaṁ uppādentena yā sātaccakiriyā kātabbā, taṁ akatvāti attho. Tenāha **“antarantarā -pa- uppādetvā”**ti. “Arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe”ti avisesato vutte kathamayaṁ viseso labbhatīti āha **“sāmaññavacanenapī”**ti-ādi. Tena apavādavisayapariyāyena upasaggā abhinivisantīti lokasiddhoyaṁ ñāyoti dasseti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pariññāvāravaṇṇanā

165-170. **Etthevā**ti imasmiṁ saccayamake eva. **Apariññeyyatādassanatthan**ti ettha **a**-kāro na pariññeyyābhāvavacano, nāpi pariññeyyapaṭipakkhavacano, atha kho tadaññavacanoti yathārahaṁ saccesu labbhamānānaṁ pahātabbatādīnampi dassane āpanneyeva samayavāro dassanaparo, yesañca na dassanaparo, tesu kesuci saccesu labbhamānānampi kesañci visesānaṁ ayaṁ vāro na dassanapdaroti dassento **“sacchikaraṇa -pa- dassanatthañcā”**ti āha. **Samudaye pahānapariññāva vuttā, na tīraṇapariññā**ti yuttaṁ tāvetaṁ samudayassapi tīretabbasabhāvattā, **“dukkhe tīraṇapariññāva vuttā, na pahānapariññā”**ti idaṁ tabbasabhāvattā, **“dukkhe tīraṇapariññāva vuttā, na pahānapariññā”**ti idaṁ pana kasmā vuttaṁ, nanu dukkhaṁ appahātabbamevāti? Samudayasacca vibhaṅge vuttānaṁ kesañci samudayakoṭṭhāsānaṁ dukkhasacce saṅgahaṇato dukkhasamudaye vā asaṅkaratova gahetvā bhūtakathanametaṁ daṭṭhabbaṁ. **Ubhayatthā**ti dukkhe samudaye ca vuttā. Kasmā? Tesaṁ sādhāraṇāti. Evaṁ sādhāraṇāsādhāraṇabhedabhinnaṁ yathāvuttaṁ pariññākiccaṁ pubbabhāge nānakkhaṇe labbhamānampi maggakāle ekakkhaṇe eva labbhati ekañāṇakiccattāti dassetuṁ **“maggañāṇañhī”**ti-ādi vuttaṁ.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṅkhārayamaka

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1. Satipi kusalamūlādīnampi vibhattabhāve khandhādivibhāgo tato sātisayoti dassento **"khandhādayo viya pubbe avibhattā"**ti āha. Pakārattho vā ettha **ādi**-saddo "bhūvādayo"ti-ādīsu viyāti kusalamūlādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Aviññātattā** nisāmentehi. Hetu-attho vā ettha luttaniddiṭṭho aviññāpitattāti attho. Yadipi kāyasaṅkhārānaṁ vikappadvayepi hetuphalabhāvoyeva icchito, sāmivacanarūpāvibhūto pana attheva atthabhedoti dassento **"kāyassa -pa- kattu-atthe"**ti āha. **So panā**ti kattu-attho.

2-7. **Suddhika-ekekapadavasenā**ti "kāyo saṅkhāro"ti-ādīsu dvīsu dvīsu padesu aññamaññaṁ asammissa-ekekapadavasena. **Atthābhāvato**ti yathādhippetatthābhāvato. Aññathā karajakāyādiko attho attheva. Tenevāha **"padasodhana -pa- avacanīyattā"**ti. Idāni tameva atthābhāvaṁ byatirekavasena dassento **"yathā"**ti-ādimāha. Kasmā pana ubhayattha samāne samāsapadabhāve tattha attho labbhati, idha na labbhatīti? Bhinnalakkhaṇattā. Tattha hi rūpakkhandhādipadāni samānādhikaraṇānīti padadvayādhiṭṭhāno eko attho labbhati, idha pana kāyasaṅkhārādipadāni bhinnādhikaraṇānīti tathārūpo attho na labbhatīti. Tenāha **"yathādhippetatthābhāvato"**ti.

Visuṁ adīpetvāti "kāyasaṅkhāro"ti-ādinā saha vuccamānopi kāyasaṅkhārasaddo visuṁ visuṁ attano atthaṁ ajotetvā ekaṁ atthaṁ yadi dīpetīti parikappavasena vadati. Tena kāyasaṅkhārasaddānaṁ samānādhikaraṇataṁ ulliṅgeti. **"Kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno"**ti kasmā vuttaṁ, "saṅkhārasaddo saṅkhārattheva vattamāno"ti pana vattabbaṁ siyā. Evañhi sati khandhatthe vattamāno khandhasaddo viya rūpasaddena kāyasaddena visesitabboti idaṁ vacanaṁ yujjeyya, kāyasaṅkhārasaddānaṁ pana samānādhikaraṇatte na kevalaṁ saṅkhārasaddoyeva

saṅkhāratthe vattati, atha kho kāyasaddopīti imamatthaṁ dassetuṁ **"kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno"**ti vuttaṁ siyā, kāyasaddena samānādhikaraṇenāti adhippāyo. Byadhikaraṇena pana saṅkhārassa visesitabbatā atthevāti.

Imassa vārassāti suddhasaṅkhāravārassa. **Padasodhanena dassitānan**ti ettakeva vuccamāne tattha dassitabhāvasāmaññena suddhakāyādīnampi gahaṇaṁ āpajjeyyāti taṁnivāraṇatthaṁ **"yathādhippetānamevā"**ti āha. **Kāyādipadehi aggahitattā**ti suddhakāyādipadehi aggahitattā. **Idha panā**ti aṭṭhakathāyaṁ. Suddhasaṅkhāravāraṁ sandhāya vuttampi suddhasaṅkhāravāramevettha ananujānanto sakalasaṅkhārayamakavisayanti āha **"idha pana saṅkhārayamake"**ti. **Adhippetatthapariccāgo**ti assāsapassāsādikassa adhippetatthassa aggahaṇaṁ cetanākāya-abhisaṅkharaṇasaṅkhārādi **anadhippetatthapariggaho.** Yadi "kāyo saṅkhāro"ti-ādinā suddhasaṅkhāratammūlacakkavārā atthābhāvato idha na gahetabbā, atha kasmā pavattivārameva anārabhitvā aññathā desanā āraddhāti āha **"padasodhanavāratammūlacakkavārehī"**ti-ādi. **Saṁsayo hoti** saṅkhārasaddavacanīyatāsāmaññato kāyasaṅkhārādipadānaṁ byadhikaraṇabhāvato ca. Tenevāha **"asamānādhikaraṇehi -pa- dassitāyā"**ti.

Paṇṇattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

19. **Saṅkhārānaṁ puggalānañca okāsattā**ti sampayuttānaṁ nissayapaccayatāya, saṅkhārānaṁ samāpajjitabbatāya puggalānaṁ jhānassa okāsatā veditabbā, bhūmi pana yadaggena puggalānaṁ okāso, tadaggena saṅkhārānampi okāso. "Dutiye jhāne tatiye jhāne"ti-ādinā **jhānaṁ,** "kāmāvacare rūpāvacare"ti-ādinā **bhūmi** ca visuṁ okāsabhāvena gahitā. **Itī**ti hetu-attho, yasmā jhānampi okāsabhāvena gahitaṁ, tasmāti attho. **Puggalavāre ca okāsavasena puggalaggahaṇe**ti puggalavāre ca yadā puggalokāsasaṅkhārādīnaṁ okāsabhāvena gayhati,

tadā tesaṁ dvinnaṁ okāsānaṁ vasena gayhanaṁ hotīti yattha so puggalo, yañca tasmiṁ puggale jhānaṁ upalabbhati, tesaṁ dvinnaṁ bhūmijhānasaṅkhātānaṁ okāsānaṁ vasena yathārahaṁ kāyasaṅkhārādīnaṁ gahaṇaṁ kathanaṁ hotīti. **Tasmā**ti yasmā etadeva, tasmā. **Dutiyatatiyajjhānokāsavasenā**ti dutiyatatiyajjhānasaṅkhāta-okāsavasena **gahitā.** Kathaṁ? "Vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānaṁ uppādakkhaṇe"ti evaṁ gahitā **puggalā visesetvā dassitā.** Kena? Teneva vitakkavicārarahita-assāsapassāsuppādakkhaṇenāti yojetabbaṁ.

Paṭhamakoṭṭhāse jhānokāsavasena puggaladassanaṁ katanti vuttaṁ **"puna -pa- dassetī"**ti. Bhūmi-okāsavasena puggalaṁ dassetīti sambandho. **Dvippakārānan**ti jhānabhūmi-okāsabhedena duvidhānaṁ. **Tesan**ti puggalānaṁ. "Paṭhamaṁ jhānaṁ samāpannānaṁ kāmāvacarānan"ti ca idaṁ nivattetabbagahetabbasādhāraṇavacanaṁ, tassa ca avacchedakaṁ "assāsapassāsānaṁ uppādakkhaṇe"ti idanti vuttaṁ **"visesa -pa- khaṇe"**ti. **Tena** visesanena. **Kāmāvacarānampī**ti **pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṁ rūpārūpāvacaresu paṭhamajjhānaṁ samāpannānaṁ, atha kho kāmāvacarānampīti vuttamevatthaṁ sampiṇḍeti. Kīdisānaṁ kāmāvacarānanti āha **"gabbhagatādīnan"**ti. **Ādi**-saddena udakanimuggavisaññibhūtā saṅgahitā, na matacatutthajjhānasamāpannanirodhasamāpannā. Te hi akāmāvacaratāya viya rūpārūpabhavasamaṅgino vitakkavicāruppattiyāva nivattitā. **Ekantikattā**ti assāsapassāsābhāvassa ekanti kattā. **Nidassitā**ti rūpārūpāvacarā nidassanabhāvena vuttā, na tabbirahitānaṁ aññesaṁ abhāvatoti adhippāyo. Paṭhamajjhānokāsā assāsapassāsavirahavisiṭṭhāti yojanā. Paṭhamañcettha paṭhamajjhānasamaṅgīnaṁ rūpārūpāvacarānaṁ gahaṇaṁ, dutiyaṁ yathāvuttagabbhagatādīnaṁ. **Iminā nayenā**ti yvāyaṁ "saṅkhārānaṁ puggalānañcā"ti-ādinā jhānokāsabhūmi-okāsavasena puggalavibhāganayo vutto, iminā nayena upāyena. **Sabbattha** sabbapucchāsu.

21. **Etasmiṁ pana atthe satī**ti yvāyaṁ uppattibhūmiyā jhānaṁ visesetvā attho vutto, etasmiṁ atthe gayhamāne aññatthapi uppattibhūmiyā jhānaṁ visesitabbaṁ bhaveyya, tathā ca aniṭṭhaṁ āpajjatīti dassento **"catutthajjhāne"**ti-ādimāha. Kiṁ pana taṁ aniṭṭhanti āha

“bhūmīnaṁ okāsabhāvasseva aggahitatāpattito”ti. Yattha yattha hi jhānaṁ gayhati, tattha tattha taṁ uppattibhūmiyā visesitabbaṁ hoti. Tathā sati jhānokāsova gahito siyā, na bhūmi-okāso guṇabhūtattā. Kiñca “catutthajjhāne rūpāvacare arūpāvacare”ti ettha rūpārūpabhūmiyā catutthajjhāne visesiyamāne tadekadesova okāsavasena gahito siyā, na sabbaṁ catutthajjhānaṁ. Tenāha **“sabbacatutthajjhānassa okāsavasena aggahitatāpattito cā”**ti. **Jhānabhūmokāsānan**ti jhānokāsabhūmi-okāsānaṁ.

Nanu ca jhānabhūmi-okāse asaṅkarato yojiyamāne na sabbasmiṁ paṭhamajjhānokāse kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro ca atthi, tathā sabbasmiṁ kāmāvacarokāseti codanuppattiṁ sandhāya tassa parihāraṁ vattuṁ seca. **Taṁdvayuppattī**ti tassa kāyavacīsaṅkhāradvayassa uppatti. Okāsadvayassa asaṅkarato gahaṇe ayañca guṇo laddho hotīti āha **“visuṁ -pa- na vattabbaṁ hotī”**ti. Tattha **aṅgamattavasenā**ti vitakkādijhānaṅgamattavasena. Saṅkhāroyevāti āha **“avitakka -pa- gacchatī”**ti. **Muddhabhūtaṁ dutiyajjhānan**ti catukkanaye dutiyajjhānamāha. Tañhi sakalakkhobhakaradhammavigamena vitakkekaṅgappahāyikato sātisayattā “muddhabhūtan”ti vattabbataṁ labhati. **Assaññasattā viyā**ti idaṁ visadisudāharaṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

37. Āvajjanato pubbe pavattaṁ sabbaṁ cittaṁ paṭisandhicittena samānagatikattā ekaṁ katvā vuttaṁ **“paṭhamato”**ti. Tenāha **“avitakka-avicārato”**ti-ādi. **Cittasaṅkhārassa ādidassanatthan**ti suddhāvāse cittasaṅkhārassa ādidassanatthaṁ. Tathā **“vacīsaṅkhārassa ādidassanatthan”**ti etthāpi.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anusayayamaka

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā

1. "Avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo, kammasamudayā rūpasamudayo.[1] Lobho nidānaṁ kammānaṁ samudayāyā"ti[2] ca evaṁdinā kusalamūlakusalādīnaṁ paccayabhāvo vuttoti āha **"paccayadīpakena mūlayamakenā"**ti. "So 'aniccaṁ rūpaṁ, aniccaṁ rūpan'ti yathābhūtaṁ pajānāti. Cakkhu aniccaṁ, rūpā aniccā"ti ca ādinā bahulakhandhādimukhena aniccānupassanādayo vihitāti vuttaṁ **"khandhādīsu tīraṇabāhullato"**ti. Kilesānaṁ samucchindanato paraṁ pahānakiccaṁ natthīti āha **"anusayapahānantā pahānapariññā"**ti. Yadipi anusayehi sampayogato ārammaṇato vā pahānapariññā nappavattati, anusayābhāve pana tadārambho eva natthīti katvā vuttaṁ **"anusayehi pahānapariññaṁ vibhāvetun"**ti. **Anusayabhāvena labbhamānānan**ti anusayabhāvena vijjamānānaṁ, anusayasabhāvānanti attho. **Tīhākārehī**ti paricchedādīhi tīhi pakārehi. Anusayesu gaṇanasarūpappavattiṭṭhānato abodhitesu puggalokāsādivasena pavattiyamānā tabbisayā desanā na suviññeyyā hotīti dassento āha **"tesu tathā -pa- duravabodhattā"**ti.

Ettha purimesūti paduddhāro anantarassa vidhi paṭisedho vāti katvā sānusayavārādi-apekkho, na anusayavārādi-apekkho anusayavāre pāḷivavatthānassa pageva katattāti dassento **"etesu sānusayavārādīsu purimesūti attho"**ti āha. Sānusayavārādīsu hi tīsu purimesu okāsavāre yato tatoti desanā pavattā, na anusayavārādīsu. **Atthavisesābhāvato**ti "kāmadhātuyā cutassā"ti-ādinā[3] pāḷi-āgatapadassa, "kāmadhātuṁ vā pana upapajjantassā"ti-ādinā yamakabhāvena aṭṭhakathā-ādigatapadassa ca atthavisesābhāvato. **Kathamayaṁ yamakadesanā siyā** dutiyassa padassa abhāvatoti attho. Yadi nāyaṁ yamakadesanā, atha kasmā idhāgatāti āha **"purimavāre hī"**ti-ādi. Tattha **anusayaṭṭhānaparicchedadassanan**ti

1. Khu 9. 53 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Saṁ 1. 133 piṭṭhe. 3. Abhi 6. 274 piṭṭhe.

anusayaṭṭhānatāya paricchedadassanaṁ. Evampi kathamidaṁ anusayayamakaṁ yamakadesanāsabbhāvatoti āha **"yamakadesanā -pa- nāmaṁ daṭṭhabban"**ti. **Atthavasenā**ti paṭilomatthavasena. Paṭhamapadena hi vuttassa viparivattanavasenapi yamakadesanā hoti "rūpaṁ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpan"ti-ādīsu[1], tattha pana atthaviseso atthi, idha natthi, tasmā na tathā desanā katāti dassento āha **"atthavisesābhāvato pana na vuttā"**ti. **Labbhamānatāvasenā**ti pucchāya labbhamānatāvasena.

Uppatti-arahataṁ dassetīti iminā nippariyāyena anusayā anāgatāti dassitaṁ hoti yato te maggavajjhā, na ca atītapaccuppannā uppattirahāti vuccanti uppannattā. Yaṁsabhāvā pana dhammā anāgatā anusayāti vuccanti, taṁsabhāvā eva te atītapaccuppannā vuttā. Na hi dhammānaṁ addhābhedena sabhāvabhedo atthi, tasmā anusayānaṁ atītapaccuppannabhāvā pariyāyato labbhantīti **aṭṭhakathāyaṁ**[2] "atītopi hotī"ti-ādi vuttaṁ. **Evaṁpakārā**ti anusayappakārā, kāraṇalābhe sati uppajjanārahā-icceva attho. **So evaṁpakāro** uppajjanavāre **uppajjatisaddena gahito** uppajjanārahatāya avicchinnabhāvadīpanatthanti adhippāyo. Tenāha **"na khandhayamakādīsu viya uppajjamānatā"**ti, paccuppannatāti attho. **Tenevā**ti-ādinā yathāvuttamatthaṁ pākaṭataraṁ karoti. Tattha **ninnānākaraṇo**ti nibbiseso. Uppajjanānusayānaṁ ninnānākaraṇattā eva hi "etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī"ti **vibhaṅge**[3] āgataṁ. Anusayanaṁ hi ettha nivisananti adhippetaṁ.

Idāni yena pariyāyena atītapaccuppannesu anusayavohāro. Taṁ dassetukāmo anāgatampi tehi saddhiṁ ekajjhaṁ katvā dassento **"anurūpaṁ kāraṇaṁ pana -pa- vuccantī"**ti āha. Etena bhūtapubbagatiyā atītapaccuppannesu uppattirahatā veditabbāti dasseti. Uppatti-arahatā nāma kilesānaṁ maggena asamucchinnatāya veditabbā. Sā ca atītapaccuppannesupi atthevāti pakārantarenapi tesaṁ pariyāyatova anusayabhāvaṁ pakāseti. Tenevāha **"maggassa panā"**ti-ādi. **Tādisānan**ti ye maggabhāvanāya asati uppattirahā, tādisānaṁ. **Dhammo eva ca uppajjati,** na dhammākāroti adhippāyo. Na hi dhammākārā

1. Abhi 5. 17 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 3. 319 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 106 piṭṭhe.

aniccatādayo uppajjantīti vuccanti. Yadi pana te uppādādisamaṅgino siyuṁ, dhammā eva siyuṁ. Tena vuttaṁ "appahīnākāro ca uppajjatīti vattuṁ na yujjatī"ti.

Vuttampi thāmagamanaṁ aggahetvā appahīnaṭṭhamattameva gahetvā codako codetīti dassento āha **"sattānusaya -pa- āpajjatīti ce"**ti. Na hi thāmagamane gahite codanāya okāso atthi. Tenāha **"nāpajjatī"**ti-ādi. Vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ, na kevalamaṭṭhakathāyameva pāṭhagatovāyamattho, tasmā evameva gahetabboti dassento **"thāmagato -pa- huttan"**ti vatvā kiṁ pana taṁ thāmagamananti parāsaṅkaṁ nivattento **"thāmagatanti ca -pa- vuttā"**ti āha. Tattha **aññehi sodhāraṇo**ti kilesavatthu-ādīnaṁ kilesatādisabhāvo viya kāmarāgādito aññattha alabbhamāno tesaṁyeva āveṇoko sabhāvo, yato te bhavabījaṁ bhavamūlnti ca vuccanti. Yasmā ca thāmagamanaṁ tesaṁ anaññasādhāraṇo sabhāvo, tasmā anusayananti vuttaṁ hotīti dassento **"thāmagatoti anusa-ayasamaṅgīti attho"**ti āha.

"Yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā"ti-ādinā[1] anusayavāre vutto eva attho "yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatīti? Āmantā"ti-ādinā[2] vuttoti anusayanākāro eva uppajjanavāre uppajjatisaddena gahitoti "uppajjanavāro anusayavārena ninnānākaraṇo vibhatto"ti yaṁ vuttaṁ, tattha vicāraṁ ārabhati **"anusaya-uppajjanavārānaṁ samānagatikattā"**ti-ādinā. **"Uppajjatī"ti vacanaṁ siyā**ti uppajjanavāre "uppajjatī"ti vacanaṁ appahīnākāradīpakaṁ siyā. Tathā ca sati yathā "imassa uppādā"ti ettha imassa anirodhāti ayamatthopi ñāyati, evaṁ "uppajjatī"ti vutte atthato "na uppajjatī"ti ayamattho vutto hoti appahīnākārassa uppattirahabhāvassa anuppajjamānasabhāvattāti codanaṁ dassento **"uppajjatīti vacanassa avuttatā na sakkā vattunti ce"**ti āha. **Vacanatthavisesena taṁdvayassa vuttattā**ti etena dhammanānattābhāvepi padatthanānatthena vārantaradesanā hoti

1. Abhi 6. 56 piṭṭhe. 2. Abhi 6. 274 piṭṭhe.

yathā sahajātasaṁsaṭṭhavāresūti dasseti. **Anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā**ti-ādi tameva vacanatthavisesaṁ vibhāvetuṁ āraddhaṁ. **Uppattiyoggan**ti uppattiyā yoggaṁ, uppajjanasabhāgatanti attho. Yato anusayā uppattirahāti vuccanti, ekantena cetadeva sampaṭicchitabbaṁ "yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatīti? Āmantā"ti-ādivacanato[1]. "Anusentīti anusayā"ti ettake vutte sadā vijjamānā nu kho te aparinipphannānusayanaṭṭhena "anusayā"ti vuccantīti ayamattho āpajjatīti taṁnisedhanatthaṁ **"anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantī"**ti vuttaṁ. Uppatti-arahabhāvena thāmagatatā anusayaṭṭhoti yaṁ tesaṁ uppattiyogavacanaṁ vuttaṁ, taṁ sammadeva vuttanti imamatthamāha **"anusayasaddassā"**ti-ādinā. Tena vāradvayadesanuppādikā anusayasaddatthaniddhāraṇāti dasseti. **Tampi suvuttameva iminā tantippamāṇenā**ti idampi "abhidhamme tāvā"ti-ādinā āgataṁ tividhameva tantiṁ sandhāyāhāti dassento āha **"tantittayenapi hi cittasampayuttatā dīpitā hotī"**ti.

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā

2. **Evaṁ satī**ti vedanānaṁ visesitabbabhāve kāmadhātuyā ca visesanabhāve sati. **Kāmādhātuyā anusayanaṭṭhānatā na vuttā hoti** appadhānabhāvato, padhānāppadhānesu padhāne kiccadassanato, visesanabhāvena caritabbatāya cāti adhippāyo. Hotu ko dosoti kadāci vadeyyāti āsaṅkamāno āha **"dvīsu panā"**ti-ādi. **Dvīsū**ti niddhāraṇe bhummaṁ, tathā **"tīsu dhātūsū"**ti etthāpi. **Tasmā**ti yasmā dhātu-ādibhedena tividhaṁ anusayaṭṭhānaṁ, tattha ca rūpārūpadhātūnaṁ bhavarāgassa anusayaṭṭhānatā vuttāti kāmadhātuyā kāmarāgassa anusayaṭṭhānatā ekantena vattabbā, tasmā. **tīsu dhātūsu tīsu vedanāsū**ti ca niddhāraṇe bhummaṁ, **kāmadhātuyā dvīsu vedanāsū**ti ca ādhāre.

---

1. Abhi 6. 274 piṭṭhe.

Dvīsvevāti dvīsu sukhopekkhāsu eva. **Sabbāsu dvīsūti** yāsu kāsuci dvīsu. **Tenāti** "kāmarāgo dvīsu vedanāsu anusetī"ti vacanasāmatthiyaladdhena visesanicchayeneva. **Bhavarāgānusayaṭṭhānaṁ** rūpārūpadhātuyo tadanurūpā ca vedanā. Na hi dvīsu vedanāsu kāmarāgānusayova anusetīti avadhāraṇaṁ icchitaṁ, dvīsu eva pana vedanāsūti icchitaṁ. Tenevāha **"dvīsveva anuseti, na tīsū"**ti. **Aṭṭhānañca** anusayānaṁ, kiṁ taṁ apariyāpannaṁ sakkāye? Sabbo lokuttaro dhammo. **Ca**-saddena paṭighānusayaṭṭhānaṁ saṅgaṇhāti. Tena vuttaṁ **"yathā cā"**ti-ādi. **Aññāti** kāmarāgā-usayaṭṭhānabhūtā dve vedanā.

Aññesu dvīhi vedanāhi vippayuttesu. **Piyarūpasātarūpesūti** piyāyitabbamadhurasabhāvesu. Visesanañcetaṁ rūpādīnaṁ sabbadvārasabbapurisesu iṭṭhabhāvassa aniyatatāya kataṁ. **Sātasantasukhagiddhiyāti** sātasukhe santasukhe ca gijjhanākārena abhikaṅkhanākārena. Tattha sātasukhaṁ kāyikaṁ, santasukhaṁ cetasikaṁ. Sātasukhaṁ vā kāyikasukhaṁ, santasukhaṁ upekkhāsukhaṁ. tathā cāhu "upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā"ti[1]. Parittaṁ vā oḷārikaṁ sukhaṁ sātasukhaṁ, anoḷārikaṁ santasukhaṁ. Parittaggahaṇañcettha kāmarāgānusayassa adhippetattā. **Aññatthāti** vedanāhi aññattha. **Soti** kāmarāgānusayo. **Vedanāsu anugato hutvā setīti** vedanāpekkho eva hutvā pavattati yathā puttāpekkhāya dhātuyā anuggaṇhanappavatti, sayanasaṅkhātā pavatti ca kāmarāgassa nikāmanameva. Tenāha **"sukhamicceva abhilapatī"**ti. Yathā tassa, evaṁ paṭighānusayādīnampi vuttaniyāmena yathāsakaṁ kiccakaraṇameva dukkhavedanādīsu anusayanaṁ daṭṭhabbaṁ. Tena vuttaṁ **"evaṁ paṭighānusayo cā"**ti-ādi. **Tīsu vedanāsu anusayanavacanenāti** tīsu vedanāsu yathārahaṁ anusayanavacanena. **Iṭṭhādibhāvena gahitesūti** iṭṭhādīsu ārammaṇapakatiyā vasena iṭṭhādibhāvena gahitesu viparītasaññāya vasena aniṭṭhādīsu iṭṭhādibhāvena gahitesūti yojanā. Na hi iṭṭhādibhāvena gahaṇaṁ viparītasaññā.

Tatthāti iṭṭhārammaṇādīsu. **Etthāti** anusayane. **Kāmassādādivatthubhūtānaṁ kāmabhavādīnanti** kāmassādabhavassādavatthubhūtānaṁ

1. Visuddhi 2. 203; Abhi-Ṭṭha 2. 171; Mahāniddesa-Ṭṭha 198 piṭṭhesu.

kāmarūpārūpabhavānaṁ gahaṇaṁ veditabbanti yojanā. **Tatthā**ti vedanāttayadhātuttayesu. Niddhāraṇe cetaṁ bhummaṁ. **Dukkhapaṭighāto** dukkhe anabhirati. **Yattha tatthā**ti dukkhavedanāya taṁsampayuttesu aniṭṭharūpādīsu vāti yattha tattha. Mahaggatā upādinnakkhandhā **rūpārūpabhavā,** anupādinnakkhandhā **rūpārūpāvacaradhammā. Tatthā**ti yathāvuttesu mahaggatadhammesu bhavarāgo-icceva veditabbo. Tena vuttaṁ **"rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānusetī"**ti. **Diṭṭhānusayādīnan**ti **ādi**-saddena vicikicchānusaya-avijjānusayādīnaṁ snāgaho daṭṭhabbo.

Dhātuttayavedanāttayavinimuttaṁ diṭṭhānusayādīnaṁ anusayanaṭṭhānaṁ na vuttanti suvuttametaṁ diṭṭhānusayādīnaṁ uppattiṭṭhānapucchāyaṁ "sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu" icceva vissajjitattā. Kāmarāgo pana yattha nānuseti, taṁ dukkhavedanārūpārūpadhātuvinimuttaṁ diṭṭhānusayādīnaṁ anusayanaṭṭhānaṁ atthīti dassetuṁ **"nanu cā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **tadanusayanaṭṭhānato**ti tassa kāmarāgānusayassa anusayanaṭṭhānato. **Aññā**nekkhammassitasomanassupekkhāsaṅkhātā. Ayamettha saṅkhepattho—nekkhammassitadomanasse viya paṭighānusayo nekkhammassitasomanassupekkhāsu kāmarāgānusayo nānusetīti "yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha diṭṭhānusayo nānusetī"ti sakkā vattunti tasmā taṁ uddharitvā na vuttanti. **Hontū**ti tāsaṁ vedanānaṁ atthitaṁ paṭijānitvā uddharitvā avacanassa kāraṇaṁ dassento āha **"na pana -pa- taṁ na vuttan"**ti. **Tadanusayanaṭṭhānan**ti tesaṁ diṭṭhānusayādīnaṁ anusayanaṭṭhānaṁ. **Tasmā**ti yasmā satipi kāmarāgānusayanaṭṭhānato aññasmiṁ diṭṭhānusayādīnaṁ anusayanaṭṭhāne taṁ pana dhātuttayavedanāttayavinimuttaṁ natthi vedanādvayabhāvato, tasmā. **Taṁ** vedanādvayaṁ **na vutaṁ** visuṁ na uddhaṭanti attho. **Tasmā**ti yasmā "yattha kāmarāgādayo nānusenti, tattha diṭṭhivicikicchā nānusentī"ti ayamattho "āmantā"ti iminā paṭivacanavissajjanena avibhāgato vuttoti "yattha kāmarāgādayo anusenti, tattha diṭṭhivicikicchā anusentī"ti ayampi attho avibhāgatova labbhati, tasmā. Avibhāgato ca dukkhaṁ paṭighassa anusayanaṭṭhānanti dīpitaṁ hoti. Tenāha **"avisesena -pa- veditabban"**ti. Tattha **avisesenā**ti gehassitaṁ nekkhammassitanti visesaṁ akatvā.

Samudāyavasena gahetvāti yathāvutta-avayavānaṁ samūhavasena dukkhantveva gahetvā. "Avisesena samudāyavasena gahetvā"ti imamatthaṁ **tathā**-saddena anukaḍḍhati "dvīsu vedanāsū"ti etthāpi gehassitādivibhāgassa anicchitattā.

Yadi evaṁ "paṭighaṁ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anusetī"ti idaṁ suttapadaṁ kathanti codanaṁ sandhāya **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tatthā**ti tasmiṁ domanasse, taṁsampayutte vā paṭighe. **Nekkhammassitaṁ domanassan**ti-ādinā neyyatthamidaṁ suttaṁ, na nītatthanti dasseti. Yathā pana suttaṁ udāhaṭaṁ, tathā idha kasmā na vuttanti āha **"paṭighuppattirahaṭṭhānatāyā"**ti-ādi. Evampi suttābhidhammapāṭhānaṁ kathamavirodhoti āha **nippariyāyadesanā hesā, sā pana pariyāyadesanā**ti. **Evañca katvā**ti pariyāyadesanattā eva. **Rāgānusayo**ti kāmarāgānusayo adhippeto. Yato "anāgāmimaggena samugghātanaṁ sandhāyā"ti vuttaṁ, tasmā tassa na mahaggatadhammā anusayanaṭṭhānanti taṁ paṭhamajjhānañca anāmasitvā **"na hi lokiyā -pa- nānusetīti sakkā vattun"**ti vuttaṁ. **Avatthubhāvato**ti sabhāveneva anuppattiṭṭhānattā. **Idhā**ti imasmiṁ anusayayamake. **Vuttanayenā**ti "nekkhammassitaṁ domanassaṁ uppādetvā"ti-ādinā vuttena nayena. **Taṁpaṭipakkhabhāvato**ti tesaṁ paṭighādīnaṁ paṭipakkhassa maggassa sabbhāvato. Na kevalaṁ maggasabbhāvato, atha kho balavavipassanāsabbhāvatopīti dassento āha **"taṁ samugghā -pa- bhāvato cā"**ti.

Idāni yadetaṁ tattha tattha "anusayanaṭṭhānan"ti vuttaṁ, taṁ gahetabbadhammavasena vā siyā gahaṇavisesena vāti dve vikappā, tesu paṭhamaṁ sandhāyāha **"ārammaṇe anusayanaṭṭhāne satī"**ti. Rūpādi-ārammaṇe anusayānaṁ anusayanaṭṭhānanti gayhamāne yamatthaṁ sandhāya "na sakkā vattun"ti vuttaṁ, taṁ dassetuṁ **"dukkhāya hī"**ti-ādimāha. **Yadi siyā**ti yadi kāmarāgānusayo siyā. **Etassapī**ti diṭṭhānusayasampayuttalobhassapi "sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū"ti kāmarāgassa ṭhānaṁ vattabbaṁ siyā, na ca vuttaṁ. **Atha panā**ti-ādi dutiyavikappaṁ sandhāya vuttaṁ. **Ajjhāsayavasena taṁninnatāyā**ti asatipi ārammaṇakaraṇe yattha kāmarāgādayo ajjhāsayato ninnā, taṁ tesaṁ anusayanaṭṭhā.

tena vuttaṁ "anugato hutvā setī"ti. Atha pana vuttanti sambandho. **Yathā**ti-ādi yathāvuttassa atthassa udāharaṇavasena nirūpanaṁ. **Dukkhe paṭihaññanavaseneva pavattati,** nānammaṇakaraṇavasenāti adhippāyo. **Dukkhameva tassa anusayanaṭṭhānaṁ vuttan**ti ajjhāsayassa tattha ninnattā dukkhameva tassa paṭighassa anusayanaṭṭhānaṁ vuttaṁ, **nālambitaṁ** rūpādi sukhavedanā cāti adhippāyo. **Evan**ti yathā aññārammaṇassapi paṭighassa ajjhāsayato dukkhaninnatāya dukkhameva anusayanaṭṭhānaṁ vuttaṁ, evaṁ. **Dukkhādīsu -pa- vuttanti** "dukkhena sukhaṁ adhigantabbaṁ. Natthi dinnan"ti ca ādinā kāyakilamanadukkhe dānānubhāvādike ca micchābhinivesanavasena uppajjamānena diṭṭhānusayena sampayutto aññārammaṇopi lobho "evaṁ sukhaṁ bhavissatī"ti ajjhāsayato sukhābhisaṅgavaseneva pavattatīti sukhupekkhābhedaṁ sātasantasukhadvayameva assa lobhassa anusayanaṭṭhānaṁ vuttaṁ pāḷiyaṁ, na yathāvuttaṁ dukkhādi, tasmā **bhavarāga -pa- na virujjhati. Ekasmiṁyeva cā**ti-ādi dutiyavikappaṁyeva upabrūhanatthaṁ vuttaṁ. Tattha rāgassa sukhajjhāsayatā taṁsamaṅgino puggalassa vasena veditabbā, tanninnabhāvena vā cakkhussa visamajjhāsayatā viya. Esa nayo sesesupi. **Tesaṁ** rāgapaṭighānaṁ **nānānusayaṭṭhānatā hoti** ekasmimpi ārammaṇeti attho.

Evañca katvāti asatipi gahetabbabhede gahaṇavisesena anusayanaṭṭhānassa bhinnattā eva. **"Yattha -pa- no"ti vuttaṁ,** aññathā virujjheyya. Gahetabbabhedena hi rāgapaṭighānaṁ anusayanaṭṭhānabhede gayhamāne vipākamatte ṭhātabbaṁ siyā, na ca taṁ yuttaṁ, napi sabbesaṁ purisadvārānaṁ iṭṭhāniṭṭhaṁ niyatanti. Yadipi yathāvuttalobhassa vuttanayena kāmarāgānusayatā sambhavati, yathā pana sukhupekkhāsu iṭṭhārammaṇe ca uppajjantena domanassena saha pavatto doso dubbalabhāvena paṭighānusayo na hoti, evaṁ yathāvuttalobhopi kāmarāgānusayo na hotīti imamatthaṁ dassetuṁ **"aṭṭhakathāyaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Na paṭighānusayo**ti ettha **na**-kāro paṭisedhanattho, na aññattho, itarattha pana sambhavo eva natthīti dassento **"yaṁ panetan"**ti-ādimāha. Tattha **"na hi domanassassa paṭighānusayabhāvāsaṅkā atthī"**ti iminā **na**-kārassa aññatthatābhāvadassanamukhena abhāvatthataṁ samattheti.

Desanā saṁkiṇṇā viya bhaveyyāti ettha desanāsaṅkaraṁ dassetuṁ **"bhavarāgassapi -pa- bhaveyyā"**ti vuttaṁ. Tassattho—yathā kāmarāgassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ārammaṇakaraṇavasena uppatti vuttā "kāmarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetī"ti, evaṁ yadi "bhavarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetī"ti vucceyya, bhavarāgassapi -pa- bhaveyya. Tato ca kāmarāgena saddhiṁ bhavarāgassa desanā saṁkiṇṇā bhaveyya, kāmarāgato ca bhavarāgassa viseso dassetabbo. So ca sahajātānusayavasena na sakkā dassetunti ārammaṇakaraṇavasena dassetabbo. Tena vuttaṁ **"tasmā ārammaṇa -pa- adhippāyo"**ti. Tattha **ārammaṇavisesenā**ti rūpārūpadhātusaṅkhāta-ārammaṇavisesena. **Visesadassanatthan**ti kāmarāgato bhavarāgassa visesadassanatthaṁ. **Evaṁ desanā katā**ti "rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anusetī"ti evaṁ visaye bhummaṁ katvā desanā katā. Tenāha **"sahajātavedanāvisesābhāvato"**ti.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvāra 1. Anusayavāravaṇṇanā

3. **Pavattāvirāmavasenā**ti anusayappavattiyā avirāmavasena, avicchedavasenāti attho. Kathaṁ pana kusalābyākatacittakkhaṇe anusayānaṁ pavattīti āha **"maggeneva -pa- pubbe"**ti.

20. Cittacetasikānañca ṭhānaṁ nāma cittuppādoti āha **"ekasmiṁ cittuppāde"**ti. **Tesaṁ tesaṁ puggalānan**ti puthujjanādīnaṁ puggalānaṁ. **Pakatiyā** sabhāvena. Sabhāvasiddhā hi dukkhāya vedanāya kāmarāgassa ananusayanaṭṭhānatā. Evaṁ sesesupi yathārahaṁ vattabbaṁ. Vakkhati hi "pakatiyā dukkhādīnaṁ kāmarāgādīnaṁ ananusayanaṭṭhānataṁ sandhāya vuttan"ti. **Pahānenā**ti tassa tassa anusayassa samucchindanena. **Tiṇṇaṁ puggalānan**ti puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṁ. **Dvīnnaṁ puggalānan**ti anāgāmi-arahantānaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ puggalokāsavāre. **Purimanaye**ti "tiṇṇaṁ puggalānan"ti-ādike purimasmiṁ vissajjananaye. **Okāsan**ti uppattiṭṭhānaṁ, idha pana

dukkhavedanā veditabbā. **Pacchimanaye**ti “dvinnaṁ puggalānan”ti-ādike vissajjananaye. **Anokāsatā** ananusayanaṭṭhānatā.

Anusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. **“Sānusayo, pajahati, parijānātī”ti puggalo vutto**ti “kāmarāgena sānusayo, kāmarāgaṁ pajahati, kāmarāgaṁ parijānātī”ti-ādīsu anusayasamaṅgibhāvena pahānapariññākiriyāya kattubhāvena ca puggalo vutto, na dhammo. **Bhavavisesena vā**ti kevalena bhavavisesena vā. **Itaresū**ti paṭighānusayādīsu. **Bhavānusayavisesena vā**ti kāmabhavādibhavavisiṭṭhānusayavisesena vā. **Sānusayatāniranusayatādikā**ti ettha **ādi**-saddena pahānāpahānapariññā saṅgayhanti. Nanu ca bhavavisese kesañci anusayānaṁ appahānanti? Na taṁ anusayakataṁ, atha kho paccayavekallato anokāsatāya cāti nāyaṁ virodho. **Dvīsu vedanāsū**ti sukha-upekkhāsu vedanāsu dukkhāya vedanāya kāmarāgānusayena niranusayoti yojetabbaṁ. **Idampi natthi** puggalavasena vuccamānattā. Tenāha **“na hi puggalassa -pa- anusayānan”**ti. Yadipi puggalassa anusayanokāso anokāso, tassa pana sānusayatādihetu hotīti dassento **“anusayassa panā”**ti-ādimāha. **Niranusayatādīnan**ti **ādi**-saddena appahānāpariññā saṅgaṇhāti. **Parijānanaṁ** samatikkamananti pariññāvārepi “apādāne nissakkavacanan”ti vuttaṁ.

Anusayanaṭṭhānatoti anusayanaṭṭhānahetu. **“Ananusayanaṭṭhānato”**ti etthāpi eseva nayo. **Nimittāpādānabhāvadassanatthan**ti sānusayavāre nimittabhāvadassanatthaṁ, pajahanapariññāvāresu apādānabhāvadassanatthañcāti yojetabbaṁ. **Pajahatī**ti ettha “rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayaṁ pajahatī”ti pāḷipadaṁ āharitvā yojetabbaṁ, **na pajahatī**ti ettha pana “dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayaṁ nappajahatī”ti. **Evamādīsū**ti **ādi**-saddena pariññāvārampi saṅgaṇhāti. **Bhummaniddeseneva** hetu-attheneva niddiṭṭhāti attho.

Catutthapañhavissajjanenāti "yato vā pana mānānusayena sānusayo, tato kāmārāgānusayena sānusayo"ti etassa pañhassa vissajjanena. Tattha hi "rūpadhātuyā arūpadhātuyā"ti-ādinā sarūpato anusayanaṭṭhānāni dassitāni. **Tadatthe**ti taṁ anusayanaṭṭhānadassanaṁ attho etassāti tadattho, tasmiṁ tadatthe. "Anusayassa uppattiṭṭhānadassanatthaṁ ayaṁ vāro āraddho"ti-ādinā "yato"ti etena **anusayanaṭṭhānaṁ vuttanti imamatthaṁ vibhāvetvā. Pamādalikhitaṁ viya dissati** uppanna-saddena vattamānuppanne vuccamāne. Yathā pana uppajjanavāre uppajjatisaddena uppattiyogadīpakattā uppattirahā vuccanti, evamidhāpi uppatti-arahe vuccamāne na koci virodho. Yaṁ pana vakkhati "na hi apariyāpannānaṁ anusayuppattirahaṭṭhānatā"ti, sopi na doso. Yattha yattha hi anusayā uppattirahā, tadeva ekajjhaṁ gahetvā "sabbatthā"ti vuttanti. **Tatheva dissatī**ti taṁ pamādalikhitaṁ viya dissatīti attho.

Yato uppannena bhavitabbanti yato anusayanaṭṭhānato kāmagārānusayena uppannena bhavitabbaṁ, tena kāmarāgānusayena uppattirahaṭṭhāne nissakkavacanaṁ kataṁ "yato"ti. **Tathā**ti ettha **tathā**-saddo yathā "yato uppannenā"ti ettha uppattirahaṭṭhānato anusayassa uppattirahatā vuttā, tathā "uppajjanakenā"ti etthāpi sā eva vuccatīti dīpetīti āha **"sabbadhammesu -pa- āpannenā"**ti. Tattha "uppajjanako"ti vutte anuppajjanako na hotīti ayamattho viññāyati, tathā ca sati tena anuppatti nicchitāti uppannasabhāvatā ca pakāsitā hotīti. Tenāha **"sabbadhammesu -pa- apanetī"**ti. "Yo yato kāmarāgānusayena niranusayo, so tato mānānusayena niranusayo"ti pucchāya "yato tato"ti āgatattā vissajjane "sabbatthā"ti padassa nissakkavaseneva sakkā yojetuntid assento **"sabbatthāti -pa- na na sambhavatī"**ti āha. **Bhummato aññatthāpi saddavidū icchanti,** yato sabbesaṁ pādakaṁ "sabbatthapādakan"ti vuccati, idha pana nissakkavasena veditabbaṁ.

Sānusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. **Appajahanasabbhāvā**ti appahānassa, appahīyamānassa vā sabbhāvā. **Tasmā**ti yasmā yo kāmarāgānusayaṁ pajahati, na so mānānusayaṁ niravasesato pajahati, yo ca mānānusayaṁ niravasesato pajahati, na so kāmarāgānusayaṁ pajahati pageva pahīnattā, tasmā "yo vā pana mānānusayaṁ pajahati, so kāmarāgānusayaṁ pajahatīti? No"ti vuttanti veditabbaṁ. Yadi evaṁ paṭhamapucchāyaṁ kathanti āha **"yasmā pana -pa- vuttan"**ti. Tattha **pahānakaraṇamattamevā**ti pahānakiriyāsambhavamattameva, na niravasesappahānanti adhippāyo. **Te ṭhapetvā**ti diṭṭhivicikicchānusayādīnaṁ niravasesapajahanake aṭṭhamakādike ṭhapetvā. **Avasesā**ti tassa tassa anusayassa niravasesappajahanakehi avasiṭṭhā. Tesu yesaṁ ekacce anusayā ahīnā, tepi **appajahanasabbhāveneva nappajahantīti vuttā. Na ca yathāvijjamānenā**ti maggakiccabhāvena vijjamānappakārena pahānena vajjitā rahitā eva vuttāti yojanā.

Kesañcīti sotāpannasakadāgāmimaggasamaṅgisakadāgāmīnaṁ. Puna **kesañcī**ti anāgāmi-aggamaggasamaṅgi-arahantānaṁ. **Ubhayan**ti kāmarāgavicikicchānusayadvayaṁ. **Sesānan**ti "sesā"ti vuttānaṁ yathāvuttapuggalānaṁ. **Tesan**ti vuttappakārānaṁ dvinnaṁ anusayānaṁ. **Ubhayāppajahanassā**ti kāmarāgavicikicchānusayāppajahanassa. **Kāraṇaṁ na hotī**ti yesaṁ vicikicchānusayo pahīno, tesaṁ tassa pahīnatā, yesaṁ yathāvuttaṁ ubhayappahīnaṁ, tesaṁ tadappajahanassa kāraṇaṁ na hotīti attho. Tenāha **"tesaṁ pahīnattā 'nappajahantī'ti na sakkā vattun"**ti. Atha pana na tattha kāraṇaṁ vuttaṁ, yena kāraṇavacanena yathāvuttadosāpatti siyā, kevalaṁ pana sanniṭṭhānena tesaṁ puggalānaṁ gahitatādassanatthaṁ vuttaṁ **"kāmarāgānusayañca nappajahantī"**ti, evampi pucchitassa smāsayatthassa kāraṇaṁ vattabbaṁ. Tathā ca sati "sesapuggalā tassa anusayassa pahīnattā nappajahantī"ti kāraṇaṁ vattabbamevāti codanaṁ sandhāyāha **"na vattabban"**ti-ādi. Tattha **na vattabban**ti vuttanayena kāraṇaṁ na vattabbaṁ kāraṇabhāvasseva abhāvato. "Ubhayāppajahanassa kāraṇaṁ na hotī"ti vuttaṁ, yathā pana vattabbaṁ, taṁ dassetuṁ **"yo kāmarāgānusayaṁ -pa- vattabbattā"**ti āha. Tena

pahīnāppahīna kāraṇaṁ na vattabbaṁ, pahīnānaṁyeva pana vasena vattabbanti dasseti. **Saṁsayatthasaṅgahite**ti saṁsayatthena padena saṅgahite. Sanniṭṭhānapadasaṅgahitaṁ pana pahīyamānattā "nappajahatī"ti na sakkā vattunti.

Pajahanavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pahīnavāravaṇṇanā

264-273. **Phalaṭṭhavaseneva desanā āraddhā,** na maggaṭṭhavasena, kuto puthujjanavasena. Kasmā? Phalakkhaṇe hi anusayā pahīnāti vuccanti, maggakkhaṇe pana pahīyantīti. Tenevāha **"maggasamaṅgīnaṁ aggahitataṁ dīpetī"**ti. **Paṭilome hi puthujjanavasenapi desanā gahitā** "yassa diṭṭhānusayo appahīno, tassa vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā"ti-ādinā. **Anusayaccantapaṭipakkhekacittakkhaṇikānan**ti anusayānaṁ accantaṁ paṭipakkhabhūta-ekacittakkhaṇikānaṁ. **Maggasamaṅgīnan**ti maggaṭṭhānaṁ. Ettha ca anusayānaṁ accantapaṭipakkhatāggahaṇena uppattirahataṁ paṭikkhipati. Na hi te accantapaṭipakkhasamuppattito parato uppattirahā honti. Maggasamaṅgitāggahaṇena anuppattirahatāpāditataṁ paṭikkhipati. Na hi maggakkhaṇe te anuppattirahataṁ āpāditā nāma honti, atha kho āpādīyantīti. Ekacittakkhaṇikatāggahaṇena santānabyāpāraṁ. Tenāha **"na kocī"**ti-ādi. Tattha **te**ti maggasamaṅgino. Na kevalaṁ pahīnavāreyeva, atha kho aññesupīti dassento **"anusaya -pa- gahitā"**ti āha.

275-296. Yattha anusayo uppattiraho, tatthevassa anuppattirahatāpādananti **"attano attano okāse eva anuppattidhammataṁ āpādito"**ti āha. Tathā hi vuttaṁ "cakkhuṁ loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī"ti[1] vatvā puna vuttaṁ "cakkhuṁ loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī"ti[2]. **Tasmā**ti yasmā tadokāsattameva kāmadhātu-ādi-okāsattameva anusayānaṁ dīpenti pahīnāppahīnavacanāni, tasmā. **Anokāse tadubhayāvattabbatā vutthā**ti yasmā kāmarāgapaṭighānusayānaṁ dvinnaṁ uppattiṭṭhānaṁ, so eva

---

1. Abhi 2. 106 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 109 piṭṭhe.

pahānokāsoti svāyaṁ tesaṁ aññamaññaṁ anokāso, tasmiṁ anokāse tadubhayassa pahānāppahānassa navattabbatā vuttā. Kāmarāgānusayokāse hi paṭighānusayassa appahīnattā so "tattha pahīno"ti na vattabbo, aṭṭhitattā pana "tattha appahīno"ti ca, tasmā anokāse tadubhayāvattabbatā vuttāti. **Tena saddhiṁ samānokāse**ti tena kāmarāgena saddhiṁ samānokāse. "Sādhāraṇaṭṭhāne"ti vutte kāmadhātuyaṁ sukhupekkhāsu pahīno nāma hoti, na samānakāle pahīno tatiyacatutthamaggavajjhattā kāmarāgamānānusayānaṁ.

Pahīnavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dhātuvāravaṇṇanā

332-340. Appahīnuppattirahabhāvā idha anugamanasayanānīti dassento **"yasmiṁ -pa- attho"**ti āha. **Idhāpi yuttā**ti pubbe vuttamevatthaṁ parāmasati. Tathā hi vuttaṁ "kāraṇalābhe uppatti-arahataṁ dassetī"ti[1]. **Cha paṭisedhavacanānī**ti tissannaṁ dhātūnaṁ cutūpapātavisiṭṭhānaṁ paṭisedhanavasena vuttavacanāni, tato eva dhātuvisesaniddhāraṇāni na honti. Paṭisedhoti hi idha sattāpaṭisedho vuttoti adhippāyena vadati. Aññatthe pana na-kāre nāyaṁ doso. **Imaṁ nāma** dhātuṁ. **Taṁmūlikāsūti paṭisedhamūlikāsu. Evañhī**ti "na kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṁ uppajjantassā"ti-ādinā paṭimayojanāya sati. Nakāmadhātu-ādīsu upapattikittaneneva nakāmadhātu-ādiggahaṇenapi dhātuvisesasseva gahitatāya atthato viññāyamānattā. Tenāha **"na kāmadhātu -pa- viññāyatī"**ti. **Bhañjitabbā**ti vibhajitabbā. Vibhāgo panettha duvidho icchitoti āha **"dvidhā kātabbāti attho"**ti. Pucchā ca vissajjanāni ca **pucchāvissajjanāni.** Yathā avutte bhaṅgābhāvassa aviññātattā "anusayā bhaṅgā natthī"ti vattabbaṁ, tathā tayidaṁ "kati anusayā bhaṅgā"ti etadapekkhanti tadapi vattabbaṁ. Pucchāpekkhaṁ hi vissajjananti.

Dhātuvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Mūlaṭī 3. 141 piṭṭhe.

8. Cittayamaka

Uddesavāravaṇṇanā

1-62. **Sarāgādī**ti ettha **ādi**-saddena "yassa sarāgaṁ cittaṁ uppajjati, na nirujjhatī"ti ārabhitvā yāva "yassa avimuttaṁ cittan"ti vāro, tāva saṅgaṇhāti. **Kusalādī**ti pana **ādi**-saddena "yassa kusalaṁ cittaṁ uppajjati, na nirujjhatī"ti ārabhitvā yāva "yassa saraṇaṁ cittaṁ uppajjati, na nirujjhatī"ti vāro, tāva saṅgaṇhāti, tasmā **sarārādikusalādīhī**ti sarāgādīhi avimuttantehi, kusalādīhi araṇantehi padehi **missakā** vārā. **Suddhikā**ti kevalā yathāvuttasarāgādīhi kusalādīhi ca amissakā. **Tayo tayo**ti puggaladhammavasena tayo tayo mahāvārā. Yadi evaṁ kathaṁ soḷasa puggalavārāti āha **"tattha tattha pana vutte sampiṇḍetvā"**ti. **Tattha tattha** soḷasavidhe sarāgādimissakacitte **vutte** puggale eva ekajjhaṁ **sampiṇḍetvā** saṅgahetvā "soḷasa puggalavārā"ti vuttaṁ. "Dhammapuggaladhammavārā"ti etthāpi eseva nayo. **Na nirantaraṁ vutte**ti dhamme puggaladhamme ca anāmasitvā soḷasasupi ṭhānesu nirantaraṁ puggale eva vutte sampiṇḍetvā soḷasa puggalavārā na vuttāti attho.

Saṁsaggavasenāti saṁsajjanavasena desanāya vimissanavasena. Aññathā hi uppādanirodhā paccuppannānāgatakālā ca kathaṁ saṁsajjīyanti. **Sesānampi vārānan**ti uppāduppannavārādīnaṁ. **Taṁtaṁnāmatā**ti yathā "yassa cittaṁ uppajjati, tassa cittaṁ uppannan"ti-ādinā uppāda-uppannabhāvāmasanato uppāda-uppannavāroti nāmaṁ pāḷito eva viññāyati, evaṁ sesavārānampīti āha **"taṁtaṁnāmatā pāḷi-anusārena veditabbā"**ti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

63. **Tathārūpassevā**ti pacchimacittasamaṅgīno eva. **Tañca cittan**ti tañca yathāvuttakkhaṇaṁ pacchimacittaṁ. **"Evaṁpakāran"**ti imassa atthaṁ dassetuṁ **"bhaṅgakkhaṇasamaṅgimevā"ti vuttaṁ** nirujjhamānākārassa "evaṁpakāran"ti vuttattā.

65-82. **Dvayametan**ti yaṁ "khaṇapaccuppannameva cittaṁ uppādakkhaṇāpagamena uppajjittha nāma, tadeva uppādakkhaṇe uppādaṁ pattattā uppajjittha, anatītattā uppajjati nāmā"ti vuttaṁ, etaṁ ubhayampi. **Evaṁ na sakkā vattun**ti iminā vuttappakārena na sakkā vattuṁ, pakārantarena pana sakkā vattunti adhippāyo. Tattha **"na hī"**ti-ādinā paṭhamapakkhaṁ vibhāveti. **Vibhajitabbaṁ siyā**ti "bhaṅgakkhaṇe taṁ cittaṁ uppajjittha, no ca uppajjati, uppādakkhaṇe taṁ cittaṁ uppajjittha ceva uppajjati cā"ti vibhajitabbaṁ siyā, na ca vibhattaṁ. **"Āmantā"ti vattabbaṁ siyā** khaṇapaccuppanne citte vuttanayena ubhayassapi labbhamānattā, na ca vuttaṁ. Idāni yena pakārena sakkā vattuṁ, taṁ dassetuṁ **"cittassa bhaṅgakkhaṇe"**ti-ādimāha. **Puggalo vutto,** puggalavāro hesoti adhippāyo. **Tassā**ti puggalassa. **Na ca kiñci cittaṁ uppajjati**cittassa bhaṅgakkhaṇasamaṅgibhāvato. **Taṁ pana cittaṁ uppajjati,** yaṁcittasamaṅgī so puggaloti **evamettha attho daṭṭhabbo.** Yadi anekacittavasenāyaṁ yamakadesanā pavattāti codanā sandhāyāha **"cittanti hi -pa- tiṭṭhatī"**ti. **Sanniṭṭhānavasena niyamo veditabbo,** aññathā "no ca tesaṁ cittaṁ uppajjatī"ti-ādinā paṭisedho na yujjeyyāti adhippāyo. **Tādisan**ti tathārūpaṁ, yadavattho uppanna-uppajjamānatādipariyāyehi vattabbo hoti, tadavatthanti attho.

83-113. **Imassa puggalavārattā**ti "yassa cittaṁ uppajjamānan"ti-ādinayappavattassa imassa atikkantakālavārassa puggalavārattā. **Puggalo pucchito**ti "yassa cittaṁ uppajjamānaṁ -pa- tassa cittan"ti cittasamaṅgipuggalo pucchitoti **puggalasseva vissajjanena bhavitabbaṁ,** itarathā aññaṁ pucchitaṁ aññaṁ vissajjitaṁ siyā. **Na koci puggalo na gahito** sabbasattānaṁ anibbattacittatābhāvato. **Te ca pana** sabbe puggalā. **Nirujjhamānakkhaṇātītacittā**ti nirujjhamānakkhaṇā hutvā atītacittā. **Tathā dutiyatatiyā**ti yathā paṭhamapañho anavasesapuggalavisayattā paṭivacanena vissajjetabbo siyā, tathā tato eva dutiyatatiyapañhā "āmantā" icceva vissajjetabbā siyunti attho. Catuttho pana pañho evaṁ vibhajitvā puggalavaseneva vissajjetabboti dassento **"pacchimacittassā"**ti-ādiṁ vatvā tathā avacane kāraṇaṁ dassento **"cittavasena puggalavavatthānato"**ti-ādimāha. "Bhaṅgakkhaṇe citta

uppādakkhaṇaṁ vītikkantan"ti iminā **vattamānassa cittassa vasena puggalo uppādakkhaṇātītacitto,** "atītaṁ cittaṁ uppādakkhaṇañca vītikkantanti bhaṅgakkhaṇañca vītikkantan"ti iminā pana **atītassa cittassa vasena puggalo uppādakkhaṇātītacitto vutto.**

Tatthāti tesu dvīsu puggalesu. **Purimassā**ti paṭhamaṁ vuttassa sanniṭṭhānapadasaṅgahitassa cittaṁ na bhaṅgakkhaṇaṁ vītikkantaṁ. "No ca bhaṅgakkhaṇaṁ vītikkantan"ti hi vuttaṁ. Pacchimassa vītikkantaṁ cittaṁ bhaṅgakkhaṇanti sambandho. "Bhaṅgakkhaṇañca vītikkantan"ti hi vuttaṁ. **Evamādiko puggalavibhāgo**ti dutiyapañhādīsu vuttaṁ sandhāyāha. **Tassa cittassa taṁtaṁkhaṇavītikkamāvītikkamadassanavasenā**ti tassa tassa uppādakkhaṇassa bhaṅgakkhaṇassa ca yathārahaṁ vītikkamassa avītikkamassa ca dassanavasena dassito hoti puggalavibhāgoti yojanā. **Idhā**ti imasmiṁ atikkantakālavāre. **Puggalavisiṭṭhaṁ cittaṁ pucchitaṁ** "yassa cittaṁ tassa cittan"ti vuttattā. **Yadipi puggalappadhānā pucchā** puggalavārattā. **Athāpi cittappadhānā** puggalaṁ visesanabhāvena gahetvā cittassa visesitattā. **Ubhayathāpi dutiyapucchāya "āmantā"ti vattabbaṁ siyā** anavasesapuggalavisayattā. Tathā pana avatvā "atītaṁ cittan"ti vuttaṁ, kasmā nirodhakkhaṇa -pa- dassanatthanti daṭṭhabbanti yojanā. **esa nayo "na nirujjhamānan"ti etthāpī**ti nirujjhamānaṁ khaṇaṁ nirodhakkhaṇaṁ khaṇaṁ vītikkantakālaṁ kiṁ tassa cittaṁ na hotīti attho.

114-116. **Sarāgapacchimacittassā**ti sarāgacittesu pacchimassa cittassa, ekassa puggalassa rāgasampayuttacittesu haṁ sabbapacchimaṁ cittaṁ, tassa. So pana puggalo anāgāmī veditabbo. **Na nirujjhati** nirodhāsamaṅgiyāta. **Nirujjhissati** idāni nirodhaṁ pāpuṇissati. Appaṭisandhikattā pana tato aññaṁ **nuppajjissati. Itaresan**ti yathāvuttasarāgapacchimacittasamaṅgiṁ vītarāgacittasamaṅgiñca ṭhapetvā avasesānaṁ itarasekkhānañceva puthujjanānañca.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1-16. **Yathā Mūlayamake kusalādidhammā desitā**ti kusalākusalābyākatā dhammā kusalakusalamūlādivibhāgato mūlayamake yamakavasena yathā desitā. **Aññathā**ti kusalakusalamūlādivibhāgato aññathā, khandhādivasenāti attho.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

33-34. Taṁ pana kammasamuṭṭhānādirūpaṁ[1] aggahetvā. **Kecī**ti dhammasirittheraṁ sandhāyāha. So hi "cittasamuṭṭhānarūpavasena vuttan"ti aṭṭhakathaṁ āharitvā "imasmiṁ pañhe kammasamuṭṭhānādirūpañca labbhatī"ti avoca. Tathā ca vatvā paṭilomapāḷiṁ dassetvā "cittasamuṭṭhānarūpameva idhādhippetaṁ. Kammasamuṭṭhānādirūpe na vidhānaṁ,[2] nāpi paṭisedho"ti āha. **Tathā**ti yathā vuttappakāre pāṭhe cittasamuṭṭhānarūpameva adhippetaṁ, tathā etthāpīti attho. Noti vuttanti vadantīti sambandho. **Taṁ panetan**ti yathā uddhaṭassa pāṭhassa atthavacanaṁ, evaṁ na sakkā vattuṁ. Kasmāti āha **"cittassa bhaṅgakkhaṇe -pa- paṭisedhasiddhito"**ti. Svāyaṁ paṭisedho heṭṭhā dassitoyevāti adhippāyo.

Ye ca vadantīti ettha **ye cā**ti vajirabuddhittheraṁ sandhāyāha. So hi "sotāpattimaggakkhaṇe"ti-ādinā paṭisambhidāmaggapāḷiṁ āharitvā "yathā tattha satipi kammajādirūpe ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpanti cittapaṭibaddhattā cittajarūpameva ṭhapetabbabhāvena uddhaṭaṁ, evamidhāpi cittajarūpameva kathitan"ti vadati. **Tañca** nesaṁ **vacanaṁ tathā na hoti,** yathā tehi udāhaṭaṁ, visamoyaṁ upaññāsoti attho. Yathā ca taṁ tathā na hoti, taṁ dassetuṁ **"yesañhī"**ti-ādi vuttaṁ. **Tesan**ti kammajādīnaṁ. **Tassā**ti maggassa. **Te**ti abyākatā, ye uppādanirodhavanto. **Avijjamānesu ca** uppādanirodhesu nibbānassa viya.

---

1. Kammasamuṭṭhānarūpaṁ (Ka)
2. Adhīnavidhānaṁ (Ka)

Sanniṭṭhānena gahitesu puggalesu. Tesu hi keci akusalābyākatacittānaṁ uppādakkhaṇasamaṅgino, keci abyākatacittassa, keci kusalābyākatacittassa, tesu purimā dve paṭhamakoṭṭhāsena saṅgahitā tassa kusaluppattipaṭisedhaparattā, te pana bhavavasena vibhajitvā vattabbāti dassento **"pañcavokāre"**ti-ādimāha. **Evan**ti yathāvuttanayena. **Sabbatthā**ti sabbapañhesu.

79. **Tato**ti ekāvajjanavīthito. **Purimatarajavanavīthi** yāya vuṭṭhānagāminī saṅgahitā, tattha uppannassapi cittassa. **Kusalānāgatabhāvapariyosānenā**ti kusaladhammānaṁ anāgatabhāvassa pariyosānabhūtena aggamaggānantarapaccayattena **dīpitaṁ hoti samānalakkhaṇaṁ sabbaṁ.** Kena? **Tāya eva samānalakkhaṇatāya. Esa nayo**ti yathā kusalānuppādo kusalānāgatabhāvassa pariyosānabhūtato vuttaparicchedato orampi labbhatīti so yathāvuttaparicchedo lakkhaṇamattanti svāyaṁ nayo dassito. Esa nayo akusalātītabhāvassa ādimhi "dutiye akusale"ti vuttaṭṭhāne, abyākatātītabhāvassa ādimhi "dutiye citte"ti vuttaṭṭhānepīti yojanā. Idāni "Esa nayo"ti yathāvuttamatidesaṁ **"yathā hī"**ti-ādinā pākaṭataraṁ karoti. **Bhāvanāpahānāni dassitāni honti** "aggamaggasamaṅgī kusalañca dhammaṁ bhāveti, akusalañca pajahatī"ti. **Idhā**ti imasmiṁ pavattivāre. **Taṁ tan**ti akusalātītabhādi kusalānāgatatādi ca. **Tena tenā**ti "dutiye akusale aggamaggasamaṅgī"ti evamādinā antena ca.

100. **Paṭisandhicittato**ti idaṁ mariyādaggahaṇaṁ, na abhividhiggahaṇaṁ, yato **"soḷasaman"**ti āha. Abhividhiggahaṇameva vā soḷasacittakkhaṇāyukameva rūpanti imasmiṁ pakkhe adhippete paṭikkhittovāyaṁ vādoti dassento **"tato parampi vā"**ti āha. Ayañca vicāro heṭṭhā dassito eva. **Na tato oranti viññāyati** tato oraṁ akusalanirodhasamakālaṁ abyākatanirodhassa asambhavato.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamaka

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1. **Indriyayamake vibhaṅge viyā**ti yathā indriyavibhaṅge purisindriyānantaraṁ jīvitindriyaṁ uddiṭṭhaṁ, na manindriyānantaraṁ, evaṁ imasmiṁ indriyayamake. Tañca suttadesanānurodhenāti dassento **"tīṇimāni -pa- sutte desitakkamenā"**ti āha. So yaṁ yadatthaṁ tassa sutte desitakkamena uddeso, taṁ dassetuṁ **"pavattivāre hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yathā "jīvitindriyan"ti idaṁ rūpajīvitindriyassa arūpajīvitindriyassa ca sāmaññato gahaṇaṁ, evaṁ upādinnassa anupādinnassa cāti āha **"kammajānaṁ akammajānañca anupālakan"**ti. Atha vā sahajadhammānupālakampi jīvitindriyaṁ na kevalaṁ khaṇaṭṭhitiyā eva kāraṇaṁ, atha kho pabandhānupacchedassapi kāraṇameva. Aññathā āyukkhayamaraṇaṁ na sambhaveyya, tasmā "kammajānañca anupālakan"ti avisesato vuttaṁ, cutipaṭisandhīsu ca pavattamānānaṁ kammajānaṁ anupālakaṁ. **Itī**ti tasmā. **Taṁmūlakānī**ti jīvitindriyamūlakāni. **Cutipaṭisandhipavattivasenā**ti cutipaṭisandhivasena pavattivasena ca. Tattha yaṁ upādinnaṁ, taṁ cutipaṭisandhivaseneva, itaraṁ itaravasenapi vattabbaṁ. Yasmā cakkhundriyādīsu purisindriyāvasānesu ekanta-upādinnesu ataṁsabhāvattā yaṁ manindriyaṁ mūlameva na hoti, tasmā taṁ ṭhapetvā **avasesamūlakāni** cakkhundriyādimūlakāni. **Āyatanayamake viyā**ti yathā āyatanayamake paṭisandhivasenāyatanānaṁ uppādo, maraṇavasena ca nirodho vutto, evamidhāpi cuti-upapattivaseneva vattabbāni, tasmā ataṁsabhāvattā jīvitindriyaṁ **tesaṁ** cakkhundriyādīnaṁ majjhe anuddisitvā **ante** purisindriyānantaraṁ uddiṭṭhaṁ. Yaṁ pana cakkhundriyādimūlakesu manindriyaṁ sabbapacchā eva gahitaṁ, tattha kāraṇaṁ aṭṭhakathāyaṁ vuttameva.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

94. **Koci sabhāvo natthī**ti koci sabhāvadhammo natthi. Yadi evaṁ "natthī"ti paṭikkhepo eva yuttoti āha **"na ca rūpādī"**ti-ādi. "Sukhā

dukkhā adukkhamasukhā”ti-ādīsu sukhadukkhasaddānaṁ sāmaññavacanabhāvepi indriyadesanāyaṁ te visiṭṭhavisayā evāti dassento **“sukhassa -pa- gahitoyevā”**ti āha. **Dukkhassa ca** bhedaṁ katvā.

140. **Paññindriyāni hontīti āmantāti vuttan**ti pajānanaṭṭhena adhipateyyaṭṭhena ca paññindriyāni honti, dassanaṭṭhena pana cakkhūni cāti cakkhu, indriyanti pucchāya “āmantā”ti vuttanti adhippāyo. **“Taṇhāsotamevāhā”**ti vuttaṁ, “yassa chattiṁsati sotā”ti-ādīsu[1] pana diṭṭhi-ādīnampi sotabhāvo āgato.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pavattivāravaṇṇanā

186. **Aññadhammanissayenā**ti “yo tesaṁ rūpīnaṁ dhammānaṁ āyu ṭhitī”ti-ādinā[2] aññadhammanissayena gahetabbaṁ. **Pavattiñca gahetvā gatesu** vissajjanesu, cutipaṭisandhiyo gahetvā gatesu yojanā na labbhatīti adhippāyo. Alabbhamānā ca sukhadukkhadomanassindriyeheva na labbhati. **Taṁmūlakā ca nayā**ti sukhindriyādimūlakā ca nayā. **Tehī**ti sukhindriyādīhi. **Yojanā**ti “pavatte sukhindriyavippayuttacittassa uppādakkhaṇe”ti-ādinā uppajjamānehi yojanā. **Taṁmūlakā ca** tathāyojanāmūlabhūtā ca nayā jīvitindriyādimūlakā ca nayā. **Pākaṭāyevā**ti pāḷigatiyā eva viññāyamānayojanattā suviññeyyā eva.

Taṁ vacanaṁ. **Somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhinidassanavasenā**ti somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhiyeva nidassananti yojetabbaṁ. Kathaṁ panetaṁ jānitabbaṁ “nidassanamattametaṁ, na pana gaṇanaparicchindanan”ti āha **“na hi catunnaṁyevāti niyamo kato”**ti. **Taṁsamānalakkhaṇā**ti tāya sacakkhukapaṭisandhitāya samānalakkhaṇāti parittavipākaggahaṇaṁ. Tattha sasomanassapaṭisandhiyo sandhāya upekkhāpaṭisandhiyo nidassanabhāvena vuttāti keci. Parittavipākapaṭisandhi ca kusalavipākāhetukapaṭisandhi veditabbā. Sāpi hi sacakkhukā siyā. **Taṁsamānalakkhaṇā**ti vā

---

1. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade. 2. Abhi 1. 168 piṭṭhe.

tāya upekkhāsahagatāya samānalakkhaṇā yathāvutta-ahetukapaṭisandhi ca pañcamajjhānapaṭisandhi ca. Yadi evaṁ "catunnan"ti kasmā gaṇanaparicchedoti āha **"kāmāvacare -pa- nidassanaṁ katan"**ti. **Tenā**ti upekkhāsahagatamahāvipākanidassanena, yehi samānatāya ime nidassanabhāvena vuttā, te ekaṁsena taṁsabhāvā evāti ayamettha adhippāyo. Tenāha **"yathā sasomanassa -pa- to hotī"**ti.

Nanu ca gabbhaseyyakesu ayamattho ekaṁsato na labbhatīti āsaṅkaṁ sandhāyāha **"gabbhaseyyakānañca -pa- dassitā hotī"**ti. Tenāha **"sacakkhukānan"**ti-ādi. Tattha yadi sahetukapaṭisandhikānaṁ kāmāvacarānaṁ niyamato sacakkhukādibhāvadassanaṁ gabbhaseyyakavasena labbheyya, yuttametaṁ siyāti codanaṁ sandhāyāha **"gabbhaseyyakepi hī"**ti-ādi. **Tathā āyatanayamake dassitan**ti idaṁ āyatanayamakavaṇṇanāyaṁ attanā vuttaṁ "evañca katvā indriyayamake"ti-ādi vacanaṁ sandhāya vuttaṁ. Tattha hi somanassindriyuppādakakammassa ekantena cakkhundriyuppādanato gabbhepi yāva cakkhundriyuppatti, tāva uppajjamānatāya "abhinanditabbattā"ti vuttaṁ. **Sanniṭṭhānena saṅgahitānan**ti "yassa vā pana somanassindriyaṁ uppajjatī"ti etena sanniṭṭhānena saṅgahitānaṁ. **Itthīnaṁ aghānakānaṁ upapajjantīnanti ādīsū**ti **ādi**-saddena "itthīnaṁ acakkhukānaṁ upapajjantīnan"ti-ādiṁ saṅgaṇhāti. **Te evā**ti gabbhaseyyakā eva.

Taṁsamānalakkhaṇanti sopekkha-acakkhukapaṭisandhibhāvena samānalakkhaṇaṁ. **Tatthā**ti ahetukapaṭisandhicitte. **Samādhileso** dubbalasamādhi yo cittaṭṭhitimatto. **Tasmā**ti yasmā cittaṭṭhiti viya dubbalaṁ vīriyaṁ natthi, yo "vīriyaleso"ti vattabbo, tasmā, lesamattassapi vīriyassa abhāvāti attho. **Aññesū**ti ahetukapaṭisandhicittato aññesu. **Kesucī**ti ekaccesu. Ubhayenapi manodvārāvajjanahasituppādacittaṁ vadati. **Idhā**ti ahetukapaṭisandhicitte. **Samādhivīriyāni indriyappattāni ca na hontī**ti samādhikiccaṁ paṭikkhipati, na samādhimattaṁ, na vīriyalesassa sabbhāvatoti yojetabbaṁ. Tenevāha **"vissasañhi visesitabbe pavattatī"**ti. Yasmiṁ vīriye sati indriyuppatti siyā, tadeva tattha natthīti attho.

Apāye opapātikavasenāti idaṁ sugatiyaṁ opapātiko vikalindriyo na hotīti katvā vuttaṁ, "labbhanteva ñāṇavippayuttānan"ti pana vuttattā "duhetukapaṭisandhikānaṁ vasenā"ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. **Tesan**ti itthipurisindriyasantānānaṁ. Itthipurisindriyānaṁ pana uppādanirodhā abhiṇhasova hontīti. **Paṭhamakappikādīnan**ti ettha **ādi**-saddena gahitānaṁ parivattamānaliṅgānaṁ vasena uppādanirodhaggahaṇaṁ veditabbaṁ. Paṭhamakappikānaṁ pana vasena uppādo eva labbhati. **"Cuti-upapattivaseneva dutiyapucchāsupi sanniṭṭhānehi gahaṇaṁ veditabban"**ti idaṁ upādinna-indriyehi niyamitattā vuttaṁ.

190. **Santānuppattinirodhadassanato**ti santānavasena uppādanirodhānaṁ dissamānattā. Etena rūpajīvitindriyassa cakkhundriyādisamānagatikataṁ yuttito sādheti. Āgamato pana "vinā somanassenā"ti-ādinā parato sādhessati. **Chedoti nāmaṁ daṭṭhabbaṁ** sarūpadassaneneva saṁsayachedanato.

Tassāti rūpajīvitindriyassa. **Te ca** asaññasattā. Nanu ca uppādova jīvitindriyassa cuti-upapattivasena vattabbo, na anuppādoti āha **"anuppādo -pa- na pavatte"**ti. Ayañca nayo na kevalaṁ purimakoṭṭhāse eva, atha kho itarakoṭṭhāsepi gahito evāti dassento **"pacchimakoṭṭhāsepī"**ti-ādimāha.

"Upapatticittassa uppādakkhaṇe"ti kasmā vuttanti yenādhippāyena codanā katā, tamadhippāyaṁ vivarituṁ **"nanu suddhāvāsan"**ti-ādi vuttaṁ. **Na vattabban**ti "upapajjantānan"ti na vattabbaṁ, "upapatticittassa uppādakkhaṇe" icceva vattabbanti attho. Idāni yathā "upapajjantānan"ti na vattabbaṁ, taṁ dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Somanassamanindriyānan**ti somanassindriyamanindriyānaṁ,ayameva vā pāṭho. **Tadā**ti paṭhamassa rūpajīvitindriyassa dharamānakāle. **Tasmā**ti yasmā rūpārūpajīvitindriyānaṁ attheva kālabhedo, ubhayañcettha jīvitindriyabhāvasāmaññena ekajjhaṁ katvā gayhati, tasmā. **Ubhayan**ti somanassindriyajīvitindriyanti idaṁ ubhayaṁ. **Uppādakkhaṇena nidassitan**ti etena "upapatticittassa uppādakkhaṇe"ti idaṁ nidassanamattanti dasseti. Idāni tamevatthaṁ udāharaṇena pākaṭataraṁ kātuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha yathā tādisānaṁ anekesaṁ cittānaṁ bhaṅgakkhaṇe labbhamānaṁ tadekadesena sabbapaṭhamassa upapatticittassa bhaṅgakkhaṇena nidassitaṁ, evamidhāpi khaṇadvaye labbhamānaṁ tadekadesena uppādakkhaṇena nidassitanti evaṁ nidassanattho veditabbo.

Tesanti jīvitindriyādīnaṁ. **Aññatthā**ti pavatte. **Idhā**ti anāgatakālabhede. **Na na sambhavati** upapattikkhaṇassa viya tato paraṁ pavattikkhaṇassapi anāgatakālabhāvato. **Tasmā**ti upapattito aññatthāpi yathādhippeta-uppādasambhavato. Ayañca attho vārantarepi dissatīti dassento āha **"evañca katvā"**ti-ādi. **Na hī**ti-ādinā tamevatthaṁ samattheti. **Tattha api pacchima -pa- sandhikassā**ti api-saddena "ko pana vādo apacchimabhavikassa somanassasahagatapaṭisandhikassā"ti dasseti. Apacchimabhavikassa cutito pacchā "somanassindriyaṁ nirujjhissatī"ti vattabbameva natthīti āha **"cutito pubbevā"**ti. **Ettha hi paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānattho**ti-ādīsu ayaṁ saṅkhepattho—ettha "yassa cakkhundriyaṁ uppajjissatī"ti evamādīsu yamakesu yā paṭhamapucchā, tāsu sanniṭṭhānapadasaṅgahito attho. **Pucchitabbatthanissayo**ti "tassa somanassindriyaṁ uppajjissatī"ti-ādikassa pucchitabbassa atthassa nissayabhūto **mādisova** mayā sadiso eva attho **upapatti-uppādindriyavā** upapattikkhaṇe uppādāvattha-indriyasahito, **ubhayuppādindriyavā** paṭisandhipavattīsu uppādāvattha-indriyasahito vā. **Paṭinivattitvāpi pucchitabbatthassa nissayo**ti "yassa vā panā"ti-ādinā paṭinivattitvā pucchitabbassapi saṁsayatthassa nissayoti **evaṁ** iminā viya ajjhāsayena "yassa vā pana somanassindriyaṁ uppajjissatī"ti-ādīsu **dutiyapucchāsu sanniṭṭhānatthameva** sanniṭṭhānapadasaṅgahitameva atthaṁ niyameti. **Tattheva** tāsu eva pubbe vuttapaṭhamapucchāsu eva. **Pucchitabbaṁ** "tassa somanassindriyaṁ uppajjissatī"ti-ādīsu **anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṁ uppādaṁ** uppādasaṅkhātaṁ, "tassa somanassindriyaṁ nirujjhissatī"ti-ādīsu **anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṁ nirodhaṁ vā** nirodhasaṅkhātaṁ vā saṁsayatthaṁ na niyametīti. **Evan**ti vuttappakārena sanniṭṭhānatthassa niyamo hoti, na saṁsayatthassa, tasmā "yassa vā pana -pa- āmantā"ti vuttaṁ. **Esa nayo**ti yvāyaṁ uppādavāre vicāro vutto, nirodhavārepi eseva nayo. Tathā hi

"yassa vā pana somanassindriyaṁ nirujjhissati, tassa cakkhundriyaṁ nirujjhissatīti? Āmantā"ti vuttaṁ.

Evaṁ avuttattāti uppādanirodhānaṁ anāgatānaṁ sarūpena avuttattā. Na hi tattha te sarūpena vuttā, atha kho "nuppajjissatī"ti paṭikkhepamukhena vuttā. **Tatthā**ti anulome. **Na evaṁ yojetabbā** paṭilome. tameva ayojetabbataṁ **"yathā hī"**ti-ādinā vivarati. Uppādanirodhe atikkamitvā uppādanirodhā sambhavanti yojetuṁ, tathā uppādanirodhe appatvā uppādanirodhā sambhavanti yojetunti yojanā. Idañca dvayaṁ yathānulome sambhavati, na evaṁ paṭilome. Tenāha **"na evaṁ -pa- sambhavantī"**ti. Tattha kāraṇamāha **"abhūtābhāvassa -pa- sambhavā-upapattito"**ti. **Abhūtābhāvassā**ti abhūtassa abhāvassa, abhūtassa uppādassa nirodhassa ca abhāvassāti adhippāyo. Tenāha **"abhūtuppādanirodhābhāvo ca paṭilome pucchito"**ti, tasmā "āmantā"ti ca vuttaṁ, na vuttaṁ vissajjananti sambandho. **Assa visesarahitassa abhūtābhāvassā**ti imassa yathāvuttassa yathā rūpābhāvo vedanābhāvoti koci abhāvopi visesasahito, na evamayanti visesarahitassa abhūtābhāvassa.

Kālantarayogābhāvatoti kālavisesayogābhāvato. **Yādisānan**ti yāni bhūtāni na vattamānāni sati paccaye uppajjanārahāni, tesaṁ anāgatānanti attho. **Uppādanirodhābhāvena pucchitabbassā**ti "nuppajjissati na nirujjhissatī"ti evaṁ uppādassa nirodhassa ca abhāvena pucchi tabbassa atthassa. **Sannissayo**[1] nissayabhūto **sanniṭṭhānena sannicchito** sanniṭṭhānapadasaṅgahito. So yathāvutto attho nissayo etesanti **tannissayā. Tādisānaṁyeva** anāgatānaṁyeva **upapatticuti-uppādanirodhānaṁ** upapatticutisaṅkhāta-uppādanirodhānaṁ anuppādānirodhānaṁ paṭikkhepavasena. **Jīvitādīnampi** jīvitamanindriyādīnampi. **Anuppādānirodhā smāsayapadena pucchitā hontī** "yassa somanassindriyaṁ nuppajjissati, tassa somanassindriyaṁ na nirujjhissatī"ti. **"Āmantā"ti vuttaṁ** vibhajitvā vattabbassa abhāvato. Tenāha **"na vuttaṁ -pa- vissajjanan"**ti.

---

1. Nissayo (Mūlaṭīkāyaṁ)

Ye sopekkhapaṭisandhikā bhavissanti rūpaloke, te saṅgahitāti yojanā. **Taṁsamānalakkhaṇatāyā**ti tena sopekkhapaṭisandhikabhāvena samānalakkhaṇatāya. **Taṁ pamādalikhitaṁ** dhammayamake tādisasseva vacanassa abhāvato. Tatthapi yaṁ vattabbaṁ, taṁ cittayamake vuttaṁ "na hi khaṇapaccuppanne uppajjitthāti atītavohāro atthī"ti-ādinā.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pariññāvāravaṇṇanā

435-482. **Lokiya-abyākatehī**ti phaladhammanibbānavinimuttehi abyākatehi. **Tāni upādāyā**ti tāni lokiya-abyākatāni upādāya. Taṁsamānagatikānaṁ manindriyādīnaṁ "so vedanākkhandhaṁ parijānātīti? Āmantā"ti-ādinā[1] vedanākkhandhādīnaṁ viya pariññeyyatā vuttā. Yaṁ hi parijānitabbaṁ, tadeva parijānātīti-ādinā vuttaṁ. Evamaviparīte atthe siddhepi codako "missakattā"ti ettha labbhamānaṁ lesaṁ gahetvā codeti **"yadi pariññeyyamissakattā"**ti-ādinā. Tassattho—yathā idha pariññeyyamissakānaṁ pariññeyyatā vuttā, evamaññatthāpi sā tesaṁ vattabbā, tathā bhāvetabbamissakānaṁ bhāvetabbatāti. Tenāha **"kasmā dhammayamake"**ti-ādi. **Kusalākusalesu bhāvanāpahānābhiniveso hoti,** yena vuttaṁ "so taṁ akusalaṁ pajahati, kusalaṁ bhāvetī"ti-ādi. **Na abyākatabhāvan**ti etena yathā phassadvārato viya viññāṇadvārato kusalādīnaṁ uppattipariyāyo, evaṁ vedanākkhandhādīnaṁ viya na abyākatādīnaṁ pariññeyyatāpariyāyoti dasseti.

Kusalākusalabhāvena aggahitāti samudayasabhāvena aggahitāti attho. **Kusalākusalāpī**ti kusalākusalabhāvāpi samānā.

---

1. Abhi 5. 68 piṭṭhe.

Bhāvetabbapahātabbabhāvehi vināpi hoti, yo na maggasamudayasaccapakkhiyo. Yathā "aniccaṁ rūpan"ti ettha "aniccameva rūpaṁ, na niccan"ti paṭiyogivinivattanameva eva-kārena karīyati, na tassa dukkhānattatādayo nivāritā honti, evaṁ "pahātabbamevā"ti ettha eva-saddena paṭiyogibhūtaṁ appahātabbameva nivattīyati, na tato aññavisesāti dassento āha **"etena pahātabbamevā"**ti-ādi. **Bhāvetabbabhāvo eva tassa** aññindriyassa **gahito** ukkaṁsagativijānanato. **"Parato likhitabbaṁ uppaṭipāṭiyā likhitan"**ti kasmā vuttaṁ. **Dve puggalā**ti hi ādi anulome āgataṁ uddhaṭaṁ, **cakkhundriyaṁ na parijānātī**ti-ādi pana paṭilome. **Domanassindriyaṁ na pajahanti nāmā**ti idaṁ "no ca domanassindriyaṁ pajahantī"ti pāḷipadassa atthavacanaṁ. Yaṁ pana "cakkhundriyamūlakaṁ atikkamitvā domanassindriyamūlake idaṁ vuttan"ti vuttaṁ, paṭilome āgataṁ sandhāya vuttattā taṁ na yuttaṁ, na taṁ aṭṭhakathācariyā paṭhamaṁ āgataṁ padaṁ laṅghitvā tādisasseva pacchā āgatapadassa atthavaṇṇanā karonti. Padānukkamato eva hi aṭṭhakathāyaṁ atthavaṇṇanā āraddhā, pariyosāpitā ca, tasmā anupaṭipāṭiyāva likhitaṁ, na uppaṭipāṭiyāti daṭṭhabbaṁ "dve puggalā"ti-ādikassa anulome āgatassa uddhaṭattā.

Etthāti etasmiṁ pariññāvāre. **Cha puggalā**ti puthujjanena saddhiṁ yāva anāgāmimaggaṭṭhā cha puggalā. **Abhinditvā gahito** tattha bhabbābhabbānaṁ kiccavisesassa aggahitattā. Yattha pana sati puthujjanaggahaṇasāmaññe bhabbānaṁ kiccaṁ gahitaṁ, yattha ca abhabbānaṁ, tattha te eva bhinditvā vuttā hontīti dassento **"ye ca puthujjanā maggaṁ paṭilabhissanti, ye ca puthujjanā maggaṁ na paṭilabhissantī"**ti ca ādimāha. **Arahā**ti ariyo, ayameva vā pāṭho. **Arahā**ti ariyo, ayameva vā pāṭho. **Paṭhamamaggaphalasamaṅgī**ti purimamaggaphalasamaṅgī. **Itaro**ti arahā. **Evaṁ puggalabhedaṁ ñatvā**ti idha puthujjano so ca abhabboti gahito, idha bhabbo idha ariyā, ye ca paṭhamamaggaphalasamaṅgino yāva aggamaggaphalasamaṅginoti evaṁ yathāvuttaṁ puggalavibhāgaṁ ñatvā. **Tattha tatthā**ti tesaṁ dve puthujjanā aṭṭha ariyāti imesaṁ yathāvuttapuggalānaṁ bhedato abhedato ca gahaṇavasena āgate tasmiṁ tasmiṁ āṭhapadese. **Sanniṭṭhānenā**ti sanniṭṭhānapadavasena, nicchayavaseneva vā.

Niddhāretvāti nīharitvā. **Vissajjanaṁ yojetabban**ti vissajjanavasena pavattapāḷiyā yathāvutta-atthadassanena sambandhato vibhāvetabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakapakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Paṭṭhānapakaraṇa-anuṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Kāmaguṇādīhīti kāmaguṇajhānābhiññācittissariyādīhi. **Laḷantī**ti laḷitānubhavanavasena ramanti. **Tesū**ti kāmaguṇādīsu. **Viharantī**ti iriyāpathaparivattanādinā vattanti. **Paccatthike**ti bāhirabbhantarabhede amitte. **Issariyaṁ** tattha tattha ādhipateyyaṁ. **Ṭhānaṁ** seṭṭhisenāpatiyuvarājādiṭṭhānantaraṁ. **Ādi**-saddena parivāraparicchedādi saṅgayhati. **Puññayogānubhāvappattāyā**ti dānamayādipuññānubhāvādhigatāya samathavipassanā bhāvanāsaṅkhātayogānubhāvādhigatāya ca. **Jutiyā**ti sarīrappabhāya ceva ñāṇappabhāya ca. Ettha ca deva-saddo yathā kīḷāvijigisāvohārajutigati-attho, evaṁ satti abhitthavakamanatthopi hoti dhātusaddānaṁ anekatthabhāvatoti **"yadicchitanipphādane sakkontīti vā"**ti-ādi vuttaṁ.

Iddhividhāditāmattena bhagavato abhiññādīnaṁ sāvakehi sādhāraṇatāvacanaṁ, sabhāvato pana sabbepi buddhaguṇā anaññasādhāraṇāyevāti dassento **"niratisayāya abhiññākīḷāya, uttamehi dibbabrahma-ariyavihārehī"**ti āha. Cittissariyasattadhanādīnaṁ dānasaṅkhātena sammāpaṭipatti-aveccappasādasakkārānaṁ gahaṇasaṅkhātenāti yojanā. Gahaṇañcettha tesu upalabbhamānasammāpaṭipatti-aveccappasādānaṁ tehi upanīyamānasakkārassa ca abhinandanaṁ anumodanaṁ sampaṭicchanañca veditabbaṁ. Dhammasabhāvānurūpānusāsanīvacaneneva ca pana sikkhāpadapaññattipi saṅgahitāti daṭṭhabbā vītikkamadhammānurūpā anusāsanīti katvā. **Ñāṇagati** ñāṇena gantabbassa ñeyyassa avabodho. **Samannāgatattā**ti idaṁ "abhiññākīḷāyā"ti-ādīsu paccekaṁ yojetabbaṁ, tathā **sadevakena lokenā**ti idaṁ "gamanīyato"ti-ādīsu. **Te deve**ti sammutidevādike deve. **Tehi guṇehī**ti abhiññādiguṇehi. **Pūjanīyataro**

devoti idaṁ pūjanīyapariyāyo ayaṁ ati-saddoti katvā vuttaṁ. **Atirekataro**ti adhikataro. **Upapattidevānan**ti idaṁ tabbahulatāya vuttaṁ. Visuddhidevāpi hi tattha vijjanteva, tesupi vā labbhamānaṁ upapattidevabhāvamattameva gahetvā tathā vuttaṁ. **Paṭipakkhānaṁ** dussīlyamuṭṭhassaccavikkhepānaṁ, sīlavipatti-abhijjhādomanassa-avasiṭṭhanīvaraṇānaṁ vā.

Isīnaṁ sattamo, isīsu sattamoti duvidhampi atthaṁ yojetvā dassento **"catusaccāvabodhagatiyā -pa- vutto"**ti āha. Saparasantānesu sīlādiguṇānaṁ esanaṭṭhena vā isayo, buddhādayo ariyā. Isi ca so sattamo cāti **isisattamo**ti evamettha attho daṭṭhabbo. "Nāmarūpanirodhan"ti ettha yaṁ nāmarūpaṁ nirodhetabbaṁ, taṁ dassento **"yato viññāṇaṁ paccudāvattatī"**ti āha. Vaṭṭapariyāpannañhi nāmarūpaṁ nirodhetabbaṁ. Tasmiṁ hi nirodhite sabbaso nāmarūpaṁ nirodhitameva hoti. Yathāha "sotāpattimaggañāṇena-abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhave ṭhapetvā anamatagge saṁsāre ye uppajjeyyuṁ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti -pa- arahato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantassa carimaviññāṇassa nirodhena paññā ca sati ca nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṁ gacchanti paṭippassambhantī"ti[1]. **Atigambhīranayamaṇḍitadesanaṁ** sātisayaṁ paccayākārassa vibhāvanato. Sabhāvato ca paccayākāro gambhīro. Yathāha "adhigato kho myāyaṁ dhammo gambhīro"ti-ādi[2], "gambhīro cāyaṁ ānanda paṭicasamuppādo gambhīrāvabhāso"ti[3] ca ādi. Tassa cāyaṁ anantanayapaṭṭhānadesanā atigambhīrāva.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayuddesavaṇṇanā

Samānaneti samānanayane, samāharaṇe, samānakaraṇe vā aṭṭhakathādhippāyaṁ. Tattha "dve anulomāni dhammānulomañca paccayānulomañcā"ti-ādinā parato vaṇṇayissanti.

---

1. Khu 8. 31 piṭṭhe Cūḷaniddese.
2. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.
3. Dī 2. 47; Saṁ 1. 318 piṭṭhesu.

Paṭṭhānanāmatthoti "paṭṭhānan"ti imassa nāmassa attho, taṁ pana yasmā avayavadvārena samudāye niruḷhaṁ, tasmā yathā avayavesu patiṭṭhitaṁ, tameva tāva dassetuṁ **"tikapaṭṭhānādīnaṁ tikapaṭṭhānādināmattho"**ti vuttaṁ. Atha vā avayavānameva paṭṭhānanāmattho niddhāretabbo taṁsamudāyamattattā pakaraṇassa. Na hi samudāyo nāma koci attho atthīti dassetuṁ **"paṭṭhānaṁ -pa- nāmattho"**ti vuttaṁ. Tenevāha **"imassa pakaraṇassa -pa- samodhānatā cettha vattabbā"**ti. Vacanasamudāyatthavijānaneva viditapaṭṭhānasāmaññatthassa vitthārato paṭṭhānakathā vuccamānā sukhaggahaṇā hotīti dassento āha **"evañhi -pa- hotī"**ti. **Tatthā**ti tāsu nāmatthayathāvuttasamodhānatāsu. **Sabbesādhāraṇassā**ti sabbesaṁ avayavabhūtānaṁ tikapaṭṭhānādīnaṁ samudāyassa ca sādhāraṇassa. **Atthato āpannaṁ nānāvidhabhāvan**ti pakāraggahaṇeneva pakārānaṁ anekavidhatā ca gahitāva hontīti vuttaṁ. Pakārehi ṭhānanti hi paṭṭhānaṁ, nānāvidho paccayo, taṁ ettha vibhajanavasena atthīti paṭṭhānaṁ, pakaraṇaṁ, tadavayavo ca. Etasmiñca atthanaye saddatopi nānāvidhabhāvasiddhi dassitāti veditabbā. Tattha nānappakārā paccayatā, nānappakārānaṁ paccayatā ca nānappakārapaccayatāti ubhayampi sāmaññaniddesena ekasesanayena vā ekajjhaṁ gahitanti dassento **"ekassapi -pa- veditabbā"**ti āha. **Anekadhammabhāvato**ti aneke dhammā etassāti anekadhammo, tabbhāvatoti yojetabbaṁ. **Nānappakārapaccayatā**ti nānappakārapaccayabhāvo, yo aṭṭhakathāyaṁ "nānappakārapaccayaṭṭho"ti vutto.

Kāmaṁ dhammasaṅgahādīsupi attheva paccayadhammavibhāgo, so pana tattha paccayabhāvo na tathā tapparabhāvena vibhatto yathā paṭṭhāneti dassento **"etena -pa- dassetī"**ti āha. **Sātisayavibhāgataṁ** imassa pakaraṇassa tathā tadavayavānaṁ.

Sabbaññutaññāṇassa yathāvuttagamanaṁ yadadhikaraṇaṁ, taṁ dassetuṁ **"etthāti vacanaseso"**ti. **Gamanadesabhāvato**ti pavattiṭṭhānabhāvato. **Aññehi gatimantehī**ti tīsu kālesu appaṭihatañāṇādīhi. **Tassa** sabbaññutaññāṇassa.

Tividhena paricchedena desitesu dhammesu tikavohāroti āha **"tikānanti tikavasena vuttadhammānan"**ti. Tīṇi parimāṇāni etesanti hi tikā. Samantāti samantato sabbabhāgatoti vuttaṁ hotīti āha **"anulomādīhi sabbappakārehī"**ti. **Tatānī**ti pavattāni. **Samantacatuvīsatipaṭṭhānānī**ti samantato anulomādisabbabhāgato samodhānavasena catuvīsati paṭṭhānāni. **Anulomādisabbakoṭṭhāsato**ti anulomādicatukoṭṭhāsato. **Tikādichachabhāvan**ti tikādidukadukapariyosānehi chachabhāvaṁ. **Tenā**ti yathāvuttadassanena. **Dhammānulomādisabbakoṭṭhāsato**ti[1] paccanīkādidukādisahajātavārādipaccayapaccanīyādi-ārammaṇamūlādīnaṁ gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Yathāvuttato aññassa pakārassa asambhavato **"anunehi nayehi pavattānīti vuttaṁ hotī"**ti āha. **Tāni pana** yathāvuttāni samantapaṭṭhānāni. Ayañca atthavaṇṇanā aṭṭhakathāvacanena aññadatthu saṁsandatīti dassento āha **"tenevāha -pa- vasenā"**ti.

Hetunoti hetusabhāvassa dhammassa. Satipi hetusabhāvassa ārammaṇapaccayādibhāve savisese tāva paccaye dassentena **"adhipatipaccayādibhūtassa cā"**ti vuttaṁ. "Hetu hutvā paccayo"ti vutte dhammassa hetusabhāvatā niddhāritā, na paccayavisesoti tassa adhipatipaccayādibhāvo na nivāritoti āha **"etenapi so eva doso āpajjatī"**ti. **Tenā**ti hetubhāvaggahaṇena. **Idhā**ti "hetupaccayo"ti ettha. **Dhammaggahaṇan**ti alobhādidhammaggahaṇaṁ. **Sattiviseso** attano balaṁ sattikāraṇabhāvo[2], yo rasotipi vuccati, svāyaṁ anaññasādhāraṇatāya dhammato anaññopi paccayantarasamavāyeyeva labbhamānattā añño viya katvā vutto. **Tassā**ti hetubhāvasaṅkhātassa sāmatthiyassa. **Hetu hutvā**ti etthāpi hetubhāvavācako hetusaddo, na hetusabhāvadhammavācakoti āha **"hetu hutvā paccayoti ca vuttan"**ti.

Evañca katvāti-ādinā yathāvuttamatthaṁ pāḷiyā samattheti. Yadi evaṁ aṭṭhakathāyaṁ dhammasseva paccayatāvacanaṁ kathanti āha **"aṭṭhakathāyaṁ**

1. Dhammānulomādīti ādi-saddena (Ka) 2. Attano phalaṁ titikāraṇabhāvo (Ka)

panā"ti-ādi. Teneva cettha amhehipi "dhammato anaññopi añño viya katvā"ti ca vuttaṁ. Yadi aṭṭhakathāyaṁ "yo hi dhammo, mūlaṭṭhena upakārako dhammo"ti ca ādīsu dhammena dhammasattivibhāvanaṁ kataṁ, atha kasmā idha hetubhāvena paccayoti dhammasattiyeva vibhavitāti codanaṁ manasi katvā vuttaṁ **"idhāpi vā -pa- dassetī"**ti. Dhammasattivibhāvanaṁ panettha na sakkā paṭikkhipituntі dassento **"na hī"**ti-ādimāha. Attho etassa atthīti attho, atthābhidhāyivacananti vuttaṁ **"etīti etassa attho vattatī"**ti, tasmā atthoti atthavacananti vuttaṁ hoti. Tenāha **"tañca uppattiṭṭhi tīnaṁ sādhāraṇavacanan"**ti. **Tañcā**ti hi "vattatī"ti vacanaṁ paccāmaṭṭhaṁ. Atha vā **etīti etassa attho**ti "etī"ti etassa padassa attho "vattatī"ti ettha vattanakiriyā. **Tañcā**ti tañca vattanaṁ. Etasmiṁ panatthe **sādhāraṇavacanan**ti ettha **vacana**-saddo atthapariyāyo veditabbo "vuccatī"ti katvā. Yadaggena uppattiyā paccayo, tadaggena ṭhitiyāpi paccayoti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṁ vuttaṁ **"koci hi -pa- hetu-ādayo"**ti. Ettha ca yathā uppajjanārahānaṁ uppattiyā paccaye satiyeva uppādo, nāsati, evaṁ tiṭṭhantānampi ṭhitipaccayavaseneva ṭhānaṁ yathā jīvitindriyavasena sahajātadhammānanti daṭṭhabbaṁ. Ye pana arūpadhammānaṁ ṭhitiṁ paṭikkhipanti, yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva.

Yathā adhikaraṇasādhano patiṭṭhattho hetu-saddo, evaṁ karaṇasādhanopavatti-atthopi yujjatīti dassento **"hinotī"**ti-ādimāha. "Lobho nidānaṁ kammānaṁ samudayāyā"ti-ādivacanato hetūnaṁ **kammanidānabhāvo** veditabbo.

Etenāti hetupaccayato aññeneva kusalabhāvasiddhivacanena. **Eke** ācariyā. **Sabhāvatovā**ti etena yathā aññesaṁ rūpagataṁ obhāsentassa padīpassa rūpagatobhāsakena aññena payojanaṁ natthi sayaṁ obhāsanasabhāvattā, evaṁ aññesaṁ kusalādibhāvasādhakānaṁ hetūnaṁ aññena kusalādibhāvasādhakena payojanaṁ natthi sayameva kusalādisabhāvattāti dasseti. Na sabhāvasiddho alobhādīnaṁ kusalādibhāvo ubhayasabhāvattā taṁsampayuttaphassādīnaṁ

vibhāti imamatthaṁ dasseti **“yasmā panā”**ti-ādinā. **Sā pana** aññapaṭibaddhā kusalāditā.

Na koci dhammo na hotīti rūpādibhedena chabbidhesu saṅkhatāsaṅkhatapaññattidhammesu kocipi dhammo ārammaṇapaccayo na na hoti, svāyaṁ ārammaṇapaccayabhāvo heṭṭhā dhātuvibhaṅgavaṇṇanāyaṁ vuttoyeva.

Purimābhisaṅkhārūpanissayanti “chandavato”ti-ādinā vuttākārena purimasiddhaṁ cittābhisaṅkhārakasaṅkhātaṁ upanissayaṁ. **Citte**ti cittasīsenāyaṁ niddeso daṭṭhabbo. Na hi cittameva tathābhisaṅkharīyati, atha kho taṁsampayuttadhammāpi. **Sādhayamānā**ti vase vattayamānā. Vasavattanañcettha tadākārānuvidhānaṁ. Chandādīsu hi hīnesu majjhimesu paṇītesu taṁtaṁsampayuttāpi tathā tathā pavattanti. tenāha **“hīnādibhāvena tadanuvattanato”**ti. **Tenā**ti attano vase vattāpanena, tesaṁ vā vase vattanena. **Te**hi chandādayo. **Adhipatipaccayā honti** attādhīnānaṁ patibhāvena pavattanato. **Garukātabbaṁ ārammaṇaṁ** mahaggatadhammalobhanīyadhammādi.

Tadanantaruppādaniyamoti tassa tasseva cittassa anantaraṁ uppajjamānataṁ[1]. **Taṁtaṁsahakārīpaccayavisiṭṭhassā**ti tena tena ārammaṇādinā sahakārīkāraṇena taduppādanasamatthatāsaṅkhātaṁ visesaṁ pattassa. **Tāyayevā**ti yā vekhādāne pupphanasamatthatā vekhāpagame laddhokāsā, tāyameva.

Upasaggavasenapi atthaviseso hotīti vuttaṁ **“saddatthamattato nānākaraṇan”**ti. **Vacanīyatthato**ti bhāvatthato. Bhāvatthopi hi vacanaggahaṇānusārena viññeyyattā “vacanīyo”ti vuccati. **Nirodhuppādantarābhāvato**ti purimanirodhassa pacchimuppādassa ca byavadhāyakābhāvato. **Nirantaruppādanasamatthatā**ti etena nirodhānaṁ nirodhasamakāluppādavādaṁ nivāreti. Sati hi samakālatte byavadhānāsaṅkā eva na siyā saṇṭhānābhāvato. Idamito heṭṭhā uddhaṁ tiriyanti vibhāgābhāvā attanā ekattamiva upanetvāti yojanā. Saṇṭhānābhāvena hi appaṭighabhāvūpalakhaṇena vibhāgābhāvaṁ, tena ekattamivūpanayanaṁ suṭṭhu anantarabhāvaṁ sādheti, sahāvaṭṭhānābhāvena pana anantarameva uppādanaṁ.

---

1. Uppajjanaṁ (Ka)

Vibhāgato ñāṇena ākarīyatīti **ākāro,** dhammānaṁ pavattibhedo. Nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṁ nirodhuppādānantaratāyāti yojanā. **Purimacutī**ti asaññasattuppattito purimacuti. Yadi kālantaratā natthi, kathamidaṁ "sattāhaṁ nirodhaṁ samāpajjitvā pañca kappasatāni atikkamitvā"ti vacananti āha **"na hi tesaṁ -pa- vucceyyā"**ti. Nanu tesaṁ antarā rūpasantāno pavattatevāti anuyogaṁ sandhāyāha **"na ca -pa- aññasantānattā"**ti. Yadi evaṁ tesaṁ aññabhinnasantānaṁ viya aññamaññūpakārenapi bhavitabbanti codanāya vuttaṁ **"rūpārūpa -pa- hontī"**ti. Tenetaṁ dasseti—yadipi rūpārūpadhammā ekasmiṁ puggale vattamānā visesato aññamaññūpakārakabhāvena vattanti, aññamaññaṁ pana visadisasabhāvatāya visuṁyeva santānabhāvena pavattanato byavadhāyakā na honti santativasena mithu apariyāpannattā, yato "aññamaññaṁ vippayuttā, visaṁsaṭṭhā"ti ca vuttanti. Upakārako ca nāma accantaṁ bhinnasantānānampi hotiyevāti na tāvatā santānābhedoti bhiyyopi nesaṁ byavadhāyakatābhāvo veditabbo. Yathā samānajātikānaṁ cittuppādānaṁ nirantaratā suṭṭhu anantarabhāvena pākatā, na tathā asamānajātikānanti adhippāyena **"javanānantarassa javanassa viya bhavaṅgānantarassa bhavaṅgassa viyā"**ti vuttaṁ.

Paccayabhāvo cetthāti ettha **ca**-saddo byatireko. So yena visesenettha uppādakkhaṇaṁ, taṁ visesaṁ joteti. **Anantarapaccayādīnan**ti **ādi**-saddena samanantarapaccayaṁ saṅgaṇhāti. Purepacchābhāvā, tadupādikā vā uppādanirodhā **pubbantāparantaparicchedo,** tena **gahitānaṁ** khaṇattayapariyāpannānanti attho. Tenāha **"uppajjatīti vacanaṁ alabhantānan"**ti. Uppādakkhaṇasamaṅgī hi "uppajjatī"ti vuccati. Tathā hi vuttaṁ "uppādakkhaṇe uppajjamānaṁ, no ca uppannaṁ, bhaṅgakkhaṇe uppannaṁ no ca uppajjamānan"ti[1]. **So**ti anantarādipaccayabhāvo. **Aparicchedan**ti kālavasena paricchedarahitaṁ. **Yato**ti pubbantāparantavasena paricchedābhāvato. **Tenevā**ti kālavasena paricchijja eva dhammānaṁ gahaṇato.

Uppattiyā paccayabhāvena pākaṭenāti idaṁ tassa nidassanabhāvanidassanaṁ. Siddhaṁ hi nidassanaṁ. **Paccayuppannānan**ti paccayanibbattānaṁ, attano

1. Abhi 6. 306 piṭṭhe.

phalabhūtānanti adhippāyo. **Sahajātabhāvenā**ti saha uppannabhāvena. Attanā sahuppannadhammānaṁ hi sahuppannabhāvena upakārakatā sahajātapaccayatā. Tena ṭhitikkhaṇepi nesaṁ upakārakatā veditabbā. Evañhi "pakāsassa padīpo viyā"ti nidassanampi suṭṭhu yujjati. Padīpo hi pakāsassa ṭhitiyāpi paccayoti.

Aññamaññatāvasenevāti iminā sahajātādibhāvena attano upakārakassa upakārakatāmattaṁ na aññamaññapaccayatā, atha kho aññamaññapaccayabhāvavasenāti lakkhaṇasaṅkarābhāvaṁ dasseti, na sahajātādipaccayehi vinā aññamaññapaccayassa pavatti. Tenevāha **"na sahajātatādivasenā"**ti. Yadipi aññamaññapaccayo sahajātādipaccayehi vinā na hoti, sahajātādipaccayā pana tena vināpi hontīti sahajātatādividhureneva pakārena aññamaññapaccayassa pavattīti dassento **"sahajātādi -pa- hotī"**ti vatvā tamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"na ca purejāta -pa- hontī"**ti āha. **Sahajātatādī**ti ca **ādi**-saddena nissaya-atthi-avigatādīnaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ.

Pathavīdhātuyaṁ patiṭṭhāya eva sesadhātuyo upādārūpāni viya yathāsakakiccaṁ karontīti vuttaṁ **"adhiṭṭhānākārena pathavīdhātu sesadhātūnan"**ti. Ettha **adhiṭṭhānākārenā**ti ādhārākārena. Ādhārākāro cettha nesaṁ sātisayaṁ tadadhīnavuttitāya veditabbo, yato bhūtāni aniddisitabbaṭṭhānāni vuccanti. Evañca katvā cakkhādīnampi adhiṭṭhānākārena upakārakatā suṭṭhu yujjati. Na hi yathāvuttaṁ tadadhīnavuttiyā visesaṁ muñcitvā añño cakkhādīsu adesakānaṁ arūpadhammānaṁ adhiṭṭhānākāro sambhavati. Yadipi yaṁ yaṁ dhammaṁ paṭicca ye ye dhammā pavattanti, tesaṁ sabbesaṁ tadadhīnavuttibhāvo, yena pana paccayabhāvavisesena cakkhādīnaṁ paṭumandabhāvesu cakkhuviññāṇādayo tadanuvidhānākāreneva pavattanti, svāyamidaṁ tesaṁ tadadhīnavuttiyā siddho visesoti vutto. Evañhi paccayabhāvasāmaññe satipi ārammaṇapaccayato nissayapaccayassa viseso siddhoti veditabbo. Svāyaṁ dhātuvibhaṅge vibhāvitoyeva. **Khandhādayo taṁtaṁnissayānaṁ khandhādīnan**ti "upakārakā"ti ānetvā sambandhitabbaṁ.

Yaṁ kiñci kāraṇaṁ nissayoti vadati, na vuttalakkhaṇūpapannameva. Etena paccayaṭṭho idha nissayaṭṭhoti dasseti. **Tatthā**ti niddhāraṇe bhummaṁ. Tena vuttaṁ **"niddhāretī"**ti.

Suṭṭhukatataṁ dīpeti, kassa? "Attano"ti vuttassa pakatasaddena visesiyamānassa paccayassa. Kena katanti? Attano kāraṇehīti siddhovāyamattho. **Tathā**ti phalassa uppādanasamatthabhāvena. Atha vā **tathā**ti nipphādanavasena upasevanavasena ca. Tattha nipphādanaṁ hetupaccayasamodhānena phalassa nibbattanaṁ, taṁ suviññeyyanti anāmasitvā upasevanameva vibhāvento **"upasevito vā"**ti āha. Tattha **allīyāpanaṁ** paribhogavasena veditabbaṁ. Tenāha **"upabhogūpasevanan"**ti. **Vijānanādivasenā**ti vijānanasañjānanānubhavanādivasena. **Tenā**ti yathāvutta-upasevitassa pakatabhāvena. **Anāgatānampi -pa- vuttā hoti,** pageva atītānaṁ paccuppannānañcāti adhippāyo. Paccuppannassapi hi "paccuppannaṁ utu bhojanaṁ senāsanaṁ upanissāya jhānaṁ uppādentī"ti-ādivacanato[1] pakatūpanissayabhāve labbhatīti.

Yathā ye dhammā yesaṁ dhammānaṁ pacchājātapaccayā honti, te tesaṁ ekaṁsena vippayutta-atthi-avigatapaccayāpi honti, tathā ye dhammā yesaṁ dhammānaṁ purejātapaccayā honti, te tesaṁ nissayārammaṇapaccayāpi hontīti ubhayesu ubhayesaṁ paccayākārānaṁ lakkhaṇato saṅkarābhāvaṁ dassetuṁ **"vippayuttākārādīhi visiṭṭhā, nissayārammaṇākārādīhi visiṭṭhā"**ti ca vuttaṁ. Yathā hi pacchājātapurejātākārā aññamaññavisiṭṭhā, evaṁ pacchājātavippayuttākārādayo purejātanissayākārādayo ca aññamaññavibhattasabhāvā evāti.

Manosañcetanāhāravasena pavattamānehīti iminā cetanāya sampayuttadhammānampi tadanuguṇaṁ attano paccayuppannesu pavattimāha. **Tenevā**ti cetanāhāravasena upakārakattā eva.

Payogena karaṇīyassāti etena bhinnajāti yaṁ tādisaṁ payogena kātuṁ na sakkā, taṁ nivatteti. Anekavāraṁ pavattiyā āsevanaṭṭhassa pākaṭabhāvoti katvā vuttaṁ **"punappunaṁ karaṇan"**ti. Ekassa

---

1. Abhi 9. 415 piṭṭhe.

pana paccayadhammassa ekavārameva pavatti. **Attasadisassā**ti arūpadhammasārammaṇatāsukkakaṇhādibhāvehi attanā sadisassa. Idaṁ paccayuppannavisesanaṁ, **"attasadisasabhāvatāpādanan"**ti idaṁ pana paccayabhāvavisesanaṁ, tañca bhinnajātiyatādimeva visadisasabhāvataṁ nivatteti, na bhūmantaratādi. Na hi parittā dhammā mahaggata-appamāṇānaṁ dhammānaṁ āsevanapaccayā na hontīti. **Vāsanaṁ** vāsaṁ gāhāpanaṁ, idha pana vāsanaṁ viya vāsanaṁ, bhāvananti attho. **Ganthādīsū**ti ganthasippādīsu. Visaye cetaṁ bhummaṁ, na niddhāraṇe. Tena ganthasippādivisayā purimasiddhā ajjhayanādikiriyā **"ganthādīsu purimā purimā"**ti vuttā, sā pana āsevanākārā idha udāharaṇabhāvena adhippetāti āha **"purimā purimā āsevanā viyāti adhippāyo"**ti. Niddhāraṇe eva vā etaṁ bhummaṁ. Ganthādivisayā hi āsevanā ganthādīti vuttā yathā rūpavisayajjhānaṁ rūpanti vuttaṁ "rūpī rūpāni passatī"ti-ādīsu[1].

Attano viya sampayuttadhammānampi kiccasādhikā cetanā cittassa byāpārabhāvena lakkhīyatīti āha **"cittapayogo cetanā"**ti. **Tāyā**ti tāya cetanāya. **Uppannakiriyatāvisiṭṭhe**ti cittapayogasaṅkhātāya cetanākiriyāya uppattiyā visiṭṭhe visesaṁ āpanne. Yasmiṁ hi santāne kusalākusalacetanā uppajjati, tattha yathābalaṁ tādisaṁ visesādhānaṁ katvā nirujjhati, yato tattheva avasesapaccayasamavāye tassā phalabhūtāni vipākakaṭattārūpāni nibbattissanti. Tenāha **"sesapaccaya -pa- na aññathā"**ti. **Tesan**ti vipākakaṭattārūpānaṁ. **Tenā**ti cittakiriyabhāvena. **Kiṁvattabban**ti asahajātānampi bhāvīnaṁ upakārikā cetanā sahajātānaṁ upakārikāti vattabbameva natthīti attho.

Nirussāhasantabhāvenāti ussāhanaṁ ussāho, natthi etassa ussāhoti nirussāho, so eva santabhāvoti nirussāhasantabhāvo, tena. Ussāhoti ca kiriyamayacittuppādassa pavatti-ākāro veditabbo, yo byāpāroti ca vuccati, na vīriyussāho. Svāyaṁ yathā asamugghātitānusayānaṁ kiriyamayacittuppādesu

1. Ma 2. 205; Ma 3. 264; Khu 9. 231; Abhi 1. 65 piṭṭhesu.

sātisayo labbhati, na tathā niranusayānaṁ. Tato eva te santasabhāvā vipākuppādanabyāpārarahitāva honti, kiriyamayacittuppādatāya pana saussāhā evāti tatopi visesanatthaṁ "nirussāhasantabhāvenā"ti vuttaṁ. **Etenā**ti nirussāhasantabhāvaggahaṇena. **Sārammaṇādibhāvenā**ti sārammaṇa-arūpadhammacittacetasikaphassādibhāvena. **Visadisavipākabhāvaṁ dasseti** yathāvutta-ussāhamattarahitasantabhāvassa vipakkabhāvamāpannesu arūpadhammesu eva labbhanato. **So**ti vipākabhāvo. **Vipākānaṁ payogena asādhetabbatāyā**ti "chandavato kiṁ nāma na sijjhatī"ti-ādinā cittābhisaṅkhārapayogena yathā kusalākusalā nipphādīyanti, evaṁ vipākānaṁ payogena anipphādetabbattā. **Payogenā**ti kammaphaluppattimūlahetubhūtena purimapayogena. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "payogasampattiṁ āgamma vipaccantī"ti-ādi. **Aññathā**ti payogena vinā. **Sesapaccayesū**ti kammassa vipākuppādane sahakārīkāraṇesu. **Kammassa kaṭattāyeva** payoge sati asatipīti vuttamevatthaṁ avadhāraṇena dassento vipākānaṁ nirussāhataṁ pākaṭaṁ karoti. **Na kilesavūpasamasantabhāvo** yathā taṁ santānesu jhānasamāpattīsūti adhippāyo. Ayañca vipākānaṁ santabhāvo nānumāniko, atha kho paccakkhasiddhoti dassento **"santabhāvatoyevā"**ti-ādimāha. Tattha abhinipātaggahaṇena kiccato pañcaviññāṇāni dasseti. Tenevāha **"pañcahi viññāṇehi na kiñci dhammaṁ paṭijānāti aññatra abhinipātamattā"**ti. **Tappaccayavatan**ti vipākapaccayavantānaṁ, vipākapaccayena upakattabbānanti attho. **Avipākānaṁ** rūpadhammānaṁ. **Vipākānukulaṁ pavattin**ti santasabhāvaṁ paccayabhāvamāha.

Yathāsakaṁ paccayehi nibbattānaṁ paccayuppannānaṁ anubalappadānaṁ upatthambhakattaṁ, tayidaṁ āhāresu na niyataṁ tato aññathāpi pavattanato. Tathā sati tadeva tattha kasmā gahitanti codanaṁ manasi katvā āha **"satipi -pa- upatthambhakattenā"**ti. Tena padhānāppadhānesu padhānena niddeso ñāyagatoti dasseti. Kāmañcettha "rūpārūpānaṁ upatthambhakattenā"ti avisesato vuttaṁ, sāmaññajotanā pana visese avatiṭṭhatīti yathārahaṁ paccayabhāvo niddhāretabbo. Svāyaṁ tesaṁ upatthambhakattassa padhānabhāvavibhāvaneneva āvi bhavatīti tameva

dassento **"upatthambhakattañhī"**ti-ādimāha. Phassamanosañcetanāviññāṇāni attanā sahajātadhammānaṁ sahuppādanabhāvena paccayā hontīti āha **"satip janakatte arūpīnaṁ āhārānan"**ti. **Upatthambhakattaṁ hoti** uppādato parampi nesaṁ paccayabhāvato. **Asatipi janakatte** upatthambhiyamānassa rūpassa aññehi yathāsakaṁ paccayehi janitattā. tenāha **"catusamuṭṭhānikarūpūpatthambhakarūpāhārassā"**ti. Yadaggena rūpārūpāhārā attano phalassa uppattiyā paccayā honti, tadaggena ṭhitiyāpi paccayā hontiyevāti upatthambhakattaṁ janakattaṁ na byabhicarati, tasmā anupatthambhakassa āhārassa kuto janakatā. tenāha **"asati pana -pa- natthīti upatthambhakattaṁ padhānan"**ti. Yasmā janako ajanakopi hutvā āhāro upatthambhako hoti, anupatthambhako pana hutvā janako na hotiyeva, tasmāssa upatthambhakattaṁ padhānanti attho. Idāni janakattampi āhārānaṁ upatthambhanavaseneva hotīti dassento **"janayamānopi hī"**ti-ādimāha. **Avicchedavasenā**ti santatiyā ghaṭṭanavasena.

Yadi adhipatiyaṭṭho indriyapaccayatā, evaṁ sante adhipatipaccayato indriyapaccayassa kiṁ nānākaraṇanti codanaṁ manasi katvā taṁ tesaṁ nānākaraṇaṁ dasento **"na adhipatipaccayadhammānaṁ viyā"**ti-ādimāha. Tattha **pavattinivārake**ti attano adhipatipaccayapavattiyā nivārake aññe adhipatipaccayadhamme. **Abhibhavitvā pavattanenā**ti purimābhisaṅkhārasiddhena dhoreyyabhāvena abhibhuyya pavattiyā. **Garubhāvo**ti jeṭṭhakabhāvo. Ayaṁ hettha saṅkhepattho—yena jeṭṭhakabhāvena chandādayo attano pavattivibandhake tulyayogīdhamme tadaññadhamme viya abhibhuyya pavattanti, na so indriyapaccayatāya adhipatiyaṭṭhoti adhippetoti. Atha ko carahīti āha **"atha kho"**ti-ādi. **Dassanādikiccesu** nimittabhūtesu **cakkhuviññāṇādīhi** cakkhādīhi paccayehi cakkhādīnaṁ anuvattanīyatāti sambandho. **Jīvane** anupālane **jīvantehi** sahajātadhammehi jīvitassa, **sukhitādīhi** sukhitadukkhitasomanassitadomanassitupekkhitehi sahajātadhammehi sukhādīnaṁ anuvattanīyatāti yojanā. **Taṁtaṁkiccesū**ti vuttameva dassanādikiccaṁ paccāmasati.

Cakkhādayo paccayā etesanti cakkhādipaccayā, cakkhuviññāṇādayo. Tehi **cakkhādipaccayehi. Cakkhādīnan**ti cakkhādijīvitasukhādisaddhādīnaṁ.

Tesu kiccesūti dassanādikiccesu. **Cakkhādīnaṁ issariyaṁ** adhipatiyaṭṭho, sā indriyapaccayatāti attho. **Tappaccayānaṁ** cakkhuviññāṇādīnaṁ **tadanuvattanena** tesaṁ cakkhādīnaṁ anuvattanena. **Tattha** dassanādikicce. **Pavattī**ti ca idaṁ tassa adhipatiyaṭṭhassa pākaṭakaraṇaṁ. Anuvattakena hi anuvattanīyo adhipatiyaṭṭho pākaṭo hoti. Yathā cakkhādīnaṁ kiccavasena adhipatiyaṭṭho, na evaṁ bhāvadvayassa. Tassa pana tādisena kāraṇatāmattenāti dassento "**itthipurisindriyānaṁ panā**"ti-ādimāha. **Paccayehī**ti kammādipaccayehi. **Tato**ti itthādiggahaṇapaccayabhāvato. **Taṁsahitasantāne**ti itthindriyādisahitasantāne. "**Sukhindriyadukkhindriyānipi cakkhādiggahaṇena gahitānī**"ti idaṁ indriyapaccayameva sandhāya vuttaṁ, pacchājātādīhi pana tāni rūpadhammānampi paccayā hontiyeva.

Lakkhaṇārammaṇūpanijjhānabhūtānanti aniccatādilakkhaṇassa pathavīkasiṇādi-ārammaṇassa ca upanijjhānavasena pavattānaṁ. **Vitakkādīnan**ti vitakkavicārapītivedanācittekaggatānaṁ. **Upagantvā nijjhānan**ti upanikacca nijjhānajjhānārammaṇassa jhānacakkhunā byattataraṁ olokanaṁ atthato cintanameva hotīti vuttaṁ "**pekkhanaṁ cintanañcā**"ti. Tenevāha "**vitakkanādivasenā**"ti. **Vitakkādīnaṁyeva sādhāraṇo,** yena teyeva jhānaṅgānī"ti vuccanti. **Sukhadukkhavedanādvayan**ti sāmaññavacanampi upanijjhāyanaṭṭhassa adhikatattā anupanijjhānasabhāvameva taṁ bodhetīti āha "**sukhindriyadukkhindriyadvayan**"ti. Tañhi idhādhippetabbaṁ, na somanassadomanassindriyaṁ. Tena vuttaṁ "**adhippāyo**"ti. **Ajhānaṅgā upekkhācittekaggatā** pañcaviññāṇasahagatā daṭṭhabbā vitakkapacchimakattā jhānaṅgānaṁ. **Yadi evan**ti jhānaṅgavacaneneva ajhānaṅgānaṁ nivattanaṁ kataṁ, evaṁ sante. **Ekantena** na upekkhāya viya anekantena. Anekantikaṁ hi upekkhāya ajhānaṅgattaṁ. Yadi ekantena ajhānaṅgaṁ sukhadukkhindriyaṁ, atha kathaṁ pasaṅgoti āha "**jhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā**"ti. Atha vā yadi ekantena ajhānaṅgataṁ vedanādvayaṁ, kathaṁ jhānaṅgavohāroti āha "**jhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā**"ti. Satipi -pa- dassanatthaṁ "ṭhapetvā sukhadukkhindriyadvayan"ti vuttanti

yojanā. Yadi evaṁ yathāvuttavedanādvayena saddhiṁ tādisā upekkhācittekaggatā kasmā na ṭhapitāti āha **"upekkhā -pa- atthī"**ti, pañcaviññāṇasahagatānaṁ jhānapaccayabhāvo pana natthi, na itaresanti adhippāyo. Gahaṇaṁ kataṁ upekkhācittekaggatānanti ānetvā yojanā.

Yato tato vāti duggatito vā sugatito vā saṁkilesato vā vodānato vā niyyānaṭṭho, svāyaṁ yathākkamaṁ sammā micchā vā hotīti āha **"sammā vā micchā vāti attho"**ti. **Ahetukacittesu na labbhantī**ti ettha ahetukacittesu eva na labbhantīti evamavadhāraṇaṁ gahetabbaṁ, na ahetukacittesu na labbhanti evāti. Tasmā purimasmiṁ hi avadhāraṇe ahetukacittesu alābho niyatoti so patiyogīsu nivattito hoti. Tenāha **"sahetukacittesu alābhābhāvadassanatthaṁ vuttan"**ti. Dutiye pana ahetukacittāni alābhe niyatānīti tesu anavasesato alābhena bhavitabbaṁ. Tathā sati yo kesuci ahetukacittesu jhānapaccayo labbhati, sopi nivārito siyā. Tena vuttaṁ **"na ahetukacittesū"**ti-ādi. Tattha **lābhābhāvadassanatthan**ti lābhābhāvasseva dassanatthaṁ na vuttanti attho. Tena ekaccālābho apaṭikkhitto hoti. Tenevāha **"katthaci kassaci lābho na nivārito"**ti. **Evaṁ atthe gayhamāne**ti evaṁ vuttanayena paṭhamapadāvadhāraṇavasena attha viññāyamāne. **Ettakameva viññāyeyyā**ti ahetukacittesu kesuci cittesu jhānamaggapaccayesu kassaci paccayassa lābho na nivāritoti ettakameva viññāyeyya avisesena vuttattā. Kiṁ panettha upari kātabbanti āha **"na savitakka -pa- katan"**ti. Yadipi na kataṁ, atthato pana taṁ katamevāti veditabbaṁ.

Ahetukacittesu vā lābhābhāvadassanattheti-ādi pacchimapadāvadhāraṇavasena atthadassanaṁ. **Tasmā**ti yasmā ahetukacittesu na labbhanti evāti evaṁ niyame kariyamāne yathāvutto attho sambhavati, tasmā. Ayañca attho pāṭhantarenapi saṁsandatīti dassetuṁ **"yena alābhenā"**ti-ādi vuttaṁ. **Taṁ alābhan**ti taṁ dhamasaṅgaṇiyaṁ pakāsitaṁ alābhaṁ. **Esā**ti esa idha paṭṭhānavaṇṇanāyaṁ "ahetukacittesu na

labbhantī"ti alābho vutto. Kīdiso pana alābhoti taṁ dassento **"yathā hī"**ti-ādimāha. Tattha **sahetukesū**ti sahetukacittesu. **Saṅkaḍḍhitvā**ti avisaṭe katvā. **Ekattagatabhāvakaraṇa**nti ekabhāvāpādanaṁ. **Imasmiṁ pana pakaraṇe jhānapaccayo vuttova** yathālābhapaccayākāravibhāvane desanāya tapparabhāvato.

Samanti avisamaṁ, sammā, saha vā. **Pakārehī**ti ekavatthukatādippakārehi. **Yuttatāyā**ti saṁsaṭṭhatāya. Sā pana saṁsaṭṭhatā yasmā sabhāvato anekesampi sataṁ ekattagamanaṁ viya hoti, tasmā vuttaṁ **"ekībhāvopagamanena viya upakārakatā"**ti. Evaṁ upakārakatā ca tesaṁ bahūnaṁ sahacca ekattakāritāya nidassetabbā.

Yuttānampi satanti vuttappakārena saṁsaṭṭhatāya aññamaññasambandhatāya yuttānampi samānānaṁ. Ayañca yuttatā na sampayuttapaccayatāya viya paccayadhammesu paccayuppannadhammesu ca veditabbā, kevalaṁ tattha arūpasabhāvattā ubhayaṁ samadhuraṁ, idha rūpārūpasabhāvattā vidhuranti ayaṁ viseso. **Vippayuttabhāvenā**ti visaṁsaṭṭhabhāvena. Tena vuttaṁ **"nānattūpagamenā"**ti. Idaṁ hettha vippayuttatāya visesanaṁ yā nānattūpagamanasaṅkhātā vippayuttatā, na sā "ñāṇavippayuttan"ti-ādīsu viya abhāvamattanti, ayañca upakārakatā vinā saṁsaggena sahāvaṭṭhāyitāya kiccakāritādīhi nidassetabbā. **Na hī**ti-ādi "yuttānan"ti vuttassa atthassa samatthanaṁ "tādise yoge satiyeva vippayuttapaccayatā"ti. Tenāha **"na hī"**ti-ādi. Tassattho—yathā "vatthu khandhānaṁ, sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ, pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayo"ti-ādivacanato[1] vatthusahajātapacchājātavasena yuttānaṁ atthi vippayuttapaccayatā, na evaṁ ayuttānaṁ vatthusahajāta -pa- atthīti. Yadi evaṁ rūpānaṁ rūpehi kasmā vippayuttapaccayo na vuttoti āha **"rūpānaṁ panā"**ti-ādi. **Vippayogoyeva natthi** sampayogāsaṅkāya abhāvato. Sampayujjamānānaṁ hi arūpānaṁ rūpehi, rūpānañca tehi siyā sampayogāsaṅkā, sampayogalakkhaṇaṁ pana natthīti tesaṁ vippayogo vutto. Tenāha **"catūhi sampayogo catūhi vippayogo"**ti.

1. Abhi 8. 159 piṭṭhe.

Atthi me pāpakammaṁ katanti katabhāvavisiṭṭhā atthitā vuccamānā kiriyāya siddhabhāvameva dīpeti, na sijjhamānatanti āha **"nibbattatālakkhaṇaṁ atthibhāvan"**ti. Atthato pana kammassa anibbattaphalatāya evamettha atthitā veditabbā. **Atthi puggalo**ti panettha tassā paññattiyā gahetabbatā, tadupādānassa vā pabandhāvicchedo labbhatevāti vuttaṁ **"upalabbhamānatālakkhaṇaṁ atthibhāvan"**ti. Paccayadhammassa yadipi uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā labbhamānatā atthibhāvo, tathāpi tassa yathā uppādakkhaṇato ṭhitikkhaṇe sātisayo byāpāro, evaṁ paccayuppannepīti vuttaṁ **"satipi janakatte upatthambhakappaṭṭhānā[1] atthibhāvena upakārakatā"**ti. **Vatthārammaṇasahajātādīnan**ti **ādi**-saddena purejātapacchājātādīni saṅgaṇhāti. **Atthibhāveneva** na nissayādibhāvenāti "sādhāraṇan"ti vuttaṁ upakārakattaṁ vibhāveti.

Phassādīnaṁ anekesaṁ sahabhāvo natthīti idaṁ na ekacittuppādapariyāpanne sandhāya, atha kho nānācittuppādapariyāpanneti dassento **"ekasmiṁ phassādisamudāye sati dutiyo na hotī"**ti āha. Svāyamattho "sahabhāvo natthī"ti sahabhāvapaṭikkhepeneva viññāyati. Ettāvatā pana anavabujjhantānaṁ vasena vivaritvā vutto. **Tenā**ti anekesaṁ phassādīnaṁ sahabhāvābhāvena. Yadi natthi tāmattena upakārakatā natthipaccayatā, anānantarātītavasenapi siyāti codanaṁ sandhāyāha **"satipī"**ti-ādi. **Tānī**ti purimataracittāni. **Dadamānaṁ viyā**ti kasmā vuttaṁ, nanu okāsaṁ detiyeva. Tathā hi vuttaṁ "pavatti-okāsadānena upakārakatā"ti? Saccametaṁ, evamajjhāsayā viya paccayadhammā abhāvaṁ gacchantīti dassanatthaṁ viya-saddaggahaṇaṁ.

Natthitāvigamānaṁ satipi paccayassa dhammassa anupaladdhitāsāmaññe natthivigatapaccayesu labbhamānaṁ visesamatthaṁ vibhāvetuṁ **"ettha cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Abhāvamattenā**ti hutvā abhāvamattena. tenettha nirodhānantaraṁ paccayadhammassa upakārakattaṁ āha, yathā[2] taṁ **"okāsadānan"**ti vuttaṁ. **Sabhāvavigamenā**ti etena nirodhato parampi yato "vigatatā nirodhappattātā"ti vuttaṁ. Paccayadhamme yāsaṁ natthitāvigatatānaṁ vasena natthivigatapaccayā vuttā, tāsaṁ visese dassite natthivigatapaccayānaṁ

1. Upatthambhitattapaṭṭhānā (Ka) 2. Yato (Ka)

viseso dassito hotīti **"natthitā ca nirodhānantarasuññatā vigatatā nirodhappattatā"**ti vuttaṁ, tattha nirodhānantarā na nirodhasamakālāti adhippāyo. **Tathā**ti iminā yathā paccayadhammāvisesepi natthivigatapaccayabhāvaviseso niddhārito, tathā atthi-avigatapaccayabhāvavisesoti imamatthaṁ upasaṁharati. Yathā hi nirodhānantaranirodhappattīhi natthivigatatānaṁ bhedo lakkhito, evaṁ paccayadhammassa dharamānatānirodhānupagamehi atthi-avigatatānanti. Kathaṁ panāyaṁ dhammāvisese paccayabhāvaviseso duviññeyyarūpena ṭhito sammā vibhāvissatīti āha **"dhammānañhī"**ti-ādi. **Tadabhisamayāya** tesaṁ paccayavisesānaṁ adhigamatthaṁ.

Catūsu khandhesu ekassapi asaṅgahitattābhāvato anantarādīhīti vibhattiṁ pariṇāmetvā yojanā. **Aññan**ti sukhumarūpaṁ. Na hi taṁ purejātapaccayo hoti. Nanu ca rūparūpampi purejātapaccayabhāvena kusalattike nāgatanti āha **"rūparūpaṁ panā"**ti-ādi. **Aññattha āgatamevā**ti yadipi kusalattike nāgataṁ, sanidassanattikādīsu pana āgatattā na sakkā rūparūpassa purejātapaccayataṁ paṭikkhipituntі attho.

Paccayuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesa

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. **Hetupaccayena paccayabhāvo hetupaccayoti uddiṭṭho,** na hetupaccayadhammoti attho. **So**ti hetubhāvena paccayo. Ettha ca paṭhamavikappe yo hetupaccayena paccayabhāvo vutto, yo ca dutiyavikappe hetubhāvena paccayo vutto, so yasmā atthato yathāvuttassa paccayadhammassa yathāvuttānaṁ paccayuppannānaṁ hetupaccayabhāvoyeva, tasmā vuttaṁ **"ubhayathāpi hetubhāvena upakārakatā hetupaccayoti uddiṭṭhoti dassitaṁ hotī"**ti. Yathā cettha, evaṁ "ārammaṇapaccayena paccayabhāvo, ārammaṇabhāvena vā paccayo ārammaṇapaccayo"ti-ādinā ārammaṇapaccayādīsu attho netabboti

dassento **"esa nayo sesapaccayesupī"**ti āha. **Dhammasabhāvo eva, na dhammato aññā** dhammasatti nāma atthīti. **Upakārakaṁ dhamman**ti paccayadhammaṁ āha. **Upakārakatan**ti paccayataṁ[1].

Paccattaniddiṭṭhoti paccattavasena niddiṭṭho, paṭhamāya vibhattiyā niddiṭṭhoti attho. **Tenā**ti paccayadhammaniddesabhūtena paccattaniddiṭṭhena paṭhamena hetusaddena. **Etassā**ti hetusaddābhidheyyamatthamāha. So hi chabbidho navavidho dvādasavidhoti anekabhedena bhinnopi hetubhāvasāmaññena ekajjhaṁ katvā ekavacanena vutto. Dutiyo hetusaddoti ānetvā yojanā. **Hetunā sampayuttānan**ti adhikatattā vuttaṁ "hetu sampayuttānaṁ paccayo honto hetunā sampayuttānameva paccayo hoti, na vippayuttānan"ti evaṁ padametaṁ. Na hi sabbena sabbaṁ hetuvippayuttadhammānaṁ hetupaccayo na hotīti. Sampayuttasaddassa sambandhīsaddattā **"sampayuttasaddassa sāpekkhattā"**ti vuttaṁ. Sampayuttoti hi vutte kena sampayuttoti ekantato sambandhi-antaraṁ apekkhitabbaṁ. Tenāha **"aññassa -pa- viññāyatī"**ti. **Nāyaṁ ekanto**ti yvāyaṁ "dutiye hetusadde avijjamāne"ti-ādinā vutto attho, ayamekanto na hoti, aññāpekkhopi saddo aññassa visesanaṁ hotīti idaṁ na sabbattheva sambhavatīti attho. "Paccattaniddiṭṭho"ti iminā paṭhamassa hetusaddassa sampayuttasaddānapekkhataṁ āha. Tena vuttaṁ **"hehupaccayena paccayoti ettheva byāvaṭo"**ti. **Avisiṭṭhā**ti na visesitā. **Evan**ti yathā hetusaddena aññattha byāvaṭena sampayuttā na visesitayanti kiccantarapasutattā, evaṁ sampayuttasaddena hetusaddavisesanarahitena tadatthamattabyāvaṭattā avisesato sampayuttānaṁ gahaṇaṁ siyā. Tena vuttaṁ **"sampayuttasaddenā"**ti-ādi. **Āhārindriyāsampayuttassa abhāvato**ti āhārehi indriyehi ca nasampayuttassa dhammassa abhāvato. Na hi phassacetanāviññāṇavedanājīvitavirahito cittuppādo atthi. Tenāha **"vajjetabbā -pa- taṁ na katan"**ti. **Vajjetabbaṁ** hetuvippayuttaṁ.

Evampīti dutiyena hetusaddena gayhamānepi nāpajjati. Yadipi hetavo bahavo, sāmaññaniddeso cāyaṁ, tathāpi sāmaññajotanāya

---

1. Paccayaṁ (Ka)

visesaniddiṭṭhattāti adhippāyo. Tena vuttaṁ **"paccatta -pa- vuttattā"**ti. **Vināpi dutiyena hetusaddena hetusampayuttabhāve siddhepī**ti iminā yaṁ vuttaṁ "nāyamekanto"ti, tameva ulliṅgeti. **Na pana hetūnan**ti idaṁ hetussa paccayabhāvena gahitattā paccayuppannabhāvena gahaṇaṁ na yujjeyyāti āsaṅkamānaṁ sandhāya vuttaṁ. Tenevāha **"evampi gahaṇaṁ siyā"**ti. **So**ti dutiyo hetusaddo. Apare pana "hetusampayuttakānan"ti ettha hetūnañca sampayuttakānañcāti samāsaṁ vikappenti. **Patiṭṭhāmattādibhāvena nirapekkhā**ti hetujhānamaggadhammā patiṭṭhāna-upanijjhānaniyyānamattena aññadhammanirapekkhā hetujhānamaggapaccayakiccaṁ karonti. **Sāpekkhā evā**ti aññasāpekkhā eva. **Āharitabba-isitabbā** āhārindriyapaccayehi upakattabbadhammā. **Tasmā**ti yasmā yehi sāpekkhā, te attano paccayuppannadhamme paccayabhāveneva paricchinditvā tiṭṭhanti, tasmā. Tenāha **"te vināpi -pa- na katan"**ti. **Paricchindanti** visesenti. **Tan**ti dutiyaṁ āhārindriyaggahaṇaṁ. **Tatthā**ti āhārindriyapaccayaniddese. Na kevalañca tattheva, **idha ca** hetupaccayaniddese **dutiyena hetuggahaṇena paccayuppannānaṁ puna visesanakiccaṁ natthi,** kasmā? Paccayabhūteneva hetunā sampayuttānaṁ aññesañca hetūnaṁ avicchinnattā.

Purimavacanāpekkho vuttasseva niddesoti taṁ-saddassa paṭiniddesabhāvamāha. **Pākaṭībhūte eva** atthe pavattati, pākaṭībhāvo ca aññānapekkhena saddena pakāsitattā veditabbo. **Anapekkhanīyo** atthantarabyāvaṭattā. **Añño**ti hetusaddato añño. **Niddisitabbapakāsako vutto natthi,** yo taṁ-saddena paṭiniddesaṁ labheyya.

Yadi evaṁ "taṁsamuṭṭhānānan"ti ettha kathanti āha **"hetusampayuttakānanti iminā panā"**ti-ādi. Tattha **pana**-saddo satipi hetū hetusampayuttakānaṁ niddesabhāve hetusampayuttakasadde labbhamānānaṁ niddisitabbānaṁ pākaṭīkaraṇasaṅkhātaṁ hetusaddato visesaṁ joteti. "Hetusampayuttakānan"ti imassa samāsapadassa uttarapadatthappadhānattamāha **"paccayuppannavacanenā"**ti. Tena ca yathādhippetassa atthassa ekadesova vuccati dhammānaṁ visesanabhāvatoti āha **"asamattenā"**ti. Visesanaṁ nāma visesitabbāpekkhanti āha **"paccayuppannavacanantarāpekkhenā"**ti. Vuttatāya vinā paṭiniddesatā natthīti **"pubbe vuttenā"**ti vuttaṁ.

Taṁ-saddena niddisitabbanti "taṁsamuṭṭhānānan"ti ettha taṁ-saddena niddisitabbaṁ hetusampayuttakasadde pākaṭībhūtaṁ kiṁ panāti pucchati. Te hetū ceva -pa- hetusampayuttakā ca taṁ-saddena niddisitabbā hetusampayuttakasadde pākaṭībhūtāti sambandho. **Aññathā**ti "yehi hetūhī"ti-ādinā vuttappakārato aññathā aññena pakārena. Taṁ aññaṁ pakāraṁ dassento **"te hetū -pa- sambandhe satī"**ti āha. **Idhā**ti anantaraṁ vuttasambandhanaṁ bhummaniddesena parāmasati. **Tenevā**ti paṭhameneva hetusaddena. **Taṁ-saddena niddisitabbā**ti "taṁsamuṭṭhānānan"ti ettha taṁ-saddena niddisitabbā yathā pākaṭā, evaṁ pubbe "taṁsampayuttakānan"ti vuttacodanāyampi evameva teneva taṁ-saddena niddisitabbā pākaṭā bhavituṁ arahanti. Tathā ca sati niddisitabbassa -pa- na yujjeyya. **Duvidhampi vā hetuggahaṇaṁ apanetvā**ti "hetū hetusampayuttakānan"ti ettha kataṁ dvippakārahetuggahaṇaṁ avicāretvā "taṁsampayuttakānanti avatvā"ti-ādinā **taṁ-saddavacanīyataṁ codeti,** "niddisitabbassa apākaṭattā"ti-ādinā **pariharati ca. Hetū hi paccayā**ti idaṁ ayaṁ hetupaccayakathāti katvā vuttaṁ.

Taṁ na vuttanti cittasamuṭṭhānavacanaṁ na vuttaṁ. **Tassā**ti sahajātapaccayassa. **Kaṭattārūpassa paccayabhāvo na vutto bhaveyya,** vuttava so "vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ sahajātapaccayena paccayo, tayo khandhā ekassa khandhassa kaṭattā ca rūpānan"ti-ādinā, tasmā cittacetasikānaṁ kaṭattārūpapaccayabhāvo na sakkā nivāretuṁ. **Tatthā**ti sahajātapaccayaniddese. Tattha hi "cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ sahajātapaccayena paccayo"ti cittasamuṭṭhānarūpāni eva niddiṭṭhāni. **Idhāpī**ti imasmiṁ hetupaccayaniddesepi. **Evaṁ bhavitabban**ti "cittasamuṭṭhānānan"ti niddesena bhavitabbaṁ. Yadi evaṁ kasmā tathā na vuttanti āha **"cittasamuṭṭhānānanti panā"**ti-ādi. **Visesitaṁ hoti** sabbacittacetasikāsamuṭṭhānabhāvena. **Vacanenā**ti yathādassitena sahajātapaccayaniddesavacanena. **Cittacetasikānaṁ paccayabhāvo eva hi tattha paccayaniddese vutto,** na cittacetasikānaṁ samuṭṭhānabhāvoti adhippāyo.

Hetu-ādipaṭibaddhatañca dasseti yadaggena tāni cittapaṭibaddhavuttīni, tadaggena taṁsampayuttadhammapaṭibaddhavuttīnipi hontīti. **Ārammaṇametaṁ**

hotīti yadetaṁ kusalākusalacetanāvasena manodvāre cetanaṁ sesadvāresu kāyavacīpayogavasena saṅkappanaṁ, yañca kāmarāgādīnaṁ santāne anusayanaṁ, etaṁ ārammaṇaṁ eso paccayo kammaviññāṇassa ṭhitiyā patiṭṭhānāya. **Patiṭṭhite**ti kammaṁ javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāpatiṭṭhāpatte kammaviññāṇe viruḷheti tato eva kammaviññāṇato paṭisandhiviññāṇabīje **viruḷhe** viruhanteti attho. Atha vā **patiṭṭhā viññāṇassa hotī**ti kilesābhisaṅkhārasaṅkhāte kammaviññāṇassa ṭhitiyā pavattiyā ārammaṇe paccaye paṭisiddhe āyatipaṭisandhiviññāṇassa patiṭṭhā hoti, **tasmiṁ** paṭisandhiviññāṇe punabbhavābhinibbattivasena **patiṭṭhite** patiṭṭhahante **viruḷhe** bījabhāvena viruhante nāmarūpassa avakkanti hotīti evamettha attho veditabbo. Tenāha **"paṭisandhināmarūpassa viññāṇapaccayatā vuttā"**ti.

Purimatarasiddhāyāti khettabhāvanibbattiyā puretarameva siddhāya pathaviyā. Attalābhoyeva cettha patiṭṭhānaṁ, na paṭiladdhattabhāvānaṁ avaṭṭhānanti dassento **"patiṭṭhānaṁ kammassa kaṭattā uppattīti vuttaṁ hotī"**ti āha.

Sesarūpānanti paṭisandhikkhaṇe pathavīdhātu-ādīnaṁ sesarūpānaṁ, pavatte pana tisantatirūpānampi. **Sahabhavanamattaṁ vā dasseti.** Sahabhāvenapi hi atthi kāci visesamattā. **Katthaci katthacī**ti pakatikālabhavavisesādike. Tatiyapakatiyaṁ hi paṭhamakappikakāle ca bhāvakalāpo natthi, rūpabhave kāyakalāpopi. **Ādi**-saddena tattheva ghānajivhākalāpā, kāmabhave ca andhādīnaṁ cakkhādikalāpā saṅgayhanti. **Katthaci abhāvābhāvato**ti nāmarūpokāse katthacipi abhāvābhāvato.

Tesanti pavattiyaṁ kaṭattārūpādīnaṁ. Na hi hetu pavattiyaṁ kaṭattārūpassa paccayo hoti, utu-āhārajānaṁ pana sambhavoyeva natthi. Tena vuttaṁ **"paccayabhāvappasaṅgoyeva natthī"**ti. **Na pana labbhati** paccayapaccanīye tādisassa vārassa anuddhaṭattā. **Idan**ti "pavattiyaṁ kaṭattārūpādīnaṁ paccayabhāvapaṭibāhanato"ti idaṁ "hetū sahajātānan"ti adesanāya parihāravacanaṁ, īdisī pana codanā anokāsā evāti dassetuṁ **"bhagavā**

panā"ti-ādi vuttaṁ. Yo hi dhammo yathā bhagavatā desito, so tatheva gahetabboti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. **Uppajjanakkhaṇeyevā**ti ettha uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā uddhaṁ pajjanaṁ gamanaṁ pavattanaṁ uppajjanaṁ, tassa khaṇo, tasmiṁ uppajjanakkhaṇeti evaṁ vā attho daṭṭhabbo. Evañhi sati uppajjanasaddena uppannasaddena viya sabbe pavattamānabhāvā saṅgahitā honti, na uppādamattaṁ. **Tenā**ti cakkhuviññāṇādīnaṁ vattamānakkhaṇeyeva rūpādīnaṁ ārammaṇapaccayattena. **Anālambiyamānānan**ti sabbena sabbaṁ nālambiyamānānanti attho. Aññathā hi yathāvuttānaṁ rūpādīnaṁ yadā ārammaṇapaccayattābhāvo, tadā anālambiyamānatāvāti. **Sabbarūpānī**ti sabbāni rūpāyatanāni, yattakāni tāni āpāthagatāni yogyadese ṭhitāni, tāni sabbānīti attho. **Saha na hontī**ti ekajjhaṁ ārammaṇaṁ na honti. Satipi hi anekesaṁ ekajjhaṁ āpāthagamane yattha yattha pubbābhogo, taṁ taṁyeva ārammaṇaṁ hoti, na sabbaṁ. Nīlādisaṅghātavasena cetaṁ vuttaṁ, na paccekaṁ nīlādirūpāyatanamattavasena. Samuditāniyeva hi rūpāyatanāni cakkhuviññāṇassa ārammaṇaṁ, na visuṁ visunti dhātuvibhaṅgavaṇṇanāyaṁ dassitoyaṁ nayo. Yaṁ pana aṭṭhakathāyaṁ "te te visuṁ visuṁ ārammaṇapaccayo hontī"tipi vuttaṁ, tampi yathāvuttamevatthaṁ sandhāya vuttaṁ. Aññathā rūpāyatanaṁ manindriyagocaraṁ nāma na siyā. Saddādīsupi eseva nayo. Tenevāha **"tathā saddādayopī"**ti. "Saha na hontī"ti vuttamatthaṁ pāḷiyā vibhāvetuṁ **"yaṁ yanti vacanaṁ rūpādīni bhindatī"**ti āha.

"Ye ete"ti-ādiko purimo attho, "na ekato hontī"ti-ādiko pana pacchimo, "sabbārammaṇatādivasena vā idhāpi attho gahetabbo"ti kasmā vuttaṁ. Na hi "yaṁ yaṁ vā panārabbhā"ti imissā pāḷiyā viya "yaṁ yaṁ dhammaṁ ārabbhā"ti imassa pāṭhassa purato manoviññāṇassa sabbārammaṇatā nāgatā. Vuttañhi "sabbe dhammā manoviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ ārammaṇapaccayena paccayo"ti.

Na hi anantarameva pāḷiyaṁ sarūpato āgatamatthaṁ gahetvā padantaraṁ saṁvaṇṇetabbaṁ. Tattha hi "rūpārammaṇaṁ vā"ti-ādinā niyamavasena cha ārammaṇāni vatvā "yaṁ yaṁ vā panārabbhā"ti vacanaṁ sabbārammaṇatādidassananti yuttamevetanti, idha pana sabbārammaṇataṁ vatvā puna "yaṁ yaṁ dhammaṁ ārabbhā"ti vuccamānaṁ sabbārammaṇatādassananti kathamidaṁ yujjeyya? Kamābhāvopi "sabbe dhammā"ti avisesavacaneneva siddho ārammaṇānupubbiyāva aggahitattā. Na hi manodhātuyā viya manoviññāṇadhātuyā idha ārammaṇāni anupubbato gahitāni, tattha viya vā eteneva niyamābhāvopi saṁvaṇṇitoti veditabbo. Tasmā aṭṭhakathāyaṁ vuttanayenevettha attho gahetabbo.

Pavattanti pavattanaṁ. Nadiyā sandanaṁ pabbatassa ṭhānanti hi vuttā aviratamavicchedanāyaṁ tathāpavattikiriyāva. Tenāha **"aviratamṁ avicchinnaṁ sandantī"**ti. **Evan**ti yathā "sandantī"ti vattamānavacanaṁ vuttaṁ[1], evaṁ "ye ye dhammā uppajjantī"ti sabbasaṅgahavasena uppajjanassa gahitattā ārammaṇapavaggato "uppajjantī"ti vattamānavacanaṁ vuttanti attho. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ **"sabbakālasaṅgahavasenā"**ti-ādi. Tathā ca vuttaṁ **"atītānāgata -pa-adhippāyo"**ti, atītānāgatapaccuppannānaṁ cittacetasikānanti attho. **Samudāyavasenā**ti cittena rāsīkaraṇavasena. **Adhippāyo**ti iminā vattamānupacārena vināva "ye ye dhammā uppajjantī"ti ettha vattamānatthaṁ sakkā yojetunti imamatthaṁ ulliṅgeti. Tenāha **"ime panā"**ti-ādi. Yadipi paccayadhammā keci atītā anāgatāpi honti, paccayuppannadhammo pana paccuppanno evāti āha **"atītānāgatānaṁ na hontī"**ti. Uppāde vā hi paccayuppannassa paccayena bhavitabbaṁ ṭhitiyaṁ vāti. **Tasmā**ti yasmā atītānāgatā paramatthato natthi, tasmā. **Tesū**ti paccayuppannesu. **Taṁtaṁpaccayā**ti taṁ taṁ rūpādi-ārammaṇaṁ paccayo etesanti taṁtaṁpaccayā. **Ayamattho dasito hoti**samānasabhāvattā. Na hi atthābhedena sabhāvabhedo atthi. **Na pana taṁtaṁpaccayavantatā dassitā hoti** atītānāgatesu nippariyāyena tadabhāvato. Yasmā **paccayavanto** paccayuppannāyeva, te ca **paccuppannāyevā**ti.

---

1. Vuttaṁ ārammaṇapavaggato (Ka)

Yaṁ yaṁ dhammaṁ te te dhammāti yaṁnimittāyaṁvacanabhedo, taṁ dassetuṁ **"ettha cā"**ti-ādi āraddhaṁ. Rūpārūpadhammā hi kalāpato pavattamānāpi cittacetasikānaṁ kadāci visuṁ visuṁ ārammaṇaṁ honti, kadāci ekajjhaṁ, na ettha niyamo atthi, purimābhogoyeva pana tathāgahaṇe kāraṇaṁ. Tayimaṁ dīpetuṁ bhagavatāyaṁvacanabhedo katoti ca sakkā vattuṁ, yasmā pana ekakalāpapariyāpannānampi dhammānaṁ ekajjhaṁ gahaṇe na samudāyo gayhati tadābhogābhāvato, atha kho samuditā dhammā evāti sahaggahaṇampi visuṁgahaṇagatikaṁ, tasmā visuṁgahaṇasabbhāvadīpanatthaṁ "yaṁ yan"ti vatvā satipi visuṁgahaṇe te sabbe ekajjhaṁ ārammaṇapaccayo hontīti dassanatthaṁ "te te"ti vuttanti imamatthaṁ dassento **"cattāro hi khandhā"**ti-ādimāha. Tattha **vedanādīsū**ti vedanādīsu catūsu khandhesu abhinditvā gahaṇavasena, bhinditvā pana gahaṇavasena phassādīsu. **Yo ca rūpādiko**ti idaṁ viññāṇantarassa sādhāraṇārammaṇavasena vuttaṁ, **ye ca aneke phassādayo**ti idaṁ asādhāraṇārammaṇavasena. **Te sabbe**ti te sādhāraṇasādhāraṇappabhede sabbepi ārammaṇadhamme. **Ekekameva ārabbha uppajjantī**ti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. **Rūpārammaṇadhammā ca aneke** nīlādibhedato. **Tathā**ti aneke. Tena bherisaddādike, mūlagandhādike, mūlarasādike, kathinasamphassādike, vedanādike ca saṅgaṇhāti. **Aneke**ti hi iminā anekakalāpagatānaṁyeva vaṇṇādīnaṁ indriyaviññāṇārammaṇabhāvamāha. Sāmaññato hi vuttaṁ yathārahaṁ bhinditvā nidassitabbaṁ hotīti.

Kusalavipākassāti kusalassa vipākassa ca. **Na hi nibbānaṁ pubbe nivutthan**ti idaṁ "diṭṭhanibbānoyevā"ti-ādinā vakkhamānameva atthaṁ hadaye ṭhapetvā vuttaṁ. Pubbenivāsānussatiñāṇena hi nibbānavibhāvanaṁ adiṭṭhasaccassa vā siyā diṭṭhasaccassapi vā. Tattha adiṭṭhasaccena tāvataṁ vibhāvetumeva na sakkā appaṭividdhattā, itarassa pana pageva vibhūtamevāti taṁ tena vibhāvitaṁ nāma hotīti adhippāyo. Ettha ca **"na ca taṁ vuttan"**ti iminā pubbenivāsānussatiñāṇassa nibbānārammaṇakaraṇābhāvaṁ āgamato dassetvā **"na hi nibbānan"**ti-ādinā yuttito dasseti. Tattha **"na pubbe nivutthaṁasaṅkhatattā"**ti kasmā vuttaṁ? Gocarāsevanāya āsevitassapi nivutthanti icchitattā. Diṭṭhasaccoyeva hi

pubbenivāsānussatiñāṇena nibbānaṁ vibhāveti, na adiṭṭhasacco. Taṁ pana ñāṇaṁ khandhe viya khandhapaṭibaddhepi vibhāvetīti nibbānārammaṇakhandhavibhāvane nibbānampi vibhāvetīti sakkā viññātuṁ. Etena payojanābhāvacodanā paṭikkhittāti daṭṭhabbā. **Evaṁ anāgataṁsañāṇepi yojetabban**ti yathā pubbenivāsānussatiñāṇassa nibbānārammaṇatā dassitā, evaṁ anāgataṁsañāṇepi yathārahaṁ yojetabbaṁ. Tattha pana "khandhapaṭibaddhavibhāvanakāle"ti-ādinā yojanā veditabbā. Tena vuttaṁ **"yathārahan"**ti. **Kassaci** abhiññāppattassapi rūpāvacarassa, pageva itarassa.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. Dhurasahacariyato dhoreyyo "dhuran"ti vuttoti āha **"dhuranti dhuraggāhan"**ti. Chandassa pubbaṅgamatāsiddhaṁ pāsāsabhāvaṁ upādāya aṭṭhakathāyaṁ "jeṭṭhakan"ti vuttanti tamevatthaṁ dīpento **"seṭṭhan"**ti āha. Tathā hi vuttaṁ **aṭṭhasāliniyaṁ** "chandaṁ pubbaṅgamaṁ katvā āyūhitan"ti. **Purimachandassā**ti "chandādhipatī"ti purimasmiṁ pade niddesavasena vuttassa chandasaddassa **samānarūpena** sadisākārena. **Tadanantaraṁ niddiṭṭhenā**ti tassa purimassa chandasaddassa anantaraṁ niddesavasena vuttena. Tato eva ca taṁsamānatthatāya ca **taṁsambandhena** "chandasampayuttakānan"ti ettha chandasaddeneva adhipatisaddarahitenāti attho. **Paccayabhūtassā**ti adhipatipaccayabhūtassa. **Sampayuttakavisesanabhāvo**ti attanā sampayuttadhammānaṁ so eva adhipatipaccayatāsaṅkhāto visesanabhāvo. **Esa nayo**ti iminā "vīriyādhipati vīriyasampayuttakānanti-ādīsu purimavīriyassa samānarūpenā"ti-ādinā vattabbaṁ atthavacanaṁ atidisati.

Kusalābyākatānaṁ pavattinti kusalābyākatanaṁ adhipatīnaṁ pavattanākāraṁ. **Aladdhaṁ** ārammaṇaṁ **laddhabbaṁ** labbhanīyaṁ, laddhuṁ vā sakkuṇeyyaṁ, dutiye pana atthe lābhamarahatīti **laddhabbaṁ. Avaññātan**ti pageva anavaññātanti attho.

Appanāppattā kusalakiriyadhammā mahābalā sādhipatikā eva honti, tathā micchattaniyatāpīti āha **"appanāsadisā -pa- nuppajjantī"**ti.

Appanāsadisāti appanāppattisadisā. **Kammakilesāvaraṇabhūtā ca te**ti te micchattaniyatadhammā kammāvaraṇabhūtā, ye ānantariyappakārā kilesāvaraṇabhūtā, ye niyatamicchādiṭṭhidhammā, sampayuttacetanāya panettha kilesāvaraṇapakkhikatā daṭṭhabbā ānantariyacetanāsampayuttassa paṭighassa kammāvaraṇapakkhikatā viya. Paccakkhagati anantaratāya vinā bhāvinīti vuttaṁ **"paccakkhasaggānaṁ kāmāvacaradevānampī"**ti. Tena tesu ānantariyā viya asambhāvino ahetukābhinivesādayopīti dasseti.

Tividhopi kiriyārammaṇādhipatīti ettha ayaṁ kiriyārammaṇādhipatīti ajjhattārammaṇo adhippeto, udāhu bahiddhārammaṇoti ubhayathāpi na sambhavo evāti dassento **"kāmāvacarādibhedato panā"**ti-ādimāha. Tattha parasantānagatānaṁ sārammaṇadhammānaṁ adhipatipaccayatā natthīti sambandho. **Abhāvato**ti avacanato. Avacanaṁ hi nāma yathādhammasāsane abhidhamme abhāvo evāti eteneva anuddhaṭatāpi avuttato veditabbā. Ajjhattārammaṇabahiddhārammaṇadvayavinimuttassa sārammaṇadhammassa abhāvato natthīti viññāyatīti vattabbe tameva viññāyamānataṁ sambhāvento **"natthīti viññāyamānepī"**ti āha. Tena vuttaṁ **"bahiddhā khandhe"**ti-ādi. **Rūpe eva bhavituṁ arahati** edisesu ṭhānesu arūpe asambhavatoti adhippāyo. Asambhavato ca yathāvuttapāḷi-anusāratoti veditabbanti. **"Vicāritan"**ti kasmāvuttaṁ, nanu "atītārammaṇe anāgate khandhe garuṁ katvā assādetī"ti-ādivacanato arūpepi edisesu ṭhānesu khandhasaddo pavattateva. **Āvajjanakiriyasabbhāvato panā**ti idaṁ yathādassitapāḷiyā virodhapariharaṇādhippāyena vuttaṁ, avacanaṁ pana katthaci vineyyajjhāsayena, katthaci nayadassanena hotīti kuto virodhāvasaro.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Yathāvuttā nirodhānantarasuññatā nirodhappattatā **okāsadānaviseso,** attano anurūpacittuppādanasamatthatā cittaniyamahetutā,

tattha anantaruppādanasamatthatā ca saṇṭhānābhāvato suṭṭhutaraṁ nirantaruppādanasamatthatā ca **cittaniyamahetuviseso** daṭṭhabbo. **Dhātuvasenā**ti viññāṇadhātumanodhātumanoviññāṇadhātuvasena. Ettakā eva hi dhātuyo bhinnasabhāvā anantarapaccayatāya niyametvā vattabbā, abhinnasabhāvā pana visesābhāvato purimatāmattaṁyeva visesaṁ purakkhatvā vattabbāti tā kusalādibhedena tathā vuttā. Tenāha **"kusalādivasena cā"**ti. Yā pana manodhātumanoviñāṇadhātuvasena anantarapaccayatā vattabbā, tattha manoviññāṇadhātu manodhātuyā anantarapaccayena paccayoti vuccamāno sammoho siyā, pure manodhātuyā anantarapaccayabhāvena vuttā, idāni manoviññāṇadhātu manodhātuyāti paccayapaccayuppannavisesā na viññāyeyya, manodhātuyā pana cakkhuviññāṇādidhātūnaṁ anantarapaccayabhāve vuccamāne niyamo natthi. Tenāha **"manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyāti cā"**ti. **Tathevā**ti niyamābhāvato evāti attho. **Tasmā**ti yasmā ito aññathā desanāya paccayapaccayuppannānaṁ visesābhāvo cittavisesadassanavicchedo niyamābhāvo cāti ime dosā āpajjanti, tasmā. **Nidassanenā**ti dhātuvasena nidassanena. **Nayaṁ dassetvā**ti "manoviññāṇadhātu taṁsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ anantarapaccayena paccayo"ti evamādikassa anantarapaccayatāggahaṇassa nayaṁ dassetvā. **Niravasesadassanatthan**ti niravasesassa anantarapaccayabhāvino cittuppādassa dassanatthaṁ.

Sadisakusalānanti samānakusalānaṁ, samānatā cettha ekavīthipariyāpannatāya veditabbā. Tenevāha **"bhūmibhinnānampi paccayabhāvo vutto hotī"**ti. Samānavīthitā ca yasmā samānavedanā samānahetukā ca honti, tasmā **"vedanāya vā hetūhi vā sadisakusalānan"**ti āha. **Vā**-saddo cettha aniyamattho. Tena ñāṇasaṅkhārādibhedassapi vikappanavasena saṅgaho daṭṭhabbo. **Cutipi gahitā** taṁsabhāvattā. Bhavaṅgacittameva hi pariyosāne "cutī"ti vuccati. Kusalākusalānantarañca kadāci sā uppajjatīti **tadārammaṇampi gahitan**ti daṭṭhabbaṁ, kiriyajavanānantaraṁ tadārammaṇuppattiyanti adhippāyo.

Kāmāvacarakiriyāya āvajjanassāti ayamettha attho adhippetoti dassento **"āvajjanaggahaṇena kāmāvacarakiriyaṁ visesetī"**ti āha. Tameva hi atthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"kāmāvacaravipāko"**ti-ādi vuttaṁ. **Voṭṭhabbanampi gahitaṁ** santīraṇānantarattāti adhippāyo.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. **Porāṇapāṭho**ti purātano aṭṭhakathāpāṭho. **Imassā**ti imassa padassa. **Avuttassā**ti pāḷiyaṁ avuttassa. Yadipi sahagatasaddassa atthasaṁvaṇṇanāyaṁ saṁsaṭṭhasaddassa viya samānatthassapi katthaci saddantarassa attho vuccati pariyāyavisesabodhanatthaṁ, tathāpi na mūlasaddassa attho vibhāvito hotīti dassento āha **"na ca -pa- hotī"**ti. "Aññamaññan"ti ca "añña-aññan"ti vattabbe **ma**-kārāgamaṁ katvā niddeso, kammabyatihāre cetaṁ padaṁ, tasmā itaretaranti vuttaṁ hoti. Paccayapaccayuppannānaṁ ekasmiṁ yeva khaṇe paccayuppannapaccayabhāvassa icchitattā yo hi yassa paccayo yasmiṁ khaṇe, tasmiṁyeva khaṇe sopi tassa paccayoti ayamettha aññamaññapaccayatā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṁ "añño aññassā"ti vatvā "iminā -pa- dīpetī"ti vuttaṁ. **Okkamanaṁ** pavisananti attho. Āsanakkhaṇe hi dhammā purimabhavato imaṁ bhavaṁ pavisantā viya honti. Tena vuttaṁ **"paralokato imaṁ lokaṁ āgantvā pavisantaṁ viya uppajjatī"**ti. Tasmā avisesena paṭisandhi okkantisaddābhidheyyāti adhippāyena vuttaṁ **"okkanti -pa- adhippāyenāhā"**ti. **Taṁnivāraṇatthan**ti tassa khaṇantare rūpīnaṁ sahajātapaccayabhāvassa "kañci kāle na sahajātapaccayena paccayo"ti nivāraṇatthaṁ. Tena padadvayena samānesu paccayapaccayuppannadhammesu purimato pacchimassa visesamatthaṁ dasseti.

Evañca "kañci kāle"ti padassa "keci kāleti vā, kismiñci kāle"ti vā vibhattivipallāsena attho gahetabboti adhippāyena paṭhamavikappaṁ dassetvā idāni pakārantarena dassetuṁ **"kañci kāleti**

keci kismiñci kāleti vā attho"ti āha. tena "kañcī"ti ayaṁ sāmaññaniddesoti dasseti. Yo hi ayaṁ "kecī"ti paccattabahuvacanābhidheyyo attho, yo ca "kismiñcī"ti bhummekavacanābhidheyyo, tadubhayaṁ sati kālavantakālatāvibhāge kiṁ-saddassa vacanīyatāsāmaññena pana ekajjhaṁ katvā "kañcī"ti pāḷiyaṁ vuttanti taṁ vibhajitvā dassetuṁ **"keci kismiñcī"**ti vuttaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana "kismiñcī"ti bhummavaseneva vuttaṁ. **Tena** yathāvutta-atthavibhāgena padena. **Vatthubhūtā**ti vatthusabhāvā. Hadayarūpameva sandhāya vadati. **Rūpantarānan**ti hadayavatthuto aññarūpānaṁ. Arūpīnaṁ sahajātapaccayataṁ pubbe "okkanti kkhaṇe nāmarūpan"ti ettha anivāritaṁ nivāretīti yojanā, tathā vatthussa ca kālantare paṭisandhikālato aññasmiṁ kāle arūpīnaṁ nivāretīti. **Evañca katvā**ti-ādinā yathāvutta-atthavaṇṇanāya pāḷiyaṁ vibhattiniddesassa rūpakabhāvamāha. Punapi purimato pacchimassa upacayena visesaṁ dassetuṁ **"purimena cā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **purimenā**ti "okkantikkhaṇe nāmarūpan"ti iminā paccayaniddesavacanena. **"Eko khandho vatthu ca tiṇṇaṁ khandhānan"ti-ādinā** paṭiccavārādipāṭhena. Atthavivaraṇañhi paccayaniddesapāḷiyā sabbepi satta mahāvārā. Vatthussa vattabbatte āpanne kinti paccayoti tassa nāmassāti yojanā. **Etenā**ti "rūpino dhammā arūpīnaṁ dhammānan"ti etena vacanena. **Kevalassā**ti nāmarahitassa vatthussa. **Tathā**ti nāmassa paccayabhāvena.

Katthacīti "rūpino dhammā arūpīnaṁ dhammānaṁ kañci kālaṁ sahajātapaccayena paccayo"ti etasmiṁ niddese. Ettha hi aññamaññasahajātapaccayabhāvo labbhati. **Vacanenā**ti "aññamaññan"ti iminā vacanena pāḷiyaṁ sahajātapaccayabhāvassa **asaṅgahitattā,** atthato pana labbhatevāti. Tenāha **"labbhamānepī"**ti. **Tassā**ti aññamaññapaccayattassa. **Evan**ti "na aññamaññavasenā"ti iminā pakārena. **Samudāyekadesavasena sāmivacanan**ti avayavāvayavisambandhe avayavini sāmivacananti attho, **niddhāraṇe vā** "kaṇhā gāvīnan"ti-ādīsu viya.

Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. **Kismiñci kāleti idaṁ na labbhati** sabbadāpi nissayapaccayatāya labbhamānattā. Sahajaṁ purejanti hi vibhāgaṁ anāmasitvā nissayatāmattameva nissayapaccayatā. **Vatthurūpaṁ pañcavokārabhave**ti vatthurūpaṁ pañcavokārabhave cāti ca-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo. **Tassā**ti āruppavipākaṭṭhapanassa. **Pakāsetabbattā**ti iminā apākaṭaṁ pākaṭaṁ katvā vacanena codanā anokāsāti dasseti.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. **Upanissaye tayo**ti anantarārammaṇapakatūpanissayappabhede tayo upanissaye. **Anekasaṅgāhakatāyā**ti anekesaṁ paccayadhammānaṁ saṅgahaṇato. **Ekanteneva honti** cittaniyamahetubhāvena pavattiniyamato. **Yesu padesū**ti yesu kusalādipadesu. **Saṅgahito**ti saṅgahaṁ gato, kusalādipadesu yesaṁ padānaṁyeva anantarūpanissayo labbhatīti attho. **Tesu "kesañcī"ti na vuttaṁ.** Kasmā? **Na sakkā vattuṁ** ekanteneva upalabbhanato. **Tesū**ti kusalākusalapadesu. Na hi kusalo akusalassa anantarūpanissayo hoti, akusalo vā kusalassa, ārammaṇapakatūpanissayā pana anekantikā, tasmā tattha "kesañcī"ti vuttaṁ. **Siddhānaṁ paccayadhammānan**ti paccayabhāvena purimanipphannānaṁ kusalādīnaṁ kusalassa akusalassa vāti attho. **Akusalādīhī**ti yathāsaṅkhyaṁ akusalena kusalena vā. **Avisesenā**ti yathāvuttavisese niyamaṁ aggahetvā akusalādīsu akusalakusalānaṁ "kesañcī"ti-ādinā.

Anārammaṇattā ārammaṇūpanissayaṁ pubbāparaniyamena appavattito anantarūpanissayaṁ na labhatīti yojanā. **Pakatassā**ti nipphāditassa, upasevitassa vā. Na hi rūpasantānassa saddhādinipphādanaṁ atthi, utubhojanādi-upasevanaṁ vā sambhavati. Tenāha **"yathā hi -pa- rūpasantānenā"**ti. Nanu ca rūpasantāne pubbenāparaṁ viseso

labbhati, so ca na vinā samānajātiyena kāraṇenāti svāyaṁ pakatūpanissayalābhoti kadāci āsaṅkeyyāti āha **"yasmiñcā"**ti-ādi. Tattha **tan**ti utubījādikaṁ kammādi ca **tena** rūpena purimanipphannena. **Uppādanaṁ** sābhisandhikaṁ daṭṭhabbaṁ. Adhipatīsu pubbābhisaṅkhāro viya **pakappanaṁ** saṁvidahanaṁ. **Pakaraṇaṁ** vuttalakkhaṇena kāraṇabhāvena avaṭṭhānaṁ, yato kāraṇaviseso "pakatī"ti vuccati. Yad evaṁ kasmā rūpasseva taṁ paṭikkhipīyatīti āha **"yathā ca -pa- daṭṭhabbā"**ti. Evampi utubījādīnaṁ aṅkurādīsu kathaṁ paccayavisesabhāvoti āha **"utubījādayo pana -pa- bhāvato"**ti. Upanissayoti ca yasmā balavatākāraṇaṁ adhippetaṁ, tasmā na ettha ekantena purimanipphatti icchitabbā. Yadi evaṁ pāḷiyaṁ kathaṁ purimaggahaṇanti āha **"purimapurimānaṁyeva panā"**ti-ādi. Tepi vā parikappanavasena purimanipphannāyeva nāma honti. Na hi asaṁviditākāre vatthusmiṁ patthanāpavattīti. Tenāha **"taṁsamānalakkhaṇatāyā"**ti.

Dhammeti puggalasenāsanapaññattīnaṁ upādānabhūte dhamme. **Ayaṁ nayo**ti paññattimukhena paññapetabbā tadupādānabhūtā dhammā gayhantīti yathāvutto nayo. **Etthevā**ti "senāsanampi upanissayapaccayena paccayo"ti etasmiṁyeva vacane. Kathaṁ paccuppannassa pakatūpanissayabhāvoti codanāya "vakkhatī"ti-ādinā āgamaṁ dassetvā yuttiṁ dassetuṁ **paccuppannānampi ca tādisānaṁ pubbe pakatattā**"ti vuttaṁ. **Tādisānan**ti yādisā utu-ādayo paccupaṭṭhitā, tādisānaṁ tato **pubbe** puretaraṁ **pakatattā** pakatūpanissayayogyatāya āpāditattā.

Kasiṇādīnampi ārammaṇūpanissayatā sambhavatīti katvā vuttaṁ **"iminā adhippāyena 'ekaccāyā'ti āhā"**ti. Tathā hi "kasiṇamaṇḍalaṁ disvā"ti-ādinā tassa upanissayabhāvo aṭṭhakathāyaṁ vutto.

Arūpāvacarakusalampi upanissayo hoti, pageva kāmāvacararūpāvacarakusalanti adhippāyo. Taṁ pana yathā upanissayo hoti, taṁ dassetuṁ **"yasmiṁ kasiṇādimhī"**ti-ādi vuttaṁ. **Anuppannajhānuppādane**ti rūpāvacarajjhānaṁ sandhāyāha, arūpāvacarajjhāne pana vattabbameva natthi. **Taduppādakakusalānan**ti tassa rūpāvacaravipākassa uppādakakusalānaṁ,

rūpāvacarakusalānanti attho. **Paṭisandhiniyāmakassā**ti rūpāvacarapaṭisandhiniyāmakassa. **Cutito**ti rūpāvacarapaṭisandhiyā anantarapaccayabhūtāya cutiyā. **Purimajavanassa vasenā**ti cutiyā āsannajavanabhāvena. **Rūpāvacarakusalaṁ arūpāvacaravipākassā**ti etthāpi "taduppādakakusalānan"ti-ādinā ānetvā yojetabbaṁ. Yathā ca "rūpāvacarakusalaṁ arūpāvacaravipākassa upanissayo"ti vuttaṁ, evaṁ "kāmāvacarakusalampi taduppādakakusalānan"ti-ādinā yojetabbaṁ. Lokuttaravipākassa tebhūmakakusalānampi pādakādivasena upanissayabhāvo pākaṭoyeva, tathā taṁtaṁbhūmakakusalānaṁ taṁtaṁbhūmakakiriyānaṁ, kāmāvacarakusalassa rūpārūpāvacarakiriyānaṁ, rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakiriyāya upanissayabhāvoti imamatthaṁ dassento **"evaṁ paccekaṁ -pa- veditabbo"**ti āha. "Saddhaṁ upanissāya dānaṁ detī"ti-ādinā pakatūpanissayo uddesavaseneva pāṭho āgato, na vibhajanavasenāti āha **"pāḷiyampi -pa- vissajjito"**ti. Kusalattikādīsu anulomādibhedibhinnattā **pañhāvāresū**ti bahuvacananiddeso.

Lokuttaranibbattanaṁ upanissāya parassa sinehuppādane lokuttaradhammā upanissayo viya hontīti ayamettha leso, bhāvino pana lokuttarassa akusalānaṁ upanissayatā sambhavatīti āha **"na idaṁ sārato daṭṭhabbanti adhippāyo"**ti. **Rūpāvacarādikusalānan**ti rūpārūpāvacaralokuttarakusalānaṁ uppādiyamānassa rūpāvacarakusalassāti yojanā. Rūpāvacarakiriyassa ca arūpāvacaravipāko upanissayo yojanā. Rūpāvacarakiriyassa ca arūpāvacaravipāko upanissayo kathanti āha **"pubbe nivutthādīsu -pa- arahato"**ti. Taṁ taṁ vipākaṁ patthento tassa tassa vipākassa hetubhūtaṁ kusalaṁ nibbattetīti vipākānaṁ kusalūpanissayatāti āha **"catubhūmakā -pa- upanissayo"**ti. Lokiyakusalānaṁ pana lokuttaravipākā upanissayo na hontīti dassento **"yadipī"**ti-ādimāha. Teneva hi "tathā tebhūmakavipāko"ti tebhūmakaggahaṇaṁ kataṁ. Tattha **tenā**ti anāgāminā. **Tan**ti arahattaphalaṁ. **Tasmā**ti adiṭṭhapubbattā. **Tāni viyā**ti sotāpattiphalāni viya. **Tesan**ti puthujjanādīnaṁ. **Imassā**ti anāgāmino. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā puthujjanādīnaṁ santāne jhānādīnaṁ sotāpattiphalādīnaṁ na upanissayapaccayo anupaladdhapubbattā, evaṁ anāgāmino

jhānādīnaṁ aggaphalaṁ upanissayapaccayo adiṭṭhapubbattā. Tenāha **"upaladdhapubbasadisameva hi anāgatampi upanissayo"**ti. Aṭṭhakathāyaṁ pana heṭṭhimaphalānaṁ kusalūpanissayatā vuttā eva.

Yathā vipākā kusalānaṁ, evaṁ kiriyāpi tesaṁ upanissayo hotīti taṁ nayaṁ dassetuṁ **"kiriyaṁ atthapaṭisambhidādin"**ti-ādi vuttaṁ. **Yonisomanasikāre vattabbameva natthī**ti catubhūmakakusalassapi yonisomanasikāro upanissayo hotīti ettha vattabbameva natthi, tadatthaṁ yonisomanasikāraṁ pavattentassāti attho. **Tan**ti yonisomanasikāraṁ. Akusalassa ca catubhūmakavipākassa upanissayo yonisomanasikāroti yojanā. **evaṁ kiriyassapī**ti yathā kusalassa yonisomanasikārassa vasena upanissayo vutto, evaṁ kiriyassapi yonisomanasikārassa vasena yojetabbanti attho. So hi taṁ upanissāya rāgādi-uppādane akusalassa vuttanayena kusalākusalūpanissayabhāvamukhena catubhūmakavipākassa upanissayo hotiyeva. Yadi kiriyasaṅkhāto -pa- hotiyeva, atha kasmā pakatūpanissayavibhajane kiriyā na gahitā, utubhojanasenāsanāniyeva gahitānīti āha **"nevavipākanavipākadhammadhammesu -pa- nayadassanamattamevā"**ti. **Evamādikan**ti **ādi**-saddena "kusalaṁ dhammaṁ sahajāto abyākato dhammo uppajjati na upanissayapaccayā"ti evamādikaṁ saṅgaṇhāti. Upanissayapariyāyo upanisasaddoti katvā vuttaṁ **"viññāṇūpanisaṁ nāmarūpaṁ, nāmarūpūpanisañca saḷāyatananti-ādikenā"**ti. Ettha hi viññāṇassa nāmarūpānaṁ phassarūpādīnaṁ cakkhāyatanādīnañca upanissayabhāvo vuttoti.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Dassitameva nayadassanavasenāti yojanā. Yadi dassitameva, kasmā vuttaṁ "sāvasesavasena desanā katā"ti āha **"sarūpena adassitattā"**ti. "Yaṁ yaṁ dhammaṁ purejātaṁ ārabbha ye ye dhammā uppajjanti

cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ purejātapaccayena paccayo"ti evaṁ **sarūpena** pāḷiyaṁ **adassitattā. Iddhividhābhiññāya cā**ti **ca**-saddena cutūpapātañāṇassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Tassapi hi rūpadhammārammaṇakāle **aṭṭhārasasu yaṁ kiñci ārammaṇapurejātaṁ hoti** paccuppannārammaṇattā. "Cavamāne upapajjamāne"ti hi vuttaṁ. Dibbacakkhudibbasotañāṇesu ca vattabbameva natthi.

Itarassapi abhāvāti ārammaṇapurejātassapi abhāvā aggahaṇaṁ paṭisandhibhāvinoti yojanā. Satipi kassaci paṭisandhibhāvino ārammaṇapurejāte vibhūtaṁ pana katvā ārammaṇakaraṇābhāvato avijjamānasadisanti katvā vuttaṁ **"itarassapi abhāvā"**ti. Tenevāha **"paṭisandhiyā viya aparibyattassa ārammaṇassa ārammaṇamattabhāvato"**ti. Santīraṇabhāvino manoviññāṇadhātuyāpi ekanteneva purejātapaccayo rūpādīni pañcārammaṇānīti yojanā. Ettha ca "manodhātūnañcā"ti-ādi "tadārammaṇabhāvino"ti padassa purato vattabbo, uppaṭipāṭiyā likhitaṁ.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. **Niravasesadassitapurejātadassanavasenā**ti "catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassā"ti evaṁ niravasesato dassitassa purejātassa paccayuppannassa dasanavasena. Paccayā hi idha kāmāvacararūpāvacaravipākā, tesu kāmāvacaravipāko ca catusamauṭṭhānikarūpakāyassa paccayo, na itaro. Tenevāha **"rūpāvacaravipāko pana āhārasamuṭṭhānassa na hotī"**ti, tasmā "tassevā"ti vuttepi yathārahamattho veditabbo.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. Pakārehi guṇitaṁ **paguṇaṁ,** bahukkhattuṁ pavattiyā bhāvitanti attho. Atisayena paguṇaṁ **paguṇataraṁ,** tatoyeva **balavataraṁ.** Tassa bhāvo, tena paguṇatarabalavatarabhāvena **visiṭṭhaṁ** visesappattaṁ. Svāyaṁ viseso vipāke natthīti āha **"etena vipākābyākatato visesetī"**ti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. **Evaṁsabhāvā**ti kammapaccayena upakārakasabhāvā. **Samatthatā**ti ānubhāvo. **Tassā**ti vipākakkhandhakaṭattārūpasaṅkhātassa phalassa. **Kammapaccayabhāvo vutto**ti kammapaccayena paccayabhāvo vutto. **Ekavokāre rūpampī**ti ekavokārepi rūpaṁ na janeti, pageva catuvokāreti attho.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Yathā hi rūpabhave saññīnaṁ taṁnibbattitapuññābhisaṅkhāreneva rūpuppatti, evaṁ asaññīnampīti tattha kāmāvacarakammunā yathā vipākānurūpānaṁ paccayo honto kesañciyeva hoti, na sabbesaṁ, katthaciyeva hoti, na sabbattha, na evaṁ vipākānanti āha **"ekantenā"**ti. **Tesaṁ vasenā**ti tesaṁ vipākapaccayalābhīnaṁ vipākakkhandhānaṁ vasena. **Na hī**ti-ādinā "ekantenā"ti vuttamatthaṁ byatirekato vibhāveti. **Bhūmidvayavipāko**ti kāmāvacararūpāvacaravipāko ārupperūpassa na hi paccayoti yojanā.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. Kevalāya ojāya ajjhoharaṇassa abhāvā **"asitapītādivatthūhi saha ajjhoharitovā"**ti vuttaṁ. Khādanīyabhojanīyappabhede asite tāva kabaḷīkāratā hotu, pātabbādike pana kathanti āha **"pātabba -pa- hontī"**ti. Yebhuyyavasena vā evaṁ vuttanti veditabbaṁ.

Anupālakoti upatthambhako. **Cittasamuṭṭhānassa** kāyassa **āhārapaccayabhāvo** kabaḷīkārāhārassa vicāretvā gahetabbo. Kasmāti ce? Ettha kāraṇamāha **"na hī"**ti-ādinā. Sati hi paccayabhāve "cittasamuṭṭhāno kabaḷīkārāhāro cittasamuṭṭhānassa kāyassa āhārapaccayena paccayo"ti-ādi vattabbaṁ siyā, na pana vuttaṁ, nocittasamuṭṭhānassa pana vuttaṁ. Tenāha **"tividhopi -pa- vutto"**ti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. "Missakattā"ti idaṁ indriyatāya[1] rūpārūpajīvitindriyānaṁ ekajjhaṁ katvā desitataṁ sandhāya vuttaṁ, tasmā **missakattā**ti rūpajīvitindriyamissakattāti attho. **Jīvitindriyan**ti arūpajīvitindriyaṁ. **Na sabbena sabbaṁ vajjitabban**ti yathā pañhāpucchake arūpajīvitindriyaṁ missakattā na gahitaṁ, na evamidha arūpajīvitindriyaṁ aggahitanti attho.

Arūpānaṁ cakkhuviññāṇādīnaṁ **paccayantarāpekkhāni** āvajjanārammaṇādi-aññapaccayasāpekkhāni **indriyapaccayā siyuṁ** cakkhādīnaṁ rūpārūpānaṁ aññamaññaṁ kadācipi avinibbhuttabhāvassa abhāvato, paccayantarasamodhānāpekkhatāya ca. **Yo pana nirapekkho**ti yathā cakkhādīni paccayantaresu sāpekkhāni, evaṁ sāpekkho ahutvā yo tattha nirapekkho indriyapaccayo hoti avinibbhuttadhammānaṁ yathā duvidhampi jīvitindriyaṁ, so attano -pa- natthīti yojanā. **Avinibbhuttānaṁ tesampi** liṅgādīnaṁ **siyuṁ** vinibbhuttānaṁ paccayuppannānaṁ indriyapaccayatābhāvassa adiṭṭhattā. Nanu cakkhu-ādīnaṁ

1. Indriyakatāya (Ka)

vinibbhuttānaṁ indriyapaccayabhāvo diṭṭhoti? Saccaṁ diṭṭho, na pana so samānajātiyāti dassento **"na hī"**ti-ādimāha. **Sati cevan**ti evaṁ vuttappakāre samānajātiyaṁyeva avinibbhuttassa indriyapaccayabhāve sati **itthipurisindriyehi** saddhiṁ. Sahayoge hi idaṁ karaṇavacanaṁ. Yadipi itthipurisindriyāni liṅgādīnaṁ kalalādikāle indriyapaccayataṁ na phareyyuṁ tesaṁ tadā abhāvato. Ye pana rūpadhammā tadā santi, tehi avinibbhuttāva, tesaṁ kasmā na pharantīti āha **"aññesaṁ panā"**ti-ādi. **Abījabhāvato** animittabhāvato. **Tadanurūpānan**ti kalalādi-avatthānurupānaṁ **atthitaṁ icchanti,** yato "itthī, puriso"ti pakativibhāgo viññāyatīti tesaṁ adhippāyo.

Kusalajātiyanti niddhāraṇe bhummaṁ. Ye pana "kusalajātikan"ti paṭhanti, tesaṁ paccattekavacanaṁ. **Visuṁ ekajāti vā bhūmi vā na hoti** tadekadesabhāvato. **Hetu-ādīsupī**ti **ādi**-saddena "akusalāhāresupi eseva nayo"ti evamādikaṁ saṅgaṇhāti. **Esa nayo**ti yvāyaṁ "bhūmivasena vuttesū"ti-ādinā arūpe alabbhamānassa indriyapaccayassa aṭṭhapane atthanayo vutto, esa nayo yojetabboti. **Tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetū**ti etthāpi paṭhamāpariyāpannakusalahetu domanassasahagatākusalahetu ca visuṁ ekajāti bhūmi vā na hontīti āruppe alabbhamānāpi visuṁ na ṭhapitāti yojetabbo. Esa nayo "akusalāhāresupi eseva nayo"ti evamādīsu.

Sati sahajātapaccayatte uppādakkhaṇepi indriyapaccayatā siyāti katvā vuttaṁ **"sahajātapaccayattābhāvaṁ sandhāyā"**ti. Vuttañhi "uppajjamāno saha uppajjamānabhāvena upakārako dhammo sahajātapaccayo"ti[1]. Tassa pana sahajātapaccayattābhāvo yadipi aṭṭhakathāyaṁ "sahajātapaccayatā pana tassa natthī"ti sarūpeneva dassito, tathāpi taṁ ananujānanto **"uppāda -pa- nivāretūn"**ti vatvā **"vakkhatī"**ti-ādinā tamatthaṁ samattheti. **Kammapaccayasadisan**ti hi etena tassa uppādakkhaṇe paccayabhāvo pakāsito. **Pavatte cāti ca**-saddena paṭisandhiyañca kaṭattārūpassa rūpajīvitindriyato añño indriyapaccayo na hi atthīti yojanā.

1. Abhi-Ṭṭha 3. 346 piṭṭhe.

paṭiccavārādayo sampayuttavārapariyosānā **cha** vārā **uppādakkhaṇameva gahetvā pavattā** "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā"ti-ādinā, na ṭhitikkhaṇanti adhippāyo. **Evañca katvā**ti uppādakkhaṇameva gahetvā pavattattā. **Etesū**ti yathāvuttesu chasu vāresu. Keci pana "rūpajīvitindriyassa anupālanaṁ uppādakkhaṇe na pākaṭaṁ balavañca yathā ṭhitikkhaṇe pacchājātādipaccayalābhato thirabhāvappattiyāssa taṁ pākaṭaṁ balavañca, tasmā 'ṭhitikkhaṇe'ti vuttaṁn"ti vadanti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. **Somanassadomanassasaṅkhātānī**ti somanassadomanassapariyāyena vuttāni, jhānaṅgabhāvavisesanato vā somanassadomanassabhūtāneva sukhadukkhāni jhānaṅgāni, na itarasukhadukkhānīti jhānaṅgabhūtānaṁyeva sukhadukkhānaṁ jhānaṅgabhāvadassanatthaṁ **somanassadomanassaggahaṇaṁ kataṁ.** Idāni yathāvuttameva **"dvipañcaviññāṇesū"**ti-ādinā vitthārato vibhāveti, taṁ suviññeyyameva. **Tenā**ti visesanabhūtenasomanassadomanassaggahaṇena.

Abhinipātamattattāti ārammaṇakaraṇamattabhāvato. **Cintanāpavattiyā** upanijjhāyanapavattiyā. **Yathāvutteneva kāraṇenā**ti "upanijjhānākārassa abhāvato"ti etena kāraṇena. **Pubbe**ti ādito. **Cattāri aṅgāni vajjitānī**ti sattasu aṅgesu dassiyamānesu cattāri aṅgāni vajjitāni. **Aṭṭhakathā hesā**ti lesena apakāsetabbatāya kāraṇamāha. **Tīsupi ekameva vattabbaṁ siyā,** taṁsamānalakkhaṇatāya itaresaṁ tiṇṇampi gahaṇaṁ hotīti. **Tiṇṇaṁ pana vacanenā**ti upekkhāsukhadukkhānaṁ ajhānaṅgatādassanatthena vacanena. **Tato** upekkhādito **aññassa** dhammassa cittekaggatāya **jhānaṅganti uddhaṭabhāvo āpajjati** ajhānaṅgesu aggahitattā. **Yathāvuttakāraṇato**ti "upanijjhānākārassa abhāvato"ti vuttakāraṇato **aññena kāraṇena anuddhaṭabhāvo vā āpajjati** anupanijjhāyanasabhāvehi saddhiṁ aggahitattā upanijjhāyanākārabhāvato aññeneva kāraṇena

cittekaggatāya pāḷiyaṁ anuddhaṭabhāvo āpajjati. **Taṁdosapariharaṇatthan**ti yathāvuttadosavinimocanatthaṁ.

Ye panāti-ādi padakāramattadassanaṁ. **Somanassādīhī**ti somanassadomanassajhānaṅgupekkhāhi. **Avibhūtabhāvo** upekkhanaṁ. Upekkhā hi avibhūtakiccā vuttā. **Samānānaṁ kesaṁ? Sukhādīnaṁ,** kehi? **Somanassādīhi,** kathaṁ? **Sukha -pa- yuttatā**ti yojanā. **Na cittekaggatāyā**ti sukhādīhi, tadaññehi abhiniropanādīhi ca anindriyakiccatāya ca anupanijjhāyanakiccatāya ca asamānatāya pañcaviññāṇesu cittekaggatāya jhānaṅganti anuddhaṭabhāve kāraṇaṁ na vattabbanti. **Sā**ti cittekaggatā. **Etthā**ti **"upekkhāsukhadukkhānī"**ti etasmiṁaṭṭhakathāvacane na gahitā. **Vicikicchāyuttamanodhātu-ādīsū**ti vicikicchāsampayuttacitte manodhātuyā sampaṭicchanādīsu ca. **Tassāpi** cittekaggatāyapi.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. **Duvidhampi saṅkappan**ti sammāsaṅkappomicchāsaṅkappoti ca evaṁ anavajjasāvajjabhedena duvidhampi. **Vīriyaṁ samādhin**ti etthāpi eseva nayo. **Saṅgaṇhitvā** vitakkādibhāvasāmaññena saha gahetvā, ekekameva katvā gahetvāti attho. **Tehi** micchāvācākammantājīvehi. **Idhā**ti imasmiṁ maggapaccayaniddese **labbhamānāni ca** maggapaccayabhāvato, ca-saddena **alabbhamānāni ca** maggapaccayattābhāvā. Yadi evaṁ kasmā vuttānīti āha **"maggaṅgavacanasāmaññenā"**ti. Evaṁ pariyāyaniddeso idha kimatthiyoti codanaṁ sandhāyāha **"evañhi suttavohāropi dassito hotī"**ti. **Evaṁ pana dassentenā**ti paramatthato amaggaṅgānipi sutte maggaṅgavohārasiddhiyā idha maggaṅgehi saha dassentena. **Uddhāritvā**ti paduddhāraṁ katvā. Idāni micchāvācādīhi saddhiṁ dvādasaṅgāni na dassetabbāni, kasmāti ceti āha **"na hi pāḷiyaṁ -pa- vattabbo"**ti. **Tappaṭipakkhabhāvatoyeva micchāmaggaṅgāni,** na micchādiṭṭhi-ādayo viya sabhāvatoti dhippāyo.

Pariyāyanippariyāyamaggaṅgadassanatthepi atthavacane evaṁ na vattabbamevāti dassento **"pariyāya -pa- adhikaraṇānī"**ti āha. Tassāttho—

yathā "aññabhāgiyassa adhikaraṇassā"ti ettha pāḷigata-adhikaraṇasaddapatirūpako añño adhikaraṇasaddo pāḷigatatadaññasādhāraṇatāya ubhayapadattho uddhaṭo "dhikaraṇaṁ nāma cattāri adhikaraṇānī"ti, evamidhāpi nippariyāyaṁ itarañca maggaṅgaṁ dassetukāmena pāḷigatatadaññasādhāraṇo maggaṅgasaddo uddharitabbo siyā, tathā na katanti. **Tasmā**ti yasmā pāḷigatoyeva maggaṅgasaddo uddhaṭo, na tadaññasādhāraṇo, na ca atthuddhāramukhena adhippetattho niyamito, tasmā. **Tesū**ti ahetukacittuppādesu. "Sammādiṭṭhi -pa- samādhayo"ti ettha saṅkappavāyāmasamādhayo sammāmicchāsaddehi visesetvā vuttāti āha **"sammādiṭṭhi-ādayo yathāvuttā santī"**ti. Saṅkappavāyāmasamādhippattā pana tattha keci santiyevāti. Atha vā **sammādiṭṭhi-ādayo**ti vuttappakāre sammādiṭṭhi-ādike anavasese sandhāya vuttaṁ. Tenāha **"yathāvuttā"**ti. **Uppattiṭṭhānaniyamanatthattā** na visesanatthattāti dhippāyo.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. **Sampayogāsaṅkāvatthubhūto**ti sampayogāsaṅkāya adhiṭṭhānabhūto. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "arūpino hi khandhā cakkhādīnaṁ vatthūnaṁ abbhantarato nikkhamantā viya uppajjantī"ti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Yasmiṁ sati yaṁ hoti, asati ca na hoti, so tassa paccayoti yadidaṁ samāsato paccayalakkhaṇaṁ yaṁ sandhāya sutte vuttaṁ "imasmiṁ sati idaṁ hoti, imasmiṁ asati idaṁ na hotī"ti, tayidaṁ atthipaccaye yojetvā dassento **"yo hī"**ti-ādiṁvatvā ayañca nayo nibbāne na labbhati, tasmā nibbānaṁ atthipaccayabhāvena na uddhaṭanti dassetuṁ **"nibbānañca -pa- upakārakaṁ hotī"**ti āha. Tena

paccayadhammānaṁ paccayabhāvo visesato byatirekamukhena pākaṭo hotīti dasseti. **Natthibhāvopakārakatāviruddho**ti natthipaccayabhāvaviruddho. Vigatāvigatapaccayā viya hi aññamaññaṁ ujupaccanīkabhāvena ṭhitā natthi-atthipaccayā. **Na nibbānaṁ atthipaccayo** natthibhāvopakārakatā-avirodhato. Ye hi atthipaccayadhammā, te natthibhāvopakārakatāviruddhā eva diṭṭhāti adhippāyo.

Sati ca uppannatteti sambandho. Yesaṁ paccayā honti āhārindriyāti yojanā. **Ekato**ti saha. **Sahajātādipaccayattābhāvato**ti sahajātapurejātapacchājātapaccayattābhāvato. **Tadabhāvo**ti sahajātādipaccayattābhāvo. **Etesan**ti atthipaccayatāvasena pavattamānānaṁ āhārindriyānaṁ. **Dhammasabhāvavasenā**ti dhammatāvasena. Dhammatā hesā, yadidaṁ paccayuppannehi saha puretaraṁ pacchā ca labbhamānā āhārindriyā tesaṁ atthipaccayā honti, na sahajātādipaccayāti. Yathā vā cakkhādidvārānaṁ rūpādi-ārammaṇānaṁ satipi niyatavuttitāya dvārārammaṇato viññāṇassa chabbidhabhāve ārammaṇamanāmasitvā, dvārato dvāramanāmasitvā ārammaṇato chabbidhatā vuccati, evamidhāpi āhārindriyānaṁ paccayuppannehi satipi sahajātādibhāve arūpakkhandhādivasena sahajātādibhedabhinnassa atthipaccayassa dassitattā pañhāvāre āhārindriyānaṁ vasena āgate catutthapañcamakoṭṭhāsabhūte atthipaccayavisese sahajātādibhedaṁ āmasituṁ na labbhatīti dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ "āhāro indriyañca sahajātādibhedaṁ na labhatī"ti vuttaṁ, na pana āhārindriyesu sahajātādibhāvassa abhāvato. Evampettha attho daṭṭhabbo.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

22-24. Natthivigata-avigatapaccayaniddesavaṇṇanā

22-24. **Etthā**ti natthipaccaye. **Nānan**ti nānattaṁ. **Etenā**ti anantarapaccayato natthipaccayassa visesamattadīpanena "paccayalakkhaṇameva hettha nānan"ti iminā vacanena. **Attho**ti dhammo. **Byañjanasaṅgahite**ti

“natthipaccayo vigatapaccayo”ti evamādibyañjanena saṅgahite. **Paccayalakkhaṇamatte**ti ettha pavatti-okāsadānena upakārakā arūpadhammā, vigatabhāvena upakārakāti evamādike paccayānaṁ lakkhaṇamatte.

Paccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesa pakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā

Ādimapāṭhoti purimapāṭho. **Tathā ca satī**ti dosassapi sattarasahi paccayehi paccayabhāve sati. Adhipatipaccayabhāvopissa anuññāto hotīti āha **“dosassapi garukaraṇaṁ pāḷiyaṁ vattabbaṁ siyā”**ti. “Sesānan”ti vacaneneva nivāritoti kadāci āsaṅkeyyāti taṁnivattanatthamāha **“na ca sesānan”**ti-ādi. **Purejātādīhī**ti purejātakammāhārajhānindriyamaggavipākapaccayehi. **Tannivāraṇatthan**ti tassa yathāvuttadosassa nivāraṇatthaṁ. **Visuñca aggahetvā**ti lobhamohā vipākapaccayāpi na honti, tathā dosoti evaṁ visuñca aggahetvā. Phoṭṭhabbāyatanaṁ kāyaviññāṇadhātuyā ārammaṇādipaccayo hontaṁyeva pathavī-ādisabhāvattā attanā sahajātānaṁ sahajātādipaccayā hontiyevāti vuttaṁ **“phoṭṭhabbāyatanassa sahajātādipaccayabhāvaṁ dassetī”**ti. “Sabbadhammānan”ti “sabbe dhammā manoviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ ārammaṇapaccayena paccayo”ti ettha vutte sabbadhamme sandhāyāha “sabbadhammānaṁ yathāyogaṁ hetādipaccayabhāvaṁ dassetī”ti. **Na hi etaṁ -pa- bhāvadassanaṁ,** atha kho ekadhammassa anekapaccayabhāvadassanaṁ, tasmā “etena phoṭṭhabbāyatanassā”ti-ādi vuttanti adhippāyo. **Rūpādīnan**ti rūpāyatanādīnaṁ.

Bhedāti visesā. **Bhedaṁ anāmasitvā**ti cakkhuviññāṇadhātu-ādivisesaṁ aggahetvā. **Te evā**ti yathāvuttavisesānaṁ sāmaññabhūte khandhe eva. Yaṁ sandhāya “evaṁ na sakkā vattun”ti vuttaṁ, taṁ vibhāvetuṁ **“na hī”**ti-ādi vuttaṁ. **Paṭṭhānasaṁvaṇṇanā hesā**ti etena sutte vuttapariyāyamaggabhāvenettha na sakkā micchāvācādīnaṁ maggapaccayaṁ vattunti dasseti. **Sesapaccayabhāvo**ti maggapaccayaṁ ṭhapetvā yathāvuttehi sesehi

aṭṭhārasahi paccayeti paccayabhāvo. **Adhipatipaccayo na hotī**ti ārammaṇādhipatipaccayo na hoti. **Tan**ti vicikicchaṁ. **Tatthā**ti yathāvuttesu ahirikādīsu.

Dasadhā paccayā honti, puna tathā hadayavatthunti idaṁ atthamattavacanaṁ. Pāṭho pana "hadayavatthu tesañceva vippayuttassa ca vasena dasadhā paccayo hotī"ti veditabbo. **Rūpasaddagandharasāyatanamattamevā**ti idaṁ rūpādīnaṁ sahajātapaccayatāya viya nissayapaccayatāya ca abhāvato, purejātapaccayatāya ca bhāvato vuttaṁ. **Etānī**ti yathāvuttāni rūpasaddagandharasārammaṇāni. **Sabbātikkantapaccayāpekkhā**ti "ekadhammassa anekapaccayabhāvato"ti etasmiṁ vicāre hetu-ādi-atikkantapaccayāpekkhā **etesaṁ** rūpādīnaṁ **apubbatā natthi,** atha kho ārammaṇa-ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapaccayāpekkhā. Na hi rūpādīni hetusahajātādhipati-ādivasena paccayā hontīti. **Tassā**ti rūpajīvitindriyassa **purejātapaccayabhāvato apubbatā,** tasmā taṁ ekūnavīsatividho paccayo hotīti vuttaṁ hoti. **Sattadhā paccayabhāvo yojetabbo,** na hi ojā purejātapaccayo na hotīti.

Atthoti vā hetu-ādidhammānaṁ sabhāvo veditabbo. So hi attano paccayuppannehi araṇīyato upagantabbato, ñāṇena vā ñātabbato "attho"ti vuccati. **Ākāro**ti tasseva pavatti-ākāro, yena attano paccayuppannānaṁ paccayabhāvaṁ upagacchatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Taṁ pana** vippayuttaṁ. "Sattahākārehī"ti paṭhānassa kāraṇamāha **"ukkaṭṭhaparicchedo hī"**ti-ādinā.

Yaṁ kammapaccayo -pa- daṭṭhabbaṁ āsevanakammapaccayānaṁ paccayuppannassa anantaraṭṭhānatāya. Sahajātampi hi anantaramevāti. **Koci panetthā**ti ettha etasmiṁ pakatūpanissayasamudāye koci tadekadesabhūto kammasabhāvo pakatūpanissayoti attho. **Tatthā**ti "yadidaṁ ārammaṇapurejāte panettha indriyavippayuttapaccayatā na labbhatī"ti vuttaṁ, tasmiṁ, tasmiṁ vā ārammaṇapurejātaggahaṇe. **Vatthussa vippayuttapaccayatā labbhatīti na vattabbā.** Na hi ārammaṇabhūtaṁ vatthu vippayuttapaccayo hoti, atha kho nissayabhūtamevāti. **Ito uttarī**ti ettha **"ito"**ti idaṁ paccāmasanaṁ purejātaṁ vā sandhāya ārammaṇapurejātaṁ vā. Tattha paṭhamanayaṁ apekkhitvā

vuttaṁ **"purejātato paratopī"**ti. Tena kammādipaccayesupi vakkhamānesu labbhamānālabbhāmānaṁ veditabbanti vuttaṁ hoti. Dutiyaṁ pana nayaṁ anapekkhitvā aṭṭhakathāyaṁ āgatavasena vuttaṁ **"ito vā indriyavippayuttato"**ti, attanā vuttanayena pana **"nissayindriyavippayuttato vā"**ti. Tattha vattabbaṁ sayamevāha **"ārammaṇādhipatī"**ti-ādi. **Kammādīsu labbhamānālabbhamānaṁ na vakkhati** "ito uttarī"ti-ādinā pageva atidesassa katattā, tasmā purimoyeva purejātatopīti vutta-atthoyeva adhippeto.

"Maggapaccayataṁ avijahantovā"ti iminā ca maggapaccayo vuttoti "maggavajjānaṁ navannan"ti vuttaṁ **pacchimapāṭhe, purimapāṭhe** pana "maggapaccayataṁ avijahantovā"ti vuttattā eva maggapaccayena saddhiṁ sahajātādipaccayā gahetabbāti "dasannan"ti vuttaṁ. Tattha pacchimapāṭhe "ekādasahākārehī"ti vattabbaṁ, purimapāṭhe "dvādasahī"ti.

Samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena cāti vijjamānampi visesamanāmasitvā kevalaṁ samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena, na ca samanantaraniruddhatā-ārammaṇabhāvasāmaññenāti attho. "Iminā upāyenā"ti paccayasabhāgatādassanena paccayavisabhāgatādassanena ca vuttaṁ padadvayaṁ ekajjhaṁ katvā paduddhāro katoti dassento **"hetu-ādīnaṁ sahajātānaṁ -pa- yojetabbā"**ti āha. Hetu-ārammaṇādīnaṁ sahajātāsahajātabhāvena aññamaññavisabhāgatāti yojanā. **Evamādinā**ti **ādi**-saddena purejātānaṁ cakkhādīnaṁ rūpādīnañca purejātabhāvena sabhāgatā, pavattiyaṁ vatthukhandhādīnaṁ purejātapacchājātānaṁ purejātapacchājātabhāvena visabhāgatāti evamādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Hetunahetu-ādibhāvatopi cettha yugaḷakato viññātabbo vinicchayo. Hetupaccayo hi hetubhāvena paccayo, itare tadaññabhāvena. Evamitaresupi yathārahaṁ yugaḷakato veditabbo.

Ubhayappadhānatāti jananopatthambhanappadhānatā. **Ṭhānan**ti padassa atthavacanaṁ **kāraṇabhāvo**ti vināpi bhāvapaccayaṁ bhāvapaccayassa attho ñāyatīti. **Upanissayaṁ bhindantenā**ti anantarūpanissayapakatūpanissayavibhāgena vibhajantena. **Tayopi upanissayā vattabbā** upanissayavibhāgabhāvato. **Upanissayaggahaṇameva kātabbaṁ** sāmaññarūpena. **Tatthā**ti evamavaṭṭhite

anantarūpanissayapakatūpanissayoti **bhindanaṁ** vibhāgakaraṇaṁ yadi **pakatūpanissayassa rūpānaṁ paccayattābhāvadassanatthaṁ,** nanu ārammaṇūpanissaya-anantarūpanissayāpi rūpānaṁ paccayā na hontiyevāti? Saccaṁ na honti, te pana dassitanayāti tadekadesena itarampi dassitameva hotīti imamatthaṁ dassento **"ārammaṇaṁ -pa- daṭṭhabban"**ti āha. **Taṁsamānagatikattā**ti tehi anantarādīhi samānagatikattā arūpānaṁyeva paccayabhāvato. **Tan**ti purejātapaccayaṁ. **Tatthā**ti anantarādīsu paṭhitvā.

Paccayaniddesapakiṇṇakanicchayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 1. Paccayānulomavaṇṇanā

Ekekaṁ tikaṁ dukañcāti kusalattikādīsu bāvīsatiyā tikesu hetudukādīsu sataṁ dukesu ekekaṁ tikaṁ dukañca. **Na tikadukan**ti tulyayogīnaṁ na tikadukanti attho. Tikavisiṭṭhaṁ pana dukaṁ, dukavisiṭṭhañca tikaṁ, tikavisiṭṭhatikadukavisiṭṭhadukesu viya nissāya upari desanā pavattā evāti.

Ye kusalādidhamme paṭiccāti vuttā "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā"ti-ādīsu, **te** kusalādidhammā **paṭiccatthaṁ pharantā** hetu-ādipaccayaṭṭhaṁ sādhentā kusalādipaccayā cevāti attho. **Tenevāhā**ti yasmā paccayadhammānaṁ paccayuppannesu paṭiccatthapharaṇaṁ ubhayesaṁ tesaṁ sahabhāve sati, nāññathā. Teneva kāraṇenāha **"te ca kho sahajātāvā"**ti. **Te**ti hetu-ādipaccayā. Tesu hi hetusahajāta-aññamaññanissayādayo sahajātā, anantarasamanantarādayo asahajātā paccayā hontīti. Etehi dvīhi vārehi itaretaratthabodhanavasena pavattāya desanāya kiṁ sādhitaṁ hotīti āha **"evañca niruttikosallaṁ janitaṁ hotī"**ti.

Te te pañhe uddharitvāti "siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo"ti-āddayo ye ye pañhā vissajjanaṁ labhanti, te te pañhe uddharitvā. **Pamādalekhā esā**ti idaṁ "kusalo hetu hetusampayuttakānaṁ dhammānan"ti likhitaṁ sandhāya vuttaṁ. Paṭiccasahajātavāresu sahajātapaccayo, paccayanissayavāresu nissayapaccayo,

saṁsaṭṭhasampayuttavāresu sampayuttapaccayo ekantikoti katvā vuttoti āha **"purimavāresu -pa- niyametvā"**ti. **Tatthā**ti tesu purimavāresu chasu. **Naviññāyanti** sarūpato anuddhaṭattā. **Evamādīhi** pañhehi. **Hetādipaccayapaccayuppannesū**ti hetu-ādīsu paccayadhammesu sampayuttakkhandhādibhedesu tesaṁ paccayuppannesu. Niddhāraṇe cetaṁ bhummaṁ. **Hetādipaccayānaṁ nicchayābhāvato**ti "ime nāma te hetu-ādayo paccayadhammā"ti nicchayābhāvato sarūpato aniddhāritattā. Yathā hi nāma nānājaṭājaṭitaṁ gumbantaragatañca taṁsadisaṁ sarūpato adissamānaṁ idaṁ tanti na vinicchinīyati, evaṁ ñātuṁ icchitopi attho sarūpato aniddhārito nijjaṭo nigumbo ca nāma na hoti nicchayābhāvato, sarūpato pana tasmiṁ niddhārite tabbisayassa nicchayassa vasena puggalassa asambuddhabhāvāppattiyā[1] so pañho nijjaṭo nigumbo ca nāma hotīti āha **"nicchayābhāvato te pañhā nijjaṭā nigumbā ca katvā na vibhattā"**ti, **"na koci pucchāsaṅgahito -pa- vibhattā"**ti ca. **Tan**ti pañhāvissajjanaṁ **sandhāya nijjaṭatā na vuttā,** atha kho nicchayuppādananti adhippāyo.

Ṭhapanaṁ nāma idha vineyyasantāne patiṭṭhapanaṁ, taṁ pana tassa atthassa dīpanaṁ jotananti āha **"pakāsitattā"**ti. **Pakārehī**ti hetu-ādipaccayappakārehi, kusalādipaccayapaccayuppannappakārehi vā.

25-34. Parikappanaṁ vidahananti katvā āha **"parikappapucchāti vidhipucchā"**ti. **Siyā**ti bhaveyyāti attho. **Eso vidhi kiṁ atthī**ti etena "siyā"ti vidhimhi kiriyāpadaṁ. Pucchā pana vākyatthasiddhā veditabbā. Tameva hi vākyatthasiddhaṁ pucchaṁ dassetuṁ aṭṭhakathāyampi **"kiṁ so kusalaṁ dhammaṁ paṭicca siyā"**ti vuttaṁ. **Saṁpucchanaṁ parikappapucchā**ti tasmiṁ pakkhe hi kiriyāya padeneva pucchā vibhāvīyatīti vuttaṁ hotīti. "Siyā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā"ti ettha "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca hetupaccayā"ti ubhayamidaṁ paccayavacanaṁ, "kusalo dhammo uppajjeyyā"ti paccayuppannavacanaṁ. Tesu paccayadhammassa paccayabhāve vibhāvite paccayuppannassa uppatti atthato vibhāvitāyeva hotīti paccayadhammova pucchitabbo. Tattha ca paccayadhammavisiṭṭho paṭiccattho vā pucchitabbo siyā paccayavisiṭṭho vāti duvidhā pucchitabbāyeva atthavikappā aṭṭhakathāyaṁ vuttā. Tesu paṭhamasmiṁ

1. Asammuḷhabhāvāppattiyā (Ka)

pucchā sadosāti dassento **"yo kusalo dhammo uppajjeyyā"**ti-ādimāha. Tattha **sabbapucchānaṁ pavattito**ti kusalamūlādīnaṁ sattasattapucchānaṁ pavattanato, **uppajjamānaṁ** kusalaṁ. **Tehi paccayehī**ti pacchājātavipākapaccayehi **uppatti anuññātāti āpajjati,** na ca taṁ yuttanti adhippāyo. **Taṁtaṁpaccayā**ti tato tato yonisomanasikārādipaccayato. **Bhavanamatthitā ettha na ca pucchitā**ti "kiṁ siyā"ti vuttayojanāya dosamāha. **Evañca katvā**ti uppattiyā eva pucchitattā.

Tatthāti "atha vā"ti-ādinā vutte atthantare. **Uppajjeyyāti uppattiṁ anujānitvā**ti "uppajjeyyā"ti ettha vuttaṁ kusalapaccayaṁ uppattiṁ anujānitvā. **Tassā**ti uppattiyā. **Bhavanapucchanan**ti hetupaccayā bhavanapucchānaṁ na yuttanti sambandho. Puna **tassā**ti hetupaccayā uppattiyā. **Bhavanapucchanan**ti kevalaṁ bhavanapucchanaṁ. **Tasmā**ti yasmā vuttanayena ubhayatthāpi uppatti-anujānanamukhena bhavanapucchānaṁ ayuttaṁ, tasmā. Anujānanañca aṭṭhakathāyaṁ vutte atthavikappadvaye atthato āpannaṁ, taṁ ananujānanto āha **"ananujānitvāvā"**ti-ādi. **Saṁpucchanamevā**ti iminā saṁpucchane "uppajjeyyā"ti idaṁ kiriyāpadanti dasseti. Yadi evaṁ "siyā"ti idaṁ kathanti āha **"siyāti -pa- pucchatī"**ti. **Ayaṁ nayo**ti "siyā"ti-ādinā anantaravutto atthanayo. **Na viññāyati** anāmaṭṭhavisesattā. **Dvepi pucchā**ti sambavanapucchā tabbisesapucchā cāti duvidhāpi pucchā **ekāyeva pucchā** saṁpucchanabhāvato ekādhikaraṇabhāvato ca.

Gamanussukkavacananti gamanassa ussukkavacanaṁ. Gamanakiriyāya yathā attano kattā upari kattabbakiriyāya yogyarūpo hoti, evameva ṭhānaṁ gamanussukkanaṁ tassa bodhanaṁ vacanaṁ. Evaṁbhūtā ca kiriyā yasmā atthato kiriyantarāpekkhā nāma hoti, tasmā vuttaṁ **"gamanassa -pa- attho"**ti. Kathaṁ panetasmiṁ sahajātapaccayapaṭṭhāne paṭiccavāre paṭiccasaddassa pacchimakālakiriyāpekkhatāti codanaṁ manasi katvā āha **"yadipī"**ti-ādi. Tenetaṁ dasseti "asatipi paṭi-ayanuppajjanānaṁ kālabhede aññatra hetuphalesu dissamānaṁ purimapacchimakālataṁ hetuphalatāsāmaññato idhāpi samāropetvā ruḷhīvasena purimapacchimakālavohāro kato"ti. Tenāha **"gahaṇappavatti-ākāravasena -pa- daṭṭhabbo"**ti. Tattha **attapaṭilābho** uppādoti attho.

Gamananti “paṭiccā”ti ettha labbhamānaṁ ayanakiriyaṁ pariyāyantarenāha. Sā panatthato pavatti, pavatti ca dhammānaṁ yathāpaccayaṁ uppattiyeva. Sabhāvadhammānañhi uppattiyaṁ loke sabbo kiriyākārakavohāro, tasmā “paṭiccā”ti ettha labbhamānaṁ yaṁ paṭi-ayanaṁ paṭigamanaṁ atthato paṭi-uppajjamānaṁ, tañca gacchantādi-apekkhāya hotīti āha **“gacchantassa paṭigamanaṁ, uppajjantassa paṭi-uppajjanan”**ti. Tayidaṁ gamanapaṭigamanaṁ, uppajjanapaṭi-uppajjanaṁ samānakiriyā. Kathaṁ? Yasmā **paṭikaraṇaṁ paṭisaddattho. Tasmā**ti yasmā sahajātapaccayabhūtassa uppajjantassa paṭi-uppajjanaṁ “paṭicca uppajjatī”ti ettha attho, tasmā. **Tadāyattuppattiyā**ti sahayoge karaṇavacanaṁ, karaṇatthe, hetutthe vā, tasmiṁ uppajjamāne kusaladhamme āyattāya paṭibaddhāya uppattiyā saheva paṭigantvāti attho. Tena paṭi-ayanattalābhānaṁ samānakālataṁ dasseti. Tenevāha **“sahajātapaccayaṁ katvāti vuttaṁ hotī”**ti-ādi. Nanu ca samānakālakiriyāyaṁ īdiso saddappayogo natthi, purimakālakiriyāyameva ca atthīti? Nāyamekanto samānakālakiriyāyampi kehici icchitattā. Tathā hi—

> “Nihantvā timiraṁ loke, udito sataraṁsami.
> Lokekacakkhubhūtoya-matthameti divākaro.
>
> Sirīvilāsarūpena, sabbasobhāvibhāvinā.
> Obhāsetvādito buddho, sarataṁsi yathā paro”ti—

ca payogā dissanti.

35-38. **Tāsū**ti dukamūlakanaye hetārammaṇaduke ekūnapaññāsapucchā, tāsu. **Hetārammaṇaduke**ti “hetupaccayā ārammaṇapaccayā”ti evaṁ hetupaccaya-ārammaṇapaccayānaṁ vasena āgate paccayaduke. **Dvinnaṁ pucchānaṁ dassitattā**ti yasmiṁ vācanāmagge kusalapadamūlā kusalapadāvasānā, kusalādipadattayamūlā kusalādipadattayāvasānā ca ekūnapaññāsāya pucchānaṁ ādipariyosānabhūtā dve eva pucchā dassitā, taṁ sandhāya vuttaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ paṇṇattivāre **pucchānaṁ vutto** na paccayānanti attho. Pucchāya hi vasena hetupaccaye hetupaccayasaṅkhātaṁ ekamūlaṁ etassāti ekamūlako, nayasaddāpekkhāya cāyaṁ pulliṅganiddeso. Evaṁ ārammaṇapaccayamūlakādīsu. Tathā

hetu-ārammaṇapaccayasaṅkhātāni dve mūlāni etassāti dvimūlakoti-ādinā yojetabbā. Paccayānaṁ pana vuccamāne paṭhamanayassa ekamūlakatā na siyā. Na hi tattha paccayantaraṁ atthi, yaṁ mūlabhāvena vattabbaṁ siyā. Tenāha **"paccayānaṁ pana vasenā"**ti-ādi. **Hetārammaṇadukādīnan**ti avayave sāmivacanaṁ, adhipati-ādīnanti sambandho. **Tato paraṁ mūlassa abhāvato sabbamūlakaṁ** anavasesānaṁ paccayānaṁ mūlabhāvena gahitattā. Na hi mūlavantabhāvena gahitā paccayā mūlabhāvena gayhanti. **Paccayagamanaṁ pāḷigamananti viññāyati** abhidheyyānurūpaṁ liṅgavacanānīti katvā. **Idhā**ti anulome. **Ca**-saddo upacayattho. So tevīsatimūlassa sabbamūlabhāvaṁ upacayena vuccamānaṁ joteti.

39-40. **Evaṁ satī**ti "ārammaṇapaccayā hetupaccayā"ti ārabhitvā "ārammaṇapaccayā avigatapaccayā, ārammaṇapaccayā hetupaccayā"ti evaṁ vācanāmagge sati. Cakkabandhanavasena pāḷigati āpajjatu, ko dosoti kadāci vadeyyāti āha **"heṭṭhimasodhanavasena ca idha abhidhamme pāḷi gatā"**ti. Tathā hi khandhavibhaṅgādīsupi pāḷi heṭṭhimasodhanavasena pavattā. Gaṇanacārena tamatthaṁ sādhetuṁ **"evañca katvā"**ti-ādi vuttaṁ. **Ārammaṇādīsū**ti ārammaṇamūlakādīsu nayesu. **Tasmiṁ tasmin**ti tasmiṁ tasmiṁ ārammaṇādipaccaye. **Suddhikato**ti suddhikanayato. **Tasmā**ti ārammaṇamūlakādīsu suddhikanayassa alabbhamānattā. **Ekamūlakanayo daṭṭhabbo** ārammaṇamūlaketi adhippāyo. **"Ārammaṇapaccayā -pa- avigatapaccayāti vā"**ti-ādi tādisaṁ vācanāmaggaṁ sandhāya vuttaṁ. Yattha "ārammaṇapaccayā hetupaccayā, ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā, ārammaṇapaccayā -pa- avigatapaccayā"ti evaṁ ārammaṇamūlake anantarapaccayamūlabhūtā ārammaṇapaccayapariyosānameva ekamūlakaṁ dassetvā upari avasiṭṭha-ekamūlakato paṭṭhāya yāva sabbamūlake vigatapaccayā, tāva saṁkhipitvā avigatapaccayova dassito. Tenāha **"ekamūlakesū"**ti-ādi. Ito paresupi edisesu ṭhānesu eseva nayo. **Mūlameva dassetvā**ti adhipatimūlake ekamūlakassa ādimeva dassetvā. **Na suddhikadassanan**ti na suddhikanayadassanaṁ. "Suddhikanayo hi[1] visesābhāvato ārammaṇamūlakādīsu na labbhatī"ti hi vuttaṁ. **Nāpi**

1. So ca (Mūlaṭīkāyaṁ)

sabbamūlake katipayapaccayadassanaṁ upari sabbamūlake ekamūlakassa āgatattā.

41. **Ekasmiñcā**ti avigatamūlakādike ca naye. **Saṅkhepantaragato**ti saṅkhepassa saṅkhipitassa abbhantaragato, saṅkhipitabboti attho. **Majjhimānaṁ dassanan**ti majjhimānaṁ nayato dassanaṁ, aññathā saṅkhepo eva na siyā. **Gatidassanan**ti antadassanaṁ akatvā pāḷigatiyā dassanaṁ, tañca ādito paṭṭhāya katipayadassanameva. **Tena** vigatapaccayuddhāraṇena **osānacatukkaṁ dasseti** avigatamūlake vigatapaccayassa osānabhāvato. **Sabbamūlakassa avasānena** "vigatapaccayā"ti padena.

Yathā hetu-ādīnaṁ paccayānaṁ uddesānupubbiyā dukatikādiyojanā katā, evaṁ tattha ārammaṇādipaccaye laṅghitvāpi sakkā yojanaṁ kātuṁ, tathā kasmā na katā? Yadipi anavasesato paccayānaṁ mūlabhāvena gahitattā kesañci kehici yojane atthaviseso natthi, ārammaṇamūlakādīsu pana ārammaṇādhipatidukādīnaṁ hetumūlake ca hetu-adhipati-anantaratikādīnaṁ taṁtaṁavasiṭṭhapaccayehi yojanāya attheva viseso, evaṁ santepi yasmā uppaṭipāṭiyā yojanā na sukhaggahaṇā, sakkā ca ñāṇuttarena puggalena yathādassitena nayena yojituntі uppaṭipāṭiyā paccaye aggahetvā paṭipāṭiyāva te yojetvā dassitāti imamatthamāha **"ettha cā"**ti-ādinā.

Tañcā gamanaṁ yuttanti yaṁ sabbehi tikehi ekekassa dukassa yojanāvasena pāḷigamanaṁ, taṁ yuttaṁ tikesu dukānaṁ pakkhepabhāvato. **Tatthā**ti dukesu. **Ekekasmin**ti ekekasmiṁ dukatike. **Nayā**ti anulomanayādayo vāre vāre cattāro nayā, **pucchā** pana sattavīsati. Yadi evaṁ kasmā hetudukena samānāti? Taṁ tikapadesu paccekaṁ hetudukassa labbhamānassa hetudukabhāvasāmaññato vuttaṁ.

Vuttanayenāti "na hī"ti-ādinā dukatike vuttanayena. Tattha hi na dukassa yojanā atthi, atha kho dukānaṁ ekekena padena tikassa yojanā. Tenāha **"ekeko tiko dukasatena yojito"**ti. **Ekekasmin**ti tikaduke.

Tikādayo cha nayāti “tikañca paṭṭhānavaran”ti-ādinā gāthāyaṁ vuttā tikapaṭṭhānādayo cha nayā. **Sattavidhampī**ti vārabhedena sattadhā bhinditvā vuttampi. **Anuloman**ti paccayānulomaṁ anulomabhāvasāmaññena **saha gahetvā.** Tathā **catubbidhampi tikapaṭṭhānaṁ** tikapaṭṭhānatāsāmaññena, **dukapaṭṭhānādīni** ca cattāri cattāri taṁsāmaññena **saha gahetvā. Imamatthaṁ gahetvā** “tikañca paṭṭhānavaran”ti gāthāya adhippāyavibhāvanavasena **“anulomamhī”**ti-ādinā vuttaṁ imamatthaṁ gahetvā. **Sattappabhede**ti paṭiccavārādivasena sattappabhede. **Chapi ete** tikādibhedena catucatuppabhedā dhammānulomādivasena cha uddharitabbāti idaṁ dassetīti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho—dhammānulomādivibhāgabhinnāpi tikādibhāvasāmaññena ekajjhaṁ katvā vuttā tikapaṭṭhānādisaṅkhātā tikādayo cha dhammanayā paṭiccavārādivasena vibhajiyamānā tattha tattha niddhāriyamāne anulomatāsāmaññena anulomanti ekato gahite paccayānulome suṭṭhu ativiya gambhīrāti. Aṭṭhakathāyaṁ pana “idha pana ayaṁ gāthā tasmiṁ dhammānulome paccayānulomaṁ sandhāya vuttā”ti dhammānulomo paccayānulomassa visesanabhāvena niyametvā vutto. Esa nayo paccanīyagāthādīsupi. tikapaṭṭhānassa dukapaṭṭhānassa ca pubbe attho vuttoti āha **“dukatikapaṭṭhānādīsū”**ti. **Tikehi paṭṭhānan**ti tikehi nānappakārato paccayavibhāvanaṁ, tikehi vā ñāṇassa pavattanaṭṭhānaṁ. Dukasambandhi tikapaṭṭhānaṁ, dukavisiṭṭhānaṁ vā tikānaṁ paṭṭhānaṁ dukatikapaṭṭhānanti imamatthaṁ dassento **“dukānan”**ti-ādimāha. **Dukādivisesitassā**ti dukādipadavisesitassa **dukādibhāvo daṭṭhabbo** “hetuṁ kusasaṁ dhammaṁ paṭicca, nahetuṁ kusalaṁ dhammaṁ paṭiccā”ti-ādivacanato.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. **Yāvā**ti pāḷipadassa atthavacanaṁ **yatthako**ti āha **“pabhedo”**ti. **Atthi** tevīsatimūlakassāti attho. **Tāva tattakaṁ** pabhedaṁ. **Tatthā**ti anulome āgatanti attho. **Nayadassanavasena**

dassitaṁ, kinti? **Ekekassa padassa vitthāraṁdasseti. Avasesassa paccayassa** mūlavantabhāvena gahitassa.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. Puna **tatthā**ti anulome. **Paccayapadānī**ti paccayā eva padāni paccayapadāni. **Idhā**ti anulomapaccanīye. **Suddhikapaccayānan**ti paccayantarena avomissānaṁ paccayānaṁ, anulomapaccanīyadesanaṁ vakkhamānaṁ sandhāyāti attho.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Kusalattika 1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānuloma 1. Vibhaṅgavāravaṇṇanā

53. Tikapadānaṁ tikantarapadehi visadisatā pākaṭāyevāti vuttaṁ **"tikapadanānattamattena vinā"**ti. **Mūlāvasānavasenā**ti "ekamūlekāvasānaṁ navā"ti-ādinā vuttamūlāvasānavasena. "Na tāyeva vedanāttikādīsū"ti ettha yā sadisatā paṭikkhittā, taṁ dassetuṁ **"sadisataṁ sandhāya 'na tāyevā'ti vuttan"**ti āha. **Yā**ti yā pucchā. **Sabbapucchāsamāharaṇan**ti sabbāsaṁ ekūnapaññāsāya pucchānaṁ samuccayanaṁ anavasesetvā kathanaṁ. **Idha** imasmiṁ paṭiccavāruddese **kattabbaṁ.** Ādito hi anavasesato vutte pacchā yathārahaṁ tadekadesavacanaṁ yuttaṁ. **Na hi tattha ekūnapaññāsa pucchā vissajjanaṁ labhantī**ti tattha tasmiṁ dhammānulomapaccanīye pītittike ekūnapaññāsa pucchā vissajjanaṁ na hi labhanti, aṭṭhavīse pana labhantīti attho.

Tena sahajātapaccayabhūtenāti tena vedanādibhedena ekena dhammena sahajātapaccayo hontena, sahajātapaccayataṁ vā pattena

pāpuṇantenāti attho. **Anuññātaṁ viya hotī**ti yadipi aṭṭhakathāyaṁ "yāva nirodhagamanā"ti-ādivacanehi **khaṇattayasamaṅgī** uppajjatīti **anuññātaṁ viya hoti, uppādakkhaṇasamaṅgīyeva pana uppajjatīti vutto** paṭiccavārādīnaṁ channaṁ vārānaṁ uppādameva gahetvā pavattattā. Tathā hi tesu pacchājātapaccayo anulomato na tiṭṭhati.

Idha kusalavacanena gahite khandhe sandhāya vuttanti imasmiṁ paṭiccavāre "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjatī"ti kusalasaddena gahite khandhe sandhāya vuttaṁ catūsupi kusalakhandhesu ekato uppajjamānesu sāmaññato vuttesu sahajātādisādhāraṇapaccayavasena avisesato sabbe sabbesaṁ paccayāti ayameva imassa paccayo, imasseva ayaṁ paccayoti ca niyametvā vattuṁ na sakkā. Tena vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ "ekasseva dvinnaṁyeva vā"ti-ādi. "Sukhāya vedanāya sampayuttaṁ dhammaṁ paṭiccā"ti-ādīsu pana visesanabhāvena vedanādīnaṁ visuṁ gahitattā "ekaṁ khandhaṁ paṭicca dve khandhā"ti-ādi vuttaṁ sakkā. Tena vuttaṁ **"vedanāttikādīsu panā"**ti-ādi. **Tathā**ti iminā "ekekassapi dukādibhedānañcā"ti imaṁ anukaḍḍhati.

Etasminti "vipākābyākataṁ kiriyābyākatan"ti evaṁ vipākakiriyābyākataggahaṇe. **"Sabbasmiṁ na gahetabban"**ti vuttaṁ, kattha pana gahetabbanti āha **"cittasamuṭṭhānañca rūpanti etthevā"**ti. Evaṁ paṭhame vākye atibyāpitaṁ pariharitvā dutiye abyāpitaṁ parihárituṁ **"na kevalan"**ti-ādi vuttaṁ. **Etthā**ti "vipākābyākataṁ kiriyābyākatan"ti ettha **na gahetabbaṁ** tassapi āruppe uppajjamānassa rūpena vinā uppattito. Ettha ca yathā hetupaccayaggahaṇeneva ahetukaṁ nivattitaṁ, evaṁ cittasamuṭṭhānañca rūpanti rūpaggahaṇeneva āruppe vipākopi tattha uppajjamānena cittuppādena saddhiṁ na gahito. Taṁ panetaṁ atthasiddhameva akatvā sarūpato pākaṭataraṁ katvā dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ **"vipākābyākatan"**ti-ādi vuttaṁ. Paṭisandhipacchimacittāni panettha satipi rūpassa anuppādane vavatthānābhāvato na gahitānīti daṭṭhabbaṁ.

Paccayabhūtassāti khandhānaṁ paccayabhūtassa vatthussa **aggahitatāpattiṁ nivāretuṁ,** kathaṁ? **Paccayuppannabhāvena,** kattha? **"Kaṭattā ca rūpan"ti etasmiṁ sāmaññavacane "khandhe paṭicca vatthū"ti vuttaṁ,** evañhissa pacayuppannatā

dassitā hotīti. **Aññamaññāpekkhaṁ vacanadvayan**ti “khandhe paṭicca vatthu, vatthuṁ paṭicca khandhā”ti padadvayaṁ sandhāya vuttaṁ. **Sāmaññena gahitan**ti “kaṭattā ca rūpan”ti iminā sāmaññavacanena, kaṭattārūpasāmaññena vā gahitaṁ.

Upādārūpaggahaṇena vinā “upādārūpan”ti aggahetvā kevalaṁ cittasamuṭṭhānarūpaṁ “kaṭattārūpaṁ” icceva gahetvāti attho. **Etasmiṁ pana dassane**ti “mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthan”ti vutte etasmiṁ atthadassane. **Khandhapaccayasahitan**ti paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpaṁ, pavattiyaṁ cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ vadati. **Asahitan**ti pana pavattiyaṁ kaṭattārūpaṁ āhārasamuṭṭhānaṁ utusamuṭṭhānaṁ anindriyabaddhaṁ asaññabhavasaṅgahitañca rūpaṁ. **Paṭisandhiyampī**ti **pi**-saddena pavattiyampi kaṭattārūpaṁ aññañca tattha uppajjanakaṁ upādārūpanti attho daṭṭhabbo. Kathaṁ panettha bhūte paṭicca uppajjamānassa rūpassa hetupaccayā uppajjatīti? “Khandhe paṭicca hetupaccayā uppajjamānaṁ rūpaṁ bhūtepi paṭicca uppajjatī”ti evaṁ padametaṁ, bhūtānaṁ vā hetupaccayato nibbattattā evaṁ vuttaṁ. Kāraṇakāraṇampi hi kāraṇantveva vuccati yathā “corehi gāmo daḍḍho”ti.

Bhūte paṭicca upādārūpanti paduddhāro kato, “mahābhūte paṭicca upādārūpan”ti pana pāṭhoti aṭṭhakathāyañca tameva vuttaṁ. Ayaṁ hetthattho—“mahābhūte paṭicca upādārūpan”ti imasmiṁ pāṭhe vuttanayena upādārūpampi kusale khandhe mahābhūte ca paṭicca uppajjatīti. Ko pana so nayoti taṁ dassetuṁ **“mahābhūte -pa- sandhāyāhā”**ti vuttaṁ. Tattha **atthato ayaṁ nayo vutto**ti “mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ kaṭattārūpaṁ upādārūpan”ti iminā abyākate khandhe mahābhūte ca paṭicca upādārūpānaṁ uppattivacanena kusale khandhe mahābhūte ca paṭicca upādārūpānaṁ uppatti atthato vutto hotīti attho.

54. **Rūpena vinā paccayuppannaṁ na labbhatī**ti etena yā pucchā arūpamissakāvasānā, tāpi idha na gayhanti, pageva rūpāvasānāti dasseti.

57. **Tāya samānalakkhaṇā**ti pañcakkhandhapaṭisandhitāya gabbhaseyyakapaṭisandhiyā samānalakkhaṇā. **Paripuṇṇadhammānan**ti pariyattivibhāgānaṁ pañcakkhandhadhammānaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ sahajātapaccayaniddese.

Cittakammasamuṭṭhānarūpanti cittasamuṭṭhānarūpaṁ kammasamuṭṭhānarūpañca. **Puna āhārasamuṭṭhānan**ti ettha punagahaṇaṁ utusamuṭṭhānāpekkhaṁ. Na hi taṁ pubbe bāhiraggahaṇena aggahitaṁ, āhārasamuṭṭhānaṁ pana aggahitameva, utusamuṭṭhānassa kasmā punagahaṇanti āha **"etehī"**ti-ādi. **Tatthā**ti asaññasattesu. **Tassā**ti utusamuṭṭhānassa. **Ādimhī**ti bāhira-āhārasamuṭṭhāna-utusamuṭṭhāna-asaññasattavasena āgatavārehi paṭhamavāre. **Avisesavacanan**ti bāhirādivisesaṁ akatvā vuttavacanaṁ, arūpampi paccayaṁ labhantaṁ atthaṁ hetādike paccaye labhantaṁ saha saṅgaṇhitvāti yojanā. **Tassā**ti, **tatthā**ti ca padadvayena yathāvuttaṁpaṭhamavārameva paccāmasati. **Taṁsamānagatikan**ti cittasamuṭṭhānagatikaṁ. **Idhāpī**ti imasmiṁ sahajātapaccayaniddesepi. **Kammapaccayavibhaṅge viyā**ti nānākkhaṇikakammapaccayaniddese viya. Tathā hi vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ "taṁsamuṭṭhānanti iminā paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpampi saṅgaṇhātī"ti. Ayañca atthaviseso ettha ekaṁsena icchitabboti dassento **"na hi -pa- atthī"**ti āha.

Avisesetvāti "utusamuṭṭhānan"ti-ādinā visesaṁ akatvā. Upādārūpanti visesetvāva kasmā pana vuttānīti yojanā. **Hetupaccayādīsū**ti **ādi**-saddena sahajātapaccayādiṁ saṅgaṇhāti. **Sahā**ti cittasamuṭṭhānarūpaṁ kaṭattārūpanti evaṁ ekato. **Visun**ti cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ kaṭattārūpato visesetvā. **Tattha bāhiraggahaṇādīhi viyā**ti yathā "bāhiraṁ ekaṁ mahābhūtan"ti-ādīsu bāhira-āhārasamuṭṭhāna-utusamuṭṭhānaggahaṇehi mahābhūtāni visesitāni, evaṁ **ettha** "mahābhūte paṭiccā"ti etasmiṁ niddese **mahābhūtānaṁ kenaci** visesanena **avisesitattā** cittasamuṭṭhānarūpabhāvakaṭattārūpabhāvehi visesetvāva vuttānīti yojanā.

Idāni aññenapi kāraṇena tesaṁ visesitabbataṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **na koci paccayo**ti idaṁ paṭṭhāne āgataniyāmena rūpaṁ upanissayapaccayaṁ na labhatīti katvā vuttaṁ. Tenāha **"hethādīsū"**ti. Tadavinābhāvato pana tassa cittakammānaṁ kāraṇabhāvo veditabbo, yato iddhicittanibbattāni kammapaccayāni cāti vuttāni. Nanu cittaṁ āhāra-utusamuṭṭhānānaṁ paccayo hotīti? Saccaṁ hoti, so pana upatthambhakattena, na janakattenāti dassento āha **"āhāra -pa-**

janakan"ti. Kiṁ pana tesaṁ janakanti āha **"mahābhūtāneva -pa- janakānī**"ti. **Cittena kammunā ca vinā abhāve** yathākkamaṁ cittakammasamuṭṭhāna-upādārūpānanti attho. **Cittasamuṭṭhānarūpakaṭattārūpabhūtānevā**ti cittakammasamuṭṭhānamahābhūtanibbattāneva mahābhūtānaṁ tesaṁ āsannakāraṇattā. **Aññānī**ti utu-āhārasamuṭṭhānāni upādārūpāni vadati. **Visesanaṁ kataṁ** "cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ kaṭattārūpaṁ upādārūpan"ti. **Samānajātikena rūpena** utunā āhārena cāti attho. **Pākaṭavisesanānevā**ti idaṁ yehi mahābhūtehi tāni nibbattāni, tesaṁ "āhārasamuṭṭhānaṁ utusamuṭṭhānan"ti visesitattā vuttaṁ. **Na visesanaṁ arahanti** na visesitabbāni kāraṇavisesaneneva visesassa siddhattā, "mahābhūte paṭicca upādārūpan"tveva vattabbanti attho. **Etāni pana** cittajakammajarūpāni.

Savisesenāti yena visesena visesitā, taṁ dassento cittaṁ sandhāyāha **"sahajātādipaccayabhāvato**"ti, itaraṁ pana sandhāya **"mūlakāraṇabhāvato**"ti, kammūpanissayapaccayabhāvatoti attho. **Itarānī**ti āhāra-utusamuṭṭhānānipi upādārūpāni. **Mahābhūtavisesaneneva visesitānī**ti "āhārasamuṭṭhānaṁ ekaṁ mahābhūtaṁ paṭicca utusamuṭṭhānaṁ ekaṁ mahābhūtaṁ paṭiccā"ti mahābhūtavisesaneneva janakapaccayena āhārena utunā ca visesitāni. **Idhā**ti "cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ kaṭattārūpaṁ upādārūpan"ti imasmiṁ vacane. Ettha hi upādārūpānaṁ cittakammasamuṭṭhānatāvacanena taṁnissayānampi tabbhāvo pakāsitoti. **Aññataravisesanaṁ ubhayavisesanaṁ hoti** ubhayesaṁ avinibbhogena pavattanato.

58. **Pubbe**ti hetupaccayādīsu. **Visuṁ paccayabhāvenā**ti "paṭisandhikkhaṇe vipākābyākataṁ ekaṁ khandhaṁ paṭicca tayo khandhā kaṭattā ca rūpan"ti-ādinā vatthussa visuṁ paccayabhāvena. Ettha ca visuṁyeva paccayabhāvena dassitānīti na sakkā vattuṁ, "khandhe paṭicca vatthu, vatthuṁ paṭicca khandhā"ti paccayuppannabhāvo viya khandhānaṁ **ekatopi paccayabhāvo dassito.** Teneva hi tasmiṁ atthe attano aruciṁ vibhāvento āha **"iminā adhippāyenāhā**"ti. Yo panattho attano ruccati, taṁ dassetuṁ **"khandhe paṭicca vatthūti idaṁ panā**"ti-ādi vuttaṁ. **Khandhānaṁ** paccayabhūtānaṁ

paṭiccaṭṭhapharaṇatādassanaṁ[1], **vatthussa** paccayabhūtassa paṭiccaṭṭhapharaṇatādassanaṁ, na khandhānanti sambandho. **Idhevā**ti imasmiṁ aññamaññapaccaye eva. **Hetupaccayādīsupi ayameva nayo,** tattha hi paṭiccaṭṭhapharaṇassa samānatā. **Dassitāya** paṭiccaṭṭhadvayapharaṇatāya. **Khandhavatthūnañca dassitāyevā**ti khandhavatthūnañca ekato paṭiccaṭṭhapharaṇatā dassitāyeva.

Evamādīti **ādi**-saddena "akusalaṁ dhammaṁ paṭiccā"ti evamādi saṅgayhati. Nanubhavitabbanti yojanā. **Hetupaccayādīhi viyā**ti sadisūdāharaṇanti taṁ dassento **"na hī"**ti-ādimāha. **Yaṁ "ekaṁ, tayo, dve ca khandhe paṭiccā"ti vuttaṁ** paccayajātanti attho. Paccayaṭṭho hi paṭiccaṭṭho. Tenāha **"te hetupaccayabhūtā eva na hontī"**ti. Etena na paṭiccaṭṭhapharaṇakassa ekantiko hetu-ādipaccayabhāvoti dasseti. Tenāha **"esa nayo ārammaṇapaccayādīsū"**ti. Na hi ārammaṇapaccayabhūto dhammo paṭiccaṭṭhaṁ pharati. Vuttañca "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjati ārammaṇapaccayā"ti.

Paccayantarenapi upakārakatāmattampi gahetvā paṭiccavāre vārantare ca hetu-ādipaccayā dassitāti upacayena yathāvuttaṁ vibhāvento **"paccayavāre cā"**ti-ādimāha. **Taṁpaccayā**ti vatthupaccayā, yathārahaṁ paccayabhūtaṁ vatthuṁ labhitvāti attho. **Te**ti kusale khandhe paṭicca. **Tesan**ti mahābhūtānaṁ khandhānaṁ. **Paccayabhāvābhāvato**ti idaṁ khandhānaṁ hetusahajātādipaccayabhāvassa mahābhūtesu diṭṭhattā vuttaṁ. Yadi evaṁ aññamaññapaccayāpi te tesaṁ bhaveyyunti parassa āsaṅkanirāsaṅkaṁ karonto **"aññamaññasaddo hī"**ti-ādimāha. **Nirapekkho**ti aññanirapekkho. Na hi hetudhammo dhammantarāpekkho hutvā hetupaccayo hoti, saddasīsenettha attho vutto. **Aññatarāpekkho**ti attanā sahakārikāraṇabhūtaṁ, itaraṁ vā yaṁ kiñci aññataraṁ apekkhatīti aññatarāpekkho. **Yathāvuttetaretarāpekkho**ti arūpakkhandhādibhedaṁ pāḷiyaṁ vuttappakāraṁ itaretaraṁ mithu paccayabhūtaṁ apekkhatīti itaretarāpekkho. **Paccayapaccayuppannā ca khandhā mahābhūtā idha yathāvuttā bhaveyyun**ti kasmā vuttaṁ. Na hi khandhā mahābhūtā aññamaññaṁ aññamaññapaccayabhāvena vuttā, atha khandhā ca mahābhūtā cāti visuṁ visuṁ gayheyyuṁ, evaṁ sati "mahābhūtā khandhānaṁ na koci paccayo"ti na vattabbaṁ.

1. Paṭiccatthapharaṇatādassanatthaṁ (Mūlaṭīkāyaṁ)

Yassa sayaṁ paccayo, tato tena tannissitena vāti yassa dhammassa sayaṁ attanā paccayo hoti, tato dhammato sayaṁ uppajjamānaṁ kathaṁ tena dhammena tannissitena vā aññamaññapaccayena evaṁbhūtaṁ taṁ dhammajātaṁ aññamaññapaccayā uppajjatīti vattabbataṁ arahatīti vuttamevatthaṁ udāharaṇena vibhāveti **"yathā"**ti-ādinā. Tattha **"khandhe paṭicca khandhā"**ti idaṁ **"tena aññamaññapaccayena uppajjamānan"**ti imassa udāharaṇaṁ, **vatthuṁ paccayā khandhā**"ti idaṁ pana **"tannissitena aññamaññapaccayena uppajjamānan"**ti etassa. **Tasmā**ti vuttameva atthaṁ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Attano paccayassa paccayattābhāvato**ti attano paccayabhūtassa arūpakkhandhassa paccayabhāvābhāvato. Na hi mahābhūtā yato khandhato uppannā, tesaṁ paccayā honti. **Tadapekkhattā**ti itaretarapaccayabhāvāpekkhattā. **Khandhe paṭicca paccayā cā**ti paṭiccavāre vuttaniyāmeneva khandhe paṭicca, paccayavāre vuttaniyāmena khandhe paccayā ca. **Na-aññamaññapaccayā ca vuttā**ti aññamaññapaccayato aññasmā nissayapaccayādito mahābhūtānaṁ uppatti vuttā cāti attho. **Vatthuṁ paccayā uppajjamānā**ti vatthuṁ purejātapaccayaṁ katvā uppajjamānā. **Tannissitena ca aññamaññapaccayenā**ti taṁ vatthuṁ nissitena khandhe aññamaññapaccayabhūtena uppajjanti, **tasmā** yathāvuttena kāraṇena **vatthuṁ paccayā -pa- vuttā,** iminā pariyāyena pana ujukaṁ pavattiyaṁ vatthussa aññamañapaccayabhāvoti-attho.

59. **Sā na gahitā**ti yā "cakkhāyatanaṁ nissāyā"ti-ādinā cakkhāyatanādīnaṁ nissayapaccayatā vuttā, sā idha paṭiccavāre na vuttāti attho sahajātattho paṭiccatthoti katvā. tenāha **"cakkhāyatanādīni -pa- adhippāyo"**ti. Yesaṁ pana arūpakkhandhamahābhūtanāmarūpacittacetasikamahābhūtarūpidhammānaṁ vasena chadhā nissayapaccayo icchito, tesaṁ vasena idha vibhatto eva. Kathaṁ rūpivasena vibhattoti ce? "Vatthuṁ paṭicca khandhā"ti hadayavatthuvasena sarūpato dassito eva. Itaresampi vasena "abyākataṁ dhammaṁ paṭicca abyākato dhammo uppajjati nissayapaccayā"ti ettha dassito. Yathā hi "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjati ārammaṇapaccayā"ti-ādīsu rūpāyatanādīnaṁ asatipi paṭiccaṭṭhapharaṇe ārammaṇapaccayabhāvo dassito hoti, evamidhāpi cakkhāyatanādīnaṁ nissayapaccayabhāvo dassito hoti. Tena vuttaṁ **"nassaya -pa- na gahitānī"**ti.

60. **Dvīsu upanissayesū**ti anantarapakatūpanissayesu. **Kusalāpi pana mahaggatā**ti **pi**-saddena abyākate mahaggate ākaḍḍhati "kusalāpi mahaggatā ārammaṇūpanissayaṁ na labhanti, pageva abyākatā"ti. **Kadāci na labhanti,** yadā garuṁ katvā na pavattantīti attho.

61. **Aññattha** hetupaccayādīsu. **Paccayaṁ aniddisitvā**ti paccayaṁ dhammaṁ sarūpato aniddisitvā. Na hi hetupaccayaniddesādīsu alobhādikusalādisarūpavisesato hetu-ādidhammā dassitā. **Kusalādīsū**ti idaṁ alobhādivisesanaṁ. Tena yathā alobhādīsu ayameva paccayoti niyamo natthi, evaṁ tabbisesesu kusalādīsūti dasseti. **Idha pana** purejātapaccaye. **Vatthunavatthudhammesū**ti niddhāraṇe bhummaṁ. **Purejātapaccayā uppajjamānānan**ti iminā paṭisandhikkhaṇe, āruppe uppajjamāne ca khandhe nivatteti. Kasmā panettha vatthupurejātameva gahitaṁ, na ārammaṇapurejātanti codanaṁ manasi katvā āha **"ārammaṇapurejātampi hi vatthupurejāte avijjamāne na labbhatī"**ti. **Tassā**ti paṭisandhivipākassa. **Na uddhaṭo**ti vuttamevatthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **"nevavipāka -pa- tīṇīti vuttan"**ti vuttaṁ. **Alābhato**ti yadi labbheyya, "cattārī"ti vattabbaṁ siyāti dasseti. **Tatthā**ti vipākattike. **Tīṇī**ti "vipākaṁ dhammaṁ paṭicca vipāko dhammo uppajjati purejātapaccayā, vipākadhammadhammaṁ, nevavipākanavipākadhammadhammaṁ paṭiccā"ti imāni tīṇi.

63. **Tadupādārūpānan**ti te mahābhūte nissāya pavatta-upādārūpānaṁ. **Vadatī**ti ekakkhaṇikanānākkhaṇikakammapaccayaṁ vadati avinibbhogavasena pavattamānānaṁ tesaṁ paccayena visesābhāvato. **Pavattiyaṁ kaṭattārūpānan**ti visesanaṁ paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpānaṁ ekakkhaṇikassapi kammapaccayassa icchitattā. Teneva hi aṭṭhakathāyaṁ "tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānan"ti duvidhopi kammapaccayo vutto.

64. **Yaṁ yaṁ paṭisandhiyaṁ labbhatī**ti cakkhundriyādīsu yaṁ yaṁ indriyarūpaṁ paṭisandhiyaṁ labbhati, **tassa tassa vasena** indriyarūpañca vatthurūpañca "kaṭattārūpan"ti vuttaṁ.

69. **Kesañcī**ti pañcavokāre paṭisandhikkhandhādīnaṁ. Tesañhi vatthu niyamato vippayuttapaccayo hoti. **Samānavippayuttapaccayā**ti sadisavippayuttapaccayā. Kusalākusalā hi khandhā ekacce ca abyākatā

yassa vippayuttapaccayā honti, na sayaṁ tato vippayuttapaccayaṁ labhanti cittasamuṭṭhānānaṁ vippayuttapaccayābhāvato vatthunāva vippayuttapaccayena uppajjanato. Ekacce pana abyākatā yassa vippayuttapaccayā honti, sayampi tato vippayuttapaccayaṁ labhanti yathā paṭisandhikkhaṇe vatthukkhandhā. Tena vuttaṁ **"kesañci khandhā -pa- nānāvippayuttapaccayāpī"**ti. **Paccayaṁ paccayaṁ karotī**ti paccayadhammaṁ vatthuṁ khandhe ca attano paccayabhūtaṁ karoti, yathāvuttaṁ paccayadhammaṁ paccayaṁ katvā pavattatīti attho. **Taṁkiriyākaraṇato**ti[1] vippayuttapaccayakiccakaraṇato[2]. **Paṭicca uppatti natthī**ti paṭiccaṭṭhapharaṇaṁ natthi sahajātaṭṭho paṭiccaṭṭhoti katvā. "Paṭicca uppajjantī"ti ettakamevāha, kiṁ paṭicca? Khandheti pākaṭoyamatthoti. Tenāha **"kiṁ pana paṭiccā"**ti-ādi. Paccāsattiñāyena anantarassa vidhi paṭisedho vā hotīti gaṇheyyāti taṁ nivāretuṁ vuttanti dassento **"anantarattā -pa- vuttaṁ hotī"**ti āha.

71-72. **Saṅkhipitvā dassitānaṁ vasenetaṁ vuttan**ti saṅkhipitvā dassitānaṁ paccayānaṁ vasena etaṁ "ime tevīsati paccayā"ti-ādivacanaṁ vācanāmaggaṁ dassentehipi pāḷiyaṁ vuttanti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. **Ekenapī**ti kusalādīsu ca padesu ekenapi padena, tasmiṁ tasmiṁ vā paccayaniddese vākyasaṅkhātena ekenapi padena. **Tayo paccayā**ti hetu-ārammaṇādhipatipaccayā. **Te cattāro pacchājātañca vajjetvā**ti ettha yathāvutte cattāro paccaye vitthāritattā "vajjetvā"ti vuttaṁ, pacchājātaṁ pana sabbena sabbaṁ aggahitattā. Ettakā hi ekūnavīsati paccayā yathāvutte paccaye vajjetvā avasiṭṭhā. **Ye panā**ti padakārake vadati. **Saṅkhipitvā**ti padassa "pāḷiyaṁ vitthāritaṁ avitthāritañca sabbaṁ saṅgahetvā vuttan"ti atthaṁ vadanti. **"Tevīsati paccayā"ti pāṭhena bhavitabbaṁ** "sabbaṁ saṅgahetvā"ti vuttattā. Pacchājātapaccayoyeva hi vajjetabboti. Evaṁ vādantare vattabbaṁ vatvā idāni pāḷiyā aviparītaṁ atthaṁ dassetuṁ **"ādimhi panā"**ti-ādi vuttaṁ.

Vibhaṅgavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Mūlaṭīkāyaṁ na dissati. 2. Vippayuttapdaccayakaraṇato (Mūlaṭīkāyaṁ)

1. Paccayānuloma 2. Saṅkhyāvāra

73. **Yathā aññamaññapaccaye viseso vibhaṅge atthī**ti idaṁ hetupaccayādivibhaṅgato visesabhāvasāmaññena vuttaṁ. Na hi yādiso aññamaññapaccayavibhaṅge viseso, tādiso purejātapaccayavibhaṅge. Tathā hi aññamaññapaccaye paṭisandhi labbhati, na purejātapaccaye. **"Vipākābyākataṁ**[1] **ekaṁ khandhaṁ paṭiccā"ti-ādike vibhaṅge**ti iminā yasmiṁ paccaye vipākābyākataṁ uddhaṭaṁ, taṁ nidassanavasena dasseti. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā hetupaccayādīsu "vipākābyākataṁ ekaṁ khandhaṁ paṭiccā"ti-ādinā vibhaṅge vipākābyākataṁ uddhaṭaṁ atthi, evaṁ vipākābyākatābhāvaṁ āsevanapaccaye visesaṁ dassetīti.

74. **Etasmiṁ anulome**ti imasmiṁ paṭiccavāre paccayānulome. **Suddhikanaye**ti paṭhame naye. **Dassitagaṇanato**ti "nava, tīṇi, ekan"ti evaṁ saṅkhepato dassitagaṇanato. **tato paresu nayesū**ti tato paṭhamanayato paresu dutiyādinayesu. **Aññissā**ti navādibhedato aññissā gaṇanāya. **Abahugaṇanena yuttassa** bahugaṇanassa paccayassa, **tena** abahugaṇanena. **Samānagaṇanatā cā**ti **ca**-saddo byatireko. Tena paccanīyato anulome yo viseso vuccati, taṁ joteti. Tenāha **"anulomeyeva daṭṭhabbā"**ti. **Anulomeyevā**ti avadhāraṇena nivattitaṁ dassetuṁ **"paccanīye -pa- vakkhatī"**ti vuttaṁ.

76-79. Te pana terasamūlakādike naye sāsevanasavipākesu dvīsu dvāvīsatimūlakesu sāsevanameva gahetvā itaraṁ pajahanto āha **"pacchājātavipākānaṁ parihīnattā"**ti. **Virodhābhāve satī**ti idaṁ "siyā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca-akusalo dhammo uppajjeyyā"ti-ādīsu viya parikappavacanaṁ sandhāya vuttaṁ. Tenāha **"pucchāya dassitanayenā"**ti. **Tassa ca** tevīsatimūlakassa. **Nāman**ti tevīsatimūlakanti nāmaṁ. **Dvāvīsati -pa- vuttan**ti etena dvāvīsatimūlakova paramatthato labbhati, na tevīsatimūlakoti dasseti.

---

1. Kiriyābyākataṁ (Mūlaṭīkāyaṁ)

Aññapadānīti hetu-adhipatipadādīni. **Suddhikanayo**ti paṭhamanayo, yaṁ aṭṭhakathāyaṁ "ekamūlan"ti vuttaṁ. **Āramaṇamūlakādīsu na labbhatī**ti dumūlakādīsu taṁ na yojīyati. Heṭṭhimaṁ heṭṭhimaṁ sodhetvā eva hi abhidhammapāḷi pavattā, tasmā "ārammaṇe -pa- pañhā"ti vuttanti sambandho. **Tatthā**ti "tīṇiyeva pañhā"ti pāṭhe. "Vattu adhippāyānuvidhāyī saddappayogo"ti katvā adhippāyaṁ vibhāvento āha **"tato uddhaṁ gaṇanaṁ nivāreti, na adho paṭikkhipatī"**ti. Gaṇanāya upanikkhittapaññattibhāvato heṭṭhāgaṇanaṁ amuñcitvāva uparigaṇanā sambhavatīti āha **"tīsu ekassa antogadhatāya ca 'tīṇiyevā'ti vuttan"**ti. **Attano vacanan**ti "tatridaṁ lakkhaṇan"ti-ādinā vuttaṁ attano vacanaṁ.

80-85. **Avigatā -pa- vuttepi** vipallāsayojanaṁ akatvāti adhippāyo. **Sā dassitā hotī**ti sā vipallāsayojanaṁ akatvā dassiyamānā yadipi dassitā hoti, **na evaṁ āvikaraṇavasena dassitā hoti** tādisassa liṅganassa abhāvato yathā vipallāsayojanāyanti adhippāyo. Tenāha **"vipallāsa -pa- hotī"**ti. **Evameva adhippāyo yojetabboti** "Ye -pa- taṁ dassetun"ti ettha "yadipi avigatānantaran"ti-ādinā yathā adhippāyo yojito, evameva "tenetaṁ āvikarotī"ti etthāpi adhippāyo yojetabbo. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yathā tattha "ūnataragaṇanehi samānagaṇanehi ca saddhiṁ saṁsandane ūnatarā samānā ca gaṇanā hotī"ti ayamattho ñāpanavasena dassito, evamidhāpīti. Tena vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ "ārammaṇapaccayo yena yena bahutaragaṇanena vā samānagaṇanena vā paccayena saddhiṁ tikadukādibhedaṁ gacchati, sabbattha tīṇeva pañhavissajjanāni veditabbānī"ti. Na kevalamatthavisesāvikaraṇatthamevettha tathā yojanā katā, atha kho desanākkamoyeva soti dassetuṁ **"paccanīyādīsupi panā"**ti-ādimāha. Tattha **mūlapadan**ti ārammaṇapaccayādikaṁ tasmiṁ tasmiṁ naye mūlabhūtaṁ padaṁ. **Tatthā**ti paccanīyādīsu. **Etaṁ lakkhaṇan**ti "tatridaṁ lakkhaṇan"ti-ādinā vuttalakkhaṇaṁ. **Tasmā**ti yasmā pubbenāparaṁ pāḷi evameva pavattā, tasmā eva. Tena mūlapadaṁ ādimhiyeva ṭhapetvā desanā ñāyāgatāti dasseti. Yadi-evaṁ liṅganena atthavisesāvikaraṇaṁ

kathanti āha **"na ca viññāte atthe vacanena liṅgena ca payojanaṁ atthī"**ti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. **Rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabban**ti idaṁ aṭṭhakathāvacanaṁ anantaraṁ "cittasamuṭṭhānañca rūpan"ti pāḷiyaṁ āgatattā vuttaṁ, pañcaviññāṇānaṁ pana ahetukapaṭisandhicittānañca vasena yojanā sambhavatīti katvā vuttaṁ **"sabbasaṅgāhikavasena panetaṁ na na sakkā yojetun"**ti.

93. **Sahajātapurejātapaccayā**ti idaṁ paccayena paccayadhammopalakkhaṇanti dassetuṁ **"sahajātā ca hetu-ādayo -pa- attho daṭṭhabbo"**ti vatvā **"na hī"**ti-ādinā tamevatthaṁ samattheti.

94-97. **So paccayo**ti so paṭiccaṭṭhapharaṇako paccayo.

99-102. **Cittasamuṭṭhānādayo**ti **ādi**-saddena bāhirarūpa-āhārasamuṭṭhānādayo rūpakoṭṭhāsā saṅgayhanti. **Tassā**ti maggapaccayaṁ labhantassa rūpassa. **Evameva panā**ti iminā yathā namaggapaccaye vuttaṁ, evameva nahetupaccayādīsu yaṁ hetupaccayaṁ labhati, tassa parihīnattāti imamatthaṁ upasaṁharati. Tenāha **"ekaccarūpassa paccayuppannatā daṭṭhabbā"**ti.

107-130. **Sabbatthā**ti pannarasamūlakādīsu sabbesu nayesu. Kāmaṁ suddhikanayādīsu visadisavissajjanā, idhādhippetatthaṁ pana dassetuṁ **"etesū"**ti-ādi vuttaṁ. **Idhā**ti etesu nāhāramūlakādinayesu. **Gaṇanāyeva na sarūpadassanan**ti suddhikanaye viya gaṇanāya eva na sarūpadassanaṁ adhippetanti attho.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. **Tiṇṇan**ti hetu adhipati maggoti imesaṁ tiṇṇaṁ paccayānaṁ. **Sādhāraṇānan**ti ye tesaṁ tiṇṇaṁ sādhāraṇā paccayā paccanīkato na labbhanti, yasmā tesaṁ saṅgaṇhanavasena vuttaṁ, tasmā. **Maggapaccaye**ti maggapaccaye anulomato ṭhite. **Itarehī**ti hetu-adhipatipaccayehi. **Sādhāraṇā sattevā**ti maggapaccayavajje satteva. **Hetupaccayopi paccanīyato na labbhatī**ti heturahitesu adhipatino abhāvā. **So panā**ti hetupaccayo **asādhāraṇoti katvā na vutto** sādhāraṇānaṁ alabbhamānānaṁ vuccamānattā. Na hi hetupaccayo maggapaccayassa sādhāraṇo. **Yehī**ti yehi paccayehi. **Te**ti anantarapaccayādayo. **Ekantikattā**ti avinābhāvato. **Arūpaṭṭhānikā**ti arūpapaccayā arūpadhammānaṁyeva paccayabhūtā anantarapaccayādayo. **Tenā**ti "ekantikānaṁ arūpaṭṭhānikā"ti idhādhippetattā. **Tehī**ti purejātāsevanapaccayehi. **Tesaṁ vasenā**ti tesaṁ ūnataragaṇanānaṁ ekakādīnaṁ vasena. **Tassa tassā**ti paccanīyato yojitassa tassa tassa dukādikassa bahugaṇanassa. **Gaṇanā**ti ūnataragaṇanā. **Anulomato ṭhitassapī**ti **pi**-saddena anulomato ṭhito vā hotu paccanīyato yojito vā, ūnataragaṇanāya samānanti dasseti. **Nayidaṁ lakkhaṇaṁ ekantikan**ti iminā yathāvuttalakkhaṇaṁ yebhuyyavasena vuttanti dasseti.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. **Sabbesupī**ti pacchājātaṁ ṭhapetvā sabbesupi paccayesu. So hi anulomato alabbhamānabhāvena gahito "sabbesū"ti ettha saṅgahaṁ na labhati. Arūpāvacaravipākassa āruppe uppannalokuttaravipākassa ca purejātāsevanānaṁ alabbhanatoti **"kiñci nidassanavasena dassento"**ti āha.

Avasesānaṁ lābhamattanti avasesānaṁ ekaccānaṁ lābhaṁ. Tenāha **"na sabbesaṁ avasesānaṁ lābhan"**ti. **Pacchājāte pasaṅgo natthī**ti

pacchājāto anulomato tiṭṭhatīti ayaṁ pasaṅgo eva natthi. **Purejā -pa- labbhatī**ti iminā vippayutte paccanīyato ṭhite purejāto labbhatīti ayampi atthato āpanno hotīti taṁ niddhāretvā tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ dassetuṁ **"purejāto pana vippayutte paccanīyato ṭhite anulomato labbhatīti idampī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **"avasesā sabbepīti atthe gayhamāne āpajjeyyā"**ti idaṁ tassā atthāpattiyā sabbhāvadassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ, attho pana tādiso na upalabbhatīti ayamettha adhippāyo. Tenāha **"yampi kecī"**ti-ādi.

Tattha **kecī**ti padakāre sandhāyāha. Te hi "arūpadhātuyā cavitvā kāmadhātuṁ upapajjantassa gatinimittaṁ ārammaṇapurejātaṁ hotīti ñāpetuṁ 'navippayuttapaccayā purejāte'ti ayamattho niddhārito"ti vadanti, taṁ na yujjati āruppe rūpaṁ ārabbha cittuppādassa asambhavato. Tathā heke asaññabhavānantarassa viya āruppānantarassa kāmāvacarapaṭisandhiviññāṇassa purimānupaṭṭhitārammaṇaṁ icchanti. Tenevāha **"tampi tesaṁ rucimattamevā"**ti-ādi. **Yujjamānakapaccayuppannavasena vā**ti yasmiṁ yasmiṁ paccaye anulomato ṭhite yaṁ yaṁ paccayuppannaṁ bhavituṁ yujjati, tassa tassa vasenāti attho. **Na vicāritaṁ** suviññeyyattāti adhippāyo. **Navā**ti ārammaṇa-anantarasamanantarūpanissayapurejātāsevanasampayuttanatthivigatapaccayā. **Tampi** tesaṁ navannaṁ paccayānaṁ anulomato alabbhamānataṁ.

191-195. **Na aññamaññena ghaṭitassa mūlassā**ti aññamaññapaccayena paccanīyato ṭhitena yojitassa sattamassa mūlassa vitthāritattā. **Sabbaṁ sadisan**ti sabbapāḷigamanaṁ sadisaṁ.

Imasmiṁ -pa- veditabboti ettha **imasmiṁ etthā**ti dve bhummaniddesā. Tesu paṭhamassa visayo paccanīyānulometi aṭṭhakathāyameva dassitoti adassitassa visayaṁ dassetuṁ **"etesū"**ti-ādi vuttaṁ. **Pi-saddenā**ti "imesampī"ti ettha pi-saddena. **Kismiñci** paccaye. Kammapaccayaṁ labhantānipi cakkhādīni vipākaviññāṇādīni ca indriyaṁ na labhantīti katvā **"yebhuyyenā"**ti vuttaṁ, katipayaṁ na labhatīti vuttaṁ hoti. **Maggapaccayan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Yathāvuttānī**ti pañcavokārapavatti-asaññabhavapariyāpannāni kaṭattārūpāneva vadati, na

cittasamuṭṭhānarūpānīti adhippāyo. **Ye rūpadhammānaṁ paccayā hontī**ti ye hetu-adhipatisahajātādipaccayā rūpadhammānaṁ paccayā honti, eteyeva hetu-adhipati-ādike cha paccaye na labhanti. **Eteyevā**ti vacanena aññe katipaye labhantīti siddhaṁ hotīti taṁ dassento **"pacchājātā -pa- labhatī"**ti āha. Ayañca paccayalābho na janakavasena veditabboti dassetuṁ **"labbhamānā -pa- dassanan"**ti vuttaṁ. **Dhammavasenā**ti paccayuppannadhammavasena. **Indriyan**ti indriyapaccayaṁ. **Yadi evan**ti kaṭattārūpaṁ yaṁ yaṁ na labhati, taṁ taṁ yadi vattabbaṁ, evaṁ sante rūpadhammesu bhūtarūpāniyeva aññamaññapaccayaṁ labhantīti āha **"upādārūpāni -pa- vattabban"**ti. **Taṁ pana** upādārūpānaṁ aññamaññapaccayālābhavacanaṁ. **Arūpindriyālābhan**ti arūpīnaṁ indriyānaṁ vasena indriyapaccayālābhaṁ.

196-197. Bahugaṇanampi ūnataragaṇanena yojitaṁ ūnataragaṇanameva hotīti katvā vuttaṁ **"yadipi tikādīsu 'hetuyā pañcā'ti idaṁ natthī"**ti. **Anuttānaṁ** duviññeyyatāya gambhīraṁ. Yathā ca bhūtarūpāni nārammaṇapaccayā aññamaññapaccayā uppajjanti, evaṁ paṭisandhikkhaṇe vatthurūpanti āha **"vatthupi pana labhatī"**ti. Yathā heṭṭhā ekamūlakaṁ "dumūlakan"ti vuttaṁ, evaṁ **idhāpi dumūlakaṁ "timūlakan"ti vadanti.**

203-233. **Cetanāmattasaṅgāhake**ti cetanāmattaṁyeva paccayuppannaṁ gahetvā ṭhite pañhe. Tattha hi "nakammapaccayā hetupaccayā"ti vattuṁ sakkā. **Evaṁpakāre**ti idaṁ "tīṇīti-ādīsū"ti ettha ādi-saddassa atthavacananti dassento **"ādi-saddo hi pakāratthova hotī"**ti āha. **Rūpampi labbhati** cetanāmattameva asaṅgaṇhanato.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sahajātavāravaṇṇanā

234-242. **Sahajātapaccayakaraṇan**ti sahajātaṁ paccayadhammaṁ paccayaṁ katvā pavatti. **Sahajātāyattabhāvagamanan**ti sahajāte paccayadhamme

āyattabhāvassa gamanaṁ paccayuppannassa attanā sahajātapaccayāyattavuttitā. Ettha ca sahajātapaccayasaṅkhātaṁ sahajātaṁ karotīti sahajāto, tathāpavatto paccayuppannadhammo. Tattha pavattamāno sahajātasaddo yasmā tassa paccayuppannassa attano sahajātaṁ paccayadhammaṁ paccayaṁ katvā pavattiṁ tadāyattabhāvūpagamanañca vadatīti vuccati, tasmā vuttaṁ **"sahajātasaddena -pa- vuttan"**ti. **Tassa karaṇassa gamanassa vā**ti tassa yathāvuttassa sahajātapaccayakaraṇassa sahajātāyattabhāvūpagamanassa vā. "Kusalaṁ dhammaṁ sahajāto"ti imassa kusalaṁ dhammaṁ sahajātaṁ taṁsahabhāvitañca paccayaṁ katvāti ayamatthoti āha **"kusalādīnaṁ kammabhāvato"**ti. Sahajātapaccayasahabhāvīnaṁ paccayānaṁ saṅgaṇhatthaṁ hettha "sahajātāyattabhāvagamanaṁ vā"ti vuttaṁ.

Taṁkammabhāvatoti tesaṁ yathāvuttapaccayakaraṇatadāyattabhāvagamanānaṁ kammabhāvato. Aṭṭhakathāyaṁ pana "kusalaṁ dhammaṁ sahajātoti kusalaṁ dhammaṁ paṭicca tena sahajāto hutvā"ti paṭiccasaddaṁ āharitvā attho vutto, taṁ "paṭiccattho sahajātattho"ti katvā vuttaṁ. Sahajātasaddayoge kusalaṁ dhammanti upayogavacanassa yutti na vuttā, "tena sahajāto hutvā"ti pana vuttattā karaṇatthe upayogavacananti dassitanti keci. Nissayavāre pana kusalaṁ dhammaṁ nissayatthena paccayaṁ katvāti vadantena idhāpi "kusalaṁ dhammaṁ sahajātattheva paccayaṁ katvā"ti ayamattho vuttoyeva hoti, paṭiccasaddāharaṇampi imamevatthaṁ ñāpetīti daṭṭhabbaṁ. Upādārūpaṁ kiñci bhūtarūpassa anupālakaṁ upatthambhakañca hontampi sahajātalakkhaṇena na hoti, tasmā paṭiccatthaṁ na pharatīti āha **"paṭiccāti iminā vacanena dīpito paccayo na hotī"**ti. **Nidassanavasena vuttan**ti udāharaṇavasena vuttaṁ, na anavasesatoti attho. **Yathā vutto**ti paṭiccatthapharaṇavasena vutto. Yathā ca upādārūpaṁ bhūtarūpassa upādārūpassa ca paccayo na hoti, evaṁ ṭhapetvā cha vatthūni sesarūpāni arūpadhammānaṁ paccayo na hotīti dassento **"vatthu vajjāni rūpāni ca arūpānan"**ti āha.

Sahajātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccayavāravaṇṇanā

243. **Pati-saddo patiṭṭhatthaṁ dīpeti** "sāre patiṭṭhito"ti-ādīsu, **aya-saddo gatiṁ dīpeti** "eti etthāti ayo"ti.

Bhūtupādārūpāni saha saṅgaṇhitvā vuttaṁ upādārūpānaṁ viya bhūtarūpāni nissayo hotīti katvā. Yadi evaṁ kasmā aṭṭhakathāyaṁ "mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṁ upādārūpan"ti upādārūpaṁyeva dassitanti āha **"aṭṭhakathāyaṁ panā"**ti-ādi.

255. **Paṭiccavāre sahajāte**ti paṭiccavāre sahajātapaccayavaṇṇanāyaṁ. **Kamma-utujānan**ti kammajānaṁ utujānañca vasena attho vuttoti yojanā. Tathā hi tattha vuttaṁ "dvisantatisamuṭṭhānabhūtavasena vuttan"ti[1]. **Kamme cā**ti kamme janakakammapaccaye gahite. **Ekantānekantakammajānan**ti ekantena kammajānaṁ na ekantakammajānañca. Tattha asaññabhave ekantakammajaṁ nāma jīvitindriyaṁ, itaraṁ upādārūpaṁ bhūtarūpañca na ekantakammajaṁ, tadubhayampi tattha ekajjhaṁ katvā vuttaṁ, "mahābhūte paṭicca kaṭattārūpan"ti idaṁ pana kammasamuṭṭhānavaseneva vuttanti. **So nādhippeto**ti yo yathādassito paṭiccavāre sahajātapaccaye attho vutto, so idha na adhippeto. Kasmāti ce, āha **"kaṭattā -pa- gahitattā"**ti. **Taṁ pahāyā**ti taṁ paṭiccavāre vuttamatthaṁ pahāya aggahetvā. **Yathāgahitassā**ti "asañña -pa- kaṭattārūpaṁ upādārūpan"ti pāḷiyaṁ eva gahitassa. **Paṭicca paccayā**ti idaṁ dvinnaṁ vārānaṁ upalakkhaṇaṁ. Paṭiccavāre āgatanayena mahābhūte paṭicca, paccayavāre āgatanayena mahābhūte paccayā mahābhūtānaṁ uppatti na nivāretabbā, tasmā "upādārūpasaṅkhātaṁ kaṭattārūpan"ti evaṁ upādārūpaggahaṇena kaṭattārūpaṁ avisesetvā upādārūpānaṁ nivattetabbānaṁ utucittāhārasamuṭṭhānānaṁ atthitāya kaṭattā **-pa-** visesanaṁ daṭṭhabbanti evamettha yojanā veditabbā.

286-287. **Ekaccassa rūpassā**ti ahetukacittasamuṭṭhānassa. Ito paresupi ekaccarūpaggahaṇe eseva nayo. **Cakkhādidhammavasenā**ti cakkhāyatanādirūpadhammavasena. **Cittasamuṭṭhānādikoṭṭhāsavasenā**ti cittajādirūpadhammabhāgavasena. **Sabbaṁ labbhatī**ti satipi imassa nayassa

1. Abhi-Ṭṭha 3. 414 piṭṭhe.

nahetumūlakatte nonatthinovigatesu ekanti gaṇanaṁ sabbaṁ rūpaṁ sabbassa rūpassa vasena gaṇanā labbhati catusantativasena vattamānesu pañcavīsatiyā rūpadhammesu vajjitabbassa abhāvā.

Paccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Nissayavāravaṇṇanā

329-337. **Nissayapaccayabhāvan**ti nissayavāre vuttassa sahajātapurejātassa ca nissayaṭṭhassa dhammassa paccayabhāvaṁ paccayavārena niyametunti yojanā. Tathā paccayavāre "paccayā"ti vuttassa paccayadhammassa sahajātapurejātabhāvaṁ nissayavārena niyametunti yojanā. Niyamanañcettha paccayaṭṭhanissayaṭṭhānaṁ pariyāyantarena pakāsitattā atthato bhedābhāvadassananti veditabbo. Tena vuttaṁ **"paccayattaṁ nāma nissayattaṁ, nissayattaṁ nāma paccayattan"**ti.

Nissayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Saṁsaṭṭhavāravaṇṇanā

351-368. **Sā**ti savatthukā paṭisandhi. **Idhāpī**ti imasmiṁ saṁsaṭṭhavārepi. **Adhipatipurejātāsevanesu** anulomato **nakammanavipākanajhānanavippayuttesu** paccanīyato ṭhitesu na labbhati, **aññesu** sahajātādīsu **anulomato** hetu-ādīsu **accanīyato ca** anulomato ca ṭhitesu labbhatīti. Tenāha **"labbhamānapaccayesū"**ti. **Imassa visesassā**ti imassa yathāvuttassa visesassa dassanatthaṁ uddhaṭā, tasmā tādisassa visesassa dassetabbassa abhāvato vatthuvirahitā paṭisandhi anuddhaṭā, na vippayutte paccanīyato ṭhite abhāvatoti attho. **Hetupaccayavirahitamattadassanatthan**ti iminā bhūtakathanaṁ ahetukaggahaṇaṁ na byaticāranivattananti dasseti. **"Ahetukavipākakiriyavasenā"ti bhavitabbaṁ** hetupariyantattā maggassa.

369-391. "Hetumhi anulomato ṭhite jhānamaggā paccanīyato na labbhantī"ti-ādi yaṁ idha aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, taṁ hetupaccayādivasena

uppajjamāno dhammo cattāro sabbaṭṭhānikā āhārindriyajhānamaggā cāti ime aṭṭhapaccaye alabhanto nāma natthīti iminā paṭiccavāre anulomapaccanīyavaṇṇanāyaṁ vuttena nayena vedituṁ sakkāti āha **"paṭiccavāre -pa- nayenā"**ti. **Sesesū**ti ahetukamohavajjāhetukesu **pañcaviññāṇā -pa- jhānapaccayaṁ labhanti,** tasmā "ahetukamohova jhānamaggapaccayaṁ labhatī"ti na sakkā vattuṁ, **kiñca paccanīyānulome dvinnaṁ paccayānaṁ anulomena** anulomavasena **saha yojanā natthi** ekekasseva yojanāya āgatattā, tasmā ahetukamohova maggapaccayaṁ labhatīti evamettha yojanā veditabbā.

Saṁsaṭṭhavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sampayuttavāravaṇṇanā

392-400. **Sadisaṁ sampayuttan**ti "yaṁ sadisaṁ, taṁ saṁsaṭṭhan"ti vuccamānaṁ sampayuttaṁ na hoti "saṁsaṭṭhā yojitā hayā"ti-ādīsu. **Asaṁsaṭṭhaṁ vokiṇṇanan**ti yaṁ na saṁsaṭṭhaṁ antarantarā uppajjamānena vokiṇṇampi vimissatāya sampayuttanti vuccamānaṁ, taṁ saṁsaṭṭhaṁ na hoti "yā sā vīmaṁsā -pa- kosajjasampayuttā"ti-ādīsu. Evaṁ asampayuttassapi saṁsaṭṭhapariyāyo asaṁsaṭṭhassa ca sampayuttapariyāyo atthīti tadubhayaṁ itaretaraṁ niyametīti dassanatthaṁ vāradvayadesanāti dassento āha **"ubhayaṁ -pa- niyāmakaṁ hotī"**ti, saṁsaṭṭhasaddo hi vokiṇṇaṭṭho natthi, sampayuttasaddo ca sadisattho, tasmā yathā saṁsaṭṭhasaddo sampayuttasaddāpekkho sadisatthato vinivattitvā ekuppādādisabhāvameva atthaṁ bodheti, evaṁ sampayuttasaddopi saṁsaṭṭhasaddāpekkho vokiṇṇaṭṭhato vinivattitvāti aññamaññāpekkhassa saddadvayassa aññamaññaniyāmakatā veditabbā.

Sampayuttavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. **Te paccaye**ti te hetu-ādike paccaye. **Paṭipāṭiyā**ti ettha paccayapaṭipāṭiyā kusalādipadapaṭiyā vāti āsaṅkāyaṁ ubhayavasenapi attho yujjatīti dassento paṭhamaṁ tāva sandhāyāha **"yathākkamenā"**ti-ādi. Tassattho—"hetupaccayo ārammaṇapaccayo"ti-ādinā nayena desanākkamena yāya paṭipāṭiyā paṭiccavāre paccayā āgatā, tadanurūpaṁ te dassetunti. Dutiyaṁ pana dassetuṁ **"kusalo kusalassā"**ti-ādi vuttaṁ. Sā panāyaṁ padapaṭipāṭi yasmā na kusalapadadassanamattena dassitā hoti, tasmā taṁ ekadesena sakalaṁ nayato dassento āha **"kusalo kusalassāti -pa- hotī"**ti. **Tenā**ti nidassanamattena "kusalo kusalassā"ti padena. **Sabbo pabhedo**ti yaṁ tattha tattha paccaye "kusalo kusalassā"ti-ādiko yattako pabhedo vissajjanaṁ labhati, so sabbo pabhedoti attho. **Te paccaye paṭipāṭiyā dassetun**ti te hetu-ādipaccaye kusalādipadapaṭipāṭiyā dassetuṁ.

404. Phalavisesaṁ ākaṅkhantā paṭiggāhakato viya dāyakatopi yathā dakkhiṇā visujjhati, evaṁ dānaṁ dentīti āha **"visuddhaṁ katvā"**ti. **Tesanti vattabbatārahan**ti iminā vodānassa sakadāgāmi-ādīnaṁ āveṇikataṁ dasseti. Kāmaṁ aggamaggapurecārikampi vodānameva, asekkho pana hutvā taṁ paccavekkhatīti na taṁ idha gahitaṁ. **Tan**ti vodānaṁ. **Gotrabhucittan**ti aṭṭhamakassa uppajjanakāle "gotrabhū"ti vattabbatārahaṁ cittaṁ. Gotrabhusadisanti vā sotāpannādigotrābhibhāvīti vā **gotrabhucittan**ti evamettha attho veditabbo. **Paccayuppannaṁ bhūmito vavatthapeti,** "tebhūmakakusalamevā"ti ettha viya na paccayadhammanti attho. **Desanantarattā**ti "kusalacittasamaṅgissā"ti-ādinā puggalāmasanadesanato aññattā, aññathā gahitaṁ puna na gaṇheyyāti adhippāyo.

405. Rāgarahitassa viya somanassarahitassa ca rāgassa na ārammaṇe assādanavasena pavatti ajjhupekkhanatoti vuttaṁ **"assādanaṁ -pa- kiccan"**ti. Sahasākārappavattāya uppilāvitasabhāvāya pītiyā āhitavisesāya taṇhāya taṁ taṇhābhinandananti vuccatīti taṁ

sandhāyāha **“pītikiccasahitāya taṇhāya kiccan”**ti. Yathā ca yathāvuttakiccavisesāya pītiyā āhitavisesā taṇhā taṇhābhinandanā, evaṁ diṭṭhābhinandanā veditabbā. Yasmā pana sā atthato paccayavisesavisiṭṭhā diṭṭhiyeva, tasmā vuttaṁ **“diṭṭhābhinandanā diṭṭhiyevā”**ti. **Ettha panā**ti “abhinandatī”ti padassa taṇhādiṭṭhivasena vuttesu etesu pana dvīsu atthesu. **Abhinandantassā**ti idaṁ diṭṭhābhinandanaṁyeva sandhāya vuttanti adhippāyena **“pacchimatthameva gahetvā”**ti vuttaṁ. **Abhinandantassā**ti pana avisesato vuttattā taṇhāvasena diṭṭhivasena abhinandantassāti ayamettha attho adhippeto, tasmā **“abhinandanā -pa- na sakkā vattun”**ti idamidha vacanamanokāsaṁ. Kasmā? Diṭṭhirahitepi santāne abhinandanassa vuttattā. **Taṇhāvasena nandatī**ti taṇhābhinandanavaseneva vutto attho purimo attho. **Dvīsu pana somanassasahagatacittuppādesū**ti diṭṭhirahitāni somanassasahagatacittāni sandhāyāha. **Yathāvuttenā**ti “sarāgassa somanassassā”ti-ādinā vuttena somanassena assādentassa, rāgena ca tesuyeva yathāvuttesu dvīsu cittesu assādentassa, catūsupi somanassasahagatacittesu sappītikataṇhāya abhinandantassa, catūsupi diṭṭhisampayuttesu diṭṭhābhinandanāya abhinandantassa diṭṭhi uppajjatīti evamettha yojanā veditabbā. Tena vuttaṁ **“itipi sakkā yojetun”**ti. Yathā diṭṭhūpanissayato diṭṭhābhinandanā sambhavati, evaṁ taṇhūpanissayato taṇhābhinandanāpi sambhavatīti daṭṭhabbaṁ. “Abhinandati rāgo uppajjatī”ti vacanato sappītikataṇhāya abhinandantassa rāguppattipi vattabbā, na vā vattabbā taṇhābhinandanāya eva rāguppattiyā vuttattā.

406. “Tadārammaṇatāyā”ti vattabbe **“tadārammaṇatā”**ti vuttanti āha **“vibhattilopo hettha kato”**ti. **Tadārammaṇatā**ti ettha tā-saddābhidheyyo attho bhāvo nāma, so pana tadārammaṇasaddāhidheyyato añño natthīti dassento āha **“bhāvavantato vā añño bhāvo nāma natthī”**ti. Etena sakatthe ayaṁ **tā**-saddoti dasseti. tenāha **“vipāko tadārammaṇabhāvabhūtoti attho”**ti. Etasmiñcatthe “tadārammaṇatā”ti paccattekavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Viññāṇañcāyatana -pa- na vuttan**ti yadipi kāmāvacaravipākānampi

kammaṁ ārammaṇaṁ labbhati, taṁ pana viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanavipākānaṁ viya na ekantena imassa vipākacittassa idaṁ kammaṁ ārammaṇanti vavatthitaṁ kāmāvacaravipākacittānaṁ bahubhedattā, tasmā taṁ labbhamānampi na vuttanti attho. Yadi evaṁ kiṁ taṁ labbhamānampi na dassitamevāti āsaṅkāyaṁ āha **"tadārammaṇena panā"**ti-ādi. **Anulomato samāpajjane yebhuyyena āsannasamāpattiyā ārammaṇabhāvo dassito,** aññathā "paṭilomato vā ekantarikavasena vā"ti vacanaṁ niratthakaṁ siyāti adhippāyo. **Bhaveyyā**ti anāsannāpi samāpatti ārammaṇaṁ bhaveyya, na sakkā paṭikkhipituntì attho. Teneva hi **"yebhuyyenā"**ti vuttaṁ. **Evaṁ satī**ti yadi āvajjanāya eva ārammaṇabhāvena kusalānaṁ khandhānaṁ abyākatārammaṇatā adhippetā, evaṁ sante. **Vattabbaṁ siyā**ti "iddhividhañāṇassā"ti ca pāḷiyaṁ vattabbaṁ siyā tassāpi āvajjanāya ārammaṇabhāvato. **Taṁ na vuttan**ti taṁ abyākataṁ iddhividhañāṇaṁ "kusalā khandhā iddhividhañāṇassā"ti na vuttaṁ. **Hontī**ti ārammaṇaṁ honti. **Tānī**ti cetopariyañāṇādīni. **Yāya kāyacī**ti cetopariyañāṇādīnaṁ aññesañca kusalānaṁ ārammaṇakaraṇavasena āvajjantiyā.

407-409. Ādīnavadassanena sabhāvato ca aniṭṭhatāmattavasena ca domanassassa uppatti veditabbāti yojetabbaṁ. Āghātavatthu-ādibhedena **akkhantibhedā** veditabbā.

410. **Sabbassā**ti pakaraṇaparicchinne gayhamāne sabbassa abyākatassa, atthantaravasena pana gayhamāne sabbassa ñeyyassāti attho. **Asakkuṇeyyattā**ti idaṁ vattabbassa anantāparimeyyatāya vuttaṁ, na aññāṇapaṭighātato.

417. Vodānasaṅkhātaṁ vuṭṭhānaṁ apubbato na hotīti vuttaṁ **"apubbato cittasantānato vuṭṭhānaṁ bhavaṅgamevā"**ti. Tañhi yathāladdhassa visesassa vodāpanaṁ paguṇabhāvāpādanaṁ apubbaṁ nāma na hoti. Tathā hi vuttaṁ "heṭṭhimaṁ heṭṭhimaṁ hi paguṇajjhānaṁ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṁ hoti, tasmā vodānampi vuṭṭhānanti vuttan"ti[1]. **Avajjetabbattā vattabbaṁ natthī**ti

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 444 piṭṭhe.

kusalabhāvena samānattā vajjetabbatāya abhāvato vibhajitvā vattabbaṁ natthi, tasmā yadettha visesanaṁ labbhati, taṁ dassento **"nevasaññānāsaññāyatanaṁ -pa- samāpattiyā"**ti āha. **Cittuppādakaṇḍe vuttamevā**ti paṭṭhāne pana "kusale niruddhe vipāko tadārammaṇatā uppajjatī"ti-ādinā "kiriyānantaraṁ tadārammaṇabhāve"ti yaṁ vattabbaṁ, taṁ cittuppādakaṇḍavaṇṇanāyaṁ vuttameva.

Tā ubhopīti yā "kusalavipākāhetukasomanassasahagatā upekkhāsahagatā cā"ti dve manoviññāṇadhātuyo vuttā, tā ubhopi somanassasahagatamanoviññāṇadhātuvasena vuttā. Kasmā? Dasannaṁ kāmāvacarabhavaṅgānaṁ attano tadārammaṇakāle santīraṇakāle ca voṭṭhabbanassa anantarapaccayabhāvato. Upekkhāsahagatā pana yathāvuttānaṁ dasannaṁ vipākānaṁ manoviññāṇadhātūnaṁ attano tadārammaṇādikāle voṭṭhabbanakiriyassa santīraṇakāle manodhātukiriyassa bhavaṅgakāleti yojetabbaṁ.

423. **Paṭivijjhitvā**ti jānitvā. **Daḷhaṁ na gahetabban**ti daḷhaggāhaṁ na gahetabbaṁ. **Balavato -pa- vipaccanato**ti etena balavatā dubbalatā ca appamāṇaṁ, katokāsatā pamāṇanti dasseti. Katokāsatā ca avasesapaccayasamavāye vipākābhimukhatāti daṭṭhabbaṁ. **Yaṁ kiñcī**ti ca balavaṁ dubbalaṁ vāti attho. **Vipākajanakampi kiñci kammaṁ upanissayapaccayo na hotīti sakkā vattuṁ**[1]. Sati hi kamma-upanissayapaccayānaṁ avinābhāve vipākattike upanissayapaccaye gahite kammapaccayo visuṁ na uddharitabbo siyā, vedanāttike ca upanissaye paccanīyato ṭhite kammapaccayena saddhiṁ aṭṭhāti na vattabbaṁ siyāti adhippāyo. Paccayadvayassa pana labbhamānatapparāya desanāya upanissaye gahitepi kammapaccayo uddharitabboyevāti sakkā vattuṁ. Labbhamānassa hi uddharaṇaṁ ñāyāgataṁ, tathā upanissaye paccanīyato ṭhitepi kammapaccayo vattabbova upanissayassa anekabhedattā, vipākaṁ janentaṁ kammaṁ vipākassa upanissayo na hotīti na vattabbamevāti veditabbaṁ.

---

1. Viññātuṁ (Ka)

Parassa pavattaṁ omānanti parasantāne attānaṁ uddisa pavattaṁ avamānaṁ. **Tesū**ti yo anena pubbe hato, tassa ñātimittesu. Mātughātanatthaṁ pavattitatāya purimacetanāya **mātughātakammena sadisatā,** yathā ca **āṇattiyaṁ pahārepi** eseva nayo. Tena vuttaṁ **"esa nayo dvīhi pakārehīti etthāpī"**ti.

Vaṭṭanissito dānādivasena saddhaṁ uppādento rāgaṁ upanissaya dānādivasena saddhaṁ uppādeti nāma, na vivaṭṭanissito avisesena vuttattāti āha **"iminā adhippāyena vadatī"**ti. **Etesan**ti kāyikasukhadukkhānaṁ. **Ekatopī**ti idaṁ yadipi ekasmiṁ santāne sukhadukkhānaṁ ekasmiṁ khaṇe uppatti natthi, paccayasamāyogo pana tesaṁ ekajjhampi hotīti katvā vuttaṁ.

425. **Purimavāresu viyā**ti paṭiccavārādīsu purimesu viya. **Imasmin**ti pañhāvāre. **Paccayena uppatti vuccatī**ti hetu-ādinā tena tena paccayena taṁtaṁpaccayuppannassa uppatti na vuccati. **Tesaṁ tesaṁ dhammānan**ti hetu-ādīnaṁ tesaṁ tesaṁ paccayadhammānaṁ. **Taṁtaṁpaccayabhāvo**ti "hetu-ādīnaṁ taṁtaṁpaccayabhāvo vuccati. Teneva purimesu chasu vāresu "kusalo dhammo uppajjatī"ti-ādinā tattha tattha uppādaggahaṇaṁ kataṁ, idha pana "kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo"ti-ādinā paccayabhāvo gahito. **Tenā**ti upatthambhakattena paccayabhāvena. **Idhā**ti pañhāvāre.

427. **Patiṭṭhābhūtassā**ti nissayabhūtassa. **Kammapaccayo**ti sahajātakammapaccayo. **Dukamūlakadukāvasānā**ti "kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa ca abyākatassa ca dhammassā"ti evaṁ dukamūlakadukāvasānā katvā vuttapañhā. **Tatthā**ti paccayavāre. **Kusalo ca abyākato ca dhammā**ti kusalābyākatappabhedā paccayuppannā dhammā. **Yato tato vā**ti paccayadhammaniyamaṁ akatvā yato tato vā kusalābyākatavasena **ubhayapaccayato uppattimattameva tattha** paccayavāre **adhippetaṁ, ubhayassa** yathāvuttassa paccayuppannassa **ubhinnaṁ** yathāvuttānaṁyeva paccayadhammānaṁ **paccayabhāvo na adhippeto** uppādapadhānattā tassā desanāyāti adhippāyo. **Nissayādibhūtā**ti nissaya-atthi-avigatabhūtā paccayadhammā na labbhanti, tasmā kusalo ca -pa- na vuttanti yojanā.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. **Etthā**ti abyākatamūlake. **Yadi evan**ti yadi kusalākusalamūlehi alabbhamānampi labbhati, evaṁ sante. **Gaṇanamattasāmaññato,** na paccayasāmaññatoti adhippāyo.

440. **Nidassanavasena daṭṭhabbo** yebhuyyena indriyamaggapaccayānañca hetupaccayassa visabhāgattā. **Indriyamaggapaccayā ca visabhāgā**ti visesanena yo tattha sabhāgabhāvo, taṁ nivatteti. **Tathā bhāvābhāvato**ti tasmiṁ hetupaccayākāre sati bhāvato, hetudhammānaṁ hetupaccayabhāve sati sahajātādipaccayabhāvatoti attho. **Adhipatipaccayādīnan**ti adhipatindriyamaggapaccayānaṁ. **Visabhāgatā** hetupaccayassa. **Kusalādihetūnan**ti kusalākusalakirisābyākatahetūnaṁ. **Hetupaccayabhāve**ti hetupaccayatte hetubhāvena upakārakatte. **Vipākapaccayabhāvābhāvato**ti vipākapaccayabhāvassa abhāvato. Na hi vipākānaṁ vipākapaccayatā atthi. Vipākahetūnaṁ itarahetūhi hetupaccayatāya atthi sabhāgatāti āha **"hetuvajjānan"**ti. **Vipākānaṁ visabhāgatāya bhavitabbaṁ,** na hi vipākadhammadhammanevavipākanavipākadhammadhammānaṁ vipākehi sabhāgatā atthi rāsantarabhāvatoti adhippāyo. **Ubhayapaccayasahite**ti hetuvipākapaccayasahite. **Hetupaccayabhāve vipākamhī**ti hetupaccayabhāvena vattamāne vipākadhamme. **Vipākapaccayattābhāvābhāvato**ti vipākapaccayabhāvābhāvassa abhāvato. Na hi vipāko vipākassa vipākapaccayo na hoti, tasmā natthi hetuvipākapaccayānaṁ visabhāgatāti adhippāyo.

Idāni vuttamevatthaṁ udāharaṇena samatthento **"yathā hī"**ti-ādimāha. **Hetusahajātapaccayasahite**ti hetupaccayasahajātapaccayasahite, ubhayapaccayayutteti attho. **Hetūnan**ti idaṁ **"sahajātapaccayattābhāvo"**ti imināpi sambandhitabbaṁ. Hetūnaṁ hi hetupaccayasahite rāsimhi hetupaccayabhāvo viya sahajātapaccayabhāvopi atthīti. Tattha Hetuvajjānaṁ sahajātadhammānaṁ hetudhammassa ca na sabhāgatā vuccati sahajātapaccayena sabhāgabhāvato. **Evamidhāpī**ti yathā hetusahajātapaccayesu vuttappakārena natthi visabhāgatā,

evamidhāpi hetuvipākapaccayesu natthi visabhāgatāti attho. **esa nayo vippayuttapaccayepī**ti yvāyaṁ nayo hetusahajātapaccayesu visabhāgatābhāvo vutto, esa nayo hetusahite vippayuttapaccayepīti attho. Tatthāpi hi "hetuvippayuttapaccayasahite rāsimhī"ti-ādi sakkā yojetunti. Paccuppanno eva paccayuppanno, paccayo pana atītopi anāgatopi kālavinimuttopi hotīti paccuppannakkhaṇe hetupaccayabhāve sahajātādipaccayabhāvaṁ sandhāya tathābhāvābhāvavasena sabhāgatāya vuccamānāya nānākkhaṇikānaṁ kusalādīnaṁ hetūnaṁ vipākānañca vasena visabhāgatā tasseva hetussa na vattabbāti imamatthaṁ dasseti **"apicā"**ti-ādinā.

Aggahitavisesato sāmaññato viseso na suviññeyyo hotīti adhippāyenāha **"kusalā vīmaṁsādhipatīti evaṁ vattabban"**ti.

441-443. **"Itarāni dve labhatī"**ti evaṁ vattuṁ na sakkā, hetādhipatidukehi dassitāni yāni "kusalo dhammo kusalassa dhammassa, kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca, abyākato dhammo abyākatassā"ti cattāri vissajjanāni, tesu hetusahajātanissaya-atthi-avigata-indriyamaggapaccayesu sampayuttapaccaye paviṭṭhe "kusalo dhammo kusalassa, abyākato dhammo abyakatassā"ti imāni dve labhati. Yaṁ sandhāya aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ "sace tehi saddhiṁ -pa- tāneva dve labhatī"ti, tehi pana itarāni nāma "kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā"ti imāni dvepi siyuṁ. Na hi kusalo dhammo kusalassa vippayuttapaccayena paccayo hoti. Tena vuttaṁ **"itarāni dve labhatīti purimapāṭho"**ti-ādi[1]. **Itarāni dve**ti vā aññāni dve, yāni sampayuttapaccayavasena dve vissajjanāni, vippayuttapavese pana tato aññāni aññathābhūtāni dve vissajjanāni. Yāni sandhāya vuttaṁ **"kusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti dve labhatīti paṭhantī"**ti. **Tesū**ti ūnataragaṇanāhetūsu vipāka-aññamaññādīsu.

1. Labhatīti yaṁ sandhāya purimapāṭhoti-ādi (Ka)

Anāmaṭṭhavipākānīti aggahitavipākapaccayāni, ghaṭanaṁ apekkhitvā ayaṁ napuṁsakaniddeso. **Na vipākaheturahitāni** sādhāraṇavasena vuttattā. Tena vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ "sāmaññato navannampi hetūnaṁ vasena vuttānī"ti, "vipākahetupi labbhatī"ti ca.

Tatthāti pañcamaghaṭanato paṭṭhāya pañcasu ghaṭanesu. tena vipākena saha samaṁ vā uṭṭhānaṁ etassāti **samuṭṭhānan**ti ayampi attho sambhavatīti vuttaṁ **"paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpampi taṁsamuṭṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātī"**ti. **Eseva nayo**ti iminā kaṭattārūpampi taṁsamuṭṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātīti imamevatthaṁ atidisati.

Evampīti "etesu panā"ti-ādinā saṅkhepato vuttappakārepīti attho. Tenāha **"etesu pana -pa- vuttanayenapī"**ti. **Yo yo paccayo**ti yo yo hetu-ādipaccayo **mūlabhāvena ṭhito** paresaṁ paccayānaṁ. **Tappaccayadhammānan**ti tehi hetu-ādipaccayehi paccayabhūtānaṁ hetu-ādidhammānaṁ. **Niravasesa-ūna-ūnatara-ūnatamalābhakkamenā**ti te dhammā yesu vissajjanesu yathārahaṁ niravasesā labbhanti, yesu ūnā ūnatarā ūnatamā ca labbhanti, tena kamena ghaṭanāvacanato paccayuppannāpi yathākkamaṁ niravasesādikkameneva labbhanti. Tenāha **"niravasesalābhe ca -pa- veditabbo"**ti.

Hetumūlakaṁ niṭṭhitaṁ.

445. **Pañcame ekanti sanissayato abyākatamūlaṁ akusalan**ti idaṁ sandhāyāha **"vatthuvasena sanissayaṁ vakkhatī"**ti. **Na idan**ti idaṁ catutthaṁ ghaṭanaṁ labbhamānassapi vatthussa vasena ghaṭanaṁ na hoti tassa vakkhamānattā, tasmā "ārammaṇavasenevā"ti ekaṁso gahitoti atthayojanā.

446. **Sahajātapurejātā eko nissayapaccayo**ti iminā satipi paccayadhammabhede paccayabhāvabhedo natthīti dasseti, tathā **"atthipaccayo"**ti imināpi. Avigatapaccayopettha atthipaccayeneva saṅgahitoti daṭṭhabbo. "Atthi-avigatapaccayo"ti pāṭho. Sahajātārammaṇādhipati pana na kevalaṁ paccayadhammappabhedova, atha kho paccayabhāvabhedopi atthevāti āha **"evaṁ -pa- abhāvato"**ti. Vuttamevatthaṁ

pākaṭataraṁ kātuṁ **“nissayabhāvo hī”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sahajātapurejātanissayādīnan**ti sahajātanissayapurejātanissayādīnaṁ. **Ādi**-saddena sahajātapurejāta-atthi-avigatabhāve saṅgaṇhāti. **Na panevan**ti-ādinā vuttamevatthaṁ vivaranto **“sahajāto hī”**ti-ādimāha. **Bhinnasabhāvā**ti samānepi adhipatisaddavacanīyabhāve paccayabhāvavisiṭṭhena sabhāvena bhinnasabhāvā, na hetupaccayādayo viya sabhāvamattena. **Tenevā**ti bhinnasabhāvattā eva. Aññathā “kusalo kusalassa sahajātavasena, abyākato ārammaṇavasena adhipatipaccayena paccayo hotī”ti tadubhayaṁ ekajjhaṁ katvā vattabbaṁ siyā, na ca vuttanti dassento āha **“pañhāvāravibhaṅge -pa- na vuttan”**ti.

447-452. **Sādhāraṇavasenā**ti adhipatindriyabhāvasāmaññena. Tathā ceva cha ghaṭanāni yojetvā dasseti **“adhipatī”**ti-ādinā. **Dve paccayadhammā**ti vīriyavīmaṁsānaṁ vasena dve paccayadhammā, **ekoyeva** cittādhipativasena. **Samaggakāni pubbe vattabbāni siyuṁ** adhipatipaṭipāṭiyāti adhippāyo. Paṭhamaṁ hi vīriyādhipati pacchā cittādhipatīti. **Tesaṁ** āhāramaggapaccayānaṁ **pacchā vuttāni** samaggakāni. **Sadisattā**ti idaṁ parato “hetuvasena vuttaghaṭanehi sadisattā”ti-ādivacanaṁ sandhāya vuttaṁ.

457-460. **Dumūlakan**ti kusalābyākatamūlakaṁ. Taṁ kusalamūlakesu kasmā vuttanti codanāyaṁ āha **“abyākatasahitassa kusalassa paccayabhāvadassanavasenā”**ti. **Etthā**ti anulomagaṇane. **Yathāvuttesū**ti “sahajāta-aññamaññanissayavipākasampayuttavippayutta-atthi-avigatamūlakesū”ti evaṁ vuttesu sahajātādimūlakesu. **Atthi-avigatamūlakavajjesū**ti atthi-avigatamūlakāni ṭhapetvā avasesesu **āhārena** āhārapaccayena ghaṭanāni na yojitānīti sambandho. Adhipatindriyehi ca nissayādivajjesu sahajātādīsu ghaṭanāni na yojitānīti yojanā. **Tesū**ti hetukammajhānamaggesu āhāre adhipatindriyesu ca taṁtaṁghaṭanavasena yathāvuttesu yojiyamānesu. **Tenā**ti hetu-ādi-arūpadhammānaṁyeva labbhanato. **Tehi ghaṭanānī**ti hetu-ādīhi yojiyamānāni ghaṭanāni. **Rūpamissakattābhāvenā**ti idaṁ vuttasadisatāya kāraṇavacanaṁ. Kasmā panettha atthi-avigatamūlakāni

nissayavippayutta-atthi-avigatāni tehi vajjitānīti āha **"atthi-avigatehi panā"**ti-ādi. Nissayādīhi yojiyamānāni adhipatindriyāni rūpamissakāni hontīti na vuttānīti sambandho. Yadi evaṁ kasmā atthi-avigatamūlakesu āhārena, nissayādimūlakesu ca adhipatindriyehi yojanā katāti codanaṁ sandhāyāha **"adhipatāhārindriyamūlakesū"**ti-ādi.

473-477. Edisesu ṭhānesu khandha-saddo arūpesveva niruḷhoti katvā vuttaṁ **"na pavatte viya khandhāyeva paccayuppannabhāvena gahetabbā"**ti. **Kaṭattārūpampi pana labbhatī**ti iminā "ekakkhaṇikakammavasena vuttānī"ti vacanaṁ paṭikkhipati. Yamatthaṁ sandhāya **"kasmā na vuttan"**ti vuttaṁ, taṁ pākaṭataraṁ karonto **"nanū"**ti-ādiṁ vatvā puna taṁ udāharaṇena vibhāvetuṁ **"yathā cā"**ti-ādi[1] vuttaṁ. **Ārammaṇanissaya-accayabhāvenā**ti ārammaṇapaccayabhāvena nissayapaccayabhāvena ca. Kammassa ca paccayabhāvo pākaṭoyevāti āha **"kammampi ārammaṇapaccayabhāvena vattabban"**ti. **Dvinnaṁ paccayabhāvānan**ti kammārammaṇapaccayabhāvānaṁ. **Aññamaññapaṭikkhepato**ti iminā dvinnaṁ paccayabhāvānaṁ bhinnattā pavatti-ākārassa ekakkhaṇe ekasmiṁ paccayadhamme ayujjamānataṁ dasseti. Yathādassitassa nidassitabbena asamānataṁ dassento **"paccuppannañhi -pa- yuttaṁ vattun"**ti āha. **Kammaṁ panā**ti-ādinā kammārammaṇapaccayānaṁ pavatti-ākārassa bhinnattā ekajjhaṁ hutvā appavattimeva vibhāveti. Yato te aññamaññaṁ paṭikkhepakā vuttā, kasmā pana taṁyeva vatthu ārammaṇapaccayo hoti nissayapaccayo ca, na taṁyeva kammaṁ ārammaṇapaccayo ca kammapaccayo cāti? Na codetabbametaṁ, dhammasabhāvo esoti dassento **"esa ca sabhāvo"**ti-ādimāha. Tattha **vattamānānan**ti paccuppannānaṁ. **Yan**ti idaṁ "vattabbatā"ti iminā sambandhiyamānaṁ **"yā"**ti itthiliṅgavasena vipariṇāmetabbaṁ. **Yathā**ti-ādinā tamevatthaṁ udāharaṇadassanena vibhāveti.

478-483. Yaṁ viññāṇaṁ adhipatipaccayo na hoti, taṁ **anāmaṭṭhādhipatibhāvaṁ** daṭṭhabbaṁ. **Vatthussa vasenā**ti hāpetabbassa vatthussa vasena.

---

1. Yathā hīti-ādi (Ka)

484-495. Arūpindriyāni rūpānaṁ paccayattena labbhantīti yojanā. Yadipi evaṁ vuttaṁ rūpindriyānaṁ arūpānaṁ paccayattañca labbhatīti āha **"cakkhādīni ca pana cakkhuviññāṇādīnaṁ labbhantī"**ti. **Taṁsamānagatikā**ti vīriyena samānagatikā maggapaccayatāya.

511-514. Vippayuttamūlake "dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānānan"ti idaṁ pavattivasena aṭṭhakathāyaṁ vuttanti āha **"paṭisandhiyaṁ pana 'khandhā kaṭattārūpānaṁ vatthu ca khandhānan'ti idampi labbhatī"**ti. **Tassa dassanavasenā**ti tassa vatthussa dassanavasena, na anavasesato paccayadhammassa dassanavasena. Tenāha **"khandhā ca vatthussāti idampi pana labbhate vā"**ti. **Na vajjetabbānī**ti tesampi paccayuppannabhāvena yojetabbattā.

515-518. **Arūpavatthārammaṇamahābhūta-indriyāhārānaṁ** paccayadhammānanti attho. **"Āhārindriyapaccayā cā"tipi pana vattabbaṁ.** Kasmā? **Na hi indriyāhārānaṁ vasena sahajātādayo labbhanti,** indriyāhārānaṁ pana vasena indriyāhārapaccayāva labbhanti. "Sahajātaṁ purejātaṁ pacchājātaṁ āhāraṁ indriyan"ti hi uddisitvā atthipaccayo vibhattoti. Keci panettha "āhāraggahaṇena kabaḷīkāro āhārova gahito, indriyaggahaṇena ca rūpajīvitindriyameva, sesāhārindriyāni sahajātādīsveva antogadhāni katāni. Yāni tadantogadhāni, te sandhāya aṭṭhakathāyaṁ 'arūpavatthārammaṇamahābhūta-indriyāhārānaṁ vasenā'ti ettha indriyāhāraggahaṇaṁ katanti 'sahajātapurejātapacchājātapaccayā labbhantī'ti vuttan"ti vadanti.

Tattha arūpānaṁ sahajātapacchājātāhārindriyapaccayabhāvo yathārahaṁ veditabbo. Vatthu sahajātaṁ purejātañca, ārammaṇaṁ purejātameva, abhiññāñāṇassa pana kadāci sahajātampi ārammaṇapaccayo hotiyeva. Sahajātaggahaṇena panettha sahajātapaccayabhūtova gayhati, so ca ekuppādādilakkhaṇayuttovāti yo dhammo sahajāto hutvā ārammaṇaṁ hoti, na so idha adhippeto. Yadi sahajātopi ārammaṇaṁ hoti, kasmā pāḷiyaṁ tathā na vibhattanti? Ekakalāpapariyāpannassa ekuppādādilakkhaṇayuttassa bhinnakalāpapariyāpannato saṅkaramocanatthaṁ. Apica appacurabhāvato apākaṭabhāvato ca taṁ na

gahitaṁ. **Tato**ti navamatoti attho, na dasamatoti adhippāyo. Na hi ekādasame adhipati atthīti. **Tathā cuddasame**ti ettha **tathā**-saddena vatthuggahaṇena cakkhādivatthūnipi gahitānīti imamatthaṁ upasaṁharati. **Tadevā**ti ārammaṇameva.

519. **Sahajātāni viyā**ti sahajātapaccayasahitāni viya ghaṭanāni. **Sahajātenā**ti sahajātapaccayena. **Tānī**ti "pakiṇṇakaghaṭanānī"ti vuttaghaṭanāni. Yāni hi sahajātapaccayena na yojitāni, tānettha pakiṇṇakaghaṭanānīti vuttāni. **Purejāta -pa- vasenā**ti ettha ayaṁ yojanā—purejātassa pacchājātassa āhārassa indriyassa ca sahajātena aññamaññañca sāmaññavasena, tesaṁyeva sahajātena aññamaññañca asāmaññavasena cāti vuttaṁ hoti. Yathā purejātassa pacchājātassa ca sahajātena asāmaññaṁ bhinnasabhāvattā, tato eva āhārindriyānampi tena asāmaññaṁ, evaṁ purejātādīnaṁ catunnampi aññamaññaṁ asāmaññaṁ bhinnasabhāvattā. Evaṁ asāmaññavasena asamānatāvasena yathāvuttāni ghaṭanāni vippakiṇṇāni. Yathā pana sahajātapaccayadhammā arūpakkhandhādayo teneva sahajātapaccayatāsaṅkhātena mithūnaṁ samānabhāvena aññehi asaṁkiṇṇā attano paccayuppannānaṁ paccayo hontīti asāmaññavasena tesaṁ pavatti, evaṁ purejātādipaccayadhammāpīti tesaṁ sahajātena aññamaññañca yathāvuttassa sāmaññassa asāmaññassa ca vasena tāni ghaṭanāni vippakiṇṇānīti pakiṇṇakāni vuttāni. Evaṁ sante sahajātānampi ghaṭanānaṁ pakiṇṇakabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati tesaṁ sahajātatāya eva avippakiṇṇabhāvasiddhito. Tena vuttaṁ **sahajātaṁ aggahetvā vuttāni pakiṇṇakāni nāmā**"ti.

Tānīti pakiṇṇakaghaṭanāni. **Kusalavipākā**ti kusalā ca vipākā ca, ye abhinnalakkhaṇā hutvā kusalasabhāvā vipākasabhāvā cāti attho. Evaṁsabhāvañca ekaṁ aññindriyamevāti āha **"idaṁ -pa- labbhatī"**ti. Nanu ca saddhindriyādivasenapi ayamattho labbhatīti? Tesaṁ kiriyasabhāvatāpi atthevāti. **Dukkhan**ti cetasikadukkhaṁ. Tenāha **"akusalamevā"**ti. Vipākassa dukkhassāti yojanā. Tena vuttaṁ **"ajhānaṅgattā"**ti. **Akusalavipākakiriyā**ti vicikicchācittapañcaviññāṇakiriyāmanodhātūsu pavattanato akusalavipākakiriyāva hoti

cittaṭṭhitīti attho. Yasmā akusalavipākāti evamatthe gayhamāne dukhassa cittaṭṭhitiyā ca vasena yathā jhānesu, evaṁ aññesaṁ vasena aññesu ca na labbhati, tasmā akusalassa vipākāti evamatthe gayhamāne dukkhindriyassa vasena indriyesu labbhatīti dassento āha “**akusalassa -pa- labbheyyā**”ti. Imasmiṁ kusalattike vipāko vipākābyākatamicceva gayhati, na akusalādipadehi visesetvāti imamatthaṁ dassento “**kusalavipākā -pa- natthī**”ti āha.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā

527. **Nahetupaccayenā**ti ettha **na**-kāro aññatthoti dassento “**hetupaccayato aññena paccayenā**”ti āha. **Aggahitaggahaṇenā**hi sahajātādisaṅgahavasena aggahitānaṁ gahaṇena. **Aṭṭha hontī**ti imissā pāḷiyā āgatā ārammaṇādayo aṭṭha paccayā honti. **Tesū**ti aṭṭhasu paccayesu. **Tīhī**ti ārammaṇasahajāta-upanissayapaccayehi. **Dvīhī**ti ārammaṇapaccaya-upanissayapaccayehi. **Tasmiṁ tasmiṁ paccaye**ti tasmiṁ tasmiṁ hetu-ādike paccaye. **Tato** hetu-ādipaccayato. **Yathāyogaṁ yojetabbā**ti yasmiṁ paccaye paccanīyato ṭhite ye paccayā anulomato yojanaṁ labhanti, te yojetabbāti attho.

Dvinnanti anantarūpanissayassa pakatūpanissayassāti imesaṁ dvinnaṁ. **Vatthupurejātassa vasena purejātaṁ** ārammaṇapurejātassa ārammaṇena saṅgahitattā. **Aññissā cetanāyā**ti nānākkhaṇikakammapaccayabhāveneva pavattāya cetanāya. Arūpāhārā apariccattasahajātabhāvā eva āhārapaccayo honti, rūpāhāro ṭhitippattoyevāti vuttaṁ “**sahajātato aññassa kabaḷīkārāhārassa vasena āhāro**”ti. **Sahajātato aññassā**ti ca idaṁ arūpāhāranivattanatthaṁ vuttaṁ, na kabaḷīkārāhāravisesanivattanatthaṁ tādisasseva tassa abhāvato. Na hi rūpāhāro sahajātapaccayo hoti, nāpi purejātapaccayo

hoti. Yathā sahajātānaṁ sahajātapaccayo na hoti, evaṁ purejātānaṁ pacchājātapaccayo na hoti, pacchājātānañca purejātapaccayo na hoti. Kasmā? Tādisassa paccayalakkhaṇassa abhāvato. Yesaṁ hi yo janako, na tehi tassa sahajātatā atthi, nāpi purejātatā purejātapaccayalakkhaṇayuttā, pacchājātapaccayatāya pana vattabbameva natthi rūpadhammattā. Upatthambhakattepi eseva nayo, tasmā sahajātādividhuro eva tassa paccayabhāvo veditabbo. Teneva hi "sahajātaṁ purejātaṁ pacchājātaṁ āhāraṁ indriyan"ti ettha rūpajīvitindriyaṁ viya rūpāhāro visuṁ gahito. Tathā cāha **"rūpāhāro -pa- āhārapaccayova hotī"**ti. **Sahajātato purejātato ca aññassa rūpajīvitindriyassā**ti ettha rūpāhāre vuttanayeneva attho veditabbo.

Evañca katvāti purimapurimehi asaṅgahitasaṅgaṇhanavasena pacchimapacchimānaṁ gahitattā tathā rūpāhārassa jīvitindriyassa ca vasena idha āhārindriyapaccayānaṁ gahitattāti attho, aññathā "āhārapaccayena paccayo, indriyapaccayena paccayo"ti vattabbaṁ siyāti adhippāyo. Tenevāha **"ārammaṇa -pa- icceva vuttan"**ti. **Tadaññābhāvā**ti tato ārammaṇādipaccayato aññassa idhādhippetakammādipaccayassa kusale abhāvā. **Tasmā**ti yasmā ārammaṇato aññesaṁ dvinnaṁ vasena upanissayo vutto, tasmā "ārammaṇādhipati ārammaṇapaccaye saṅgahaṁ gacchatī"ti vattabbaṁ, na ārammaṇūpanissayeti adhippāyo. Yadi evaṁ kasmā parittattikapañhāvārapaccanīye ārammaṇaṁ na vuttaṁ. Upanissayena hi asaṅgahitatte taṁ vattabbameva siyāti codanaṁ sandhāyāha **"yaṁ panā"**ti-ādi. Tattha **purimehi asaṅgahitavasena vuttānan**ti purimehi paccayehi asaṅgahitavasena vuttānaṁ pacchimānaṁ paccayānaṁ. **Saṅgahitavivajjanābhāvato**ti attanā samānalakkhaṇatāya saṅgahitassa paccayassa vivajjanābhāvato, vivajjane kāraṇaṁ natthīti attho. **Upanissayato aññārammaṇābhāvato**ti appamāṇo dhammo appamāṇassa dhammassa ārammaṇaṁ honto ārammaṇūpanissayova hoti ārammaṇādhipatibhāvatoti attho. Yathā ārammaṇe gahite ārammaṇūpanissayo gahitova hoti

balavārammaṇabhāvato, evaṁ ārammaṇūpanissaye gahite ārammaṇaṁ gahitameva hoti taṁsabhāvattāti tattha taṁ visuṁ na uddhaṭanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"na pana ārammaṇūpanissayassa ārammaṇe asaṅgahitattā"**ti.

Pacchājāta-āhārānanti attano paccayuppannato purejātakāyato pacchājātānaṁ arūpāhārānaṁ. Te hi attanā sahajāta-arūpadhammānaṁ taṁsamuṭṭhānarūpadhammānampi sahajāta-atthipaccayā honti, purejātānaṁ pana vatthūnaṁ pacchājāta-atthipaccayo. **Pacchājātindriyānan**ti pacchājātānaṁ arūpindriyānaṁ. Sesaṁ āhāre vuttanayena yojetabbaṁ. Yasmā ete āhārindriyā yasmiṁ khaṇe purejāta-atthipaccayaṁ labhanti, tasmiṁyeva khaṇe taṁtaṁpaccayuppannānaṁ sahajāta-atthipaccayo pacchājāta-atthipaccayo ca honti, tasmā vuttaṁ **"sahāpi atthi-avigatapaccayabhāvo hotī"**ti. **Tiṇṇan**ti sahajātādīnaṁ tiṇṇaṁ. **Chahi bhedehī**ti visuṁ gahitehi sahajātādīhi pañcahi yathārahaṁ ekajjhaṁ gahitabhedena cāti chahi atthipaccayabhedehi. **Ekekaṁ saṅgahetvā**ti atthipaccayalakkhaṇaṁ avigatapaccaya-akkhaṇañca visuṁ visuṁ chahi bhedehi saṅgahetvā vuttaṁ.

Ajjhattikabāhirabhedatoti vattabbaṁ cakkhādīnaṁ jīvitindriyassa ca adhippetattā, saparasantānikānañca indriyānaṁ anadhippetattā. **Nissayapurejātavippayutta-atthivigatānaṁ** purejātabhūtānanti adhippāyo. Tesañhi purejāte saṅgaho. **Tadekadesassā**ti ārammaṇekadesassa, ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayānanti attho. **Tesan**ti nissayādīnaṁ. **Upanissayādīsū**ti upanissayapurejātapaccayādīsu. **Taṁ pana** purejātabhūtaṁ ārammaṇaṁ. **Tatthā**ti upanissayapaccayapaccayasaṅgahe. Yathāvuttanayo cettha ekantena gahetabboti dassetuṁ **"atha panā"**ti-ādi vuttaṁ.

Eva-saddo ānetvā yojetabbo, aññathā tesu pañhesu ekasabhāvatova paccayassa āgamanaṁ vuttaṁ siyā. **Tenā**ti "ekovā"ti avadhāraṇena aggahitena. **Tesū**ti sahajātapurejātapaccayesu. **Ukkaṭṭhavasenā**ti "eko dve"ti-ādinā vutta-ukkaṁsavasena. **Te te paccaye saṅgahetvā**ti te hetu-ādipaccaye sahajātādipaccayehi saṅgahetvā. **Dassitapaccayaparicchedo**ti soḷasādibhedena saṅgahetvā dassitapaccayaparicchedo.

Pabhedaparihānīsūti sahajātapaccayādīhi saṅgahitapaccayappabhede taṁtaṁpaccayapaṭikkhepe pañhāparihāniyañcāti attho. **Nahetupaccayā**ti iminā hetupaccayato aññe paccayā gahitāti katvā vuttaṁ **"nahetupaccayāti ettha labbhamāna paccaye sandhāya vuttan"**ti. **Evañca katvā**ti sabbapaccanīyasādhāraṇalakkhaṇavasena vuttattā eva **na vattabbaṁ siyā,** na hi hetupacaye paccanīyato ṭhite hetudhammo hetussa dhammassa sahajātapaccayena paccayoti sakkā vattuṁ. **Vīsati paccayā**ti hetupaccayena saddhiṁ vīsati paccayā. Parihānīyaṁ vitthārakathaṁ dassentoti yojanā.

528. **Tehi tehi paccayehī**ti sahajātapaccayādīhi tehi tehi saṅgāhakabhūtehi paccayehi. **Te te paccayā**ti saṅgahetabbā aññamaññapaccayādayo hetupaccayādayo vā te te paccayā. **Aññesaṁ abhāvaṁ sandhāya vuttaṁ,** na tesaṁ sabbesaṁ sambhavanti adhippāyo. Tenāha **"na hī"**ti-ādi. Tattha **dveyevā**ti ārammaṇādhipatiṁ apanetvā āha. **Abyākatassapī**ti **pi**-saddena na kevalaṁ kusalasseva, atha kho abyākatassapīti kusalaṁ sampiṇḍeti.

530. **Tena saddhin**ti vatthunā saddhiṁ. **Suddhānan**ti kevalānaṁ vatthunā vinā ca gahitānaṁ kusalakkhandhānaṁ. Yadipi vatthunā saddhiṁ sahajātaṭṭho natthi, nissayādibhāvo pana atthevāti dassento **"vatthunā panā"**ti-ādimāha.

Sahajātapurejātapacchājāta-āhārindriyānaṁ atthipaccayena saṅgahetabbattā sahajātādīhi saṅgahetabbānaṁ taṁsaṅgaho sukaroti dassetuṁ upanissayena saṅgahetabbānaṁ saṅgaho vuttanayo evāti vuttaṁ **"catūsu sabbapaccaye saṅgaṇhitvā"**ti. Kammaṁ pana sahajātūpanissayehi asaṅgahetabbatāpi atthīti sarūpato gahitaṁ, aññathā "tīsu paccayesū"ti vattabbaṁ siyā. **Missakāmissakassā**ti sahajātapurejātādibhāvehi missakassa tathā amissakassa ca. Vuttamevatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"na hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Tenā**ti atthipaccayavibhāgasaṅgāhakānaṁ sahajātādīnaṁ gaheṇena. **Sabbapaccayānaṁ -pa- hotī**ti iminā "imasmiṁ pana paccayuddhāre"ti-ādinā vuttopi paccayasaṅgaho idha atthato dassitoyevāti imamatthaṁ dasseti.

Nissayo kasmā na vutto? Sahajātanissayo purejātanissayoti hi sakkā vibhajitunti adhippāyo. **Vippayutto vā kasmā na vutto?** Purejātavippayutto pacchājātavippayuttoti vibhajituṁ sakkāti attho. Yaṁ missakāmissakabhāvaṁ manasi katvā "avattabbattā"ti vuttaṁ, taṁ dassento **"nissayo tāvā"**ti-ādimāha. **Visesitabbo** "vippayuttapaccayena paccayo"ti avisesena pāḷiyaṁ vuttattā. **So viyā**ti atthipaccayo viya, nissayapaccayo viya vā atthipaccayavisesābhāvena vippayuttapaccayo na vattabbova. Dvinnaṁ paccayānaṁ viya pabhedasabbhāvatoti dassento **"sahajātapurejātānañcā"**ti-ādimāha. **Tathā**ti-ādinā vuttamatthaṁ pāḷiyā samatthetuṁ **"vakkhatī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha maggaphaladhammānaṁ maggaphalataṁsamuṭṭhānarūpavasena sahajāta-atthipaccayo tesaṁyeva purejātacatusantatirūpavasena pacchājāta-atthipaccayo vutto, na pana vippayuttapaccayabhāvo vakkhatīti yojanā. **So**ti vippayuttapaccayo.

Hetu-ādīnaṁ sahajātantogadhattā hetu-ādayo tabbisesā hontīti katvā vuttaṁ **"sahajātapaccayo ca hetu-ādīhi visesetabbo"**ti. **So**ti sahajātapaccayo. **Viruddhapaccayehī**ti sahajātapurejātassa sahajātādibhāvena viruddhehi paccayehi. Tenāha **"uppattikālaviruddhehi paccayehī"**ti.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

Nahetumūlakavaṇṇanā

532. **Adhipatipaccayādibhūto ārammaṇapaccayo**ti ārammaṇa-ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissaye vadati. te ca yasmā ārammaṇasabhāvā eva, tasmā vuttaṁ **"parihāyatiyevā"**ti. **Pannarasasū**ti dutiye sahajātapaccaye "hetupaccayo"ti-ādinā vuttesu pannarasasu. **Ekādasannaṁ vasenā**ti sahajātapaccayo, sahajātatāvisiṭṭhā adhipatinissayakammāhārindriyatthi-avigatahetujhānamaggā cāti imesaṁ

ekādasannaṁ vasena. **Sahajāte antogadhā** hetu-ādayo. **Tasmiṁ paṭikkhitte**ti tasmiṁsahajāte paṭikkhitte paccanīyato ṭhite. **Anantogadhā** sahajāte, ke pana teti āha **"ārammaṇādhipatipurejātanissayādayo"**ti. **Ārammaṇādi-ākārenā**ti ārammaṇapurejātanissayanānākkhaṇikakammādi-ākārena.

Tasmiṁ paṭikkhitteti tasmiṁ sahajātapaccaye paṭikkhitte. **Ime vārā**ti sahajātaṁ purejātanti vissajjitavārā. **Ete nissayādayo**ti sahajātatāvisiṭṭhe nissayādike vadati, na itare. Tenāha **"yasmā ca -pa- paṭikkhepena paṭikkhittā"**ti.

Nissayādibhūtañca sahajātapaccayaṁ ṭhapetvāti etena "ṭhapetvā sahajātapaccayan"ti ettha antogadhanissayādibhāvoyeva sahajātapaccayo gahitoti dasseti. **Nissayādī**ti **ādi**-saddena hetu-ādīnaṁ saṅgho daṭṭhabbo. **Aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato**ti aññamaññapaccayadhammavasena sahajātādīhi pavattisabbhāvato aññamaññe paṭikkhitte "kusalo kusalābyākatassā"ti vā ro parihāyati. **Tesaṁ tesaṁ paccayuppannānan**ti idaṁ sāmaññavacanampi "aññamaññapaccayasaṅgahaṁ gatā"ti vacanato aññamaññapaccayalābhīnaṁyeva gahaṇaṁ siyāti āsaṅkaṁ nivattetuṁ **"kusalo ca kusalassā"**ti-ādi vuttaṁ. **Samudāyabhūto**ti catukkhandhasamudāyabhūto. **Ekadesabhūtehī**ti tasseva ekadesabhūtehi. **"Kusalo panā"**ti-ādi "na-aññamaññapaccayena -pa- parihāyatī"ti imassa aṭṭhakathāvacanassa samādhānavacanaṁ.

Rūpakkhandhekadesova honti rūpāhārarūpindriyavasena, "ekantena vippayuttapaccayadhammehī"ti vuttadhammā "te"ti paccāmaṭṭhāti āha **"tehi te vippayuttapaccayadhammā"**ti.

533. **Paccanīyagaṇanaṁ dassetun**ti vuttepi nanu paccayagaṇanameva dassitaṁ hotīti kassaci āsaṅkā siyāti taṁ nivattento āha **"paccanīyavāragaṇanā hi dassitā"**ti. Balavakammaṁ vipākassa upanissayo hoti, itaraṁ kammapaccayo evāti āha **"vipākassapi pana -pa- kammapaccayo hotī"**ti.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

534. **Paricchinnagaṇanānī**ti idaṁ na gaṇanāpekkhaṁ, atha kho vissajjanāpekkhanti āha **"paricchinnagaṇanāni vissajjanānī"**ti. Paccanīyato ṭhitopi hetu nayānaṁ mūlabhāveneva ṭhitoti āha **"hetumūlake"**ti, aṭṭhakathāyaṁ pana "nahetumūlakam"icceva vuttaṁ.

538. **Mūlaṁ saṅkhipitvā**ti sattamūlakaṁ aṭṭhamūlakaṁ navamūlakañca saṅkhipitvā. **Dvīsū**ti "tīṇī"ti vuttesu tīsu vissajjanesu purimesu dvīsu "kusalo dhammo abyākatassa, akusalo dhammo abyākatassā"ti imesu. Tenāha **"vipāko paccayuppanno hotī"**ti. **Tatiye**ti "abyākato dhammo abyākatassā"ti imasmiṁ. **Tesamuṭṭhānikakāyo**ti utucittāhārānaṁ vasena tesamuṭṭhānikakāyo.

545. **Etaṁ dvayaṁ sandhāya vuttaṁ,** yathā arūpaṁ arūpassa, evaṁ rūpampi rūpassa vippayuttapaccayo na hotīti. **Rūpābyākato arūpābyākatassā**ti idaṁ vatthukhandhe sandhāya vuttaṁ. **Arūpābyākato rūpābyākatassā**ti idaṁ pana cittasamuṭṭhānarūpañcāti tesaṁ ekantiko vippayuttapaccayabhāvoti āha **"sahajāta -pa- hotiyevā"**ti. **Sahajātāhārindriyavasenā**ti sahajāta-arūpāhārindriyavasena.

546. **Ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhantī**ti idaṁ yathārahavasena vuttanti taṁ yathārahaṁ paṭikkhepāpaṭikkhepavasenapi dassetabbanti **"atthipaccaye panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Purimesū**ti nārammaṇādīsu. **Navā**ti ekamūlakāvasānā nava. **Dveyevā**ti "kusalo dhammo abyākatassa, akusalo dhammo abyākatassā"ti ime dveyeva.

Paccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. **Imehevā**ti "kusalo kusalassa, akusalo akusalassā"ti imehi eva **samānā honti** kusalāditāsāmaññena. Tena vuttaṁ **"atthābhāvato pana na anurūpā"**ti. "Kusalo

kusalassā”ti-ādinā satipi uddesato sāmaññe yebhuyyena siyā vibhaṅge visesoti āha **“yathāyogaṁ niddesato cā”**ti.

551. **Hetunāman**ti hetu ca taṁ nāmañcāti hetunāmaṁ. **Paccayan**ti tameva paccayabhūtaṁ sandhāyāti yojanā.

552. **Dvinnampi adhipatīnan**ti sahajātārammaṇādhipatīnaṁ vasena, taṁ “kusalaṁ kusalassa sahajātato ceva ārammaṇato cā”ti-ādinā aṭṭhakathāyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. **Nārammaṇe sattā**ti sahajātādhipatissa vasena vuttaṁ, **na sahajāte sattā**ti ārammaṇādhipatissa vasena vuttanti yojanā. **Evan**ti yathā adhipatimhi vuttaṁ, evaṁ sabbattha sabbapaccayesu. **“Tasmiṁ tasmiṁ -pa- uddharitabbā”**ti vatvā tassa gaṇanuddhārassa sukarataṁ upāyañca dassento **“anulome -pa- viññātun”**ti āha.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. **Parihāpanagaṇanāyā**ti parihāpetabbagaṇanāya **samānattañca na ekantikaṁ** ūnatamabhāvassapi sambhavatoti adhippāyo. Tenāha **“nahetunārammaṇadukassā”**ti-ādi. Tattha saddhiṁ yojiyamānena ūnataragaṇanena adhipatipaccayena parihīnāpīti yojanā. **Saddhiṁ parihīnāpī**ti vā imasmiṁ pakkhe “adhipatipaccayenā”ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṁ. **Etan**ti lakkhaṇaṁ.

Aṭṭhānanti anulomato aṭṭhānaṁ atiṭṭhanaṁ. **Tiṭṭhantī**ti anulomatoti yojanā. **Tesan**ti hetu-ādīnaṁ. **Itaresū**ti yādisā adhippetā, te dassetuṁ **“adhipatī”**ti-ādi vuttaṁ. **Imāni dve**ti “kusalābyākatā abyākatassa, akusalā-abyākatā abyākatassā”ti imāni ca dve.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

636. **Hetuyā vuttehi tīhī**ti hetupaccayā vuttehi tīhi vissajjanehi saddhiṁ. **Vārasāmaññameva vadati,** na atthasāmaññanti adhippāyo. **Tathā kamme tīṇīti hetuyā vuttānevāti cā**ti "kamme tīṇī"ti ettha "hetuyā vuttānevā"ti imasmiṁ atthavacanepi tathā vārasāmaññameva sandhāya vadatīti attho.

644. **Ekekamevā**ti ekekameva vissajjanaṁ.

650. **Sakaṭṭhāne**ti attanā ṭhitaṭṭhāne. **Tato paretarā**ti tato aggahitapaccayato paretarā paccanīyato. **Nāhāre -pa- lābho hotī**ti āhārapaccaye paccanīyato ṭhite indriyapaccayaṁ, anulomato indriyapaccaye ca paccanīyato ṭhite āhārapaccayaṁ anulomato yojetvā yathā pañho labbhatīti attho. **Tesū**ti āhārindriyesu. **Dvidhā bhinnāni** paccanīyato anulomato ca yojetabbabhāvena.

Paccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanāttike **paṭiccādiniyaman**ti tikapadasambandhavasena paṭiccavārādīsu vattabbaṁ paṭiccasahajātaṭṭhādiniyamanaṁ **na labhanti** vedanārūpanibbānāni. Kasmā? Tikamuttakattā. Tathā **paccayuppannavacanaṁ.** Na hi sakkā vattuṁ vedanaṁ rūpaṁ nibbānañca sandhāya "sukhāya vedanāya sampayuttaṁ dhammaṁ paṭicca sukhāya vedanāya sampayutto uppajjatī"ti. **Tikadhammānan**ti vedanāttikadhammānaṁ. **Tatthā**ti hetupaccayādīsu. **Yathānurūpato**ti vedanādīsu yo yassa vedanāya sampayuttadhammassa ārammaṇādipaccayo bhavituṁ yutto,tadanurūpato. **Ārammaṇādī**ti **ādi**-saddena ārammaṇādhi pati-ārammaṇūpanissayādike saṅgaṇhāti.

10. **Kusalattikepi parihīnan**ti idaṁ paccanīyaṁ sandhāya vuttaṁ. **Rūpārūpadhammapariggāhakattā**ti idaṁ anādibhūtassapi sahajātassa ādimhi

ṭhapane kāraṇavacanaṁ. **Ādi-saddenā**ti “sahajātādayo”ti ettha ādi-saddena. Yathārahaṁ ārabbha uppattivasena sabbe arūpadhammā ārammaṇādīnaṁ paccayuppannā hontīti vuttaṁ **“paccayuppannavasena sabbārūpadhammapariggāhakānaṁ ārammaṇādīnan”**ti. **Ādi**-saddena ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayādike saṅgaṇhāti. **Tenā**ti “sabbārūpadhammapariggāhakā panā”ti-ādivacanena. **Sabbaṭṭhānikānaṁ -pa- dassitā hoti** sahajātadassanenāti attho. Ekadesaparihānidassaneneva hi samudāyaparihāni dassitā hotīti. **Sahajātādayovā vā** ādi-saddena sabbaṭṭhānikā cattāropi dassitā hontīti. **Sahajātamūlakā**ti sahajātapaccaye sati bhavantā na sahajātaṁ purato katvā pāḷiyaṁ āgatā. Tenāha **“sahajātanibandhanā -pa- vuttaṁ hotī”**ti. So pacchājāto kasmā pana na parihāyatīti sambandhā. **Tatthā**ti yathāvuttāya parihāniyaṁ aparihāniyañca. **Sahajātanibandhanehī**ti sahajātadhammanimittehi paccayabhāvehi idha paccayadhammahetuko vutto. **Etthevā**ti parihāniyaṁyeva. Sā hi idha adhikatā. Sahajātanibandhanānameva parihānīti vutte “kiṁ sabbesaṁyeva nesaṁ parihānī”ti āsaṅkāya āha **“sahajāta -pa- dassitameta”**ti.

17. **Nayadassanameva karotī**ti yathā ahetukakiriyacetanaṁ sandhāya “nahetupaccayā nakammapaccayā”ti vattuṁ labbhā, evaṁ navipākapaccayātipi labbhā. Ahetukamohaṁ pana sandhāya “nahetupaccayā navipākapaccayā”ti labbhā, na “nakammapaccayā”ti. Tenāha **“na ca paccayapaccayuppannadhammasāmaññadassanan”**ti-ādi.

25-37. **Yathā kusalattikaṁ, evaṁ gaṇetabban**ti idaṁ yaṁ sandhāya pāḷiyaṁ nikkhittaṁ, taṁ dassetuṁ vuttaṁ **“hetumūlakānaṁ -pa- nagaṇanasāmaññan”**ti. Na hi kusalattike anulomapaccanīye gaṇanāhi vedanāttike tā samānā. **Parivattetvāpi yojitā**ti ettha “nahetupaccayā napurejātapaccayā ārammaṇe ekan”ti ārammaṇaṁ paṭhamaṁ vatvā vattabbampi purejātaṁ parivattetvā paṭhamaṁ vuttanti vadanti. Tathā **nahetupaccayā kamme tīṇī**ti idameva padaṁ parivattetvā “nakammapaccayā hetuyā tīṇīti vutan”tipi vadanti.

39. **Taṁsampayutte**ti tena domanassena sampayutte domanassasīsena sampayuttadhammā vuttā. **Saddhāpañcakesū**ti saddhāsīlasutacāgapaññāsu. **Katthabba**ti vā yojanā kātabbāti attho. **Avasesesū**ti rāgādīsu. **Pāligatidassanatthan**ti "evaṁ pāḷi pavattā"ti pāḷiyā pavattidassanatthaṁ. **Rāgādīhi** upanissayabhūtehi. **Anuppattito**ti na uppajjanato. Taṁ pāḷigatiṁ tikantarapāḷiyā dassento **"kusalattikepi hī"**ti-ādimāha. **Idhāpī**ti imasmiṁ vedanāttikepi.

62. **Anaññattan**ti abhedaṁ. Sukhavedanāsampayutto hi dhammo sukhavedanāsampayuttasseva dhammassa hetupaccayena paccayo, na itaresaṁ. Esa nayo sesapadesu sesesu ca "tīṇī"ti āgataṭṭhānesu. Tena vuttaṁ **"sabbāni tīṇi suddhānaṁ tiṇṇaṁ padānaṁ vasena veditabbānī"**ti. "Pacchājātā arūpadhammānaṁ paccayo na hontī"ti yuttametaṁ, purejātā pana arūpadhammānaṁ paccayā na hontīti kathamidaṁ gahetabbanti codanaṁ sandhāyāha **"purejātā"**ti-ādi, purejātā hutvā paccayo na hontīti attho. Purimataraṁ uppajjitvā ṭhitā hi rūpadhammā pacchā uppannānaṁ arūpadhammānaṁ purejātapaccayo honti, na cāyaṁ nayo arūpadhammesu labbhati. Tena vuttaṁ **"purejātattābhāvato"**ti. **Tathā pacchājātattābhāvato**ti yathā imasmiṁ tike kassaci dhammassa purejātattābhāvato purejātapaccayo na hontīti vuttaṁ, tathā pacchājātattābhāvato pacchājātā hutvā paccayo na honti, pacchājātapaccayo na hontīti attho. Na hi ekasmiṁ santāne kesuci arūpadhammesu paṭhamataraṁ uppajjitvā ṭhitesu pacchā keci arūpadhammā uppajjanti, yato te tesaṁ pacchājātapaccayo bhaveyyuṁ.

83-87. **Avasesesu aṭṭhasū**ti "sukhāya vedanāya sampayutto dhammo"ti-ādinā ekamūlakekāvasānā ye nava nava vārā ārammaṇapaccayādīsu labbhanti, tesu yathāvuttamekaṁ vajjetvā sesesu aṭṭhasu. **Tīsvevā**ti suddhesu tīsveva sahajātakammapaccayo labbhati.

Vedanāttikavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. **Soyevā**ti akatasamāsehi padehi yo attho vuccati, soyeva attho vutto hoti.

24-52. **Tan**ti taṁ vacanaṁ, **taṁ** vā kaṭattārūpaṁ. Yasmā cittasamuṭṭhānassa upādārūpassa yathā khandhe paṭicca uppatti, tathā mahābhūte ca paṭicca uppatti. Na hi tassa tadubhayaṁ vinā uppatti atthi, na evaṁ kaṭattārūpassa. Tañhi kammassa kaṭattā uppajjamānaṁ mahāhūte paṭicca uppajjati, tasmā cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ upādārūpassa taṁ visesaṁ dassetuṁ tadeva vuttaṁ, na kaṭattārūpaṁ vuttanti imamatthaṁ dassetuṁ **"khandhe paṭiccā"**ti-ādimāha. Yadipi kaṭattārūpaṁ "mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ upādārūpan"ti ettha na gahitaṁ, vacanantarena pana gahitamevāti dassento **"pavattiyaṁ panā"**ti-ādimāha. **Evañca katvā**ti khandhe paṭicca uppattiyā abhāvatoyeva. **Nāhārapaccaye**ti āhārapaccaye paccanīyato ṭhite. **Tampī**ti kaṭattārūpampi. Ṭhitikkhaṇe kaṭattārūpassa āhāro upatthambhako hotīti katvā vuttaṁ **"uppādakkhaṇe"**ti.

Vipākattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Upādinnattikavaṇṇanā

51. Adhipatidhammoyeva lokuttaradhammesu nādhipatipaccayā uppajjatīti āha **"nādhipatipaccayāti sayaṁ adhipatibhūtattā"**ti. Nanu adhipatidhammopi ārammaṇādhipativasena adhipatipaccayena uppajjatīti codanaṁ sandhāyāha **"avirahitā -pa- dassetī"**ti. **Avirahitārammaṇādhipatīsū**ti lokuttare sandhāyāha. Te hi nibbānārammaṇattā evaṁ vuccati. **Pi**-saddena ko pana vādo virahitārammaṇādhipati-anekantārammaṇādhipatīsūti dasseti.

72. **Anupālanupatthambhanavasenā**ti jīvitindriyaṁ viya kaṭattārūpānaṁ anupālanavasena ojā tasseva kammajakāyassa upatthambhanavasena paccayo hoti, na janakavasenāti yojanā. **Etasmiṁ pana at the**

satīti kammajakalāpe ojā tasseva kammajakāyassa upatthambhakavasena paccayo hotīti etasmiṁ atthe labbhamāne. **Āhārantipi vattabban**ti yathā jīvitindriyavasena "upādinnupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo"ti vuttaṁ, evaṁ yathāvutta-āhārassapi vasena vattabbanti attho. Ettha ca yasmiṁ kalāpe kammajā ojā kadāci tasseva upatthambhanapaccayo hotīti ayamattho aṭṭhakathāyaṁ dassito. Yadi kammajā ojā ekaṁsato sakalāparūpūpatthambhanavaseneva pavattati, tathā sati imāya pāḷiyā virodho siyāti dassento **"yadi ca -pa- hotī"**ti aṭṭhakathāvacanaṁ uddharitvā tattha dosaṁ vibhāvento **"evaṁ satī"**ti āha. Tattha **tan**ti taṁ vacanaṁ. **Anajjhohaṭāya** attano paccayato nibbattāya, paccayo cettha kammaṁyeva. Tenāha **"sasantānagatāya upādinnojāyā"**ti.

Ayampi pañho, na kevalaṁ pubbe vutta-āhāroyevāti adhippāyo. **Uddharitabbo siyā,** na ca uddhaṭo. **Tasmā**ti etassa "vādo balavataro"ti etena sambandho. Kasmā pana yathāvuttesu dvīsu pañhesu āhāro na uddhaṭoti āha **"ajjhohaṭassā"**ti-ādi. Tattha **dutiyapañho**ti dukamūlake dutiyapañhoti yojanā. **Dutiyapañho ca na uddhaṭo**ti etthāpi "ajjhohaṭassa -pa- abhāvato"ti idaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Itarassā**ti anajjhohaṭassa. **Ajjhohaṭameva** na anajjhohaṭaṁ, yathāvuttojanti adhippāyo. **"Balavataro"**ti vatvā tassa balavatarabhāvaṁ dassento **"na hī"**ti-ādimāha. Katipayālope ajjhoharitvā vasitvā ṭhitassa viya ajjhohaṭamattāhi maṇḍūkādīhi ajjhohārakassa sarīre visesādhānaṁ veditabbaṁ.

Idha vuttehīti imasmiṁ upādinnattike vuttehi. **Ekamūlakadukatikāvasānapañhavissajjanehī**ti ekapadamūlakehi dukāvasānehi tikāvasānehi ca pañhavissajjanehi. Te pana "anupādinnupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa anupādinnupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo, anupādinna-anupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa anupādinnupādāniyassa anupādinna-anupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo"ti evaṁ veditabbo. **Idhā**ti imasmiṁ upādinnattike. **Dutiyadukāvasāne viyā**ti dutiyadukāvasāne pañhavissajjane viya,

"anupādinnupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa anupādinnupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo, sahajātaṁ pacchājātan"ti etassa vissajjane viyāti attho. Ayañca attho tatiyapadamūlakesu dukatikāvasānapañhesupi labbhateva. Yadi pana te pañhā kusalattikepi labbhanti, atha kasmā tattha na uddhaṭāti āha **"sukhāvabodhanatthaṁ pana tattha sahajātavaseneva vissajjanaṁ katan"**ti. **Sahajātavasenevā**ti sahajāta-atthipaccayavaseneva. **Ekamūlakadukāvasānā**ti "kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā"ti evaṁpakārā pañhā. **Tattha** kusalattike uddhaṭā. **Idha pana** imasmiṁ upādinnattike. **Etehi** yathāvuttehi vissajjanehi. **Eko dhammo**ti eko vedanādiko paccayadhammo. **Anekehī**ti sahajātapacchājātādīhi anekehi atthipaccayavisesehi. **Anekesaṁ dhammānan**ti anekesaṁ paccayuppannadhammānaṁ. **Eko atthipaccayo**ti idaṁ atthipaccayatāsāmaññato vuttaṁ.

Idāni yathāvuttaṁ avuttañca atthipaccaye labbhamānaṁ visesaṁ vitthārato dassento **"eko hī"**ti-ādimāha. Tattha **eko**ti atthipaccayavisesesu eko. **Ekassā**ti tādisasseva ekassa. Aññathā hi eko dhammo ekassa dhammassa paccayo nāma natthi. **Ekenevā**ti sahajāta-atthipaccayeneva yathā okkantikkhaṇe vatthu. Taṁ hi[1] attanā sahajātassa nāmassa sahajāta-atthipaccayeneva paccayo hoti, na purejātādinā. **Eko** sahajātānaṁ **anekesaṁ** attanā sahajātānaṁ arūpakkhandhānaṁ **ekena** sahajāta-atthipaccayena, **anekehi** sahajātapacchājāta-atthipaccayehi yathākkamaṁ attanā sahajātānaṁ cittasamuṭṭhānarūpānaṁ purejātānaṁ tesamuṭṭhānikarūpānaṁ. **Aneko** purejātavatthurūpañceva sahajāta-arūpakkhandhā ca **ekassa** arūpakkhandhassa yathākkamaṁ purejātasahajāta-atthipaccayehi. **Aneko** arūpadhammo **anekesaṁ** sahajāta-arūpadhammānaṁ purejātarūpadhammānañca sahajātapacchājāta-atthipaccayehi. **Aneko** vā āhārindriyappakāro **anekesaṁ** rūpadhammānaṁ yathārahaṁ sahajātapurejātapacchājātāhārindriyavasena atthipaccayena paccayo hoti. Evaṁ paccayuppannānaṁ asamānattepi ayamattho sambhavati,

---

1. Tasmiṁ (Ka)

samānatte pana vattabbameva natthi. Tenāha **"samānatte paccayuppannadhammānan"**ti. **Sahajātaṁ purejāteneva saha atthipaccayo hotī**ti sahajāta-atthipaccayadhammo purejāta-atthipaccayadhammena saheva atthipaccayo hoti. Yathā vatthunā purejāta-atthipaccayaṁ labhantā eva kusalādidhammā sahajātānaṁ khandhānaṁ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṁ sahajāta-atthipaccayo honti, tathā te purejātassa kāyassa pacchājātapaccayopi hontiyeva. Tenāha **"pacchājātena cā"**ti. Atthipaccayo hotīti sambandho. Ayaṁ sahajātapacchājātānaṁ atthipaccayabhāvo paccayadhammānaṁ abhede eva icchito, na bhede. Tenāha **"anaññadhammattena -pa- nānādhammatte"**ti.

Idāni tassa nānādhammatte abhāvaṁ pāḷiyā vibhāvento **"yadi siyā"**ti-ādimāha. Tattha **eko atthipaccayabhāvo natthī**ti ekasseva paccayadhammassa vasena labbhamāno eko atthipaccayabhāvo natthi. Kasmā? Virodhato. Tena vuttaṁ **"sahajāta -pa- na vuttan"**ti. **Evañca katvā**ti sahajātapacchājātānaṁ ekadhammavasena saha alābhato eva. **Ekadhammavasenā**ti ekasseva paccayadhammassa vasena. Tenāha **"nānādhammānaṁ viruddhasabhāvattā"**ti. Viruddhasabhāvatā ca sahajātapacchājātavasena veditabbā, idha pana lokiyalokuttarādibhāvatoti. **Aññathā**ti tesaṁ sahajātapacchājātānaṁ ekajjhaṁ lābhe. **Indriyapaṭikkhepepī**ti indriyapaccaye paccanīkato ṭhitepi. **Tassa pañhassa lābhato**ti "upādinnupādāniyo ca anupādinnupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo"ti etassa pañhassa lābhato. **Bāvīsā**ti ekamūlakāvasānā nava, ekamūlakadukāvasānā pañca, ekamūlakatikāvasānamekaṁ, dukamūlakekāvasānā cattāro, dukamūlakāvasānā dve, dukamūlakatikāvasānamekanti evaṁ bāvīsati. Yathā pubbe sahajātaṁ purejātena saheva atthipaccayo hotīti vuttaṁ, evaṁ purejātampi tenāti dassento āha **"purejātaṁ sahajāteneva saha atthipaccayo hotī"**ti. Tattha **sahajāteneva sahā**ti sahajātena saheva. Aṭṭhānappayutto hi ayaṁ eva-saddo, sahajātena na vinā purejāta-atthipaccayoti attho. Itaresu pana atthipaccayadhammesu niyamo natthi

tehi sahāpi vināpi bhāvato. Tenāha **"na itarehī"**ti. **Tampi vatthu taṁsahitapurejātamevā**ti yaṁ "purejātaṁ sahajāteneva saha atthipaccayo hotī"ti vuttaṁ, tampi vatthupurejātañceva taṁsahitārammaṇapurejātameva ca, na kevalaṁ ārammaṇapurejātaṁ. Tenāha **"na itaran"**ti.

Idāni yathāvuttamatthaṁ pāṭhantarena vibhāvetuṁ **"kusalattike hī"**ti-ādi vuttaṁ. Yadi purejātaṁ taṁsahajātena vināpi atthipaccayo siyā, "navippayuttapaccayā atthiyā pañcā"ti vattuṁ na sakkā, vuttañcetaṁ, tasmā viññāyati "purejātaṁ sahajātena saheva atthipaccayo hotī"ti. **Navippayutte bāvīsā**ti etthāpi eseva nayo. **Tatthā**ti sanidassanattike. **Atthivibhaṅge**ti atthipaccayassa vibhajane. **Tikamūlakekāvasānan**ti "sanidassanasappaṭigho ca anidassanasappaṭigho ca anidassana-appaṭigho ca dhammā anidassanasappaṭighassa dhammassa atthipaccayena paccayo"ti evaṁ tikamūlako ekāvasāno pañho uddhaṭo. **Paccayuddhāre**ti ca tattheva paccayuddhāre. Tathā ca so pañho uddhaṭo. Tayidaṁ kathaṁ, yadi purejātaṁ sahajāteneva saha atthipaccayo hotīti codanāyaṁ āha **"taṁ vatthusahitassa -pa- paccayabhāvato"**ti. Tassattho—yadipi tattha sanidassanasappaṭighaggahaṇena ārammaṇapurejātassa atthipaccayabhāvo vutto, tathāpi anidassana-appaṭighaggahaṇato vatthumpi gahitanti vatthusahitassa ārammaṇapurejātassa sahajātena saheva atthipaccayabhāvo vuttoti. **Pacchājātaṁ āhārindriyeheva saha atthipaccayo hoti,** na purejātenāti adhippāyo. **Anaññadhammatte**ti paccayadhammassa anaññatte. Sahājātena saha atthipaccayo hotīti yojanā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tatthāpi paṭiyogipurejātaṁyeva daṭṭhabbaṁ. "Atthipaccayavisesesu panā"ti-ādinā attanā dassitaṁ vicāraṁ **"evametan"**ti nigamanavasena paccāmasati.

Upādinnattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vitakkattikavaṇṇanā

22. Vitakkattike **sattasu mūlakesū**ti "savitakkasavicāraṁ dhammaṁ paṭiccā"ti-ādinā āgatāni tīṇi ekakāni, tīṇi dukāni, ekaṁ tikanti evaṁ ekamūlakāni yāni sattamūlakāni, tesu. **Yathākkaman**ti pāḷiyaṁ āgatānukkamena. **Sattā**ti paṭhame ekake satta. **Pañcā**ti dutiye pañca. Tānimāni hetupaccaye vuttanayena veditabbāni. Idha pana pavattivaseneva yojetabbaṁ. **Tīṇī**ti-ādīsu tayiye tīṇi, catutthe ekaṁ, pañcame tīṇi, chaṭṭhepi tīṇi, sattame ekaṁ. Tāni pana yathākkamaṁ tatiyapadaṁ paṭicca tatiyapadadutiyapadatadubhayavasena, paṭhamapadatatiyapadāni paṭicca tatiyapadavasena, paṭhamapadadutiyapadāni paṭicca paṭhamapadatatiyapadatadubhayavasena, paṭhamadutiyatatiyapadāni paṭicca tatiyapadavaseneva veditabbāni. **Aññamaññe aṭṭhavīsā**ti-ādīsupi imināva nayena gaṇanā veditabbā. **Evan**ti yathāvuttaṁ gaṇanaṁ paccāmasati. **Dutiyatatiyamūlakesu ekaṁ ekan**ti dutiyamūlake ekaṁ, tatiyamūlake ekanti yojetabbaṁ. **Tathā āsevane**ti yathā purejāte ekādasa, tathā āsevaneti attho. **Aññānī**ti adhipati-aññamaññapurejātāsevanato aññesu paccayesu gaṇanāni. **Hetu-ārammaṇasadisānī**ti hetu-ārammaṇapaccayesu gaṇanāsadisāni.

31. **Avisesenā**ti "vipākan"ti visesanaṁ akatvā na pana vissajjanaṁ katanti yojanā. Tattha kāraṇaṁ vattuṁ **"kasmā"**ti-ādimāha. **Itaresan**ti lokiyavipākānaṁ. **Te visuṁ niddhāretvā vuttā**ti te yathāvuttalokiyavipākā avitakkavicāramattasāmaññato visuṁ nīharitvā vuttā. "Avitakkavicāramatte khandhe paṭicca avitakkavicāramattā adhipatī"ti vuttarāsi **purimakoṭṭhāso.**

38. **Etan**ti "avitakkavicāramattaṁ avitakka -pa- saha gacchantenā"ti āgatapāḷipadaṁ. Tassa atthaṁ dassetuṁ **"mūlaṁ -pa- vuttaṁ hotī"**ti āha. Tattha **avitakka -pa- yojentenā**ti avitakkehi avitakkapariyāyena vuttehi avitakkavicāramatta-avitakka-avicārapadehi saha

mūlapadaṁ, āsevanamūlakameva vā gacchantena yojentena **napurejātasadisaṁ**[1] nāsevane **pāḷigamanaṁ kātabbaṁ,** paṭhitabbanti attho. Potthakesu pana "avitakkavicāramattaṁ vipākena saha gacchantenā"ti dissati, vipākena visesanabhūtena saha yojentenāti attho. Tenevāha **"vipākaṁ avitakkavicāramattanti ādi yojetabban"**ti.

Ekamūlake pāḷiyaṁ yojitamevāti **"dumūlakesu paṭhame"**ti vuttaṁ.

49. **Mūlapadameva avasānabhāvenā**ti "savitakkasavicāraṁ dhammaṁ paccayā savitakkasavicāro dhammo uppajjati nahetupaccayā"ti-ādinā mūlapadameva avasānabhāvena yojitaṁ. **Satta mohā uddharitabbā**ti idaṁ nahetupaccayaṁ sandhāya vuttaṁ. Paṭiccavāre hi ahetukamoho tikkhattumeva āgato. Idha pana **"vatthuṁ paccayā"**ti-ādinā catūsupi mūlakesu āgato, tasmā sattakkhattuṁ āgamanaṁ sandhāya "satta mohā"ti vuttanti veditabbaṁ.

Upanissayena saṅgahitattāti upanissayapaccayeneva kammapaccayassa saṅgahitattā. Sabbassapi rūpārūpāvacarakammassa balavabhāvato upanissayattābhāvo natthi, yato taṁ "garū"ti vuccati, kammakkhayakarassa pana kammassa balavabhāve vattabbameva natthīti imamatthaṁ pāḷiyā eva vibhāvetuṁ vuttaṁ **"upādinnattikapañhāvārapaccanīye hi -pa- viññāyatī"**ti.

Vitakkattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā

Paṭiccasamuppādavibhaṅge vicāritanayena vicāretabbanti idaṁ "na ca puthujjanānaṁ dassanena pahātuṁ sakkuṇeyyo, itaresaṁ na kenaci paccayena paccayo na hontīti sakkā vattun"ti-ādinā attanā

---

1. Purejātasadisaṁ (Ka)

ānītaṁ amataggapathavinicchayaṁ sandhāya vuttaṁ. Tattha yaṁ vattabbaṁ, tampi paṭiccasamuppādaṭīkāya atthavivaraṇe vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṁ.

Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭṭhānapakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Iti pañcapakaraṇamūlaṭīkāya līnatthavaṇṇanā anuṭīkā samattā.

Abhidhammassa anuṭīkā samattā.

Pañcapakaraṇa-anuṭīkāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā